

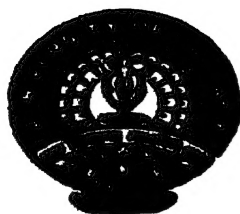
বাল্মীকি-বায়্যণ

পঞ্চম খণ্ড

যুদ্ধ-কাণ্ড

অনুবাদক
শ্রীকবিরাজ মহন্ত

সম্পাদন-প্রকাশন
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

1971
GAUHATI UNIVERSITY

**THE RAMAYANA (YUDDHA-KANDA) : Assamese translation of
Valmiki-Ramayana by Sri Kavichandra Mahanta, and, edited and
published by the University of Gauhati, 1971**

Price : Rs. 15.00 (Fifteen) only

**Printed at the Gauhati University Press,
Gauhati — 14**

বামান্নাৰ অমুবাৰ-প্ৰকাশন উপদেষ্টা সমিতি (১৯৬৩-৬৪)

ডক্টৰ বিৰিকিৰুমাৰ বৰুৱা (সভাপতি)

ডক্টৰ মহেশ্বৰ নেওগ

অধ্যাপক মুকুন্দমাধৱ শৰ্মা

শ্ৰীবিষ্ণুনাৰায়ণ শাস্ত্ৰী

শ্ৰীকৱিচন্দ্ৰ মহন্ত

ডক্টৰ সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা (আহ্বায়ক)

সম্পাদনা সমিতি :

অধ্যাপক মুকুন্দমাধৱ শৰ্মা

শ্ৰীবিষ্ণুনাৰায়ণ শাস্ত্ৰী

আঁচনি সঞ্চালক :

ডক্টৰ সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা

প্ৰকাশন সম্পৰ্কে দু-আষাৰ

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে প্ৰকাশ কৰিবলৈ লোৱা শ্ৰীকৃষ্ণচন্দ্ৰ মহন্ত অনুদিত বাঙ্গালী-বামায়ণৰ পঞ্চম খণ্ড প্ৰকাশ কৰা হ'ল। এই খণ্ডত যুদ্ধ-কাণ্ড (লঙ্কা-কাণ্ড) সন্নিবিষ্ট হৈছে। এই খণ্ড প্ৰকাশনৰ সমস্ত ব্যয় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্বকীয় পুঁজিবপৰা বহন কৰা হৈছে আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নিজা ছপাশালত মুদ্ৰিত হৈছে। এই উদ্দেশ্যে অসম চৰকাৰৰ শিক্ষা বিভাগে দিয়া প্ৰাথমিক অনুদান (২৮,০০০ টকা) অনুবাদ কাৰ্য আৰু প্ৰথম তিনিটা খণ্ড প্ৰকাশতে ব্যয়িত হয়। এই খণ্ড প্ৰকাশনৰ সমস্ত ব্যয় বহন কৰা কাৰণে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কৰ্তৃপক্ষক শলাগ জনোৱা হ'ল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছপাশালৰ সহকাৰী পৰিচালক শ্ৰীনবেন্দ্ৰ নাথ দত্ত আৰু মুদ্ৰক শ্ৰীযতীন্দ্ৰ নাথ শৰ্ম্মাৰ কৰ্তব্য-প্ৰচেষ্টাবো শলাগ লোৱা হ'ল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰকাশন বিষয়া শ্ৰীকেশৱ মহন্তক আৰ্হি কাকত চাই দি প্ৰকাশনত সহায় কৰি দিয়া কাৰণে ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলোঁ। বামায়ণৰ আৰু এটা মাত্ৰ কাণ্ড প্ৰকাশ কৰিবলৈ বাকী আছে, সোন-কালেই সেই খণ্ড প্ৰকাশনৰ দিহা কৰা হব।

শ্ৰীসত্যেন্দ্ৰ নাথ শৰ্ম্মা

৮।১২।৭১

সঞ্চালক, বামায়ণ প্ৰকাশন আঁচনি

মুঠা-পত্ৰ

সৰ্গ	বিষয়	পৃষ্ঠা
প্ৰথম	হুম্মানৰ কামত বামৰ আনন্দ প্ৰকাশ	১
দ্বিতীয়	মুগ্ধীৰ উৎসাহপূৰ্ণ বাণী	৩
তৃতীয়	হুম্মানৰ দ্বাৰা লক্ষ্যৰ সবিশেষ বিৱৰণ	৫
চতুৰ্থ	সদলবলে বাম চক্ৰৰ সমুদ্ভৱত্বলৈ যাত্ৰা	৮
পঞ্চম	সীতাৰ কাৰণে বামৰ শোক প্ৰকাশ	১৬
ষষ্ঠ	মন্ত্ৰীসকলৰ লগত বাৱণৰ মন্ত্ৰণা	১৮
সপ্তম	ৰাক্ষসবোৰৰ আশ্বাস-বাণী	১৯
অষ্টম	প্ৰহন্ত আদি মন্ত্ৰীবৰ্গৰ উপদেশ	২১
নবম	বিভীষণৰ সজ উপদেশ	২৩
দশম	বিভীষণৰ সজ উপদেশ	২৬
একাদশ	ৰাজ-সভাগৃহত পাত্ৰ মন্ত্ৰীসকলৰ সমাবেশ	২৮
দ্বাদশ	কুন্তকৰ্ণৰ উপদেশ আৰু সাঙ্ঘনাপূৰ্ণ বাক্য	৩০
ত্ৰয়োদশ	মহাপাৰ্থৰ উদগনিত বাৱণৰ দৰ্প	৩৩
চতুৰ্দশ	পুনঃ বিভীষণৰ সজ উপদেশ	৩৫
পঞ্চদশ	ইন্দ্ৰজিতৰ কথাৰ উত্তৰত বিভীষণৰ ভিষকাৰ	৩৭
ষোড়শ	বিভীষণৰ কথাত বাৱণৰ ক্ৰোধ আৰু বিভীষণৰ লক্ষ্য ভ্যাগ	৩৯
সপ্তদশ	বিভীষণৰ আগমনত বাম আৰু বান্দবসকলৰ ভিতৰত আলোচনা	৪১
অষ্টাদশ	বিভীষণক গ্ৰহণ কৰাৰ সিদ্ধান্ত	৪৬
ঐকোনবিংশ	সেতু বন্ধাৰ পৰিকল্পনা	৫০
বিংশ	বামৰ শিবিৰলৈ বাৱণৰ গুপ্তচৰ প্ৰেৰণ	৫৩
একবিংশ	সমুদ্ৰৰ প্ৰতি বামৰ আকোশ	৫৬
দ্বাবিংশ	সেতু-বন্ধন	৫৯
ত্ৰয়োবিংশ	লক্ষ্য অভিযুখে যাত্ৰা	৬৫
চতুৰ্বিংশ	সৈন্য সমাবেশৰ পিচত শুকৰ মুক্তি আৰু বাৱণৰ লগত মিলন	৬৬
পঞ্চবিংশ	গুপ্তচৰ শুক-সাৰণৰ দ্বাৰা বামৰ মহিমা বৰ্ণনা	৭০

সৰ্গ	বিষয়	পৃষ্ঠা
ষড়্বিংশ	দূত সাবৰণৰদ্বাৰা বৃথ পতি বান্দৰসকলৰ বিহ্বলণ জ্ঞাপন	১০
সপ্তবিংশ	সাবৰণৰদ্বাৰা বান্দৰ সৈন্তৰ বিহ্বলণ	১৬
অষ্টবিংশ	শুকৰদ্বাৰা বান্দৰ সৈন্তৰ পৰিচয় প্ৰদান	২৭
একোনত্ৰিংশ	শুক-সাবৰণ প্ৰতি বান্দৰৰ ডিঙকাৰ আৰু আন দূত প্ৰেৰণ	৮২
ত্ৰিংশ	দূত সাদুলৰদ্বাৰা বান্দৰবোৰৰ বিহ্বলণ	৮৪
একত্ৰিংশ	বান্দৰদ্বাৰা সীতাৰ আগত মায়ী-ৰাম-বধ বৃত্তান্ত কথন	৮৭
দ্ব্যত্ৰিংশ	মায়ী ৰামৰ মূৰটো দেখি সীতাৰ শোক	৯০
ত্ৰয়ত্ৰিংশ	সীতাৰ প্ৰতি ৰামৰ আশ্বাস-বাণী	৯৩
চতুত্ৰিংশ	সৰমাৰ আশ্বাস-বাণীত সীতাৰ সান্ত্বনা লাভ	৯৫
পঞ্চত্ৰিংশ	বান্দৰ প্ৰতি মাল্যবানৰ হিত উপদেশ	৯৮
ষট্‌ত্ৰিংশ	মাল্যবানৰ উপদেশত সাবৰণৰ ক্ৰোধ	১০১
সপ্তত্ৰিংশ	বান্দৰ সৈন্তৰ ব্যূহ বচনা	১০২
অষ্টত্ৰিংশ	ৰাম-লক্ষণৰ স্তবেল পৰ্কতাবোহণ	১০৫
একোনচত্ৰাবিংশ	বান্দৰবোৰৰ দৃষ্টি-ভঙ্গীৰণৰা লঙ্কাৰ বৰ্ণনা	১০৬
চত্ৰাবিংশ	অগ্ৰীৱ আৰু বান্দৰৰ আকস্মিক সঙ্গৰ্ষ	১০৮
একচত্ৰাবিংশ	দূত ৰূপে বান্দৰৰ গুৰিলৈ অঙ্গদক প্ৰেৰণ	১১০
বি চত্ৰাবিংশ	ৰাক্ষস আৰু বান্দৰ সৈন্তবাহিনীৰ সংঘৰ্ষ	১১৬
ত্ৰি চত্ৰাবিংশ	ৰাক্ষস আৰু বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত দ্বন্দ্বযুদ্ধ	১১৯
চতুচত্ৰাবিংশ	ইন্দ্ৰজিতৰ হাতত ৰাম লক্ষণৰ নাগপাশ বন্ধনৰ উদ্যোগ	১২২
পঞ্চচত্ৰাবিংশ	ৰাম-লক্ষণ নাগপাশত বন্ধ হোৱা দেখি বান্দৰসকলৰ শোক	১২৫
ষট্‌ চত্ৰাবিংশ	বান্দৰবোৰৰ নিষাদ আৰু বান্দৰৰ হৰ্ষ	১২৮
সপ্ত চত্ৰাবিংশ	বান্দৰৰ আদেশত পুষ্পক বথ যোগে সীতাৰ বণ-ভূমি দৰ্শন	১৩০
অষ্ট চত্ৰাবিংশ	সীতাৰ খেদ আৰু ত্ৰিজটাৰ আশ্বাস-বাণী	১৩১
একোন পঞ্চাশ	সংজ্ঞা লাভ কৰাৰ পিছত লক্ষণৰ কাষে ৰামৰ খেদ	১৩৪
পঞ্চাশ	গৰুড়ৰ সহায়ত ৰাম-লক্ষণৰ নাগপাশৰণৰা মুক্তি	১৩৬
এক পঞ্চাশ	ধৃত্যাক্ষৰ যুদ্ধ যাত্ৰা	১৪০
দ্বিপঞ্চাশ	হনুমানৰ হাতত ধৃত্যাক্ষ নিধন	১৪৩
ত্ৰিপঞ্চাশ	অঙ্গদ আৰু বজ্জংগুটৰ যুদ্ধ	১৪৫
চতুঃ পঞ্চাশ	অঙ্গদৰ হাতত বজ্জংগুটৰ নিধন	১৪৭
পঞ্চ পঞ্চাশ	ৰাক্ষস অকল্মশৰ যুদ্ধ-যাত্ৰা	১৪৯
ষট্‌ পঞ্চাশ	হনুমানৰ হাতত অকল্মশ নিধন	১৫১
সপ্ত পঞ্চাশ	প্ৰহস্তৰ যুদ্ধ-যাত্ৰা	১৫৪
অষ্ট পঞ্চাশ	প্ৰহস্ত বধ	১৫৭

একোনবষ্টিতম	বার্হণৰ যুদ্ধ যাত্ৰা আৰু পৰাভৱ	...	১৬১
বষ্টিতম	কুন্তকৰ্ণৰ নিদ্রান্তৰ আৰু বার্হণৰ ওচৰলৈ গমন	...	১১০
একবষ্টিতম	বিভীষণৰদ্বাৰা বাঘৰ ওচৰত কুন্তকৰ্ণৰ পৰিচয়-প্ৰদান	...	১১১
দ্বিবষ্টিতম	কুন্তকৰ্ণৰ প্ৰতি বার্হণৰ অদ্ভুতবোধ	...	১১২
ত্ৰিবষ্টিতম	বার্হণৰ কাৰ্য্যৰ নিন্দাৰ পিচত বার্হণৰ প্ৰতি কুন্তকৰ্ণৰ আশ্বাস-বাণী	...	১৮১
চতুঃবষ্টিতম	কুন্তকৰ্ণৰ নীতিবাদৰ নিন্দা আৰু মহোদৰৰ উপায়-উদ্ধাৰন	...	১৮৫
পঞ্চবষ্টিতম	কুন্তকৰ্ণৰ যুদ্ধ-যাত্ৰা	...	১৮৮
ষট্ঃবষ্টিতম	কুন্তকৰ্ণৰ ৰূপ দেখি বান্ধববোৰৰ ক্ৰোধ	...	১৯২
সপ্তবষ্টিতম	কুন্তকৰ্ণ বধ	...	১৯৪
অষ্টবষ্টিতম	কুন্তকৰ্ণৰ মৃত্যুত বার্হণৰ শোক	...	২০৫
একোনসপ্ততিতম	ৰাক্ষসৰাজকুমাৰসকলৰ যুদ্ধ যাত্ৰা	...	২০৭
সপ্ততিতম	নৰাক্ষক, দেৱাক্ষক, মহোদৰ, ত্ৰিশিৰা আৰু মহাপাৰ্শ্ব নিধন	...	২১৩
একসপ্ততিতম	বার্হণপত্ৰ অতিকায় বধ	...	২১৭
দ্বিসপ্ততিতম	অতিকায়ৰ মৃত্যুৰ পিচত বার্হণৰ শোকপূৰ্ণ অন্তৰ্ভা	...	২২৩
ত্ৰিসপ্ততিতম	ইন্দ্ৰজিতৰ আক্ৰমণত বাম-লক্ষণ আৰু বান্ধব সৈন্তৰ পৰাভৱ	...	২২৫
চতুঃসপ্ততিতম	হনুমানৰ সৰ্বৌষধি আচৰণ	...	২৩০
পঞ্চসপ্ততিতম	সদলবলে বান্ধববোৰৰ লঙ্কাত প্ৰৱেশ আৰু লঙ্কা দাহন	...	২৩৬
ষট্ঃসপ্ততিতম	ভয়াময়্য বণত কুন্তৰ পতন	...	২৪১
সপ্তসপ্ততিতম	নিকুন্ত বধ	...	২৪৭
অষ্টসপ্ততিতম	বার্হণৰ আদেশত মকৰাক্ষৰ যুদ্ধ যাত্ৰা	...	২৪৯
নৱসপ্ততিতম	মকৰাক্ষ বধ	...	২৪১
অশীতিতম	ইন্দ্ৰজিতৰ যুদ্ধ যাত্ৰা আৰু যুদ্ধ	...	২৪৩
একশীতিতম	মায়া-সীতা বধ	...	২৫৬
দ্বাশীতিতম	মায়া-সীতা বধৰ পিচত হনুমানৰ বীৰত্ব প্ৰকাশ আৰু যুদ্ধ ক্ষেত্ৰবপৰা অপসৰণ	...	২৫৯
ত্ৰাশীতিতম	মায়া-সীতাৰ বধত বাঘৰ খেদ আৰু লক্ষণৰ প্ৰবোধ-বাণী	...	২৬১
চতুৰ্শীতিতম	বাম-বিভীষণৰ কণোপকথন	...	২৬৫
পঞ্চাশীতিতম	বিভীষণৰ উপদেশ অনুসৰি নিকুন্তিলা যজ্ঞস্থানলৈ লক্ষণৰ বণ-যাত্ৰা	...	২৬৯
ষড়্শীতিতম	লক্ষণৰদ্বাৰা ইন্দ্ৰজিতক আক্ৰমণ	...	২৬৬
সপ্তাশীতিতম	বিভীষণৰ প্ৰতি ইন্দ্ৰজিতৰ ভিত্তকাৰ আৰু বিভীষণৰ উদ্ধাৰ	...	২৭১
অষ্টাশীতিতম	লক্ষণ আৰু ইন্দ্ৰজিতৰ যুদ্ধ	...	২৭৪
একোনৱতিতম	লক্ষণ-ইন্দ্ৰজিতৰ ভয়াময়্য বণ	...	২৭৯
নৱতিতম	ইন্দ্ৰজিৎ বধ	...	২৮২

ঐকনৰতিতম	ইন্দ্ৰজিতৰ বধত বামৰ অনিশ্চয় আৰু পুৰণিৰ চিকিৎসাত সকলো বোৰা-মুক্ত	...	২৮৭
দ্বিত্বনৰতিতম	বাহুৰ কোধ, সীতা বধৰ কল্পনা, মন্ত্ৰীৰ বাক্যত নিয়তি	...	২৮৯
ত্ৰিভুজনৰতিতম	বামৰ হাতত বিপুল বাক্স সৈন্ত নিধন	...	২৯৩
চতুৰ্ভুজনৰতিতম	আসন্ন বিপদত বাক্স-বমণীসকলৰ বোদন	...	২৯৭
পঞ্চনৰতিতম	বাহুৰ বণবাণী	...	৩০০
ষট্ৰ্ভুজনৰতিতম	বিকপাক বধ	...	৩০৩
সপ্তনৰতিতম	মহোদৰ বধ	...	৩০৫
অষ্টনৰতিতম	মহাপাৰ্শ্ব বধ	...	৩০৭
নৱনৰতিতম	বাম-বাহুৰ যুদ্ধ	...	৩০৯
দশভুজ	লক্ষণৰ শক্তিশেল	...	৩১২
একাধিকশততম	অস্তিশেলবিদ্ধ লক্ষণক দেখি বামৰ শোক আৰু লক্ষণৰ আবোণ্য লাভ	...	৩১৬
দ্বাধিকশততম	বাম-বাহুৰ যুদ্ধ	...	৩১৯
ত্ৰ্যাধিকশততম	বাম-বাহুৰ যুদ্ধ	...	৩২৪
চতুৰ্ধিকশততম	বাম-বাহুৰ যুদ্ধ : সাবথিৰ প্ৰতি বাহুৰ তিবন্ধাৰ	...	৩২৬
পঞ্চাধিকশততম	বাম-বাহুৰ যুদ্ধ	...	৩২৮
ষড়ধিকশততম	বাম-বাহুৰ যুদ্ধ : যুদ্ধস্থলত শুভ আৰু অশুভ লক্ষণৰ প্ৰকাশ	...	৩৩০
সপ্তাধিকশততম	বাম-বাহুৰ যুদ্ধ	...	৩৩৩
অষ্টাধিকশততম	বাহু বধ	...	৩৩৭
নৱাধিকশততম	বাহুৰ যুত্যাৰ বিভিন্নৰ শোক	...	৩৪৯
দশাধিকশততম	বাহু-পত্নীসকলৰ শোক	...	৩৪২
একদশাধিকশততম	মন্দোদৰীৰ শোক আৰু বাহুৰ অন্ত্যেষ্টী ক্ৰিয়া	...	৩৪৪
দ্বাদশাধিকশততম	লক্ষ্য বাক্যত বিভিন্নৰ অভিষেক	...	৩৫২
ত্ৰয়োদশাধিকশততম	সীতাৰ লগত হনুমানৰ সাক্ষাৎ	...	৩৫৪
চতুৰ্দশাধিকশততম	বামৰ লগত সীতাৰ মিলন	...	৩৫৮
পঞ্চদশাধিকশততম	সীতাৰ প্ৰতি বামৰ তিবন্ধাবৰ্ণনা	...	৩৬০
ষোড়শাধিকশততম	বৈদেহীৰ অগ্নি প্ৰৱেশ	...	৩৬২
সপ্তদশাধিকশততম	বামৰ পৰব্ৰহ্ম বৰ্ণনা	...	৩৬৫
অষ্টাদশাধিকশততম	অগ্নিবহাৰী সীতা প্ৰত্যাৰ্পিতা	...	৩৬৭
একোবিংশাধিকশততম	স্বৰ্গীয় বজা দশবধৰ আবিৰ্ভাৱ আৰু বাম, লক্ষণ আৰু সীতাৰ প্ৰতি আশীৰ্বচন দান	...	৩৬৯

সৰ্গ	বিষয়	পৃষ্ঠা
বিংশাধিকশততম	ইজ্জৰ ববদান আৰু বান্ধববোৰৰ পুনৰ্জীৱন প্ৰাপ্ত ...	৩১২
একবিংশাধিকশততম	অযোধ্যালৈ উভতি যোৱাৰ পৰিকল্পনা ...	৩১৪
ত্ৰয়োবিংশাধিকশততম	ৰামৰ অযোধ্যালৈ প্ৰত্যাহ্বান আৰু সীতাৰ আগত পূৰ্ব পৰিচিত স্থান সমূহৰ বৰ্ণনা ...	৩১৮
চতুৰ্বিংশাধিকশততম	ৰামৰ প্ৰত্যাহ্বান আৰু ভবদ্বাজ মুনিৰ বয় দান ...	৩৮১
পঞ্চবিংশাধিকশততম	ৰামৰ নিৰ্দেশ মতে ভবভৰ ওচৰলৈ হুহুমানৰ আগমন ..	৩৮৩
ষড়বিংশাধিকশততম	হুহুমান আৰু ভবভৰ কথোপকথন ...	৩৮৭
সপ্তবিংশাধিকশততম	ভবভ আৰু ৰামৰ মিলন	৩৯১
অষ্টাবিংশাধিকশততম	ৰামৰ অযোধ্যালৈ প্ৰত্যাহ্বান আৰু অভিষেক-কাৰ্য্য সমাপন ...	৩৯৫

যুদ্ধ-কাণ্ড

প্ৰথম সৰ্গ

হনুমানৰ কামত বাঘৰ আনন্দ প্ৰকাশ ।

১। হনুমানৰ মুখৰ পৰা সীতাৰ কথাখিনি যথায়থ ভাবে শুনি বামে পৰম প্ৰীত হৈ কবলৈ ধৰিলে ।

২। “হনুमानে যিটো কাম কৰিলে সি পৃথিবীৰ ভিতৰতে এটা মহৎ আৰু আনৰ পক্ষে অসম্ভৱ কৰ্ম্ম; এনে কাম ভূমণ্ডলত আনৰ পক্ষে কল্পনাৰো অতীত ।

৩। গৰুড়, বায়ু আৰু হনুমানৰ বাহিৰে মহাসমুদ্ৰ অতিক্ৰম কৰিব পাৰে এনে এজন আন পুৰুষ মই দেখা নাপাওঁ ।

৪—৬। লঙ্কা বারণৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিতা, দেৱতা, দানৱ, যক্ষ, গন্ধৰ্ব্ব, উৰগ বা ৰাক্ষসেও তাত প্ৰবেশ কৰিব নোৱাৰে; কোনোৱে সাহস কৰি তাত প্ৰবেশ কৰিলেও সি জীৱনলৈ তাৰ পৰা ওলাই আহিব নোৱাৰে । এতেকে হনুমানৰ সমান বল বা বীৰ্য্যসম্পন্ন নহলে ৰাক্ষসগণৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত এই দুৰ্গম নগৰীত কোনে প্ৰবেশ কৰিব পাৰে? হনুमानে তেওঁৰ পৰাক্ৰমৰ অনুৰূপ বল লৈ সমুদ্ৰলঙ্ঘন আৰু লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰি সঁচাকৈয়ে সুগ্ৰীবৰ অনুচৰৰ উপযোগী এটা মহৎ কাম সাধিছে ।

৭। স্বামীৰ দ্বাৰা কোনো দুষ্কৰ কামত নিযুক্ত হৈ যি ভৃত্যই সেইটো আৰু তাৰ আনুষঙ্গিক আন আন কাম শ্ৰদ্ধাৰে সৈতে সম্পন্ন কৰে তেৱেঁই উত্তম ভৃত্য । যি জনে কামত নিযুক্ত হৈ, শক্তি থকা সত্ত্বেও কৰিব দিয়া কামটোৰ বাহিৰে বজাৰ বা প্ৰভুৰ অৰ্থে হিতকৰ আৰু প্ৰিয় আন কোনো কাম নকৰে, (যিখিনি কৰিব দিছে মাত্ৰ সেই খিনিহে সমাধা কৰি উভতি আহে) সি মধ্যম ভৃত্য । যিজনে শক্তি সমৰ্থবান হৈও কৰিব দিয়া কামটো মনপুতি নকৰে সি পুৰুষাধম আৰু অধম ভৃত্য ।

১০। সীতাক অন্বেষণ কৰিবলৈ গৈ, হনুमानে সীতাক বিচাৰি উলিওৱাতকৈও

আৰু অধিক কাম সম্পন্ন কৰি থৈ আহিছে; তাৰ দ্বাৰা তেওঁ নিজে লঘু হোৱা নাই অথচ স্ত্ৰীৰো সজ্জষ্ট হৈছে।

১১। ধৰ্ম্মানুসাৰে মই বন্ধা পৰিলোঁ। আৰু তাৰ উপৰিও সীতাৰ বাতাৰি লাভ কৰি আজি মহাবলশালী লক্ষ্মণ আৰু বঘুবংশও বন্ধা পৰিল।

১২। হনুमानে এটা অতি প্ৰিয় বাতাৰি মোক আনি দিলে সঁচা, কিন্তু মোৰ দুৰ্ব্বাস্থাৰ ভিতৰত হনুমানৰ পক্ষে তদনুৰূপ প্ৰিয় কাম কৰিব নোৱাৰাৰ কাৰণে মোৰ মনত দুখৰ ভাব অধিক পৰিমাণে জ্বলি উঠিছে।

১৩। যি হওক আলিঙ্গন দানেই মোৰ যথাসৰ্ব্বস্ব, এতেকে তাৰ উপযুক্ত সময় বুজি দূতৰূপী মহাত্মা হনুমানক মই তাকেই দান কৰিলোঁ।*

১৪। এই বুলি কৈ বামচন্দ্ৰই আনন্দতে পুলকিত হৈ কথামিহি কৈ উঠি ওচৰতে থিয় হৈ থকা শুদ্ধ চিত্ৰৰ হনুমানক আলিঙ্গন কৰিলে।

১৫। তাৰ পিচত অলপ সময় চিন্তা কৰি বঘুশ্ৰেষ্ঠ ৰামে বান্দৰসকলৰ অধিপতি স্ত্ৰীৰ কাণত পৰাকৈ কবলৈ ধৰিলে।

১৬। “সীতাৰ অন্বেষণ সন্ধ্যা যিটো কৰিব লগা আছিল তাক ভালদৰে কৰা হ’ল। এতিয়া এই সমুদ্ৰক সন্মুখত দেখি মোৰ মন আকৌ বিষন্ন হৈছে।

১৭। অগাধজলবান্ধিপূৰ্ণ এই সমুদ্ৰ পাৰ হোৱাটো অতি দুঃসাধ্য। এতিয়া বান্দৰবোৰে একে লগে গোটা খাই সমুদ্ৰৰ দক্ষিণ পাৰলৈ যাব পাৰিব কি প্ৰকাৰে?

১৮। বৎস হনুমান, সীতয়ো এই কথাকে কৈছে, এতিয়া বান্দৰসকলে কি উপায়ে সাগৰৰ সিপাৰলৈ যাব পাৰিব কোৱাঁ।”

১৯। শত্ৰুনিশ্চয়ন মহাবাত বামচন্দ্ৰই হনুমানক এইদৰে কৈ শোকাভিভূত হৈ পুনঃ চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত

প্ৰথম সৰ্গ সমাপ্ত।

* “আনন্দ এব হি ভগবতঃ সৰ্ব্বস্বম্। আনন্দ এব হি মায়ায়া বামাদিদেহত্বেন ভাসতে” ইতি সীতাভাষা তথা বিষ্ণুসহস্ৰনামভাষ্য।

আনন্দই ভগবানৰ যথাসৰ্ব্বস্ব; শুদ্ধই তেওঁৰ ভক্তিৰ দ্বাৰা ভগবানক আৰাধনা কৰি এই আনন্দকে লাভ কৰে। ব্ৰহ্মাণ্ডপুৰাণত এই আলিঙ্গনৰ দ্বাৰা হনুমানৰ এই ‘ব্ৰহ্মানন্দ’ লাভৰ কথাৰ্কে উল্লেখ কৰিছে।

দ্বিতীয় সৰ্গ

সুগ্ৰীৱৰ উৎসাহপূৰ্ণ বাণী ।

১। শ্ৰীমান সুগ্ৰীৱে দশৰথায়জ বামক এইদৰে শোক সম্ভূত হোৱা দেখি শোকনাশক উৎসাহপূৰ্ণ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে ।

২। “হে বীৰ, ইতৰ জনৰ নিচিনা আপুনি এইদৰে শোকাভূৰ হৈছে কিয় ? আপুনি তেনেদৰে শোক নকৰিব, কৃতজ্ঞনে সুহৃদ জনক যিদৰে পৰিত্যাগ কৰে আপুনিও আপোনাৰ এই শোক তেনেদৰে পৰিত্যাগ কৰক ।

৩। সীতাৰ সম্বাদ পোৱাৰ পিচত আমি আমাৰ জীৱন লাভ কৰা যেন পাইছোঁ, আনপক্ষে শত্ৰুৰ বাসস্থানৰো সম্ভেদ পাইছোঁ, এতেকে হে ৰাঘৱ, বৰ্ত্তমানে শোকৰ কোনো কাৰণ মই দেখা নাপাওঁ ।

৪। হে ৰাঘৱ, আপুনি শক্তিমান, শাস্ত্ৰজ্ঞ, বিচাৰবুদ্ধিসম্পন্ন আৰু পণ্ডিত, এতেকে আশ্ৰিতভক্ত যোগীজনে তেওঁলোকৰ সিদ্ধিলাভৰ বিধিনিকাৰক কামাদি বিষয়ক বুদ্ধি যিদৰে পৰিত্যাগ কৰে আপুনিও ইতৰজনৰ সুলভ বুদ্ধি বৈক্লব্য সেইদৰে পৰিত্যাগ কৰক ।

৫। শত্ৰু আদি মহা মহা জলচৰ জন্তুৰে পৰিপূৰ্ণ সাগৰ পাৰ হৈ আমি লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰিম আৰু আপোনাৰ শত্ৰু বিনাশ কৰিম ।

৬। হে ৰাম, উৎসাহবিহীন, দুৰ্ব্বল মতি আৰু শোকাকুলজনৰ সকলো কামেই নষ্ট হয় ; তেনেজনে ইটোৰ পিচত সিটো দুখকে পাই থাকে ।

৭। আপোনাৰ চাৰিওফালে যিবোৰ বান্দৰ দলপতি দেখিছে, তেওঁলোক সকলোটি বীৰ আৰু সকলো কামৰ বাবে সমৰ্থ । আপোনাৰ হিতসাধনৰ অৰ্থে উৎসাহপূৰ্ণ হৈ তেওঁলোকে অগ্নিত প্ৰবেশ কৰিবলৈকো সাজু আছে । এওঁলোকৰ আনন্দৰ উৎকৰ্ষ দেখিয়েই মই সেই কথা জানিছোঁ আৰু সমুজ্জলজ্বন ৰাৱণবধ আদি কাৰ্য্যও সুনিশ্চিত বুলি মোৰ দৃঢ় ধাৰণা হৈছে ।

৮। এতেকে বৰ্ত্তমানে তেনেবিধৰ কাম আপুনি হাতত লওক যাতে পৰাক্ৰম দেখুৱাই পাপকৰ্ম্মা শত্ৰু ৰাৱণক বধ কৰি সীতাক উদ্ধাৰ কৰি আনিব পাৰোঁ ।

৯। হে ৰাঘৱ, আপুনি এনেভাবে কাম কৰক যাতে সাগৰত সেতু বান্ধি, বান্ধসৰাজৰ পুৰীত প্ৰবেশ লাভ কৰিব পাৰোঁ ।

১০। আপুনি ঠিৰাংকৈ জানিব যে ত্ৰিকুট পৰ্বতৰ শিখৰস্থিত লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰাৰ লগে লগে যুদ্ধত বাৱণ নিহত হ'ব ।

১১। এই ঘোৰ বৰুণালয় সমুদ্ৰত সেতু নবন্ধাকৈ ইল্লকে আদি কৰি সুৰা-সুৰগণেও লঙ্কা ধ্বংস কৰিব নোৱাৰে ।

১২। হে ৰাঘব, কামৰূপী মোৰ এই বান্দৰ সৈন্তবোৰ এনে বীৰ যে, লঙ্কাৰ ওচৰলৈ সেতু নিৰ্ম্মাণ কাম শেষ হোৱাৰ লগে লগে সমুদ্ৰ পাৰ হৈ তেওঁলোকে লঙ্কা জয় কৰিব বুলি জানিব ।

১৩। এতেকে সৰ্ব্বাৰ্থনাশিনী নিকংসাহ বুদ্ধি আপুনি ত্যাগ কৰক । এই পৃথিৱীত শোকেই মানুহৰ শৌৰ্য আৰু আৰু বীৰ্য নাশ কৰে ।

১৪। হে পুৰুষ প্ৰবৰ, এনেক্ষেত্ৰত বীৰপুৰুষে যেনে ধৰণৰ কাম কৰা উচিত আপুনি তদনুৰূপ বীৰত্ব অৱলম্বন কৰক, কিয়নো শীঘ্ৰে অৱলম্বন কৰিলে এই বীৰত্ব আপোনাৰ পক্ষে অলঙ্কাৰ স্বৰূপ হ'ব ।

১৫। হে মহাপ্ৰাজ্ঞ, এই সময়ত আপুনি বীৰত্বৰ লগতে সত্ৰুগণকো অবলম্বন কৰক কিয়নো কোনো লোকৰ অদৰ্শনৰ সময়তে হওক বা মৃত্যুৰ সময়তে হওক আপোনাৰ নিচিনা বীৰ মহাপুৰুষৰ পক্ষে শোকৰ পৰা সদায় কাৰ্য্যৰ বিনাশ হৈ হয় ।

১৬। আপুনি বুদ্ধিমানসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ আৰু সৰ্ব্বশাস্ত্ৰতে পাৰ্গত, এতেকে মোৰ নিচিনা মন্ত্ৰীৰ সহায় লৈ শত্ৰুক জয় কৰাটোহে উচিত ।

১৭। হে ৰাঘব, তিনিও জগতত এনে এজনক মই দেখা নাপাওঁ, যিজনে আপুনি ধনু হাতত লৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰত থিয় দিলে আপোনাৰ সম্মুখত থিয় দিব পাৰে ।

১৮। বান্দৰবোৰৰ হাতত কাৰ্য্যভাৰ এৰি দিলে, আপোনাৰ কামত কোনো ব্যাঘাত নহ'ব আৰু অতি শীঘ্ৰে সমুদ্ৰ লঙ্ঘন কৰি সীতাৰ সাক্ষাৎ লাভ কৰিব পাৰিব ।

১৯। এতেকে, হে ৰাজন, আপুনি শোকৰ অভিভূত হৈ থকাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই, তাৰ সলনি ক্ৰোধক আশ্ৰয় কৰক, ক্ৰোধহীন ক্ষত্ৰিয় উদ্যমবিহীন, আৰু যি ক্ষত্ৰিয়ই উপযুক্ত সময়ত ক্ৰুদ্ধ হৈ উগ্ৰমূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিব পাৰে তেনেজনক সকলোৱে ভয় কৰে-।

২০। এতিয়া এই ঠাইত উপস্থিত হৈ কি উপায়ে নদীসকলৰ অধিপতি ঘোৰ এই সমুদ্ৰ পাৰ হ'ব পৰা হ'ব আমাক হাতত লৈ তাৰ বাবেহে সূক্ষ্ম বুদ্ধি খটাওক ।

২১। সাগৰ পাৰ হলেই আমাৰ এই সৈন্যসমূহৰ দ্বাৰা বাৱণৰ সৈন্ত পৰাজিত হৈছে বুলি আপুনি নিশ্চয়কৈ জানিব ।

২২। মোৰ এই বান্দৰ সৈন্যবোৰ বীৰ আৰু যুদ্ধত ইচ্ছামতে সকলো ৰূপ ধাৰণ কৰিব পাৰে; শিল আৰু গছ নিক্ষেপ কৰিয়ে ইহঁত শত্ৰুক বিনাশ কৰিব।

২৩। হে শত্ৰুনিৰ্মূদন, কোনো উপায়ে এই সমুদ্ৰ পাৰ হ'ব পাৰিলেই ৰাৱণ নিহত হোৱা বুলি জানিব।

২৪। অধিক কৈ লাভ নাই, আপুনি সৰ্বতোভাবে জয়লাভ কৰি আছে— তেনেবিধৰ লক্ষণো দেখিছোঁ; মোৰ মনৰ আনন্দৰ পৰাও মই তেনেদৰে বুজিব পাৰিছোঁ।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্বিতীয় সৰ্গ
সমাপ্ত।

তৃতীয় সৰ্গ

হনুমানৰ দাবা লঙ্কাৰ সৰ্বশেষ বিৱৰণ।

১। সূত্ৰীবৰ কথা শুনি কাকুৎস্থৰামে তাৰ যুক্তি আৰু অৰ্থ সম্যকৰূপে উপলব্ধি কৰি হনুমানক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে।

২। “হনুমান, মোৰ তপস্যাৰ বলত, সেতুনিৰ্মাণ কৰি অথবা সমুদ্ৰক শোষণ কৰি এই সাগৰ পাৰ হ'ব পৰা শক্তি মোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে আছে।

৩—৫। তথাপি হে কপিপ্ৰবৰ, লঙ্কাৰ দুৰ্গ সংখ্যা, তাৰ সৈন্যৰ পৰিমাণ, দুৰ্গদ্বাৰ যি প্ৰকাৰে প্ৰবেশৰ অসাধ্য কৰি ৰখা হৈছে, লঙ্কাৰ অৱৰক্ষণ, ৰাক্ষসবোৰৰ গৃহ সংস্থাপন—এই সকলোকথা তুমি ভালদৰে দেখি শুনি আহিছা; ইয়াৰ সৰ্বশেষ বিৱৰণ মোৰ জানিবলৈ ইচ্ছা হৈছে; তোমাৰ কুশল হওক, তুমি সকলোবিবৰণ মোক যথাযথ ভাবে জনোৱা।”

৬। ৰাক্যবিশাৰদ মাকতনন্দন হনুমানে ৰামৰ কথা শুনি পুনঃ কবলৈ ধৰিলে।

৭—৯। ‘হে বীৰবৰ, লঙ্কাৰ দুৰ্গৰ বিৱৰণ, তাৰ ৰক্ষাপ্ৰণালী, আৰু সৈন্যবোৰে তাক যিদৰে অৱৰক্ষণ কৰি আছে সকলো বিৱৰণ মই জনাওঁ, শুনক। ৰাৱণৰ তেজৰ বলতে সুসজ্জিত ৰাক্ষসবোৰে যিদৰে তাত বিচৰণ কৰি ফুৰে, তাৰ ঐৰ্থ্যৰ

শ্ৰীমুদ্রি, সাগৰৰ ভীষণমুদ্রি, সৈন্তসমূহৰ বিভাগ, যানবাহনৰ পৰিচালনা এই সকলো কথা আপোনাৰ ওচৰত নিবেদন কৰিম।” এই বুলি কৈ কথাৰ তত্ত্ব কপিপ্ৰবৰে এটা এটাকৈ বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে।

১০। “হে ৰাজন, সমগ্ৰ লক্ষা আমোদ-প্ৰমোদতে উৎফুল্ল, মহা মহা মন্ত্ৰমাতঙ্গ আৰু ৰথবোৰ তাত বিৰাজমান। ই অসংখ্য ৰাক্ষসৰ আবাসস্থল।

১১। তাৰ কপাটবোৰ বৃহৎ অৰ্গলৰ দ্বাৰা বন্ধ। সমগ্ৰনগৰখনত চাৰিটা মাত্ৰ অতিবৃহৎ প্ৰবেশদ্বাৰ আছে। এই দ্বাৰবোৰত শৰ, অস্ত্ৰ আৰু প্ৰস্তৰ খণ্ড নিক্ষেপৰ বাবে বৃহৎ-বৃহৎযন্ত্ৰ সংস্থাপিত আছে যাৰ সহায়ত উপস্থিত শত্ৰুসৈন্যক প্ৰতিৰোধ কৰিব পাৰি। অতি উৎকৃষ্ট লোকৰদ্বাৰা নিৰ্ম্মিত অতিতীক্ষ্ণ ভয়ঙ্কৰ শত্ৰু শই শই ৰাক্ষসবোৰে তাত সংস্থাপিত কৰি ৰাখিছে। ইয়াৰ প্ৰাচীৰসমূহ সুবৰ্ণময় দ্ৰব্যেৰে নিৰ্ম্মিত অতি বৃহৎ আৰু আনৰ পক্ষে প্ৰবেশৰ অসাধ্য; ভিতৰখন মণি, বিজ্ৰম, বৈদূৰ্য আৰু মুক্তা আদিৰে সুশোভিত। নগৰৰ চাৰিওফালে সুবৃহৎ অগাধ এটা খাল, তাৰ পানী বোৰ সুশীতল আৰু মহা মহা গ্ৰাহ আৰু মৎস্যাদিৰে পৰিপূৰ্ণ। চাৰিটা সুবিস্তৃত মঞ্চকৃতি সেতুৱে চাৰিওটা দ্বাৰক সংলগ্ন কৰিছে; বহুত বৃহৎ যন্ত্ৰপাতি পৰিপূৰ্ণ গৃহৰাজি তাত বিদ্যমান।

১৭। শত্ৰুপক্ষৰ সৈন্য উপস্থিত হলে এই যন্ত্ৰৰ সহায়ত শত্ৰুসৈন্যক খালত পেলাই দিয়া হয়। এই সেতুবোৰৰ ভিতৰত এটা সেতু অতি স্থিৰ, সুদৃঢ়, বহুত সোণৰ স্তম্ভ আৰু বোঁদিকাৰ দ্বাৰা সুশোভিত।

১৯। হে ৰাম, ৰজা ৰাৱণ যুদ্ধৰকাৰণে বৰ আগ্ৰহান্বিত হলেও প্ৰকৃততে তেওঁ ধীৰ স্বভাবৰ; তেওঁ অতি উৎসাহ আৰু যত্নেৰে সৈতে নিজ সৈন্তবল পৰীক্ষা কৰি থাকে।

২০। তেওঁৰ নগৰী লক্ষা পৰ্বতৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত, তালৈ উঠিবলৈ কোনো আলম নাই, ই দেবতাসকলৰ দুৰ্গসদৃশ ভয়াবহ, চাৰিও ফালে নদী দুৰ্গ, পৰ্বতদুৰ্গ কৃত্ৰিমদুৰ্গ আৰু প্ৰাচীৰদুৰ্গ —এই চাৰি প্ৰকাৰ দুৰ্গই তাক বেৰি আছে।

২১। হে ৰাঘব, অপাৰসমুদ্ৰৰ সিপাৰে এই লক্ষানগৰী অবস্থিত; এই সমুদ্ৰত কোনো নৌ পথো নাই আৰু কোনো কালৰ পৰা এই নগৰীৰ একো পাৰকূল নাপায়।

২২। দেবপুৰী সদৃশ লক্ষা পৰ্বতৰ ওপৰত নিৰ্ম্মিত হোৱাৰ কাৰণে আনৰ পক্ষে অতি দুৰ্গম স্থান আৰু হাতী, ঘোঁৰা আদিৰে পৰিপূৰ্ণ থকাত ই সকলোপ্ৰকাৰে আনৰ দুৰ্জয় হৈ আছে।

২৩। ছৰায়া এই ৰাঘবৰ লক্ষা নগৰীৰ চাৰিওফালে খাল আৰু নানা প্ৰকাৰৰ

শতদ্বী যন্ত্ৰৰ দ্বাৰা সুশোভিত।

২৪—২৮। ইয়াৰ পূবদুৱাৰ অযুতসংখ্যক দুৰ্জয় সৈন্যই শূল আৰু খড়্গ হাতত লৈ বক্ষা কৰি আছে, অতি উৎকৃষ্ট নিযুত সংখ্যক চতুৰঙ্গ যোদ্ধাই ইয়াৰ দক্ষিণ দিক বক্ষা কৰিছে, বর্ষ আৰু খড়্গধাৰী আৰু সকলো অস্ত্ৰতে পাৰ্গত দহলক্ষ সেনা ইয়াৰ পশ্চিম দিকত সংস্থাপিত। ইয়াৰ উত্তৰ দিশ অৰ্ব্বদ সংখ্যক, সুখ্যাতিপূৰ্ণ উচ্চবংশ-জাত ৰথী আৰু অশ্ববাহী সৈন্যই বক্ষা কৰি আছে। এককোটি পচিশ লক্ষ দুৰ্জয় ৰাক্ষস সৈন্যই শই শই হাজাৰে হাজাৰে বিভক্ত হৈ এই নগৰৰ মধ্য ভাগ বক্ষা কৰিছে।

২৯। হে ৰাজন, দুৰ্গসংলগ সেতুদোৰ মই ভাঙি দিছো, চাৰিওফালৰ খাল বোৰ পূৰণ কৰিছোঁ, লক্ষা দক্ষ কৰিছোঁ আৰু প্ৰাচীৰ সমূহ উৎপাটিত কৰিছোঁ।

৩০। যি কোনো উপায়ে সমুদ্ৰ পাৰ হব পাৰিলেই বান্দৰবোৰৰ হাতত লক্ষা ধ্বংস হৈছে বুলি ধৰি লওক।

৩১। অঙ্গদ, দ্বিবিদ' মৈন্দ, জাম্ববান, পণস, নল আৰু সেনাপতি নীলৈ লক্ষা ধ্বংস কৰিব পাৰিব, আন আন সৈন্যৰ কোনো আৱশ্যকেই নাই।

৩২। এওঁলোকে লাফ দি সমুদ্ৰ পাৰহৈ বাবৰ সেই মহাপুৰিত প্ৰবেশ কৰি, তাৰ পৰ্ব্বত, বন, খাল, প্ৰাচীৰ, প্ৰাঁকাৰ আৰু বৃহৎ বৃহৎ ঘৰবোৰ ভাঙি-ছিঙি সীতাক লৈ আহিব গৈ।

৩৩। যদি আপুনি ইচ্ছাকৰে তেন্তে অতিশীঘ্ৰে এই মুখ্য বান্দৰসকলক সেই মৰ্শে আদেশ দিয়ক, অথবা যদিহে সদলবলে গৈ লক্ষা আক্ৰমণ কৰিব খোজ তেন্তে এতিয়াই শুভমুহূৰ্ত্তত যুদ্ধ যাত্ৰা কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰক।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ তৃতীয় সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰ্থ সৰ্গ

সদলবলৈ বামচন্দ্ৰৰ সমুজ্জীৱলৈ যাত্ৰা

১। হনুমাণে আগৰ পৰা গুৰিলৈ যথায়থ ভাবে বৰ্ণনা কৰা কথাখিনি শুনি সত্যপৰাক্ৰম, মহা তেজস্বী বামে ক'লে।

২। “হনুমান, ভীমাকৃতি সেই ৰাক্ষসৰ লক্ষ্য নগৰীৰ যি বৰ্ণনা দিলা তাৰপৰা মই বুজিলোঁ। যে অতি শীঘ্ৰে এই নগৰী মই ধ্বংস কৰিব পাৰিম।”

৩। তাৰ পিচত সুগ্ৰীবৰ পিনে চাই তেওঁ কলে, “এতেকে হে সুগ্ৰীব, সূৰ্য্যদেৱ দিনৰ মাজভাগ পোৱা কালত অভিজিৎ নক্ষত্ৰৰ সংযোগত যুদ্ধযাত্ৰা কৰাটোৱেই মোৰ অভিমত।

৪। সীতাক হৰণ কৰি নিছে নিয়ক কিন্তু এই অভিযানৰ পিচত সেই ৰাক্ষসে আৰু জীৱন লৈ পলাই সাৰিব নোৱাৰিব। আনপক্ষে আঁতুৰজনে মুমূৰ্ষু অবস্থাত অমৃত স্পৰ্শকৰি অথবা পান কৰি জীৱন পালো বুলি যিদৰে আশা কৰে সীতায়ো আমাৰ এই অভিযানৰ বাতৰি পাই তেওঁৰ জীৱন ৰক্ষা পৰিল বুলি আশাস্থিত হ'ব পাৰিব।

৫। আজি উত্তৰাশ্বিনী* নক্ষত্ৰ, কাইলৈ চন্দ্ৰ হস্তা নক্ষত্ৰৰ লগত সংযুক্ত হ'ব; এতেকে হে সুগ্ৰীব, সমগ্ৰ সৈন্যদলৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ আজিয়েই আমি যুদ্ধ-যাত্ৰা কৰিম।

৬। ইয়াৰ উপৰিও হে বান্দৰৰাজ চাৰিও কালে যিবোৰ লক্ষণ মই দেখা পাব ধৰিছোঁ তাৰ পৰাও মই জানিব পাৰিছোঁ। বাৰণক বধ কৰি সীতাক উদ্ধাৰ কৰি মই আনিব পাৰিম।

৭। মোৰ চকুৰ ওপৰৰ ভাগ নাচিব ধৰিছে, তাৰ পৰা এইটো বুজাইছে যে যুদ্ধত মই যি জয় লাভৰ কাৰণে ইচ্ছা কৰি আছোঁ সেইটো সফল হৈছে।

৮। বামৰ কথা শুনি বান্দৰৰাজ সুগ্ৰীব আৰু লক্ষ্মণে সসন্মানে তেওঁৰ আদেশ গ্ৰহণ কৰাত, অৰ্থতত্ত্ব ধৰ্ম্মাদ্বা বামে পুনঃ কবলৈ ধৰিলে।

---

*উত্তৰাশ্বিনী সীতাৰ জন্মতাৰা। এতেকে এই নক্ষত্ৰত যাত্ৰা কৰিলে সীতাৰ মুক্তি নিশ্চিত। বামৰ জন্ম পুনৰ্ৰস্তু নক্ষত্ৰত, এতেকে হস্তা তেওঁৰ বধ তাৰা। হস্তা নক্ষত্ৰত যাত্ৰা বামৰ পক্ষে ভাল নহ'ব, এই কাৰণে উত্তৰাশ্বিনীতে যাত্ৰাই শ্ৰেষ্ঠ।

৯। সৈন্যদলৰ আগে আগে উগ্ৰতেজস্বী এশ হাজাৰ সৈন্যেৰে পৰিবৃত্ত হৈ সেনাপতি নীলৈ পথ নিৰীক্ষণ কৰি কৰি গৈ থাকক।

১০। তাৰ পিচত নীলক সম্বোধন কৰি বামে কবলৈ ধৰিলে, “সেনাপতি নীল, তুমি ফলেমূলে পৰিপূৰ্ণ শীতল ছাঁ, পানী আৰু মধু থকা বনপথেদি সৈন্যবাহিনীক লৈ যোৱা।”

১১। ছুৰায়া বান্ধসবোৰে বাটত ফল, মূল আৰু পানী দূষিত কৰি থব পাৰে, তুমি সততে সতৰ্ক হৈ সৈন্যদলক তাৰপৰা ৰক্ষা কৰিবা।

১২। বন-বিহাৰী বান্দৰসমূহে জপিয়াই জপিয়াই বনৰ নিয়ন্ত্ৰণ অথবা বনভূগ সমূহত শত্ৰুপক্ষৰ গুপ্ত বলৰ অনুসন্ধান লৈ গৈ থাকক।

১৩। আমাৰ ভিতৰত যিবোৰ বালক বা বৃদ্ধ অথবা শক্তিহীন আছে তেনেবোৰ এই কিক্ষিকাতে থাকক, কিয়নো আমালোকৰ এই দুৰ্গোৰ কামত বিশেষ শক্তি-সাহায্যৰ প্ৰয়োজন হব।

১৪। শই শই, হাজাৰে হাজাৰে মহাবলশালী কপিশ্ৰেষ্ঠ বীৰগণে সাগৰ-প্ৰবাহৰ নিচিনা অগ্ৰগামিনী ভয়ঙ্কৰ সৈন্যবাহিনীৰ লগে লগে গমন কৰক।

১৫। পৰ্বত-সদৃশ গজ, মহাবল গবয় আৰু বৃষভসদৃশ বলদগু গৰাক্ষও আগে আগে গমন কৰক।

১৬—১৭। কপিশ্ৰেষ্ঠ ধ্বজে সৈন্যবাহিনীৰ দক্ষিণকালে ৰক্ষা কৰি গৈ থাকক আৰু গন্ধহস্তী* সদৃশ দুৰ্দ্ধৰ আৰু তেজস্বী বীৰ গন্ধমাদনে বাঁওফাল ৰক্ষা কৰি যাওক।

১৮—১৯। ইল্লই ঐৰাৱতত আৰোহণ কৰাৰ নিচিনাকৈ মই হনুমানৰ কান্ধত উঠি সৈন্যবাহিনীৰ মাজত তেওঁলোকৰ মনত আনন্দ যোগাই গৈ থাকিম আৰু কালান্তক যম-সদৃশ লক্ষ্মণে, ঐশ্বৰ্যাধিপতি কুবেৰে সাক্ষৰ্ভৌম হাতীত আৰোহণ কৰি যোৱাৰ নিচিনাকৈ অঙ্গদৰ কান্ধত উঠি যাব।

২০। স্বৰ্গৰাজ জাম্ববান, মহাবাহু সুষেণ আৰু নেগদৰ্শী এই তিনিজনে সৈন্যৰ পশ্চাভাগ ৰক্ষা কৰি আগ বাঢ়ক।

২১। সৈন্যবাহিনীৰ অধিপতি মহাবীৰ্য্যশালী বান্দৰপ্ৰবৰ সূগ্ৰীবে বাঘৰ আদেশ শুনি বান্দৰবোৰক সেইদৰেই আদেশ দিলে।

২২। তেতিয়া মহাশক্তিশালী বান্দৰবোৰে অতিশীঘ্ৰে পৰ্বতৰ গুহা আৰু শিখৰ-সমূহৰপৰা জাঁপ দি দি ওলাই আহি লক্ষ্মীয়াই লক্ষ্মীয়াই আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।

২৩। এইদৰে বান্দৰৰাজ সূগ্ৰীৰ আৰু লক্ষ্মণৰ দ্বাৰা পূজিত হৈ ধৰ্ম্মাত্মা বামে

*গন্ধহস্তী—যি হাতীৰ গোন্ধ পালে আন হাতী দূৰতে পলায়।

সসৈন্তে দক্ষিণ দিশলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

২৪। শই শই, হাজাৰে হাজাৰে, কোটিয়ে কোটিয়ে, অযুতে অযুতে মাতঙ্গসদৃশ বান্দৰবৰ্গৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ যাত্ৰা আৰম্ভ হ'ল।

২৫। বাম গৈ আছে আৰু সূগ্ৰীৱৰ তত্ত্বাৱধানত সৈন্যবাহিনীয়ে হুটমানে আৰু প্ৰফুল্লচিত্তে তেওঁৰ পিচে পিচে আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে।

২৬। সকলোৱে জঁপিয়াই জঁপিয়াই সিংহনাদ-গৰ্জনে চীংকাৰ আৰু নানা ৰূপ ধাৰণ কৰি দক্ষিণ দিশলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

২৭—২৯। অভিযানৰ সময়ত সকলোৱে বাটত সুগন্ধি মধু আৰু সুস্বাদু ফল-বোৰ খাই খাই আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে; কোনোৱে ফুলৰ কোছাৰে সুশোভিত গছ-বোৰ উভালি লৈ যাবলৈ ধৰিলে; কোনোৱে হঠাতে এজনক থাপ মাৰি ধৰি ওপৰলৈ তুলি তাৰ পিচেতে মাটিত পেলাই দিলে, কোনোৱে পৰি যোৱাজনক মাটিৰপৰা তুলি ললে আৰু কোনোৱে বা আনক বগৰাই দিলে—এইদৰে আনন্দতে অধীৰ হৈ তেওঁলোক যাবলৈ ধৰিলে। বামৰ ওচৰত তেওঁৰ কাণত পৰাকৈ বান্দৰবোৰে গৰজি গৰজি কবলৈ ধৰিলে, “বাৰণকতো বধ কৰা হবই, তাৰ লগে লগে যিমানবোৰ ৰাক্ষস আছে সিহঁতকো বধ কৰা হব।”

৩০—৩১। সৈন্তদলৰ আগত ধ্বজ, নীল, বীৰ কুমুদে বহুত বান্দৰৰ সহায়ত পথ পৰিষ্কাৰ কৰি যাবলৈ ধৰিলে, মাজত বজা সূগ্ৰীৱ, শত্ৰুসংহাৰক বাম আৰু লক্ষ্মণে ভীমাকৃতি মহাবলবান বান্দৰৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত হৈ গৈ থাকিল।

৩২। বীৰ বান্দৰ শতবলিয়ে দহ কোটি বান্দৰ সৈন্য লৈ সমগ্ৰ সৈন্তবাহিনীৰ চাৰিওফালে ঘূৰি ঘূৰি সিহঁতক ৰক্ষা কৰি কৰি যাবলৈ ধৰিলে।

৩৩। এশ কোটি বান্দৰ সৈন্ত লৈ কেশবী, পণস, গজ আৰু অৰ্কই দুয়োটা ফাল ৰক্ষা কৰি গৈ থাকিল।

৩৪। সূৰ্যেণ আৰু জাম্বৱানে বহুত ৰাক্ষসেনা লগত লৈ সূগ্ৰীৱক সখস্মৃত ৰাখি সৈন্ত বাহিনীৰ পিচফাল ৰক্ষা কৰি থাকিল।

৩৫। সৈন্তবাহিনীৰ সেনাপতি বান্দৰপুঞ্জব নীলে সংযতচিত্তে বান্দৰবোৰে ওচৰৰ গাঁও নগৰবোৰত কোনো ৰকমৰ উপজব যেন নকৰে তাৰ বাবে চকু ৰাখিলে।

৩৬। বলীমুখ, প্ৰজ্জ্ব, জম্বু আৰু ৰভস এই বীৰবোৰে সৈন্তসকলৰ মাজত যতে ততে বিচৰণ কৰি অভিযানত তেওঁলোকক উদগনি দিবলৈ ধৰিলে।

৩৭—৪২। বলদপিত বীৰ বান্দৰসকলে এই দৰে গৈ গৈ পৰ্ব্বতশ্ৰেষ্ঠ সহ্য নামৰ পৰ্ব্বত দেখা পালে আৰু লগতে প্ৰস্তুতিত পদ্বলুৱেৰে শোভিত বহুত সৰোবৰ

আৰু জলাশয়সমূহে তেওঁলোকৰ চকুত পৰিল। বামৰ ক্ৰোধৰ প্ৰকোপ অতি তীব্ৰ বুলি জানি সমুদ্ৰপ্ৰবাহসদৃশ ভয়ঙ্কৰ বান্ধৰ সৈন্তবাহিনীয়ে ভয়তে নগৰ আৰু জনপদসমূহ এৰি সহ্য পৰ্বতৰপৰা আঁতৰি গৈ ভীষণ গৰ্জনশীল মহাঘোৰ সমুদ্ৰৰ দৰে শব্দ কৰি ক্ৰমাৎ আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। সুশিক্ষিত আৰু সুলক্ষণ ঘোৰা-বিলাক চালিত হলে যিদৰে নিজ গন্তব্য পথেদি গৈ থাকে, মহা মহা কৰ্পবীৰ সকলেও সেইদৰে দাৰ্শবাধ বামৰ কাষে কাষে যাবলৈ ধৰিলে। সেই সময়ত কপি প্ৰবৰ দুজনৰ ওপৰত উঠি বাম আৰু লক্ষণ উভয়ে বান্ধৰ সৈন্তৰ মাজত মহাগ্ৰহ বাহু আৰু কেতুৰ দ্বাৰা অৰ্দ্ধগ্ৰহচক্ৰসূৰ্য্য-সদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। এইদৰে বান্ধৰৰাজ সুগ্ৰীৱ আৰু লক্ষণৰ দ্বাৰা পূজিত হৈ ধৰ্ম্মাত্মা বামে সসৈন্তে দক্ষিণ দিশলৈ যাবলৈ ধৰিলে।

৪৩। এনে অৱস্থাত আগন্তুক কাৰ্য্য সিদ্ধিৰ বিষয়ে হোৱা শুভ লক্ষণবিলাক বুজি পোৱা লক্ষ্যণে অক্ষৰ কান্ধৰ পৰা শুভ আৰু মধুৰ বাক্যৰ পূৰ্ণমনোৰথ হ'ব খোজা বামক কলে, “হে বাঘৰ, অতিশীঘ্ৰে বাৰণক বধ কৰি অপহৃত বৈদেহীক উদ্ধাৰ কৰিব আৰু সকলে পিনে জয়যুক্ত হৈ আপুনি সমুদ্ৰিশালী অঘোধ্যা নগৰীলৈ যাব পাৰিব। আপোনাৰ উদ্দেশ্যসিদ্ধিৰ অৰ্থে অন্তৰীক্ষত আৰু এই পৃথিবীত ভালেমান শুভ লক্ষণ মই দেখা পাইছোঁ। মঙ্গলময়, মৃদু, শীতল আৰু সুগন্ধযুক্ত বায়ু সেনাদলৰ অনুকূলে প্ৰবাহিত হৈছে, চৰাই আৰু পছুবোৰে সুমধুৰ স্বৰে শব্দ কৰিছে, চাৰিওফালে দিক্ মণ্ডলে মনোহৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে, সূৰ্য্যদেৱ বিমল ৰূপ লৈ প্ৰকাশ পাইছে; ভাৰ্গৱ গুৰুগ্ৰহে বিমল ৰশ্মিযুক্ত হৈ আপোনাৰ অনুগমন কৰিছে; শুদ্ধ সপ্তৰ্ষিমণ্ডলে নিজ নিজ ৰশ্মি প্ৰকাশ কৰি বিস্তৃত ক্ৰব নক্ষত্ৰক প্ৰদক্ষিণ কৰিছে। চাওক ইক্ষাকু কুল-জাত মহাত্মাসকলৰ ভিতৰত আমাৰ পিতামহ ৰাজৰ্ষি ত্ৰিশঙ্কুৱে তেওঁৰ পুৰোহিতে সৈতে বিমল ৰূপ লৈ আমাৰ সম্মুখত প্ৰকাশ পাইছে। মহাত্মা ইক্ষাকুসকলৰ কুল নক্ষত্ৰ বিশাখা নক্ষত্ৰ ছটিয়েও উপজ্জৱ বিহীন হৈ বিমল শোভাৰে প্ৰকাশ পাইছে।

৫১—৫২। আনপক্ষে ৰাক্ষসবোৰৰ নৈষ্কৃত কোণস্থ নক্ষত্ৰ অতিশয় পীড়িত হৈছে আৰু উচ্চদণ্ডৰূপে উথিত ধূমকেতুৱে মূলা নক্ষত্ৰকো সন্তাপ দিছে। এনে লক্ষণবিলাক ৰাক্ষসবোৰৰ বিনাশৰ কাৰণেহে উপস্থিত হৈছে। দেখা গৈছে কালৰ গ্ৰাসত নিপতিত হোৱাসকলৰ নক্ষত্ৰবিলাকো কুগ্ৰহৰ দ্বাৰা পীড়িত হয়।

৫৩। হে বাঘৰ, আপুনি চাওক, আমাৰ চতুৰ্দ্দিকে নিৰ্মল সুস্বাদযুক্ত পানী; বনৰাজি কলৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণ, ঋতুৰ উপযোগী ফুল গছবোৰত শোভা পাইছে, আৰু যি বতাহ প্ৰবাহিত হৈছে সি ধীৰ আৰু সুগন্ধযুক্ত।

৫৪। “হে প্রভু, তাবকাসুৰৰ বিনাশৰ সময়ত দেৱসৈন্যৰ যি দৰে সমাবেশ হৈছিল, আমাৰ এই কপিসৈন্যসকলো সেইদৰে অধিকগুণে শোভায্ৰিত হৈছে। হে আৰ্য্য, এই সকলো দেখি শুনি আপুনি প্ৰসন্ন হওক।” ককায়েকক আশ্বাস দি লক্ষণে সকলো শুভলক্ষণবোৰ বামৰ ওচৰত এইদৰে নিবেদন কৰিলে।

৫৫—৬১। ইতিমধ্যে সমগ্ৰ পৃথিৱী ঢাকি বান্দৰবাহিনী সন্মুখৰ পিনে গতি কৰিবলৈ ধৰিলে। নখ আৰু দাঁতেই এই বীৰসকলৰ প্ৰধান অস্ত্ৰ। খোৱাৰ সময়ত তেওঁলোকৰ হাত ভৰিৰ চালনাত যি ধূলিৰাজি উখিত হল তাৰেই আকাশ ঢাকি সূৰ্য্যৰ প্ৰভা দেখা নোপোৱা কৰিলে আৰু দক্ষিণফালে পৰ্ব্বত, বন আৰু আকাশ একাকাৰ কৰিলে; মেঘমালাই আকাশ আবৃত কৰাৰ নিচিনাকৈ সৈন্য বাহিনীয়ে পৃথিৱী আচ্ছন্ন কৰিহে যেন যাবলৈ ধৰিলে। বহু যোজন জুৰি সৈন্যগণ এইদৰে গৈ থাকোঁতে অনুমান হল যেন তাৰ নদীসমূহৰ সোতে বিপৰীত ফালেহে গতি কৰিছে। এইদৰে গৈ থাকোঁতে তেওঁলোকে বিমলোদক সৰোবৰ, গছগছনিৰে পূৰ্ণ পৰ্ব্বত, সমতল ভূমিভাগ, আৰু ফলমূলে ভৰপূৰ বন-প্ৰদেশবোৰ পাই যাবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকে কোনো ঠাইত সেইবোৰৰ মাজেদি কোনো ঠাইত পোনে পোনে, কঁতো বা বক্ৰভাবে আৰু কেতিয়াবা তলভাগেৰে যাবলৈ ধৰিলে। এইদৰে সেই সমগ্ৰ স্থলভাগ ঢাকি সৈন্যবাহিনী আগ বাঢ়িল। সকলোৱে প্ৰফুল্ল বদনে পবনসম গতিৰে যাবলৈ ধৰিলে।

৬২—৬৯। বাঘৰ কাৰ্য্য সাধিবলৈ বান্দৰবোৰৰ সকলোৱে আগ্ৰহায্ৰিত হৈ, পৰস্পৰৰ ভিতৰত প্ৰত্যেকে নিজ নিজ পৰাক্ৰম আৰু শক্তিৰ উৎকৰ্ষ আৰু মনৰ আনন্দ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। সৈন্যবোৰৰ প্ৰত্যেকেই যুবা, এতেকে বাটত তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ যৌৱনমূলত দৰ্প আৰু শক্তিৰ পৰিচয় দিবলৈ ধৰিলে। কোনোৱে বা ক্ৰতপদে গতি কৰিলে, কোনোৱে লাফ দি ওপৰলৈ উঠিল, কোনোৱে বা কিৰিলি পাৰিবলৈ ধৰিলে, কোনোৱে নেজৰ আশ্ফালন কৰিলে, কোনোৱে ভৰিৰে গোৰ মাৰি পৃথিৱী ফালি দিলে, কোনোৱে হাত মেলি শিল বা গছ উভালি আনিলে, কোনোৱে পৰ্ব্বতৰ শিখৰতে উঠিল, কোনোৱে ভীষণভাবে চীংকাৰ কৰিলে আৰু কোনোৱে মুখেৰে আন আন প্ৰকাৰৰ ধ্বনিকে কৰিলে; কোনোৱে তেওঁৰ প্ৰবল গতিৰ দ্বাৰা লতা-আৰু বনৰ জাল ছিঙি পেলালে। কোনোৱে নিজৰ শক্তি দেখুৱাই শিল আৰু গছ লৈ ধেমালিকে কৰিলে—এইদৰে শই শই হাজাৰে হাজাৰে, কোটিয়ে কোটিয়ে ভয়ঙ্কৰ শক্তিসম্পন্ন বান্দৰবোৰে সমগ্ৰ পৃথিৱী জুৰি দিন ৰাতি নোহোৱাকৈ গতি কৰিবলৈ ধৰিলে। সূগ্ৰীৱৰ দ্বাৰা প্ৰতিপালিত আৰু অনুপ্ৰেৰিত এই বান্দৰ সৈন্যই যুদ্ধৰ নামত হৰ্ষায্ৰিত হৈ, সীতাক উদ্ধাৰ কৰাৰ আগ্ৰহতে প্ৰফুল্লচিত্তে আগ

বাঢ়িবলৈ ধৰিলে আৰু মুহূৰ্ত্তকালো ক'তো বৈ নাথাকিল।

৭০—৯১। তাৰ পিচত নানা পাদপ আৰু বনৰাজিৰে পৰিপূৰ্ণ সহ্য পৰ্ব্বতৰ গুৰিলৈ আহি বান্দৰবোৰে সেই পৰ্ব্বতত আৰোহণ কৰিলে। লগতে বামচন্দ্ৰই সহ্য আৰু মলয় পৰ্ব্বতৰ বিচিত্ৰ কানন আৰু নদী নিজৰাবোৰ চাই চাই যাবলৈ ধৰিলে। আৰু বান্দৰবোৰে তাত থকা চম্পক, তিলক, আশ্ববৃক্ষ, প্ৰাসেক, সিদ্ধুবাৰ, তিমিশ, কৰবীৰ, অশোক, কৰঞ্জ, বট, আহঁত, জামুগছ, আমলখি আদি বৃক্ষসমূহত আৰোহণ কৰি আনন্দ উপভোগ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিছুমানে ৰমণীয় শিলাখণ্ডৰ ওপৰতে বহাত নানা ধৰণৰ গছবোৰে বায়ুৰ দ্বাৰা চালিত হৈ তেওঁলোকৰ ওপৰত পুষ্পবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সময়ত চন্দনগন্ধী সুখশীতল বতাহ ববলৈ ধৰিলে আৰু মধুগন্ধী বনসমূহত ভোমোৰাবোৰে গুণ্ গুণ্ স্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। শৈলৰাজ সহ্য পৰ্ব্বত গৈৰিকাদি নানা ধাতুৰে বিভূষিত, বৰ্ত্তমানে বতাহৰ কোবত ধাতুৰ কণিকাবোৰ বান্দৰ সৈন্তবাহিনীৰ ওপৰলৈ উঠি তেওঁলোকক আবৃত কৰি পেলালে। এই গিৰিপ্ৰান্তৰ চাৰিওফালে কেতেকী, সিদ্ধুবাৰ, মনোৰম, বাসন্তী, মাধব্য, গন্ধপূৰ্ণ কুন্দ, চিৰবিল্ব, মধুক, অশোক, বকুল, ৰঞ্জক, তিলক, নাগবৃক্ষ, আশ্ব, পাটলিক, কোবিদাৰ, মুচুলিন্দ, অৰ্জুন, শিংশপা, কুটজ, হিষ্টাল, তিমিশ, চূৰ্ণক, নীপক, নীলাশোক, সৰল, অঙ্কোল, পদ্মক আদি গছবোৰে ফুলৰ ভৰতে জকমকাই আছে, তাকে দেখি বান্দৰবোৰে আনন্দতে সমগ্ৰ বনৰাজিক ব্যাকুল কৰি তুলিলে। এই পৰ্ব্বতত যিবোৰ ৰমণীয় জলাশয় আছে তাৰ সকলোতে চক্ৰবাক, কাৰণ্ডব, প্লব আৰু ক্ৰৌঞ্চাদি পক্ষী জাকে জাকে বিচৰণ কৰি থাকে। গাহৰি, পহু, ঋক্ষ, তৰক্ষু, সিংহ, ব্যাঘ্ৰ আদি ভয়ঙ্কৰ জন্তুবোৰ য'তে ত'তে ঘূৰি ফুৰিছে আৰু ভীমাকৃতি সপ-^১কুলো তাত য'তে ত'তে বিচৰণ কৰিছে। তাৰ জলাশয়বোৰ ফুলিথকা সুগন্ধি পদ্ম, ভেঁট, উৎপল আৰু আন আন পানীত ওপজা ৰমণীয় ফুলেৰে পৰিপূৰ্ণ। পৰ্ব্বতৰ শিখৰত নানাবিধ চৰায়ে নানা স্বৰে কুজন কৰিছে। জলাশয়বোৰ দেখি বান্দৰবোৰে তাত গা ধুলে, পানী খালে আৰু ইটোৱে সিটোক পানীত বুৰিয়াই নানা প্ৰকাৰৰ জলক্ৰীড়া কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত পৰ্ব্বতত আৰোহণ কৰি আনন্দতে উৎফুল্ল হৈ তেওঁলোকে তাৰ গছবোৰ ভাঙি চুৰমাৰ কৰিলে আৰু অমৃতগন্ধ ফল মূল আৰু ফুলবোৰ সিঁচৰতি কৰিলে। তাৰ পিচত সুস্থ হৈ গছবোৰত ওলমি থকা জ্যোণ পৰিমাণ মধুৰস পান কৰি কৰি তেওঁলোক আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। বাটত যাওঁতে গছবোৰ ভাঙি তাৰ লতাবিলাক টানি আঁজুৰি পৰ্ব্বতক আকুল কৰি তুলিলে। এইদৰে গৈ থাকোঁতে কোনো কোনো বান্দৰে মধুৰসৰ বাগিতে উন্নত হৈ ইডাল

গছৰপৰা সিডাললৈ লুকিয়াবলৈ ধৰিলে আৰু কোনোৱে বা পুনঃ মধুবসকে পান কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে সমগ্ৰ সেই ভূমিখণ্ড শ্ৰেষ্ঠ বান্দৰবোৰৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণ হোৱাত অনুমান হল যেন সুপক্ক ধানগছেৰে পৰিপূৰ্ণ পথাৰ এখনহে তাত বিৰাজ কৰিছে।

৯২—৯৯। তাৰ পিচত ৰাজীবলোচন মহাবাহু ৰামে মহেন্দ্ৰ পৰ্বতৰ ওচৰ পাই, পাদপশোভিত সেই পৰ্বতৰ শিখৰদেশত আৰোহণ কৰিলে। শিখৰত উঠি দশৰথ-নন্দন ৰামচন্দ্ৰই কৃষ্ণমৎস্যাদিপূৰ্ণ সমুদ্ৰক দেখা পালে। তেতিয়া সকলো বান্দৰ সৈন্যই ক্ৰমে সত্ৰ আৰু মলয় পৰ্বত এৰি গৈ ভীষণ গজ্জৰ্ণশীল সমুদ্ৰৰ ওচৰত নিজ নিজ বিভাগমতে নিজ নিজ ঠাইত বহি ললে। তাৰ পিচত লোকৰঞ্জকসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ ৰামচন্দ্ৰই সুগ্ৰীব আৰু লক্ষ্মণক লগত লৈ মহেন্দ্ৰ পৰ্বতৰ শৃঙ্গৰপৰা নামি সমুদ্ৰৰ বেলাভূমিলৈ গমন কৰিলে। সমুদ্ৰৰ চোৰে প্লাবিত বিশাল বেলাভূমিত উপনীত হৈ ৰামে কবলৈ ধৰিলে, “সুগ্ৰীব, আমি সাগৰৰ তীৰত উপস্থিত হৈছোহি। পূৰ্বতে যি চিন্তা আমাৰ মনত উপস্থিত হৈছিল এতিয়া তাৰ সম্মুখীন হৈছোঁ। নদীসকলৰ অধিপতি অপাৰ সমুদ্ৰে আমাৰ সম্মুখত, কোনো উপায় উদ্ভাৱন কৰিব নোৱাৰিলে আমি পাৰ হব নোৱাৰিম। এতেকে আমি ইয়াতে থাকি এই বান্দৰ সৈন্যই কি উপায়ে সিপাৰলৈ যাব পাৰিব তাৰ ঠিৰাং মন্ত্ৰণা কৰাটো উচিত হব।”

১০০—১২১। সীতাহৰণশোকত সন্তপ্ত মহাবাহু ৰামচন্দ্ৰই সমুদ্ৰৰ তীৰত উপস্থিত হৈ সৈন্যবোৰক শিবিৰ স্থাপনৰ আদেশ দি সুগ্ৰীবক কলে, “কপিগ্ৰন্থৰ, এতিয়া সকলো সৈন্যকে যথাস্থানত সংস্থাপিত কৰা, বৰ্ত্তমানে সাগৰ লজ্জনৰ বাবে মন্ত্ৰণা কৰাৰ সময় উপস্থিত। সকলোৱে নিজ নিজ সৈন্যক সংস্থাপিত কৰি লক্ষ্য ৰাখিব যেন কোনো সৈন্য কলৈকো নাযায়। আমাৰ গুপ্ত-ভয়ৰ কাৰণ আছে, এতেকে বীৰ বান্দৰসকলে চাৰিওফালে ঘূৰি ফুৰি সৈন্যবোৰক ৰক্ষা কৰি থাকক।” ৰাঘবৰ কথা শুনি লক্ষ্মণে সৈতে সুগ্ৰীবে সাগৰৰ তীৰত পাদপবহুল ঠাইত সেনা সংস্থাপিত কৰাত মধুবৰ্ণাভ পিঙ্গলবৰণৰ সৈন্যবাহিনী তীৰস্থ দ্বিতীয় সমুদ্ৰৰ নিচিনা প্ৰতিভাত হল। এনে অৱস্থাত বান্দৰৰ বীৰসকলে সাগৰৰ বেলাভূমিত সমুদ্ৰৰ আন পাৰ পোৱাৰ বাবে উদ্গ্ৰীব হৈ সেই সময়ত সাগৰৰ তীৰত বৈ থাকিল। সাগৰৰ পাৰত এইদৰে বিশ্রাম লৈ থকা কালৰ ভিতৰত তেওঁলোকৰ ভিতৰৰপৰা যি মহান শব্দ উথলি উঠিল, তাতেই সমুদ্ৰৰ মহানাদো মাৰ যোৱা যেন হল। সুগ্ৰীবৰ সৈন্য বাহিনী তিনিভাগত বিভক্ত—ঋক্ষ, বান্দৰ আৰু গোলাঙ্গুল; এই তিনিওবিধৰ মহৎ সেনাদলৰ সকলোৱে ৰামৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ বাবে আগ্ৰহাৰিত আৰু সকলো

সৈন্যদল সুগ্ৰীবৰ দ্বাৰা পালিত। বিৰাট এই সৈন্যবাহিনীয়ে সাগৰৰ ওচৰত উপস্থিত হৈ বতাহৰ কোবতে প্ৰচণ্ডৰূপ লৈ নাচি থকা সমুদ্ৰৰ ৰূপ দৰ্শন কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকে দেখিলে যে বৰুণৰ আবাসস্থল এই সমুদ্ৰত কোনো পাব নাই, মাজত কোনো পৰ্ব্বতাদি বাধা নাই, ই ৰাক্ষসাকৃতি জলচৰ জন্তুৰ আবাসভূমি; প্ৰকাণ্ড নক্ৰ, গ্ৰাহাদিৰে পৰিপূৰ্ণ; দিনৰ শেহত সন্ধ্যাকালত চৌবোৰে মুখত কেন লৈ বাগৰি ফুৰা দেখিলে অনুমান হয় যেন সমুদ্ৰই হাঁহি হাঁহি নাচিছে আছে; চক্ৰৰ উদয়কালত সাগৰৰ পানী উপচি উঠে, তাতে চক্ৰৰ বিশ্ব প্ৰতিকলিত হোৱাত বোধ হয় যেন চক্ৰই সমগ্ৰ সাগৰকে ব্যাপি আছে; প্ৰবল ধুমহাসদৃশ বেগবান তিমি, তিমিজিল আদি মহাগ্ৰাহে সাগৰ ভৰপূৰ হৈ আছে; এই সমুদ্ৰ পাতালসদৃশ গভীৰ আৰু প্ৰবেশপথ ৰহিত হোৱাত ই এটা দুৰ্গৰ সদৃশ প্ৰকাশ পাইছে; ই মকৰ আৰু সৰ্পাদিৰে পৰিপূৰ্ণ; বতাহৰ কোবত ইয়াৰ চৌশেৰ এবাৰ ওপৰলৈ উঠি আকৌ নামি আহি বুজাইছে যেন সমুদ্ৰে আনন্দতে উৎফুল্ল হৈ আছে। এই সাগৰত জলচৰ সৰ্পসমূহ সিহঁতৰ কণাৰ মণিৰে সুশোভিত হোৱাত অনুমান হয় যেন অগ্নিস্কুলিজ সমূহে তাত বিৰাজ কৰিছে; সমুদ্ৰে অসুৰবোৰৰ আবাসভূমি আৰু গভীৰতাতে পাতাল সদৃশ; দেখোঁতে অনুমান হয় যেন আকাশখন সাগৰৰ দৰে আৰু সাগৰো আকাশৰ নিচিনা, সাগৰ আৰু আকাশৰ ভিতৰত কোনো বৈশিষ্ট্য নাই। আকাশত তাৰকাৰাজি বিৰাজিত আৰু সেইদৰে সাগৰতো মুক্তামণি ৰত্নাদি জিলিকি থকাত আকাশ আৰু সাগৰৰ ভিতৰত কোনো প্ৰভেদ নোহোৱা হৈছে আৰু সেইদৰে আকাশত মেঘমালা আৰু সাগৰত উৰ্মিমালা বিৰাজ কৰি থকাৰ কাৰণে আকাশ আৰু সাগৰৰ মাজত কোনো তাৰতম্য নাই। সাগৰৰ বুকুত তৰঙ্গমালাৰ ঘাত প্ৰতিঘাতত যি ভীষণ শব্দ সমুথিত হ'ল সেই শব্দ শুনিলে অনুমান হয় যে আকাশৰ মহাভেৰীৰ শব্দহে সাগৰত হ'ব ধৰিছে। বতাহৰ সংস্পৰ্শত তৰঙ্গসমূহে ৰত্নৰাজি বিকিণ্ণ কৰি ভীষণ শব্দে যিদৰে ওপৰলৈ উঠিবলৈ ধৰিছে তাৰপৰা অনুমান হয় যে জলজন্তুপূৰ্ণ সমুদ্ৰে ক্ৰুদ্ধ হৈছে তেনেদৰে আশ্ফালন কৰিবলৈ ধৰিছে। মহাত্মা বান্দৰগণে দেখিলে যে বতাহৰ দ্বাৰা চালিত হৈ সাগৰে চৌসমূহৰ যোগেদি আকাশত কধাহে পাতিবলৈ ধৰিছে। এইদৰে ঘূৰ্ণায়মান তৰঙ্গমালাৰ ধ্বনিযুক্ত সমুদ্ৰৰ চঞ্চলগতি দেখি তেওঁলোক বিস্ময়াগ্ৰস্ত হ'ল।

ইতি বুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুৰ্থ সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চম সৰ্গ

সীতাৰ কাৰণে ৰামৰ শোক প্ৰকাশ

১। সেনাপতি নীলে ঐকান্তিকভাবে সকলো কালৰপৰা সৈন্যবাহিনীক ৰক্ষা কৰি থাকি সাগৰৰ উত্তৰ তীৰত তেওঁলোকক ভালদৰে সংস্থাপিত কৰিলে।

২। তাৰ পিচত মৈন্দ আৰু দ্বিবিদ এই দুজন বান্দৰপুত্ৰে তেওঁলোকক অৱৰক্ষণৰ অৰ্থে সেনাবোৰৰ চাৰিওফালে ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

৩। সাগৰৰ পাৰত সৈন্যবোৰ এইদৰে সন্নিবেশিত হোৱা দেখি ৰামে তেওঁৰ ওচৰতে থকা লক্ষ্মণক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে।

৪। “লক্ষ্মণ, সময় অতীত হোৱাৰ লগে লগে মানুহৰ শোক পাতলে, কিন্তু মোৰ বেলিকা প্ৰিয়াক দেখা নোপোৱাৰ কাৰণে এই শোক দিনক দিনে বাঢ়িহে গৈছে।

৫। প্ৰিয়া দূৰত আছে, তাৰ বাবে মোৰ দুখ হোৱা নাই, তেওঁক বাবণে হৰণ কৰি নিছে, তাতো মোৰ দুখ নাই, কিন্তু তেওঁৰ যে বয়স পাৰ হৈ যাবলৈ ধৰিছে, তাৰ কাৰণেই মই শোকাভূৰ হৈছো।* ”

৬। হে বতাহ, তুমি প্ৰবাহিত হোৱা, যি ঠাইত মোৰ প্ৰিয়া আছে তুমি তালৈ গৈ তেওঁক স্পৰ্শ কৰি উভতি আহি মোক স্পৰ্শ কৰা। তোমাৰ এই স্পৰ্শত জহকালি চন্দ্ৰৰ পিনে চাই মানুহে যিদৰে শাস্তি পায় ময়ো তেনে শাস্তি লাভ কৰিম।

৭। বিষ পান কৰিলে যিদৰে মানুহৰ সৰ্ব্বশৰীৰত জলা-পোৰা কৰে সীতাক হৰণ কৰি নিয়া সময়ত ‘হা নাথ’ বুলি তেওঁ যি চীৎকাৰ কৰিছিল সেই ভাবনাটোৱে মনত সোমাই মোৰ সৰ্ব্বশৰীৰো তেনেদৰে জঙ্ঘৰিত কৰিবলৈ ধৰিছে।

৮। লক্ষ্মণ, সীতাৰ বিয়োগৰূপ ইক্ষন আৰু তেওঁৰ বিষয়ে চিন্তাৰূপ কামাগ্নিৰ প্ৰবল শিখাই দিন-ৰাতি মোৰ এই শৰীৰ দগ্ধ কৰিবলৈ ধৰিছে।

৯। সৌমিত্ৰি, মোৰ ইচ্ছা হৈছে যে তোমাক এৰি মই অকলে এই পানীৰ

* এই শ্লোকটোৰ দুটা অৰ্থ টীকাৰূপে ইঙ্গিত কৰিছে, (১) সীতাৰ দুমাহমান জীৱনকাল আছে, তাৰো কেইদিনমান অতীত হলেই, এতেকে এই বাকী থকা কালৰ ভিতৰতে সীতাক উদ্ধাৰ কৰিব পৰা হবনে নহয় এয়ে চিন্তা।

(২) সীতা স্ত্ৰী, মানুহৰ যৌৱন কাল ক্ষণস্থায়ী, ঐত্থ্যক দিন যোৱাৰ লগে লগে সীতাৰ যৌৱনকালো ক্ষয় হৈ যাবলৈ ধৰিছে, তেনেহলে জীৱনত সুখ সীতাদেৱীয়ে ভোগ কৰিব নোৱাৰিব।

ৰাম ভগবান, তেওঁৰ এনেবোৰ কথা সাধাৰণ মানুহৰ অৱস্থাৰপৰা কোৱা বুলি ধৰিব লাগিব।

মাজত শুই থাকোঁ, কিয়নো তেতিয়াহলে পানীৰ ভিতৰত মোৰ অন্তৰৰ প্ৰদীপ্ত কামাগ্নিয়ে মোক দগ্ধ কৰিব নোৱাৰিব পাৰে।

১০। সীতাক পাবলৈ ঐশাস্তিকভাবে কামনা কৰি থাকিলেও বৰ্ত্তমানে বামোৰ সীতা আৰু মই যে একে পৃথিবীক আশ্ৰয় কৰি আছোঁ, এয়ে মোৰ পক্ষে বহুত।

১১। পানীৰে ভৰপূৰ পথাৰৰ সংলগ্নত তাৰ বসতে জীপ লৈ পানী নোহোৱা পথাৰতো যিদৰে শস্য জীয়াই থাকে, সীতা জীৱিত আছে বুলি শুনি সেই বলতে ময়ো জীৱন ধাৰণ কৰি আছোঁ।

১২--২১। হায়! বজাই শত্ৰু জয় কৰি সমুদ্ৰিশালিনী ৰাজ্যলক্ষ্মীৰ মুখ দেখাৰ নিচিনাকৈ, ময়ো শত্ৰুক পৰাজিত কৰি চাৰুনিওহিনী পদ্মপলাশলোচনা সীতাক কেতিয়া দেখা পাম! আতুৰজনে বসায়ন পান কৰাৰ নিচিনাকৈ সুশোভন দস্তোৰ্ঠ বিশিষ্ট সীতাৰ পদ্মানন ঈষৎ ওপৰলৈ তুলি আনি মই কেতিয়া চুম্বন কৰিব পাৰিম! হায়! সীতাই তালকলসম তেওঁৰ সুবদ্বিত শুনয়ুগল লগাই হাঁহিমুখে কেতিয়া মোক আলিঙ্গন কৰিব। আহা! কি পৰিতাপৰ বিষয় যে মোৰ নিৰ্চনা নাথ বৰ্ত্তমান থকাতো চাকুনেত্ৰা সীতাই অনাথাৰ নিচিনা হৈ ৰাক্ষসবোৰৰ মাজত থাকি তেওঁৰ পাৰিত্ৰাতাজনক লগ পাব পৰা নাই। জনক ৰজাৰ ছহিতা, মোৰ প্ৰিয় ভাৰ্য্যা আৰু ৰজা দশৰথৰ বোৱাৰী হৈও সীতাই ৰাক্ষসীবোৰৰ মাজত থাকি শুব পাৰিছে কেনেকৈ? বাক, শৰৎকালত চক্ৰই নীলমেঘমালা বিদীৰ্ণ কৰি যিদৰে প্ৰকাশিত হয়, মোৰ ভুজবলৰ দ্বাৰা সীতায়ো দুৰ্দ্ধৰ এই ৰাক্ষসবোৰক ধ্বংস কৰি তাৰপৰা কেতিয়া ওলাই আহিব? সীতা স্বভাৱতে কৃশাজী, তাতে দেশকালৰ বিপৰ্য্যয় ঘটাত শোক আৰু অনশনৰ কাৰণে তেওঁ নিশ্চয় আৰু অধিকতৰ ক্ষীণ হৈছে। আহা! সিদিন কেতিয়া হব, যিদিনা মই ৰাক্ষসৰাজৰ বুকুত শৰ বহুৱাই সীতাক উদ্ধাৰ কৰি আনি মোৰ মনৰ শোক পাতলাব পাৰিম? আহা! দেবকন্যোপমা সাধৱী সীতাই আগ্ৰহাহিতা হৈ মোৰ ডিঙিত সাবটি ধৰি কেতিয়া আনন্দাশ্ৰু বোৱাব? মানুহে মলিন বস্ত্ৰ পৰিত্যাগ কৰাৰ নিচিনাকৈ মৈথিলীৰ বিচ্ছেদ হেতু দুৰ্ঘোৰ এই শোক মই কেতিয়া পৰিত্যাগ কৰিব পাৰিম?"

২২--২৩। ধীমান ৰামচক্ৰই এইদৰে শোক কৰি থাকোঁতে দিন ক্ষয় হোৱাৰ লগে লগে সূৰ্য্যদেৱ তেওঁৰ ক্ষীণ শৰীৰ লৈ মাৰ গল। তেতিয়া লক্ষ্মণে আশ্বস্ত কৰাত ৰামচক্ৰই কমলপদ্মাকী সীতাৰ কথা ভাবি ভাবি শোকাভিভূত হৈ সন্ধ্যাবন্দনাদি সমাৰ্পন কৰিলে।

ষষ্ঠ সৰ্গ

মন্ত্ৰীসকলৰ লগত বাৰণৰ মন্ত্ৰণা

১। মহাত্মা ইন্দ্ৰৰ নিচিনাকৈ হনুমানে লঙ্কাত এই ভয়াৱহ দুৰ্ঘোৰ কাম কৰি থৈ যোৱা দেখি বান্ধসেন্দ্ৰ বাৰণে লাজতে অলপ তলমূৰ কৰি বান্ধসবোৰক কবলৈ ধৰিলে।

২। এই লঙ্কা আনৰ পক্ষে অসহ্য আৰু দুৰ্গম হলেও এটা মাত্ৰ বান্ধৰে আহি ইয়াত প্ৰবেশ কৰি পুৰিখন ধ্বংস কৰিলে আৰু লগতে জানকী-সীতাকো দেখা কৰিলে।

৩। প্ৰাসাদসমূহ ভাঙি চূৰমাৰ কৰিলে, চৈত্য প্ৰাসাদ ভাঙিলে, শ্ৰেষ্ঠ বান্ধসসমূহক বধ কৰিলে, আৰু গোটেইখন নগৰীকে এক হনুমানে তল-ওপৰ কৰিলে।

৪। তোমালোকৰ কুশল হওক; এনে ক্ষেত্ৰত মই কি কৰিম, অথবা কৰাটো যুগুত হ'ব আৰু যিটো কৰিলে আমাৰ শক্তিৰ অনুকূল অথবা আমাৰ পক্ষে প্ৰশংসনীয় হ'ব পাৰে তাকে কোৱাঁ।

৫। জ্ঞানীসকলে কয়, মন্ত্ৰণাই জয়লাভৰ মূল; এতেকে হে মহাবলশালী বান্ধসসকল, বামৰ সঙ্ঘৰ্কে কেনে ৰকমৰ মন্ত্ৰণা উচিত হ'ব বুলি তোমালোকে ভাৱী তাক কোৱাঁ।

৬। এই পৃথিৱীত উত্তম, মধ্যম আৰু অধম এই তিনি বিধ পুৰুষ আছে, তেওঁলোকৰ সমূহ দোষ-গুণৰ কথা কওঁ শুনা।

৭—৮। তিনিওবিধ প্ৰাণীৰ লগতে মন্ত্ৰণা কৰাটো যুগুত; যিসকল মন্ত্ৰণাবিষয়ত পাৰ্গত, যিসকলৰ উদ্দেশ্য একেটা তেনে বিধৰ মিত্ৰৰ লগত, অথবা বহুসংখ্যক বন্ধুবান্ধবৰ লগত মন্ত্ৰণা কৰি যিজনে কামত প্ৰবৃত্ত হৈ দৈৱক নিজৰ কলীয়া কৰি আনিবলৈ নচেষ্টা কৰে তেৱেঁই উত্তম।

৯। যি জনে অকলে মন্ত্ৰণা কৰে আৰু দৈবৰ সহায় সঙ্ঘৰ্কেও অকলেই যত্ন কৰে, আৰু আনৰ সহায় নলৈ অকলেই কাম হাতত লয় তেওঁ মধ্যম পুৰুষ।

১০। আৰু যি জনে দোষ গুণ বিচাৰি নাচাই দৈবৰ সহায়লৈ অপেক্ষা নকৰি 'কামটো কৰিমেই' বুলি সিদ্ধান্ত কৰি কামত আগ বাঢ়ে তেওঁ পুৰুষাধম।

১১। পুৰুষৰ ভিতৰত যিদৰে উত্তম, মধ্যম আৰু অধম আছে, মন্ত্ৰণাৰ ভিতৰতো সেইদৰে উত্তম, মধ্যম আৰু অধম এই তিনি শ্ৰেণীৰ মন্ত্ৰণা আছে।

১২। নীতিশাস্ত্ৰৰ কালৰপৰা বিচাৰি চাই, য'ত মন্ত্ৰীসকলে একমত হৈ কামত আগ বাঢ়ে সেয়ে উত্তম মন্ত্ৰণা।

১৩। য'ত কোনো বিষয়ে বহু মতাবলম্বী হৈও শেহত বজাৰ ভয়ত বা আন কোনো কাৰণত একমত হৈ কামত প্ৰবৃত্ত হয় সেইটো মধ্যম মন্ত্ৰণা।

১৪। যি ঠাইত মন্ত্ৰীসকলে নিজ নিজ মত বাহাল ৰাখিবলৈ, যুক্তি প্ৰদান কৰে আৰু কোনোপধ্যে এটা মতত উপনীত হ'লেও তাক শ্ৰেয়ঃ বুলি মানি লব নোৱাৰে তেনেবিধৰ মন্ত্ৰণাক অধম মন্ত্ৰণা বুলি কয়।

১৫। হে মন্ত্ৰীগণ, তোমালোক উত্তম বুদ্ধিসম্পন্ন, এতেকে এনে ক্ষেত্ৰত ভালদৰে ভাবিচিন্তি যিটোকে ভাল বুলি স্থিৰ কৰা তেনে বিধৰ কাম কৰাটোৱেই যুক্তিযুক্ত হ'ব বুলি মোৰ অভিমত।

১৬। হাজাৰ হাজাৰ ঘোৰযুতি বান্দৰ সৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ ৰামে আহি এই লক্ষা অবৰোধ কৰিব।

১৭। ৰামে নিজ উপযুক্ত পৰিমিত শক্তিৰ দ্বাৰা অনুজ লক্ষ্মণ আৰু সৈন্যসকলেৰে সৈতে পৰম সুখে সাগৰ অতিক্ৰম কৰিব পাৰিব।

১৮। তেওঁ নিজ বীৰ্য্যবলে হয় সমুদ্ৰকে শোষণ কৰিব অথবা আন এনে এটা কিবা কৰিব। এতেকে বান্দৰবোৰৰ লগত বিৰোধিতাৰ কলত এনে এটা সঙ্কট আমাৰ সম্মুখত, উপস্থিত এনেস্থলত আমাৰ এই পুৰী আৰু সৈন্যসমূহৰ পক্ষে যিটো হিতকৰ হ'ব পাৰে তেনে বিধৰ মন্ত্ৰণা তোমালোকে কৰা।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত ষষ্ঠ সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তম সৰ্গ

ৰাক্ষসবোৰৰ আশ্বাস-বাণী

১৬। ৰাক্ষসেন্দ্ৰ ৰাৱণে মহাবলশালী ৰাক্ষসবোৰক এইদৰে কোৱাত তেওঁলোকৰ ভিতৰত বুদ্ধিহীন কিছুমানে শত্ৰুপক্ষৰ বিষয়ে কোনো কথা নজনাটক নীতিশাস্ত্ৰৰ

উপদেশলৈ আওকাণ কৰি কৃতাজ্জলিপুটে বজাক কবলৈ ধৰিলে, “ৰাজন, আমাৰ এই বৃহৎ সৈন্যদল পৰিঘ, শক্তি, ধড়গ, শূল, পটিশ আদি অস্ত্ৰেৰে সুসজ্জিত, এতেকে আপুনি বিষয় হোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। আপুনি পাতালপুৰীৰ ভোগৱতী নগৰীলৈ গৈ যুদ্ধত তাৰ পল্লগকুলক জয় লাভ কৰিছে? এই কুবেৰ মহেশ্বৰৰ সখা বুলি গৰ্বিত হৈ আছিল, তথাপি হে প্ৰভু, আপুনি ক্ৰুদ্ধ হৈ মহাবলশালী সেই লোকপালকৰ ওপৰত জয় লাভ কৰিলে আৰু তেওঁৰ যক্ষসেনাক বিনাশ কৰি কৈলাস পৰ্ব্বতৰপৰা তেওঁৰ পুষ্পক বিমান কাঢ়ি আনিলে।

৭। হে ৰাক্ষসপুঞ্জৰ দানবেন্দ্র ময় দানবে ভয়তে আপোনাৰ লগত সাখিহু ইচ্ছা কৰি তেওঁৰ কন্যাক (মন্দোদৰীক) আপোনাৰ ভাৰ্য্যা স্বৰূপে দান কৰিছে।

৮। হে মহাবাহু, দুৰ্দ্ধৰ সেই দানবৰাজ (মধুদানব) যি তাৰ শক্তিৰ উৎকৰ্ষৰ হেতু মদগৰ্বে গৰ্বিত হৈছিল, তাৰ লগত যুদ্ধ কৰি আপুনি তাক আপোনাৰ অধীনলৈ আনিলে আৰু লগতে (আপোনাৰ ভাগিনী) কুন্তনসীক তেওঁৰ ভাৰ্য্যাস্বৰূপে দি তেওঁৰ সুখ সাধন কৰিলে।

৯। আপুনি ৰসাতললৈ গৈ নাগকুল জয় কৰিছে আৰু বাসুকি, তক্ষক, শঙ্খ আৰু জটী নাগক আপোনাৰ বশলৈ আনছে।

১০—১১। হে বিভু, কালকেয় দানববোৰ অক্ষয়, বলবান, বীৰ, আৰু বৰ লাভ কৰি বিশেষভাবে গৰ্বিত হৈছিল, আপুনি সম্পূৰ্ণ এবছৰ কাল সিহঁতৰ লগত যুদ্ধ কৰি নিজ বলৰ দ্বাৰা সিহঁতক বশীভূত কৰিছে আৰু সিহঁতৰ নানা প্ৰকাৰৰ মায়াবলো অধিকাৰ কৰিছে।

১২। বৰুণৰ পুত্ৰসকল বলশালী আৰু বীৰ, আপুনি সিহঁতৰো চতুৰঙ্গ সৈন্য বাহিনী পৰাজিত কৰিছে।

১৩—১৫। হে মহাৰাজ, যমৰাজৰ সৈন্য বল এটা মহাসমুদ্ৰ সদৃশ; মৃত্যুদণ্ড তাৰ মহাগ্ৰোহ স্বৰূপ, দুৰ্ঘোৰ যম-যন্ত্ৰণা তাৰ শাল্যলীৰুক্ষ *সদৃশ, কালপাশ তাৰ ভীষণ-চোঁ, যমৰ কিস্কৰসকল তাৰ সৰ্পসদৃশ, মহাজ্বৰ (ব্যাদি) তাৰ ভয়ঙ্কৰ ৰূপ; হে ৰাজন, এনেহেন মহাসমুদ্ৰত জাপ দি তাতো বিপুল জয় লাভ কৰি আহিছে আৰু মৃত্যুকো প্ৰতিৰোধ কৰিছে। আপোনাৰ সুন্দৰ যুদ্ধপ্ৰণালীৰ দ্বাৰা তিনিও লোক সন্তুষ্ট।

১৬—১৭। এই পৃথিৱী বৃহৎ বৃহৎ পাদপৰাজিৰ নিচিনা ইন্দ্ৰতুল্য পৰাক্ৰমশীল

*শাল্যলীৰুক্ষ যমৰ যন্ত্ৰণাসমূহৰ নিচিনা। তাত পাপীবোৰক এই গছৰ কাঁইটেৰে বিদ্ধা হয়, এই কাৰণে মূলৰ শাল্যলীক্ষম-মণ্ডিত শব্দৰ অৰ্থ টাকাকাৰে নবকযন্ত্ৰণাপূৰ্ণ স্থান বলি উল্লেখ কৰিছে।

বহুত ক্ষত্ৰিয় বীৰবহাৰা পৰিপূৰ্ণ আছিল। ৰাঘব ৰাম শৌৰ্য আৰু বীৰ্য্যৰ সেই বীৰ সকলৰ সমকক্ষ নহয়। তথাপিহে সমবহুৰ্জয় সেই বীৰসকলকো যুদ্ধত পৰাজয় কৰি আপুনি সিহঁতক বধ কৰিছে।

১৮। হে মহাৰাজ, আপুনি ক্ষান্ত থাকক, এই বান্দৰবোৰৰ বিপক্ষে যুদ্ধ কৰি পৰিভ্ৰম কৰাৰ আপোনাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। অকল এই ইন্দ্ৰজিতেই সিহঁতৰ বিনাশ সাধন কৰিব।

১৯—২৩। হে মহাৰাজ, এই ইন্দ্ৰজিতে যজ্ঞ কৰি মহেশ্বৰক তুষ্ট কৰিছে আৰু আনৰ দুৰ্লভ অতি উৎকৃষ্ট বৰ লাভ কৰিছে। হে মহাৰাজ, দেৱসৈন্য এটা মহাসমুদ্ৰস্বৰূপ শক্তি, তোমাৰ আদি অন্তই তাত মৎস্যৰ নিচিনা, সুবিস্তৃত অন্ত্ৰজাল তাৰ শৈবাল স্বৰূপ, গজকচ্ছপ আৰু অশ্ব তাত ভেকুলীস্বৰূপ, কচ্ছ আৰু আদিতাই তাৰ মহাগ্ৰাহ, মৰুৎগণ মহাসৰ্পবিশেষ, ৰথ, অশ্ব আৰু হাতীয়েই তাৰ উৰ্মিমাল্য সদৃশ আৰু পদাতি সৈন্যই তাৰ পুলিন প্ৰদেশ, এই মহা সমুদ্ৰৰ সম্মুখীন হৈ ইন্দ্ৰজিতে দেবপতি ইন্দ্ৰক বান্ধি আনি এই লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰাইছিল। তাৰ পিচত পিতামহ ব্ৰহ্মাৰ অনুৰোধত হে সৰ্বদেবপূজ্য শঙ্কৰ আৰু বৃত্ৰাসুৰ হস্তা ইন্দ্ৰই মুক্তিলাভ কৰি পুনঃ স্বৰ্গলৈ যাব পাৰিছিল।

২৪। এতেকে হে মহাৰাজ, আপুনি আপোনাৰ সেই পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতক বগলৈ পঠাওক আৰু তেৱেঁই ৰামে সৈতে সেই বান্দৰ সৈন্যক নিৰ্মূল কৰিব।

২৫। হে ৰাজন, যি বিপদ আপোনাৰ সমুখত উপস্থিত হৈছে, ই সাধাৰণ প্ৰাণী সমূহৰপৰা হোৱা বিপদ, এতেকে ই উল্লেখযোগ্য কোনো বিপদ নহয়। আপুনি কোনোপধ্যে ইয়াক মনত ঠাই নিদিব, আপুনি ৰাঘবক বধ কৰিব পাৰিবই।

ইতি যুদ্ধকান্দৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তম সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টম সৰ্গ

প্ৰহস্ত আদি যক্ষীবৰ্গৰ উপদেশ

১। তাৰ পিচত নীলমেঘোপম বীৰ সেনাপতি প্ৰহস্ত নামৰ ৰাক্ষসে হাত যোৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে।

২। ৰাজন, ৰণক্ষেত্ৰত মই অকলে দেব, দানব, গন্ধৰ্ব, পিশাচ; পতঙ্গ, উৰগ—এই সকলোকে পৰাভূত কৰিব পাৰোঁ, ছুজন মানুহৰ বিষয়ে কবলৈ আৰু কি আছে ?

৩। আমি সকলো আমোদ প্ৰমোদত মন্ত্ৰ হৈ নিৰ্ভাঁব হৈ আছিলোঁ। কাৰণে হনুমানে আমাক এইদৰে ঠগাই যাব পাৰিলে, নহলে মই সজ্ঞানে জীয়াই থকা কালত হনুমান জীৱন লৈ সাৰি যাব নোৱাৰিলেহেঁতেন।

৪। হে প্ৰভু, আপুনি আদেশ কৰক মই আসমুদ্ৰে পাহাৰ পৰ্ব্বত বন কাননকে লৈ সমগ্ৰ ভূমণ্ডল বান্দৰশূন্য কৰিম।

৫। হে ৰাক্ষসাধিপতি, এই বান্দৰবোৰৰপৰা ময়ে ৰক্ষা কৰি থাকিম। সীতাক হৰণ কৰি অনা অপৰাধৰ কাৰণে কোনো ছুখে আপোনাক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰিব।

৬—৮। তাৰ পিচত দুৰ্ম্মুখ নামৰ ৰাক্ষসে খঙতে জ্বলি উঠি কবলৈ ধৰিলে, “যি অপমান আমি পালোঁ। তাক কেতিয়াও সহি থাকিব নোৱাৰিম। বাৰে বাৰে এই নগৰীৰ অন্তঃপুৰত প্ৰবেশ কৰি লক্ষ্য দক্ষ কৰি যি লাঞ্ছনা আমাক দিলে সি এটা অসহনীয় কথা এনে মহাবান্দৰ এটাৰ উৎপীড়নাৰপৰা জীৱান ৰাক্ষসৰাজৰ যি অবমাননা হৈছে, তাৰ প্ৰতিশোধ স্বৰূপে এই মুহূৰ্ত্ততে মই গৈ, বান্দৰবোৰ সাগৰতে থাকক অথবা আকাশ বা পাতালতে থাকক, সিহঁতক আক্ৰমণ কৰি অপমানৰ পোতক মই তুলিম।

৯—১০। দুৰ্ম্মুখৰ কথা শেষ হোৱাত মহাবলশালী বজ্ৰদণ্ডনামে ৰাক্ষসে ৰক্তমাংসলিপ্ত ঘোৰমূৰ্ত্তি পৰিঘ এডাল লৈ কবলৈ ধৰিলে, “সুগ্ৰীৱ আৰু লক্ষ্মণে সৈতে দুৰ্দ্ধৰ্ষ ৰামেই যদি জীয়াই থাকিল, তেন্তে হতভাগা ক্ষুদ্ৰ বান্দৰ হনুমানক বধ কৰি কি লাভ ?

১১। বাক, আজিয়েই মই বান্দৰ সৈন্যবাহিনীক অতিষ্ঠ কৰি লক্ষ্মণ আৰু সুগ্ৰীৱক এই পৰিঘৰ দ্বাৰা বধ কৰি থৈ আহিম।

১২। কিন্তু হে মহাৰাজ, মই আৰু একাধাৰ কথা কব খোজো, যদি ইচ্ছা কৰে আপুনি শুনক। শত্ৰুক জয় কৰিবলৈ হলে উপায় বুদ্ধি ভালদৰে সাজি লৈ পূৰ্ণ উত্তমে কামত লাগি শত্ৰুক জয় কৰাটোহে উচিত।

১৩—১৪। হে ৰাক্ষসাধিপ, আমাৰ ৰাক্ষসসমূহে ইচ্ছামতে ৰূপ ধাৰণ কৰিব পাৰে, তেওঁলোক বীৰ আৰু ঘোৰ ৰক্তমূৰ্ত্তি, তেওঁলোকে হাজাৰে হাজাৰে মানুহৰ ৰূপ লৈ কাকুৎস্থ ৰামৰ ওচৰ চাপি মনত কোনো শঙ্কা নৰখাকৈ তেওঁক কওকগৈ।

১৫। ‘হে ৰাম, আপোনাৰ কনিষ্ঠ ভ্ৰাতা ভৰতে আপোনাৰ সহায়ৰ কাৰণে

আমাক আপোনাৰ ওচৰলৈ পঠিয়াইছে;’ এই কথা শুনা মাত্ৰকে তেওঁ সকলো সেনাকে একলগ কৰি বেগেতে উয়ালৈ যাত্ৰা কৰিব।

১৬। “তেতিয়া আমি শূল, শক্তি, গদা, ধনু, বাণ খড়্গ হাতত লৈ লৰালৰিকৈ উয়াৰ পৰা যাম।

১৭। আমি দলে দলে আকাশতে থাকি, শিল আৰু শব্দবৃষ্টিৰ দ্বাৰা সেই বান্দৰবাহিনীক যমৰ দুৱাৰলৈ পঠায়।

১৮। যদিহে বাম লক্ষ্মণক এইদৰে মায়া কৰি আনিব পৰা হয় তেন্তে সিহঁতৰ প্ৰাণবিনাশ তেনেই সুনিশ্চিত।”

১৯—২৪। এই কথাৰ মূৰত কুন্তকৰ্ণৰ পুত্ৰ বীৰ্য্যবান বীৰ নিকুন্তই অত্যন্ত ক্ৰুদ্ধ হৈ বাবণক কবলৈ ধৰিলে “তোমালোক সকলোৱে মহাৰাজৰ লগত মিলিত হৈ থাকা, মই অকলে লক্ষ্মণে সৈতে বামক, আৰু হনুমান আৰু আন আন বান্দৰ-গণে সৈতে সুগ্ৰীবক বধ কৰিম।’ তাৰ পিচত পৰ্ব্বত প্ৰমাণ বজ্জহলু নামৰ বান্দৰে ক্ৰুদ্ধ হৈ জিভাৰে ওঠৰ প্ৰান্তভাগ চেলেকি চেলেকি কবলৈ ধৰিলে, “তোমালোকে দুখশোক এৰি উচ্ছামতে নিজ কাম কৰি থাকা, মই অকলে সেই সমগ্ৰ বান্দৰসেনাক ভক্ষণ কৰিম। তোমালোক সুস্থ হৈ কোনো ভাবনা চিন্তা নোহোৱাকৈ ক্ৰীড়া আমোদত মত্ত থাকা আৰু মদ পান কৰা; মই অকলে লক্ষ্মণে সৈতে সুগ্ৰীবক আৰু অঙ্গদ আৰু হনুমানে সৈতে সকলোবোৰ বান্দৰকে বধ কৰিম।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টম সৰ্গ সমাপ্ত

নবম সৰ্গ

বিশীৰ্ষণৰ সজ উপদেশ

১—৬। তাৰ পিচত নিকুন্ত, বভস, মহাবলশালী সূৰ্য্যশক্ৰ, সুপুত্ৰ, যজ্ঞকোপ, মহাপাৰ্শ্ব, মহোদৰ, অগ্নিকেতু, দুৰ্দ্ধৰ বশ্মিকেতু বলবান বাবণাশ্বজ ইন্দ্ৰশক্ৰ, প্ৰহস্ত, বিৰূপাক্ষ, মহাবলী বজ্জদণ্ড, ধূমাক্ষ, নিকুন্ত (আন এজন), দুৰ্ম্মুখ আদি বান্দৰে পৰিষ, পট্টিশ, শূল, প্ৰাস, শক্তি পৰশধ, ধনু, বহা বহা বাণ নিৰ্দ্ৰল পানীৰ নিচিনা

কান্তি-বিশিষ্ট খড়গ আদি অস্ত্ৰ লৈ খঙতে জ্বলি উঠি ঘপকৰে ধিয় দিলে আৰু নিজ তেজোবলে জ্বলি উঠি বাবণক কবলৈ ধৰিলে, “আজিয়েই আমি ৰাম, লক্ষ্মণ, সুগ্ৰীব আৰু লঙ্কা বিমৰ্দ্ধনকাৰী ক্ষুদ্ৰ সেই হনুমানক বধ কৰিম।”

৭। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লৈ তেওঁলোক এই দৰে সাজু হৈ ওলোৱা দেখি, বিভীষণে তেওঁলোকক বাধা দি পুনঃ নিজ নিজ ঠাইত বহুৱাই লৈ হাত যোৰ কৰি বাবণক কবলৈ ধৰিলে।

৮। হে পূজ্যবৰ, নীতিশাস্ত্ৰজ্ঞ পণ্ডিতসকলে কয় যে যেতিয়া সাম, দান, ভেদ এই তিনিটা উপায় প্ৰয়োগ কৰাতো কামটো সিদ্ধ নহয়, তেতিয়াহে পৰাক্ৰম দেখুৱাৰ উপযুক্ত সময়।

৯। শত্ৰুৰ অসাবধানতা অথবা নিজৰ ভিতৰতে গোলমাল লাগি থকা অবস্থা অথবা দৈব বিপক্ষে থকা অবস্থা বুজি চাই আক্ৰমণ কৰিলে কাৰ্য্য সিদ্ধ হয়।

১০। এতেকে যিজনক (ৰামক) আপোনালোকে সকলো বিষয়ে সতৰ্ক, বিজিগীষু, সৈন্যবল সমন্বিত, জিতক্ৰোধ আৰু ছদ্মৰ্ষ বুলি জানে তেওঁৰ লগত সংঘৰ্ষ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছে কিয়?

১১। ধৰক, নন্দ-নদীসকলৰ অধিপতি ঘোৰ সমুদ্ৰ লঙ্ঘন কৰি হনুমান ঠিয়ালৈ আহিব বুলি কোনো জানিছিল অথবা অনুমান কৰিছিল?

১২। হে নিশাচৰ সকল, হনুমানৰ কাৰ্য্যৰ পৰা বুজা যায় যে শত্ৰুপক্ষৰ বল অপৰিমেষ আৰু সিহঁতৰ শক্তিও অতুলনীয়, এতেকে আপোনালোকে শত্ৰুপক্ষৰ বলক হঠাতে উপেক্ষা নকৰিব।

১৩। আনপক্ষে চাওক, পূৰ্বতে ৰামে ৰাক্ষসৰাজৰ এনে কি অপকাৰ কৰিছে, যাৰ কাৰণে যশস্বী ৰামৰ ভাৰ্য্যাক জনস্থানৰপৰা তেওঁ হৰণ কৰি আনিব লগা হল?

১৪। যদি ৰাক্ষস খৰে তেওঁৰ সীমা *অতিক্ৰম কৰি ৰামৰ লগত সংঘৰ্ষ কৰিব বিচাৰিলে আৰু তাৰ ফলত ৰামে তেওঁক বধ কৰিলে, তেনেহলে তাত ৰামৰ কি দোষ হব পাৰে; কিয়নো প্ৰাণীমাত্ৰে যথাশক্তি নিজৰ প্ৰাণ ৰক্ষা কৰিবলৈ বিচাৰে।

১৫। ৰজা ৰাৱণে যদি এই কাৰণতেই দৈহীক হৰণ কৰি আনিছে তেনেহলে ই আমাৰ পক্ষে নিশ্চয় মহৎ ভয়ৰ কাৰণে হৈছে। এতেকে সীতাক এৰি দিয়টোৱেই শ্ৰেয়। এইটোকে আমাৰ বিবাদৰ কাৰণ কৰি লোৱাৰপৰা কোনো ফল নহব।

*ৰাম যি ঠাইত আছিল সি খৰৰ ৰাজ্যৰ সীমাৰ ভিতৰত নহয়। তালৈ গৈ ৰাৱণ উপদ্রব কৰিলে ৰামে তাৰ ঐতিশোধ লবই।

১৬। বাম শক্তিশালী আৰু ধৰ্মচাৰী, তেওঁৰ লগত বিবাদ কৰাটো যুক্তিযুক্ত নহ'ব, আনপক্ষে তেওঁৰ লগত শত্ৰুতা কৰিলে তাৰপৰা কোনো সুকলো নকলিব, মৈথিলীক ওভতাই দিয়ক।

১৭। হে ৰাজন, বামে তেওঁৰ বাণসমূহৰ দ্বাৰা হাতী, ঘোঁৰা আৰু নানাবিধ বত্ৰে পৰিপূৰ্ণ। এই নগৰী ছাৰখাৰ কৰাৰ আগতে আপুনি মৈথিলীক ওভতাই দিয়ক।

১৮। বামৰ দুৰ্ঘোৰ স্তব্ধ সেই বান্ধব সৈন্যবাহিনীয়ে এই লঙ্কানগৰীৰ ওপৰত জঁপিয়াই পৰাৰ আগতে আপুনি সীতাক তেওঁৰ হাতত সমৰ্পণ কৰক।

১৯। আপুনি গৈ নিজে বামৰ হাতত সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ নকৰিলে তেওঁৰ হাতত সকলো বান্ধবীৰ নিহত হ'ব আৰু লঙ্কাও উজ্জ্বল যাব।

২০। হে ৰাজন, মই আপোনাৰ বন্ধু হিছাপে এই কথাখিনি কৈছোঁ; আপুনি প্ৰসন্ন হৈ মই যি কৈছোঁ তাকে কৰক। মই যি কৈছোঁ সি আপোনাৰ পক্ষে হিতকৰ আৰু তত্ত্বকথা, আপুনি মৈথিলীক প্ৰত্যৰ্পণ কৰক।

২১। হে ৰাজন, বামে আপোনাৰ বধৰ অৰ্থে শবৎ কালৰ প্ৰথৰ সূৰ্য্যবশ্মিসদৃশ তীক্ষ্ণ আৰু অতি উজ্জ্বল মুখ-বিশিষ্ট অমোঘ শবসমূহ নিক্ষেপ কৰাৰ আগতে আপুনি সীতাক ওভতাই দিয়ক।

২২। হে লঙ্কেশ্বৰ, আপোনাৰ এই ক্ৰোধ মুখ আৰু ধৰ্ম্ববিনাশক, আপুনি তাক পৰিত্যাগ কৰক আৰু যাক আশ্ৰয় কৰিলে আপোনাৰ মুখ আৰু কীৰ্ত্তি বাঢ়িব পাৰে সেই ধৰ্ম্মক আশ্ৰয় কৰক। আপুনি প্ৰসন্ন হওক আৰু আমিও আমাৰ পুত্ৰ বন্ধু-বান্ধবগণে সৈতে জীয়াই থাকোঁ, অনুগ্ৰহ কৰি বামৰ হাতত সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ কৰক।

২৩। বিভীষণৰ কথা শুনি বান্ধবসকলো বারং বারং সকলোকে বিদায় দি নিজ ভৱনত প্ৰৱেশ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত নৱম সৰ্গ সমাপ্ত

দশম সৰ্গ

বিভীষণৰ সজ উপদেশ

১—৯। তাৰ পিচত ৰাতিপুৱা ধৰ্ম আৰু অৰ্থ বিষয়ে স্থিৰমতি ভীমকৰ্মা বিভীষণে ৰাক্ষসাদিপতিৰ ভৱনত প্ৰবেশ কৰিলে। এই ভৱন পৰ্বতশৃঙ্গসম ওখ আৰু বহুত শৃঙ্গবিশিষ্ট পৰ্বত-সদৃশ, তাৰ কোঠালিবোৰ সুন্দৰৰূপে বিভক্ত আৰু পাত্ৰ-মন্ত্ৰী আৰু মহামতিসম্পন্ন প্ৰধান মন্ত্ৰীসকলৰ বহাৰ ঠাই; তাৰ চাৰিওফালে কাৰ্য্যক্ষম অনুৰক্ত গ্ৰহবীৰকলৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত। তাত প্ৰবাহিত বায়ু মন্ত্ৰ মাতঙ্গসমূহৰ শ্বাস-প্ৰশ্বাসৰ দ্বাৰা আলোড়িত; এই ভৱন শঙ্খ তুৰ্য্য আদি বাদ্য-যন্ত্ৰৰ ধ্বনিৰে মুখৰিত। দিব্যজ্ঞান-সকলৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণ; ইয়াৰ মহা মহা পথসমূহত ডাঙৰ ডাঙৰ বিষয়াসকলে জ্ঞান-কল্পনা কৰি থাকে। দ্বাৰদেশ সমুজল সোণেৰে লিখিত আৰু উত্তম অলঙ্কাৰৰ দ্বাৰা বিভূষিত; এই ভৱন গন্ধৰ্ব্ব অথবা মৰুৎগণৰ বাসভূমি-সদৃশ; ৰত্নপুঞ্জ সুশোভিত হোৱাৰ দৰে সৰ্পকুলৰ আবাসস্থল-স্বৰূপ; আদিত্যৰ সুবিস্তৃত ৰশ্মিজাল-সদৃশ মহাত্ম্য-সম্পন্ন বীৰ বিভীষণে অগ্ৰজ ৰাৱণৰ মেঘখণ্ডৰ সদৃশ এই ভৱনত প্ৰবেশ কৰিলে। প্ৰৱেশ কৰিয়েই ককায়েক ৰাৱণৰ বিজয়ঘোষণা মিশ্ৰিত, বেদবিদ্ পণ্ডিত-সকলৰ পুণ্যদিনৰ আগমণি পবিত্ৰ গীত তেওঁৰ কাণত পৰিল। তাৰ পিচত দধিপাত্ৰ, ঘিঁউ, পুষ্প, আৰৈ চাউলে সৈতে বহি থকা পূজিত মন্ত্ৰ আৰু বেদবিদ্ বিপ্ৰসকলক তেওঁ দেখা পালে।

১০—২৫। তাৰ পিচত নিজ তেজোবলে দীপ্তিমান, ৰাক্ষসসকলৰ দ্বাৰা পূজিত কুবেৰানুজ মহাত্মজ ৰাৱণক আসনত বহি থকা দেখি বিভীষণে তেওঁৰ চৰণত সেৱা জনালে। “হে মহাৰাজ, আপোনাৰ জয় হওক” ইত্যাদি ৰাজজনোচিত আচাৰ ৰক্ষা কৰি সৰ্বিনয়ে ৰজাৰ নিৰ্দেশ অনুসৰি তেওঁৰ সমুখত থকা সুবৰ্ণনিৰ্ম্মিত আসন গ্ৰহণ কৰিলে। আসন গ্ৰহণ কৰি মন্ত্ৰীসকলৰ ওচৰত সভাস্থলত অতিৰিক্ত আন কোনো প্ৰাণী নথকা অৱস্থাত হিত আৰু যুক্তিপূৰ্ণ কথাৰে তেওঁ মহাত্মা ৰাৱণক কবলৈ ধৰিলে। পূৰ্বতে ৰাজজনোচিত সকলো আচাৰ ৰক্ষা কৰি সাস্থ্যপূৰ্ণ বাক্যে অগ্ৰজব্ৰাতাক প্ৰসন্ন কৰি পিচত হিত অৰ্হিত দুয়োটা ফাল ভাৰ্য্যদৰে বুজি লৈ দেশকালৰ উপযোগী বাক্যেৰে কথাৰ অৱতাৰণা কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে পৰম্প, যিদিনাৰপৰা বৈদেহী এই লক্ষ্যত প্ৰবেশ কৰিছে সিদিনাৰপৰা বহুত অশুভ লক্ষণে ইয়াত দেখা দিছে। অগ্নি প্ৰজ্জ্বলিত হোৱাৰ সময়ত তাৰ শিখা ধূমময়, আৰু কিৰিঙতিমুক্ত হয়, মন্ত্ৰপুস্ত কবি আহুতি প্ৰদান কৰিলেও তাৰ শিখা নাবাঢ়ে, অধিকন্তু ধোঁৱাময় হৈছে থাকে।

বন্ধনশালা, অগ্নিহোত্র গৃহ আৰু বেদাধ্যয়ন শালাত সৰ্পকুল বিद्यমান আৰু ঘিউত পৰুৱা বিচৰণ কৰি থকা দেখা গৈছে। গাই গৰুৰ ওহাৰত গাখীৰ শুকাই গৈছে। মণ্ডমাতঙ্গৰ কুমেদি মদস্রাব নিৰ্গত হবলৈ ধৰিছে। ঘোঁৰাবোৰে নতুন ঘাঁহ পালে আনন্দিত হয়, কিন্তু বৰ্ত্তমানে তেনে ঘাঁহ আনি দিলেও সিহঁতে দীনবদনে হ্ৰেষাধ্বনিহে কৰে। হে ৰাজন, গাধ, উট আৰু অশ্বতৰ জন্তুবোৰে নোমবোৰ খিয় কৰি চকুৰ লো টুকি থাকে, যথাবিহিত চিকিৎসা কৰাতো সিহঁতৰ প্ৰকৃত অৱস্থা ঘূৰি অহা নাই। কাউৰীবোৰে দলবদ্ধ হৈ কদ মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰি চাৰিওফালে চিঞৰি ফুৰিছে, আৰু অট্টালিকাসমূহৰ ওপৰত জাকে জাকে পৰি থাকে। শগুণবোৰে বিকৃতভাৱ লৈ নগৰৰ ওপৰত উৰি ফুৰিছে; শিয়ালবোৰে নগৰৰ ওচৰলৈ আহি ৰাতিপুৱা আৰু গধূলি বিকট অশুভ স্বৰে চিঞৰি থাকে, যুগ আৰু হিংস্ৰজন্তুবোৰে দলে দলে নগৰৰ দুৱাৰ মুখলৈ অহি বজ্জনিনাদে-শব্দ কৰাও আমাৰ কাণত পৰিছে। এতেকে হে মহাৰাজ, এনে ক্ষেত্ৰত বৈদেহীক ৰামৰ হাতত সমৰ্পণ কৰি অমঙ্গলৰ শাস্তি কৰাটোৱেই শ্ৰেয়ঃ বুলি মোৰ মনত ধৰে। হে লঙ্কেশ্বৰ, যদি জীৱনৰ প্ৰতি মায়া অথবা কৰ্ত্তব্য বিষয়ে অজ্ঞানতা হেতু এনে কথা কোৱা বুলি ভাবে, তথাপি আপুনি তাত মোৰ কোনো দোষ নধৰিব। এই নগৰৰ আৰু আপোনাৰ অহঃপুৰৰ সকলো ৰাক্ষস আৰু ৰাক্ষসীয়ে সীতাক হৰণ কৰি অনাৰ কাৰণে যি যি দোষ ঘটিছে তাক অনুভৱ কৰিছে। মই জানো যে যি উপদেশ মই আপোনাক দিলোঁ, আন কোনো মন্ত্ৰীয়ে তেনে উপদেশ দিয়া নাই। তথাপি যিহেতু মই আপোনাৰ ভ্ৰাতা, এতেকে মই যি দেখিছোঁ বা শুনিছোঁ তাক কবই লাগিব। সকলো কথা বুজি লৈ আপুনি যিটো ন্যায়সঙ্গত বুলি ভাবে তাকে কৰক।”

২৬—২৮। ভায়েক বিভীষণে তেওঁৰ ককায়েক ৰাক্ষস-শ্ৰেষ্ঠ ৰাৱণক মন্ত্ৰীবৰ্গৰ সাক্ষাততে হিতকৰ বাক্যে এইদৰে কলে। ৰাৱণ সীতাৰ নামত কামাতুৰ, এতেকে বিভীষণৰ ভূত, ভবিষ্যৎ আৰু বৰ্ত্তমান তিনিও কালৰ পক্ষে উপযোগী, হিতকৰ, মহামূল্য আৰু ন্যায়সঙ্গত কথাখিনি শুনি মনে মনে অত্যন্ত ক্ৰুদ্ধ হৈ কবলৈ ধৰিলে, “বিভীষণ, এই ক্ষেত্ৰত কোনো ফালৰপৰা ভয়ৰ কোনো কাৰণ মই দেখা নাই, ৰাঘৱ ৰামে কোনোপধ্যে সীতাক পাব নোৱাৰিব। স্বয়ং ইন্দ্ৰপ্ৰমুখ দেৱতাসকলে সৈতে আহিলেও লক্ষ্মণাশ্ৰজ ৰাম সমগ্ৰক্ষেত্ৰত মোৰ সন্মুখত তিষ্ঠি থাকিব নোৱাৰিব।”

২৯। যুদ্ধত প্ৰচণ্ড বিক্ৰম, দেৱসৈন্যবিনাশক মহাবলশালী দশাননে বিভীষণৰ সাধু-সম্মত কথা শুনিও তালৈ কাণ নিদি সভাস্থলৰপৰা তেওঁক বিদায় দিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দশম সৰ্গ সমাপ্ত

একাদশ সৰ্গ

ৰাজসভাগৃহত পাত্ৰ-মন্ত্ৰীসকলৰ সমাৱেশ

১—২। ৰজা ৰাৱণ এনেয়ে মৈথিলীৰ প্ৰতি কামভাবত মুগ্ধ, তাতে বিভীষণৰ নিচিনা সুহৃদৰ্গৰ পৰা পোৱা অপমান অক পৰিত্ৰীহৰণৰূপ পাপৰ ফলত, তেওঁ ক্ৰমে শুকাই ক্ষীণাই যাবলৈ ধৰিলে। তথাপিতো কামাসক্তহৈ জানকীৰ বিষয়ে চিন্তা কৰি, বিভীষণে দিয়া উপদেশমতে কাম কৰাৰ সময় উকলি যোৱা বুলি জানি, আন আন মন্ত্ৰীবৰ্গ আৰু সুহৃদজনৰ লগত আলোচনা কৰি যুদ্ধ কৰাটোকে উত্তম বুলি সাব্যস্ত কৰিলে।

৩—১৩। মনৰ ভিতৰত এইদৰে সিদ্ধান্ত কৰি তেওঁ সোণৰ জালেৰে মেৰোৱা, মণিবিজ্ৰম্বেৰে বিভূষিত সুশিক্ষিত অশ্বসংযুক্ত ৰথৰ ওচৰলৈ গৈ তাত আৰোহণ কৰিলে। এই ৰথ সৰ্ব্বোত্তম আৰু বৃহৎ মেঘমালাখণ্ড সঙ্গ গৰ্জ্জনশীল। ৰাক্ষসৰাজ দশগ্ৰীৱে তাত আৰোহণ কৰি তেওঁৰ সভাগৃহলৈ যাত্ৰা কৰিলে। চাল তৰোৱাল আৰু আন আন সকলো অস্ত্ৰেৰে সজ্জিত হৈ ৰাক্ষস সেনাবোৰে ৰজাৰ আগে আগে খোজ ললে আৰু সেইদৰে তেওঁৰ পিচে পিচে আৰু দুয়োকাষেও বহুত সেনা যাবলৈ ধৰিলে। এই সৈন্যবোৰৰ পৰিচ্ছদ বিশেষ বিশেষ ধৰণৰ আছিল আৰু তেওঁলোক অলঙ্কাৰে বিভূষিত আছিল। যিবোৰ অতিৰথ তেওঁলোকে ৰথত উঠি আৰু সেইদৰে আন আন সৈন্যই ভাগে ভাগে মন্ত্ৰ মাতঙ্গ আৰু অশ্বত আৰোহণ কৰি হাতত গদা, পৰিঘ, শক্তি আৰু তোৰণ লৈ নানা প্ৰকাৰে খেলা কৰি কৰি যাবলৈ ধৰিলে। ৰাৱণ গৈ থকা সময়ত হাজাৰ হাজাৰ তুৰ্য্যনিবাদ আৰু শঙ্খধ্বনি হবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ ৰথৰ চকাৰ ধ্বনিতে চাৰিওফাল নিৰাদিত হল; মহাৰথ ৰাৱণৰ শোভাত ৰাজপথ অতিশয় শোভাযুক্ত হল। শুভ্ৰ পূৰ্ণচন্দ্ৰোপম বিমল ৰাজহুঁৱাই তেওঁৰ মূৰত শোভা বিস্তাৰ কৰিলে; তেওঁৰ সোঁ আৰু বাঁওফালে সোণৰ অক্ষুবিশিষ্ট বিমল নফটিকসদৃশ দুটা চামৰ সুন্দৰভাবে জিলিকি আছিল। ৰাৱণ গৈ থকা কালত ৰাক্ষসবোৰে মাটিত থিয় দি কৃতাজ্জলিপুটে মূৰ দোৱাই তেওঁক সেৱা জনালে আৰু জয় আশীৰ্বাদৰে তেওঁক স্তুতি কৰিবলৈ ধৰিলে।

১৪—১৮। এইদৰে গৈ মহাতেজস্বী ৰাৱণ তেওঁৰ সভাগৃহ পালেগৈ। এই ঘৰৰ কোঠালিবোৰত সোণ আৰু ৰূপ খটোৱা আৰু তাৰ মাজে মাজে বিমল নফটিক স্তম্ভ

সমূহ। ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণে শৰীৰৰ নিজ প্ৰভাৱৰ বলত প্ৰভাৱান্বিত হৈ সোণ লগোৱা পাটৰ কাপোৰেৰে আচ্ছাদিত, ছশ পুশাচৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত, মণিৰ কাঙ্ক্ষিৰে সমুজ্জল অৰু বিশ্বকৰ্ম্মাৰ দ্বাৰা নিৰ্ম্মিত এই সভাগৃহত প্ৰবেশ কৰিলে। আৰু তাত পাতি থোৱা বৈদ্যুৰ্য্যমাণেৰে সুশোভিত প্ৰিয়ক যুগৰ কোমল ছালেৰে আবৃত সোপানশ্ৰেণীবিধিষ্ট সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ আসন গ্ৰহণ কৰিলে। আসনত উপবেশন কৰি ৰজাই ঈশ্বৰে আদেশ দিয়াৰ নিচিনাকৈ ক্ৰতগামী পৰাক্ৰমশালী দূতবোৰক আদেশ দিলে, “সোনকালে তোমালোকে ৰাক্ষসবোৰক উয়ালৈ মাতি আনা, শত্ৰুৰ বপক্ষে কৰিব লগীয়া অতি গুৰুতৰ কাম এটু উপস্থিত হৈছে বুলি মই জানিব পাৰিছোঁ।”

১৯-২৬। ৰজাৰ আদেশ শুনা মাত্ৰকে ৰাক্ষসবোৰে ঘৰে ঘৰে আৰু বিহাৰ ভূমি আৰু উদ্যানসমূহলৈ গৈ নিভীকচিত্তে সমগ্ৰ লঙ্কাত ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে আৰু ৰাক্ষসবোৰক, ৰজাৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ আদেশ জনালে। দূতৰ আহবান শুনি কোনোৱে ৰথত উঠি, কোনোৱে হাতীত উঠি কোনেৱে ঘোঁৰাত উঠি আৰু কোনোৱে বা খোজ কাঢ়িয়ে ৰজাৰ ওচৰলৈ আহিল। তেওঁলোক এইদৰে অহাত চৰাই যিদৰে আকাশত বিয়পি পৰে তেওঁলোকৰ ৰথ, ঘোঁৰা আৰু হাতী লঙ্কানগৰী ব্যাপি পৰিল। তাৰ পিচত সকলোৱে নিজ নিজ বাহনৰপৰা নামি, সিংহই গিৰি-গুহাত প্ৰবেশ কৰাৰ নিচনা পদত্ৰজে সভাগৃহত প্ৰবেশ কৰিলে। ৰজাৰ পাদ-বন্দনা কৰাৰ পিচত ৰজাৰ প্ৰতি যথাবিহিত সেৱা-পূজা জনাই কোনোৱে উচ্চ আসনত, কোনোৱে কুশাসনত আৰু কোনোৱে বা মাটিতে বাহ পৰিল। এইদৰে ৰাজ-আদেশমতে আহত হৈ ৰজাৰ সন্মুখত প্ৰত্যেকে নিজৰ নিজৰ যোগ্য আসনত বহিল আৰু লগে লগে কৰ্ত্তব্য-বিষয়ত সুস্থিৰমাত-সম্পন্ন প্ৰধান প্ৰধান মন্ত্ৰীবৰ্গ, সৰ্বগুণাধাৰ বিপুল বুদ্ধিবিশাৰদ সৰ্বব্ৰত অমাত্যগণ আৰু শই শই মহাবীৰ ৰাক্ষস-সকল স্বৰ্গত সভাস্থলত উপস্থিত হ'লহি; সকলোৱে উদ্দেশ্য ৰাক্ষসবোৰৰ কাৰ্য্য সিদ্ধি কৰি তেওঁলোকৰ কাৰণে সুখ সম্পাদন কৰা।

২৭-৩০। ঠিক এনে সময়তে মহাত্মা যশস্বী বিভীষণে সুন্দৰ অশ্বসংযুক্ত সোণৰ বিচিত্ৰ কাম কৰা পৰিচ্ছাদিত বহু এখন ৰথত আৰোহণ কৰি ককায়েক ৰাৱণৰ সভাগৃহত উপস্থিত হ'ল। তাত প্ৰৱেশ কৰি প্ৰথমতে নিজৰ নাম উচ্চাৰণ কৰি ককায়েকৰ চৰণ বন্দনা কৰাৰ পিচত ৰজাই সভাস্থলত উপস্থিত গুৰু, প্ৰহন্ত আদি মন্ত্ৰীমণ্ডলী আৰু আন আন ৰাক্ষসবোৰক নিজ নিজ পদবী অনুসৰি বেলেগে বেলেগে যথাযোগ্য আসন নিৰ্দেশ কৰিলে। তাৰ পিচত সূৰ্য্য মণিৰত্ন আৰু উত্তম বস্ত্ৰে সুশোভিত ৰাক্ষসবোৰৰ শৰীৰত পৰিধান কৰা উৎকৃষ্ট মালা, সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ মহামূল্য অঙ্কুৰ

আৰু চন্দনৰ অনুলেপৰপৰা মনোহৰ সুগন্ধ বতাহৰ লগত মিশ্ৰিত হৈ চাৰিওফালৰ পৰা ববগৈ ধৰিলে। সভাস্থলত কোনেও উচ্চস্বৰে শব্দ কৰিব নোৱাৰিছিল, কোনেও কথা নকৈছিল আৰু কোনেও ডাঙৰকৈ শব্দ কৰি আলোচনা কৰিব নোৱাৰিছিল। উগ্ৰবীৰ্য্যশালী ৰাক্ষসবোৰৰ সকলোৰে নিজ নিজ মনোৰথ পূৰ্ণ হৈ থকাৰ কাৰণে সকলোৱে সন্তুষ্টচিত্তে ৰজাৰ মুখৰ পিনে চাই আছিল।

১৩। এইদৰে মহাবলশালী অশ্ৰুশস্ত্ৰধাৰী মনস্বী ৰাক্ষসবোৰৰ সমিতিৰ মাজত বজ্ৰপাণি মহামতি ৰাৱণে, বসুগণৰ মাজত বজ্ৰপাণি ইন্দ্ৰ প্ৰকাশ পোৱাৰ নিচিনাকৈ নিজ প্ৰভাবলেৰে সভাস্থলৰ শোভাবৰ্দ্ধন কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডে অন্তৰ্ভুক্ত একাদশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বাদশ সৰ্গ

কুন্তকৰ্ণৰ উপদেশ আৰু সান্ত্বনাপূৰ্ণ বাক্য

১৫। বিজয়ী ৰাৱণে সমগ্ৰ পৰিষদবৰ্গৰ পিনে চাই সেনাপতি প্ৰহস্তক আদেশ দিলে, “সেনাপতি, চাৰিওবিধৰ (ৰথী, গজাৰোহী, অশ্বাৰোহী, পদাতি) সৈন্যসমূহৰ ভিতৰত যিবোৰ যুদ্ধবিষয়ত পাৰ্গত তেনেবোৰ সৈন্যক নগৰ ৰক্ষাৰ কাৰণে সতৰ্ক থাকিবলৈ আদেশ দিয়।” ৰাজ-আদেশ পালনৰ বাবে উৎসুক প্ৰহস্তই আদেশ পোৱা মাত্ৰকে সমগ্ৰ সৈন্যবাহিনী নগৰৰ ভিতৰ আৰু বাহিৰ ৰক্ষা কৰিবলৈ যথা-স্থানত সংস্থাপিত কৰি ৰজাৰ সন্মুখত নিজ আসনত বহি কবলৈ ধৰিলে, ‘ৰাজন, নগৰৰ ভিতৰত আৰু বাহিৰত য’ত যেনেকৈ ৰাখিব লাগে সেইদৰে বলবান আপোনাৰ সৈন্য বাহিনী থা হৈছে, এতিয়া আপুনি মনৰ পৰা হুঁখৰ ভাব এৰি ইচ্ছা অনুসৰি কাম কৰক।’

৬--২৬। ৰাজহিতৈষী প্ৰহস্তৰ কথা শুনি, সুখাভিলাষী ৰজাই তেওঁৰ সূহৃদবৰ্গৰ মাজত কবলৈ ধৰিলে, “হে সূহৃদবৰ্গ, ৰাজ্যত ধৰ্ম্ম, অৰ্থ আৰু কামাদি বিষয়ত সঙ্কট-কাল উপস্থিত হলে, প্ৰিয়, অপ্ৰিয়, সুখ, দুখ, লাভ, ক্ষতি, হিত, অহিত আদি সকলোবিষয়কে তোমালোকে ভালদৰে জনা উচিত। মই সদায় তোমালোকক লৈ যিবোৰ কাম আৰম্ভ কৰিছোঁ, তেনেবোৰত কোনোদিনে বিফল মনোৰথ হোৱা নাই।

ইন্দ্রই চন্দ্ৰাদি গ্ৰহ নক্ষত্ৰ আৰু মৰুৎগণৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ কামত প্ৰযুক্ত হোৱাৰ নিচিনাকৈ, ময়ো তোমালোকক লগত লৈ যি কামতে হাত দিছোঁ তাতে জয় লাভ কৰিছোঁ। সকলো ক্ষেত্ৰতে মই তোমালোকৰ সমৰ্থন পাবলৈ চেষ্টা কৰি আছোঁ। অকল কুস্তকৰ্ণ শুই থকাৰ কাৰণে কথাবোৰ তেওঁক জনাব পৰা নাই। অস্ত্ৰধাৰী-সকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ মহাবলশালী কুস্তকৰ্ণ আজি ছমাহ টোপনিতে থাকি এতিয়া সাৰ পাই উঠিছে। এতিয়া মই মোৰ কথাটো কওঁ শুনা— ৰামৰ প্ৰিয়া মহিষী জনকা-অজা সীতাক ৰাক্ষসবোৰে বিচৰণ কৰি ফুৰা দণ্ডকাৰণ্যৰ পৰা মই হৰণ কৰি আনিছোঁ। মন্থৰগামিনী সেই সীতাই এতিয়াও মোৰ শয্যাৰ অৰ্দ্ধভাগ দখল কৰিবলৈ বিচৰা নাই। এই তিনিও জগতত সীতাৰ সদৃশ ৰূপৱতী স্ত্ৰী মই ক'তো দেখা নাই। তেওঁৰ শৰীৰৰ মাজভাগ (কঁকাল) কৃশ, নিতম্ব স্থূল, মুখমণ্ডল শৰৎকালৰ চন্দ্ৰৰ নিচিনা; তেওঁ সুবৰ্ণনিৰ্ম্মিত প্ৰতিমাসদৃশ সৌম্যমুৰ্ত্তিমতী, আৰু ময়দেৱতা নিৰ্ম্মিতা সাক্ষাৎ মায়াস্বৰূপা। তেওঁৰ ভৰিৰ তলুৱা ৰক্তাভ, মিহি আৰু সুন্দৰভাবে বিনাস্ত; তেওঁৰ নখ তাম্ৰাভ; আছতিপ্ৰদন্ত অগ্নিশিখা আৰু সূৰ্য্যকিৰণ-সদৃশ তেওঁৰ ৰূপে মোৰ শৰীৰত কামভাবৰ উদয় কৰিছে। তেওঁৰ উন্নত নাসিকা বিমল আৰু মনোহৰ, মুখস্ত্ৰী, শ্লশোভন নয়নযুগল দেখামাত্ৰকে অধীৰ হৈ তেওঁৰ প্ৰতি কামভাবত আসক্ত হওঁ। বৰ্ত্তমানে এই কামভাবে মোৰ অন্তৰৰ ক্ৰোধ আৰু হৰ্ষ দুয়োটাকে পৰাভূত কৰি মোৰ শৰীৰৰ বৰণ মলিন কৰিছে আৰু মনত সদায় শোক আৰু সন্তাপৰ ভাব ওপজাই অন্তৰ বিদগ্ধ কৰিছে। আয়তলোচনা ভামিনী সীতাদেবীয়ে ৰামক অপেক্ষা কৰি মোৰ ওচৰত এবছৰ কাল সময় ভিক্ষা কৰাত মই তেওঁৰ কথা ৰাখিবলৈ এই কালটো অপেক্ষা কৰি থাকিম বুলি স্বীকাৰ কৰিছোঁ।* পঞ্চশ্ৰান্ত ঘোঁৰাৰ নিচিনা ময়ো অপেক্ষা কৰি কৰি বৰ্ত্তমানে ভাগৰি গৈছোঁ। মই ভাবি নাপাওঁ যে বনচাৰী বান্দৰবোৰে এই দুৰতিক্ৰমণীয় সাগৰ পাৰ হ'ব পাৰিব কেনেকৈ; আৰু দশৰথনন্দন ৰামলক্ষ্মণেই বা ঝাড়ি মহা মহা জলচৰেৰে পৰিপূৰ্ণ এই সাগৰ পাৰ হ'ব কেনেকৈ। আনপিনে একেটা মাত্ৰ বান্দৰে আহি আমাৰ ভীষণ অনিষ্ট কৰি থৈ গল। এতেকে দেখিছোঁ কালৰ গতি বুজা বৰ কঠিন। এনেস্থলত তোমালোকে মনত যিটো ভাল বুলি বিবেচনা কৰা, কোৱা। অৱশ্যে মানুহৰপৰা ভয় কৰিবলৈ আমাৰ একো নাই, কিয়নো পূৰ্বতে দেৱাসুৰ সংগ্ৰামত তোমালোকৰ যিসকলক লৈ মই ৰণত জয় লাভ কৰিছিলোঁ সেই সকলো বীৰ এতিয়াও বিদ্যমান, কিন্তু তথাপিতো

* প্ৰকৃততে সীতাই সেইদৰে ভিক্ষা কৰা নাই। সীতাৰ শাপৰ ভয়ত ৰাৱণেহে সীতাক এই সময় নিৰ্দেশ কৰি দিছিল।

কথাটো অলপ ভাবি চাব লগীয়া হৈছে। মই শুনিবলৈ পাইছো যে ৰাজপুত্ৰ দুজনে দূতৰ মুখৰপৰা সীতাৰ সন্বেদ পাই, সুগ্ৰীৱাদি শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰেষ্ঠ বান্দবসমূহক আগত লৈ সাগৰৰ আন পাৰত উপস্থিত হৈছেহি। সীতাক মই কোনোপধ্যে দিব নোৱাৰোঁ; দশৰথনন্দন দুজনক বধ কৰিবলৈ লাগিব। এতেকে তোমালোকৰ লগত এই বিষয়ে মোৰ ভালদৰে মন্ত্ৰণা কৰিব লগা হৈছে আৰু তাৰ উত্তৰত যিটো সুপৰামৰ্শ বুলি বিবেচনা কৰা তাকে কোৱা। পৃথিৱীৰ ভিতৰত এনে এজনক মই দেখা নাপাওঁ যি বান্দববোৰে সৈতে সাগৰ পাৰ হবলৈ সমৰ্থবান হ'ব পাৰে। এতেকে এই বিষয়ে মোৰ জয় সুনিশ্চিত।” ২৭—৪০।

বাৰণে কামমুখ হৈ সভাৰ মাজতে এইদৰে প্ৰলাপবাক্যে কথাবোৰ কোৱা শুনি কুন্তকৰ্ণই ক্ৰোধান্বিত হৈ কবলৈ ধৰিলে— “ৰাজন, আপুনি সীতাক এবাৰ মাত্ৰ চকুৰে দৈৰ্ঘ্যেই যেতিয়া বলপূৰ্বক লক্ষণে সৈতে থকা ৰামৰ হাতৰপৰা হৰণ কৰি আনিলে, সেই মুহূৰ্ত্ততে আপোনাৰ চিন্তাযমুনা পৃথিৱীলৈ নামি অহা কালতে যমুনা হৃদত প্ৰৱেশ কৰাৰ নিচিনা হল। তাৰ পিচত এতিয়া মন্ত্ৰণা কৰাৰ আৰু কোনো সাৰ্থকতা নাই। কিন্তু মহাৰাজ এই সকলো কাম আপোনাৰ অনুৰূপ হোৱা নাই; এই কাম কৰাৰ আগতে আপুনি আমাৰ লগত পৰামৰ্শ কৰাটো উচিত আছিল। পূৰ্বতে মন্ত্ৰীসকলৰ লগত পৰামৰ্শ কৰি কৰ্ত্তব্য-পন্থা স্থিৰ কৰি লৈ যি ৰজাই ন্যায়সঙ্গতমানে ৰাজ-কাৰ্য্য সমাধা কৰে, তেওঁ পিচত অনুতাপ কৰিব লগীয়া নহয়। কিন্তু যি ৰজাই মন্ত্ৰী-পৰ্গৰ লগত সামদানাদি উপায়বোৰৰ কথা আলোচনা নকৰাকৈ নিজ ইচ্ছামতে অন্যায়স্বৰূপ বিপৰীত কামত প্ৰবৃত্ত হয়, অপবিত্ৰ যজ্ঞত দিয়া ঘৃতাছতিৰ দৰে ৰজাৰ তেনে কামো দোষযুক্ত হৈ তেওঁৰ অনিষ্ট সাধন কৰে। যি ৰজাই প্ৰথমতে কাৰ্য্য লগীয়া কামটো পিচত আৰু পিচত কৰিব লগীয়া কামটো প্ৰথমতে কৰে, বুজিব লাগিব সেই ৰজাৰ নীতি-অনীতিৰ জ্ঞান নাই। ক্ৰোধ পৰ্বত অলঙ্ঘনীয় হলেও ৰাজহাঁহবোৰে যিদৰে দেৱসেনাপতি কাৰ্ত্তিকেয়ৰ শক্তিঅস্ত্ৰৰ দ্বাৰা কৃত ছিদ্ৰ পথেদি এই পৰ্বত অতিক্ৰম কৰে চক্ৰলমতি ৰজাৰ সৈন্তবল অধিক হলেও শত্ৰুপক্ষই তেওঁৰ কামত ছিদ্ৰ অধেষণ কৰিবলৈ সুযোগ পায়। আপুনি নভবা নিচিনাকৈ এই ভীষণ কামটো হাতত লৈছে; আপোনাৰ সৌভাগ্য যে বিষমিশ্ৰিত অল্পৰ নিচিনা বামে এতিয়াও আপোনাক বধ কৰা নাই। যি হওক শত্ৰুপক্ষৰ বল অনুসৰি আপুনি আৰম্ভ কৰা কাম আপোনাৰ অসম্পূৰ্ণ হলেও, হে অনঘ, আপোনাৰ শত্ৰুপক্ষক সংহাৰ কৰি মই আপোনাৰ উদ্দেশ্য সাধন কৰিম। হে নিশাচক্ৰ, মই অকলে আপোনাৰ শত্ৰু বিনাশ কৰিম, যদি ইন্দ্ৰ আৰু যম, অগ্নি, মাকত অথবা কুবেৰ আৰু বৰুণ যুদ্ধৰ সন্মুখীন হয়, মই তেওঁলোককো পৰাভূত

* কুন্তকৰ্ণৰ ক্ৰোধৰ কাৰণ—ৰজা হৈ বাৰণে সভাস্থলত এইদৰে শোক-সম্ভাষণ কথা কয় কিয় ?

কৰিম। পৰ্বত-প্ৰমাণ এই শৰীৰ লৈ মহাপৰিঘ অস্ত্ৰেৰে সজ্জিত হৈ যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হলে মোৰ ভীষণ এই দাঁত দেখি স্বয়ং পুৰন্দৰেও ভয় খাব। হে ৰাজন, বামে মোৰ ওপৰত দ্বিতীয় বাৰ শৰ নিক্ষেপ কৰাৰ আগতে মই তাৰ বস্তু পান কৰিম, আপুনি মনৰ সুখে আশ্বস্ত হওক। মই দশৰথৰ পুত্ৰ ৰামক বধ কৰি আপোনাৰ কাৰণে সুখকৰ জয় উপাৰ্জন কৰিবলৈ যত্নগৰ হম। আৰু যুদ্ধত ৰাম আৰু লক্ষ্মণক বধ কৰাৰ পিচত বান্দৰৰ মুখ্য বীৰসকলক ভক্ষণ কৰিম। হে দশানন, উচ্ছা অনুযায়ী সুখ উপভোগ কৰক, অতি উৎকৃষ্ট মদ্যপানত প্ৰবৃত্ত হওক আৰু মনৰপৰা সকলো শোক আঁতৰাই গৈ হিতকৰ কামত নিযুক্ত হওক। ৰামক যমপুৰীলৈ পঠোৱাৰ পিচতে সীতা চিৰকাললৈ আপোনাৰ বশবৰ্ত্তিনী হব।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্বাদশ সৰ্গ সমাপ্ত

ত্রয়োদশ সৰ্গ

মহাপাৰ্শ্বৰ উদগনিত ৰাৱণৰ দৰ্প

১। কুন্তকৰ্ণৰ উক্তিত ৰাৱণ ক্ৰুদ্ধ হোৱা বুজি জানি মহাবলশালী মহাপাৰ্শ্বই অলপ সময় গমি চাই হাতযোৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে।

২। “হে ৰাজন, যি জনে হিংস্ৰজন্তুৰে পৰিপূৰ্ণ বনত প্ৰৱেশ কৰি তাত মধুভাণ্ড পায়ো সেই মধু পান নকৰে, সি প্ৰকৃততে মহামূৰ্খ।

৩। “হে শত্ৰুবিমৰ্দ্ধক, আপুনি ঈশ্বৰৰো ঈশ্বৰ;” এতেকে শত্ৰুৰ মূৰত তৰি দি আপুনি বৈদেহীৰ লগত বিহাৰ কৰক।

৪। “হে মহাবলশালী ৰাৱণ,” আপুনি কুকুটৰ বৃত্তি অবলম্বন কৰি বলপূৰ্বক সীতাক আক্ৰমণ কৰক আৰু তেওঁক উপভোগ কৰক। * *

* যম আদি দেৱতাসকলে প্ৰাণীৰ অপকাৰ অতুলবি শাস্তি বিধান কৰে। পৰদাহৰণ অধৰ্ম্ম হলেও, যমাদি দেৱগণে আপোনাত শাস্তি বিধান কৰিব নোৱাৰিব, কিয়নো আপুনি ভেওঁলোককো বশলৈ আনি ভেওঁলোকৰ ওপৰতো অধিকাৰ লাভ কৰিছে।

* * ৰাৎসায়ন শাস্ত্ৰত আছে—“কুৰুটানাং কামিকুৰুটসংযোগে ক্ৰোধঃ জাতিধৰ্ম্মঃ” “কুৰুটামাক্ৰম্য ভোগন্ত কৌকুটঃ সোহপি সৌধ্যদঃ।” অৰ্থাৎ কোনো এটা কুৰুটে কামভাৰত আসক্ত হৈ যেতিয়া কুৰুটীৰ ওচৰ চাপে তেতিয়া কুৰুটীজনী সাধাৰণতে ক্ৰুদ্ধ হয়। কিন্তু তথাপিভো কুৰুটে তাইৰ লগত বিহাৰ কৰি স্বাৰ্থ ভোগ কৰে। এইটোৱেই কুৰুট-ধৰ্ম্ম।

৫। “আপোনাৰ কামনা সিদ্ধ হৈ গলে তাৰ আগত বা পিচত আৰু ভয়ৰ কি কাৰণ হব পাৰে, আৰু যদিহে অনাগত ভয়ৰ কোনো কাৰণ উপস্থিত হয় তেন্তে তাৰ প্ৰতিবিধানো কৰা হব।

৬। “আমাক লগত লৈ কুন্তকৰ্ণ আৰু মহাবল ইন্দ্ৰজিতে আনকি হাতত বজ্জ লৈ থকা বজ্জধাৰী ইন্দ্ৰকো প্ৰতিবোধ কৰিব পাৰিব।

৭। “নীতিশাস্ত্ৰত পাৰ্গত পণ্ডিতসকলে সাম, দান, ভেদ এই তিনিটাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে, কিন্তু এই তিনিটাতকৈ দণ্ডনীতিয়েই কাৰ্য্যসিদ্ধিৰ অৰ্থে উত্তম পন্থা বুলি মই বিবেচনা কৰোঁ।

৮। “হে মহাবলশালী ৰাজন, আপোনাৰ শত্ৰুকুল এইখিনি পোৱাৰ লগে লগে আমি অস্ত্ৰৰ বলত সিহঁতক পৰাভূত কৰিম, তাত সংশয় নকৰিব।”

৯-১২। মহাপাৰ্শ্বই এইদৰে কোৱাৰ পিচত বারণে তেওঁৰ কথাখিনি সাদৰি লৈ কবলৈ ধৰিলে,—“মহাপাৰ্শ্ব, বহুদিন আগতে হোৱা এটা ঘটনাক লৈ মই যেনে অৱস্থা প্ৰাপ্ত হৈ আছোঁ, কওঁ শুনা। এদিনাখন অগ্নিশিখা-সদৃশ ৰূপৱতী পুঞ্জিকাশ্বলা নামে এজনী অপ্সৰাই মোৰ ভয়তে মই দেখা-নেদেখা অৱস্থাৰ ভিতৰত আকাশত লীন হৈছে যেন পিতামহ ব্ৰহ্মাৰ ভবনলৈ যাবলৈ ধৰিছিল। মই বলপূৰ্বক আক্ৰমণ কৰি বিবস্ত্ৰা কৰিলো আৰু তেওঁৰ লগত বিহাৰ কৰিলোঁ। তেতিয়া গজৰাজৰ দ্বাৰা দলিতা নলিনীৰ দৰে ব্যাকুলভাৱে তেওঁ পিতামহৰ ভবনত উপস্থিত হয়।

১৩। “মোৰ অনুমান পিতামহ ব্ৰহ্মাই তেওঁৰ সেই বৃত্তান্তটো জানিব পাৰিলে।

১৪। “তেতিয়া ব্ৰহ্মাই ক্ৰুদ্ধ হৈ মোক এই অভিসম্পাত দিলে,* ‘বারণ আজিৰ পৰা যেতিয়াই তই অন্য কোনো নাৰীৰ ওপৰত বলাৎকাৰ কৰিবি সেই যুহুৰ্ত্ততে তোৰ মূৰ শ খণ্ডত শীৰ্ষ-বিশীৰ্ষ হব।”

১৫। “এই কাৰণতে সেই শাপৰ ভয়ত সীতাক বলপূৰ্বক মোৰ শয্যাৰ অৰ্দ্ধভাগিনী কৰিব পৰা নাই।

১৬। “দাশৰথি ৰায়ে নাজানে যে মোৰ বেগ সাগৰসদৃশ আৰু মোৰ গতিও বায়ুসদৃশ, সেয়েহে সি মোৰ ওচৰ চাপিছেহি।

১৭। “গিৰি গহ্বৰস্থ যুত্সলম উদ্বন্ধৰ নিদ্ৰিত সিংহৰ ওচৰ চাপি কোনে তাক জাগৃত কৰিব বিচাৰে ?

* ব্ৰহ্মাৰ ওপৰত বলাৎকাৰ কৰাৰ কাৰণে কুবেৰৰ পুত্ৰ বলকুৰেৰে এইদৰে শাপ দিয়া আখ্যান এটা আছে। বলকুৰেৰ শাপবৰণা হয়তো অপোৰণৰ দ্বাৰা বারণে মুক্তি পালেহেঁতেন, কিন্তু ব্ৰহ্মাৰ শাপবৰণা মুক্তি কোনোপধ্যে নাপায়।

১৮। “বামে নিশ্চয়কৈ মোৰ নিক্শিপ্ত দ্বিজিহ্বা সৰ্পসদৃশ বাণসমূহ চকুৰে দেখা নাই। সেয়েহে সি মোৰ ওচৰ চাপি আহিছে।

১৯। “উদ্ধাপাতৰ দ্বাৰা হাতীক যিদৰে বিনাশ কৰা যায়, ময়ো অতিশীঘ্ৰে মোৰ ধনুচ্যুত বজ্জসম বানসমূহৰ দ্বাৰা বামক ধ্বংস কৰিম।

২০। “ৰাতিপুৱা উদ্ভিত সূৰ্য্যই নক্ষত্ৰবান্ধিৰ প্ৰভা যিদৰে নষ্ট কৰে, মোৰ সৈন্ত-দলৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ ময়ো বামৰ সৈন্তক সেইদৰে নষ্ট কৰিম।

২১। “সহস্ৰলোকে ইজ্জ অধবা বক্ৰণেও যুদ্ধত মোক পৰাস্ত কৰিব নোৱাৰিব। কুবেৰপালিত এই লক্ষা নগৰীও মই মোৰ বাহুবলৰ দ্বাৰাহে উপাৰ্জন কৰিছোঁ।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰয়োদশ সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰ্দশ সৰ্গ

পুনঃ বিভীষণৰ সজ উপদেশ

১—৬। ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণৰ উক্তি আৰু কুন্তকৰ্ণৰ গৰ্জ্জন শুনি বিভীষণে হিতকৰ আৰু অৰ্থযুক্ত বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “ৰাজন, এই সীতা এটা মহাবিষধৰ সৰ্পসদৃশ, তেওঁৰ ছুই বাহুৰ ভিতৰত থকা শৰীৰৰ ভাগ (অৰ্থাৎ হৃদয়) সাপৰ কণাসদৃশ, তেওঁৰ চিন্তাধাৰা বীৰৰ তুল্য, সুশোভন হাঁহি সাপৰ দাঁত-বিশেষ আৰু তেওঁৰ হাতৰ পাঁচোটো আঙুলি সাপৰ পাঁচোটো মূৰৰ সদৃশ। হে মহাৰাজ, সীতা-ৰূপ এই মহাকায় সৰ্প কোনে আপোনাৰ ডিঙিত আঁৰি দিলে? এতিয়াও পৰ্বত প্ৰমাণ ধৰীৰ-বিশিষ্ট নখদন্তাত্মধাৰী বান্দৰবোৰে এই লক্ষা বিধ্বস্ত কৰাৰ আগতে আপুনি দীতাক বামৰ হাতত সমৰ্পণ কৰক। বামৰ বজ্জতুল্য বায়ুসম বেগবান বাণ-সমূহে ৰাক্ষসবীৰসমূহৰ শিৰশ্ছেদ নৌ কৰোঁতেই আপুনি সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ কৰক। হে ৰাজন, আপুনি জানিব কুন্তকৰ্ণ অধবা ইজ্জজিত, মহাপাৰ্শ্ব, মহোদৰ, নিকুন্ত, কুন্ত অধবা অতিকায় ইহঁতৰ কোনোৱেই যুদ্ধত বামৰ আগত তিষ্ঠিব নোৱাৰিব। হে হোৱাজ, স্বয়ং সূৰ্য্যদেৱ অধবা মক্ৰংগণেও যদি আপোনাক বক্ষা কৰি থাকে অধবা ইজ্জৰ কোলাতে বহি থাকে অধবা স্বয়ং যুত্ৰ্য অৰ্থাৎ যমৰাজেও যদি বক্ষা কৰি

থাকে অথবা অন্তৰীক্ষত অথবা পাতালত সোমাই থাকে, জীৱিত অৱস্থাত ৰামৰ হাতৰপৰা আপোনাৰ ৰক্ষা নাই।

৭-৮। বিভীষণৰ কথা শুনি প্ৰহস্তই কলে “বিভীষণ, দেৱতা অথবা দানবৰ পৰা আমাৰ কোনো ভয়ৰ কাৰণ হ'ব পাৰে বুলি আমি নাজানো আৰু সেইদৰে যক্ষ, গন্ধৰ্ব, মহোৰগ, পতংগ অথবা উৰগৰপৰাও যুদ্ধত আমাৰ কোনো ভয় নাই। এতেকে এজন ৰাজপুত্ৰ ৰামৰপৰা আমাৰ ভয়ৰ কাৰণ কি হ'ব পাৰে?”

৯। প্ৰহস্তৰ অহিতকৰ কথা শুনি ধৰ্ম্ম, অৰ্থ আৰু কাম বিষয়ত স্থিৰবুদ্ধি ৰাজহিতকাঙ্ক্ষী বিভীষণে মহামূল্যবান কথাৰে কবলৈ ধৰিলে।

১০। প্ৰহস্ত, ৰজা, মহোদৰ, তুমি আৰু কুস্তকৰ্ণই ৰামৰ বিষয়ে যি কলা সেইটো তোমালোকৰ শক্তিৰ বাহিৰ। অধৰ্ম্মপৰায়ণ প্ৰাণীৰ পক্ষে স্বৰ্গলৈ যোৱা যিদৰে অসম্ভৱ তোমালোকৰ কথাও তদ্বৎ।

১১। ভেলত উঠি সাগৰ পাৰ হোৱা যিদৰে অসম্ভৱ, সেইদৰে তুমি, মই অথবা সকলো ৰাক্ষসে মিলিত হৈও অস্ত্ৰবিশাৰদ ৰামক বধ কৰিব নোৱাৰিম।

১২। ৰাম ধৰ্ম্মপ্ৰধান, মহাবধ, ইক্ষাকু বংশসম্ভূত ৰজা, সংগ্ৰাম-ক্ষেত্ৰত সকলোকে সংহাৰ কৰাৰ শক্তি তেওঁৰ আছে, তেনে এজনৰ সন্মুখত যুদ্ধত স্বয়ং দেৱতাসকলো বিমূঢ় হয়।

১৩। হে প্ৰহস্ত, যিহেতু এতিয়ালৈকে ৰামৰ সুতীক্ষ্ণ কঙ্কপত্ৰ শবসমূহে তোমাৰ শৰীৰ ভেদ কৰা নাই সেয়েহে তুমি ৰামক এইদৰে তুচ্ছতাজিলা কৰিব পাৰিছা।

১৪। ৰামৰ নিক্ষিপ্ত এই শবসমূহ প্ৰাণাতুকাৰী বজ্ৰসম বেগবান আৰু সুতীক্ষ্ণ, সিহঁত তোমাৰ শৰীৰত প্ৰৱেশ কৰা নাই বুলিহে তুমি এইদৰে আত্মগ্লাঘা কৰিব পাৰিছা।

১৫। ৰাৱণ অতিবলশালী ত্ৰিশীৰ্ষ, কুস্তকৰ্ণৰ পুত্ৰ নিকুস্ত, ইন্দ্ৰজিত অথবা তুমি ইন্দ্ৰসমশক্তিশালী দশৰথনন্দন ৰামৰ বাণ সহ্য কৰিব নোৱাৰিবা।

১৬। দেৱাস্তক, নৰাস্তক, অতিকায়, মহাত্মা অতিৰথ, অথবা সমান যোদ্ধা অকম্পন এওঁলোকৰ কোনোজনেই যুদ্ধত ৰাখৱৰ সন্মুখত তিষ্ঠিব নোৱাৰিব।

১৭। প্ৰহস্ত, আমাৰ এই ৰজাজন উগ্ৰস্বভাৱসম্পন্ন আৰু হিতাহিত বিচাৰত অক্ষম। বৰ্ত্তমানে কামমুগ্ধ হোৱাৰ কাৰণে তেওঁক দুৰ্ব্বুদ্ধি পাইছে, তাতে তোমালোকৰ নিচিনা শত্ৰুতুল্য মিত্ৰসকলৰ হাতত পৰি ৰাক্ষসকুল ধ্বংস কৰিবলৈ ওলাইছে।

১৮। তেওঁ এতিয়া অনন্তকণায়ুক্ত সহস্ৰশীৰ্ষ ভীমাকৃতি মহাবলশালী নাগৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত, তোমালোকে তেওঁক এই মেৰপাকৰপৰা মুক্ত কৰি ৰক্ষা কৰা।

১৯। ভূতে ধৰা মানুহক যিদৰে সুহৃদ্বৰ্গই চুলিত ধৰি টানি আনিও বন্ধা কৰে, তোমালোকেও বজাক সেইদৰে বন্ধা কৰাঁ, কিয়নো এই বজাৰ অধীনত থাকি তোমালোক সকলোৱে পৰম সুখে বাস কৰি আছে।

২০। আমাৰ এই বজা বৰ্ত্তমানে বাঘবৰূপ মহাসমুদ্ৰত নিমগ্ন হৈ পাভালমুখে তলৰ ফাললৈ গতি কৰিবলৈ ধৰিছে, তোমালোকে এক মত হৈ তোমালোকৰ শক্তি প্ৰয়োগ কৰি তেওঁক উদ্ধাৰ কৰা উচিত।

২১। মই এই নগৰৰ বান্ধসগণৰ, বজাৰ আৰু তেওঁৰ সুহৃদ্বৰ্গৰ হিতৰ অৰ্থে ভাবি-চিন্তি নিজ মত প্ৰকাশ কৰিছোঁ, ৰাজপুত্ৰ ৰামৰ হাতত মৈথিলীক সমৰ্পণ কৰাঁ।

২২। যিজনে নিজ আৰু পৰ উভয় পক্ষৰে বলাল, স্থান আৰু ক্ষয় বৃদ্ধিৰ বিষয়ে ভালদৰে বিবেচনা কৰি স্বামীক হিত উপদেশ দিয়ে তেৱেঁই প্ৰাকৃত মন্ত্ৰী।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুৰ্দশ সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চদশ সৰ্গ

ইন্দ্ৰজিতৰ কথাৰ উত্তৰত বিভীষণৰ তিবন্ধাৰ

১—২। বন্ধোগণৰ প্ৰৱৰ ইন্দ্ৰজিতে বৃহস্পতিতুল্য বিভীষণৰ কথাখিনি অতি কষ্টে শুনি লৈ উত্তৰ দিলে, “হে কনিষ্ঠ পিতৃদেৱ, আপুনি অত্যন্ত ভীত হোৱা যেন হৈ অনৰ্থক এইবোৰ কি কবলৈ ধৰিছে? যিজনে আমাৰ এই পৌলস্ত্য কুলত জন্মগ্ৰহণ কৰা নাই তেনে জনেও এইদৰে নকয় বা নাভাবে।

৩। এইবংশত বল, বীৰ্য্য, পৰাক্ৰম, ধৈৰ্য্য, শৌৰ্য্য আৰু তেজত একেবাৰে হীন হৈ যদি কোনোৱে জন্ম গ্ৰহণ কৰিছে তেওঁ কেবল এই বিভীষণেই।

৪। আমাৰ ভিতৰত এজন সাধাৰণ বান্ধসেই মনুষ্য ৰাজপুত্ৰ সেই ৰাম-লক্ষ্মণক বধ কৰিব পাৰে, তেনেস্থলত, হে ভীক, সিহঁতৰ নাম লৈ আমাক ভয় দেখুৱাৰ সাৰ্থকতা কি?

৫। যিজনে ত্ৰিলোকনাথ সৰ্বশক্তিমান দেৱৰাজ ইন্দ্ৰ, তেওঁকেই মই বলপূৰ্ব্বক পৃথিৱীলৈ টানি আনিছিলোঁ। তাকে দেখি সেই সময়ত সকলো দেৱতাই ভয়তে চাৰিওফালে লৰি পলাইছিল।

৬। ভীষণ গৰ্জনশীল সেই ঐৰাৱতকো ময়ে পৃথিৱীৰ ওপৰত পেলাই লৈ মোৰ বলৰ দ্বাৰা তাৰ দাঁত ছুটা উভালি পেলাওঁ, এইবোৰ দেখি শুনি দেৱগণ সন্তুষ্ট হৈছিল।

৭। এইদৰে অকল ময়েই মোৰ নিজ বীৰ্য্যবলৰ দ্বাৰা দেৱতাসকলৰ দৰ্প নাশ কৰোঁ, আৰু প্ৰধান প্ৰধান দৈত্যগণক শোক-সন্তপ্ত কৰোঁ, এতেকে বলবীৰ্য্য-শালী মই সাধাৰণ দুজন মনুষ্য ৰাজপুত্ৰক পৰাভূত কৰিব নোৱাৰা কাৰণ কি ?

৮। ইল্লকল্প-হৰ্দ্ধৰ মহাতেজস্বী ইল্লজিতৰ কথা। শুনি অন্তৰাৱীসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বিভীষণে গুৰুত্বপূৰ্ণ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে :

৯। “বৎস ইল্লজিত, তুমি এতিয়াও বালক, তোমাৰ বুদ্ধি পৰিপক্ক হোৱা নাই, এতেকে মজ্জণা বিষয়তো তুমি স্থিৰ বুদ্ধি লাভ কৰিব পৰা নাই ; এই কাৰণতে তোমাৰ আত্মাবিনাশৰ অৰ্থে অৰ্থহীন এই কথাবোৰ কৈ প্ৰলাপ বকিবলৈ ধৰিছা।

১০। “ইল্লজিৎ, তুমি ৰাৱণৰ পুত্ৰ নাম লৈ মিত্ৰৰূপে শত্ৰুৰ কাম কৰিছা, যিহেতু ৰাঘৱৰ হাতত ৰাৱণৰ বিনাশ হব বুলি জানিও, মোহাক্ষ হৈ তুমি তেওঁৰ কামক অনুমোদন কৰিছা।

১১। “তুমি অতি ছদ্ম-সম্পন্ন, বালক আৰু দুঃসাহসী, এতেকে তোমাৰ নিচিনা জনক যিজনে এই মজ্জণাগৃহলৈ আনিছে, তেওঁ অকু তুমি উভয়ে বধ।

১২। “ইল্লজিৎ, তুমি এজন মুৰ্খ, অবিম্ৰ্ষাকাৰী, অবিনীত, উগ্ৰস্বভাৱসম্পন্ন, অল্পমতি, আৰু দুৰাশ্বা, তোমাৰ অতিশয় ছদ্মমতি আৰু মুৰ্খামিৰ বাবে লৰামতীয়া বুলি তুমি এনেদৰে কব পাৰিছা।

১৩। যুদ্ধক্ষেত্ৰত ৰামৰ দ্বাৰা নিক্ষিপ্ত ব্ৰহ্মদণ্ডসম জ্যোতিৰ্ম্ময়, কালাগ্নিসম ভয়ঙ্কৰ বমদণ্ডতুল্য বাণসমূহ কোনে সহ্য কৰিব পাৰিব ?

১৪। “হে ৰাজন, আপুনি ধন, বজ্ৰ, অলঙ্কাৰ, বস্ত্ৰ আৰু দিব্য বিচিত্ৰ মণিসমূহে সৈতে দেৱী সীতাক ৰামৰ ওচৰত শোধাই দিয়ক আৰু আমিও আমাৰ শোকৰ কাৰণ এৰি সুখেৰে ইয়াত বাস কৰি থাকোঁ।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চদশ সৰ্গ সমাপ্ত

ষোড়শ সৰ্গ

বিভীষণৰ কথাত বান্ধৱৰ ক্ৰোধ আৰু বিভীষণৰ লজ্জাত্যাগ

১। বিভীষণে যুক্তিতৰ্কপূৰ্ণ হিতকৰ বাক্যে এইদৰে কোৱাৰ পিচত বান্ধৱে কালৰ গতিৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰেৰিত হৈ কৰ্কশধাকো কবলৈ ধৰিলে :

২। “প্ৰতিদ্বন্দ্বী শত্ৰু অথবা বিষয়ৰ সৰ্পৰ লগত বাস কৰাও বৰং শ্ৰেয়ঃ তথাপি শত্ৰুপক্ষাৱলম্বী মিত্ৰমুখীজনৰ লগত বাসকৰাটো উচিত নহয়।

৩। “বান্ধৱস বিভীষণ, সকলো লোকতে জ্ঞাতিবৰ্গৰ যিটো চৰিত্ৰ তাক মোৰ জনা আছে—জ্ঞাতিয়ে জ্ঞাতিৰ বিপদত সদায় আনন্দ উপভোগ কৰাটোৱেই সিহঁতৰ স্বভাৱ।

৪। “জ্ঞাতিৰ ভিতৰত যিজনে জ্যেষ্ঠ বুলি প্ৰধান হৈ উঠে, যিজন বিদ্বান আৰু ধৰ্মপৰায়ণ তেনেজন বীৰ-পুৰুষকো জ্ঞাতিয়ে অৱমাননা কৰি পৰাভৱ কৰিবলৈ বিচাৰে।

৫। “চোৱাঁ, এই জ্ঞাতিবোৰ *আততায়ী শত্ৰু স্বৰূপ, সিহঁতৰ মুখত আনন্দৰ ভাব, কিন্তু অন্তৰ কপটতাবে পূৰ্ণ, এই কাৰণে সিহঁত অতি ভয়াৱহ।

৬। “বহুদিনৰ আগতে কিছুমান মানুহে বন্ধনৰ জৰী (পাশ) হাতত লৈ পদ্বনলৈ অহাত সিহঁতক দেখি তাত থকা হাতীবোৰে যিদৰে কোৱা-মেলা কৰিছিল কণ্ঠ শুনা।

৭-৮। “সিহঁতে কৈছিল যে স্বাৰ্থান্ধ আমাৰ নিজ জ্ঞাতিবৰ্গক আমি যেনে ভয় কৰোঁ, জুই, আন অস্ত্ৰ অথবা পাশবন্ধনৰ জৰীও আমাৰ পক্ষে তেনে ভয়াৱহ নহয় ; কিয়নো আগতে ধৰি নি বশীভূত কৰা এই জ্ঞাতিয়েহে আমাকো ধৰি নিয়াৰ উপায় কৰি দিয়ে ; এই কাৰণেই কৈছোঁ যে সকলো ভয়তকৈ জ্ঞাতিভয় বিশেষ কষ্টদায়ক।

৯। “হব্য-কব্যাদি কাৰ্য সাধনৰ উপায়স্বৰূপ হুঙ্কাৰ গাইগকত বিদ্যমান, সেইদৰে জ্ঞাতিত ভয়, তিৰোতাত চঞ্চলতা বাক ব্ৰাহ্মণত তপস্যা—এইবোৰ স্বতঃসিদ্ধ কথা।

১০। এই কাৰণত মই কৈছোঁ, “হে স্মৃতি-সম্পন্ন বিভীষণ, তিনিও জগততে সকলোৱে মোক পূজা কৰে, মই সকলো ঐৰ্ষ্যৰ অধিকাৰী, সকলো শত্ৰুৰ সুৰত ভৰি দি সৰ্বোচ্চ স্থান অধিকাৰ কৰি আছোঁ, এইবোৰ তোমাৰ ভাল লগা নাই।

১১-১২। “পছমৰ পাতত থকা পানী যিদৰে অস্থিৰ, অনাৰ্য (অৰ্থাৎ ক্ৰূৰমতি) পুৰুষৰ লগত মিত্ৰতাও সেইদৰে স্থিৰতাবিহীন, শবৎ কালত মেঘে গৰ্জনা কৰে আৰু

* অগ্নিঃ গবদশ্চৈব শত্ৰুপানিনাশহঃ। ক্ষেত্ৰদাৰা হবশ্চৈব বড়েতে আততায়িনঃ। যিজন হবত জুই দিয়ে, অথবা ধান্যত বিৰ দিয়ে, অথবা হাতত অস্ত্ৰ লৈ বাহিবলৈ আহে, অথবা ঘন অব্যাহৰণ কৰে, অথবা ভূমি বা স্ত্ৰীক হৰণ কৰি নিয়ে নিয়ে আততায়ী।

কণিকা বৃষ্টিপাতো কৰে; কিন্তু তাৰ দ্বাৰা মাটিৰ কোনো ফল নহয়, অনাৰ্য্যজনৰ লগত বজুহুও সেইদৰে নিষ্ফল হয়।

১৩—১৪। “ভ্ৰমৰে পিয়াহত ফুলৰ ওপৰত বহি মধু পান কৰে, কিন্তু মধুপান কৰা হলেই সি যিদৰে তাৰপৰা পলায়ন কৰে, আৰু অকণিও মধু তাত নৰয়, অনাৰ্য্যজনৰ লগত বজুহুও তদনুরূপ।

১৫। “হাতীয়ে স্নান কৰি উঠিয়েই পুনঃ গোটেই গাতে ধূলি সানি লয়, গতিকে তাৰ স্নানৰ যিদৰে কোনো অৰ্থ নাই, অনাৰ্য্যজনৰ লগত মিত্ৰতা কৰিও তেনেদৰে একো লাভ নাই।

১৬। “নিশাচৰ বিভীষণ, তুমি নহৈ আন কোনোৱে আজি এনে কথা কোৱাহলে মই তৎমুহূৰ্ত্ততে তাৰ অস্তিত্ব নোহোৱা কৰিলোহেঁতেন; কুলপাশও তোক ধিক।”

১৭। বারণে নিষ্ঠুৰ বাক্য এইদৰে কোৱাৰ লগে লগে, ন্যায়বাদী বিভীষণে গদা হাতত লৈ চাৰিজন আন বান্ধসে সৈতে তৎক্ষণাৎ ওপৰলৈ লাফ দি উঠিল।

১৮। অন্তৰীক্ষতে থাকি শ্ৰীমান বিভীষণে জুৰুহৈ বান্ধসাধিপতি বারণক কবলৈ ধৰিলে।

১৯। “হে ৰাজন, তুমি এতিয়া ভ্ৰান্ত, তোমাৰ যি ইচ্ছা হয় তাকে কোৱাঁ; তুমি মোৰ জ্যেষ্ঠ, এতেকে তুমি মোৰ পিতৃসম মাননীয়; কিন্তু যিহেতু তুমি ধৰ্ম্ম-পথত থকা নাই, এতেকে তুমি অগ্ৰজ হলেও মই তোমাৰ এই নিষ্ঠুৰ বাণী সহ্য নকৰোঁ।

২০। “দশানন, তোমাৰ হিতকামনা কৰিয়ে সুনীতিপূৰ্ণ এই কথাখিনি কৈছিলোঁ, কিন্তু অকৃতাত্মা প্ৰাণীয়ে কালৰ দশা প্ৰাপ্ত হলে সুনীতিপূৰ্ণ কথাও গ্ৰহণ নকৰে।

২১। “হে ৰাজন, প্ৰিয়বাদী মানুহ জগতত সুলভ, কিন্তু অপ্ৰিয় অথচ হিতকৰ বাক্যৰ বক্তা আৰু শ্ৰোতা পোৱাটো সুকঠিন।

২২—২৩। “তুমি সকলো প্ৰাণীৰ বিনাশক কালৰ পাশত বদ্ধ, কিন্তু তথাপি মানুহে যি ঘৰক আশ্ৰয় কৰি থাকে জুয়ে পুৰিবলৈ ধৰিলেও যেনেকৈ সেই ঘৰক উপেক্ষা কৰি নাথাকে, তেনেদৰে তুমি বিনাশ-প্ৰাপ্ত হব ধৰা বুলি জানি মই তোমাক উপেক্ষা নকৰি এই হিত উপদেশ দিছিলোঁ। তুমি ৰামৰ স্বৰ্ণবিভূষিত অগ্নিসম তীক্ষ্ণ শবসমূহৰ দ্বাৰা নিপাত্তিত হোৱা অৱস্থাটো চাবলৈ মই ইচ্ছা কৰা নছিলোঁ।

২৪। “বাগিৰ ভেটা যিদৰে বৈ নথাকে, পুকুৰ, বীৰেই হওক, বলবানেই হওক, অথবা অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সূসজ্জিতেই হওক, কালৰ দশা প্ৰাপ্ত হলে সি বিনাশপ্ৰাপ্ত হবই।

২৫। “এতেকে হে ৰাজন, তুমি গুৰুজন বুলি তোমাৰ হিত কামনা কৰি মই যি কলোঁ তাৰ বাবে মোক ক্ষমা কৰিবা। মই ইচ্ছা কৰোঁ, তুমি নিজক বক্ষা কৰি

ধাক্কা আৰু বান্ধসগণে সৈতে এই গুৰি বন্ধা কৰা। তোমাৰ মজল ইওক, এতিয়া মই যাওঁ, মোৰ অনুপস্থিতিত তুমি সুখী হৈ থাক।”

২৬। হে দিশাচৰ, তোমাৰ হিত কামনা কৰিয়ে মই বাৰে বাৰে তোমাক নিষেধ কৰাতো মোৰ কথা তোমাৰ ভাল নালাগিল। মই দেখিছোঁ মানুহৰ আত্মা শেষ হলে শেষ কালত তাব সুস্থলক্ষণে তাক কোনো হিত কথা কলেও সি ওলাক গ্ৰহণ নকৰে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত ষোড়শ সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তদশ সৰ্গ

বিভীষণৰ আগমনত বাম আৰু বান্ধবসকলৰ ভিতৰত আলোচনা

১। ভায়েক বিভীষণে তিবন্ধাৰপূৰ্ণ বাক্যে ককায়েক ৰাৱণক এইদৰে কৈ সেই মুহূৰ্ত্ততে যি ঠাইত বাম, লক্ষণে সৈতে বাস কৰি আছিল তাত উপস্থিত হলগৈ।

২—৩। মাটিৰ ওপৰতে থাকি বান্ধবৰাজসকলে মেকশৃঙ্গসদৃশ আকৃতিবিশিষ্ট বিদ্যুৎসম উজ্জল বিভীষণ আৰু উত্তম অলঙ্কাৰ, কবচ আৰু অস্ত্ৰেৰে সুসজ্জিত চাৰিজন ভীষপৰাক্ৰমশালী বান্ধবক আকাশতে বৈ থকা দেখিলে।

৪—৫। তেতিয়া মেঘাভ পৰ্ব্বতসদৃশ মহাকায়, বহুসম প্ৰভাবিশিষ্ট দিব্যাতৰণ-শোভিত দুৰ্দ্ধৰ বীৰ বুদ্ধিমান বান্ধবৰাজ সুগ্ৰীৱে উত্তম অস্ত্ৰে সজ্জিত হৈ পীচজন বান্ধবক দেখা পাই আন আন বান্ধবদোহৰ লগত মিলিত হৈ চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে।

৬—৭। নিজৰ ভিতৰতে অলপ সময় চিন্তা কৰি হনুমান প্ৰভৃতি বান্ধবসকলক কলে, “চোৱা, এই বান্ধবটো সকলোপ্ৰকাৰৰ অস্ত্ৰেৰে সুসজ্জিত হৈ চাৰিজন আন বান্ধবে সৈতে আহি উপস্থিত হৈছে। আমাক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যতেই যে আহিছে তাত কোনো সংশয় নাই।”

৮—৯। সুগ্ৰীৱৰ কথা শুনি প্ৰধান প্ৰধান বান্ধবগণে শালসহ আৰু পৰ্ব্বত উভয় আনি কলে, “ৰাজন, আপুনি আদেশ কৰক, এই মুহূৰ্ত্ততে তৎক্ষণাত ইহঁতক আমি বধ কৰোঁ। ইহঁত অজ্ঞান, নিহন্ত হৈ এতিয়াই মাটিত বাগৰি পৰিব।”

১০—১১। বান্ধববোৰে পৰস্পৰৰ ভিতৰত কোৱা মেলা কৰি থাকোঁতে মহাপ্ৰহাৰ

‘বিভীষণে সাগৰৰ উত্তৰ পাৰত উপনীত হৈ, সুস্থভাৱে সুগ্ৰীৱ আৰু আন আন বান্দববৰ্গক দেখি উচ্চস্বৰে কবলৈ ধৰিলে :

১২। “হে বান্দবগণ, ৰাৱণ নামে যিজন দুৰ্বৃত্ত বান্ধুসৰাজ আছে, মই তেওঁৰে কনিষ্ঠভ্ৰাতা, মোৰ নাম বিভীষণ।

১৩। “এই দুৰ্বৃত্তই জটায়ুক বধ কৰি জনস্থানবপৰা সীতাক হৰণ কৰি আনি বান্ধুসীবোৰৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিতা কৰি দীনভাৱে অবৰোধ কৰি ৰাখিছে।

১৪। “মই নানাবিধ যুক্তিপূৰ্ণ বাক্যে বাৰে বাৰে তেওঁক কৈছো যে সীতাক ৰামৰ ওচৰত সমৰ্পণ কৰা।

১৫। “কালৰ বশ হৈ বিৰুদ্ধভাব লৈ ঔষধবৎ প্ৰদত্ত মোৰ এই হিতোপদেশ তেওঁ গ্ৰহণ নকৰিলে।

১৬। “তেতিয়া তেওঁ তিৰস্কাৰ কৰি মোক দাসৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰি অপমানিত কৰিলে। সেই অপমানতে মই জ্ঞী-পুত্ৰ সকলোকে ত্যাগ কৰি বাঘৰ ৰামৰ শৰণ লৈছোঁ।

১৭। “এতিয়া আপোনালোকে অতি শীঘ্ৰে সৰ্বলোকশৰণ্য বাঘৰ ওচৰত নিবেদন কৰক ‘বিভীষণ ইয়াত উপস্থিত হৈছে।’

১৮। ক্ষিপ্ৰগতি সুগ্ৰীৱে এই কথা শুনি উত্তেজনাপূৰ্ণ বাক্যে লক্ষ্মণক আগত ৰাখি ৰামক কলে :

১৯। “বিৰুদ্ধদলৰ কোনো এজন শত্ৰু অতৰ্কিতভাবে আমাৰ সৈন্যদলৰ মাজত প্ৰবেশ কৰিছেহি, এতেকে সুবিধা বুজি ফেঁচাই কাউৰীক বধ কৰাৰ নিচিনাকৈ ইও আমাক বিনাশ কৰিব পাৰে।

২০। “হে পৰম্প, আপোনাৰ মঙ্গল হওক; আমাৰ আৰু শত্ৰুপক্ষৰ কাৰণে যিটো হিত বা অহিত হব পাৰে সেই বিষয়ে কৰিব লগীয়া মন্ত্ৰণা, সেনানিবেশ, সৈন্য-পৰিচালনা আৰু গুপ্তচৰ নিয়োগ এই সকলো ক্ষেত্ৰতে আপুনি সতৰ্ক হোৱা উচিত।

২১। “এই বান্ধুসবোৰে ধিতাতে অদৃশ্য হৈ ইচ্ছামতে নানান ৰূপ ধাৰণ কৰিব পাৰে। ইহঁত বীৰ, কুটনীতি অবলম্বন কৰি আনৰ অজ্ঞায় সাধন কৰাত পাকৈত, ইহঁতক কোনোপধ্যে বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি।

২২—২৩। “মোৰ মতে যিজন আহি ইয়াত উপস্থিত হৈছেহি সি বান্ধুসৰাজ ৰাৱণৰ গুপ্তচৰ, এতিয়া আমাৰ ভিতৰত সোমাই সি আমাৰ মাজত ভেদভাব আনিব, অথবা সুচতুৰ এই বান্ধুসে আমি তাক বিশ্বাস কৰি থকা কালৰ ভিতৰত সুযোগ পালেই আমাক আক্ৰমণ কৰিব।

২৪। “বৰ্ত্তমান ক্ষেত্ৰত শত্ৰুবল পৰিত্যাগ কৰি মিত্ৰপক্ষীয় আৰণ্যকবল, আগুৰবল আৰু ভূত্যাৰল সংগ্ৰহ কৰা আমাৰ উচিত।

২৫। “কিন্তু হে প্ৰভু, এইজন জাতিত বান্ধু আৰু আমাৰ শত্ৰু বান্ধুৰ ভ্ৰাতা, এতেকে উপস্থিত ক্ষেত্ৰত ই আমাৰ শত্ৰু, এতেকে তাক বিশ্বাস কৰিব পৰা হয় কেনেকৈ ?

২৬। “ই বান্ধুৰ ভায়েক, নাম বিভীষণ, চাৰিজন বান্ধুসে সৈতে আহি আপোনাত শৰণ মাগিছে। যি হওক, এইজন বান্ধু পঠিওৱা বিভীষণ; অতএব হে ক্ষমাশীলসকলৰ বৰেণ্য, ইয়াৰ ওপৰত শাস্তি বিধান কৰাটোৱেই শ্ৰেয়।

২৭—২৯। “বান্ধুৰ আদেশমতে কুটিল বুদ্ধিৰ অশ্ৰয় লৈ এই বান্ধুসে মায়া কৰি নিজ ভাব গোপনে ৰাখিব আৰু আপুনি তাক বিশ্বাস কৰা যেন দেখা মাত্ৰকে সি আপোনাক বধ কৰিবলৈ ইয়াতলৈ আহিছে। এতেকে নিষ্ঠুৰ বান্ধুৰ ভ্ৰাতা এই বিভীষণক তাৰ মন্ত্ৰীবৰ্গে সৈতে কঠোৰ দণ্ড বিধানৰ দ্বাৰা বধ কৰা উচিত।”

৩০। বাক্যজ্ঞ, বাক্যকুশল সেনাবাহিনীপতি সুগ্ৰীৱে উত্তেজিত হৈ এইদৰে কৈ মনে মনে থাকিল।

৩১। তেতিয়া মহাবলী ৰামে সুগ্ৰীৱৰ কথা শুনি ওচৰতে থকা হনুমান প্ৰভৃতি মুখ্য বান্দবসকলক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে :

৩২। “কপিৰাজ সুগ্ৰীৱে বান্ধুৰ কনিষ্ঠভ্ৰাতা বিভীষণক উদ্দেশ্য কৰি অত্যন্ত যুক্তিপূৰ্ণবাক্যে যি কলে তোমালোকে শুনিছা।

৩৩—৩৪। “সঙ্কটকাল উপস্থিত হলে সুহৃদজনৰ হিতকাজ্ঞী, বুদ্ধিমান আৰু সমৰ্থবান-জনে সহপদেৰে দিয়াটো উচিত। এতেকে তোমালোকেও এই বিষয়ে গম্ভীৰকৈ ভাবি-চিন্তি নিজ নিজ মত প্ৰকাশ কৰা।” ৰামে এইদৰে সোধাত তেওঁৰ হিতকাজ্ঞী বান্দববোৰে যথাবিহিত সন্মান দেখুৱাই কলে :

৩৫। “ৰাঘৱ,তিনিও জগতত আপোনাৰ অজ্ঞাত একোৱেই নাই, সুহৃদ বুলি আমাক যি কথা সুধিলে, সি কেৱল আমাৰ সন্মান বঢ়াবৰ কাৰণেহে।

৩৬—৩৭। “আপুনি সত্যব্ৰত, শূৰ, ধাৰ্মিক আৰু পৰমবিক্ৰমশীল, উত্তম পৰ্য্যবেক্ষক আৰু স্মৃতিমান। সুহৃদজনৰ ওপৰত আপোনাৰ অটল বিশ্বাস। তথাপি আপোনাৰ বুদ্ধিমান মন্ত্ৰীবৰ্গই তেওঁলোকৰ যুক্তিপূৰ্ণ নিজ নিজ মত প্ৰকাশ কৰক।”

৩৮। সমূহ বান্দবে ৰাঘৱক এইদৰে কোৱাৰ পিচত বুদ্ধিমান কপিপ্ৰবৰ অজ্ঞদে সকলোৰে আগতে বিভীষণৰ পৰীক্ষাৰ অৰ্থে এইদৰে কবলৈ ধৰিলে :

৩৯। “বিভীষণ শত্ৰুপক্ষৰ ওচৰৰপৰা আহিছে, এতেকে তেওঁৰ বিষয়ে মনত

শতাব্ধিৰ ভাব উপস্থিত হোৱাটো আভাৱনিক, তেওঁক সহজে বিশ্বাস কৰাটো উচিত নহব।

৪০। “শঠপ্ৰকৃতিৰ প্ৰাৰ্থনাত আত্মতাৰ গোপন কৰি ঘূৰি ঘূৰি সুযোগ পালেই আক্ৰমণ কৰে আৰু ভেতিয়াই ভাবপৰা যি অনিষ্ট হয় সি অতি গুৰুতৰ।

৪১। “এতেকে ভাল বেয়া দুয়োটা কাল বিচাৰ কৰি তেওঁৰ লগত স্তম্ভে ভাবৰ কাম কৰাটো উচিত হব, তেওঁৰ গুণ দেখিলে তেওঁক আমি লয় আৰু যদিহে দোষযুক্ত বুলি ভাবোঁ স্তম্ভিয়া তেওঁক পৰিত্যাগ কৰিম।

৪২। “হে ৰাজন, দোষৰ পৰিমাণ সবহ দেখিলে তেওঁক নিশ্চয় পৰিত্যাগ কৰিব লাগিব আৰু যদিহে গুণৰ পৰিমাণ সবহ বুলি বুজে তেনেহলে তেওঁক গ্ৰহণ কৰক।”

৪৩—৪৪। তাৰ পিচত সকলো কথা বিবেচনা কৰি অৰ্থযুক্ত বাক্যে শব্দে কবলৈ ধৰিলে, “হে নবপ্ৰবৰ, এওঁৰ বিষয়ে কথা জানিবলৈ সোনকালে গুপ্তচৰ নিয়োগ কৰক। গুপ্তচৰে সুস্থ বুদ্ধিৰ দ্বাৰা সকলো কাল পৰীক্ষা কৰি চোৱাৰ পিচত আমি নিয়মমতে তেওঁক গ্ৰহণ কৰাটো উচিত হব।”

৪৫—৪৬। শব্দৰ কথা শেষ হোৱাত বিচক্ষণ পণ্ডিত জাম্বৱানে শাস্ত্ৰোক্ত নিয়ম-মতে সকলো কথা বিবেচনা কৰি দোষশূন্য বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাঘৱ, ৰাৱণ আমাৰ শত্ৰু আৰু পাপাত্মা, যি সময়ত বিভীষণ তেওঁৰ ওচৰপৰা অহা উচিত নহয়, তেনে এটা সময়ত তেওঁ আহি ইয়াত উপস্থিত হৈছে, এতেকে তেওঁৰ বিষয়ে আমি শঙ্কায়ুক্ত হোৱাটো উচিত।”

৪৭—৪৯। তাৰ পিচত নীতি-অনীতি বিশাৰদ বাক্যজ্ঞ পণ্ডিত মৈন্দাই সকলো কথা ভাবি-চিন্তি যুক্তিপূৰ্ণ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “হে নবপ্ৰবৰ, এই বিভীষণ ৰাৱণৰ কনিষ্ঠ ভ্ৰাতা, প্ৰথমতে ধীৰে-সুস্থিৰে মধুৰ বাক্যে তেওঁক কথাবোৰ সুধি লওক। তাৰ পিচত তেওঁৰ ভাবপৰা তেওঁ দুই নে অ দুই তাক বুজি লৈ যিটো ভাল দেখে তেনে কৰিব।”

৫০। * সকলোৱে নিজ নিজ মত প্ৰকাশ কৰাৰ পিচত শাস্ত্ৰজ্ঞানৰ দ্বাৰা সংস্কৃত, মতিসম্পন্ন সচিবপ্ৰধান হনুমানে অৰ্থযুক্ত, মধুৰ অথচ জোখৰ কথাৰে উত্তৰ দিলে,

৫১। “হে প্ৰভু, আপুনি বাগ্মীপ্ৰবৰ, বুদ্ধিমানসকলৰ অগ্ৰণী আৰু সমৰ্থবান। কথাত স্বয়ং বৃহস্পতিয়েও আপোনাক ছেৰ পেলাব নোৱাৰে।

*মূলত হনুমানৰ কথাখিনি বৰ জটিল অথচ সাবগৰ্ভ অলপীয়া কথাত প্ৰকাশ কৰা আছে। এতেকে কথাখিনি অলপ বহুলাই ভাব প্ৰকাশ কৰিব লগা হৈছে।

৫২। “তথাপি হে বাজন, কথাটোৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰি মই হুজুৰাবমান কথা কব খোজোঁ; অনুগ্ৰহ কৰি বাগাড়ম্বৰ কৰিবলৈ অথবা মোৰ লগৰ মজ্জীবৰ্গই যি কৈছে তাৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ অথবা মোৰ বুদ্ধা শক্তি আটাইতকৈ বেচি এনে এটা ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ অথবা কথা কোৱাৰ ইচ্ছাৰ বশবৰ্তী হৈয়েই কথাখিনি কবলৈ ওলাইছে। বুলি নাজানো যেন।

৫৩—৬১। “হিত আৰু অহিত বিবেচনা কৰি আপোনাৰ আন আন মজ্জীবৰ্গই যি কৈছে, মই তাক একেবাৰে দোষশূন্য বুলি কব নোৱাৰোঁ, কিয়নো বৰ্তমান ক্ষেত্ৰত তেনেদৰে কাম হোৱাটো সম্ভবপৰ নহয়। তেওঁক মাতি আনি কথা কোৱাৰ সুযোগ দিয়াৰ আগতে তেওঁৰপৰা হিত অথবা অহিত হ'ব এনে কথা বুজা টান, আৰু হঠাতে মাতি আনি কথা সোধাটোও উপযুক্ত হয় বুলি মোৰ মনে নধৰে। মজ্জীপ্ৰবৰ খৰভে যিটো কৈছে যে গুপ্তচৰ পঠাই তেওঁৰ কথাটো জানি লোৱা হওক, বস্তুতঃ সেইটোও সুভিক্ষুত নহ'ব; কিয়নো এই ক্ষণতে সেইটো সম্ভবপৰ নহয়; বিভীষণ অদৃশ্য অৱস্থাত দূৰৈত থকাহেঁতেন চৰ পঠিওৱাৰ সাৰ্থকতা আছিল, কিন্তু তেওঁ বৰ্তমানে তেনেই ওচৰতে, আমি চকুৰে দেখা অৱস্থাত আছে। বুদ্ধ সচিব জাম্বৱানে যিটো কলে যে অকালত, অস্থানত বিভীষণ আহি উপস্থিত হৈছেহি, এতেকে তেওঁ সন্দেহৰ পাত্ৰ, সেইসম্বন্ধেও মোৰ যি অলপ কবলৈ আছে, কওঁ, তাকে শুনি আপুনি যেনে ভাল দেখে কবক। মোৰমতে বিভীষণ ইয়ালৈ অহাৰ এয়ে উপযুক্ত কাল আৰু স্থান, কিয়নো হুজন পুৰুষৰ ভিতৰত উভয়ৰে দোষ গুণ বিচাৰ কৰি এজনৰপৰা আনজনৰ ওচৰ চপাৰ এয়ে উপযুক্ত কাল। বিভীষণে বাৱণৰ দৌৰাখ্যা দেখি আৰু আপোনাৰ পৰাক্ৰমৰ কথা শুনি তেওঁৰ বুদ্ধিমতে ইয়ালৈ অহাটো উপযুক্তই হৈছে। সচিব মৈন্দই যি কৈছে যে নজনা মুগুনা কোনো পুৰুষৰ দ্বাৰা বিভীষণক সোধা হওক, এই বিষয়েও মোৰ কবলৈ অলপ আছে; মই ভাবি চিন্তিয়ে এনে মতত উপনীত হৈছোঁ। বুদ্ধিমান পুৰুষক হঠাতে কোনো বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে, তেওঁৰ মনত এটা সন্দেহৰ ভাব উপস্থিত হয় আৰু প্ৰকৃততে আগন্তুকজন যদি মিত্ৰভাবাপন্ন হয়, তেনেহলে অনৰ্থক কথা সোধাৰপৰা তেওঁৰ মনত এটা বিসদৃশ ভাবহে উপস্থিত হয়। অত্ৰুপৰি হে বাজন, বিশেষকৈ যদি কোনো মানুহ শত্ৰুভাবাপন্নহে হয়, তেনেহলে ততালিকে তেওঁৰ মনৰ ভাব বুজাটো সম্ভৱ নহয়। এতেকে সময় সুযোগ বৃদ্ধি তেওঁৰ আচাৰ ব্যবহাৰ, কথাৰ সূৰ আদি জানি লৈ তেওঁৰ ভাবাভাব পৰীক্ষা কৰা উচিত।

৬২—৬৫। “হে বাজন, মই জ্ঞান্য কৰিছোঁ বিভীষণৰ কথাত কোনো হুই ভাব

পৰিলক্ষিত হোৱা নাই, তেওঁৰ বদনমণ্ডল প্ৰসন্ন, কোনো প্ৰকাৰৰ শঙ্কাৰ ভাব তেওঁত নাই, তেওঁৰ মন সুস্থ, অন্তৰত কপটতা ৰাখি ওচৰ চপা যেন নেদেখি আৰু কথাতো কোনো প্ৰকাৰৰ ছুট প্ৰকৃতি প্ৰকাশ পোৱা নাই, এতেকে তেওঁৰ সম্বন্ধে সংশয় কৰিবলৈ মোৰ একো নাই। মানুহে যিমানেই চেষ্টা নকৰক সি তাৰ অন্তৰৰ ভাব লুকুৱাই ৰাখিব নোৱাৰে, কিয়নো জোৰ কৰি হলেও মনৰ ভাব প্ৰকাশ পায়ই। হে কাৰ্য্যভাৰ্য্যসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ ৰামচন্দ্ৰ, কাল আৰু অৱস্থা অনুসৰি এই সময়ত বিভীষণৰ ইয়ালৈ অহাটো উচিতই হৈছে, তেওঁ যি উদ্দেশ্যে লৈ ইয়ালৈ আহিছে সেইটো সফল কৰক।

৬৬—৬৮। “ৰাৱণৰ মিথ্যা আচৰণ, বালীৰ বধ, সুগ্ৰীৱৰ অভিষেক আৰু আপোনাৰ উদ্যোগৰ পিনে লক্ষ্য কৰি, ৰাজ্য-প্ৰাপ্তিৰ ইচ্ছাত তেওঁ ভাবি চিন্তিয়ে ইয়ালৈ আহিছে; এই সকলো কথা বিবেচনা কৰি বিভীষণক গ্ৰহণ কৰা উচিত। এই বান্দবৰ সৰল ভাবৰ পিনে চাই মোৰ শক্তি অনুসৰি যিমানখিনি বুজিব পাৰিছোঁ মই আপোনাৰ ওচৰত নিবেদন কৰিলোঁ, আপুনি বুদ্ধিমানসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ, ইয়াৰ পিচত যিটো কৰিলে ভাল হব বুলি ভাবে আপুনি তাকে কৰক।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তদশ সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টাদশ সৰ্গ

বিভীষণক গ্ৰহণ কৰাৰ সিদ্ধান্ত

১—৩। তাৰ পিচত শাস্ত্ৰজ্ঞানসম্পন্ন, দুৰ্দ্ধৰ বীৰ ৰামচন্দ্ৰই বায়ুপুত্ৰ হনুমানৰ কথা শুনি প্ৰসন্নচিত্তে তেওঁৰ নিজৰ মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে শ্ৰেষ্ঠ বান্দববৰ্গ, বিভীষণৰ সম্বন্ধে মোৰো অলপ কবলৈ আছে, তোমালোক সকলো মোৰ হিতাকাঙ্ক্ষী, এতেকে সেই কথাখিনি তোমালোকক জনাবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ। হে কপিবৃন্দ, বিভীষণৰ গাত কোনো এটা দোষ থাকিলেও তেওঁক মই ত্যাগ কৰিব নোৱাৰোঁ, যিহেতু তেওঁ মিত্ৰভাবে মোৰ ইয়াত প্ৰৱেশ কৰিছেহি। দোষযুক্ত হলেও মিত্ৰভাবে প্ৰবেশ কৰাজনক আপুনি দিয়াটো সাধুলোকৰ প্ৰশংসনীয় কৰ্ত্তব্য কৰ্ম্ম।”

৪—৬। ৰামৰ কথাকে অনুসৰণ কৰি কথাটো আৰু অলপ দৰৈ পঢ়ি চাই হৰি-

পুত্ৰব স্ত্ৰীয়ে পূৰ্ব্বভট্টকৈও অধিক হিতকৰ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “এই বান্ধৱ ছুটাই হওক বা অছুটাই হওক, কথাটো সুকীয়া, কিন্তু যিজনো বিপদৰ সময়ত তেওঁৰ ককায়েকক পৰিত্যাগ কৰি আহিব পাৰে, তেনেজনে যে কোনো এটা সঙ্কট সময়ত আমাকো পৰিত্যাগ নকৰিব তাৰ প্ৰমাণ কি ?”

৬—১০। বান্ধৱাধিপতিৰ কথা শুনি সত্যপৰাক্ৰম কাকুৎস্থ ৰামে সমগ্ৰ বান্ধৱসৈন্য-বাহিনীৰ পিনে চাই মিচিকিয়াই হাঁহি এটি মাৰি শুভলক্ষণ লক্ষণক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে, “কপিৰাজ স্ত্ৰীয়ে যি কথা কলে, বহুত শাস্ত্ৰৰ জ্ঞান লাভ নকৰাকৈ আক বহুত বুদ্ধজনৰ সেৱামুৰত নোহোৱাকৈ কোনোৱে এনে কথা কব নোৱাৰে। তথাপি এই বিষয়ে মোৰ অলপ কবলৈ আছে—সকলো বজাৰ ক্ষেত্ৰতে শত্ৰুসম্বন্ধে প্ৰত্যক্ষ আৰু লৌকিক দুই প্ৰকাৰৰ সূক্ষ্মতৰ যুক্তি আছে—বজাৰ শত্ৰু দুই প্ৰকাৰৰ; জ্ঞাতি আৰু আসন্নদেশৰত্নী বজা; সঙ্কট অবস্থাত এই উভয় প্ৰকাৰ শত্ৰুৱে বিৰুদ্ধাচৰণ কৰি বজাক আক্ৰমণ কৰে। এই কাৰণতে বিভীষণে নিজৰ অনিষ্ট আশঙ্কা কৰি অথবা ৰাৱণক বিনাশ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ইয়ালৈ আহিছে।

১১। “কিন্তু জ্ঞাতিমাত্ৰেই যে শত্ৰু হব তেনে কথা নহয়, যিসকল নিষ্পাপ তেনে জ্ঞাতিয়ে নিজ বংশৰ হিত কামনা কৰিলেও বজাসকলে স্মৃতিসম্পন্ন তেনে জ্ঞাতিকো শত্ৰুৰ চকুৰে চায়। এই কাৰণত ৰাৱণৰ পৰা অনিষ্ট আশঙ্কা কৰি বিভীষণ ইয়ালৈ আহিছে। *

১২। “শত্ৰুপক্ষক গ্ৰহণ কৰা দৃশ্যীয় বুলি আপুনি (স্ত্ৰীয়ে) যি যুক্তি দেখুৱাইছে সেই সম্বন্ধে শাস্ত্ৰৰ যিটো সিদ্ধান্ত কওঁ শুনক।

১৩—১৫। “বিভীষণ আমাৰ জ্ঞাতি নহয় আৰু তেওঁ আমাৰ ওচৰ চুবুৰীয়া বজাও নহয় আনপক্ষে তেওঁ ৰাজ্যৰ আকাজকা কৰিয়ে ইয়ালৈ আহিছে। দেখা গৈছে যে পণ্ডিত লোকৰ নিচিনাকৈ কাৰ্য্যৰ গতি বিধি বিবেচনা কৰি পূৰ্ব্বতে যিটো কাম কৰিব লগীয়া তাৰ গম তেওঁ পায়।** এতেকে তেওঁক গ্ৰহণ কৰা উচিত। যেতিয়ালৈকে আত্মবৰ্গ

* কৃত্ৰৰ্ণ অতি ভয়স, ৰাৱণ অতিশয় ৰাজস আৰু বিভীষণ সাধিকগুণসম্পন্ন—গতিকে পণ্ডিতলোকৰ দৰে কাৰ্য্যৰ পূৰ্ব্বাপৰ অৱস্থা বিবেচনা কৰাৰ শক্তি বিভীষণৰ আছে। ৰাৱণ পাপমতি, এতেকে যি কোনো সময়তে বিভীষণৰ অনিষ্ট ৰাৱণৰপৰা হব পাৰে, মোৰ পৰাক্ৰম দেখি ৰাৱণৰ ধ্বংস অনিশ্চিত জানি পূৰ্ব্বতে মোৰ শৰণ লৈ তেওঁ বুদ্ধিমানৰ কামেই কৰিছে। আনপক্ষে তেওঁ আমাৰ জ্ঞাতি বা ওচৰ-চুবুৰীয়া নহয় কাৰণে ৰাজ্য-বিষয়ে আমাৰ স্বাৰ্থ একে নহয়, গতিকে তেওঁ আমাক আক্ৰমণ কৰাৰ কথা উঠিব নোৱাৰে।

** আপত্ত্বমতে—যদি কোনোৱে হিংসা কৰে বা কৰিবলৈ প্ৰবৃত্ত হয় তেনেজনৰ প্ৰতি আন বলবন্তৰ উপায় অৱলম্বন কৰি তেওঁক বধ কৰিলে তাত দোষ নহয়—“যো হিংসাৰ্হ যতিজ্ঞাতং হন্তি, বহুতৰেব মন্যুং স্পৃশতি ন তস্মিন্ দোষঃ।”

প্ৰসন্নচিত্তে মনৰ আনন্দে থাকে তেতিয়াইলৈকে তেওঁলোক মিলিত হৈ থাকে ; যি যুদ্ধৰ্ত্ততে ইজনে সিজমৰপৰা কোনো ভয়ৰ কাৰণ দেখে সেই যুদ্ধৰ্ত্ততে যুদ্ধ আদি ভীষণ হাই-কাজিয়াৰ সৃষ্টি হয়, আৰু লগে লগে পৰস্পৰৰ ভিতৰত ভেদৰ সৃষ্টি হয় ; বিভীষণে এনে এটা কোনো কাৰণত আহি এই ঠাইত উপস্থিত হৈছে। এতেকে ভেৰ্তক গ্ৰহণ কৰা উচিত। হে বন্ধু, সকলো ভ্ৰাতাই ভবন্তৰ নিচিনা নহয়, সকলো পুত্ৰই মোৰ নিচিনা নহয় আৰু সকলো বন্ধুৱে আপোনাৰ নিচিনা নহয়।”

১৬—১৯। বামে এইদৰে কোৱাৰ পিচত মহাপ্ৰাজ্ঞ সুগ্ৰীবে লক্ষ্মণে সৈতে এক মত হৈ বামৰ ওচৰত সেৱা জনাই বিনীতভাবে কবলৈ ধৰিলে, “প্ৰভু, এই বান্ধুস বাৰণৰ দ্বাৰা প্ৰেৰিত হৈছে, এতেকে হে মঙ্গলময়সকলৰ বৰেণ্য, তাক বধ কৰাই শ্ৰেয়ঃ। হে মহাবাহু, আপুনি, মই বা লক্ষ্মণে তাক বিশ্বাস কৰা ভাব বুজিলেই সি আমাক বধ কৰিব, এনে এটা কুটবুদ্ধিৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰেৰিত হৈছে বিভীষণ ইয়ালৈ আহিছে, এতেকে মন্ত্ৰীবৰ্গে সৈতে আমি নিৰ্ভুৰ বাৰণৰ ভ্ৰাতা এই বিভীষণক বধ কৰা উচিত।”

২০—২১। সেনানায়ক বাক্যজ্ঞ সুগ্ৰীবে বাক্যকুশল বচুশ্ৰেষ্ঠ বামক এইদৰে কৈ মনে মনে ধকাত বামে সেই কথা শুনি অলপ ভাবি চাই অধিক মঙ্গলময় বাক্যে কবলৈ ধৰিলে।

২২। “এই নিশাচৰ ছুইই হওক বা অছুইই হওক তাত মোৰ একো ক্ষতি-বৃদ্ধি নাই, সি মোৰ কোনো প্ৰকাৰৰ অকণমানো অপকাৰ কৰিব নোৱাৰিব।

২৩। “হে বান্ধুবাধিপতি, এই পৃথিৱীত যিমানবোৰ পিশাচ, দানব, যক্ষ আৰু বান্ধুস আছে, মই ইচ্ছা কৰিলে মোৰ এটা আঙুলিৰ আগেদি সিহঁতক বিনাশ কৰিব পাৰোঁ।

২৪—২৫। “আনপক্ষে প্ৰবাদ আছে যে, এটা কপোতে তাক ভাৰ্ঘ্যানিধনকাৰী শত্ৰু এটা ব্যাধে আশ্ৰয় বিচাৰি অহাত, সি যথাবিধি তাক আদৰ অভ্যাৰ্থনা জনাইছিল স্নাক নিজ মাংসদানৰ দ্বাৰা তাক পৰিতৃপ্ত কৰিছিল। * হে কপিপ্ৰবৰ, এটা কপৌ চৰায়ে যদি এনে কাম কৰিব পাৰে মোৰ নিচিনা এজনে এনে ক্ষেত্ৰত কি কৰা উচিত নহয় ?

* ব্যাধে শীত নিবাৰণৰ বাবে জুই ঘিৰাত চৰাইটোৱে গছৰ পাত সংগ্ৰহ কৰি জুই ধৰি দিয়ে আৰু শেহত তাক ভোক লগা হুলি কোৱাত সি নিজে জুইত প্ৰবেশ কৰি তাক খাদ্যৰ যোগান ধৰিলে।

২৬—২৮। “ঋষি কথৰ পুত্ৰ সত্যবাদী ঋষিশ্ৰেষ্ঠ কণ্ঠে পুৰণিকালত যি এটা ধৰ্মপূৰ্ণ শ্লোক উল্লেখ কৰি গৈছে কওঁ শুনক। সেই শ্লোকত উল্লেখ কৰিছে যে যদি কোনোৱে হাতযোৰ কৰি আহি কাতৰভাবে শৰণ মাগে, সি অনিষ্ট সাংন কৰিবলৈ অহা শত্ৰু হলেও তাক বধ কৰা উচিত নহয়। কোনো শত্ৰুৱে অনবপৰা ভয় পায়েই হওক অথবা নিজে উদ্ধত হৈয়ে হওক, শৰণ প্ৰাৰ্থনা কৰিলে, কৃতাত্মা * প্ৰকৃষে নিজৰ প্ৰাণ দি হলেও তাক বক্ষা কৰা উচিত।

২৯—৩০। “যদি কোনোৱে নিজৰ কাৰণে ভয় মোহ বা ইচ্ছাৰ বশবৰ্ত্তী হৈ নিজ শক্তি প্ৰয়োগ কৰি সেই শৰণপ্ৰাৰ্থীজনক যথাবিধি বক্ষা নকৰে, তেতিয়াহলে তেওঁ লোক-বিগৰ্হিত পাপত লিপ্ত হয় আৰু শৰণাগতজন যদি বক্ষাকাৰীৰ চকুৰ আগতে বিনাশপ্ৰাপ্ত হয় তেনেহলে তেওঁ বক্ষাকৰ্ত্তাৰ সকলো পুণ্য লৈ জগতৰপৰা বিদায় লয়।

৩১। “শৰণাগতক বক্ষা নকৰাটো এটা মহৎ দোষ, ই স্বৰ্গপ্ৰতিৰোধক, অযশস্কৰ আৰু বক্ষাকাৰীৰ বল বীৰ্য্যনাশক।

৩২। এতেকে কণ্ঠ ঋষিৰ ধৰ্মপূৰ্ণ, যশস্কৰ আৰু স্বৰ্গপ্ৰাপ্তিমূলক এই উত্তম কথাখিনিৰ সাৰমৰ্ম্মে মই কাম কৰিম।

৩৩—৩৪। “যদি কোনো প্ৰাণীয়ে মাত্ৰ এবাৰো “মই তোমাৰ হলে” বুলি কৈ মোত শৰণ মাগে, তেনেহলে মই সকলো প্ৰাণীৰপৰা তাক অভয় দান কৰোঁ।—এয়ে মোৰ ব্ৰত। এতেকে তে হৰিশ্ৰেষ্ঠ সুগ্ৰীৱ, সেইজন বিভীষণেই হওক অথবা স্বয়ং বাৰণেই হওক, মই তেওঁক অভয় দান দিছোঁ, তুমি তেওঁক মোৰ ওচৰলৈ আনা।”

৩৫—৩৬। বামৰ কথাশুনি বান্দবৰাজ সুগ্ৰীৱে সৌহাৰ্দৰ ভাবতে পৰিপ্লুত হৈ তেওঁক কলে, “হে নৃপতি-শিৰোমণি ধৰ্ম্মজ্ঞ বামচন্দ্ৰ, আপুনি সম্বজ্ঞান আৰু সংপথত অৱস্থিত এতেকে আপুনি আৰ্য্যজনোচিত মহানুভাবপূৰ্ণ এনে কথা কব, তাত আচৰিত হবলৈ একো নাই।

৩৮। “মোৰ অন্তৰাআয়ো বিভীষণক শুদ্ধভাবাপন্ন বুলি কৈছে; ভাব, অনুমান আৰু সকলো কালৰপৰা পৰীক্ষা কৰি মই তাকেই পাইছোঁ। এতেকে হে বাঘৱ,

* কৃতাত্মা শব্দৰ বহুত অৰ্থ—জিতেন্দ্ৰিয়, ধাৰ্মিক, আত্মতত্ত্ব ইত্যাদি; মুঠতে যেনে আত্মাৰ প্ৰকৃতি উপলব্ধি কৰি সকলো প্ৰযত্নৰ ওপৰত জয় লাভ কৰিছে হেৰেই কৃতাত্মা।

অতি সোনকালে তেওঁক আমাৰ সমান অধিকাৰ দিয়ক আৰু মহাপ্ৰাজ্ঞ বিভীষণ আমাৰ লগত সখিত্ব ভাবত আবদ্ধ হওক।”

৩৯। বান্দবৰাজ সুগ্ৰীৱৰ এই উক্তি শুনি গৰুড়ত আৰোহণ কৰি অহা উপেন্দ্ৰৰ লগত পুৰন্দৰৰ যিদৰে মিলন হৈছিল, নৰেশ্বৰ বামচন্দ্ৰও বিভীষণৰ লগত তেনেদৰে মিলিত হ'ল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টাদশ সৰ্গ সমাপ্ত

একোবিংশ সৰ্গ

সেতু বন্ধাৰ পৰিকল্পনা

১। ধৰ্ম্মায়া ৰাঘৱে অৰুণ-বাণী দান কৰাত, ৰাৱণানুজ মহাপ্ৰাজ্ঞ বিভীষণে তলৰ পিনে মাটিৰ ফালে দৃষ্টিপাত কৰিলে।

২—৭। তাৰ পিচত ভক্ত অনুচৰ চাৰিজনে সৈতে পৃথিবীলৈ নামি আহি ৰামৰ শ্ৰীচৰণত সাষ্টাঙ্গে পৰি ধৰ্ম্মপূৰ্ণ, যুক্তিযুক্ত আৰু সেই সময়ৰ উপযোগী সন্তোষজনক বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাঘৱ, মই ৰাৱণৰ কনিষ্ঠ ভ্ৰাতা; ৰাৱণৰ দ্বাৰা অবমানিত হৈ সৰ্ব্বভূতৰ শৰণ্য আপোনাত শৰণ লৈছোঁ। লঙ্কা, মোৰ মিত্ৰবৰ্গ আৰু ধন-সোণ সকলোকে পৰিত্যাগ কৰি মই আপোনাৰ গুৰিলৈ আহিছোঁ। বৰ্ত্তমানে মোৰ ৰাজ্য জীৱন আৰু সকলো সুখ আপোনাৰ অধীনত।” বিভীষণৰ কথা শুনি ৰামে স্নেহপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে তেওঁৰ পিনে চাই সান্থনাপূৰ্ণ বাক্যে প্ৰবোধ দি তেওঁক সুধিলে, “বাক, এতিয়া তুমি ৰাক্ষসবোৰৰ বলাবলৰ কথা মোক জনোৱা”।

৮—৯। অক্লান্ত কৰ্ম্মী ৰামচন্দ্ৰৰ কথা শুনি শাক্ষস বিভীষণে ৰাৱণৰ শক্তি সম্বন্ধে সকলো কথা বৰ্ণাবলৈ আৰম্ভ কৰি কলে, “হে ৰাজপুত্ৰ, দশগ্ৰীৱ ৰাৱণ স্বয়ম্ভুৰ বৰ দানৰ ফলত গন্ধৰ্ব্ব, উৰগ আৰু পক্ষীকে আদি কৰি সকলো প্ৰাণীৰে অবধ্য হৈছে।

১০। “ৰাৱণৰ তলতে মোৰ জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতা কুশ্ণকৰ্ণ, তেওঁ মহাবীৰ্য্যবান আৰু তেজঃশালী; যুদ্ধত তেওঁৰ বল ইন্দ্ৰৰ সমান।

১১। “ৰাম, আপুনি শুনিছে নে নাই কব নোৱাৰোঁ, তেওঁৰ প্ৰধান সেনাপতি-

জনৰ নাম গ্ৰহস্ত; এই গ্ৰহস্তই কৈলাশত কুব্জৰ প্ৰধান সেনাপতি মণিভাক যুদ্ধত পৰাজিত কৰিছিল।

১২। “বাৰণৰ পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতে অবধ্য কবচ পৰিধান কৰি অঙ্গুলিভাণ পিন্ধি হাতত ধনু লৈ অদৃশ্যভাবে থাকি যুদ্ধ কৰে।

১৩। “হে ৰাঘৱ, ইন্দ্ৰজিতে অগ্নিৰ পূজা কৰি উঠি যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত সুবৃহৎ সেনাবাহিনীৰ মাজতো অদৃশ্যভাবে থাকি শত্ৰুকুল ধ্বংস কৰে।

১৪—১৬। “মহোদৰ, মহাপাৰ্শ্ব আৰু অকম্পন এই তিনিজন ৰাক্ষস লোকপালসম; এওঁলোক ৰাৱণৰ আন আন সেনাপতি; পঞ্চাশ অৰস্বত দহকোটি হাজাৰ মাংসাশী আৰু শোণিতপায়ী কামৰূপী ৰাক্ষস তেওঁৰ সৈন্য। এই সৈন্যদল লৈয়ে দুৰ্বাশ্বা ৰাৱণে লোকপাল আৰু দেৱতাসকলেৰে যুদ্ধ কাৰ তেওঁলোকক পৰাজিত কৰিছিল।”

১৭—১৮। ৰঘুসন্তম ৰামচন্দ্ৰই বিভীষণৰ কথাখিনি শুনি মনৰ ভিতৰতে সকলো স্থিৰ কৰি লৈ কলে, “বিভীষণ, ৰাৱণৰ যি যি কাৰ্য্য-প্ৰণালীৰ কথা তুমি মোৰ ওচৰত বৰ্ণনা কৰিলা, মই সকলো বুজি পালোঁ।

১৯। “মই প্ৰতিজ্ঞা কৰি কৈছো, গ্ৰহস্ত আৰু পুত্ৰগণে সৈতে ৰাৱণক বধ কৰি মই তোমাক ৰজা পাতিম।

২০। “ৰাৱণ ৰসাতলতে থাকক বা পাতালতে থাকক অথবা পিতামহ ব্ৰহ্মাৰ ওচৰতে থাকক, সি জীৱন লৈ মোৰ হাতৰপৰা সাৰি যাব নোৱাৰিব।

২১। “মই মোৰ তিনিজন ভাইৰ নামত শপথ লৈ কৈছোঁ যে পুত্ৰ, বন্ধু, ৰাক্ষসগণে সৈতে ৰাৱণক বধ নকৰাকৈ অযোধ্যাত প্ৰবেশ নকৰোঁ।”

২২—২৩। অক্লিষ্টকৰ্ম্ম ৰামৰ উক্তি শুনি ধৰ্ম্মাশ্বা বিভীষণে মূৰ দোঁৱাই সেৱা জনাই কবলৈ ধৰিলে, “হে প্ৰভু, মই আপোনাৰ সৈন্যবাহিনীৰ ভিতৰত প্ৰৱেশ কৰি হলেও ৰাক্ষসবোৰৰ বধ, আৰু লক্ষ্মী আক্ৰমণ কৰাত আপ্ৰাণ আপোনাক সহায় কৰিম।”

২৪—২৫। বিভীষণে এইদৰে কোৱাৰ লগে লগে ৰামচন্দ্ৰই তেওঁক আলিঙ্গন কৰি পৰম প্ৰীতি হৈ লক্ষ্মণক কলে, “সাগৰৰপৰা পানী আনা। হে মানদ, মই এওঁৰ ওপৰত অতিশয় সন্তুষ্ট হৈছোঁ, এই মুহূৰ্ত্ততে মহাপ্ৰাজ্ঞ বিভীষণক মই ৰাক্ষস-বোৰৰ ৰজা হিছাপে অভিষিক্ত কৰিম।”

২৬। ৰামচন্দ্ৰই এইদৰে কোৱাত সুমিত্ৰানন্দন লক্ষ্মণে ৰাজ-আদেশমতে মুখ্য মুখ্য বান্দবসকলৰ মাজত বিভীষণক ৰাজপদত অভিষিক্ত কৰিলে।

২৭। ৰাম বিভীষণৰ প্ৰতি প্ৰসন্ন হোৱা দেখি বান্দবসকলে সাধুবাদৰ দ্বাৰা

মহাত্মা বিভীষণক অভিনন্দিত কৰি উচ্চস্বৰে আনন্দ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৮—২৯। তাৰ পিচত হনুমান আৰু সুগ্ৰীৱ উভয়ে বিভীষণক সুধিলে, “মহাতেজস্বী এই বান্দৰ সৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ আমি অলঙ্ঘ্য এই সমুদ্ৰ পাৰ হওঁ কেনেকৈ? যি উপায়ে আমি সসৈন্যে নদ-নদীসকলৰ অধিপতি এই মহাসমুদ্ৰ পূৰ্ণবলে পাৰ হব পাৰোঁ তাক কোৱাঁ।”

৩০—৩১। মহাত্মা বিভীষণক এইদৰে সোধাত তেওঁ কলে “ৰজা ৰাঘৱে এই সময়ত সমুদ্ৰত শৰণ লোৱাটো ভাল হব। সগৰ ৰজাই এই অসীম সমুদ্ৰ খনন কৰিছিল, এতেকে সাগৰেও জ্ঞাতি হিচাপে ৰামৰ হিত সাধন কৰাটো উচিত হব।”

৩২—৩৩। সুপণ্ডিত ৰাক্ষস বিভীষণে এইদৰে কোৱাত, বিপুলগ্ৰীৱ সুগ্ৰীৱে যি ঠাইত ৰাম লক্ষ্মণে সৈতে বহি আছিল তাত উপনীত হৈ সাগৰত সহায় বিচৰা সম্বন্ধে বিভীষণৰ শুভ উপদেশখিনি ৰামৰ ওচৰত নিবেদন কৰিলে।

৩৪—৩৫। ৰাম স্বভাৱতে ধৰ্ম্মশীল, এতেকে বিভীষণৰ উপদেশখিনি তেওঁৰ মনত লগিল। তেতিয়া মহাতেজস্বী ৰামে হাঁহি এটা মাৰি লক্ষ্মণে সৈতে কাৰ্য্যদক্ষ বান্দৰৰাজ সুগ্ৰীৱক, আৰু বিভীষণক আদৰ অভ্যৰ্থনা জনাবলৈ কৈ লক্ষ্মণক কলে, “লক্ষ্মণ, বিভীষণে দিয়া যুক্তিটো মোৰ মনঃপুত হৈছে।

৩৬। “সুগ্ৰীৱ এজন সুপণ্ডিত আৰু তুমিও মন্ত্ৰণা বিষয়ত কুশল, এতেকে তোমালোক দুয়োজনে কথাটো ভালদৰে বিবেচনা কৰি যিটো ভাল বুলি বিবেচনা কৰা কোৱাঁ।”

৩৭। ৰামে এইদৰে কোৱাত সুগ্ৰীৱ আৰু লক্ষ্মণ দুয়োজন বীৰে সসম্মানে বিনীতভাবে কলে, “হে নৰশ্ৰেষ্ঠ, এই সময়ত বিভীষণে যিটো উপদেশ দিছে তাৰ-পৰা আমাৰ মঙ্গল হব, এতেকে সেইটো আমাৰ মনত ভাল নলগাৰ কোনো কাৰণ নাই।

৩৮। “দুৰ্বোধ এই সমুদ্ৰত সেতু নবন্ধাকৈ ইন্দ্ৰে সৈতে সুৰাসুৰগণেও লঙ্কাত প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰে।

৩৯—৪০। “এতেকে বীৰ বিভীষণে যিটো উপদেশ দিছে তাক কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিবলৈ যত্নপৰ হোৱা উচিত। সময় অতিবাহিত হবলৈ দিয়াৰ প্ৰয়োজন নাই। সাগৰৰ মাজেদি সসৈন্তে গৈ ৰাৱণৰ সুৰক্ষিত লঙ্কাত যি উপায়ে প্ৰৱেশ কৰিব পাৰোঁ তাৰ বাবে আপুনি কাৰ্য্যতৎপৰ হওক।”

৪১। সুগ্ৰীৱে এইদৰে কোৱাত শ্ৰীৰামচন্দ্ৰই অগ্নিকুণ্ডত প্ৰজ্জালিত হতাশন সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি নদ-নদীসকলৰ অধিপতি সমুদ্ৰৰ তীৰত কুশাসনৰ ওপৰত উপবেশন কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একোনবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

বিংশ সৰ্গ

ৰামৰ শিবিৰলৈ ৰাৱণৰ গুপ্তচৰ প্ৰেৰণ

১। সুগ্ৰীৱৰ সেনাবাহিনী সুন্দৰূপে সংস্থাপিত হোৱাৰ পিচত শাৰ্দ্ধূল নামে এজন বীৰ্য্যশালী ৰাক্ষস তালৈ আহি সেনাবাহিনীক চাই গ'ল।

২—৩। এই শাৰ্দ্ধূল দুৰাচাৰ ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণৰ গুপ্তচৰ। সেনাবাহিনীৰ ভিতৰত উদ্বিগ্নতাৰ কোনো লক্ষণ নেদেখি সেই ৰাক্ষসে ল'ৰালৰিকৈ উভতি গৈ লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰিলে আৰু ৰজাৰ ওচৰত নিবেদন কৰিলে, “হে ৰাজন, বান্দৰ আৰু ভালুকৰ বৃহৎ এটা বাহিনী লঙ্কাৰ পিনে গতি কৰিবলৈ বৈ আছে।

৪—৭। “এই সৈন্যদল অগাধ, অসীম দ্বিতীয় সমুদ্ৰসদৃশ। দশনথৰ ছুই পুত্ৰ ভাই-ককাই ৰামলক্ষ্মণ উভয়ে দেখোঁতে উত্তম ৰূপবিশিষ্ট, সীতাৰ উদ্ধাৰৰ কাৰণে আহি সমুদ্ৰতীৰত উপস্থিত হৈছে। হে মহাদ্ব্যতি-সম্পন্ন ৰাজন, এই সেনাবাহিনীয়ে গগন আচ্ছন্ন কৰি দহ যোজন ঠাই ব্যাপি অৱস্থিত কৰিছে। মহাৰাজ, মই মূল কথা এইখিনি আপোনাক জনালোঁ। এতিয়া আপোনাৰ দূত গৈ জানি আহক, সাম, দান অথবা ভেদ নীতিৰ ভিতৰত কোনটো নীতি এই ক্ষেত্ৰত প্ৰযুক্ত হ'ব পাৰে।”

৮—১২। শাৰ্দ্ধূলৰ কথা শুনি ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণে ব্যগ্ৰতাৰে সৈতে কথাৰ সাৰ মৰ্ম বুজাত অভিজ্ঞ শুকনামে ৰাক্ষসক কথাৰ আঁতি-পুৰি লবলৈ আদেশ দি কলে, “শুক, তুমি গৈ ততালিকে ৰজা সুগ্ৰীৱক মোৰ হকে যথাযথভাৱে মিহি আৰু মধুৰ সুৰত অথচ মনত কোনো দৈন্যভাব নৰখাকৈ কবা, “সুগ্ৰীৱ, মহান এক ৰাজকুলত আপোনাৰ জন্ম আপুনি স্বয়ং মহাবলশালী ৰজা আৰু ৰাক্ষসৰাজৰ পুত্ৰ; ৰামৰ সহায়ক হোৱাৰপৰা আপোনাৰ কোনো লাভ নাই; সহায়ক নহলেও আপোনাৰ কোনো ক্ষতি নাই; তৰুপৰি, হে কপিৰাজ, আপুনি মোৰ ভ্ৰাতৃসম সুহৃদ, যিহেতু বালীৰ লগত মই সখ্যভাৱত আবদ্ধ। ধীমান ৰামচন্দ্ৰৰ ভাৰ্য্যাক মই হৰণ কৰি আনিলেও তাৰ দ্বাৰা আপোনাৰ কোনো অনিষ্ট সাধন কৰা হোৱা নাই। এতেকে আপুনি কিঙ্কিলালৈ উভতি যাওক, আপুনি জানিব যে বান্দৰবোৰে কোনো পথে লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰিব নোৱাৰে। দেৱতা আৰু গন্ধৰ্বসকলে যি লঙ্কাত প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰে, তাত নৰ আৰু বান্দৰে প্ৰবেশ কৰিব কেনেকৈ?”

১৩—১৬। ৰাক্ষসেন্দ্ৰ ৰাৱণে এইদৰে আদেশ দিয়াত ৰাক্ষস গুৰু চণ্ডীৰ ৰূপ লৈ তৎক্ষণাত আকাশলৈ উঠিল, আৰু এই সুদূৰ বাট আকাশৰ ওপৰেদি উৰি উৰি আহি সুগ্ৰীৱৰ য'ত আছিল আকাশৰ সেই ঠাইত বৈ ছৰাআ ৰাৱণে যি যি কৈছিল সকলো কথা সেইদৰে কলে। সি কথা কৈ থাকোঁতে বান্দৰবোৰে তৎক্ষণাত লাফ দি ওপৰলৈ উঠি তাৰ পাখা ছেদ কৰি হাতেৰে ভুকুৱাই ভুকুৱাই জীৱন নাশ কৰাৰ উদ্দেশ্যে তাক ধৰি পেলালে।

১৭—১৮। তাৰ পিচত বান্দৰবিলাকে বলপূৰ্বক ধৰি আনি মাটিত পেলাই লৈ মাৰ-ধৰ কৰিবলৈ ধৰোঁতে শুকে কলে, “হে কাকুৎস্থ; দূতক কোনেও বধ নকৰে, এতেকে আপুনিও অনুগ্ৰহ কৰি এই বান্দৰসকলক নিবাৰণ কৰক। যি দূতে তেওঁৰ প্ৰভুৰ মত পৰিত্যাগ কৰি নিজ মত প্ৰকাশ কৰি আৰু স্বামীয়ে কৈ পঠিওৱা কথা নকয় তেনে দূতকহে বধ কৰা উচিত।”

১৯—২১। শুকৰ কথা আৰু তাৰ চিঞৰ-বাখৰ শুনি ৰামে মাৰ-ধৰ কৰি থকা শ্ৰেষ্ঠ বান্দৰসকলক কলে, “তোমালোকে তাক নামাৰিবা।” ৰামৰ কথামতে বান্দৰ-বোৰৰ পৰা ভয়শূণ্য হৈ শুকে পাখাৰ বলত ক্ষিপ্ৰগতি ধাৰণ কৰি আকাশলৈ উঠিল আৰু তাতে বৈ থাকি পুনঃ কবলৈ ধৰিলে, “হে মহাবল পৰাক্ৰমশালী সন্তসম্পন্ন সুগ্ৰীৱ, তেনেহলে উত্তৰস্বৰূপে লোকবাৰণ ৰাৱণলৈ আপুনি কি কৈ পঠিওৱা বুলি মই তেওঁৰ আগত কম?”

২২—২৪। শুকে এইদৰে কোৱাত বান্দৰধিপতি মহাবল সুগ্ৰীৱে শুদ্ধভাবে মনৰ বলে সৈতে স্পষ্টস্বৰে কলে “শুক, তুমি ৰাৱণক কৰা ‘দশগ্ৰীৱ, তুমি মোৰ কোনো মিত্ৰ নোহোৱাঁ আৰু তুমি কোনো দয়াৰ পাত্ৰও নোহোৱাঁ, তুমি কোনো দিনে মোৰ কোনো উপকাৰ কৰা নাই আৰু মোৰ প্ৰিয়পাত্ৰও নোহোৱাঁ, তুমি ৰামৰ শত্ৰু, এতেকে বালীৰ নিচিনা তুমি বধ্য আৰু তোমাৰ পুত্ৰ, মিত্ৰ আৰু অনুচৰবৰ্গে সৈতে তোমাক বধ কৰিম। হে ৰাক্ষসেন্দ্ৰ; এই কাৰণতে মই তোমাৰ পুত্ৰ, বন্ধু আৰু জ্ঞাতীবৰ্গে সৈতে তোমাক বধ কৰিম আৰু সদলবলে লক্ষ্যত প্ৰৱেশ কৰি সকলোকে ভস্মীভূত কৰিম।”

২৫—২৬। “মূৰ্খ ৰাৱণ, ইন্দ্ৰপ্ৰমুখ দেৱতাগণে ৰক্ষা কৰি থাকিলেও ৰামৰ হাতৰ পৰা তোমাৰ মুক্তি নাই। তুমি যদি সূৰ্য্যৰ পথত গৈ লুকাই থাকা অথবা পাতালতে প্ৰৱেশ কৰা অথবা মহাদেৱৰ পাদপদ্মকে আশ্ৰয় কৰি থাকা, তথাপি ‘তোমাৰ ভাতৃবৰ্গে সৈতে ৰামৰ হাতত তুমি নিহত হবাই। এই তিনিও লোকৰ ভিতৰত

পিশাচ, বান্ধস, গন্ধৰ্ব্ব অথবা অম্বুবিলাকৰ ভিতৰত তোমাক বন্ধা কৰিব পৰা এজনকো মই দেখা নাই।

২৭-২৮। “তুমি জবাবদ্ধ পক্ষীৰাজ জটায়ুক বধ কৰিছা, কিন্তু বাম অথবা লক্ষ্মণৰ ওচৰত তুমি একো নোহোৱা ; তুমি বিশালাক্ষী সীতাক হৰণ কৰি নি ব্ৰজি পোৱা নাই তেওঁ কোন ? বধুশ্ৰেষ্ঠ মহাবলশালী, মহাত্মা বামচন্দ্ৰ যাৰ লগত সংঘৰ্ষ কৰিবলৈ দেৱতাবিলাকৰো সাহস নহয়, তুমি হেওঁক চিনি নাপালা, তেৱেঁই তোমাৰ প্ৰাণ বিনাশ কৰিব।”

২৯—৩০। সুগ্ৰীবে এইদৰে কোৱাৰ পিচত বালীপুত্ৰ কপিশ্ৰেষ্ঠ অঙ্গদে কলে, “হে মহাপ্ৰাজ্ঞ সুগ্ৰীৱ, এই শুক দূত নহয়, ই আমাৰ শক্তি পৰীক্ষা কৰিবলৈ অহা এটা ছুষ্ট অনুচৰ মাত্ৰ। ই ইতিমধ্যে আমাৰ বল পৰীক্ষা কৰি চালে, এতেকে সি যাতে লঙ্কালৈ যাব নোৱাৰে তাৰ বাবে তাক ধৰি অনাই ভাল।”

৩১--৩২। অঙ্গদৰ কথা শুনি বজা সুগ্ৰীৱৰ আদেশ মতে বান্দৰবোৰে লাফ মাৰি ওপৰলৈ উঠি তাক ধৰি আনি বান্ধি থোৱাত সি নিৰাশ্ৰয় হৈ চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত প্ৰচণ্ড বান্দৰবোৰে তাৰ ওপৰত উৎপীড়ন কৰিবলৈ ধৰাত, দশবণাঅৰ্জ মহাত্মা বামৰ নাম লৈ সি চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে, “হে বামচন্দ্ৰ, এই বান্দৰবোৰে বলপূৰ্ব্বক মোৰ পাখিকটাৰ আৰু চকু ফুটাই দিয়াৰ উপক্ৰম কৰিছে। হে বাম, যদিবা মই জন্ম গ্ৰহণ কৰিছিলোঁ। আৰু যি দিনা মই মৰিম, এইকালৰ ভিতৰত যিমানবোৰ পাপ কৰিছোঁ, সেই সকলো তোমাৰ প্ৰবৰ্ত্তিৱ যদিহে এইদৰে মই মৃত্যু মুখত পৰোঁ।”

৩৪। শুকৰ চিঞৰ-বাখৰ শুনি বামে বধ নকৰিবলৈ কৈ বান্দৰবোৰক দূতৰূপে উপস্থিত হোৱা সেই বান্ধসক এৰি দিবলৈ আদেশ দিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত বিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

একবিংশ সৰ্গ

সমুদ্ৰৰ প্ৰতি বামৰ আক্ৰোশ

১—৭। তাৰ পিচত বাঘৰ বামচন্দ্ৰই সাগৰৰ পিনে হাতযোৰ কৰি পূবমুৱা হৈ সাগৰৰ বেলাভূমিত কুশ পাতি শুই পৰিল। শুই পৰাৰ সময়ত সাপৰ ফণাসদৃশ তেওঁৰ বাহুৱেই হল তেওঁৰ শিৰৰ উপাধান বা গাক। বামচন্দ্ৰৰ সুদিনত যি বাহু সদায় সূৰ্যৰ অলঙ্কাৰে ভূষিত আছিল, যি বাহু মণিকাঞ্চন নিৰ্ম্মিত কেয়ূৰ আৰু বিশিষ্ট মন্ত্ৰা বিভূষিত অলঙ্কাৰৰ দ্বাৰা শোভিত আছিল আৰু উত্তম ক্ৰীসমূহৰ * হাতে যাক স্পৰ্শ কৰিছিল; যি বাহুক অশুক আৰু নবোদিত সূৰ্য্যৰ প্ৰভাসদৃশ ৰক্ত চন্দনৰ অনু-লেপে ৰঞ্জিত কৰিছিল, সেইদিনত শয়ন কালত যি বাহুত সীতাৰ মূৰে শোভা পাইছিল, যি বাহু গজ্ঞাত বিচৰণকাৰী তক্ষকৰ ফণাসদৃশ শোভমান, যি সুদীৰ্ঘ বাহুযুদ্ধৰ কালত শত্ৰুকুলৰ শোকবৰ্দ্ধক হৈ বহুকাল মিত্ৰবৰ্গৰ আনন্দবৰ্দ্ধক হিছাপে বিখ্যাত আছিল, হয়, সাগৰৰ তীৰৰ আজি সেই বাহুৱেই হল বামচন্দ্ৰৰ শিৰৰ উপাধান।

৭—৯। যি বামচন্দ্ৰৰ বাঁও বাহুৱে পুনঃ পুনঃ ধনুগুণৰ টানত কঠিন ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল, যাৰ পৰিঘসদৃশ সুদীৰ্ঘ দক্ষিণ বাহুৰ দ্বাৰা হাজাৰ হাজাৰ গোদান কাৰ্য্য অনুষ্ঠিত হৈছিল, আজি সেই বাহুযুগল তেওঁৰ শিৰৰ উপাধান! এনে অৱস্থাত হয় সমুদ্ৰে লজ্জন অথবা মোৰ হাতত সমুদ্ৰৰ মৰণ, এই প্ৰতিজ্ঞা কৰি যথাবিধি মৌন ব্ৰত অবলম্বন কৰি মহাবাহু বামচন্দ্ৰই মহাসমুদ্ৰৰ তীৰ দেশত শুই ললে।

১০—১২। এইদৰে শাস্ত্ৰোক্ত নিয়মৰ অকণো ব্যতিক্ৰম নকৰাকৈ কুশাস্তীৰ্ণ ভূমি-খণ্ডত পৰি শুই থাকোঁতে বামৰ তিনি ৰাতি অতিবাহিত হল। এই তিনি দিনে নীতিজ্ঞ ধৰ্ম্মবৎসল বামচন্দ্ৰই নদীসমূহৰ অধিপতি সাগৰৰ উপাসনা কৰিলে, কিন্তু অশেষ যত্নে যথাযোগ্যভাবে পূজা অৰ্চনা কৰা সত্ত্বেও মন্দমতি সমুদ্ৰই বামক দেখা নিদিলে।

১৩—২১। সমুদ্ৰৰ এনে ভাব দেখি বামচন্দ্ৰ ক্ৰুদ্ধ হল; তেতিয়া ৰক্তাক্তলোচনে ওচৰতে থকা শুভলক্ষণ লক্ষণক তেওঁ কলে, “লক্ষ্মণ, চোৱাঁ, এই সমুদ্ৰই এতিয়াও

* অকল সীতাই মাত্ৰ বামৰ পত্নী, এতেকে ক্ৰীসমূহ মানে ইয়াত বুজিব লাগিব স্তম্ভৰী ধাত্ৰী-বৰ্গ। বিসকলে বামচন্দ্ৰৰ হাতত অলঙ্কাৰ পিন্ধাই দিছিল।

দেখা নিদি কি গৰুৰ ভাব দেখুৱাইছে। মই দেখিছো যিসকলে গুণৰ মোল নুবুজে তেনেজনৰ পক্ষে সাধুলোকৰ শান্তি, ক্ষমা, সৰলতা, প্ৰিয়বাদিতা আদি সজ-গুণৰ কোনো আদৰ নাই, সিহঁতে এইবোৰ শক্তিহীনতাৰ প্ৰমাণ বুলিহে ভাবে। যিজনে শৌৰ্য্যাদিগুণ নথকা সত্ত্বেও তেনে গুণ থকা বুলি আত্মশ্লাঘা কৰিব পাৰে, যিজন স্বভাৱতে হৃষ্ট প্ৰকৃতিৰ, অধৰ্ম্ম কামত প্ৰবৃত্ত, আৰু নিজ গুণৰ বিষয়ে টোল কোবাই ফুৰে আৰু তাৰ ওপৰতে দণ্ড-বিধান কৰিবলৈ চিচাৰে, পৃথিবীত প্ৰাণীসমূহে তেনে জনকহে পূজা কৰে। লক্ষণ, সাম্যভাৱৰ দ্বাৰা মানুহে যশস্যা, কীৰ্ত্তি বৰণক্ষেত্ৰত জয় লাভ কৰিব নোৱাৰে। আজিয়েই তুমি দেখিবা মোৰ শব্দগুণীৰ ফলত সাগৰৰ মৎস্য-মকৰাদি জলচৰ জন্তুবোৰ মৰি-হজি সাগৰ ব্যাপি পৰিব, বৃহৎ বৃহৎ কণায়ুক্ত প্ৰাণীসমূহৰ কণা ছিন্নবিচ্ছিন্ন হব, জলহস্তীৰ গুৰ শীৰ্ষ-বিশীৰ্ষ হব; এইদৰে শঙ্খ শামুক, মাছ, মকৰ সকলোকে একাকাৰ কৰি সমুদ্ৰৰ বিৰুদ্ধে যি ভীষণ সংগ্ৰাম আৰম্ভ কৰিম তাতেই সমুদ্ৰ শুহি যাব। ইমান দিনে ক্ষমাশীল হৈ বৈ থকাৰ কাৰণে সমুদ্ৰেই মোক শক্তি-সামৰ্থ্যহীন বুলি জ্ঞান কৰিছে; এতেকে মোৰ নিচিনা জনক ধিক্। শান্তিপূৰ্ণভাবে সমুদ্ৰেই তেওঁৰ ৰূপ মোক নেদেখুৱাব।”

২২। “সৌমিত্ৰ, মোৰ ধনুখন আৰু সৰ্পসম তীব্ৰ শৰসমূহ আনা, এতিয়াই মই সমুদ্ৰক শোষণ কৰোঁ, যাতে বান্দৰসৈন্য পদব্ৰজে লঙ্ঘাত উপনীত হব পাৰে।”

২৩—২৪। “যি সমুদ্ৰক কোনেও ক্ষুৰু কৰিব নোৱাৰে, মই খণ্ড খণ্ড জ্বালাত আজি সেই সমুদ্ৰক ক্ষুৰু কৰি তুলিম। যি সমুদ্ৰত হাজাৰ হাজাৰ চোঁৱে খেলা কৰি থাকে আৰু যি পূৰ্বৰ প্ৰতিজ্ঞামতে তাৰ তীৰভূমি অতিক্ৰম নকৰে, মোৰ শৰসমূহৰ জ্বালাত মহা মহা দানব-পৰিপূৰ্ণ সেই সমুদ্ৰ আজি ক্ষুৰু হব আৰু সি তাৰ বেলাভূমি অতিক্ৰম কৰিব।”

২৫। এইদৰে কৈ উঠি বানচন্দ্ৰই হাতত ধনু লৈ ক্ৰোধতে তেওঁৰ চকু বিস্ফাৰিত কৰিলে আৰু যুগান্ত-কালৰ অগ্নিসম হৈ জ্বলি উঠি হুৰ্ধ্বৰ মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে।

২৬। তেওঁ সজোৰে ধনুত টান দি বাৰে বাৰে জগৎ ৰূপাই তুলিলে আৰু শত-ক্ৰতু ইন্দ্ৰই বজ্জ নিক্ষেপ কৰাৰ নিচিনা উগ্ৰ বাণসমূহ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৭। মহাবেগশালী, তেজোবলে প্ৰদীপ্ত বাণবোৰে সাগৰত প্ৰৱেশ কৰি তাত থকা সৰ্প আৰু মৎসকুলক সল্ফস্ত কৰি তুলিলে।

২৮। শৰৰ প্ৰভাৱত মৎস্য আৰু মকৰে সৈতে সমুদ্ৰৰ জলবাণীব বেগে বায়ুৰ বেগৰ লগত মিহলি হৈ ভীষণ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

২৯—৩১। অসংখ্য শত্ৰুৰ দ্বাৰা সমাচ্ছাদিত মহাসমুদ্ৰৰ চৌ ধোঁৱাময় হৈ ঘূৰ্ণি-পাকত পৰিণত হ'ল। পল্লগকুল আৰু পাতালবাসী মহাবীৰ্য্যশালী দানৱগণ ব্যৰ্থিত হোৱাত সিহঁতৰ চকু আৰু মুখ জ্বলি উঠিল। নক্ৰ আৰু মকৰে সৈতে হাজাৰে হাজাৰে সাগৰৰ চৌ দিশ আৰু মকৰ পৰ্বতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰি ওপৰলৈ উঠিবলৈ ধৰিলে।

৩২। ক্ৰমে সমুদ্ৰ উৰ্গ আৰু সমুদ্ৰস্থিত ৰাক্ষস আৰু মহাগ্ৰাহে সৈতে তৰঙ্গ-মাণী ঘূৰ্ণায়মান গতিত ওপৰলৈ উঠিবলৈ ধৰাত বৰুণালয় সমুদ্ৰৰ মাজৰপৰা ভীষণ শব্দ হ'লৈ ধৰিলে।

৩৩—৩৫। ঠিক এনে সময়তে অতুলবীৰ্য্যসম্পন্ন ধনুখন হাতত লৈ দীৰ্ঘ নিঃশ্বাস কাঢ়ি গুণত টান দি থাকোঁতে সুমিত্ৰানন্দন লক্ষ্মণে লৰি আহি বামৰ ওচৰ চাপি ধনুখন হাতত লৈ কবলৈ ধৰিলে, “নহয়, নহয় হে ৰঘুনন্দন, আপুনি এনে কাম নকৰিব। হে বীৰ শ্ৰেষ্ঠ, সমুদ্ৰক এইদৰে ক্ষুদ্ৰ নকৰাকৈও আন উপায়ে কাৰ্য্য সাধিত হ'ব পাৰে। ভবাদৃশজন এনেদৰে ক্ৰোধৰ বশবৰ্ত্তী নহয়; এতেকে সাধুৱত্তিৰ দ্বাৰা যি উপায়ে কাৰ্য্য সাধিত হ'ব পাৰে তাকে চিন্তা কৰক। আপুনি চাওক, দেৱৰ্ষি আৰু ব্ৰহ্মৰ্ষিগণে অস্ত্ৰবীক্ষিত লুকাই থাকি “আঃ কি দুঃখকৰ!” বুলি উচ্চস্বৰে চিঞৰিবলৈ ধৰিছে।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

ছাৰিংশ সৰ্গ

সেতু-বন্ধন

১—২। লক্ষ্যণে এইদৰে নিৰাৰণ কৰাৰ পিচত বম্বুশ্ৰেষ্ঠ ৰামচন্দ্ৰই সাগৰক উদ্দেশ্য কৰি কঠোৰ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “পাতালে সৈতে এই মহাসমুদ্ৰ, আজি মই শোষণ কৰিম। সাগৰ, মোৰ শৰৰ কোবত তোমাৰ পানী শুকাই যাব, জলচৰ জন্তু নিহত হ'ব, তোমাৰ বুকুত ধূলি উৰিব।

৩। “মোৰ নিষ্কিপ্ত শৰৰ প্ৰভাৱত তোমাৰ এনে দশা হলে এই কপিলৈয়াই তোমাৰ বুকুৰ ওপৰেদি খোজ কাঢ়িয়ে সিপাৰলৈ যাব।

৪। “হে দানৱালয় সমুদ্ৰ, তুমি মোৰ পুৰুষত আৰু বিক্ৰমৰ কথা জানিও নজনাৰ ভাও ধৰিছা; আজি মোৰ পৰাক্ৰমত তুমি ভীষণৰূপে সন্তপ্ত হ'বা।”

৫—৭। সাগৰক উদ্দেশ্য কৰি এইদৰে কৈ ৰামচন্দ্ৰই তেওঁৰ ব্ৰহ্মদণ্ডসদৃশ শৰ ব্ৰহ্মাস্ত্ৰৰ দ্বাৰা অভিমন্ত্ৰিত কৰি শৰাসনত সংযুক্ত কৰিলে আৰু ধনুত টান দিয়াৰ লগে লগে স্বৰ্গ আৰু পৃথিৱী বিদীৰ্ণ হৈ যোৱা যেন হল, পৰ্বতসমূহ কঁপিবলৈ ধৰিলে, ঘোৰ অন্ধকাৰে পৃথিৱী আগুৰি ধৰিলে, দিগ্-বিদিক্ চিনি নোপোৱা হল আৰু নদী সৰোবৰসমূহ ফুৰু হৈ উঠিল।

৮। নক্ষত্ৰমণ্ডলী বক্ৰগতি লৈ চন্দ্ৰ সূৰ্য্যৰ লগত একাকাৰ হল। সূৰ্য্যৰ তীব্ৰ ৰশ্মিও অন্ধকাৰাচ্ছন্ন হল।

৯। আকাশত উদ্ধাপাত হবলৈ ধৰিলে, অস্তৰীকৃত ঘোৰ বজ্ৰপাতৰ শব্দ হল।

১০। বায়ু প্ৰবলবেগে বৈ বৃক্ষৰাজি ভাঙি চূৰ্ণাকৃতি কৰিলে আৰু মেঘমালা উৰুৱাই নিলে।

১১। পৰ্বতশিখৰ বিধ্বস্ত হল আৰু ভীষণ শব্দে আকাশ ভৰি পৰিল।

১২—১৫। চাৰিওফালে বজ্ৰপাত আৰু বিদ্যুতগ্নিৰ স্কুৰণ হবলৈ ধৰিলে; দৃশ্য আৰু অদৃশ্য সকলো প্ৰাণীয়ে বজ্ৰসমনাদে চীৎকাৰ কৰি শেহত ভয়বিহ্বল চিত্তে কঁপি কঁপি মাটিত পৰিবলৈ ধৰিলে; সকলো ব্যথিত হল আৰু স্পন্দনহীন হল; সমুদ্ৰৰ পানী প্ৰবল বেগ ধাৰণ কৰি প্ৰকাণ্ড ঢৌত পৰিণত হল আৰু নাগ, বাহুস আৰু আন আন জলচৰ প্ৰাণীবৰ্গে সৈতে পাৰ অতিক্ৰম কৰি এক যোজন পৰ্য্যন্ত বিয়পি পৰিল।

১৬। নদ-নদীসকলৰ অধিপতি সমুদ্ৰ এইদৰে দ্বুৰু হৈ অতিষ্ঠ হলেও শত্ৰুহন্তা বামচন্দ্ৰ কোনোমতে বিচলিত নহৈ তেওঁৰ অস্ত্ৰ সম্বৰণ নকৰিলে।

১৭—২০। তেতিয়া উদয়াচল অথবা মেকপৰ্ব্বতৰপৰা দিবাকৰ যিদৰে ওলাই আহে সাগৰৰ মাজৰপৰা মূৰ্ত্তিমান সাগৰো সেইদৰে ওলাই আহিল। তেওঁৰ চাৰিস্তফালে পন্নগকুল, প্ৰত্যেকেই তেওঁৰ উজ্জল মুখ মেলি তেওঁক বেঢ়ি আছে; তেওঁৰ গাত সুন্দৰ বৈভৱ্যমণি-সদৃশ সোণৰ ভূষণ, ডিঙিত বক্তমাল্য আৰু পৰিধানৰ বস্ত্ৰও বক্তবৰ্ণ, নয়ন পদ্মপত্ৰসম, মূৰত সৰ্ব্বপুষ্পময়ী দিব্যমালা; তেওঁৰ শৰীৰৰ সকলো আভৰণ তপ্তকাঞ্চনময় আৰু নিজতে উৎপন্নবিশিষ্ট বস্ত্ৰসমূহৰ দ্বাৰা শোভিত।

২১—২২। তেওঁৰ গৰ্ভত বায়ুবিচালিত মেঘমালাযুক্ত হিমালয়সদৃশ নানা ধাতুৰে পৰিপূৰ্ণ যিবোৰ পৰ্ব্বত অৱস্থিত আছিল, শৰৰ প্ৰকোপত সেইবোৰ ঘূৰ্ণায়মান তৰঙ্গমালাৰে পৰিবেষ্টিত হল; এনেহেন মহাবীৰ্য্যশালী সমুদ্ৰই গঙ্গা সিন্ধু আদি প্ৰধান প্ৰধান নদীসমূহৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ কৃতাজ্জলিপুটে ধনুস্পাণি বামচন্দ্ৰৰ ওচৰ চাপি কবলৈ ধৰিলে:

২৩। “হে বাম, পৃথিৱী, বায়ু, আকাশ আৰু জলভাগে নিজ নিজ সনাতন পথ অনুসৰণ কৰি আপোন প্ৰকৃতি লৈ বৰ্ত্তি থাকে।”

২৪। “হে সৌম্য, ময়ো অগাধ আৰু অলঙ্ঘনীয় এই স্বভাৱ লৈ বৰ্ত্তি আছোঁ; এতিয়া যদি মই বাম আৰু সহজে পাৰ হব পৰা বিধৰ হওঁ তেনেহলে তাৰ দ্বাৰা মোৰ স্বভাৱৰ বিকৃতিহে ঘটিব।”

২৫। “হে ৰাজনন্দন, মই ইচ্ছা কৰি, অথবা ক্ৰোধ; লোভ বা ভয়ৰ বশৱৰ্ত্তী হৈ নক্ৰ মকৰাদি জলচৰ জন্তুৰে পৰিপূৰ্ণ জলবাশিক স্তব্ধ কৰি ৰাখিব নোৱাৰোঁ।

“২৬। তথাপি হে বামচন্দ্ৰ, সকলোকে সহ্যক কৰি হলেও আপুনি যি প্ৰকাৰে সমুদ্ৰ পাৰ হব পাৰে মই তেনে কৰিম। আপোনাৰ সেনা পাৰ হোৱাৰ কালত কোনো গ্ৰাহে তেওঁলোকক আক্ৰমণ নকৰিব আৰু তেওঁলোকে যাতে পাৰ হব পাৰে তাৰ বাবে জল ৰশিও স্থলৰূপত পৰিণত হব।”

২৭। সাগৰৰ কথা শুনি ত্ৰীৰামচন্দ্ৰই কলে, “বকগালয়, শুনা, মোৰ এই মহাবাণ অব্যৰ্থ, তুমি কোৱাঁ এতিয়া মই তাক ক’ত নিক্ষেপ কৰিম।”

২৮। বামৰ কথা শুনি বাঘৰৰ সেই ভীষণ শব্দপাটলৈ লক্ষ্য কৰি মহাতেজস্বী সমুদ্ৰই কলে, “বাম, উত্তৰফালে মোৰ এখন ঠাই আছে, তাৰ নাম ক্ৰমকূল্য। এই ঠাইখন অধিকতৰ পুণ্যশীল, আৰু পৃথিৱীৰ ভিতৰত আপুনি যিদৰে বিখ্যাত, এই ঠাইখনো তেনে।”

৩০-৩১। “এই ঠাইত উগ্রকৰ্ম্মা বহুত দম্ভ্য বাস কৰে, আভীৰ জাতীয় পাপমতি এই মানুহখনে সদায় মোৰ জল-পান কৰি থাকে। পাপমতি এই মানুহবোৰৰ স্পৰ্শ সহ্য কৰিবলৈ মোৰ ইচ্ছা নাই। হে বাম, আপোনাৰ এই শৰ নিক্ষেপ কৰি বাণৰ অব্যৰ্থতা বন্ধা কৰক।”

৩২-৩৯। মহাত্মা সাগৰৰ কথা শুনি শ্ৰীৰামচন্দ্ৰই তেওঁৰ উপদেশমতে সেই ঠাইত প্ৰদীপ্ত সেই শৰ নিক্ষেপ কৰিলে।

৩০-৩৪। যি ঠাইত বজ্জসম প্ৰভাবিশিষ্ট সেই শৰ নিক্ষিপ্ত হল সি মৰুকাণ্ডাৰ বুলি পৃথিবীত খ্যাত হ’ল। শৰৰ আঘাতত বগুধাই নিনাদ কৰি উঠিল। যিপিনে গৰে পৃথিবী ভেদ কৰিলে সেই পিনেদি বসাতলৰপৰা পানী নিৰ্গত হবলৈ ধৰিলে।

৩৫। তাৰ পিচত কূপাকৃতি সেই ছিদ্ৰ ত্ৰণ নামে খ্যাত হল আৰু তাৰপৰা অনবৰত পানী ওলাই আহি আন এটা সাগৰৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। পৃথিবী শৰৰ দ্বাৰা বিদীৰ্ণ হোৱাত সেই ঠাইত ভীষণ এটা শব্দ সমুখিত হল আৰু সৰোবৰ আদিত পূৰ্বতে দম্ভ্যগণে পান কৰা যি জলবাশি আছিল সি পৃথিবীৰ ভিতৰলৈ সোমাই গল।

৩৭। ফলত সেই ঠাইডোখৰ তিনিও জগতত মৰুকাণ্ডাৰ নামে প্ৰখ্যাত হল। দশৰথনন্দন অমৰসদৃশ বিক্ৰমশালী বিদ্বান ৰামচন্দ্ৰই পূৰ্বৰ জল শোষণকাৰী সেই মৰুকাণ্ডাৰক এই বুলি বৰ দান কৰিলে :

৩৮-৩৯। “এই মৰুদেশ পশু আদি জীৱলোকৰ পক্ষে উপযোগী হব, ইয়াৰ প্ৰাণীবোৰ প্ৰায়ে ৰোগশূন্য হব আৰু ঠাইডোখৰ বসযুক্ত ফলমূলেৰে পৰিপূৰ্ণ হব, ইয়াৰ গছ লতা আৰু ওষধি সমূহ বসাল আৰু সুগন্ধি হব। এইদৰে আৰু বহুত গুণৰ দ্বাৰা যুক্ত হোৱাত ৰামৰ বৰদানৰ ফলত সেই ঠাইডোখৰ সকলো ফালৰ পৰা মঙ্গলময় হৈ উঠিল।”

৪০। শৰ-নিপাতৰ ফলত সেই ঠাইডোখৰৰ এক অংশ বিদগ্ধ হোৱাত নদী সমূহৰ অধিপতি সমুদ্ৰই সৰ্বশাস্ত্ৰজ্ঞ ৰাঘৱক কলে

৪১-৪২। “হে সৌম্য ৰামচন্দ্ৰ, বিশ্বকৰ্ম্মাৰ প্ৰীতিভাজন পুত্ৰ শ্ৰীমান নলে তেওঁৰ পিতাকৰপৰা পোৱা বৰৰ সহায়ত মহা উৎসাহে মোৰ ওপৰেদি সেতু নিৰ্ম্মাণ কৰক। তেওঁ তেওঁৰ পিতাকৰ সমান কাৰ্য্যদক্ষ, তেওঁৰ নিশ্চিত সেতু মই ধাৰণ কৰি থাকিম।”

৪৩। সাগৰে এইদৰে কৈ অন্তৰ্হিত হোৱাত বান্দৰশ্ৰেষ্ঠ নলে ধিয় দি মহা-বলশালী ৰামচন্দ্ৰক কবলৈ ধৰিলে।

৪৪। “হে প্রভু, মহা সমুদ্রই ঠিকেই কৈছে যে পিতৃদত্ত সামর্থ্যৰ সহায়ত মই সুবিস্তৃত এই মকৰালয় সমুদ্রৰ ওপৰত সেতু নিৰ্মাণ কৰিব পাৰিম।”

৪৫। “কিন্তু হে ৰাঘৱ, মই যি দেখিলোঁ তাৰপৰা বুজিলোঁ যে এই জগতত কোনো কাৰ্য্য সাধিবলৈ হলে দণ্ড বিধানেনি পুৰুষৰ একমাত্র শ্রেষ্ঠ উপায়; যিবোৰ প্ৰাণী অকৃতজ্ঞ তাক ক্ষমা কৰাটো ধিক, সেইদৰে সাম আৰু দানৰ-পৰাও তেনে পুৰুষৰ পৰা কোনো কাম নিসিজে।

৪৬। “চাওক, ভয়ঙ্কৰ এই সমুদ্রই ৰাঘবলৈ ভয় কৰিছে সেতুবন্ধন চোৱাৰ ইচ্ছা কৰি এতিয়া বাম হবলৈ স্বীকাৰ কৰিলো।

৪৬—৪৯। “হে ৰাঘৱ, মন্দৰ পৰ্বতত পিতা বিশ্বকৰ্ম্মাই মোৰ জননীক এইবুলি বৰ দিছিল, ‘হে দেৱী, মোৰ নিচিনা শক্তিশালী তোমাৰ এটি পুত্ৰ উপজিব।’ এই বৰ অনুসৰি বিশ্বকৰ্ম্মাৰ ঔৰসজাত বিশ্বকৰ্ম্মাসদৃশ ময়ে সেই পুত্ৰ। আনে নকলে মই নিজে মোৰ গুণৰ কথা কবলৈ ভাল নাপাইছিলো। কিন্তু বৰুণালয় সমুদ্রত সেতু বান্ধিবলৈ মই সমৰ্থও। এতেকে আজি এই মুহূৰ্ত্ততে বীৰ বান্দৰ-সকলে সেতু বন্ধা কাম আৰম্ভ কৰক।”

৫০। নলৰ কথা শুনি ৰামৰ আদেশ লৈ মুখ্য মুখ্য বান্দৰবোৰে হাষ্টচিত্তে শই শই হাজাৰে হাজাৰে মহাৰণ্যৰ চাৰিওফালে প্ৰৱেশ কৰিলে।

৫১। তাত সোমাই পৰ্বতপ্ৰমাণ বান্দৰগণে তাৰ গছবোৰ ভাঙি আনি সাগৰত পেলাবলৈ ধৰিলে।

৫২—৫৪। তেওঁলোকে শাল, অশ্বকৰ্ণ, ধৱ, বাঁহ, কুটজ, অৰ্জুন, তাল, তিলক, তিনিশ, বিষ্ণু, সপ্তপৰ্ণ, পুষ্পিত, কৰ্ণিকাৰ, আম্র, অশোক, আদি গছবোৰ আনি সাগৰ ভৰাই দিলে। ফলেফুলে সুশোভিত গছবোৰৰ কিছুমান মূলে সৈতে কিছুমানৰ বা মূলটো এৰি তাৰ ওপৰতে ভাঙি ইন্দ্ৰধ্বজ অনাদি দাঙি দাঙি লৈ আহিল।

৫৫। এইদৰে চাৰিওফালৰপৰা তাল; দাড়িম্ব গুল্ম, নাৰিকল, বিভীতক, কৰীৰ বকুল, নিম্ব বৃক্ষসমূহো টানি আজুৰি আনিবলৈ ধৰিলে।

৫৬। হাতীৰ নিচিনা শৰীৰবিশিষ্ট মহাবলী সেই বান্দৰবোৰে যন্ত্ৰযোগে পাহাড়, পৰ্বত আৰু শিলবোৰ উভালি আনিবলৈ ধৰিলে।

৫৭। পৰ্বতবোৰ পেলাই দিয়াৰ সময়ত সাগৰৰ পানী ওপৰলৈ উঠি আকাশ স্পৰ্শ কৰিলে আৰু লগে লগে তললৈ নামি আহিল।

৫৮। এইদৰে বাৰে বাৰে শিল আদি নিক্ষিপ্ত হোৱাত সাগৰ স্ফূৰ্ত্তি হৈ উঠিল। কিছুমান বান্দৰ যোজন ব্যাপি সূতা টানি সেতুনিৰ্মাণৰ সহায়ক হল।

৫৯। এইদৰে ভয়ঙ্কৰকৰ্মপটু বান্দৰসমূহৰ সহায়ত নলে সাগৰৰ ওপৰত সেতু নিৰ্মাণ কৰিলে।

৬০—৬১। সেতু বন্ধাৰ সময়ত কিছুমান হাতত দণ্ড লৈ উপস্থিত হল আৰু কিছুমানে সেইবোৰ সংগ্ৰহ কৰি সাগৰত পেলাই দিবলৈ ধৰিলে, এইদৰে বামৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য কৰি বান্দৰবোৰে শই শই মেঘাত পৰ্বত, তৃণ, কাঠ, পুষ্পিত তৰুসমূহ আনি সেতু বন্ধা কামত লাগি গল।

৬২—৬৩। দেখা গল যে দানৱসদৃশ বান্দৰবোৰে পৰ্বতপ্ৰমাণ ডাঙৰ শিল আৰু শৃঙ্গবোৰ উভালি ইটোৰ পিচত সিটোকৈ শাৰী পাতি ক্ৰমাৎ আহিবলৈ ধৰিছে। এইদৰে শিল আৰু পৰ্বতবোৰ আনি পেলাই দিয়াত সাগৰৰ মাজৰপৰা তুমুল শব্দ উঠিবলৈ ধৰিলে।

৬৪—৬৮। পৰ্বতাকাৰ বান্দৰবোৰে স্বৰধৰকৈ কামত লাগি প্ৰথম দিনা চৌধ যোজন সেতু নিৰ্মাণ কৰিলে। দ্বিতীয় দিনা বিশ যোজন, তৃতীয় দিনা একৈশ যোজন, চতুৰ্থ দিনা বাইশ যোজন, শেহৰ পঞ্চম দিনাত সমুদ্ৰৰ আনপাৰৰ বেলাভূমি স্পৰ্শ কৰি তেইশ যোজন সেতু ক্ষিপ্ৰকাৰী মহাকাশ পৰম প্ৰৱল বান্দৰবোৰে নিৰ্মাণ কৰিলে।

৬৯—৭০। বিশ্বকৰ্ম্মাৰ পুত্ৰ বান্দৰপ্ৰবৰ, মহাবলবান নলে তেওঁৰ পিতাকৰ নিচিনাকৈ মকৰালয় সমুদ্ৰৰ ওপৰত যি সেতু বান্ধিলে, পৰম সুন্দৰ সেই সেতু আকাশৰ হাতীপটিৰ নিচিনাকৈ জিলিকি উঠিল।

৭১। দেৱতা, গন্ধৰ্ব, সিদ্ধাৰ্ষি সকলে অদ্ভুত সেই সেতু চাবলৈ আকাশত বিয়পি পৰিল।

৭২—৮৩। মহাবীৰ নলৰ নিৰ্ম্মিত স্তম্ভৰ এই সেতু বহলে দহ যোজন আৰু দীঘে এশ যোজন। মনৰ আনন্দতে উৎফুল্ল হৈ বান্দৰবোৰে লক্ষিয়াই লক্ষিয়াই, নানা বকমৰ গৰ্জন কৰি আনৰ অভাৱনীয় লোমহৰ্ষণকৰ, অদ্ভুত আৰু অসম্ভৱ এই সেতু-বন্ধনৰ কাম শেষ কৰিলে আৰু সকলো প্ৰানী তাকে দেখি পৰম আনন্দিত হল। সেতু বান্ধি বান্ধিয়ে মহাশক্তিশালী কোটি কোটি বান্দৰে মহাসমুদ্ৰৰ সিপাৰত উপনীত হল। তেওঁ লোকৰ স্নানিৰ্ম্মিত জীমান বিশাল এই সেতু মহাসমুদ্ৰৰ ওপৰত তিৰোতাৰ মূৰৰ সেওঁতাৰ নিচিনা শোভমান হল। এইবোৰ হৈ যোৱাৰ পিচত বান্ধসবোৰৰ বিকছে অভিযান চলাবলৈ মন্ত্ৰীবৰ্গে সৈতে সমুদ্ৰৰ ইটো পাৰত হাতত গদা লৈ বিভীষণ থিয় দিলে। এনে সময়তে সূত্ৰীয়ে সত্য-পৰাক্ৰম বামক সন্মোহন কৰি কলে, “হে বীৰ, এই সমুদ্ৰ অতি বিশাল, আপুনি হনুমানৰ কান্ধত আৰু লক্ষণ

অঙ্গদৰ কান্ধত আৰোহণ কৰক। এই দুজনে আপোনালোক দুজনক আকাশ মার্গেৰে লৈ যাব। এইদৰে সকলো ঠিক-ঠাক হোৱাত লক্ষ্মণ আৰু সুগ্ৰীৱে সৈতে হাতত ধনু লৈ ধৰ্ম্মাশ্বা ক্ৰীমান ৰামচন্দ্ৰ সৈন্যসমূহৰ আগে আগে যাবলৈ ধৰিলে, আন আন বান্দৰবোৰৰ কিছুমানে মাজত আৰু কিছুমানে পিচে পিচে গতি কৰিলে। বাটত যাওঁতে বান্দৰবোৰৰ ঠেলা-হেঁচাত কোনো পানীতে পৰিল আৰু কোনোৱে বা সেতুৰ ওপৰতে পৰিল, আৰু কোনোৱে বা আকৌ গৰুড়ৰ নিচিনাকৈ ওপৰৰ আকাশলৈকে জাপ দিলে। এইদৰে মহা আনন্দতে গৈ থাকোঁতে তেওঁলোকৰ মাজৰ পৰা যি তুমুল ধ্বনি উঠিল তাতে সাগৰৰ গৰ্জ্জন তেনেই তল পৰি গল। নল-নিশ্চিত সেতুৰ সহায়ত বান্দৰসৈন্যবাহিনী সিপাৰত উপনীত হোৱাত ৰজা ৰামচন্দ্ৰই তেওঁলোকক নানা কলমুলে পৰিপূৰ্ণ এডোখৰ ঠাইত সংস্থাপিত কৰিলে।

৮৪—৮৫। ৰাঘৱৰ দুহুৱৰ অন্তত এই কামটো দেখি সিদ্ধ, চাৰণ আৰু মহৰ্ষিগণে সৈতে দেৱতাসকল হঠাতে ৰামৰ ওচৰত উপস্থিত হৈ প্ৰত্যেকজনে পৃথক পৃথক ভাবে পৰম পবিত্ৰ পানীৰে তেওঁক অভিষিক্ত কৰিলে আৰু শেহত, “হে নৰদেৱতা, আপুনি শত্ৰুৰ ওপৰত জয়লাভ কৰি সুদীৰ্ঘ কাল সসাগৰা এই পৃথিৱী পালন কৰি থাকক” এই দৰে আৰু আন আন বহুত আশীৰ্বাদ-বাণীৰে তেওঁলোকে তেওঁৰ প্ৰতি পূজা-সৎকাৰ জনালে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্বাবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বয়োবিংশ সৰ্গ

লক্ষা অভিযুখে যাত্রা

১। শুভাশুভ লক্ষণ-বিষয়ে বিশেষজ্ঞ ককায়েক বামচন্দ্রই অশুভজনক লক্ষণ কিছুমান দেখি ভায়েক লক্ষণক সাবটি ধৰি কপিলৈ ধৰিলে :

২। “লক্ষণ, শীতল পানী আৰু ফলমূলে ভৰপূৰ বনৰ ভিতৰত সৈন্য বাহিনীক ভাগ ভাগকৈ সংস্থাপিত কৰি বাহু বচনা কৰি আমি থাকোঁক।”

৩। “লোকক্ষয়কৰ ভীষণ ভয়ৰ কাৰণ উপস্থিত হোৱা যেন দেখিছোঁ ; ঋক্ষ, বানৰ আৰু ৰাক্ষস পক্ষৰ বহুত বীৰ নিহত হ’ল যেন লাগিছে।”

৪—৫। “ধূলিকণামিশ্ৰিত বতাহ বৰ ধৰিছে, পৃথিবী কঁপি উঠিছে, পৰ্বতৰ শিখৰ-দেশ কম্পিত হৈছে, গছবোৰ উভালি পৰিবলৈ ধৰিছে, মেঘবাজি শিয়াল, শগুন, শেন পখীৰ নিচিনা ধোঁৱা বৰণীয়া হৈ চকুৰ কাৰণে পীড়াদায়ক আৰু কৰ্কশ ববযুক্ত হৈছে আৰু ক্ৰূৰ মূৰ্ত্তি ধারণ কৰি বক্তবিন্দুমিশ্ৰিত জলবিন্দু বৰষিব লাগিছে।”

৬—৭। “সন্ধ্যাকালে বক্তচন্দনৰ ৰূপ লৈ দাক্ষণ ৰূপ ধারণ কৰিছে ; প্ৰদীপ্ত সূৰ্য্যৰপৰা অগ্নিমণ্ডল নিৰ্গত হব ধৰিছে ; মৃগ, পশু, পক্ষীগণে উগ্ৰৰূপ ধারণ কৰি আৰ্ত্তস্বৰে সূৰ্য্যৰ পিনে মুখ কৰি চিঞৰি চিঞৰি মানুহৰ মনত ভয় উৎপাদন কৰিছে।”

৮—৯। “নিশা চন্দ্ৰ উদিত হৈও ভালদৰে পোহৰ নিদি মানুহৰ মনত বেজাৰ দিছে, তাৰা মণ্ডলত কালিমা আৰু ৰক্তিমবৰ্ণ প্ৰকাশিত হৈ লোকক্ষয় হোৱাৰ লক্ষণ দেখুৱাইছে। সেইদৰে বিমল সূৰ্য্যই ৰক্তবৰ্ণ লৈ কৰ্ককৰূপ ধারণ কৰিছে আৰু তাৰ মণ্ডলত নীল বৰণৰ চিন দেখা গৈছে।”

১০। “ভীষণ ধূলিকণাৰে আবৃত হৈ নক্ষত্ৰ বাজি দেখা নোপোৱা হৈছে ; লক্ষণ, এই সকলো লক্ষণে লোকসমূহৰ প্ৰলয়কালৰ সূচনা কৰিছে।”

১১। “শগুন, কাউৰী আৰু শেন আদি পক্ষী ওপৰৰপৰা নামি আহি তললৈ পৰিবলৈ ধৰিছে ; শিয়ালবোৰে অশুভ আৰু ভয়ঙ্কৰ স্বৰে চীৎকাৰ কৰিছে।”

১২। “এই সকলো দেখি-শুনি মোৰ অনুমান হৈছে শিল, শূল আৰু খড়্গৰ ঘাত প্ৰতিঘাতত ৰূপি আৰু ৰাক্ষসৰ ভিতৰত যি ভীষণ সংগ্ৰাম হব, তাতেই পৃথিৱী তেজ-ক্ষত্ৰহেৰে পৰিপূৰ্ণ বোকাতে পৰিণত হবগৈ।”

১৩। “এতেকে আজি এই মুহূৰ্ত্ততে কপিসৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ অতি ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে বাৰণ-পালিতা দুৰ্দ্ধৰা লক্ষ্মানগৰীৰ অভিযুখে যাত্রা কৰিম।”

১৪। এই বুলি কৈ সংগ্রামতুৰ্দ্ধৰ ধনুৰ্দ্ধৰ প্ৰভু বামচন্দ্ৰ সৈন্তদলৰ সম্মুখত থাকি লক্ষা অভিমুখে যাত্রা কৰিলে।

১৫। পিচে পিচে বিভীষণ আৰু সুগ্ৰীৱে সৈতে মহা মহা বান্দৰবীৰবোৰে শত্ৰুবধৰ কাৰণে দৃঢ়সঙ্কল্প হৈ খোজ ললে।

১৬। এনে অৱস্থাত বামৰ প্ৰিয় কাৰ্য্য সাধন কৰিবলৈ মহাবীৰ্য্যশালী বান্দৰসকলৰ কামত উদ্যম আৰু উৎসাহ দেখি বহুমনন্দন বাম পৰম প্ৰীত হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰয়োবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰ্বিংশ সৰ্গ

সৈন্ত সমাৱেশৰ পিচত শুকৰ মুক্তি আৰু বাৰণৰ লগত মিলন

১। ৰজা বামচন্দ্ৰৰ নিৰ্দেশমতে সেনাবাহিনী সুন্দৰৰূপে সংস্থাপিত হোৱাৰ পিচত বীৰসৈন্তগণৰ সমাৱেশ শৰৎকালৰ শুভ নক্ষত্ৰ সংযুক্ত পূৰ্ণমাৰ জোনৰ নিচিনা প্ৰতিভাত হল।

২। সমুদ্ৰসদৃশ শক্তিসম্পন্ন সৈন্তসমূহৰ বেগত পীড়িত হৈ সন্তপ্তা বস্তুসকল কঁপি উঠিল।

৩। ঠিক এনে সময়তে বনবিহাৰী বান্দৰ সৈন্তই লক্ষাৰ ভিতৰৰপৰা ভেৰী মৃদঙ্গ আদি বাণ্যযন্ত্ৰৰ লোমহৰ্ষকৰ তুমুল ধ্বনি শুনিবলৈ পালে।

৪। শব্দ শুনি বান্দৰবোৰৰ মন আনন্দতে নাচি উঠিল; সেই শব্দ অসহ্য হোৱাত তেওঁলোকে তাতোকৈ অধিক উচ্চস্বৰে সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৫। আকাশত মেঘৰ গৰ্জ্জনসদৃশ মদোদ্ধত বান্দৰবোৰৰ এই গৰ্জ্জন বান্ধস-বোৰৰ বন্ধনত পৰিল।

৬। ইতিমধ্যে বিচিত্ৰ ধ্বজাপতাকাৰে সুশোভিত লক্ষাৰ প্ৰতি দাশৰথি বামৰ দৃষ্টি আকৃষ্ট হোৱাত তেওঁৰ শোকসন্তপ্ত মনৰ ভিতৰত সীতাৰ কথা জাগি উঠিল।

৭। তেওঁ ভাবিবলৈ ধৰিলে, “হায়! এই লক্ষাৰ ভিতৰতে বাৰণৰ দ্বাৰা অবকদ্ধ হৈ মঙ্গলগ্ৰহৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত ৰোহিণী নক্ষত্ৰসদৃশ যুগশাৱাকী সীতাই কাল কটাব লগা হৈছে।”

৮। এই বুলি কৈ দীঘলকৈ হুমুনিয়াহ কাঢ়ি ওচৰতে থকা লক্ষ্মণক উদ্দেশ্য কৰি বীৰ ৰামচন্দ্ৰই লক্ষা নগৰীৰ শোভা দেখি শ্ৰীত মনেৰে সেই সময়ৰ উপযোগী হিতকথ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে।

৯। “লক্ষ্মণ, চোৱাঁ, বিশ্বকৰ্ম্মাই এই লক্ষা নগৰী পৰ্বতৰ শিখৰত্ৰাদেশত নিৰ্ম্মাণ কৰিছে, অনুমান হয় যেন তেওঁ তাক মনেৰে আঁকিহে আকাশত ওলমাই থৈছে।”

১০। “সাত তলাবিশিষ্ট অট্টালিকাসমূহৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণা এই লক্ষাই দেখোঁতে শুভ্ৰ-মেঘাচ্ছাদিত বিষ্ণুপদ আকাশৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিছে।”

১১। “কুবেৰৰ চিত্ৰৰংসদৃশ পুষ্পিত কাননে ভৰপূৰ এই লক্ষাত নানাবিধ সুললিত স্বৰযুক্ত পতঙ্গসমূহে ফল-ফুলে সূশোভিত গছৰ ওপৰত পৰি শব্দ কৰিছে।”

১২। “চোৱাঁ, মঙ্গলময় সুশীতল বায়ুৰ দ্বাৰা চাপিত ইয়াৰ বৃক্ষৰাজিৰ মাজত মন্ত্ৰবিহগ-কুলে খেলা কৰিবলৈ ধৰিছে, ভ্ৰমৰবোৰ তাৰ ফুলৰ মাজত পিলীন হৈছে আৰু কোকিৰ ৰবে তাক মুখৰিত কৰি তুলিছে।”

১৩—১৪। বীৰ্য্যবান দাশৰথি ৰামে লক্ষ্মণক এইদৰে কৈ যুদ্ধশাস্ত্ৰোক্ত নিয়ম অনুসৰি সৈন্যবোৰক ভাগে ভাগে যথাস্থানত সংস্থাপিত কৰি আদেশ দিলে, “সমগ্ৰ বান্দৰ সৈন্যৰ বল হাতত লৈ নীলে সৈতে দুৰ্জয় বীৰ অঙ্গদ সেনাবাহিনীৰ মাজ ভাগত অধিষ্ঠিত থাকক।

১৫। “কপিপ্ৰবৰ স্বৰূপে সৈন্যগণৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ দক্ষিণকাল আৰু গন্ধহস্তীবৎ দুৰ্দ্ধৰ বীৰ গন্ধমাদনে বাওঁকাল ৰক্ষা কৰি থাকক।”

১৭—১৮। “সৈন্যদলৰ শিৰোভাগত লক্ষ্মণে সৈতে মই সতৰ্ক হৈ অৱস্থান কৰিম। জাম্ববান, সুশেণ আৰু বেগদৰ্শী এই তিনিজন ঋক্ষপ্ৰধান মহাত্মাই সেনাবাহিনীৰ কুক্ষি (পেট) ভাগ ৰক্ষা কৰক, কপিৰাজ সুগ্ৰীৱে নিজ তেজোবলে বকণদেৱতাই পশ্চিম-দিশ ৰক্ষা কৰি থকাৰ নিচিনাকৈ কপিসেনাৰ জঘন (অৰ্থাৎ পশ্চাৎ) ভাগ ৰক্ষা কৰিব।”

১৯। এইদৰে সংস্থাপিত হৈ মুখ্য বান্দৰগণৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত কপিবাহিনীয়ে মেঘমালা পৰিপূৰ্ণ আকাশৰ দৰে শোভা ধাৰণ কৰিলে।

২০। যুদ্ধ আৰম্ভ হলে লক্ষা উচ্ছন্ন কৰাৰ অভিপ্ৰায়ে সমগ্ৰ বান্দৰ সৈন্য পৰ্বতশৃঙ্গ আৰু বৃহৎ বৃহৎ বৃক্ষসমূহ আশ্ৰয় কৰি তাত বৈ থাকিল।

২১। আটাইৰে মনত সংকল্প—হয় পৰ্বত শৃঙ্গ অথবা হাতৰ মুঠিৰে এই লক্ষা চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰিম।

২২। সৈন্য সন্নিবেশ ভালদৰে হৈ যোৱাৰ পিচত মহাতেজস্বী ৰামচন্দ্ৰই সুগ্ৰীৱক

কলে, “সখা, সৈন্যবোৰক ভাগ ভাগকৈ সংস্থাপিত কৰা হৈছে, এতিয়া ৰাৱণৰ দূত শুকক এৰি দিয়ক।”

২৩। ৰামৰ আদেশ শুনি মহাবলশালী বান্দৰৰাজে তাক এৰি দিলে।

২৪। ৰামৰ বাক্য অনুসৰি বান্দৰবোৰৰ দ্বাৰা প্ৰসিদ্ধিত শুক ভয়তে আতুৰ হৈ ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণৰ ওচৰ চাপিল।

২৫। শুকৰ অৱস্থা দেখি ঠাট্টাৰ ছলে হাঁহি হাঁহি ৰাৱণে সুধিলে, “তোমাৰ পাখি ছুখুন নিশ্চেষ্ট আক ছিগি পেলোৱা যেন দেখাইছে কিয়? তুমি চঞ্চলমতি বান্দৰবোৰৰ অধীন নোহোৱাকৈ ৰব পাৰিছিলাতো?”

২৬। ৰজাৰ কথা শুনি শুকে পূৰ্বতে পাই অহা ভয়তে বিহ্বল হৈ থাকিয়ে ৰজা। ওচৰত নিবেদন কৰিলে;

২৭। “মহাৰাজ, আপোনাৰ কথাখিনি যথাযথভাবে মধুৰ বাক্যে সাগৰৰ উত্তৰ পাৰে সৈন্যবাহিনী অৱস্থিত কৰাৰ সময়তে মই সূত্ৰীৰ আগত কওঁ।

২৮। “মোক দেখা মাত্ৰকে বান্দৰবোৰ ক্ৰুদ্ধ হৈ লাফ দি ওপৰলৈ উঠিল আৰু মোক ধৰি নি মোৰ ওপাত মুষ্টিঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু মোক বধ কৰা আৰু পাখি কটাৰ উপক্ৰম কৰিলে।

২৯। “হে ৰাক্ষসধিপ, বান্দৰবোৰ স্বভাৱতে এনে উগ্ৰ আৰু কোপনস্বভাৱৰ যে তেওঁলোকৰ লগত কথা পতাটোৱেই অসম্ভৱ, কোনো প্ৰশ্ন কৰাৰতো কথাই নুঠে।

৩০। “সি যিহেতু বিৰোধ, কবন্ধ আৰু খবৰ নিহন্তা ৰামচন্দ্ৰই সূত্ৰীৰ লগত মৈ এতিয়া সীতাক বিচাৰি আহিছে।

৩১। “সাগৰৰ ওপৰত সেতু সাজি তেওঁলোকে লবণ সমুদ্ৰ পাৰ হৈছে আৰু ৰাক্ষসকুলক তৃণবৎ জ্ঞান কৰি লঙ্কাত উপনীত হৈছে।

৩২। “ৰাক্ষ আৰু বান্দৰ সৈন্যবাহিনীয়ে পৰ্দতৰ ওপৰত লাগি থকা মেঘৰ দৰে পৃথিৱী ঢাকি পেলাইছে।

৩৩। “মই যি দেখিছোঁ, তাহানি কালত দেৱ দানব কুলৰ ভিতৰত সন্ধি হোৱাটো যিদৰে অসম্ভৱ আছিল, এতিয়া বান্দৰ আৰু ৰাক্ষস সৈন্যৰ ভিতৰতো মিলন হোৱাটো সেইদৰে অসম্ভৱ হৈ উঠিছে।

৩৪। “অতি শীঘ্ৰে এই বান্দৰসৈন্যই লঙ্কাৰ প্ৰাচীৰ আক্ৰমণ কৰিব, এতেকে হয় সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ কৰক অথবা তেওঁলোকৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ সাজু হওক—এই দুটাৰ যিকোনো এটা কৰক।”

৩৫। শুকৰ কথা শুনি ৰাৱণে ক্ৰোধপূৰ্ণ বক্তাক্ষয়নে চাৰিওফাল দৃষ্টি কৰিহে যেন কবলৈ ধৰিলে :

৩৬। “শুক, দেৱতা দানৱ গন্ধৰ্বগণেও যদি মোৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হয় তথাপি তেওঁলোকৰ ভয়তো মই সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ নকৰোঁ।”

৩৭। “মই এতিয়া ভাবি আছোঁ বসন্তকালত ভ্ৰমৰকুলে পুষ্পিত তৰুৰ যিদৰে আক্ৰমণ কৰে তেনেদৰে মোৰ এই শৰণমুহে কেতিয়া ৰামক আক্ৰমণ কৰিব পাৰে।”

৩৮। “উদ্ধাসমুহে হাতীৰ গাত পৰি জ্বলাই তোলাৰ দৰে কেতিয়া মোৰ প্ৰদীপ্ত শৰ জালেৰে ৰামৰ বক্তাক্ষ কলেৱৰ জ্বলাই তোলে ?”

৩৯। “উদিত সূৰ্য্যৰ জ্যোতিয়ে আন আন জ্যোতিষ্কমণ্ডলীৰ প্ৰভা যিদৰে হৰণ কৰে, ময়ো এই সৈন্য বাহিনীৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ তেওঁৰ সৈন্যবল সেইদৰে হৰণ কৰিম।”

৪০। “দশৰথনন্দন ৰামে নাজানে যে মোৰ বেগ সমুদ্ৰসদৃশ আৰু মোৰ শক্তিও মাকতসম, সেয়েহে তেওঁ মোৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ বিচাৰিছে।”

৪১। “ৰামে মোৰ তুণত থকা পল্লগসম বিষাল বাণৰ প্ৰকোপ দেখা নাই, সেয়েহে যুঁজিবলৈ সাহস পাইছে।”

৪২। “ৰাঘৱ ৰামে তাহানি কালৰ মোৰ যুদ্ধত পৰাক্ৰম দেখা নাই আৰু বীণাদণ্ডৰূপ শৰসংযোগত বীণাকৰূপ ধনুৰ ৰক্ষাৰো তেওঁৰ কাণত পৰা নাই। যি হওক তোমালোকে দেখিবা :

৪৩। “অচিৰে ধনুৰ গুণৰ ভীষণ উদ্ধাৰ আৰু নাৰাচ অস্ত্ৰ নিক্ষেপৰ সংঘটনত হাহাৰৰে আৰ্ত্তনাদ কৰা শত্ৰুপক্ষৰ নদীকৰূপ সৈন্যবাহিনীৰ মাজত জাঁপ দি মই মহাৰঞ্জে ৰণবাদ্য বজাই উঠিম।”

৪৪। “সহস্ৰলোচন ইন্দ্ৰ, স্বয়ং বৰুণ, যম অথবা বিশ্বানন্দন কুবেৰ এওঁলোকৰ কোনো জনেও ৰণক্ষেত্ৰত মোৰ শৰাগ্নিৰ সন্মুখত তিষ্ঠিব নোৱাৰে।”

পঞ্চবিংশ সৰ্গ

গুপ্তচৰ শুক-সাৰণৰ দ্বাৰা ৰামৰ মহিমা বৰ্ণনা

১। দশৰথাত্মজ ৰামচন্দ্ৰই সদলবলে সাগৰ অতিক্ৰম কৰাত, সুখসমৃদ্ধিসম্পন্ন ৰাৱণে শুক * আৰু সাৰণ নামে তেওঁৰ অমাত্য দুজনক কলে :

২। “বান্দৰসৈন্য দুস্তৰ এই মহাসমুদ্ৰ পাৰ হ'ল, আগেয়ে নভবা নিচিন্তা সেতুবন্ধন কাৰ্য্যও শেষ কৰিলে।”

৩। “সাগৰত সেতু বন্ধা কথাটো বিশ্বাস কৰিবলৈকো টান লাগে, এতেকে হে মন্ত্ৰীসকল, “এই বান্দৰ-সৈন্যৰ সংখ্যা কিমান সেইটো মই জানিব লগা হৈছে।”

৪—৭। “তোমালোক ছয়োজনে আনৰ অলক্ষিতে বান্দৰসৈন্যৰ মাজত সোমাই, সৈন্যৰ সংখ্যা, সিহঁতৰ বলবীৰ্য্য, প্ৰধান প্ৰধান বান্দৰবোৰৰ পৰিচয়, সুগ্ৰীৱৰ লগত আন আন যিসকল মন্ত্ৰী আছে তেওঁলোকৰ বিবৰণ, সেনাবোৰৰ ভিতৰত কোন কোন অগ্ৰণী, এই সমুদ্ৰৰ ওপৰত সেতুবন্ধই বা কি উপায়ে, কৰিলে প্ৰধান প্ৰধান মহাত্মা বান্দৰবোৰৰ সংস্থাপন, ৰামৰ উদ্যোগ, শক্তি আৰু অস্ত্ৰৰ বল আৰু সেইদৰে বীৰ লক্ষণৰ বিষয়েও যি যি কথা জানিব লগা আছে—সকলো বিবৰণ যথাযথভাবে লোৱাঁগৈ।”

৮। “মহাত্মা এই বান্দৰবোৰৰ সেনাপতিয়েই বা কোন, সকলো জানি শুনি তোমালোক ছয়োজন অতি শীঘ্ৰে উভতি আহাঁগৈ।”

৯। ৰাৱণে এইদৰে আদেশ দিয়াত শুক আৰু সাৰণ ছয়োজন ৰাক্ষসে বান্দৰৰ ৰূপ ধাৰণ কৰি বান্দৰ সেনাদলৰ মাজত সোমাল।

১০। অচিন্তনীয় লোমহৰ্ষণকৰ বান্দৰ সৈন্যবোৰ দেখি তেওঁলোক ছয়োজনে তাৰ সংখ্যা নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰিলে।

১১—১২। তেওঁলোকে দেখিলে অসংখ্য বান্দৰ পৰ্বতশৃঙ্গ, নিজৰা, গিৰি-গুহাক আশ্ৰয় কৰি তাত বৈ আছে, কিছুমানে সাগৰ পাৰ হবলৈ ধৰিছে, কিছুমান পাৰ হৈছে আৰু কিছুমানে পাৰ হবলৈ ইচ্ছা কৰি আছে। ৰাক্ষস দুজনে দেখিলে যে এইদৰে সেই বৃহৎ সৈন্যদলটো যথাস্থানত সংস্থাপিত হৈ সিহঁতৰ ভীষণ গৰ্জ্জনৰ দ্বাৰা মহাসমুদ্ৰৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰি আছে।

* কোনো কোনোৱে কয় এই শুক মন্ত্ৰী; পূৰ্বতে পঠিওৱা দূত শুক নহয়।

১৩—১৪। এইদৰে হৃদয়শোণ চিৰণ কৰি ফুৰোঁতে ৰাক্ষস দুজন মহাতেজস্বী বিভীষণৰ চকুত পৰিল। দেখা মাত্ৰকে তেওঁ সিহঁতক ধৰি ৰামৰ ওচৰত এই বুলি নিবেদন কৰিলে, “হে শত্ৰুপুৰজ্ঞয়ী ৰাম, গুৰু আৰু সাৰণ নামে এই দুজন ৰাক্ষস ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণৰ মন্ত্ৰী, ইহঁতে লঙ্কাৰপৰা আহি গুপ্তচৰ হিছাপে ইয়াত প্ৰবেশ কৰিছে।”

১৫। ৰামক দেখা মাত্ৰকে গুৰু আৰু সাৰণৰ অন্তৰৰ কঁপি উঠিল, তেতিয়া সিহঁতে জীৱনৰ আশা এৰি দি সম্ভ্ৰান্ত হৈ কৃতাজ্জলিপুটে কবলৈ ধৰিলে,

১৬। “সৌম্য ৰঘুনন্দন, ৰাৱণে পঠিয়াই দিয়াওহে আমি দুজনে আপোনাৰ সৈন্তবল পৰীক্ষাৰ অৰ্থে ইয়ালৈ আহিছোঁ।”

১৭। সিহঁতৰ কথা শুনি সকলো প্ৰাণীৰ প্ৰতি দয়াশীল দশৰথাত্মজ ৰামে ইহাঁহি এটা মাৰি কলে,

১৮। “যদি সৈন্তবল পৰীক্ষা কৰাৰ পিচত আমাৰ শক্তি সম্বন্ধে তোমালোকৰ জ্ঞান সম্পূৰ্ণ হৈছে, আৰু তোমালোকৰ বজাই যিদৰে আদেশ দিছিল সকলো কাম সেইদৰে শেষ হোৱা বুলি ভাবাঁ, তেনেহলে তোমালোকে মনৰ সুখে উভতি যোৱাঁগৈ।

১৯। “আৰু যদিহে কিবা দেখিবলৈ বাকী আছে সেইবোৰ পুনৰাই চাই লোৱা। বিভীষণে সেই সকলোধিনি তোমালোকক ভালদৰে দেখুৱাব।”

২০। “তোমালোকক ধৰি অনা বুলি জীৱনৰ সম্বন্ধে কোনো ভয় নকৰিবা। অস্ত্ৰহীন দূত বান্ধোনত থাকিলেও তাক বধ কৰাটো উচিত নহয়।”

২১। “এতেকে হে বিভীষণ, এই দুজন নিশাচৰ গুপ্তভাবে আমাৰ ইয়াত প্ৰবেশ কৰি আমাৰ ভিতৰত ভেদভাবৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ আহিলেও সিহঁতক এৰি দিয়াঁ।”

২২। বিভীষণক এইদৰে কৈ প্ৰভু ৰামে দূত দুজনক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “তোমালোকে লঙ্কালৈ গৈ কুবেৰৰ কনিষ্ঠভ্ৰাতা ৰাৱণক মই যিদৰে কম ঠিক তেনেদৰে কবাগৈ :

২৩। “হে ৰাৱণ, তুমি যি বলক আশ্ৰয় কৰি মোৰ সীতাক হৰণ কৰি নিছা, এতিয়া তোমাৰ সৈন্ত আৰু বন্ধু-বান্ধবগণে সৈতে সেই বল দেখুৱাই মোৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাঁ।”

২৪। “কাইলৈ দেখিবা যে মোৰ শৰৰ সম্মুখত, প্ৰাচীৰ আৰু তোৰণে সৈতে তোমাৰ লক্ষা আৰু ৰাক্ষস সৈন্ত বিধ্বস্ত হৈছে।”

২৫। ‘হে ৰাৱণ, তাহানি কালত বজ্জধাৰী বাসৱে দানবসকলৰ ওপৰত যিদৰে ধ্বজ নিক্ষেপ কৰিছিল, ময়ো কাইলৈ মোৰ ভীমপৰাক্ৰমশীল শব্দসমূহ সেইদৰে তোমাৰ আৰু তোমাৰ সৈন্যসমূহৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিম।”

২৬-৩২। ৰামচন্দ্ৰৰপৰা এইদৰে আদেশ পাই শুক আৰু সাৰণে ‘জয় ৰামৰ জয়’ বুলি ধ্বংসল ৰামক অভিনন্দন জনালে আৰু লঙ্কালৈ গৈ ৰাক্ষসাদিপ ৰাৱণক এইদৰে কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাক্ষসেশ্বৰ, বিভীষণে আমাৰ দুজনক ধৰি নি বধৰ কাৰণে ৰামৰ ওচৰত উপস্থিত কৰাত, অসীম শক্তিশালী ধৰ্ম্মাত্মা ৰামচন্দ্ৰই আমাক মুক্তিদান দিলে। আমি দেখিলোঁ যে দশৰথি ৰাম, লক্ষ্মণ, বিভীষণ আৰু মহেন্দ্ৰসম বিক্ৰমশীল মহাতেজস্বী—সুগ্ৰীৱ এই চাৰিজন বীৰ অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত হৈ লোকপালসম একে ঠাইতে সমবেত হৈ আছে। বান্দৰবোৰৰ কথা এৰি দিলেও অকল এই চাৰিজনেই প্ৰাচীৰ তোৰণে সৈতে এই লক্ষা ওলট-পালট কৰি আক্ৰমণ কৰিব পাৰে। আমি ৰামৰ যি ৰূপ দেখিলোঁ আৰু তেওঁৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ বিষয়ে যি বিৱৰণ শুনিলোঁ তাৰপৰা জানিলোঁ যে অকল তেৱেঁই এই লক্ষাৰ সকলোকে ধ্বংস কৰিব পাৰে, আন তিনিজনৰ কোনো প্ৰয়োজনেই নাই। ৰাম-লক্ষ্মণৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত সুগ্ৰীৱৰ সৈন্যবাহিনী স্বয়ং সুৰ্য্যবগণৰো দুৰ্দ্ধৰ।

৩৩। “হে মহাৰাজ, আমি দেখামতে বনবিহাৰী মহাত্মা বান্দৰ সৈন্যবাহিনী সকলোৱে বৰ্ত্তমান প্ৰফুল্লচিত্তে যুদ্ধ কৰিবলৈ আগ্ৰহাৱিত হৈ বৈ আছে। এতেকে আপুনি সিহঁতৰ লগত যুদ্ধ কৰাৰ কোনো আৱশ্যকতা নাই, শান্তভাবে লৈ, মৈথিলীক দশৰথনন্দন ৰামৰ হাতত প্ৰত্যৰ্পণ কৰক।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

ষড়্বিংশ সৰ্গ

দূত সাৰণৰ দ্বাৰা যুধপতি বান্দৰসকলৰ বিৱৰণ জ্ঞাপন

১। সাৰণৰ সত্য আৰু নিৰ্ভীকচিত্তে কোৱা কথাখিনি শুনি ৰজা ৰাৱণে উত্তৰ দিলে :

২। “হে সাৰণ ! দেৱ, দানৱ আৰু গন্ধৰ্বগণো যদি মোৰ লগত যুঁজিবলৈ আহে তেতিয়া হলেও সিহঁতৰ ভয়ত মই সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ নকৰোঁ।”

৩। “হে সৌম্য, বান্দৰবোৰে তোমাৰ ওপৰত উৎপীড়ন কৰাৰ কাৰণে তুমি ভয়তে আতুৰ হৈ, আজিয়েই সীতাক ওভতাই দিয়াটো ভাল হ'ব বুলি বিবেচনা কৰিছা।”

৪—২১। “কিন্তু মোৰ এনে কোন প্ৰতিদ্বন্দ্বী আছে, যি সমৰক্ষেত্ৰত মোৰ ওপৰত জয় লাভ কৰিব পাৰিব?” কঠোৰবাক্যে সাৰণক এইদৰে কৈ ৰাক্ষসাস্থিপি শ্ৰীমান ৰাৱণে বান্দৰ-বল এবাৰ চাই লোৱাৰ ইচ্ছা কৰি তেওঁৰ কেবাজোপা তালগছৰমান ওখ বৰফৰ দৰে বগা অট্টালিকাত আৰোহণ কৰিলে। ক্ৰোধতে অধীৰ হৈ গুপ্তচৰ শুক আৰু সাৰণে সৈতে ৰাৱণে চাৰিওকালে পৰ্বত, সমুদ্ৰ আৰু বনভাগলৈ চকু ফুৰাই দেখিলে যে বান্দৰবোৰে সমগ্ৰ ঠাই জুৰি আছে। তেওঁৰ পক্ষে অসহনীয় অপাৰ মহাবলশালী বান্দৰ সৈন্যবোৰ দেখি ৰজাই সাৰণক সুধিলে, “সাৰণ, এই বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত কোন কোনজন মুখ্য, কোনজন বীৰ, কোনজন উৎসাহী আৰু আগৰণুৱা, সুগ্ৰীৱে কাৰ কাৰ কথা শুনে, আৰু দলবোৰৰ দলপতিয়েই বা কোন কোন, এই সকলো কথা মোক কোৱাঁ, আৰু কোৱাঁ বান্দৰবোৰৰ প্ৰভাৱ বা কেনে ধৰণৰ?” ৰাক্ষসেন্দ্ৰ ৰাৱণৰ কথা শুনি সাৰণে মুখ্য বান্দৰবোৰৰ বিৱৰণ দি কবলৈ ধৰিলে, “মহাৰাজ, হাজাৰে, হাজাৰে শই, শই যুধপতিসকলৰ দ্বাৰা পৰিহৃত হৈ সমগ্ৰ বান্দৰসৈন্যৰ অধীশ্বৰ মহাত্মা সুগ্ৰীৱৰ সেনাদলৰ সম্মুখত যিজন বৈ আছে, যাৰ গৰ্জনত শৈল কাননকে লৈ প্ৰাচীৰ আৰু তোৰণে সৈতে লঙ্কা প্ৰতি-ধ্বনিত হ'বলৈ ধৰিছে, তেওঁৰ নাম নীল আৰু তেওঁ এজন যুধপতি। হাত দুখন ওপৰলৈ দাঙি যিজন বীৰ্য্যবান বান্দৰে মানুহৰ নিচিনাকৈ ভৰিৰ ওপৰত ভৰ দি খোজ কাঢ়িছে, যিজনে কোপপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে মুখ ব্যাদান কৰি বাৰে বাৰে লঙ্কাৰ পিনে চাই আছে, যিজনে পৰ্বত-প্ৰমাণ শৰীৰ লৈ পদ্মকেশৱসমৰূপ ধাৰণ কৰি অতি

ক্ৰুদ্ধভাবে বাৰে বাৰে নেজেগে মটিত কোবাই দশোদিশ প্ৰতিধ্বনিত কৰি তুলিছে, তেওঁৰ নাম যুবৰাজ অজ্ঞদ। বান্দবৰাজ সুগ্ৰীৱে তেওঁক যৌৱৰাজ্যত অভিষিক্ত কৰিছে; তেওঁ দালীৰ উপযুক্ত পুত্ৰ আৰু সুগ্ৰীৱৰ অতি প্ৰিয়, তেওঁ আপোনাক যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰি আছে। বৰুণে উদ্ভৱ কাৰণে যিদৰে পৰাক্ৰম দেখুৱাইছিল, বাঘৰ ৰামৰ কাৰণে তেওঁ সেইদৰে পৰাক্ৰম দেখুৱাবলৈ সাজু হৈ আছে। বাঘৰ হিতৈষী বেগৱান হনুमानে যি বুদ্ধি কৰি সীতাৰ দৰ্শন লাভ কৰিছিল, সিও এওঁৰেই নিৰ্দেশ অনুসৰিহে হৈছিল। মহাবীৰ্য্যশালী তেওঁ বহু বান্দৰ যুধপতিক লগত লৈ সৈন্তে আপোনাক উচ্ছন্ন কৰিবলৈ বৈ আছে। বাণীপুত্ৰ অজ্ঞদৰ পিচত বহুত সৈন্তৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ যুদ্ধৰ কাৰণে যিজনে অপেক্ষা কৰি আছে তেওঁৰ নাম নল; তেৱেঁই সেতু নিৰ্ম্মাণকৰ্ত্তা।”

২২--২৪। “এই যে বান্দববোৰ দেখিছে যিবোৰে শৰীৰৰ নোম থিয় কৰি নানা ৰকমৰ শব্দৰ দ্বাৰা গৰ্জন কৰি আছে, তেওঁলোক চন্দন পৰ্বতবাসী বীৰ। তেওঁলোকৰ দলপতি জনৰ নাম শ্বেত; তেওঁৰ বৰণ ৰূপৰ নিচিনা আৰু প্ৰকাণ্ড; বৰ চঞ্চল; সেনাবাহিনী লৈ লক্ষ্যক উচ্ছন্ন কৰিম বুলি তেওঁ সাজু হৈ আছে। তেওঁ এজন অতি বুদ্ধিমান বান্দৰ আৰু তিনিও জগততে বীৰ বুলি খ্যাত। তেওঁ কাৰ্য্য-বশতঃ এতিয়া সুগ্ৰীৱৰ ওচৰলৈ আহিছে; পিচতে আকৌ সেনাসকলৰ মাজলৈ গৈ সিহঁতৰ আনন্দ উৎসাহ বঢ়াই থাকিব।”

২৫—২৬। “যিজনে পূৰ্বতে গোমতীতীৰত নানা বৃক্ষাদিৰে পৰিপূৰ্ণ আৰু সংৰোচন বোলা নামাস্থৰ সমন্বিত ৰম্য পৰ্বতত বাস কৰি আছিল, সেই কুমুদ নামৰ বান্দৰে এতিয়া তাতে ৰাজ্যশাসন কৰি আছে।”

২৭—৩০। “সৌজন অসীম শক্তিসম্পন্ন চণ্ড। শত-সহস্ৰ বান্দৰৰ তেওঁ অধিপতি। তেওঁৰ নেজ অতি দীঘল আৰু দীঘল দীঘল নোমবোৰ তাম্ৰ, পীত, কৃষ্ণ, শ্বেত আদি নানা বৰণেৰে মিশ্ৰিত, দেখোঁতে ঘোৰমূৰ্ত্তি; সংগ্ৰামৰ অপেক্ষাত থাকি নিজ সৈন্যৰ বলত তেওঁ লক্ষ্য ধ্বংস কৰিবলৈ আগ্ৰহান্বিত হৈ আছে। সিংহসদৃশ কপিল বৰ্ণবিশিষ্ট দীৰ্ঘকেশৰযুক্ত যিজনক দেখিছে তেওঁ ৰজা নামৰ যুধপতি, তেওঁ বিদ্যাচলত ৰমণীয় কৃষ্ণগিৰি সহ্য পৰ্বতত বাস কৰে; লক্ষ্যক দৃষ্ট কৰিবলৈহে যেন তেওঁ একাগ্ৰচিত্তে এই পিনে চাই আছে। তেওঁ ত্ৰিশ কোটি বান্দৰৰ অধীশ্বৰ।”

৩১—৩৫। “মহাৰাজ, যিজন বান্দৰে কাণ থিয় কৰি বাৰে বাৰে মুখ ব্যাদান কৰি আছে তেওঁৰ নাম শৰভ; তেওঁৰ মৃত্যুলৈ ভয় নাই, তেওঁ সৈন্যলৈ অপেক্ষা নকৰি অকলেই যুদ্ধ কৰিবলৈ ইচ্ছক; ঘোৰতৰ প্ৰচণ্ড বিক্ৰমশালী বান্দৰবোৰে

তেওঁক আগুৰি ধৰি লক্ষা ধ্বংস কৰিবলৈ আগ বাঢ়ি আছে; তেওঁ শৰীৰ খঙৰ জ্বালতে কঁপি থাকে, তেওঁৰ দৃষ্টিও বক্ৰগতিবিশিষ্ট। চাওক, মহাবলশালী সেই শৰভে কিৰূপে লাজুল আশ্ফালন কৰি নানা প্ৰকাৰে গৰ্জন কৰি আছে। মহাতেজস্বী নিৰ্ভীক এই বান্দৰদলপতিয়ে সাল্লৈয় পৰ্ব্বতত বাস কৰি থাকে। হে ৰাজন, তেওঁৰ চল্লিশ কোটি বান্দৰদলপতি বিহাৰ নামে খ্যাত।

৩৬—৩৯। “বৃহৎ মেঘখণ্ডে আকাশ অধৃত কৰি থকাৰ নিচিনা যিজন দেৱ-তাসকলৰ মাজত ইন্দ্ৰৰ সদৃশ বান্দৰ বীৰসকলৰ মাজত বিৰাজ কৰি আছে তেওঁৰ নাম পনস। যুদ্ধাকাঙ্ক্ষী বান্দৰবোৰৰ সিংহনাদৰ ভিতৰতে ভেৰীৰ শব্দৰ নিচিনা তেওঁৰ নিনাদ শুনা গৈছে। তেওঁ পৰিযাত্ৰা নামে শ্ৰেষ্ঠ পৰ্ব্বতত বাস কৰে। যুদ্ধত তেওঁৰ পৰাক্ৰম আনৰ পক্ষে অসহ্য। পঞ্চাশ লক্ষ্য যুধপতিয়ে ভাগে ভাগে তেওঁক অনুসৰণ কৰে।

৪০—৪১। “যিজনে সমুদ্ৰ পাৰত স্থিত উল্লম্বনৰত ভীমাকৃতি সৈন্য-বাহিনীৰ মাজত দ্বিতীয় সমুদ্ৰবৎ শোভা ধাৰণ কৰি আছে, দৰ্দ্ৰৰ পৰ্ব্বতসদৃশ তেৱেঁই বিনত নামে এজন যুধপতি; তেওঁ বেণা নামৰ শ্ৰেষ্ঠ নদীৰ জল পান কৰি সৰ্বত্ৰ বিচৰণ কৰি ফুৰে।

৪২—৪৫। “ক্ৰোধন নামে সৌজন বান্দৰে ষাঠি হাজাৰ সৈন্য লৈ যুদ্ধলৈ আপোনাক আহ্বান কৰিছে। হে ৰাজন, প্ৰত্যেক যুধপতিৰ পৰাক্ৰম আৰু বল অনুসৰি বান্দৰৰ দলবোৰ নিজ নিজ ভাগত বিভক্ত। গৈৰিক বৰ্ণ স্ফুট-পুষ্টি শৰীৰ-বিশিষ্ট যিজনক দেখিছে, তেওঁৰ নাম গৱয়; তেওঁ সকলো বান্দৰৰ দলকে অগ্ৰাহ্য কৰি নিজ তেজোবলে গৰ্ব্বিত হৈ ক্ৰুদ্ধভাবে আপোনাক আক্ৰমণ কৰিবলৈ বৈ আছে। এসম্ভৱ হাজাৰ বান্দৰ এওঁৰ অধীন। নিজ সৈন্যবল লৈ লক্ষা ধ্বংস কৰাটোৱেই তেওঁৰ আকাঙ্ক্ষা।

৪৬। “এওঁলোকৰ উপৰিও আনৰ পক্ষে অসহ্য আৰু অনেক বীৰ আছে যাৰ সংখ্যা গণনা কৰিব নোৱাৰি। তেওঁলোকৰ ভিতৰত বহুতেই যুধপতি, কিছুমান আকৌ যুধপতিতকৈও শ্ৰেয়ঃ। সকলোৱেই নিজ নিজ ভাগত বিভক্ত।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত ষড়্বিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তবিংশ সৰ্গ

সাৰণৰ দ্বাৰা বান্দৰ সৈন্তৰ বিৱৰণ

১—৪। সাৰণে কলে, “মহাৰাজ, আপুনি যিবোৰ বান্দৰ দেখিছে, সিহঁতৰ বিষয়ে ধৰ্ম্ম আৰু বহুলাই কওঁ। এই বান্দৰবোৰ বৰ পৰাক্ৰমশালী আৰু বাঘৰ বামৰ কাৰণে সিহঁতে নিজ জীৱনলৈ কোনো মায়া নাৰাখে। সোৱা যিজন আপুনি দেখিছে, যাৰ নেজৰ সুদীৰ্ঘ তাম্ৰ, পীত, কৃষ্ণ আৰু শ্বেত বৰ্ণৰ নোমবোৰ চাৰিওফালে প্ৰক্ষিপ্ত হৈ আছে আৰু সময়ত থিয় হৈ পৃথিবীব্যাপি সূৰ্য্যৰ ৰশ্মিসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰে তেওঁৰ নাম হৈ, তেওঁৰ কাৰ্য্যপদ্ধতি অতি ঘোৰতৰ। তেওঁৰ পিচফালে শত-সহস্ৰ বান্দৰ লঙ্কাক আক্ৰমণ কৰিবলৈ গছত উঠি বৈ আছে।

৫—১৪। “হে মহাৰাজ হৰিৰাজ সুগ্ৰীবৰ আদেশ বহন কাৰী সকলো দলপতি আহি উপস্থিত হৈছেহি। তাৰ ভিতৰত নীলমেঘমালাসদৃশ কৃষ্ণবৰ্ণাৰ যিবোৰ দেখিছে তেওঁলোক যুদ্ধত প্ৰকৃততে ভীষণ পৰাক্ৰমশালী, তেওঁলোকৰ সংখ্যা আৰু পৰিমাণ অনুমান কৰিব নোৱাৰি; দেখোঁতে তেওঁলোকে স্থলভাগ, পৰ্বত আৰু নদী-সমূহ জুৰি মহাসাগৰৰ আন পাৰৰ নিচিনা বিস্তৃত হৈ আছে। হে ৰাজন, ভীষণ দাক্ষণ এই ঋক্ষ সৈন্তই আপোনাক আক্ৰমণ কৰিবলৈ অপেক্ষা কৰি আছে। মেঘমালাই পৰ্জ্জনাৱেৰক আগুৰি থকাৰ দৰে তেওঁলোকে ভয়ঙ্কৰ চক্ষুৱিশিষ্ট ঘোৰমূৰ্ত্তি যিজনক মাজত লৈ আছে তেৱেঁই এওঁলোকৰ ৰজা, সকলো ঋক্ষৰ অধিপতি। তেওঁৰ নাম ধুম্ৰ, তেওঁ নৰ্ম্মদা নৈৰ জল পান কৰি ঋক্ষবন্ত নামে শ্ৰেষ্ঠ পৰ্বতত বাস কৰে। তেওঁ কনিষ্ঠ, তেওঁৰে নিচিনা ৰূপৱিশিষ্ট যিজন এওঁৰ অগ্ৰজ তেওঁৰ নাম জাম্বৱান; পৰাক্ৰমত তেওঁ ধুম্ৰতকৈ অধিক; তেওঁ বহুত দলপতিৰ ওপৰত দলপতি। দেখাত তেওঁ প্ৰশান্তমূৰ্ত্তি, সদায় সদৃগুৰুৰ উপাসক কিন্তু যুদ্ধৰ সময়ত ভীষণ অমৰ্ষণশীল; দেৱাসুৰ সংগ্ৰামত ধীমান এই জাম্বৱানে ইজ্জক বহুত প্ৰকাৰে সহায় কৰি বহুত বৰ লাভ কৰিছে। তেওঁৰ সৈন্তবোৰে পৰ্বতৰ শিখৰত আৰোহণ কৰি মহা মহা মেঘখণ্ডসদৃশ বিপুল আকাৰৰ শিলবোৰ নিক্ষেপ কৰি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হয়, যুতুলৈ তেওঁলোকৰ অকণো ভয় নাই। ৰাক্ষস আৰু পিশাচৰ নিচিনা তেওঁলোকৰ শৰীৰবোৰ নোমেৰে পৰিপূৰ্ণ। তেওঁৰ এনেহেন অলেখ অসীমশক্তিশালী সৈন্ত তাত বিচৰণ কৰি আছে।

১৫—১৯। “হে ৰাজন, যিজন আনন্দতে উৎফুল্ল হৈ লকিয়াই লকিয়াই আছে আৰু বান্দৰবোৰে যাৰ পিনে চাই আছে তেওঁ বহু বান্দৰ-দলপতিৰ ওপৰত দলপতি। তেওঁ লগত সৈন্ত-সামন্ত লৈ এসময়ত সহস্ৰাঙ্ক ইন্দ্রৰ সহায়ক হৈছিল; তেওঁ যুধপতি ৰত্ন নামে খ্যাত। যিজনে যোজন বিস্তৃত শৰীৰ লৈ পৰ্বতৰ এফাল জুৰি অধিকাৰ কৰি থাকে আৰু ওখতো এক যোজন ব্যাপি যাৰ শৰীৰ, চতুৰ্দলী জন্তুৰ ভিতৰত যাৰ সমকক্ষ আন কোনোজন নাই, শুনিবলৈ পাইহেঁ। তেওঁই বান্দৰসকলৰ পিতামহ; তেওঁৰ নাম সন্নাদন। ধীমান সন্নাদনে এসময়ত ইন্দ্রৰ লগত যুদ্ধ কৰিছিল। যুদ্ধত তেওঁ পৰাস্ত নহল। তেওঁ দলপতিসকলৰো দলপতি।

২০—২৩। “মহাৰাজ, সৌৱা যিজন দেখিছে, তেওঁ এজন যুধপতি। তেওঁৰ নাম ক্ৰথন; অগ্নিৰ ঔৰসত এজন গন্ধৰ্বকন্যাত তেওঁত জন্ম, তেওঁৰ পৰাক্ৰম ইন্দ্রৰ তুল্য; দেবানুৰৰ যুদ্ধত তেওঁ দেবতাসকলৰ সহায়ক আছিল; হে ৰাক্ষসাদিগ, যি কৈলাস পৰ্বত বহু কিল্লৰৰ আশ্ৰয়স্থল আৰু শ্ৰেষ্ঠ পৰ্বতসমূহৰ ৰজা যত আপোনাৰ ভ্ৰাতা-কুবেৰে জম্বুনদীক আশ্ৰয় কৰি বিহাৰ-মুখ উপভোগ কৰি থাকে, শ্ৰীমান বান্দৰপ্ৰবৰ ক্ৰথনো তাতেই বাস কৰে; তেওঁ মুখেৰে কোনো গৰ্বৰ ভাব প্ৰকাশ নকৰি পৰাক্ৰমৰ দ্বাৰাই হে তেওঁৰ বীৰত্ব প্ৰকাশ কৰে।

২৪—৩২। “হে ৰাজন, সৌৱা প্ৰমাথী নামে যিজন যুধপতি কোটি সহস্ৰ বান্দৰৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ তাত বৈ আছে, সৈন্যবাহিনীৰ লগত লৈ লঙ্কাক ধ্বংস কৰা-টোৱেই তেওঁৰ আকাজক্ষা। আগৰ দিনত হাতী আৰু বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত যি বৈৰিতা * আছিল তাক স্মৰণ কৰিয়ে হাতীৰ পালবোৰক সন্তুষ্ট কৰিবলৈ তেওঁ গজা নৈলৈকে খেদি আহে। এই প্ৰমাথী যুধপতিসকলৰ নেতা, ভীষণ গৰ্জন কৰি গিৰিগুহাত বাস কৰি থাকে আৰু সময়ত বৃহৎ বৃহৎ বন্য গছ উভালি লৈ হাতী-বোৰক আক্ৰমণ কৰে। ইন্দ্র সবগত যিদৰে বাস কৰে, বান্দৰ সৈন্যৰ অধিনায়ক এই বীৰ বান্দৰেও গজাৰ অনুবৰ্তী মন্দৰ পৰ্বতৰ উজীৰবীজ অংশত তেনেদৰে বাস কৰি থাকে। বীৰ্য্যবিক্ৰমশালী ভীষণ গৰ্জনশীল বাহুবলে বলীয়ান হাজাৰ হাজাৰ লাখ লাখ বান্দৰ সৈন্তই তেওঁক অনুগমন কৰে। মহাত্মা সেই বান্দৰবোৰৰ এওঁ নেতা আৰু অতিশয় চুৰ্দ্ধৰ্ষ। তেওঁৰ পিচফালে আপুনি যাক বতাহত উৰুৱাই নিয়া মেঘখণ্ডৰ নিচিনা দেখিছে, সি প্ৰকৃততে মেঘখণ্ড নহয়, সেইটো এই প্ৰমাথীৰ

* প্ৰবাদ আছে যে শম্বসাদন নামে এজন অগ্নিৰ হাতীৰ ৰূপ লৈ উৎপীড়ন কৰি ফুৰাত হনুমানৰ পিতৃদেৱ কেশৰীয়ে তাক বধ কৰে। সেই সময়ৰপৰা হাতী আৰু বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত এটা শত্ৰুতাৰ ভাব জাগি আছে।

অসংখ্য মহাতেজস্বী বান্দবসৈন্যৰ উন্মত্ত অৱস্থাত ওপৰলৈ উৰি যোৱা ধোৱা বৰনীয়া ধূলিবাশি মাত্ৰ ; বতাহৰ দ্বাৰা চালিত হৈ এই ধূলিবাশিয়েই চতুঃপাৰ্শ্বে ঘূৰিফুৰিছে।”

৩২—৩৩। “যিবোৰ ক’লা মুখৰ ঘোৰাকৃতি মহাবলশালী বান্দব দেখিছে, তেওঁলোক গোলাঙ্গুল নামে খ্যাত ; এই বান্দববিলাক শই শই হাজাৰে হাজাৰে সেতুবন্ধন কাৰ্য্যত নিযুক্ত হৈছিল ; হে মহাৰাজ, তেওঁলোকৰ যুধপতিজনৰ নাম গবাক্ষ, যাক বেঢ়ি ধৰি তেওঁৰ সৈন্যবোৰে নিজ শক্তিবলে লঙ্কাক উচ্ছন্ন কৰিবলৈ ভীষণৰে গৰ্জন কৰি আছে।”

৩৪—৪৫। “হে মহাৰাজ, যি ঠাইত ভ্ৰমবোৰ সদায় বিচৰণ কৰি ফুৰে, য’ত বৃক্ষৰাজি সকলোঋতুৰ ফলে পৰিপূৰ্ণ, য’ত পৰ্বতে সূৰ্য্যৰ ৰশ্মিসদৃশ উজ্জ্বল বৰ্ণ লৈ শোভা কৰি আছে, যি ঠাইৰ পশু-পক্ষীগণে তেনে উজ্জ্বল বৰ্ণবিশিষ্ট, আৰু এই কাৰণতে মহাত্মা ঋষি-মুনিসকলে যি পৰ্বতৰ তলভাগ এৰি আন ঠাইলৈ নাযায়, য’ত বৃক্ষসকলে যেনে যি ফল ইচ্ছা কৰে তাকে দান কৰে আৰু যি পৰ্বতত সদায় মহাহঁ মধু বিদ্যমান, পৰ্বতশ্ৰেষ্ঠ ৰমণীয় সেই কাঞ্চন পৰ্বতত মুখ্য বান্দবসকলৰ অধিপতি কেশৰী নামে বান্দব বাস কৰে। এই কাঞ্চন পৰ্বতত যাঠি হাজাৰ ৰম্য পৰ্বতৰ সমাৱেশ। হে মহাৰাজ, ৰাক্ষসবোৰৰ ভিতৰত আপুনি যিদৰে প্ৰধান, সেই পৰ্বতবোৰৰ ভিতৰতো কাঞ্চনপৰ্বতৰ অংশ-বিশেষ সাবৰ্ণিমেক পৰ্বতেই শ্ৰেষ্ঠ। এই পৰ্বতৰ কোনো কোনো ঠাইত বান্দববোৰ কপিল বৰ্ণৰ, ক’তো শুভ্ৰ, ক’তো তাম্ৰ বদনবিশিষ্ট, ক’তো বা মধুৰ নিচিনা পিঙ্গলবৰ্ণৰ। এই পৰ্বতৰ শেষভাগত, অৰ্থাৎ পশ্চিম দিশত যিখন পৰ্বত আছে তাত থকা বান্দববোৰৰ দাঁতবোৰ অতি তীক্ষ্ণ আৰু নখেই সিহঁতৰ অস্ত্ৰ, সিহঁত সিংহৰ নিচিনা চতুৰ্দন্তবিশিষ্ট আৰু ব্যাঘ্ৰৰ নিচিনা দুৰ্দান্ত ; ইহঁতৰ তেজ অগ্নিসম আৰু ক্ৰোধ উগ্ৰসৰ্পবৎ, নেজ সুদীৰ্ঘ আৰু বক্ৰ’ প্ৰত্যেকটোৱেই মন্তমাতঙ্গ সদৃশ, দেখোঁতে একোখন বৃহৎ পৰ্বত-সদৃশ, ইহঁতৰ স্বৰ মেঘগৰ্জনবৎ, চকু ঘূৰণীয়া আৰু পিঙ্গলবৰ্ণবিশিষ্ট ; ইহঁতৰ গতি আৰু গৰ্জন উভয়েই ভয়ঙ্কৰ। ইহঁতে লঙ্কাৰ পিনে যিদৰে চাই আছে তাৰপৰা অনুমান হয় যে এই নগৰী মৰিমূৰ কৰি পেলাব। ইহঁতৰ যিজন অধিপতি তেওঁ জগতত শতবলী নামে বিখ্যাত। বৰ্ত্তমানে তেওঁ সৈন্যদলৰ মাজত অবস্থিত। মহাবীৰ্য্যশালী তেওঁ জয়লাভৰ ইচ্ছা কাৰ নিৰ্তো আদিত্যক উপাসনা কৰি থাকে। এওঁ নিজ সৈন্যদল লগত লৈ লঙ্কাক উচ্ছন্ন কৰিবলৈ বৈ আছে। তেওঁ মহাপৰাক্ৰমশালী, আৰু নিজ বীৰ্য্যবলত প্ৰতিষ্ঠিত। ৰামৰ হিত সাধন কৰিবলৈ তেওঁ জীৱনলৈকো কোনো মমতা নাৰাখে।”

৪৬—৪৮। “গজ, গংগা, গবয় নল, নীল আদি প্ৰত্যেকজন বান্দৰৰ তলত দহ-কোটি বান্দৰ সৈন্য আছে; সেইদৰে বিষ্ণুপৰ্বতাসী ক্ষিপ্ৰপৰাক্ৰমশালী আৰু বহুত বান্দৰ আছে যাৰ সংখ্যা কৰাটো সুকঠিন। হে মহাৰাজ, এই বান্দৰবোৰৰ সকলোটি মহাপ্ৰভাবশালী আৰু সিহঁতৰ শৰীৰো মহাপৰ্বতসদৃশ; ইহঁতৰ সকলোটিয়েই যুহুৰ্ত্তৰ ভিতৰতে পৰ্বতাদিৰে পৰিব্যাপ্ত এই পৃথিৱীক চূৰ্ণাকৃতি কৰিব পাৰে।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টাবিংশ সৰ্গ

শুকৰ দ্বাৰা বান্দৰসৈন্তৰ পৰিচয় প্ৰদান

১—৫। সাৰণৰ কথা শুনি ৰামৰ সৈন্যবল সম্বন্ধে জানিব লগীয়া আন যিখিনি কথা আছিল তাক জনোৱাৰ উদ্দেশ্যে শুক কবলৈ ধৰিলে, “মহাৰাজ, মন্ত্ৰমহামাতঙ্গবৎ, অথবা গজাৰ তীৰস্থ বটবৃক্ষবৎ অথবা হিমাচলোৎপন্ন শালবৃক্ষবৎ, মহাবলশালী, কামৰূপী, দুৰ্দ্ধৰ্ষ, দৈত্যদানৱসদৃশ, আৰু দেৱতাসকলৰ নিচিনা পৰাক্ৰমশালী যিবোৰ বান্দৰ দেখিছে, তেওঁলোক কিষ্কিন্দাসী আৰু সুগ্ৰীৱৰ অনুচৰ। তেওঁলোকৰ সংখ্যা নৱকোটি, সপ্তকোটি আৰু শঙ্কুকোটি সহস্ৰ। তেওঁলোক দেৱতা আৰু গন্ধৰ্ব কন্যাৰ সংযোগত উৎপন্ন আৰু কামৰূপী, অৰ্থাৎ নিজ কামনামতে যি কোনো ৰূপ এওঁলোকে ধাৰণ কৰিব পাৰে।

৬—৭। “সৌৱা দেৱতাস্বৰূপ সমান আকৃতিৰ যি দুজনক দেখিছে তেওঁলোকৰ নাম মৈন্দ আৰু দ্বিবিদ; যুদ্ধত তেওঁলোকৰ সমকক্ষ বীৰ নাই। ব্ৰজাৰ নিৰ্দেশ অনুসৰি তেওঁলোক দুজনে অমৃত পান কৰিছে। নিজ শক্তিবলে বান্দাক উচ্ছন্ন কৰাই তেওঁলোক দুজন আকাজক্ষা।

৮—১৬। যিজন মন্ত কুঞ্জৰসদৃশ তাত থিয় দি আছে, যিজনে নিজ শক্তিবলে সমুদ্ৰকো ক্ষুদ্ধ কৰি তুলিব পাৰে, হে প্ৰভু, সেইজনেই বৈদেহীক বিচাৰি আপোনাৰ এই লক্ষ্য নগৰলৈ আহিছিল; পূৰ্বতে আপুনি তেওঁক দেখা পাইছিল; সেই বান্দৰজনেই পুনঃ আহি উপস্থিত হৈছেহি; আপুনি চাই লওক। তেওঁ কেশবী বান্দৰৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ, আৰু বায়লম্বন হনুমান নামে খ্যাত; সাগৰো লঙ্ঘন কৰিছিল তেওঁহি।

তেওঁ কামৰূপ, বান্দবৰ ভিতৰতে শ্ৰেষ্ঠ; তেওঁৰ যেনে বল তেনে ৰূপ। প্ৰভু: বায়ুদেৱতাৰ গতি যিদৰে অপ্ৰতিহত তেওঁৰো গতি তেনে। বালকৰূপে জন্ম গ্ৰহণ কৰিয়ে ভোকেতে অধীৰ হৈ তিনি হাজাৰ যোজন দূৰত থকা উঠি অহা সূৰ্য্যক দেখি তেওঁ মনতে ভাবিছিল “এই সূৰ্য্যক ভক্ষণ কৰিব নোৱাৰিলে মোৰ ক্ষুধাৰ নিবৃত্তি নহব।” এইদৰে ভাবি বলৰ গৰ্ভতে সূৰ্য্যক ধৰিবলৈ লাফ দি এই সুদীৰ্ঘ পথ অতিক্ৰম কৰিলে। শেহত দেৱতা আৰু ৰাক্ষসগণৰো দুস্পৰ্শ সূৰ্য্যক ধৰিব নোৱাৰি তেওঁ উদায়াচলত পৰি যায়। শিলৰ ওপৰত পৰি যোৱাত তেওঁৰ সুদৃঢ় হনু দুটাৰ এটা অলপ ক্ষুণ্ণ হয়; এই কাৰণতে তেওঁ হনুমান (সুদৃঢ় হনুযুক্ত) নামে প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰে। এই কপিপ্ৰবৰৰ নামৰ যথার্থ বৃত্তান্ত জানিবলৈ গৈ মই তেওঁৰ বিষয়ে এইখিনি জানিব পাৰিছো, তেওঁৰ বল, ৰূপ আৰু প্ৰভাৱ বৰ্ণনা কৰিবলৈ মই অক্ষম। তেওঁ নিজ শক্তিবলে অকলে লঙ্কাক বিধ্বস্ত কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰি আছে। যিজনে ধুমকেতুৰ দৰে প্ৰজ্বলিত হৈ লঙ্কাত অগ্নি নিক্ষেপ কৰি বিদগ্ধ কৰিছিল সেই বান্দবক আপুনি পাহৰিব পাৰে কেনেকৈ?”

১৭—২১। “হনুমানৰ ওচৰত শ্যামলবৰ্ণবিশিষ্ট পদ্মপলাশলোচন যিজন বীৰপুৰুষক আপুনি দেখিছে তেৱেঁই ইক্ষাকু কুলৰ অতিৰথ ৰাম, যাৰ পুৰুষত্বই তিনিও জগততে প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰিছে। ধৰ্ম্ম তেওঁত প্ৰতিষ্ঠিত আৰু কোনো দিনে তেওঁ ধৰ্ম্মৰপৰা বিচলিত নহয়; ব্ৰহ্ম, মন্ত্ৰ আৰু বেদ তেওঁৰ আয়ত্তাধীন আৰু বেদবিদসকলৰ ভিতৰত তেওঁ শ্ৰেষ্ঠ; বাণসমূহৰ দ্বাৰা তেওঁ গগন বিদ্ধ কৰিব পাৰে আৰু পৃথিবীকো বিদীৰ্ণ কৰিব পাৰে। তেওঁৰ ক্ৰোধ যমৰ সদৃশ আৰু পৰাক্ৰম ইন্দ্ৰতুল্য। তেওঁৰেই ভাৰ্য্যাক আপুনি জনস্থানৰপৰা অপহৰণ কৰি আনিছে। মহাৰাজ, এই ৰামচন্দ্ৰ আপোনাৰ লগত যুদ্ধত সম্মুখীন হবলৈ বৈ আছে।”

২২—২৫। “তেওঁৰ সোঁকালে বিশুদ্ধ স্বৰ্ণাভ, বিশালবুকু, আৰক্তলোচন আৰু নীলবৰণীয়া কেৰোঁৰা চুলিৰে শোভাস্থিত যাক দেখিছে তেওঁৰ নাম লক্ষ্মণ, সদায় ককায়েক ৰামৰ হিত সাধনত ৰত। তেওঁ নীতি আৰু যুদ্ধ বিষয়ত কুশল আৰু সকলো অস্ত্ৰধাৰীসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ। তেওঁ উগ্ৰ, ৰণবিজয়ী, পৰাক্ৰমশালী, জয়শীল আৰু বলী। ৰামৰ দক্ষিণ বাহুস্বৰূপ তেওঁ ৰামৰ বহিষ্চৰ প্ৰাণসম প্ৰিয়। ৰাঘৱ ৰামৰ কাৰণে প্ৰাণ বিসৰ্জ্জন দিবলৈকো তেওঁ পিচ নোহোঁহকে। যুদ্ধত সকলো ৰাক্ষসকে বধ কৰাটোৱেই তেওঁৰ আকাঙ্ক্ষা।”

২৬—২৭। “ৰামক আশ্ৰয় কৰি যিজন তেওঁৰ বাওঁকালে আছে, তেৱেঁ ৰজা বিভীষণ; চাৰিজন ৰাক্ষসৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ তাত আছে। ৰাজাধিৰাজ ক্ৰীমান

ৰামচন্দ্ৰই তেওঁক লক্ষ্যৰ ৰাজপদত অভিষিক্ত কৰিছে। আপোনাৰ প্ৰতি সংক্ৰুদ্ধ হৈ তেওঁ যুদ্ধৰ বাবে অগ্ৰসৰ হৈছে।

২৮—৩২। “তেওঁলোকৰ মাজত অচল পৰ্ব্বতসদৃশ যিজনক দেখিছে তেৱেঁই সমগ্ৰ বান্দবৰাজসকলৰ অসীম শক্তিসম্পন্ন স্বামী সুগ্ৰীৱ। পৰ্ব্বতৰ ভিতৰত হিমবান যিদৰে খ্ৰেষ্ঠ, যশস্য, বল, বুদ্ধি, প্ৰভাৱ আৰু আজিজাত্যত সকলো বান্দবৰ ভিতৰত তেওঁ খ্ৰেষ্ঠ। গহন বৃক্ষৰাজিৰে বেষ্টিত দুৰ্গম কিচ্ছিকা দুৰ্গত এওঁৰ বাস। পৰ্ব্বতশ্ৰেণীৰ কাৰণে দুৰ্গম এই পাৰ্বত্য প্ৰদেশত প্ৰধান প্ৰধান যুধপতিসকলৰ লগত তেওঁৰ বসতি। দেৱতা আৰু মনুষ্যসকলৰ প্ৰিয়, লক্ষ্মীৰ আবাসস্থল শত-সংখ্যক পত্ৰমূলৰ (শতপুষ্কৰ) সুবৰ্ণময় এই মালাধাৰো তেওঁৰেই। ৰামচন্দ্ৰৰ অনুগ্ৰহত বালীক বধ কৰি এই মালা ৰাজমহিষী তাৰা আৰু সনাতন কপিৰাজ্য তেওঁ লাভ কৰে।

৩৩—৪১। “হে মহাৰাজ, সংখ্যা গণনাৰ বিষয়ে পণ্ডিতসকলৰ এয়ে অভিমত হাজাৰৰ এশ সংখ্যক তেওঁলোকে কোটি সংখ্যা আখ্যা দিছে, এনে এশ হাজাৰ কোটিত শকু, এশ হাজাৰ শকুত এক মহাশকু, এশ হাজাৰ মহাশকুত এক বৃন্দ, এশ হাজাৰ বৃন্দত এক মহাবৃন্দ, এশ হাজাৰ মহাবৃন্দত এক পদ্ম, এশ হাজাৰ পদ্মত এক মহাপদ্ম, এশ হাজাৰ মহাপদ্মত এক খৰ্ব, এশ হাজাৰ খৰ্বত এক সমুদ্ৰ, এশ হাজাৰ সমুদ্ৰত এক মহৌষ হয়। এইদৰে শত কোটি সহস্ৰ শকু শত মহাশকু সহস্ৰ, আৰু সেইদৰে শতবৃন্দ, হাজাৰ মহাবৃন্দ, শতপদ্ম, হাজাৰ মহাপদ্ম, শত খৰ্ব, শত সমুদ্ৰ আৰু কোটি মহৌষ সমুদ্ৰসদৃশ সৈন্যগণ, বীৰ বিভীষণ আৰু অনুচৰবৰ্গৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ মহাবল আৰু পৰাক্ৰমশালী বান্দবেন্দ্ৰ সুগ্ৰীৱ আপোনাৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ সাজু হৈ আছে।

৪২। “হে মহাৰাজ, প্ৰদীপ্ত গ্ৰহসম এনে বিপুল সৈন্য বাহিনীৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰি আপুনিও তেনেদৰে বিশেষভাবে যত্নপৰ হওক যাতে শত্ৰুৰ হাতত পৰাভূত নহৈ জয়লাভ কৰিব পাৰে।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টাবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্রাকোনব্লিঞ্চ সৰ্গ

শুক-সাৰণৰ প্ৰতি বাৰণৰ তিৰস্কাৰ আৰু আন দূত প্ৰেৰণ

১—৬। শুকে দেখুৱাই দিয়ামতে বাৰণে বান্দৰৰ দলপতিসমূহ, বামৰ দক্ষিণ বাহু স্বৰূপ মহাবীৰ্য্যশালী লক্ষ্মণ, বামৰ ওচৰতে তেওঁৰ নিজ ভ্ৰাতা বিভীষণ, সমগ্ৰ বান্দৰকুলৰ ৰজা ভীমপৰাক্ৰমশালী সুগ্ৰীৱ, ইন্দ্ৰসুত বাগী-নন্দন মহাবলবান অঙ্গদ, পৰমবিক্ৰান্ত হনুমান, দুৰ্জয় জাম্বৱান, সুষেণ, কুমুদ, নীল, নল, গজ, গৰাক্ষ, শৰভ, মৈন্দ, দ্বিবিদ আদি শ্ৰেষ্ঠ বান্দৰবোৰক দেখি মনৰ ভিতৰত অলপ উদ্বেগৰ ভাব অনুভৱ কৰিলে, শেহত দূত দুজনে কথাৰ সামৰণি মৰাত বাৰণে ক্ৰুদ্ধ হৈ তেওঁৰ সন্মুখতে অধোমুখে প্ৰণত অৱস্থাত থকা শুক আৰু সাৰণক উদ্দেশ্য কৰি কঠোৰ গদ গদ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে :

৭। “সচিবসকলে যি ৰজাক আশ্ৰয় কৰি থাকে তেনে প্ৰভুৱে অনুগ্ৰহেই কৰক বা নিগ্ৰহেই কৰক লাগিলে, তথাপি তেওঁৰ অপ্ৰিয় কথা কোৱা উচিত নহয়। শুক আৰু সাৰণ, তোমালোকৰ অধীশ্বৰ যিজন ৰজাই তোমালোকক অনুগ্ৰহ বা নিগ্ৰহ কৰিব পাৰে, তোমালোকে আশ্ৰয় কৰি থকা তেনেজন ৰজাৰ স্তব্ধত অপ্ৰী-তিকৰ এনেবোৰ কথা কোৱাটো কোনো প্ৰকাৰে উচিত হোৱা নাই।

৮। “বিক্ৰান্তাচাৰী শত্ৰু যুদ্ধৰ কাৰণে সন্মুখত উপস্থিত, এনেস্থলত যি বিষয়ে মই তোমালোকক সোধা নাই তেনেবোৰ কথা লৈ মোৰ আগত শত্ৰুপক্ষৰ গুণ বৰ্ণনা কৰাটো তোমালোকৰ পক্ষে ভাল হৈছে জানো ? *

৯। “মই দেখিছোঁ তোমালোকে আচাৰ্য্য, গুৰুজন আৰু বৃদ্ধ লোকসকলৰপৰা যি শিক্ষা লাভ কৰিছা, সেইটো মিছাতে মাত্ৰ ; ৰাজনীতি শাস্ত্ৰৰ যি সাৰভাগ গ্ৰহণ কৰা উচিত আছিল তাক তোমালোকে গ্ৰহণ কৰিব পৰা নাই ;

১০। “অথবা গ্ৰহণ কৰিলেও তাৰ প্ৰকৃত অৰ্থ বুজি নাপালা, তোমালোকে অজ্ঞানতাৰ ভাৰহে বহন কৰি থাকিলা মাত্ৰ। এনেবিধৰ মুৰ্খ সচিবসকলক লগত লৈ মই যে এতিয়ালৈকে ৰাজ্যভাৰ চলাই থাকিব পাৰিছোঁ সেইটো কেৱল মোৰ সৌভাগ্যৰ ফলতহে।

*মই তোমালোকক শত্ৰু পক্ষৰ সংখ্যা, বিভাগ, অৱস্থান এনেবোৰ সন্ধান লবলৈহে পঠিয়াই-ছিলো, এনেস্থলত তোমালোকে সিহঁতৰ শক্তিৰ প্ৰাধান্য দেখুৱাই প্ৰত্যেকটোৱেই লক্ষ্য ধ্বংস কৰিবলৈ সমৰ্থ ইত্যাদিবোৰহে বৰ্ণনা কৰিছা, এইটো উপযুক্ত হোৱা নাই।

১১। “মোৰ শাসনৰ অধীনত থকা কালৰ ভিতৰত তোমালোকৰ শুভ অশুভ মোৰ জিভাৰ আগত থকা বুলি জানিও এনেহেন কঠোৰ বাক্য প্ৰকাশ কৰোঁতে তোমালোকৰ মনত মৰ্ণলৈ অলপো ভয়ৰ ভাব উদয় নহলনে ?

১২। “হাবিত জুই লাগিলে সময়ত তাৰ ভিতৰতো গছ জীয়াই থাকিব পাৰে, কিন্তু ৰাজদণ্ডৰ উপযুক্ত অপৰাধীজন জীয়াই থকাটো সম্ভৱপৰ নহয়।

১৩—১৪। “তোমালোকে পূৰ্বতে মোৰ প্ৰতি কৰা উপকাৰৰ কথা স্মৰণ কৰাৰ ফলত ক্ৰোধৰ ভাব উপশম নোহোৱাহেঁতেন তোমালোকৰ নিচিনা পাপাশয় শত্ৰুপক্ষ প্ৰশংসাকাৰীক মই এতিয়াই বধ কৰিলোঁহেঁতেন। যি হওক এই মুহূৰ্ত্ততে মোৰ সভা পৰিত্যাগ কৰি তোমালোক মোৰ চকুৰ আঁতৰ হোৱা; তোমালোকৰ আগৰ উপকাৰৰ স্মৰণ কৰি মই তোমালোকক বধ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰা নাই, তোমালোক দুয়োজন কৃতজ্ঞ; এতেকে মোৰ স্নেহৰপৰা বঞ্চিত হৈ তোমালোক মৰিছা বুলি ধৰি লোৱা।”

১৫—২১। ৰাৱণে এইদৰে কোৱাত শুক আৰু সাৰণ দুয়ো লজ্জাশ্বিত হৈ ৰাৱণৰ পিনে চাই “জয় ৰাৱণৰ জয়” বুলি ৰজাক অভিনন্দন জনাই তাৰপৰা আঁতৰিল। তাৰ পিচত ৰজা দশগ্ৰীৱে ওচৰতে থকা তেওঁৰ মন্ত্ৰী মহোদৰক সম্বোধন কৰি কলে, “হে নিশাচৰ, তুমি অতি শীঘ্ৰে কেইজনমান গুপ্তচৰ ইয়ালৈ আনা।” মহোদৰক এইদৰে কোৱাত তেওঁ দূতক আদেশ দিলে, আৰু ৰজাৰ নিৰ্দেশমতে দূতবোৰ লৰালৰিকৈ আহি তাত উপস্থিত হল, আৰু “জয় হওক” বুলি ৰজাক সম্বৰ্দ্ধনা জনাই হাত যোৰ কৰি ৰজাৰ ওচৰত থিয় দিলে। তেতিয়া ৰাক্ষসাদিগ ৰাৱণে বিশ্বস্ত, ধীৰমতি, নিৰ্ভীক দূতবোৰক দেখি কলে, “তোমালোকে ইয়াৰ পৰা গৈ ৰামৰ গতিবিধি পৰীক্ষা কৰাগৈ, কোন কোন তেওঁৰ অতি বিশ্বাসৰ মন্ত্ৰী আৰু যিসকলে পৰম প্ৰীতিৰে সৈতে তেওঁৰ লগ লাগিছে তেওঁলোক কোন, কোন সময়ত তেওঁলোক শোৱে, কেতিয়া জাগে আৰু বৰ্ত্তমানে কি কৰিবলৈ সক্ষম কৰিছে— এই সকলো বিষয়ে ভালদৰে অবগত হৈ আহাঁগৈ। পণ্ডিতসকলে কয় যে ৰজাই দূতমুখে শত্ৰুৰ সকলো বাতৰি জানি লয়, যাতে অলপ যত্নতে যুদ্ধত শত্ৰুৰ সন্মুখীন হৈ সিহঁতক পৰাস্ত কৰিব পাৰে।”

২২। দূতবোৰে ৰাক্ষস শাৰ্দূলক সন্মুখত লৈ হৃষ্টচিত্তে “যিবা আজ্ঞা” বুলি ৰাজ-আদেশ মানি ললে আৰু তাৰ পিচত মহাত্মা ৰজাক প্ৰদক্ষিণ কৰি যি ঠাইত ৰামে, লক্ষ্মণে সৈতে অৱস্থিতি কৰিছিল তালৈ গল।

২৩। তেওঁলোকে গুপ্তভাবে সুবেল পৰ্ব্বতৰ ওচৰলৈ গৈ ৰাম, লক্ষ্মণ, সুগ্ৰীৱ, আৰু বিভীষণক দেখা পালে।

২৪—২৯। সৈন্য বাহিনীৰ ৰূপ দেখি তেওঁলোক ভয়তে বিহ্বল হৈ উঠিল ; ঠিক এনে সময়তে ধৰ্ম্মাত্মা বান্ধুসৰাজ বিভীষণে তেওঁলোকক দেখা পালে। দেখামাত্ৰকে বিভীষণে তেওঁলোকক হেলাবাঙে ধৰি পেলালে, আৰু তেওঁলোকৰ ভিতৰত শাৰ্দ্ধ-লেই অতিশয় পাপাত্মা আৰু দুষ্ট বুলি জানি তেওঁক বামৰ ওচৰলৈ ধৰি লৈ গল। বান্ধুবোৰৰ মাৰ কিলৰ ভিতৰতে দয়াময় বামে তেওঁক আৰু আন কেইজন বান্ধুসক মুক্তি দিলে। তেতিয়া ক্ষিপ্ৰ গতিসম্পন্ন পৰাক্ৰান্ত বান্ধুবোৰৰ মাৰ-কিলত তেওঁলোকে ঘনাই ঘনাই উশাহ লৈ হতচৈতন্য অৱস্থাত লঙ্কাত উপনীত হলহি। তালৈ আহি ৰজা দশগ্ৰীৱৰ ওচৰত উপস্থিত হৈ মহাবলশালী সেই নিশাচৰগণে সুবেল পৰ্বতৰ ওচৰত থকা বামৰ সৈন্যবাহিনীৰ কথা নিবেদন কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একোনত্ৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিংশ সৰ্গ

দূত শাৰ্দ্ধূলৰ দ্বাৰা বান্ধুবোৰৰ বিৱৰণ

১—১০। দূতসকল উভতি আহি সৈন্যবাহিনীৰ সুবেল পৰ্বতত সুন্দৰভাবে শিবিৰস্থাপন আৰু তেওঁলোকৰ অক্ষুণ্ণতাৰ বিষয়ে লঙ্কাধিপতিৰ আগত বৰ্ণনা কৰিলে। দূতসকলে লগ পাই অহা মহাবলশালী বামৰ বৰ্ণনা শুনি ৰাৱণৰ মনত অলপ উদ্বেগৰ কাৰণ উপস্থিত হল, তেওঁ শাৰ্দ্ধূলক সন্োধন কৰি কলে, “নিশাচৰ, তোমাৰ মুখৰ বৰণ যেনে ভাবৰ হোৱা উচিত আছিল সি তেনেদৰে থকা নাই আৰু দেখোঁতেও তোমাক কাতৰ হোৱা যেন দেখিছোঁ, তুমি ক্ৰুদ্ধ শত্ৰুপক্ষৰ হাতত নপৰাকৈ আহিব পাৰিছা তোঁ?” ৰজাই এইদৰে সোধাত বান্ধুসৰাজৰ শাৰ্দ্ধুলে পাই অহা ভয়তে বিহ্বল হৈ থাকি ধীৰে ধীৰে কবলৈ ধৰিলে, “মহাৰাজ, বামৰ দ্বাৰা ৰক্ষিত মহাপৰাক্ৰমশালী বলবান সেই বান্ধব গ্ৰন্থকলৰ মাজত সোমাই গুপ্তচৰৰ কোনো কামকে কৰিব নোৱাৰিলো। তেওঁলোকৰ লগত কোনো কথাবতৰা পতা অথবা তেওঁলোকক কোনো প্ৰকাৰৰ কথা সোধাটো সম্ভৱপৰ নহল। পৰ্বতপ্ৰমাণ বান্ধুবোৰে সকলো-কালৰ পথ সুন্দৰভাবে ৰক্ষা কৰি আছে। আমি সৈন্যদলৰ মাজত প্ৰৱেশ কৰি

গুপ্তচৰৰ কাম আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে বিভীষণৰ অনুচৰ বান্ধসবোৰে বলপূৰ্বক আমাক ধৰি নি বহুপ্ৰকাৰে আমাৰ বিষয়ে বিচাৰ আৰম্ভ কৰিলে; আঠু, হাতৰ মুঠি, দাঁত, হাতৰ তলুৱাৰে ভীষণৰূপে মাৰধৰ কৰি, কোপনম্বভাৱ বান্ধৰবোৰে আমাক সৈন্যদলৰ চাৰিওফালে ঘূৰাই লৈ ফুৰালে। চাৰিওফালে ঘূৰাই ফুৰাই শেহত আমাক বাঘৰ সভাস্থললৈ নিয়ে, সেই সময়ত আমাৰ শৰীৰ বজ্জাক্ত, অঙ্গ অৱশ, মন বিহ্বল আৰু ইন্দ্ৰিয় অচল। বান্ধৰবোৰে মাৰ-কিল কৰি থকাৰ ভিতৰতে, আমি হাত যোৰ কৰি বাঘৰ ওচৰত কৃপা ভিক্ষা কৰাত “নামাৰিবা নামাৰিবা” বুলি তেওঁ অনুগ্ৰহ কৰি আমাক বন্ধা কৰিলে।

১১—১৩। “এই বামেই শিল আৰু পৰ্ৱতৰ দ্বাৰা মহাসমুদ্ৰ পূৰাই লৈ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত হৈ লঙ্কাৰ দুৱাৰ-মুখত অপেক্ষা কৰি আছে। গৰুড়াকৃতিৰ ব্যূহ নিৰ্মাণৰ দ্বাৰা চাৰিওফালে বান্দৰবোৰৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত হৈ মহাতেজস্বী তেওঁ আমাক এৰি দি লঙ্কাৰ পিনে আগ বাঢ়ি আহিছে। অলপ সময়ৰ ভিতৰতে লঙ্কাৰ প্ৰাচীৰত উপস্থিত হবহি; এতেকে হয় সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ কৰক অথবা যুদ্ধ দিবলৈ সাজু হওক, অতি শীঘ্ৰে এই দুটাৰ এটা কৰক।”

১৪—১৮। শাৰ্দ্দূলৰ কথা শুনি বান্ধসামিৰ ৰাৱণে মনৰ ভিতৰতে সকলো কথা আলোচনা কৰি লৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ মহাবাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “শাৰ্দ্দূল, যদি দেৱতা, গন্ধৰ্ব, দানবগণেও এই কাৰণত মোৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হয়, আনকি ত্ৰিজগতেও যদি ভয় দেখুৱায়, তথাপি সীতাক মই প্ৰত্যৰ্পণ নকৰোঁ।” মহাতেজস্বী ৰাৱণে প্ৰথমতে এই বুলি কৈ শাৰ্দ্দূলক উদ্দেশ্য কৰি পুনঃ কবলৈ ধৰিলে, “বাক তোমালোকে শত্ৰুসৈন্যৰ মাজত ঘূৰি পকি আহিলা, তেন্তে কোৱাঁচোন, সেই বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত বীৰ কোন কোন, সিহঁতৰ প্ৰভাব কেনে আৰু সিহঁত কেনে ধৰণৰ দুৰ্দ্ধৰ, সিহঁত কাৰ পুত্ৰ অথবা পৌত্ৰ? হে সুব্ৰত, সকলো কথা যথাযথ ভাবে মোক কোৱাঁ। সিহঁতৰ বলাবলৰ বিষয়ে জানি লৈহে মই সিহঁতক সেইদৰে আক্ৰমণ কৰিম আৰু যিহেতু সিহঁতৰ লগত যুদ্ধ কৰাটোৱেই মোৰ ইচ্ছা, এতেকে সিহঁতৰ সৈন্যসংখ্যা জনাটো মোৰ অৱশ্য কৰ্তব্য।”

১৯—২৭। ৰাৱণে তেওঁ উৎকৃষ্ট দূত শাৰ্দ্দূলক এইদৰে কোৱাত তেওঁ ৰাৱণৰ ওচৰত এইদৰে কবলৈ আৰম্ভ কৰিলে, “মহাৰাজ, বণভূৰ্জয় সুগ্ৰীৱ ঋক্ষৰাজৰ পুত্ৰ, গদগদৰ যিজন পুত্ৰ তেওঁ জাম্বৱান নামে খ্যাত। গদগদৰ আনজন পুত্ৰৰ নাম

* পৌৰাণিক আখ্যানমতে ব্ৰহ্মাই হাচি মাৰোঁতে জাম্বৱানৰ জন্ম বুলি প্ৰসিদ্ধি আছে। এই উক্তিৰ লগত সামাজ্য ৰাধিবলৈ অৰ্থটো এইদৰে বুজিব লাগিব—ব্ৰহ্মাই হাচি মাৰোঁতে যি শক্তি তেওঁৰপৰা নিৰ্গত হ'ল সেই শক্তি গদগদৰ ক্ষেত্ৰত নিক্ষিপ্ত হৈ তাৰপৰা জাম্বৱানৰ উৎপত্তি হৈছে। এতেকে জাম্বৱান গদগদৰ ক্ষেত্ৰজ সন্তান। গদগদৰ আন পুত্ৰৰ নাম ধৃত।

ধুম। ইন্দ্ৰৰ গুৰু বৃহস্পতিৰ পুত্ৰ কেশবী; এই কেশবীৰ পুত্ৰ হনুমানেই অকলে লঙ্কাত বান্ধসবোৰৰ ওপৰত ঘোৰ উৎপীড়ন কৰি যায়। ধৰ্ম্মাশ্বা বীৰ্য্যবান সুষেণ ধৰ্ম্মৰ পুত্ৰ; সোমৰ পুত্ৰ সৌম্যমূৰ্ত্তি বান্দৰ দধিমুখ। সুমুখ, তুমুখ অক বেগদৰ্শী এই তিনিজন মৃত্যুতুল্যবীৰক স্বয়ম্ভুৱে বান্দৰৰূপে সৃষ্টি কৰিছে। সেনাপতি নীল হৃতবাহন অগ্নিৰ পুত্ৰ; বায়ুৰ যিজন পুত্ৰ তেওঁ হনুমান নামে খ্যাত। দুৰ্দ্ধৰ বীৰ অজ্জদ ইন্দ্ৰৰ নাতি। মহাবলশালী মৈন্দ আৰু দ্বিবিদ এই দুজন অশ্বিনীকুমাৰ দুজনৰপৰা উৎপন্ন। গজ, গবাক্ষ, গবয়, শৰভ আৰু গন্ধমাদন কালাস্তক যম সদৃশ এই পাঁচ জন বৈবস্বতৰ পুত্ৰ। শ্ৰীমন্ত বীৰ দহ কোটি বান্দৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰি সাজু হৈ আছে; তেওঁলোক দেবপুত্ৰ, ইয়াৰ বাহিৰেও আৰু যিবোৰ আছে সিহঁতৰ সংখ্যা কৰিব নোৱাৰি।

২৮--৩৪। “সিংহসদৃশ পৰাক্ৰান্ত যিজন যুবা পুৰুষে খৰ, দুষণ আৰু ত্ৰিশিৰাক বধ কৰিছে তেৱেঁই দশবধৰ পুত্ৰ ৰাম, যাৰ সদৃশ বীৰ এই তিনিও জগতত নাই। বিৰাধ আৰু যম সদৃশ কবন্ধকো বধ কৰিছিল তেৱেঁই। পৃথিৱীত এনে কোনো পুৰুষ নাই যি ৰামৰ গুণানুকীৰ্ত্তন কৰি শেষ কৰিব পাৰে। জনস্থানত যিবোৰ বান্ধস আছিল, সিহঁত এই ৰামৰ হাততেই নিহত হয়। ধৰ্ম্মাশ্বা লক্ষ্মণে মাতঙ্গ কুল শ্ৰেষ্ঠ মাতঙ্গসদৃশ। তেওঁৰ বাণপথৰ সম্মুখত স্বয়ং ইন্দ্ৰও জীৱিত অবস্থাত তিষ্ঠি থাকিব নোৱাৰে। শ্বেত আৰু জ্যোতিৰ্ম্মখ নামে দুজন বান্দৰ আদিত্যৰপৰা উৎপন্ন; কপিপ্ৰবৰ হেমকুট বৰুণৰ পুত্ৰ। বান্দৰোত্তম নল বিশ্বকৰ্ম্মাৰ পুত্ৰ আৰু দুৰ্দ্ধৰ নামে যিজন অতি পৰাক্ৰমশীল আৰু বেগবান বান্দৰ আছে তেওঁ বসুৰ পুত্ৰ। বান্ধসসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ আপোনাৰ ভ্ৰাতা বিভীষণেও লঙ্কা পৰিত্যাগ কৰি, বৰ্ত্তমানে ৰামৰ হিত সাধনত ৰত হৈছে।

৩৫। “মহাৰাজ, সুবেল পৰ্ব্বতত অধিষ্ঠিত বান্দৰ সৈন্যবাহিনীৰ বিষয়ে সকলো কথা আপোনাক জনালে, তাৰ পিচত কৰিব লগীয়া যি কাম অবশিষ্ট আছে বুলি ভাবে তাক আপুনিয়ে ভালদৰে জানে।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

প্ৰকল্পিত সৰ্গ

বাৰণৰ দ্বাৰা সীতাৰ আগত মায়াবান-বধ বৃত্তান্ত কথন

১—১৭। বজা বাৰণৰ চৰবিলাকে জনালে যে অদম্য সৈন্যবল এটা লগত লৈ বামে লঙ্কাৰ ভিতৰতে সুবেল পৰ্বতত শিবিৰ পাতি আছে। চৰবোৰৰ মুখৰপৰা মহাবলশালী বাম উপস্থিত হোৱা শুনি বাৰণৰ মনত অলপ ভয়ৰ ভাব উদয় হল আৰু উপমন্ত্ৰীসকলক মাতি আনি কলে, “ৰাক্ষসগণ, তোমালোকে প্ৰধান প্ৰধান মন্ত্ৰীসকলক কোৱাঁগৈ যে মন্ত্ৰণাৰ সময় উপস্থিত, এতেকে তোমালোক অতি শীঘ্ৰে আহি উপস্থিত হোৱা।” বজাৰ আদেশ শুনা মাত্ৰকে মন্ত্ৰীবৰ্গ আহি উপস্থিত হোৱাত, তেওঁ তেওঁবিলাকৰ লগত মন্ত্ৰণা কাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত হল। দুৰ্দ্ধম বীৰ বাৰণে সেই সময়ৰ উপযোগী মন্ত্ৰণা কাম শেষ কৰি মন্ত্ৰীসকলক বিদায় দিয়াৰ পিচত নিজ গৃহত প্ৰবেশ কৰিলে। তাৰ পিচত ৰাক্ষসাদিগৰ বাৰণে মায়া-বিষয়ত পাৰ্গত মহাবলশালী সুবিখ্যাত মায়াবী ৰাক্ষস বিদ্যাৎজিহ্বক আশ্ৰয় কৰি মৈথিলী সীতাদেৱী থকা থললৈ যোৱাৰ ইচ্ছা কৰিলে, আৰু সেই উদ্দেশ্যে মায়াজ্ঞ বিদ্যাৎজিহ্বক সন্মো-
ধন কৰি কলে, “বিদ্যাৎজিহ্ব, বলা আমি দুজনে মায়াক আশ্ৰয় কৰি জনকাত্মজা সীতাক বিমোহিত কৰোঁগৈ। তুমি ৰাঘৱৰ মায়াময় মূৰটো আৰু শৰে সৈতে সেই বৃহৎ ধনুখন লৈ মোৰ ওচৰত উপস্থিত থাকিবা।” এইদৰে কোৱামাত্ৰকে নিশাচৰ বিদ্যাৎজিহ্বই তেওঁৰ স্নানিপুণ মায়াৰ বল বাৰণক দেখুৱাত তেওঁ তাত পৰিতুষ্টই পাৰিতোষিক হিছাপে ৰাক্ষসক অলঙ্কাৰ দান কৰিলে। তাৰ পিচতে মহাবলশালী ৰাক্ষসাদিপতিয়ে সীতাক দেখা পোৱাৰ বাবে লালায়িত হৈ অশোকবনত প্ৰবেশ কৰিলে আৰু তাত মলিনবেশে বিষণ্ণবদনে থকা সীতাক দেখা পালে। বাৰণে দেখিলে, সীতা শোকাভিভূতা আৰু স্বামীৰ ধ্যানতে মগ্ন হৈ অণোমুখে মাটিৰ ওপৰত বহি আছে আৰু ঘোৰমূৰ্ত্তি ৰাক্ষসীবোৰে ওচৰতে তেওঁক ৰখি আছে। সীতাক দেখি বাৰণে মনৰ আনন্দতে তেওঁৰ নাম লৈ ওচৰ চাপি নিৰ্ভীকভাবে ছৰভিসন্ধিপূৰ্ণ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “ভদ্ৰে, তুমি যাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰি মন মাৰি বহি আছা, এতিয়া তোমাৰ মনত সাস্থ্যনা দি মই তোমাক জনাওঁ যে ধৰহস্তা তোমাৰ স্বামী সেই ৰাঘৱ যুদ্ধত নিহত হৈছে, এতেকে তোমাৰ সকলো আশাৰ মূল ছিন্ন হৈছে আৰু তোমাৰ গৰ্বও ধ্বংস হৈছে। এতিয়া এই দুখৰ মাজেদিয়েই তুমি মোৰ ভাৰ্য্যা হবা। স্বৰ্গে,

ভূমি তোমাৰ মনৰ গতি পৰিত্যাগ কৰা, তোমাৰ মৃত স্বামীক লৈ কি কৰিবা ? মোৰ সকলো ভাৰ্য্যাৰ ওপৰত অধীশ্বৰী হৈ থাক। হে বৃথাভিমানিনী মুঢ়ে সীতে, তোমাৰ যি সামান্য পুণ্যৰ ফলত বামক লাভ কৰিছিল, বাম নিহত হোৱাত তোমাৰ সেই ভাবনা আঁতৰ হল। এতিয়া বৃদ্ধবধ সদৃশ তোমাৰ স্বামীবধ বাতৰি মোৰ পৰা শুনা।

১৮—৩৬। “বান্ধবৰাজ সুগ্ৰীৱৰ দ্বাৰা সংগৃহীত সুবৃহৎ সৈন্যদল লগত লৈ বাঘব ৰামে মোক বধ কৰিম বুলি এই সমুদ্ৰৰ তীৰলৈ আহিছিল। পিচত সন্ধ্যাকাল উপস্থিত হোৱাত সৈন্যদলে সৈতে তেওঁ সাগৰৰ উত্তৰ পাৰত শিবিৰ পাতি জিৰণি লয়। পঞ্চাঙ্গ হৈ মাজ নিশা সৈন্যদলে সৈতে ৰামে সুখে টোপনি গৈ থকা অৱস্থাত মোৰ গুপ্তচৰে তেওঁক দেখা পায়। তেতিয়া গ্ৰহস্তই পঠিয়াই দিয়া মোৰ বৃহৎ সৈন্যদলে যি ঠাইত ৰাম লক্ষ্মণে সৈতে শুই আছিল তালৈ গৈ তেওঁৰ সৈন্যদল ধ্বংস কৰে। মোৰ সৈন্যবোৰে পট্টিশ, পৰিঘ, চক্ৰ, ঋষ্টি, দণ্ড, বাণ, শূল, প্ৰদীপ্ত, কুট, মুগ্ধব, যষ্টি, তোমৰ, প্ৰাংস, মুষল আদি অস্ত্ৰেৰে সুসজ্জিত হৈ বান্ধবসৈন্যৰ ওপৰত জাপ দি পৰে আৰু সিহঁতক নিপাতিত কৰে। ইতিমধ্যে শক্ৰ-বিমৰ্দ্দক অস্ত্ৰপ্ৰয়োগকুশল গ্ৰহস্তই তেওঁৰ বৃহৎ খড়্গৰ দ্বাৰা প্ৰস্তুপ্ত অৱস্থাতে বামৰ মুৰটো কাটি শৰীৰৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰে। মোৰ সৈন্যবোৰে বিভীষণক ইচ্ছামতে লাক দি উঠি পলাই সাৰিব খোজোতেই ধৰি আনি শাস্তি দিয়ে। লক্ষ্মণে হতশেষ বান্ধবসৈন্য লগত লৈ যিপিনে ইচ্ছা লব দিলে। বান্ধবসৈন্যে বান্ধবৰাজ সুগ্ৰীৱৰ ডিঙি কাটি তেওঁক বধ কৰে আৰু হনুমানৰ হনু ভাজি দি তেওঁক নিপাতিত কৰে। পট্টিশেৰে টুকুৰাটুকুৰ কৈ কাটি দিয়াৰ পিচত গছ যিদৰে নিপাতিত হয় আঠু ছুটো ভাঙি দিয়াৰ পিচত জাহ্নবানো সেইদৰে নিহত হয়। মৈন্দ আৰু দ্বিবিদ নামে শক্ৰ বিমৰ্দ্দক যি দুজন বান্ধব-পুত্ৰ আছিল সিহঁতে বক্তান্ত কলেবৰে দীঘল দীঘলকৈ উশাহ লৈ বোদন কৰি থাকোঁতেই খড়্গৰ দ্বাৰা মাজতে দুখণ্ড কৰি কাটি দিয়াত মৃত্যুৰ মুখত পৰিল। বান্ধব পনসে পনস (কঠালটো)ৰ দৰে মাটিত বাগৰি পৰি চিঞৰ বাধৰ কৰি আছে। দৰীমুখ নামে যিজন বান্ধব আছিল নাৰচ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা বিদ্ধ হৈ গুহাবিশিষ্ট পৰ্ব্বততে পৰি আছে আৰু মহাতেজস্বী কুমুদ শৰবিদ্ধ হৈ মাতবোল এৰি মৰি শুই আছে। বান্ধবসৈন্যে বহুত শৰৰ দ্বাৰা বিদ্ধ কৰাত অক্লমে তেজ বতিয়াই ভূতলশায়ী হৈছে। বায়ুৰ বেগত মেঘমালা যিদৰে ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন হয়, মোৰ হাতী আৰু বধ বাহিনীৰ কোবত বান্ধব সৈন্য তেনেদৰে নিক্ষেপিত হৈ ধ্বাশায়ী হৈছে। তলতে ততমত এৰি পলাবলৈ ধৰোঁতে, সিংহই বৃহৎ হস্তীক বিদৰেখেদি যায় বান্ধবসৈন্যেও

বান্দৰ সৈন্যক খেদি খেদি যিমানৈ পাৰে বধ কৰিলে । খেদাৰ কোবত বৰ নোৱাৰি কিছুমান সাগৰত পৰিল, কিছুমানে লাক দি আকাশলৈ উঠিল আৰু কিছুমান ঝঙ্ক আৰু বান্দৰ সানমিহলি হৈ গছত আৰোহণ কৰিলে । এইদৰে পিঙ্গলবৰ্ণবিশিষ্ট বহুত বান্দৰ সাগৰৰ তীৰত বিকপাক্ষ বান্ধসবোৰৰ দ্বাৰা নিহত হল । হে দেৱী, তোমাৰ স্বামী তেওঁৰ সৈন্যগণে সৈতে মোৰ সেনাবাহিনীৰ দ্বাৰা এইদৰে নিহত হৈছে । ধূলিমিশ্ৰিত তেজেৰে বাঙলী মূৰটো লৈ অহা হৈছে ।”

৩৭—৪৪ । পৰম চুৰ্দ্ধান্ত বান্ধসবাজ বারণে এই দৰে কৈ সীতাই শুনি পোৱাকৈ তেওঁৰ ওচৰত থকা বান্ধসী এজনীক এই বুলি কলে, “ক্ৰূৰকৰ্ম্মা বান্ধস বিদ্যাঞ্জিহ্বক মাতি আনা, তেৱেঁই যুদ্ধস্থলৰপৰা বাঘৰ মূৰটো লৈ আহিছে ।” তেতিয়া বিদ্যাঞ্জিহ্বই মূৰটো আৰু ধনুখন আনি বজাৰ ওচৰত মূৰ দোৱাই সেৱা জনাই ধিয় দিলে । তেওঁ এইদৰে উপস্থিত হোৱাত বজা বারণে সুদীৰ্ঘ জিহ্বাবিশিষ্ট বিদ্যাঞ্জিহ্বক কলে “বেগেতে তুমি দাশৰণি বামৰ মূৰটো আনি সীতাৰ ওচৰত উপস্থাপিত কৰা । হতভাগিনীয়ে তেওঁৰ স্বামীৰ শেষ অৱস্থাটো ভালদৰে চাই লওক ।” আদেশ পোৱাৰ লগে লগে সেই বান্ধসে মনোজ্ঞৰূপবিশিষ্ট সেই মূৰটো সীতাৰ আগত পেলাই দি তৎক্ষণাত তাৰপৰা অন্তৰ্হিত হল । তেতিয়া বারণেও ত্ৰিভুগত বিখ্যাত বামৰ সমুজ্জল মহৎ ধনুখন সীতাৰ সন্মুখত দলিয়াই দি কলে, “জ্যাসংযুক্ত এয়ে তোমাৰ বামৰ ধনু—যিখন গ্ৰহস্তই মনুষ্য বামক বধ কৰি ইয়ালৈ লৈ আহিছে ।”

৪৫ । বিদ্যাঞ্জিহ্বই সৈতে ধনু আৰু বামৰ মূৰটো মাটিত দলিয়াই দিয়াত বারণে বিদেহবাজকন্যা যশস্বিনী সীতাক কলে, “তেন্তে সীতা, এতিয়া তুমি মোৰ বশানুবৰ্ত্তিনী হোৱা ।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একত্ৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বাদ্বিংশ সৰ্গ

মায়া-বামৰ মূৰটো দেখি সীতাৰ শোক

১—৫। বাঁহে দেখুৱা মূৰটো আৰু ধনুখন সীতাই দেখিলে আৰু লগতে হনুমানে বৰ্ণনা কৰা সুগ্ৰীৱৰ লগত মিলন আৰু বাঁহসবধৰ কল্পনাৰ কথাও তেওঁৰ মনত জাগি উঠিল। তেওঁ দেখিলে যে চকুযুৰি, মুখৰ বৰণ, চুলি কঁকাল, আৰু পৱিত্ৰ চূড়ামণি সকলো তেওঁৰ স্বামী বামৰ সদৃশ। এই চিনবোৰ দেখি, প্ৰকৃততে এইটো বামৰ শিৰ যুলি ধাৰণা হোৱাত তেওঁৰ শোকৰ পাৰকূল নোহোৱা হল। তাৰ পিচত মাইকী কুৰুৱা পক্ষীয়ে যিদৰে বোদন কৰে সেইদৰে বোদন কৰি কৈকেয়ীক গৰিহণা দি তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, “কৈকেয়ী, বধুকুলনন্দন নিহত হল আৰু লগতে তোমাৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ হল। তুমি সৃষ্টি কৰা কলহৰ কলত এই কুল নিৰ্ভুল হল। কৈকেয়ী, স্বামী বামচন্দ্ৰই তোমাৰ কি অন্যায় কৰিছিল যাৰ কাৰণে চীৰংসন পিন্ধাই তেওঁক মোৰ লগত বনবাস দিব লগা হৈছিল।”

৬—৩২। এইদৰে কৈ দুখাভিভূতা সীতাদেবীয়ে কঁপি কঁপি ঞ্জিকটো কলগছ-জুপিৰ দৰে মাটিত বাগৰি পৰিল। পিচমুহূৰ্ত্ততে চেতনা লাভ কৰি দীঘলকৈ জয়নিয়াহ কাঢ়ি মূৰটো তুলি লৈ বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে, “হে মহাবাহু, আপুনি বীৰ পুৰুষৰ ব্ৰত * অনুসৰণ কৰি শেহত এই দশা প্ৰাপ্ত হল আৰু লগতে বিধিয়ে মোকো বিধবা কৰিলে। হায়! মোৰ কি সৰ্বনাশ হল! তিবোতাৰ পক্ষে স্বামীৰ মৰণেই সকলো অনৰ্থৰ মূল। হে সূত্ৰত, আপোনাৰ চৰিত্ৰ পৰম পৱিত্ৰ আৰু ময়ো সদাচাৰ-বতা, তথাপি মোৰ আগতে আপোনাৰ মৃত্যু ঘটিল। এই ভীষণ দুখৰ ভিতৰত যিজনে শোক-সাগৰ-নিমগ্না মোক বন্ধা কৰিবলৈ উত্তত হৈছিল, হায়! শেহত সিজনো নিহত হল। বৎসযুক্ত ধেনু বৎসবিহীন হলে যেনে অৱস্থা প্ৰাপ্ত হয়, হে বাঘৰ, আপুনি অবিহনে পুত্ৰবৎসল। শাহু আই কৌশল্যাৰো আজি তেনে অৱস্থা। বাঘৰ, দৈৱজ্ঞসকলে কৈছিল আপুনি সুদীৰ্ঘ আয়ুঃকাল সম্পন্ন, হায়! তেওঁলোকৰ সেই কথাও মিছাতহে পৰিণত হল, যিহেতু আপুনি অলপ দিন জীয়াই থাকিয়েই মৃত্যু মুখত পৰিব লগা হল। আপুনি প্ৰজ্ঞাবান আৰু সাধু চৰিত্ৰৰ হলেও আপোনাৰ প্ৰজ্ঞাশক্তিৰ বিলোপ হল আৰু সেয়েহে মৃত্যু-মুখত পৰিবলৈ পালে। নহলে এনেটোও হব পাৰে যে, প্ৰাণীমাত্ৰেই কালৰ অধীন, এতেকে আপুনিও কালৰ বশবৰ্ত্তী হৈ

এজ্ঞান হোৱা সৰ্বোচ্চ যুগ্ম-পৰিল। আপুনি নীতিশাস্ত্ৰবিদ, বিপদৰ হাত
 কিদৰে এৰাব লাগে আপুনি তাক জানে আৰু বিপদ নিবাৰণ বিষয়ত পাৰ্গত, তথাপিহো
 আপোনাৰ অভাৱনীয় এই যুগ্ম হবলৈ পালে কেনেকৈ? বুজিলে। অতিৰিক্ত কাল-
 বাত্ৰিসদৃশ ময়ে বলপূৰ্বক আপোনাক টানি আনি যুগ্মযুগ্মত পেলালে। হে মহাবাহু
 মোৰ নিচিনা হতভাগিনীজনক পৰিত্যাগ কৰি শ্ৰিয়া পত্নীক সান্ধি ধৰা দি শেহত
 পৃথিৱীক আলিঙ্গন কৰি গুই থাকিল। হে বীৰ, কাকলভূষিত আপোনাৰ এই শ্ৰি
 ধনু মই সততে গন্ধমাল্যেৰে পূজা কৰি আছিলোঁ, হয়। এতিয়া তাৰো লক্ষ্য হল
 এই। হে অৰঘ, আপুনি মোৰ শৰীৰ আৰু আপোনাৰ পিতৃদেৱ আৰু আন আন
 পিতৃপুৰুষগণৰ লগত সৰগত মিলিত হলগৈ। আপুনি পিতৃসত্য পালনৰূপ মহৎ
 কাম সম্পাদন কৰি নক্ষত্ৰৰূপে এতিয়া আকাশত বিৰাজ কৰিছে সঁচা, কিন্তু তাৰ
 দ্বাৰা আপুনি আপোনাৰ পৰম পবিত্ৰ এই ৰাজবংশৰ প্ৰতি উপেক্ষা কৰিলে। হে ৰাজন,
 বালক অৱস্থাতে বালিকা মোক সহচাৰিণী ভাৰ্য্যাকৰূপে গ্ৰহণ কৰিলে, কিন্তু এতিয়া মোৰ
 পিনে চকু মেলি নাচায় কিয় আৰু কথাই বা নকয় কিয়? হে কাকুৎস্থ, মই শুনিছিলো
 আপুনি মোৰ পাণি-গ্ৰহণ কৰাৰ সময়ত কৈছিল যে আপুনি সদায় মোৰ সঙ্গী হৈ
 থাকিব। আপোনাৰ সেই প্ৰতিজ্ঞা স্মৰণ কৰি, হে ৰাঘব, দুখাভিভূতা মোকো আপোনাৰ
 ওচৰলৈ নিয়ক। হে বাম, আপুনি গতিশীলবিলাকৰ ভিতৰত বৰেণ্য, তথাপিহো
 কি কাৰণত হতভাগিনী মোক এৰি এই লোকৰপৰা আন লোকলৈ গতি কৰিলে?
 হয়। যি শৰীৰ মই মজলময় পৱিত্ৰ বস্ত্ৰেৰে বিভূষিত কৰি কমনীয় কৰি থৈছিলোঁ,
 আজি মাংসাশী হিংস্ৰজন্তুৱে তাক টনা আজোৰা কৰি তাৰ ওপৰত অত্যাচাৰ কৰিবলৈ
 ধৰিছে। অগ্নিষ্টোমাদি যজ্ঞ আৰু প্ৰচুৰ দক্ষিণা দানৰ দ্বাৰা আপুনি সংস্কাৰ লাভ
 কৰিছিল, তথাপি এতিয়া অগ্নিসংস্কাৰ লাভ নকৰি আপুনি এইদৰে যুগ্মক বৰণ
 কৰিলে কিয়? বনবাসক উদ্দেশ্য কৰি আমি তিনিজনে ওলাই আহোঁ। এতিয়া
 আমাৰ তিনিজনৰ তিতাত অকল লক্ষ্মণকেই মাত্ৰ শোক-সন্তপ্ত আই কৌশল্যাই
 দেখা পাব। আয়ে আপোনাৰ মিত্ৰবলৰ কথা সোধোঁতে লক্ষ্মণে কব লাগিব যে
 ৰাক্ষসবোৰে নিশাকালত আপোনাক বধ কৰিলে। ৰাঘৱ, আই কৌশল্যাই যেতিয়া
 শুনিব যে বাতি গুই থাকোঁতে আপোনাক বধ কৰিলে আৰু ময়ো ৰাক্ষসৰ ঘৰত
 অৱস্থিত হৈ আছোঁ, তেতিয়া তেওঁৰ বুকু ফাটি যাব আৰু তাৰ পিচত তেওঁ জীৱন
 ধাৰণ কৰি থাকিব নোৱাৰিব। তেওঁ শুনিব যে অকল অনাৰ্যা মোৰ কাৰণে
 নিষ্পাপ ৰাজপুত্ৰ বামে সাগৰ উত্তীৰ্ণ হৈ শেহত গৰু খোজ এটাত পৰি নিহত হল।
 মই কুলকলঙ্কিনী, লক্ষ্মণপুত্ৰই তুলতে মোক বিবাহ কৰিলে, সেয়েহে মোৰ স্বামীৰ

মৃত্যুৰ কাণ্ড হ'লোঁ। নিশ্চয় পূৰ্ব জন্মত কন্যাদান, গো, ভূমি অথবা বত্ৰাদি জৰায়ু দান মই কৰা নাই, সেইকাৰণে এই জন্মৰ এই কালত সকলো অতিথিৰে প্ৰিয়জন বামৰ ভাৰ্যা হৈয়ো মই এইদৰে অনুতপ্ত হ'ব লগা হৈছে। বাৰণ, অনুগ্ৰহ কৰি তুমি বামৰ ওপৰত থৈ মোক বধ কৰা আৰু তাৰ দ্বাৰা পতিৰ লগত পত্নীৰ মিলন ঘটাই এই অত্যাৱশ্যক মঙ্গলময় কাৰ্য্যখিনি কৰাঁ। বাৰণ, তেওঁৰ মূৰৰ লগত মোৰ মূৰটো আৰু শৰীৰৰ লগত শৰীৰটো লগ লগাই দিয়াঁ। যাতে মহাত্মা সেই স্বামী ঘেনি গল ময়ো তালৈ যাব পাৰোঁ।”

৩৩—৩৭। জনকদুহিতা আয়তলোচনা সীতাদেবীয়ে দুখতে অভিভূতা হৈ এইদৰে বিলাপ কৰি কৰিয়ে স্বামীৰ শিৰ আৰু ধনুখনৰ পিনে বাৰে বাৰে চাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ এইদৰে বিলাপ কৰি থাকোঁতে দ্বাৰ বন্ধক কোনো এটা বান্ধসে হাত যোৰ কৰি বাৰণৰ ওচৰত থিয় দিলে! “জয় প্ৰভুৰ জয়” বুলি সেৱা জনাই বাৰণক প্ৰসন্ন কৰি বান্ধসে নিবেদন কৰিলে, “সেনাপতি গ্ৰহস্ত উপস্থিত। অমাত্যাগণে সৈতে সেনাপতি গ্ৰহস্ত উপস্থিত হৈ আপোনাক দেখা পোৱাৰ ইচ্ছাতে মোক আপোনাৰ ওচৰলৈ পঠিয়াইছে। হে মহাৰাজ, ৰাজকাৰ্য্যহেতু নিশ্চয় অতি আবশ্যকীয় কোনো কাৰ্য্য উপস্থিত হৈছে, যি কাৰণত অসময়ত মই আপোনাৰ ওচৰ চাপিব লগা হৈছে; তাৰ বাবে ক্ষমা কৰি আপুনি যেন তেওঁলোকক দৰ্শন দিয়ে।”

৩৮—৪০। দ্বাৰবন্ধক বান্ধসে নিবেদন কৰা কথাখিনি শুনি বাৰণে অশোকবন পৰিত্যাগ কৰি মন্ত্ৰীসকলৰ লগত দেখা কৰিলেগৈ। মন্ত্ৰীসকলৰ ওপৰত সকলো কাম সম্পূৰ্ণৰূপে ন্যস্ত থাকিলেও বামৰ পৰাক্ৰম সম্বন্ধে তেওঁ সকলো কথা জানি থকাৰ কাৰণে বাৰণে সভাগৃহত প্ৰৱেশ কৰি মন্ত্ৰণাকাৰ্য্যত নিযুক্ত হ'ল। ইপিনে বাৰণ যোৱাৰ লগে লগে বামৰ সেই মূৰ আৰু ধনুও অন্তৰ্হিত হ'ল।

৪১—৪৩। সভাত প্ৰবেশ কৰি বান্ধসেন্দ্ৰ বাৰণে ভীমপৰাক্ৰমশীল মন্ত্ৰীবৰ্গৰ লগত বামৰ লগত যুদ্ধ কৰাৰ সম্বন্ধে কি কৰ্তব্য সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত ওচৰতে থকা তেওঁৰ হিঠৈষী সেনাধ্যক্ষসকলক আদেশ দিলে, “তোমালোকে ভেৰী আৰু নঢ়াল বজাই অতি শীঘ্ৰে সকলো সৈন্যকে ইয়াত উপস্থিত কৰোৱাঁ, কিন্তু যি কাৰণত মতা হৈছে সেইটো উল্লেখ নকৰিবা।”

৪৪। ৰাজআদেশ পোৱাৰ লগে লগে ‘তথাস্তু’ বুলি দূতবোৰে লবালবিকৈ সৈন্য সংগ্ৰহ কৰি আনি যুদ্ধাকাঙক্ষী ৰজাৰ ওচৰত সিহঁতৰ আগমন নিবেদন কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত দ্বাদশোঃ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বয়লিঙ্গ সৰ্গ

সীতাৰ প্ৰতি সৰমাৰ আশ্বাস-বাণী

১—১২ । সীতাৰ অতি চেনেহৰ প্ৰিয়সখী বিভীষণৰ পত্নী সৰমাই * সীতাক বান্ধসেজ বারণৰ কাৰ্য্যত তেনেই শোকাভিত্ততা হোৱা দেখি তেওঁৰ ওচৰলৈ আহি মুহূৰ্বাকো তেওঁক আশ্বাস দিবলৈ ধৰিলে । বারণৰ নিৰ্দেশমতে দয়ালীলা সৰমাই সীতাক বন্ধা কৰি থকাটোকে দৃঢ় পণ কৰি লৈ অশোকবনত বান্ধসীবোৰে বধি থকা কালৰ ভিতৰত সিহঁতৰ তৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন আৰু ৩৭সনাৰপৰা সীতাক বন্ধা কৰি থকাৰ কাৰণে সীতাৰ লগত তেওঁৰ সখ্য ভাব হয় । প্ৰিয় সখী সৰমাই * দেখিলে— সীতাদেবীয়ে চৈতন্তবিহীন হৈ মাইকী ঘোঁৰাৰ নিচিনাকৈ ধূলিতে লুটি খাই পৰি আছে, তেতিয়া তেওঁ সূত্ৰতাচাৰিণী সীতাৰ ওচৰলৈ আহি মাটিৰপৰা তুলি লৈ চেনেহতে আশ্বাসপূৰ্ণ বাণীৰে কবলৈ ধৰিলে, সীতা, বারণে তোমাক যি ক'লে আৰু তাৰ উত্তৰত বারণক তুমি যি ক'লা সেই সকলো কথা এই গহীন বনতে লুকাই থাকি নিৰ্ভীকচিত্তে মই শুনি আছিলম । হে বিশালাক্ষী, তোমাৰ কাৰণে বারণলৈ মোৰ কোনো ভয় নাই । ** আৰু যি কাৰণত বারণ লবালবিকৈ ইয়াৰপৰা ওলাই গৈছে, হে মৈথিলী, বাহিৰলৈ গৈ তাৰ কাৰণটোও মই জানি আহিছোঁ । জানকী, বাম জিতেজিয়,*** আত্মতৰ্ক, আৰু পুৰুষশ্ৰেষ্ঠ । এতেকে সন্মুখত অৱস্থাতো তেওঁক কোনেও বধ কৰিব নোৱাৰে । বৃক্ষক আশ্ৰয় কৰি যুদ্ধ কৰিব পৰা এই বান্ধববোৰ দেববংশ জাত আৰু দেৱতুল্য বামচন্দ্ৰৰ দ্বাৰা সুবন্ধিত, এতেকে তেওঁলোকৰো বধ অসম্ভৱ । শ্ৰীমান শ্ৰীৰাম সুগোল সুদীৰ্ঘ ভূজ বিশিষ্ট ; বিশাল বক্ষ বিশিষ্ট বাম মহাপ্ৰতাপবান, ধনুৰ্দ্ধৰ, যুদ্ধৰ সাজ-সৰঞ্জামেৰে সুসজ্জিত আৰু ধাৰ্ম্মিক বুলি জগতত সুবিখ্যাত । স্বয়ং বিক্ৰমশালী তেওঁ তেওঁৰ ভ্ৰাতা লক্ষ্মণে সৈতে নিজক যিদৰে বন্ধা কৰি আছে সেইদৰে তেওঁ আনকো বন্ধা কৰি থাকে । তেওঁ উচ্চ-

* সৰমা বিভীষণৰ পত্নী, সতৃপ্ত সৰ্পৰূপী । বারণে বুজিছিল যে সততে ৩৭সনা কৰি থকাৰ কাৰণে হয়তো কোনো কাৰণত সীতাৰ সৰ্বনাশ হ'ব পাৰে । এইকাৰণে মাজে মাজে আশ্বাস দি সীতাক বচাই ৰাখিবলৈ তেওঁ সৰমাক নিযুক্ত কৰিছিল ।

** কিয়নো বারণেই মোক তোমাৰ তত্ত্বাবধান লবলৈ নিযুক্ত কৰিছে ।

*** জিতেজিয় পুৰুষৰ নিদ্রা আলস্য আদি দোষ নাথাকে, এতেকে শুই থকা অৱস্থাত তেওঁক বধ কৰাৰ কথা অসম্ভৱ । তদুপৰি তেওঁ পুৰুষশ্ৰেষ্ঠ, এতেকে বীৰ্য্য-বিষয়তো সকলোৰে ওপৰত । বান্ধসে তেওঁক বধ কৰাৰ কোনো কথাই উঠিব নোৱাৰে ।

কুলজাত আৰু নীতিশাস্ত্ৰবিদ। তেওঁৰ বল আৰু পুৰুষত্ব আনৰ চিন্তাৰ অগোচৰ; তেওঁ শত্ৰুপক্ষৰ সংহাৰক। এতেকে হে সীতা, শত্ৰুনিধনকাৰী সেই ৰামচন্দ্ৰ কেতিয়াও নিহত হ'ব নোৱাৰে।”

১৩-১৮। সৰ্ৱভূতবিৰোধী ক্ৰূৰকৰ্ম্মা মায়াবী ৰাৱণে অসংবুদ্ধিৰ আশ্ৰয় লৈ তোমাৰ ওপৰত এই মায়া প্ৰয়োগ কৰিছে। সীতা তোমাৰ শোকৰ কাৰণ দুৰ হৈছে; সকলো প্ৰকাৰৰ সুমঙ্গল তোমাৰ সম্মুখত; লক্ষ্মীয়ে তোমাক আশ্ৰয় কৰিছে। যি কাৰণত তোমাৰ পক্ষে সকলো প্ৰকাৰৰ হিত উপস্থিত হৈছে, কওঁ শুনা। ৰামে ৰাণৰ সৈন্যগণে সৈতে সাগৰ পাৰ হৈ দক্ষিণকূলত উপস্থিত হৈছে। লক্ষ্মণে সৈতে কাকুৎস্থ ৰাম সকলোপিনে সবল হৈ সাগৰৰ তীৰত বান্দৰ সৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিৱৰ্ত্তিত হৈ বৈ আছে। যিবোৰ ক্ষিপ্ৰগতিসম্পন্ন ৰাক্ষসক ৰাৱণে পঠিয়াইছিল সিহঁত ৰামে সাগৰ অতিক্ৰম কৰা বাতৰি লৈ উত্ততি আহিছে। বিশালাক্ষী সীতা, ৰাক্ষসাধিপ ৰাৱণ সেই বাতৰি পাই বৰ্ত্তমানে মন্ত্ৰীবৰ্গৰ লগত মন্ত্ৰণা কাৰ্য্যত ব্যস্ত হৈছে।”

১৯-৩৫। ৰাক্ষসী সৰমাই সীতাৰ লগত এইদৰে কথাবতৰা হৈ থাকোঁতে সৈন্যবোৰৰ যুজোত্তোগৰ ভৈৰৱ শব্দ তেওঁলোকৰ কাণত পৰিল। দণ্ডাহত ভেৰীৰ ভীষণ ৰং শুনি মধুৰভাষিণী সৰমাই সীতাক কলে, “ভীক সীতা, যুদ্ধৰ বাবে কৰা আয়োজনৰ ভীষণ শব্দ আৰু মেঘবৰ্জ্জন সদৃশ ভেৰীৰ নাদ শুনা। মন্ত্ৰমাতক আৰু বধাশ্বসমূহ যথাস্থানত সংযুক্ত হ'বলৈ ধৰিছে আৰু হাজাৰে হাজাৰে সৈন্যই বৰষুণ হাতত লৈ ঘোঁৰাত আৰোহণ কৰিবলৈ ধৰিছে, সমৰ-সাজত সজ্জিত হৈ অৰ্দ্ধতদঙ্গী হাজাৰে হাজাৰে সৈন্য ওলাই আহি ৰাজপথত ভৰি পৰিছে। চৌৰ উখল-মাখলত সাগৰত বিদৰে শব্দ হয়, সৈন্যসমূহৰ ক্ষিপ্ৰ গতি, নাদ, উজ্জ্বল অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, পৰিহিত চৰ্ম্ম, বৰ্ম্ম, বধসংযুক্ত অশ্ব, গজ—আৰু ৰাক্ষসবাজৰ অনুগামী তেজস্বী ৰাক্ষসসমূহৰ আনন্দ উল্লাসতে চাৰিওফালে বিক্ষিপ্ত নানাবৰণৰ প্ৰভালৈ লক্ষ্য কৰা। হে দেৱী, ৰাক্ষসবোৰৰ এই বিপুল আয়োজনো সিহঁতৰ জোমহৰ্ষণকৰ ভীষণ ভয়ৰ কাৰণেহে হৈছে বুলি জানিবা। জীয়ে তোমাৰ শোক বিনশ কৰিবলৈ আহি তোমাক আশ্ৰয় কৰিছে। ইজ্জই দৈত্যকুলক বধ কৰি লক্ষ্মীক উদ্ধাৰ কৰাৰ নিচিনাকৈ তোমাৰ স্বামী জিতক্ৰোধ, অচিন্ত্যপৰাক্ৰম কমললোচন ৰামচন্দ্ৰই যুদ্ধক্ষেত্ৰত সেই ৰাৱণক বধ কৰি তোমাক উদ্ধাৰ কৰিব। শত্ৰুহন্তা ইজ্জই বিষ্ণুৰ সহায় লৈ যিদৰে শত্ৰুকুল নিৰ্মূল কৰিছিল লক্ষণক লগত লৈ তোমাৰ স্বামীয়েও সেইদৰে ৰাক্ষসকুল আক্ৰমণ কৰিব। খৰু নিপাতিত হোৱাৰ পিচত সকলো কাৰ্য্য সম্পন্ন হৈ গলে উপস্থিত হোৱা স্বামৰ কোলাত আশ্ৰয় লোৱা তোমাক মই দেখা পাম। আত্ম তেজস্বী

বিশালবকবিশিষ্ট বায়ব বুকুৰ মাজত সোমাই তুমি যিদৰে আনন্দাঞ্চ পৰিত্যাগ কৰিবা মই তাকো দেখিম। হে দেৱী, আজি বহু মাহ ধৰি তোমাৰ জঘনপ্ৰদেৰ্শনলৈ নামি পৰা যি বেণী তুমি লৈ আছা মহাবলশালী বামে অতি সোনকালে তাক উদ্ধৃত্ত কৰিব। উদ্ধৃত পূৰ্ণচন্দ্ৰসদৃশ বায়ব মুখবপিনে চাই, হে দেৱী, মাইকী সাপে শৰীৰৰ মোট সলোৱাৰ দৰে তুমি ইমান দিনে বৈ লৈ থকা শোকাঞ্চ বিসৰ্জন কৰিব।। ঐগিলি, অতি সোনকালে বাৰণ নিহত হোৱাৰ পিচত তুমি বায়ব প্ৰিয়া হৈ সকলো ভোগ্যলক্ষ্যৰ অধিকাৰিনী হবা।। স্তুষ্টিৰ কলত পৃথিবী সমৃদ্ধিশালী অসোৰে পৰিপূৰ্ণ হোৱাৰ নিচিনাকৈ তুমিও বায়বপৰা সকলো আদৰ লাভ কৰি পৰম স্তুৰ অনুভব কৰিব পাৰিবা। হে দেৱী, যি সূৰ্য্যদেৱে মেকপৰ্ব্বতক আশ্ৰয় কৰি অশ্বসদৃশ মণ্ডলাকাৰে পৃথিবীৰ সৰ্ব্বত্ৰ ভ্ৰমণ কৰে আৰু যি সূৰ্য্য সকলো প্ৰজাবৰ্গৰ উৎপত্তিৰ কাৰণ বৰ্ত্তমানে সেই সূৰ্য্যদেৱৰ শৰণ লৈ তেওঁক প্ৰণাম কৰ।।” *

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত জয়ত্ৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

চতুস্তিংশ সৰ্গ

সৰমাৰ আত্মসবাণীত সীতাৰ জাস্তনা লাভ

১- ১১। বাৰণৰ কথা শুনি শোকসন্তপ্ত হৈ থকা সীতাদেৱীয়ে সৰমাৰ কথাত মনত অলপ শান্তি পালে আৰু সূৰ্য্যৰ তাপত ডেই পুৰি থকা পৃথিবীৰ বৃষ্টিপাত হলে যিদৰে শান্ত হয়, সৰমাৰ কথায়ে তেওঁৰ মনত তেনেদৰে আনন্দ দিলে। তেতিয়া প্ৰিয় সখী সৰমাই বন্ধুৰ হিতকাঙ্ক্ষিনী হিছাপে প্ৰথমতে হাঁহি এটা মাৰি সময়োপযোগী কথাৰে কবলৈ ধৰিলে, “চাকনেত্ৰ সীতা, আনৰ অদৃশ্যা হৈ থাকি বায়ক তোমাৰ কথাটো জনাই মই তেওঁৰ মঙ্গল-বাতৰি লৈ উভতি আহিব পাৰোঁ।; নিৰালস্য আকাশৰ মাজেদি গৈ থকা অৱস্থাত পবন দেৱতা অথবা গৰুড়েও মোক লগ ধৰিব নোৱাৰে।” সৰমাই এইদৰে কোৱাত সীতাদেৱীয়ে পূৰ্ব্বৰ শোকতে অভিভূত হৈ থাকিও কোমল আৰু মধুৰ বাক্যে তেওঁক কবলৈ ধৰিলে, “সৰমা, মই জানো যে নগনমণ্ডল অথবা পাতালপুৰীলৈ যোৱাৰ ক্ষমতা তোমাৰ আছে,

*সীতা সূৰ্য্যবংশৰ কুলবধু : সূৰ্য্য উদয়ৰ লগে লগে সকলো প্ৰাণীয়ে জাগ্ৰত হৈ কৰ্ম্মত প্ৰবৃত্ত হয়, এতেকে সূৰ্য্যই সকলোৰে উৎপত্তি স্বৰূপ। এতেকে সূৰ্য্যৰ শৰণ লৈ শুভকাল প্ৰতীক্ষা কৰা—এই অৰ্থ।

তথাপি এই সময়ত মোৰ প্ৰতি তোমাৰ যি কৰ্তব্য তাক মই কওঁ শুনা। যদি তুমি মোৰ হিত সাধন কৰিব খোজা। তেন্তে ধৈৰ্য্য ধাৰণ কৰি বাৰণে ইয়াৰ পৰা গৈ এতিয়া কি কৰিছে তুমি তাক জানি আই। পান কৰি উঠাৰ পিচতেই মদে যিদৰে মানুহক বিমুগ্ধ কৰে, ক্ৰুৰমতি শত্ৰু বাৰণেও তাৰ মায়াবলৰ দ্বাৰা মোক সেইদৰে বিমুগ্ধ কৰিলে। এই ছৰাস্বাই মোক বধি থাকিবলৈ দিয়া ঘোৰমূৰ্ত্তি বান্ধসী-
ইত্তৰ দ্বাৰাই সদাই মোক তৰ্জন-গৰ্জন আৰু ভৎসনা কৰাই আছে। সিহঁতৰ উৎ-
পাতত মই সদাই শক্তি আৰু উদ্বিগ্ন অৱস্থাত দিন কটাইছোঁ, কোনো দিনে মনত শান্তি পোৱা নাই। এই অশোকবনত থকা কালত তাৰ ভয়তে সদায় উদ্ভিগ্ন হৈয়ে থাকিব লগা হৈছে। সি যিবোৰ কথা কলে তাৰ কোনটো সঁচা আৰু কোনোটো মিছা তাক নিশ্চয়কৈ জানি আহি মোক সকলোখিনি জনোৱা আৰু তেনেহলেই তুমি মোৰ প্ৰতি বিশেষ অনুগ্ৰহ দেখুৱা হব।”

১২—১৮। সীতাই এই দৰে কোৱাত য়হুভাষিনী সবমাই চকুলোৰে তিত্তিথকা সীতাৰ মুখত হাত দি কবলৈ ধৰিলে, “জানকী তুমি যদি তাকেই ইচ্ছা কৰিছা তেন্তে মই এতিয়াই গৈ শত্ৰুৰ অভিপ্ৰায় বুজি উভতি আহোঁগৈ।” সীতাক এই-
দৰে কৈ সবমাই বান্ধস বাৰণ গুচলৈ গৈ, মন্ত্ৰিবৰ্গে সৈতে আলোচনা কৰি থকা তাৰ কথা বতৰাবোৰ শুনিলে। ধীৰভাবে সকলোখিনি কথা সঠিককৈ বুজিলে অতিশীঘ্ৰে তেওঁ পুনঃ পবিত্ৰ অশোকবনলৈ উভতি আহিল। অশোকবনত প্ৰবেশ কৰি তেওঁ দেখিলে যে শ্ৰীহীন পত্নমফুলটিৰ নিচিনা সীতাদেৱীয়ে তেওঁৰ আশ্ৰয়ত প্ৰিয় সবমাইৰ আগমনকে প্ৰতীক্ষা কৰি আছে। প্ৰিয়ভাষিনী সবমা আহি পোৱাৰ লগে লগে সীতাই গাঢ়ভাবে আলিঙ্গন কৰি নিজে এওঁৰ প্ৰতি আসন আগবঢ়াই দি কলে, “সবমে, গুপ্তিৰ ভাবে এই আসনত বহিলে, ছৰাস্বা সেই বাৰণৰ মতি-
গতি সম্বন্ধে নিশ্চয় কৈ যিটো জানিব পাৰিলা মোক কোৱা।

১৯। সীতাদেৱীয়ে কম্পিতকলেবৰে এইদৰে সোধাত বাৰণে মন্ত্ৰীবৰ্গেসৈতে যিদৰে কথোপকথন কৰি আছিল তাকে বৰ্ণনা কৰি সবমাই কবলৈ ধৰিলে, “বৈদেহী, বান্ধসবাজ বাৰণৰ জননী আৰু তেওঁৰ অতি বৃদ্ধ মন্ত্ৰীপ্ৰবৰে তোমাৰ মুক্তিৰ বিষয়ে সুন্দৰ মনোমোহা আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাৰে বুজাই কলে, “বাৰণ, তুমি যথাবিহিত ৰূপে সৎকাৰ কৰি মৈথিলীক তেওঁৰ স্বামী নবজ্জ্ৰেষ্ঠ বামৰ হাতত প্ৰত্যৰ্পণ কৰা। জনস্থানত যি অঙ্কুত ঘটনা হ’ল সেয়ে তোমাৰ পক্ষে যথেষ্ট উদাহৰণ স্বৰূপ হোৱা উচিত। তত্ৰূপৰি সমুদ্ৰ লঙ্ঘন আৰু হনুমান আৰু সীতাৰ লগত দেখা-শুনা কৰি যোৱাটোও তোমাৰ পক্ষে আন এটা পটভূমি স্বৰূপ। বৃদ্ধত মানুহে বান্ধসক বধ

কৰাটোও এটা বিস্ময়কৰ ঘটনা । এইদৰে তেওঁৰ জননী আৰু বৃদ্ধ মন্ত্ৰীয়ে বহু প্ৰকাৰে বুজোৱা সন্বেও, ধনলোভী মানুহে হাতৰ ধন এৰি দিব নোৱৰাৰ দৰে ৰাৱণে তোমাক পৰিত্যাগ কৰিব খোজা নাই । মৈথিলী, যুদ্ধত তেওঁ নিহত নহয়-মানে তেওঁ তোমাক এৰি নিদিব, মন্ত্ৰীবৰ্গেৰে সৈতে ৰাৱণে ইয়াকেই স্থিৰ কৰিছে । মৃত্যুৰ কবলত পৰি ৰাৱণ আৰু তেওঁৰ মন্ত্ৰীবৰ্গৰ ভিতৰত এই বুদ্ধিয়েই খেলাইছে যে যুদ্ধত ৰামৰ হাতত সম্পূৰ্ণৰূপে পৰাঙ হৈ ৰাক্ষসকুল আৰু তেওঁৰ ধ্বংস নহয়-মানে অকল ৰামৰ ভয়ত তেওঁ তোমাক মুক্তি দিবলৈ অক্ষম । এতেকে হে মৈথিলী, এইটো নিশ্চিত যে ৰামচন্দ্ৰই তেওঁৰ তীক্ষ্ণ শব্দসমূহৰ দ্বাৰা যুদ্ধত ৰাৱণক বধ কৰি তোমাক অযোধ্যালৈ লৈ যাব ।”

২৭—২৮ । সৰমাই এইদৰে কৈ থাকোঁতেই ধৰণী কঁপাইহে যেন সৈন্যসমূহৰ মাজৰপৰা উখিত শব্দ আৰু ভেৰীৰ তুমুল শব্দ তেওঁলোকৰ কাণত পৰিল । ৰাৱণৰজাৰ লঙ্কাবাসী অনুচৰদৰ্গই বান্দৰ সৈন্যৰ সিংহনাদ শুনি নিজকে নিজে হতবীৰ্য্য হোৱা যেন অনুমান কৰিলে আৰু ৰজাৰ দোষত কোনো প্ৰকাৰৰ মজলৰ মুখ নেদেখি বিষন্ন হল ।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুষ্টিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

গন্ধৰ্ববিধ সৰ্গ

বাৰণব প্ৰতি মাল্যবাণব হিত উপদেশ

১—৫। শত্ৰুপুৰঞ্জৰী মহাবাহু বামচক্ৰেই শত্ৰুধ্বনিমিশ্ৰিত ভেৰীৰ নাদে সৈতে ক্ৰমাৎ লক্ষ্যৰ পিনে আগবাঢ়ি আহিব ধৰাত; সেই ভৈৰব শব্দ মহাবলশালী বান্ধস-
বাজৰ কাণত প্ৰৱেশ কৰিলে। শব্দ শুনি বাৰণে অলপ সময় চিন্তা কৰি শেহত
মুৰতুলি মন্ত্ৰীবৰ্গৰ পিনে চালে; তাৰ পিচত, সিংহনাদে সভাঘৰ কঁপাইহে যেন
তেওঁলোককক উদ্দেশ্য কৰি তেওঁ কবলৈ ধৰিলে। জগত-সম্ভাপকাৰী ক্ৰুবমতি
বাৰণে বামৰ সঁকলো কামকে নিন্দা কৰি মন্ত্ৰীবৰ্গক কলে, “সমুজ্জ লজ্জন আৰু বামৰ
বলবীৰ্য্যৰ বিষয়ে তোমালোকে যি কৈছা, মই সকলো শুনিলো”। কিন্তু মই জানো
যুদ্ধত তোমালোকে যথার্থতে বীৰ আৰু পৰাক্ৰমশালী, এনে স্থলত বামৰ পৰাক্ৰমৰ
কথা শুনি তোমালোকে মনে মনে থাকি ইজনে সিজনৰ মুখ চোৱা-চুই কৰি
আছা কিয়?”

৬—২৩। বাৰণৰ কথা শুনি তেওঁৰ মাতামহ মাল্যবান নামে মহাপ্ৰাজ্ঞ বান্ধসে
কলে, “হে বাজন, যি বজা সকলো বিদ্যাত” সুশিক্ষিত আৰু যি নীতিশাস্ত্ৰৰ অনু-
গামী তেওঁৱেই সকলো ঐশ্বৰ্য্যৰ অধিকাৰী হৈ শত্ৰুকুলক অধীনত ৰাখে। যি বজাই
শত্ৰুপক্ষৰ লগত সময়ত সন্ধি আৰু আৰু সময়ত বিগ্ৰহ কৰি নিজ পক্ষৰ বৃদ্ধি
সাধন কৰে তেওঁৱেই মহদৈশ্বৰ্য্যৰ অধিকাৰী হয়। শত্ৰুক অৱহেলা কৰা উচিত
নহয়। বজা ক্ষীণশক্তিসম্পন্ন অথবা শত্ৰুপক্ষৰ লগত সমান পৰাক্ৰমশালী হলে,
শত্ৰুপক্ষৰ লগত সন্ধি কৰাটোৱেই তেওঁৰ পক্ষে যুক্তিসঙ্গত। বজা প্ৰবল পৰাক্ৰমশালী
হলেহে যুদ্ধত নম্বা উচিত। এতেকে হে বাৰণ, মোৰমতে তুমি বামৰ লগত
সন্ধি কৰাটোহে যুক্তিযুক্ত। যি সীতাৰ কাৰণে তুমি তেওঁৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ
সাজু হৈছা, সেই সীতাক তুমি তেওঁক ওভতাই দিয়া। দেৱতা, ঋষি আৰু

*বিদ্যা—কাৰো কাৰোমতে বিদ্যা চতুৰ্দ্ধি, যেনে, আত্মীক্ষিকী—ন্যায় আৰু দৰ্শন;—ত্ৰয়ী শব্দ,
বুদ্ধ, সাম এই তিনিবেদ; বাৰ্দ্ধা—ব্যবহাৰিক বিদ্যা; যেনে কৃষি, বাণিজ্য, চিকিৎসা আদি;
দণ্ডনীতি—শাসন বিজ্ঞান। ইয়াৰ লগতে মনুৱে পঞ্চম সংখ্যাত আৰু এবিধ বিদ্যাৰ নাম
কৰিছে, সেইটো আত্মবিদ্যা; প্ৰথম বিধৰ ভিতৰতে ইও অন্তৰ্ভুক্ত। আন আন পণ্ডিতৰ মতে
বিদ্যা চৈধ্য প্ৰকাৰৰ, যেনে চতুৰ্বেদ, ছয় বেদাঙ্গ, (শিক্ষা, কল্প, ব্যাকৰণ, জ্যোতিষ, নিবন্ধ
আৰু ছন্দ), পুৰাণ, যীমাংসা ন্যায় আৰু ধৰ্ম্ম। আৰু আন এক মতে বিদ্যা তেওঁৰ বিধ।

পক্ষৰ্শ্ব সকলোৱে তেওঁৰ জয় কামনা কৰি আছে, এতেকে তুমি তেওঁৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত নহৈ তেওঁৰ লগত সন্ধি স্থাপন কৰাটোহে বাঞ্ছনীয় হ'ব। আদিত্য ভগৱান পিতামহ ব্ৰহ্মাই ধৰ্ম আৰু অধৰ্ম এই দুটা পক্ষ সৃষ্টি কৰে; তাৰ ভিতৰত ধৰ্ম বিধেয় আৰু অধৰ্ম অবিধেয়।। শুব আৰু অশুবগণে এই উভয় পক্ষকে আশ্ৰয় কৰি থাকে। কথিত আছে ধৰ্ম মহাত্মা দেৱতাসকলৰ আশ্ৰিত পক্ষ আৰু অশুব আৰু বান্ধুসকলৰ আশ্ৰিত পক্ষ হৈছে অধৰ্ম। যি কালত ধৰ্মই অধৰ্মক গ্ৰাস কৰে সেইটো সত্য যুগ আৰু যেতিয়া অধৰ্মই ধৰ্মক গ্ৰাস কৰে সেইটো কলি যুগ। তুমি যি পথ অবলম্বন কৰিছা তাৰ দ্বাৰা ধৰ্মক বিনাশ কৰি অধৰ্মক গ্ৰহণ কৰা হৈছে, আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে শত্ৰুপক্ষ আমাতকৈ অধিকতৰ বলশালী হৈছে। তোমাৰ চৰ্ছবুদ্ধিৰ কাৰণে অধৰ্মৰূপ সৰ্পই ক্ৰমাৎ বুদ্ধিলাভ কৰি এতিয়া আমাক গ্ৰাস কৰিবলৈ ওলাইছে আৰু লগে লগে দেৱতাসকলৰ প্ৰকৃতিগত ধৰ্ম্যতাব বৃদ্ধি পোৱাত দেবাংশজাত শত্ৰুপক্ষৰ শক্তি বাঢ়ি গৈছে। ** বিষয় স্মৰ্তত আসক্ত থাকি তুমি এতিয়ালৈ যি যি কাম কৰি আছা, অগ্নিকল্প ঋষিসকলৰ পক্ষে সেন্নে উদ্বেগৰ কাৰণ হৈ পৰিছে। এই ঋষিসকল প্ৰদীপ্ত পাবক সদ্গুণ; তেওঁলোকৰ প্ৰভাব অভিশয় দুঃসহ আৰু অন্তঃকৰণ তপস্যাৰ দ্বাৰা পবিত্ৰ হোৱাৰ কাৰণে তেওঁলোক সদায় ধৰ্মসম্পাদন বিষয়ত বত। এই দ্বিজাতিগণে প্ৰধান প্ৰধান যজ্ঞ-সম্পাদনৰ পিচত অগ্নিত আহুতি প্ৰদান কৰে আৰু উচ্চৈঃস্বৰে বিধি মতে বেদপাঠৰ দ্বাৰা বান্ধুসকলক অভিভূত কৰি ব্ৰহ্মঘোষ* উচ্চাৰণ কৰে। সূৰ্য্যৰ কিৰণত স্বেদমালা যিদৰে চতুৰ্দ্ধিকে বিক্ষিপ্ত হয়, অগ্নিসদৃশ তেজস্বী এই ঋষিসকল বেদউচ্চাৰণৰ ফলত বান্ধুসকলো সেইদৰে চাৰিওফালে দৌৰি পলায়। ঋষিসকলৰ অগ্নিহোত্ৰৰ (প্ৰত্যহিক-হোম কাৰ্য্য) পৰা উৎপন্ন ধূমৰাশিয়ে বান্ধুসকলৰ তেজ অভিভূত কৰি চতুৰ্দ্ধিকে পৰিব্যাপ্ত হৈছে। ঋষিসকলে যিকোনো পুণ্যভূমিতে থাকি ব্ৰত আচৰণ কৰি নাথাকক, তেওঁলোকৰ স্ত্ৰী তপস্যাই বান্ধুসকলক সন্তপ্ত কৰি আছে।

**এই ধিনিতে ষ্ট্ৰীককাৰে এটা বিশদ বাখ্যাৰ অবতৰণ কৰিছে, তেওঁ প্ৰকাশ কৰিব বিচাৰিছে—
 ধৰ্ম স্মৰণ সাধনৰ উপায় আৰু সি এক ৰূপ, অধৰ্মৰ তিনিটা ৰূপ—ধৰ্মান্য, ধৰ্মবিৰোধী আৰু
 ধৰ্ম-অভাব। প্ৰথম বিধৰ ৰূপ যথা শাস্ত্ৰাদি ধৰ্মমार्গদৃষ্ট ধৰ্মভাৱ, দ্বিতীয় বিধ হত্যাদি ধৰ্ম
 আৰু তৃতীয় বিধ নিজৰ নিজৰ কাৰণে বিহিত নিত্য ধৰ্মৰ লোপ। ইয়াতে এটা প্ৰশ্ন উঠিব
 পাৰে যদি অধৰ্মই অশুবৰ লক্ষণ আৰু স্মৰণ কাৰণ তেনেহলে অশুবৰোৰে স্মৰণবিধি লাভ
 কৰিব পাৰে কেনেকৈ?—উত্তৰত কোৱা হৈছে বান্ধুস আৰু অশুবৰোৰে কাম্য, বাজস আৰু
 তামস ধৰ্মমাজ আচৰণ কৰে—ফলত তৎ ধৰ্মাহুত্ৰানৰ ফল লাভৰ পিচত অধৰ্মজনিত বি
 দোষ তাৰ ফলভাগী হৈ প্ৰেত মহাধুত্ৰাঙ্গী হয়।

* বেদভোজি অৰ্থাৎ স্মৰণকাৰ, কতিপয়।

তুমি দেৱতা, দানৱ আৰু যক্ষকুলৰ অবধ্য বুলিহে বৰ গ্ৰহণ কৰিছা, কিন্তু যিসকল মহাবলশালী, দৃঢ়বিক্ৰমশীল প্ৰাণী ইয়াত উপস্থিত হৈ তোমাৰ চাৰিওফালে ভীষণৰূপে গৰ্জ্জন কৰিব ধৰিছে তেওঁলোকক, মনুষ্য, বান্দব, ঋক্ষ আৰু গোলাজুল, (যাৰ অবধ্য বুলি তুমি বৰ গ্ৰহণ কৰা নাই)।

২৪—৩৫। তহুপৰি নানা বিধৰ বহুত ঘোৰ উৎপাতসমূহ মই চাৰিওফালে দেখিব" ধৰিছোঁ। যাৰ কলত সমগ্ৰ বাক্ষসকুলৰে বিনাশ মোৰ চকুৰ আগত ভাহি উঠিছে। উদাহৰণস্বৰূপে চোঁৱা, মেঘবোৰে অতিভয়ঙ্কৰ ৰূপ ধাৰণ কৰি গৰ্দ্ভবৰূপে চাৰিওফালে গৰ্জ্জন কৰিব ধৰিছে আৰু লঙ্কাৰ ওপৰত তপত তেজৰ বৃষ্টিপাত হ'ব ধৰিছে, অশ্ব আৰু গজ প্ৰভৃতি বাহনবোৰে ভীষণৰূপে চিঞৰিব ধৰিছে, সিহঁতৰ চকুৰ পৰা চকুৰ লো ব'ব ধৰিছে, দিগ্‌মণ্ডল ধূলিকণাৰে পৰিপূৰ্ণ হোৱাত পূৰ্বৰ দৰে প্ৰকাশ পাব পৰা নাই। মাংসালী শৃগাল আৰু শৃগলবোৰে বিকটস্বৰে শব্দ কৰিব ধৰিছে, আৰু লঙ্কাৰ মুকলি উদ্যান সমূহত দল বান্ধি ফুৰিব ধৰিছে। মহাকাশীয়ে তেওঁৰ শুভ্ৰ দস্ত প্ৰকাশ কৰি বিকট হাঁহি মাৰি সম্মুখত দেখা দিছে। তিবোতাবোৰে সপোনতে কিবাবোৰ কৈ কৈ ঘৰ এৰি বাহিৰলৈ ওলাই যাব ধৰিছে। ঘৰত দেৱ পূজাৰ কাৰণে সংৰক্ষিত ঘি, চাউল, অন্নপানাদি দ্ৰব্য কুকুৰে ভক্ষণ কৰিব ধৰিছে। গাধাই গৰুত আৰু এন্দুৰ নেউলত উৎপত্তি লাভ কৰিছে; মেকুৰীয়ে বাঘৰ লগত, গাহৰিয়ে কুকুৰৰ লগত, কিম্ববগণে বাক্ষস আৰু মানুহৰ লগত মিলিত হৈ সজ্জমক্ৰিয়াত বহু হৈছে। শুভ্ৰবৰ্ণ বস্ত্ৰপাদবিশিষ্ট কপৌ চৰায়ে কালপ্ৰেৰিত হৈ বাক্ষসবোৰৰ বিনাশ ইজিত কৰি ঘৰে ঘৰে উৰি ফুৰিছে। শালিকাবোৰে ঘৰৰ ওপৰত পৰি কিচি-মিচি শব্দ কৰিছে, পৰস্পৰে জোটাপুটি কৰি হাই-কাজিয়াৰ ভিত্তৰতে পৰাজিত হৈ মাটিত বাগৰি পৰিব ধৰিছে। পশু পক্ষীগণে সূৰ্য্যৰ পিনে মুখ কৰি চীৎকাৰ কৰিছে। কৰাল বদন, বিকলাঙ্গ, মুণ্ডিত মণ্ড, কৃষ্ণ আৰু পিঙ্গলবৰ্ণ কাল পুৰুষগণে সময়ে সময়ে সন্ধ্যা কালত ঘৰে ঘৰে ঘূৰি ফুৰা দেখা গৈছে। হে বাৰণ, এনেবোৰ দোষযুক্ত উৎপাত সমূহ দেখি তুমি পৰিণামত যিটো ভাল হ'ব বুলি বুজা তাকে কৰা।

৩৬। অত্যাৎকষ্ট পুৰুষবিশিষ্ট বলশালী মাল্যবানে বাক্ষসাধিপতিৰ ওচৰত এই কথাখিনি কৈ তেওঁৰ মনৰ ভাব পৰীক্ষা কৰি, কথাখিনি তেওঁৰ মনত লগা নাই যেন দেখি পিচত আৰু আন কোনো কথা নকলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চত্রিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

ষট্‌ত্বিংশ সৰ্গ

মাল্যবানৰ উপদেশত বান্ধবৰ ক্ৰোধ

১—১৩। মাল্যবানে হিত বুলি যিখিন কথা কলে ছট্‌টান্দা দশাননে কালৰ বশবৰ্ত্তী হৈ সেই কথা সহি থাকিব নোৱাৰি খঙত অধীন হৈ জকুটিপূৰ্ণ মুখে চকু পকাই মাল্যবানৰ পিনে চাই কবলৈ ধৰিলে, “আপুনি শত্ৰুপক্ষৰ প্ৰাবল্য স্বীকাৰ কৰি হিত কথা কোৱাৰ ছলে অহিতকব যিখিনি গহিত বাক্য কলে, সেই কথা মোৰ কাণত প্ৰৱেশ কৰা নাই। বাম এজন মানুহ মাত্ৰ, অকল বান্ধবেই তেওঁৰ সহায়, তেওঁ পিতাকৰ দ্বাৰা পৰিত্যক্ত হৈ বনত আশ্ৰয় লৈ আছে, আপুনি তাকেই সামৰ্থ্যবান বুলি ভাবিছে কেনেকৈ? মই বাক্ষসবিলাকৰ বজা, দেৱতাসকলো, মোৰ ভয়ত সঙ্কল্প, পৰাক্ৰমত কোনো প্ৰকাৰে মই হীন নহওঁ, এনেস্থলত বামতকৈ মোক হীন বুলি আপোনাৰ ধাৰণা হল কিয়? মোৰ অনুমান হয় মোৰ বীৰত্বৰ প্ৰতি হিংসা কৰি অথবা শত্ৰুৰ পক্ষপাতী হৈ, অথবা যুদ্ধৰ বাবে মোক উৎসাহ যোগাবলৈ এই ঘৃণনীয় বাক্য প্ৰয়োগ কৰিছে। সাধাৰণতঃ উৎসাহ দিয়াৰ উদ্দেশ্য নহলে, শাস্ত্ৰতত্ত্বজ্ঞ কোনো পণ্ডিতে প্ৰভাবশালী বাজপদস্থজনক এনে কথা নকয়। সীতা পদ্মহীনা ক্ৰীৰ সদৃশ* তেওঁক বনৰপৰা আনি এতিয়া বামৰ ভয়তে মই তেওঁক প্ৰত্যাৰ্পণ কৰিম কিয়? আপুনি চাই থাকক, কেইদিনমানৰ ভিতৰতে কোটি কোটি বান্ধবে আগুৰি থকা বাম স্তম্ভীৰ আক লক্ষণে সৈতে মোৰ হাতত নিহত হব। যি বান্ধব লগত দ্বন্দ্বযুদ্ধত দেৱতাসকলো তিষ্ঠিব নোৱাৰে সেই বান্ধব যুদ্ধৰ নামত ভীত হব কিয়? কোনোৱে মোক কাটি ছটুকুৰা কৰিব পাবে, সেই বুলি মই তাৰ ওচৰত নত হব নোৱাৰোঁ, এয়ে মোৰ প্ৰকৃতিগত স্বভাৱ; স্বভাৱ কোনেও পৰিত্যাগ কৰিব নোৱাৰে। যদি কয় যে বামে হেলাৰঙে সাগৰত সেতু বান্ধিলে, (এতেকে বাম এজন অসাধাৰণ মনুষ্য) তথাপি তাতো আচৰিত হবব একো নাই আৰু আপুনি তাৰ বাবে ভীত হোৱাটোও উচিত নহয়। বান্ধব সৈন্য লগত লৈ বামে সমুদ্ৰ পাৰ হৈ আহিছে সঁচা; কিন্তু ইয়া সত্যৰ নামত শপথ লৈ কৈছো যে তেওঁ প্ৰাণ লৈ ইয়াৰপৰা উভতি যাব নোৱাৰিব।”

*অৰ্থাৎ সীতা একমুখী স্বপ-সাৱণ্য বিলিঙী সাধাৰণ বমণী। এতেকে তেওঁ ভোগৰ বস্তু।
এনে একো উৎসাহক বস্তু লাভ কৰি বামৰ ভয়ত মই পৰিত্যাগ কৰিম কিয়— এয়ে স্বৰ্ণ।

১৪—২১। এইদৰে কথা কৈ ধকাৰ ভিতৰতে বারণক ক্ৰুদ্ধ হোৱা দেখি মাল্যবানে লাজ পাই আৰু একো উত্তৰ নকৰিলে। তাৰ পিছত জয় আশীৰ্ব্বাদেৰে বারণক সম্বৰ্দ্ধনা জনাই তেওঁৰ অনুমতি লৈ নিজ ভৱনলৈ প্ৰস্থান কৰিলে। তেতিয়া বান্ধুস বারণে মন্ত্ৰীসকলৰ লগত পৰামৰ্শ কৰি লঙ্কাৰ অৱবক্ষণৰ বন্দবস্ত কৰিলে। তেওঁ পূৱ দ্ৱাৰত প্ৰহৰুক, দক্ষিণ দ্ৱাৰত মহাবীৰ্য্যশালী মহাপাৰ্শ আৰু মহোদৰক, আৰু পশ্চিম দ্ৱাৰত বহুত বান্ধুসে সৈতে মহামায়াশীল পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতক স্থাপন কৰিলে। উত্তৰ দিশত গুৰু আৰু সাৰণক গ্ৰহণী নিযুক্ত কৰি মন্ত্ৰীবৰ্গক কলে যে তেওঁ নিজে এই দ্বাৰদেশ সংৰক্ষণ কৰিব। মহাবীৰ্য্য আৰু পৰাক্ৰমশালী বিৰূপাক্ষ বান্ধুসক বহুত বান্ধুসেৰে সৈতে তেওঁ লঙ্কাৰ মাজভাগত স্থাপন কৰিলে। লঙ্কাৰ অৱবক্ষণৰ অৰ্থে এইদৰে সকলো বন্দবস্ত কৰি বান্ধুসপ্ৰবৰ বারণে কাল-প্ৰেৰিত হৈ নিজকে নিজে সকলকাম হোৱা বুলি অনুমান কৰিলে।

২২। তাৰ পাছত মন্ত্ৰীবৰ্গৰ ওপৰত লঙ্কা বান্ধুসকলো তাৰ ভালদৰে অৰ্পণ কৰি তেওঁলোকক বিদায় দিলে আৰু তেওঁলোকৰ দ্বাৰা জয়শীৰ্ব্বাদ ধ্বনিৰ দ্বাৰা পূজিত হৈ সুসমুদ্ভিসম্পন্ন নিজ অন্তঃপুৰত প্ৰবেশ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ষট্ ত্ৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তদ্বিংশ সৰ্গ

বান্ধব সৈন্যৰ ব্যুৎ বচন।

১—২৪। ইপিনে নব আৰু বান্ধুসবৰ্গৰ বজা বাম, আৰু সূগ্ৰীৱ, বাৰপুত্ৰ হনুমান, বান্ধুবাজ জাহ্নৱান, বান্ধুস বিভীষণ, বালীপুত্ৰ অজদ, বান্ধুসপ্ৰবৰ শকভ, বহুবৰ্গেৰে সৈতে সূৰ্য্যেণ, মৈন্দ আৰু দ্বিবিদ, গজ, গবান্ধু, কুমুদ, নল আৰু পনল— সকলোৱে শত্ৰুৰ দৈৱত শিঙিত হৈ যজ্ঞনা কৰিবলৈ ধৰিলে,— “অশ্ব, উৰণ আৰু গৰুৰ্ব্বগণে সৈতে দেৱতাগণৰো দুৰ্জয় যি দেশৰ কথা আমি শুনি আছিলো এয়ে সেই লঙ্কা। দিন অক্লিষ্টাহিত হোৱাক লগে লগে আমি বান্ধুসবাজ বান্ধুসৰ ওচৰ গুচি আহিলো। এতেকে এই সময়কাল শত্ৰু বিক্ৰমে বিনাশপ্ৰাপ্ত হব পাৰিব আৰু বান্ধুসকলো অক্লিষ্ট হব।

কাৰ্য্য পদ্ধতি নিৰূপণ কৰা উচিত।” সকলোৱে এইদৰে কোৱাত বাৰণাসুজ বিজীৰণে মাৰ্জিত ভাষাৰে বহু অৰ্থপূৰ্ণ অলপীয়া কথাৰে কবলৈ ধৰিলে, ‘বন্ধুবৰ্গ, ‘অনল, পমস, সম্প্ৰতি আৰু প্ৰমাণি— মোৰ এই চাৰিজন মন্ত্ৰী লক্ষ্যলৈ গৈ এইমাত্ৰ উভতি আহিছে। তেওঁলোকে চবাইৰ ৰূপ ধৰি শত্ৰুদলৰ মাজত সোমাই, সিহঁতে যি মন্ত্ৰণা আৰু প্ৰতিৰক্ষাৰ উপায় স্থিৰ কৰিছে সেই সকলো জানি আহিছে। বাম, মন্ত্ৰীসকলে ছৰাছা বাৰণৰ প্ৰতিবিধান সম্বন্ধে মোক যিদৰে কৈছে মই সকলো কথা যথাৰ্থৰ ভাবে বৰ্ণনা কৰো, আপুনি শুনক। তেওঁলোকে কৈছে যে মহাবলশালী প্ৰহন্তই পূব দুৱাৰ বন্ধা কৰি আছে, মহাবীৰ্য্যবান মহাপাৰ্শ আৰু মহোদৰ দক্ষিণ দুৱাৰত অৱস্থিত আছে, পশ্চিম, মদগ, ধনু, শূল, মুদগৰ আদি নানা অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত অসংখ্য বান্ধুস বীৰৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ বাৰণাসুজ ইন্দ্ৰজিতে পশ্চিম দুৱাৰ বন্ধা কৰি আছে। মন্ত্ৰণা-কুশল স্বয়ং বাৰণে অস্ত্ৰধাৰী হাজাৰ হাজাৰ বান্ধুসে সৈতে অতি উদ্বিগ্নচিত্তে উত্তৰ দুৱাৰত বৈ আছে। বান্ধুস বিৰূপাক্ষই শূল, মুদগৰ আৰু ধনুৰ্দ্ধাৰীসকলৰ বৃহৎ এটা সৈন্যদল লৈ লক্ষ্যৰ মাজভাগ বন্ধা কৰি আছে। মোৰ মন্ত্ৰীবৰ্গই এনে বিধৰ প্ৰতিবিধানযুক্ত লক্ষ্যৰ সৈন্য সংস্থাপনৰ যাটবোৰ ভালদৰে চাই-চিঙি উভতি আহিছে। দহ হাজাৰ গজাবোহী, এক অযুত বধী, দুই অযুত অশ্বাবোহী আৰু অসংখ্য কোটি বান্ধুস সেনা লক্ষ্যত আছে। এই সৈন্যবোৰ মহাবিক্ৰমশালী আৰু বলৱান আৰু যুদ্ধত আততায়ী স্বৰূপ। ইহঁত সদায় বান্ধুসৰাজৰ হিতাকাঙ্ক্ষী। প্ৰত্যেকটো বান্ধুসৰ লগত হাজাৰ হাজাৰ পৰিবাৰ যুদ্ধৰ কাৰণে সাজু আছে।” মহাবাহু বিজীৰণে তেওঁৰ মন্ত্ৰীবৰ্গই নিবেদন কৰা লক্ষ্যৰ বিৱৰণ এইদৰে জনাই শেষত সেই মন্ত্ৰীকেইজনক বামৰ লগত সাক্ষাৎ কৰাই দিলে। বামৰ হিতাকাঙ্ক্ষী বাৰণৰ কনিষ্ঠ ভ্ৰাতা বিজীৰণে মন্ত্ৰীসকলৰ জৰিয়তে শুনা লক্ষ্যৰ পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে এইদৰে কৈ শেহত পদ্মপলাশলোচন বামক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে, “বাম, বাৰণে কুবেৰৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাৰ সময়ত যাঠি লাখ বান্ধুসসেনা তেওঁৰ লগত নিছিল। এই সৈন্যবোৰৰ প্ৰত্যেকেই বল, বীৰ্য্য, পৰাক্ৰম, প্ৰভাৱ আৰু দৰ্পত বাৰণৰে নিচিনা আছিল।”

“হে বাম, এইদৰে বাৰণৰ সৈন্যৰ পৰিচয় দিয়াৰ কাৰণে আপুনি মনত কোনো বেজাৰ ভাব নাৰাখিব, আপোনাক ভয় খুৱাবলৈ মই এনে বৰ্ণনা দিয়া নাই, বৰং আপোনাক উত্তেজিত কৰাৰ উদ্দেশ্যেই মই কথাটো এনেদৰে জনাইছোঁ; মই জানো আপুনি মিত্ৰ বীৰ্য্যকলে দেৱতাসকলকো পৰাভূত কৰিব পাৰে। এতেকে ব্যাহাৰে ৰচিত এই মহাৰুদ্ৰক বান্ধবসৈন্যবাহিনীৰ দ্বাৰা আপুনি হেলাবঙে বাৰণক পৰাভূত কৰিব পাৰিব।

২৫-৩৫। বারুণৰ আতা বিভীষণে এইদৰে কোৱাত, শত্ৰুসৈন্য আক্ৰমণ কৰাৰ উদ্দেশ্যে বাঘৰ বায়ে এইদৰে কলে, “অসংখ্য বান্দৰসৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিৱৃত্ত হৈ বান্দৰ পুত্ৰৰ নীল পূব ছুৱাৰত প্ৰহস্তৰ লগত যুদ্ধ কৰিব। সেইদৰে বাণীপুত্ৰ অজদে বহুত সৈন্য লৈ দক্ষিণ ছুৱাৰত মহাপাৰ্শ্ব আৰু মহোদৰৰ লগত যুদ্ধ কৰিব। পবন-নন্দন অসীম শক্তিসম্পন্ন হনুমানে বহুত বান্দৰসৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ বান্দৰসেনা নিপীড়িত কৰি পশ্চিম ছুৱাৰত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হব। কুদ্ৰাতিকুদ্ৰ বান্দৰসৰাজ বারুণ নথি ব্ৰহ্মাৰ বলত বলাহিত হৈ ত্ৰিভূৱনৰ প্ৰজাবৰ্গক সম্ভাপিত কৰি ঘূৰি ফুৰিছে, মহাত্মা দৈত্য, দানৱ আৰু ঋষিসম্বন্ধক বধ কৰাতেই যাৰ আনন্দ, সেই বারুণক মই নিজে বধ কৰিম। এতেকে যি ঠাইত বারুণ সদলবলে উপস্থিত, শত্ৰুপক্ষ নিপীড়িত কৰি সুমিত্ৰানন্দন লক্ষ্মণে সৈতে মই নিজে সেই উত্তৰ ছুৱাৰ ভেদ কৰিম, বলৱান বান্দৰ-ৰাজ সুগ্ৰীৱ, বীৰ্য্যবান ঋক্ষৰাজ জাম্বৱান আৰু বান্দৰসৰাজৰ আতা বিভীষণ সৈন্যদলৰ মাজভাগত উপস্থিত থাকিব। যুদ্ধক্ষেত্ৰত কোনো বান্দৰে যেন মনুষ্যৰূপ ধাৰণ কৰি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত নহয়। বান্দৰসৈন্যৰ ভিতৰত বান্দৰৰ নিজ ৰূপেই যেন আমাৰ ভিতৰত চিহ্ন স্বৰূপ হয়। মই, মোৰ আতা মহাশক্তিশালী লক্ষ্মণ, আৰু চাৰিজন মন্ত্ৰীৰে সৈতে সখা বিভীষণ এই সাতজনে মাত্ৰ মনুষ্যৰূপ লৈ শত্ৰুপক্ষৰ লগত যুদ্ধ কৰিম।”

৩৬। মহাবুদ্ধিমান প্ৰভু বামচন্দ্ৰই নিজ কাৰ্য্যসিদ্ধিৰ অৰ্থে বিভীষণক এইদৰে উপদেশ দি, সুবেল পৰ্বতৰ তটভাগ অতি মনোহৰ দেখি, সেই পৰ্বতত আৰোহণ কৰিবলৈ মন কৰিলে।

৩৭। এইদৰে মহাত্মা বামচন্দ্ৰই নিজ বিপুল সৈন্যৰ দ্বাৰা পৃথিৱীৰ সেই ভাগৰ সকলো ঠাই আবৃত কৰি হুটুচিন্তে শত্ৰুবধ কামনা কৰি লক্ষ্য অভিযুখে যাত্ৰা কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তত্ৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টদ্বিংশ সৰ্গ

বাম-লক্ষণৰ স্তবেল পৰ্বতআবোহণ

১—৫। স্তবেল পৰ্বতত আবোহণ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰি লক্ষণক লগত লৈ গৈ থাকোঁতে বামে স্তম্ভীৰ আৰু তেওঁৰ অনুৰক্ত, মন্ত্ৰজ্ঞ আৰু কাৰ্য্যবিধিজ্ঞানসম্পন্ন ধৰ্ম্মজ্ঞ নিশাচৰ বিতীৰ্ণক অতি মধুৰ বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “বন্ধুসকল, আমি সকলোৱে নানাবিধ ধাতুৰে পৰিপূৰ্ণ আৰু শুভদৰ্শন এই স্তবেল পৰ্বতত আবোহণ কৰি আজিৰ ৰাতিটো ইয়াতেই কটাবোঁ। আৰু লগে লগে এই বান্ধুসৰ নিবাসভূমি লক্ষ্যকো চাই লওঁ। ছুৰাছা এই বান্ধুসে তাৰ মৃত্যুৰ কাৰণে মোৰ ভাৰ্য্যাক হৰণ কৰি আনিছে সি ধৰ্ম্মৰ কথা বুজি নাপালে আৰু সেইদৰে সংকুল আৰু স্বভাৱৰো মোল নুবুজি অতি নীচ বান্ধুসী বুজিৰ আশ্ৰয় কৰি এই গৰ্হিত কামটো কৰিলে।”

৬—১২। তেওঁলোকৰ লগত এইদৰে আলোচনা কৰি থাকোঁতেই ৰাৱণৰ প্ৰতি বামৰ ক্ৰোধ জ্বলি উঠিল আৰু তাৰ পিচত পৰ্বতৰ চিত্ৰ নামৰ শৃঙ্গত আবোহণ কৰিলে। বামৰ পিচে পিচে শৰহাতে ধনু তুলি লৈ সমাহিতচিত্তে পৰম বিক্ৰমশীল লক্ষ্মণে খোজ ললে। মন্ত্ৰীবৰ্গ আৰু বিতীৰ্ণে সৈতে স্তম্ভীৰো তেওঁৰ পিচে পিচে গৈ থাকিল। ক্ৰমে যি শৃঙ্গত বামে আবোহণ কৰিছিল বায়ুসম বেগশীল, পৰ্বতবিহাৰী বান্ধুসৰগণে শই-শই তাত ভৰি পৰিলহি। অতি অলপ সময়ৰ ভিতৰতে চাৰিওফালে পৰ্বত জুৰি বিয়পি পৰিল। তেওঁলোক সকলোৱে দেখিলে যে গগনমণ্ডলত বিৰচিত নগৰী এখনৰ নিচিনা লক্ষ্য পৰ্বতৰ শৃঙ্গত সংলগ্ন হৈ আছে। তেওঁলোকে দেখিলে সুপ্ৰশস্ত দ্বাৰ-শুশোভিত অতি উচ্চ প্ৰাচীৰৰ দ্বাৰা লক্ষ্য পৰিবেষ্টিত। সমগ্ৰ লক্ষ্য বান্ধুসৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণ আৰু প্ৰাচীৰৰ ওপৰত লক্ষ্যৰ অৱৰক্ষণৰ বাবে নীলবৰ্ণবিশিষ্ট বিধোৰ বান্ধুস সংস্থাপিত হৈছিল তাৰেই যেন প্ৰাচীৰৰ ওপৰতে আৰু এখন প্ৰাচীৰ নিৰ্ম্মিত হৈ আছে, বান্ধুসৰদলপতিসকলৰ তেনে যেনহে অনুমান হল। যুদ্ধৰ আকাঙক্ষাৰে বান্ধুসবোৰ এইদৰে বৈ থকা দেখি বান্ধুসবোৰে বামৰ সাক্ষাততে ভীষণ স্বৰে নানা প্ৰকাৰৰ ভৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন কৰি সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে।

১৩—১৪। ঠিক এনেসময়তে আকাশমণ্ডল লক্ষ্য বঙে বজ্জিত কৰি সূৰ্য্যদেৱ মাৰ গল। আৰু লগে লগে পূৰ্ণচন্দ্ৰৰ শোভাৰে দীপ্তিমান ৰাত্ৰিকাল উপস্থিত হল। তেতিয়া বান্ধুসৰদলপতিসকলৰ অধিপতি বামচন্দ্ৰই বিতীৰ্ণৰ দ্বাৰা সংকৃত হৈ লক্ষ্যতে সন্ধান কৰি লক্ষ্য আৰু বান্ধুসৰদলপতিগণে সৈতে বহাস্বৰে ৰাতিটো ভাতে কটালে।

ইতি বুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত অষ্টদ্বিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

একোৱচত্বাবিংশ সৰ্গ

বান্দৰবোৰৰ দৃষ্টি-ভঙ্গীৰ পৰা লজ্জাৰ বৰ্ণনা

১—১২। বীৰ বান্দৰদলপতিসকলে সিদিনাখনৰ বাতিটো স্নবেল পৰ্বতত কটাই লজ্জাৰ বনউপবনসমূহৰ সৌন্দৰ্য্য উপভোগ কৰিলে। তেওঁলোকে তাৰ সমতলভূমিত দীঘলে আৰু পুতলে সুবিশাল, হিংস্ৰ পশু আদি বিহীন বৰগীয়া উপবনসমূহ দেখি আশ্চৰ্য্যায়িত হ'ল। তেওঁলোকে দেখিলে যে এই উপবনসমূহ চম্পক, অশোক, বকুল, শাল, তাল, তম্বুল, পনস, নাগেশ্বৰ গছৰ শাৰী, হিম্মাল, অৰ্জুন, নীল, পুষ্পিত-চতিয়ানা, তিলক, কৰ্ণিকাৰ, পাটল আদি বৃক্ষৰ দ্বাৰা চাৰিওফালে সুশোভিত; গছবোৰ পুষ্পিত লতাসমূহৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত, প্ৰত্যেকবিধ গছেই আকৌ বিচিত্ৰকুসুম বাৰিষে পৰিপূৰ্ণ আৰু বস্ত্ৰভকোমল পাতেৰে পৰিশোভিত; দেখোতে অনুমান হয় যেন ইল্লৰ অম্বাৰতীহে তাত বিৰাজ কৰিছে। নীলাভ কোমল বাঁহ আৰু বিচিত্ৰ বন-ৰাজিৰ দ্বাৰা শোভিত বনসমূহত গছবোৰে সুগন্ধ ফল আৰু ফুলে ভৰপূৰ হৈ জকুমকাই থাকি অলঙ্কাৰে বিভূষিত পুৰুষৰ দৰে তাৰ শোভাৰক্ষণ কৰিছে। কুবেৰৰ চৈত্ৰবৰ্ণ অথবা ইল্লৰ মনোৰম নন্দন কাননৰ নিচিনা উপবনসমূহ, সকলো ঋতুতে উৎপন্ন ফল আৰু ফুলে পৰিপূৰ্ণ। ভ্ৰমৰকুলে তাত বিচৰণ কৰি তাৰ শোভা অধিক পৰিমাণে বঢ়াই তুলিছে। নিজৰাবিশিষ্ট বনসমূহত ডাউক, কোষটিক, বক, নৃত্যৰত ময়ূৰগণ বিৰাজ কৰি আছে; কোকিলৰ মধুৰস্বৰ কাণত পৰাৰ লগে লগে সততে উন্নত আন আন পক্ষীৰ বব আৰু ভ্ৰমৰৰ গুঞ্জন কাণত পৰিছে। এইদৰে ভ্ৰমৰৰ গুঞ্জন আৰু কুৰবীৰ বান্ধ-মুখৰিত বন আৰু উপবনত কামৰূপী বান্দৰবোৰে জটিলিত প্ৰৱেশ কৰিলে। মহাশক্তিসম্পন্ন বান্দৰবোৰে তাত প্ৰৱেশ কৰাৰ লগে লগে শ্ৰাণ-বায়ুসম ধীৰ স্তম্ভীতল বায়ু পুষ্পৰ গোন্ধৰ লগত সংমিশ্ৰিত হৈ সুগন্ধ বিতৰণ কৰি তাত বলিৰলৈ ধৰিলে।

১৩—২৩। ইতিমধ্যে বান্দৰদলপতিসকলৰ কিছুমানে তেওঁলোকৰ দলবৰণৰ ওলাই আহি স্তম্ভীৰ আদেশ অনুসৰি পতাকাৰে সুশোভিত লজ্জাত প্ৰৱেশ কৰিলে। প্ৰৱেশ কৰিয়ে ভীষণ গৰ্জননীল বান্দৰবৰ্গই তাত থকা পশু-পক্ষীসকলক সত্ৰত আঁঠি বিৰক্ত কৰি তুলিলে, তেওঁলোকৰ সিহেনাদত লজ্জা কঁপি উঠিল; বেকৰ কোৱল মৰীতল স্নান হ'ল আৰু পদাৰ্থসকল ধূলি ওপৰলৈ উঠি আকাশলৈ ব্যাপ্তি পৰিল।

সেই শব্দতে বনত থকা সিংহ, ভালুক, মহিষ, হাতী, মৃগ আৰু পক্ষীকুল সম্বন্ধ হৈ দশোদিকে পলাবলৈ ধৰিলে। বান্ধববোৰে দেখিলে ত্ৰিকুট পৰ্বতৰ এটা অতি উচ্চ শৃঙ্গই আকাশ স্পৰ্শ কৰিছে তাত বিৰাজ কৰিছে ; এই শৃঙ্গ দেখাত সুবৰ্ণসদৃশ আৰু তাৰ চাৰিওফালৰ পুষ্পবাণিৰে সমাচ্ছন্ন ; শযোজন বিস্তৃত এই শৃঙ্গ দেখাত অতি মনোহৰ, সুক্ৰীসম্পন্ন আৰু অতি বৃহৎ ; ই ইমান ওখ যে চৰাইয়েও তাক সহজে ঢুকি নাপায়, তাত আবোহণ কৰাৰ কথা মনৰো অগোচৰ, কামৰ দ্বাৰাতো তেনেই অসম্ভৱ ; সুচ এই শৃঙ্গৰ ওপৰত বারণৰক্ষিত লঙ্কা অৱস্থিত। এই শৃঙ্গ দীঘলে বিংশতি যোজন আৰু বহলে দহ যোজন ; শুভ্ৰমেঘমালাসদৃশ অতি ওখ ৰাজদ্বাৰ আৰু সোণ আৰু ৰূপৰ প্ৰাচীৰে তাক অলঙ্কৃত কৰিছে। শ্ৰীম্মকাল অতীত হোৱাত মেঘবিশুদ্ধ বিষ্ণুপাদৰ আকাশত যেনে শোভা হয়, সুন্দৰ সুন্দৰ প্ৰাসাদ আৰু বিমানসদৃশ অট্টালিকাৰে বিভূষিত এই লঙ্কানগৰীৰো শোভা তেনেদৰে প্ৰকাশ পাইছিল। লঙ্কাৰ ভিতৰত যি ৰাজপ্ৰাসাদ অৱস্থিত, হাজাৰ স্তম্ভে তাক অলঙ্কৃত কৰি ৰাখিছিল, ই দেখাত কৈলাশশৃঙ্গসদৃশ আৰু আকাশ ভেদ কৰিছে যেন তাত বিৰাজ কৰিছে এনে অনুমান হৈছিল। বান্ধবসেৱা বারণৰ এই আলয়েই আছিল লঙ্কা নগৰীৰ ভূষণ স্বৰূপ ; সুসজ্জিত বান্ধবে তাক সদায় ৰক্ষা কৰি আছিল।

২৪—২৬। পৰ্বত, নানাবিধ ধাতু, বিচিত্ৰ উদ্যানৰে পাৰিশোভিত, নানা বিহগ-বৰে মুখৰিত, পশুগনানীষেবিত, বিবিধ পুষ্পবাণিৰে পৰিপূৰ্ণ, অসংখ্য বান্ধবৰ আশ্ৰয় স্থল, অশেষক্ৰীসম্পন্ন স্বৰ্গসম সমৃদ্ধিশালী, মনোমোহা লঙ্কানগৰী দেখি লক্ষ্মণাশ্ৰয় মহাবীৰ্য্যশালী শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ পৰম বিম্বিত হল।

২৭। এইদৰে নানাবহু পৰিপূৰ্ণ, সকলোপিনে সুন্দৰূপে পাৰিপাট্যযুক্ত সুদৃঢ় কপাটবিশিষ্ট লঙ্কানগৰী সুবৃহৎ বান্ধবসৈন্যবাহিনীৰ সৈতে প্ৰভু ৰামচন্দ্ৰৰ চকুত পৰিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত একোনচত্বাৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰ্বিংশ সৰ্গ

সুগ্ৰীৱ আৰু বাৰণৰ আকস্মিক সংঘৰ্ষ

১—৬। তাৰ পিচত ৰামচন্দ্ৰই বান্দৰদল সমন্বিতে সুগ্ৰীৱক লগত লৈ সুবেল পৰ্বতৰ দুই যোজন বিস্তৃত শৃঙ্গত আৰাহণ কৰিলে। মুহূৰ্তকাল তাত থিয় দি চাৰিওফালে চকু ফুৰাই চাওঁতে ত্ৰিকুট পৰ্বতৰ ওপৰত অৱস্থিত বিশ্বকৰ্মা-নিৰ্ম্মিত লঙ্কা তেওঁৰ চকুত পৰিল। ৰমণীয় কাননে উপশোভিত সুপৰিস্থিত লঙ্কাৰ পিনে চাই থাকোঁতে নগৰৰ উচ্চদাৰদেশত দুৰ্দ্ধৰ বীৰ ৰাক্ষসেৰে বাৰণক তেওঁ দেখা পালে। তেওঁ দেখিলে যে বাৰণৰ মূৰত^১ বিজয়ী ছত্ৰই শোভা পাইছে, ছয়োপিনে খেত চামৰে তেওঁক ব্যঞ্জন কৰিছে; তেওঁৰ সৰ্ব্ব শৰীৰ ৰক্তচন্দনেৰে অমূলিগু, পিঙ্গনৰ অলংকাৰো ৰক্তবৰ্ণৰ; তেওঁৰ শৰীৰৰ বৰণ নীলমেঘসদৃশ; সোণখটোৱা বস্ত্ৰেৰে আবৃত; তেওঁৰ বক্ষঃস্থলত ঐৰায়তৰ সূতীক্ষ্ম দস্তাঘাতৰ চিহ্ন; ৰক্তবস্ত্ৰে আবৃত হোৱাৰ কাৰণে তেওঁৰ শৰীৰৰ কাষিয়ে শহাপত্ৰৰ তেজৰ নিচিনা ৰূপ ধাৰণ কৰাত সন্ধ্যাকালত সূৰ্য্যৰশ্মিৰ সংযোগত আকাশত থকা মেঘবাৰিৰ যেনে শোভা হয় বাৰণৰো শোভা তেনে ধৰণৰ।

৭—২৬। ৰামচন্দ্ৰ আৰু মুখ্য মুখ্য বান্দৰগণে এইদৰে চাই থাকোঁতে সুগ্ৰীৱে বাৰণক দেখা পাই ঘপকৰে থিয় দিলে আৰু খঙৰ কোবত তেজ আৰু বল উল্লেজিত হোৱাত পৰ্বতশৃঙ্গৰপৰা যি ঠাইত বাৰণ বৈ আছিল সেই গোপুৰ* স্থানলৈ জাপ দিলে, তাত অলপ সময় বৈ থাকি মনৰ ভিতৰতে গমি চাই নিৰ্ভীকচিত্তে সেই ৰাক্ষসক ভূগবৎ জ্ঞান কৰি কক্ষশবাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “ৰাক্ষস, মই লোকনাথ ৰাঘৱৰ সখা আৰু দাস; পৃথিৱীৰ অধীশ্বৰ সেই ৰামচন্দ্ৰৰ তেজোবলে বলীৱান মোৰ হাতৰপৰা আজি তোৰ ৰক্ষা নাই।” এই বুলি কৈয়ে ঘপকৰে লাফ দি ৰাক্ষসৰ ওপৰত পৰিল আৰু তেওঁৰ বিচিত্ৰ মুকুট টানি অনি মাটিত পেলাই দিলে। ক্ৰতগতিৰে সুগ্ৰীৱ এইদৰে অম্লি উপস্থিত হোৱা দেখি নিশাচক্ৰ ৰাৱণে ভেওঁক কলে, “সুগ্ৰীৱ, (শোভন ডিঙিবিশিষ্ট বীৰ) চাই থাকোঁতে থাকোঁতে তই মোৰ হাতত আজি গ্ৰীবাশূল (কবন্ধ) হবি।” এই বুলি কৈয়ে ৰাৱণে থিয় দি দুই হাতেৰে খামোচ মাৰি ধৰি সুগ্ৰীৱক পেলাই দিলে। লগতে সুগ্ৰীৱেও কন্দুকৰ** দৰে লাফ দি উঠি দুই হাতেৰে বাৰণক তললৈ পেলাই দিলে। তেতিয়া ছয়োৰো ভিতৰত ভীষণ টনা-আজোৰা

*গোপুৰ সিংহদ্বাৰ, গ্ৰীচীৰৰ প্ৰধান দ্বাৰদেশ

পোলাকৈৰ “বন্ধন” সদল বস্ত্ৰ। চোপ

আবদ্ধ হল; জোটাগোটিৰ ভিতৰত কাৰো শৰীৰত তত নাই, উভয়ে শৰীৰ
কৰ্মাক আৰু তেজেৰে বাঙালী হোৱাত দুয়ো দেখিবলৈ হুটা শিল্প গছৰ ফুলৰ নিচিনা
হল। হাতৰ ঘোচা, কিল, চাপৰ নখাতত মহাবলশালী বান্ধববান্ধ আৰু বান্ধববান্ধৰ
ভিতৰত ঘোৰভৰ সংগ্ৰাম আবদ্ধ হল। উভয়ে মহাবেগশালী, ইজনে সিজনক এবাৰ
ওপৰলৈ তুলি আকৌ মাটিত পেলাই, সময়ত তললৈ নাছি তৰিবে লঠিয়াই গোপুৰ
স্থানতে যুঁজিবলৈ ধৰিলে। বিমানে পাৰে ইজনে সিজনৰ শৰীৰত আঘাত কৰি সময়ত
এবা-এবি হৈ, প্ৰাচীৰসংলগ্ন খালত বগবাই আকৌ তাৰপৰা উঠি মাটিৰ ওপৰত
ক্ষণিক কাল শুভি থাকি পুনঃ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ ধৰিলে। উভয়ে প্ৰান্ত হৈ দীঘল
দীঘল কৈ উশাহ লব ধৰিলে। দুয়োজন বাঁবেই সুনিপুণ ষোদ্ধা, পৰস্পৰে পৰস্পৰক
বাছৰে আকৌৱালি ধৰি ঘূৰি ঘূৰি যুঁজিবলৈ ধৰিলে। সময়ত ভীষণ দস্তবিশিষ্ট সিংহ
অথবা ব্যাঘ্ৰসদৃশ, সময়ত পোৱালি হাতীৰ নিচিনা পৰস্পৰে পৰস্পৰক সাবটি ধৰি
কেতিয়াবা আঘাত আৰু কেতিয়াবা হেচা-ঠেলা কৰোঁতে উভয়ে একেলগে মাটিত
বাগৰি পৰিল। এইদৰে নানা যুদ্ধকৌশল অবলম্বন কৰি এবাৰ ওপৰলৈ তুলি আৰু
আকৌ তললৈ পেলাই দি দুয়োজনে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল। যুঁজ-বাগৰ কৰি যুদ্ধ কৌশলত
সুনিপুণ আৰু বলশালী, বীৰযুগলৰ কোনোজনে বেগেতে ক্লান্তি অনুভব নকৰিলে।
মন্তমাতক সদৃশ দুয়োজনে তেওঁলোকৰ হাতীৰ শুড় যেন বাহুগলৰ দ্বাৰা পৰস্পৰে
পৰস্পৰক এবাই মণ্ডলাকাৰে ঘূৰি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল। হুটা মেকুৰীয়ে ভক্ষ্যবস্তু সন্মুখত
থৈ ইটোৱে সিটোক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে যিদৰে বৈ থাকে, বাৰণ আৰু সুগ্ৰীৱ এই
দুয়ো বাঁবেও তদ্বৎ প্ৰাপ্ত হৈ বৈ থাকিল। সময়ত বিচিত্ৰ মণ্ডলাকাৰ, সময়ত
বিভিন্ন স্থানক আশ্ৰয় কৰি, সময়ত গোমূত্ৰগতি, * সময়ত পত-প্ৰত্যাগত ভাব, কেতিয়াবা
তিৰ্য্যক্গতি, কেতিয়াবা বক্ৰগতি, কেতিয়াবা প্ৰহাৰ এবাই, আকৌ কেতিয়াবা ইটোৱে
সিটোৰ প্ৰতি খেদা-খেদি কৰি, সময়ত দ্ৰুতগদে খেদি গৈ আৰু পিচ ফুৰুওঁতে ধীৰে
ধীৰে ওচৰ চাপি, সময়ত দুয়ো দুইকো ধৰি, কেতিয়াবা বা পিচলৈ লুহকি, আকৌ
সময়ত একলীয়াকৈ আগ বাঢ়ি, সময়ত আঠত ধৰি আক্ৰমণ কৰিবলৈ বুলি তললৈ
হালি, কেতিয়াবা পাদপ্ৰহাৰৰ উদ্দেশ্যে ভৰি তুলি, সময়ত বুকুত হাত বান্ধি, সময়ত
হাত মেলা দ্বন্দ্বযুদ্ধ নানান কৌশল খুৱাই বান্ধববান্ধ সুগ্ৰীৱ আৰু বাৰণে সেই
সময়ত ঘূৰি ঘূৰিবলৈ ধৰিলে।

২৭-৩০। ঠিক এনে সময়তে বন্ধবান্ধে বান্ধব ধিপতি সুগ্ৰীৱৰ কলৰ বহিৰাৱ পম
পাই কেইক হাতকাৰা বন্ধ পাবলৈ মনোবলৰ সহায় লবলৈ উপক্ৰম কৰিলে।

* গোমূত্ৰগতি বাক্যৰ প্ৰতি

বারণৰ ভেনে মনোভাৱ বুজিব পাৰি সুগ্ৰীৱে তৎক্ষণাৎ লাফ দি আকাশত উঠিল, আনপিনে বারণে একো উৱাদিহ নাপাই তাতেই থিয় দি থাকিল। বারণক এইদৰে প্ৰবঞ্চিত কৰি সূৰ্য্যনন্দন সুগ্ৰীৱে যুদ্ধত সুখ্যাতি লাভ কৰি সুবিশাল গগনমार्গ অতিক্ৰম কৰিলে আৰু বান্দৰ সৈন্তবোৰৰ মাজত বামৰ ওচৰত উপস্থিত হ'লহি। এইদৰে কাম সমাধা কৰি দৃষ্টিচিন্তে বায়ুসম গতি লৈ হৰিৰাজ সূৰ্য্যতনয় সুগ্ৰীৱ তাত উপস্থিত হোৱাত বহুবৰ ৰাজকুমাৰ ৰাঘবৰ মনত যুদ্ধৰ বিষয়ে উত্তম বাঢ়ি উঠিল আৰু বান্দৰদলপতিসকলেও সুগ্ৰীৱক প্ৰচুৰ পৰিমাণে সৰ্বজনীন জনালে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চত্বাবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

একচত্বাবিংশ সৰ্গ

দূতৰূপে বারণৰ গুৰিলৈ অজ্ঞদক প্ৰেৰণ

১—৭। লক্ষ্মণাশ্ৰম বামচন্দ্ৰই সুগ্ৰীৱৰ গাত যুদ্ধৰ চিহ্ন দেখি তেওঁক হাতেৰে সাবট মাৰি ধৰি কবলৈ ধৰিলে, “বহুবৰ, আপুনি মোৰ লগত কোনো যুক্তি-পৰামৰ্শ নকৰাকৈ এনেবিধৰ দুঃসাহসৰ কাম কৰিলে, এইটো কিন্তু ভাল হোৱা নাই; বজা-সকলৰ পক্ষে এনেবিধৰ দুঃসাহসৰ কামত লিপ্ত হোৱাটো যুক্তিসঙ্গত নহয়। হে সাহসপ্ৰিয়, আপুনি এই সৈন্যদল, বিভীষণ আৰু মোক সংশয়পূৰ্ণ অৱস্থাত পেলাই এনেবিধৰ দুঃসাহসৰ এটা কামত প্ৰবৃত্ত হৈছিল। হে অৰিন্দম, পুনৰাই যেন এনে কামত প্ৰবৃত্ত নহয়, কিয়নো যদিহে আপোনাৰ কোনো প্ৰকাৰৰ বিপত্তি হয়, তেন্তে সীতাক উদ্ধাৰ কৰাৰপৰা মোৰ কি লাভ হব? ভেতিয়াহলে হে শত্ৰুহন্তা, মহাবাহু ভৰত, কনিষ্ঠ লক্ষ্মণ, শত্ৰুৰ অথবা মোৰ এই জীৱনৰেই বা প্ৰয়োজন কি? মই জানো আপুনি ইচ্ছা বা বৰ্ণনাসম পৰাক্ৰমশীল, তথাপি আপুনি উভতি নহাৰ কাৰণে মই মনে মনে স্থিৰ কৰিছিলো যে পুত্ৰ আৰু বলবাহিনীৰে সৈতে ৱাৰণক বধ কৰাৰ পিচত বিভীষণক লক্ষ্যৰাজ্যত অভিযুক্ত কৰি ৰাজ্যতাৰ ভৰতৰ হাতত সঁপি দি মই মোৰ নিজ শৰীৰ পৰিহত্যাগ কৰিম।”

৮—২২। ৰামে এইদৰে কোৱাত সুগ্ৰীৱে কলে, “হে ৰাঘৱ, মই মোৰ বলবীৰ্য্যৰ কথা নিজে অবগত হৈ, আপোনাৰ ভাৰ্য্যাপহৰণকাৰী ৱাৰণক চকুৰ আগত দেখা পাই

কিৰূপে সহ কৰি থাকে ?” বীৰ স্ত্ৰীয়ে এইদৰে কোৱা শুনি ৰাঘৱ ৰামচন্দ্ৰই তেওঁক অভিনন্দন জনাই লক্ষ্মীবান লক্ষণক সন্মোদন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “লক্ষ্মণ, সুশীতল পানী আৰু কল-মূলযুক্ত বনভাগক আশ্ৰয় কৰি, ব্যাহাৰে সৈন্য বিভাগ স্থাপন কৰি অৱস্থান কৰোঁ আহাঁ। লোকক্ষয়কৰ ভীষণ ভয়ৰ কাৰণবোৰ সম্মুখত উপস্থিত হৈছে। ধনু, বান্দৰ আৰু বান্ধসবোৰৰ বিনাশ সম্মুখত। প্ৰবল বেগে বতাহ ববলৈ ধৰিছে, বসুন্ধৰা কঁপি উঠিছে। পৰ্বতৰ জোকাৰণিৰ লগে লগে শৃঙ্গসমূহ লৰি উঠিছে। মেঘসমূহে হিংস্ৰজন্তুসদৃশ ৰূপ লৈ ভীষণৰে গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰিছে আৰু ক্ৰূৰমূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰি শোণিতমিশ্ৰিত জলবাশি বৰষিব ধৰিছে। চোৱাঁ, বজ্জটনসদৃশ সন্ধ্যাকালে কেনে ভীষণ উগ্ৰমূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিছে, অনুমান হয় যেন সূৰ্য্যৰপৰা প্ৰজ-লিত অগ্নিমণ্ডলে নামি আহিছে। অশুভ লক্ষণযুক্ত হিংস্ৰ পশু-পক্ষীসকলে সূৰ্য্যৰ পিনে চাই কাতৰ আৰু ভগ্নস্বৰে চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিছে। নিশা চন্দ্ৰৰ কিৰণেও অশুভ লক্ষণ প্ৰকাশ কৰি প্ৰাণীগণৰ মনত উদ্বেগৰ ভাব জন্মাইছে। চন্দ্ৰমণ্ডলৰ কাষত কৃষ্ণ আৰু ৰক্তবৰ্ণ প্ৰকাশ পাইছে, দেখোঁতে অনুমান হয় যেন লোকসমু-হৰ প্ৰলয় কাল হৈ উপস্থিত হৈছে। সূৰ্য্যমণ্ডলৰ ৰূপো সেইদৰে হৃদয়, কক্ষ, অপ্ৰশস্ত আৰু ঘোৰ ৰক্তবৰ্ণ যেন দেখাইছে; আৰু মাজে মাজে নীলবৰ্ণৰ চিহ্নও তাত দেখা গৈছে। অনুমান হয় নক্ষত্ৰমণ্ডলেও যেন সিহঁতৰ পূৰ্বৰ গতি সংৰক্ষণ কৰিব পৰা নাই; লক্ষ্মণ, এই সকলো দুৰ্দ্দৰ্শনে কৈ দিছে যে প্ৰলয়কাল উপস্থিত। চোৱাঁ, কাউৰী, শেনপখী আৰু শঙ্কণবোৰ তললৈ নামি আহি মাটিত পৰিবলৈ ধৰিছে, শিয়ালবোৰে সিহঁতৰ অশুভ উচ্চৈঃস্বৰে চীৎকাৰ কৰিছে। এই সকলৰ কলত শিল, শূল, আৰু খড়্গ উন্মুক্ত কৰি বান্দৰ আৰু বান্ধসবোৰ ঘোৰতৰ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হব আৰু পৃথিৱী মাংস আৰু শোণিতপূৰ্ণ বোকাৰে ভৰি পৰিব। এতেকে হৈ লক্ষ্মণ, ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে আজিয়েই আমি বান্দৰসৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ বারণপালিত দুৰ্জৰা লঙ্কাপুৰিলৈ যাত্ৰা কৰিম।”

২৩-৪৪। লক্ষ্মণাশ্ৰয় মহাবলশালী বীৰ ৰামচন্দ্ৰই এনেদৰে কৈ উঠি পৰ্বতশৃঙ্গৰ-পৰা ততালিকে নামি পৰিল। তললৈ আহি ধৰ্ম্মাশ্ৰা ৰামে শত্ৰুপক্ষৰ অজেয় নিজ বান্দৰ সৈন্যবাহিনী পৰ্য্যবেক্ষণ কৰিলে আৰু কপিৰাজ স্ত্ৰীয়ে সৈতে যুদ্ধৰ কাৰণে সাজু হৈ সমগ্ৰৰ মোল বুজি উপযুক্ত সময়ত সেনাগণক যুদ্ধৰ কাৰণে প্ৰস্তুত হবলৈ আদেশ দিলে। তাৰ পিচত মহাবাহু ৰামে হাতত ধনু লৈ বৃহৎ সেনাদলৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ নগৰত প্ৰবেশ কৰাৰ উদ্দেশ্যে লঙ্কাৰ অভিমুখে যাত্ৰা কৰিলে। স্ত্ৰীয়ে, ~~কিৰূপে~~ হনুমান, ঋক্ষৰাজ আশ্ববান, নল, নীল আৰু লক্ষ্মণে তেওঁৰ পিচে

শিচে খোজ স্নেহে আক ভেওঁলোকৰ শিচে পিচে বাল্লৰ আৰু ডাল্লুকৰ সৈন্যদলে সমগ্ৰ পৃথিৱী আগুৰি বাঘৰৰ অনুগামী হল। যন্ত্ৰমাত্ৰসদৃশ শত্ৰুবিনাশক বান্ধব-বোৰৰ হাতে হাতে শিল, শূল, সুবহুৎ বৃক্ষবাজি। এইদৰে শত্ৰুদমনকৰী বাঘ আৰু লক্ষ্য জাতীয়গণ বাঘৰ লক্ষ্যৰ দ্বাৰদেশত উপস্থিত হল। ভেওঁলোকে দেখিলে লক্ষ্য চাৰিওফালে পতাকাৰাজি উড্ডীয়মান, নগৰী বন-উপবনে সুশোভিতা, বিচিত্ৰ প্ৰাচীৰ-সমূহে তাক চাৰিওফালে আবৃত কৰি বাধিছে, যাজে যাজে উচ্চ তোৰণসমূহ বিৰাজ কৰিছে, এতেকে আনে সহজে তাত প্ৰবেশ কৰিব নোৱাৰে। বাঘৰ আদৌশমতে বনবিহাৰী বান্ধববোৰে দেবতাগণৰো দুৰ্দ্ধৰা এনেহে লক্ষ্যনগৰীকো আক্ৰমণ কৰিবলৈ সাজু হল। লক্ষ্যৰ উত্তৰ দিশৰ যিখন দুৱাৰ, সি পৰ্বতশৃঙ্গসদৃশ এখ; ধনুৰ্দ্ধৰী বামচক্ৰেই ভেওঁৰ ভাতা লক্ষ্মণে সৈতে সেই দ্বাৰদেশ অৱোধ কৰিলে। স্বয়ং বাঘৰ এই দ্বাৰদেশত উপস্থিত, এতেকে বাঘভিন্ন আনে আক্ৰমণ কৰিবলৈ সমৰ্থ নহব, ইয়াকে ভাবি দশৰথাত্মজ বামে লক্ষ্মণক লগত লৈ এই দুৱাৰ বন্ধা কৰি লক্ষ্য অৱোধ কৰিলে। বৰ্ণে যিদৰে সমুদ্ৰ বন্ধা কৰি থাকে বাঘৰেও চাৰিওফালে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত ভীমাকৃতি বান্ধববোৰক সংস্থাপিত কৰি লক্ষ্যনগৰী সেইদৰে বন্ধা কৰি আছে। দানব-বন্ধিত পাতালপুৰ যিদৰে ভয়বহ, বান্ধববোৰৰ দ্বাৰা সুবন্ধিত লক্ষ্য নগৰী তদনুৰূপ, তাৰ অৱবন্ধণৰ পিনে চাই দুৰ্দ্ধলজনৰ মনত এনেয়ে ভয়ৰ লক্ষ্য হয়। বামচক্ৰেই দেখিলে যে চাৰিওফালে যোদ্ধাগণৰ বাবে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আৰু নানাতৰহৰ কবচ সুন্দৰভাবে সজাই থোৱা আছে। বৈন্দ আৰু ধিৰিদে সৈতে সেনাপতি বীৰ্য্যবান নীলে পূৰ্ব দ্বাৰ অৱোধ কৰিলে আৰু সেইদৰে মহাবলশালী অঙ্গদে দক্ষিণ দুৱাৰ আৰু ঋষভ, গবাক্ষ, গজ আৰু গবয় লৈ বলবান বান্দৰ হনুমানে প্ৰজজ্ব, তবস আৰু আন আন বীৰগণৰ লগত মিলিত হৈ পশ্চিম দুৱাৰ অৱোধ কৰিলে। উত্তৰ আৰু পশ্চিম দিশৰ মজভাগত স্বয়ং সুগ্ৰীৱ উপস্থিত থাকিল। ভেওঁৰ লগত গৰুড় আৰু পবনসম বেষণালী অসংখ্য মুখ্য মুখ্য বান্ধব। এইদৰে ছয়ত্ৰিশ কোটি খ্যাতিনামা বান্দৰে লক্ষ্য অৱোধ কৰি সুগ্ৰীৱৰ লগতে থকিল। বাঘৰ নিৰ্দেশমতে বিভীষণে সৈতে লক্ষ্মণে প্ৰত্যেক দুৱাৰতে কোটি কোটি বান্দৰ সংস্থাপিত কৰিলে। বাঘৰ ঠিক পিচতে ৱহ ঋন্য লগত লৈ লক্ষ্যবানে সৈতে সুবেশ ৰৈ থাকিল। এইদৰে বাঘৰ নিচিনা ভীম দলবিলিষ্ট বান্দৰ বীৰসকল শিল, গছ, আদিৰে সুসজ্জিত হৈ হঠাৎতে যুদ্ধৰ কাৰণে সাজু হল।

৫৬শ্লোক ৩। যুদ্ধৰ নামত উজ্জৱল আৰু শত্ৰুতে উত্তেজিত হৈ থকাৰ কাৰণে বান্ধববোৰৰ নেত্ৰ, মুখ আৰু শৰীৰে বিচিত্ৰাকাৰ বিকৃত ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। অথ

আৰু পাঁতেই ভেঙলোকৰ অস্ত্ৰ । কিছুমানৰ শৰীৰৰ বল দহটা হাতীৰ সমান, কাৰো বা শ আৰু কাৰো হাজাৰ হাতীৰ সমান । কিছুমানৰ বা এফোটা হাতীৰ পালৰ সমান বল আৰু কিছুমানৰ আকৌ ভাতকৈও দহগুণ বেচি । যুঁঠুৱে ভাত খিবোৰ বান্ধব আছিল সিহঁতৰ প্ৰত্যেকৰে শক্তিৰ সীমা নাই । কোনো উৎপাতৰ সময়ত পতঙ্গৰ লগাগম হ'বলৈ যিদৰে অদ্ভুত আৰু বিচিহ্নপূৰ্ণ হয়, এনেদৰে পতঙ্গ-সম্পন্ন বান্ধবগণৰ লগাগমো সেইদৰে অদ্ভুত আৰু বিচিহ্ন ধৰণৰ হৈছিল । আকাশ আঙুৰি ধৰাৰ নিচিনা ভেঙলোকে ধৰাতল আৱৃত কৰি লক্ষ্যক বেচি ধৰিলে ; ইয়াৰ উপৰিও যুদ্ধৰ কাৰণে উদ্ভূত হৈ শই শই হাজাৰে হাজাৰে বান্ধব আৰু ভাণ্ডুকৰ সৈন্যদল চাৰিওফালৰপৰা অহি লক্ষ্যত উপস্থিত হল । সমগ্ৰ জিহ্বাট পৰ্বত ব্যাপি হাতত গছ-গছনি লৈ হাজাৰে হাজাৰে অযুতে অযতে মহাবলশালী বান্ধববোৰে লক্ষ্যক এনেদৰে বেচি ধৰিলে যে বতাহ পৰ্য্যন্ত তাত প্ৰবেশ কৰিব নোৱৰা হল ।

৫৪-৫৭ । ইন্দ্ৰতুল্য পবাক্ৰমশীল মেঘবৰ্ণ বান্ধববোৰে হঠতে উপস্থিত হৈ লক্ষ্যক এইদৰে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰা দেখি বান্ধববোৰ বিস্ময়ান্বিত হল । সমুদ্ৰ তল ওপৰ হোৱাৰ সময়ত পানীৰ উতল-মাখলত যেনে শব্দ হয় বান্ধবসৈন্যৰ চলচলত লক্ষ্যতো তেনে ধৰণৰ ভৈৰৱ শব্দ উপস্থিত হল । শব্দৰ ধ্বনিত, প্ৰাচীৰ, তোৰণ আৰু শৈল-কানমে সৈতে লক্ষ্য কঁপি উঠিল । সেই সময়ত বান আৰু লক্ষ্যৰ দ্বাৰা সংৰক্ষিত পুত্ৰীৰপালিত সৈন্য বাহিনী এনেধৰণৰ দুৰ্দ্ধৰ হৈ উঠিল যে দেৱতাগণেও তাক আক্ৰমণ কৰিব নোৱৰা হল ।

৫৮-৭২ । বান্ধব-নিধনৰ বাবে নিজৰ সৈন্যবাহিনী এইদৰে সংস্থাপিত কৰি বাঘৰ বামে ইয়াৰ পিচত কৰিব লগীয়া যি যি কাম হ'ব পাৰে সেই বিধিয়ে মন্ত্ৰীদৰ্গৰ লগত পুনঃ পুনঃ মন্ত্ৰণা কৰি কাৰ্য্যপদ্ধতি স্থিৰ কৰিলে । সাম, দান, ভেদ, দণ্ড এই চাৰিওটা মীতিৰে মূল তত্ত্বৰ বামে ৰাজধৰ্ম্ম অনুশীলি প্ৰথম তিনিটা মীতি ব্যৰ্থ হোৱাৰ পিচতহে দণ্ড মীতি প্ৰযোজ্য—ইয়াকে স্থিৰ কৰি বিভীষণৰ অনুমতিত সৈন্য বাহিনীপুৰ্ণ অঙ্গনক প্ৰতি কলে, “সৌম্য অঙ্গন, তুমি দশদীৰ বান্ধবৰ গুচবলৈ গৈ মোৰ কৰ্ম্মক্ষেত্ৰে ভেঙক কবাগৈ ”হে মিলাচৰ, সমুদ্ৰ পাৰ হৈ নিভৱৈ লক্ষ্যত উপনীত হৈছো আৰু সকলো প্ৰকাৰৰ শাৰীৰিক শ্ৰমবপৰা মুক্তি লাভ কৰি লক্ষ্য অৱবোধ কৰিছো । বৰ্ত্তমানে তুমি স্ত্ৰী, ঐশ্বৰ্য্য আৰু চৈতন্যবিহীন হৈ যতপ্ৰায় অৱস্থাত । ইমানদিনে তুমি অহঙ্কাৰ আৰু মোহৰ অভিভূত হৈ ঋক্‌বুল, দেৱতাৰ্ঘ্য, গন্ধৰ্ব, অপসৰা, নাগ, যক্ষ আৰু ৰাজন্যবৰ্গৰ গুচবত যি যি লাগ আচৰণ কৰিছা তাৰ

ফলস্বৰূপে, হে বান্ধুস, স্বয়ম্ভু ব্রহ্মাবপৰা লক্ষ বববপৰা হোৱা তোমাৰ দৰ্প নষ্ট হৈছে। মোৰ ভাৰ্য্যাক অপহৰণ কৰি তুমি মোৰ মনত যি কষ্ট দিছা তাৰ পোতক তুলিবলৈ উপযুক্ত পৰিমিত দণ্ড বিহাৰ উদ্দেশ্যে মই তোমাৰ লক্ষ্যৰ হুৱাৰ মুখত উপস্থিত হৈছোঁ। যদি তুমি স্থিৰ চিন্তে মোৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা তেন্তে, হে বান্ধুস, তুমি যুদ্ধাৰ পিচতো দেৱতা, মহৰ্ষি আৰু ৰাজৰ্ষিসকলৰ গতি প্ৰাপ্ত হবা।* আৰু কবা, হে বান্ধুসাধু, তুমি যি বল আৰু মায়াক আশ্ৰয় কৰি মোক প্ৰৱৰ্ত্তনা কৰি সীতাক হৰণ কৰি আনিছা তোমাৰ সেই বল আৰু মায়াক শক্তি এতিয়া দেখুওৱা। মই নিশ্চয়কৈ কৈছোঁ যদিহে মৈথিলীক আনি মোৰ ওচৰত প্ৰত্যৰ্পণ নকৰা তেন্তে তীক্ষ্ণ শৰ সমূহৰ দ্বাৰাই ত্ৰিভুৱন বান্ধুসবিহীন কৰিম। তোমাৰ ভাতা ধৰ্ম্মাত্মা বান্ধুসপ্ৰবৰ বিতৰ্কণ মোৰ ওচৰ চাপিছে। নিষ্কটক হৈ তেৱেঁই লক্ষ্যৰ সকলো ঐশ্বৰ্য্যৰ অধিকাৰী হব, এইটো ধুকপ। তুমি পাপাত্মা আৰু অজিতেশ্বিয়, এতেকে অধৰ্ম্মত থাকি মুখ্য বান্ধুসবোৰৰ সহায়ত এই ৰাজ্য উপভোগ কৰাৰ অধিকাৰ তোমাৰ নাই। এতেকে হে বান্ধুস, তুমি বীৰত্বক আশ্ৰয় কৰি ধৈৰ্য্য সহকাৰে মোৰ লগত যুদ্ধ কৰা; যুদ্ধত মোৰ শৰৰ কোবত শাস্ত হলেহে তুমি শাস্তি লাভ কৰিব পাৰিবা। অজ্ঞদ, তুমি আৰু কবা, হে নিশাচৰ, যদি তুমি চৰাইৰ ৰূপ ধৰি তিনিও ভুৱনতে প্ৰবেশ কৰা তথাপি মোৰ চকুৰ আঁতৰ হৈ তুমি জীয়াই থাকিব নোৱাৰিবা। তোমাৰ হিত বিচাৰি মই কৈছোঁ, তুমি জীয়াই থকা অৱস্থাতে তোমাৰ উদ্ধৈহিক কাৰ্য্য সম্পন্ন কৰা আৰু তোমাৰ লক্ষ্য নগৰীকো ভাল দৰে চাই লোৱা, তোমাৰ জীৱন মোৰ হাতৰ মুঠিত।”

৭৩—৮১। ৰামে এইদৰে কোৱাৰ পিচত তাৰাৰ নন্দন ক্ৰীমান অজ্ঞদে আকাশলৈ জাপ দি মুক্তিমান হব্যবাহন অগ্নিৰ নিচিনা ৰূপ লৈ ৰাৱণৰ গৃহত প্ৰবেশ কৰিলে। তাত দেখিলে ৰাৱণ অনুদ্বিগ্ৰিচিন্তে মন্ত্ৰীসকলৰ লগত বহি আছে। কপিশ্ৰেষ্ঠ স্বৰ্গাত অজ্ঞদে অলম্ব অগ্নিসম ৰূপ লৈ ওপৰবপৰা জাপ দি ৰাৱণৰ ওচৰত পৰি অলম্বো কক্ষ-বেচ নকৰাকৈ ৰামে যিদৰে কৈছিল তাক মন্ত্ৰীবৰ্গৰ সন্মুখত ৰামৰ কথা-বিলাক ৰাৱণৰ আগত নিজ মুখে ব্যক্ত কৰিলে, “ৰাৱণ, মই কোশলাধিপতি অক্লান্তকৰ্ণা ৰামৰ দূত, বালীৰ পুত্ৰ, মোৰ নাম অজ্ঞদ, হয়তো মোৰ নাম তুমি শুনিবও পোৱা।

*শাস্ত্ৰত আছে স্থিৰ চিন্তে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ যুত্ৰা যুদ্ধত পৰিলে পাপাত্মা হলেও ঋষি সকলৰ নিচিনা তেনেলোকৰ স্বৰ্গপ্ৰাপ্তি হয়। কথা:—

ৰাজভিত্তৰ্দগুণ্ড কৃষ্ণা পাপাধি মানৱাঃ ।

নিৰ্মলাঃ স্বৰ্গবায়ন্তি নন্তঃ স্বকৃতিনো বধা ॥

কৌশল্যানন্দবৰ্দ্ধন ৰাঘৱ বামে কৈ পঠিয়াইছে যে হে নৃশংস, তুমি নগৰৰপৰা ওলাই থাকি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা আৰু তোমাৰ পুত্ৰ নামৰ সাৰ্থকতা দেখুৱা। তেওঁ কৈছে যে মই জ্ঞাতি পুত্ৰ বন্ধু-বান্ধৱ আৰু অমাত্যগণে সৈতে তোমাক বধ কৰিম আৰু তেতিয়াহে তোমাৰ মৃত্যুৰ লগে লগে এই তিনিও ভূবন উদ্বেগজন্য হ'ব। তুমি দেৱ, দানৱ, যক্ষ, গন্ধৰ্ব, উৰগ আৰু (ধৰ্মপ্ৰাণ) ৰাক্ষসবোৰৰ শত্ৰু আৰু ঋষিকুলৰ কণ্টক-স্বৰূপ। তুমি যথাযোগ্য সন্মান দেখুৱাই প্ৰাণিপাতপূৰ্বক বৈদেহীক প্ৰদান নকৰিলে, তোমাৰ মৃত্যুৰ পিচত বিতৰ্কণেই এই সকলো প্ৰাণীৰ অধিকাৰী হ'ব।”

৮২-৯৩। কৰ্কশবাক্যে হৰিপুঞ্জৰ অঙ্গদে এইদৰে কোৱাত নিশাচৰসকলৰ অধিপতি ৰাৱণ অত্যন্ত ক্ৰুদ্ধ হ'ল। ক্ৰোধাক্ত হৈ তেওঁ মন্ত্ৰীবৰ্গক বাৰে বাৰে আদেশ দিবলৈ ধৰিলে, “হুৰ্মতি এই বান্দবক বন্ধ কৰি বধ কৰা।” ৰাৱণৰ আদেশ শুনা মাত্ৰকে ঘোৰমুষ্টি চাৰিজন নিশাচৰে তেজোবলে দীপ্ত অগ্নিসন অঙ্গদক ধৰিবলৈ আহিল। তেতিয়া তাৰাস্ত অঙ্গদে নিজ শক্তি দেখুৱাব উদ্দেশ্যে প্ৰথমতে নিজকে নিজে সিহঁতৰ হাতত ধৰা দিলে। সিহঁত চাৰিওজনে তেওঁৰ হাত দুখনত খামোচ মাৰি ধৰাৰ লগে লগে, অঙ্গদে পতঙ্গৰ লৈ ওপৰলৈ উঠাৰ নিচিনাকৈ সিহঁতক লৈ পৰ্বত শৃঙ্গসদৃশ প্ৰাসাদৰ ওপৰলৈ লাফ দিলে। অঙ্গদৰ লাফৰ বেগতে ৰাক্ষসবোৰ বিচলিত হ'ল ৰাক্ষসৰাজে চাই থাকোঁতে থাকোঁতে সকলোটি ধপ্ ধপ্ কৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। তাৰ পিচত প্ৰতাপবান বালীপুত্ৰ অঙ্গদে শৈলশৃঙ্গসদৃশ ৰাক্ষসৰাজৰ প্ৰাসাদৰ ওপৰত ঘূৰি ফুৰি দশগ্ৰীৱৰ সাক্ষাততে গোৰ মাৰি পুৰণি কালত বজ্জৰ সহায়ত হিমালয় শৃঙ্গ বিশীৰ্ণ কৰাৰ দৰে প্ৰাসাদ শৃঙ্গ কালি চিৰা-চিৰ কৰিলে। তাৰ পিচতে প্ৰাসাদৰ শিখৰভাগ ভাঙি থৈ নিজ নাম শুনাই শুনাই সিংহনাদে গৰ্জ্জন কৰি আকাশমৰ্গত আৰোহণ কৰিলে। এইদৰে ৰাক্ষসবোৰক সম্ভপ্ত আৰু বান্দববৰ্গক হৰ্ষাষিত কৰি অঙ্গদ বান্দবোৰৰ মাজত বামৰ ওচৰত উপস্থিত হ'লগৈ। প্ৰাসাদ এইদৰে আক্ৰান্ত হোৱা দেখি ৰাৱণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হ'ল আৰু আনপিনে নিজৰ বিনাশৰ সূচনা দেখি গভীৰভাবে দীৰ্ঘনিশ্বাস পেলাবলৈ ধৰিলে। ইপিনে ৰামচন্দ্ৰই হৰ্ষোৎক্লম্ভ গৰ্জ্জনৰত বান্দবোৰক লৈ শত্ৰুবধৰ কামনা কৰি যুদ্ধৰ কাৰণে সাজু হ'ল।

৯৪-৯৯। তাৰপিচত মহাবীৰ্য্যশালী গিৰিশৃঙ্গসদৃশ সূৰ্য্যেণ, কামৰূপী বহুত বান্দবক লগত লৈ সূৰ্য্যগ্ৰীৱৰ আদেশমতে নন্দক্ৰগণৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত চন্দ্ৰৰ দৰে দুৱাৰে দুৱাৰে ঘূৰি উদ্ধাৰণৰ কৰ্মটো ধৰিলে। সমুদ্ৰতীৰ পৰ্যন্ত বিস্তৃত বনবিহাৰী বান্দববোৰৰ বহুত

অকৌত্বিনী সেনা লঙ্কাত উপস্থিত হোৱা দেখি বান্ধবসকল অশ্চৰ্য্যস্থিত হ'ল, কিছুমান ভয়তে অস্থিৰ হ'ল, আন কিছুমানে আকৌ যুদ্ধৰ নামত উৎফুল্ল হৈ হৰ্ষস্থিত হ'ল। বান্ধবসকলে দেখিলে যে বান্ধবসৈন্যই পৰিখা পৰ্য্যন্ত চাৰিওফালে প্ৰাচীৰ বেড়ি ধৰি সন্মুখ প্ৰাচীৰখনকেই বান্ধবৰ ৰূপত পৰিণত কৰিছে আৰু প্ৰাচীৰখন যেন বান্ধবৰ দ্বাৰাহে নিৰ্ম্মিত এনেহেন দেখুৱাইছে। অৱস্থা এনে হোৱা যেন দেখি বান্ধবসকলে ভয়তে অস্থিৰ হৈ হাহাকান কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বান্ধবসকলৰ সোন্ধকুলে ডাঙৰ হৈ এনে এটা অৱস্থাৰ সৃষ্টি হোৱা দেখি মহা মহা অস্ত্ৰ-শব্দ লৈ যুগান্তকালৰ প্ৰলয়-কাৰী বায়ুৰ দৰে চাৰিওফালে ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একচত্বাবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিচত্বাবিংশ সৰ্গ

বান্ধব আৰু বান্ধব সৈন্যবাহিনীৰ সংঘৰ্ষ

১—৫। তাৰ পিচত বান্ধবসকলে ৰাৱণৰ ভৱনলৈ গৈ জনালে যে বান্ধবসকলক সৈতে ৰাৱণে লঙ্কা অবৰোধ কৰিছে। নগৰ অবৰুদ্ধ হোৱা শুনি শিশাচৰ ভীষণ ক্ৰোধ, হ'ল আৰু দ্ৰাবণেশ ৰক্ষাৰ বাবে দ্বিগুণ পৰিমাণে যত্নৰ হৈ নিজে প্ৰাসাদত আৰোহণ কৰিলে। তালৈ গৈ তেওঁ দেখিলে পৰ্ৱত, কানন, বন-উপবনে সৈতে সন্মুখ লক্ষ্মণগৰী যুদ্ধাকাঙ্ক্ষী অসংখ্য বান্ধব সৈন্যৰ দ্বাৰা চাৰিওফালে পৰিবেষ্টিত হৈছে। বান্ধবসকলৰ সমাবেশত লঙ্কাৰ সেই অঞ্চল তেনেই কপিল বৰণ ধাৰণ কৰিছে। তেতিয়া কি উপায়ে ইহঁতক বিনাশ হ'ব পাবে এয়ে তেওঁৰ বিশেষ চিন্তাৰ কাৰণ। কীৰ্ত্তাকে ইয়াকেই চিন্তা কৰি কৰি শিশাচৰ সন্মুখত বাহৰ বাহ অকৈ বান্ধব দক্ষসমূহক পিনে চাই বহ।

৬। ইতিমধ্যে ৰাৱণে পৰম জয়ন্ত বান্ধব সৈন্যসকলে সৈতে লঙ্কাৰ পিছে আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে; তেওঁ দেখিলে যে বান্ধবসকলে চাৰিওফালে আগুৱি আহি লঙ্কাক ভাঙৰে ৰক্ষা কৰি আৱদ্ধ। কিচিৎ ধাৰণাতকাবে স্তম্ভস্থিত লঙ্কাৰ পিনে চাই; কৃত্তিবন্তিক তেওঁ সীতাক সিন্ধুৰে জালিবলৈ ধৰিলে; “হায়, এই লঙ্কাই অকলসকলক হত্যাৰক্ষী সীতাই মোক বন্দনৰে বাচিও পৰত কৰি যোৱাৰত অৱস্থাত।

হুখতে দিন যিগৰলৈ ধৰিছে।" ধৰ্ম্মাৰ্থ। বামচন্দ্ৰই হুঃখাভিভূতা সীতাৰ বিবৰে চিহ্ন কৰি শত্ৰু বধৰ কাৰণে সাজু হবলৈ তৎক্ষণাৎ বান্দৰবোৰক আদেশ দিলে। অক্লান্ত কৰ্ম্মী বামচন্দ্ৰই এইদৰে কোৱাৰ লগে লগে বান্দৰবোৰে আগ বঢ়াব কাৰণে আগ্ৰহাৰিত হৈ সিংহমাদে আকাশ নিনাদিত কৰিলে। বান্দৰ-দলপতিবোৰৰ ভিতৰত কোনোৱে ভাবিলে পৰ্বতশৃঙ্গৰ দ্বাৰা লক্ষ্য ভাঙি চূৰ্ণাকৃতি কৰিম, কোনোৱে ভাবিলে হাতৰ মুঠিৰেই ইয়াক ভাঙি পেলাব। ভবাৰ লগে লগে কিছুমানে পৰ্বতশৃঙ্গ, কিছুমানে বৃহৎ বৃহৎ শিল, কিছুমানে বা গছকে উভালি লৈ সাজু হল, আৰু কান্দৰবাজ বাৱণে চাই থাকোঁতে থাকোঁতে বান্দৰ সৈন্তবাহিনীয়ে বামৰ শ্ৰিয় কাৰ্য্য সাধিবলৈ ভাগে ভাগে লক্ষ্যত প্ৰৱেশ কৰিবলৈ ধৰিলে।

১৪। বাৱণে দেখিলে ভাত্ৰবৰ্গ মুখবিশিষ্ট স্বৰ্ণাভ বান্দৰবোৰে হাতত খাল আৰু পৰ্বত লৈ লক্ষ্যৰ পিনে গতি কৰিবলৈ ধৰিছে। তেওঁলোক প্ৰত্যেকে বামৰ কাৰণে জীৱন উৰ্গণ কৰিবলৈ প্ৰস্তুত। বান্দৰবোৰে, গছ, পৰ্বতশিখৰ হাতৰ মুঠি প্ৰহাৰ দ্বাৰা প্ৰাচীৰৰ ওপৰভাগ আৰু তোৰণসমূহ ভাঙিবলৈ উপক্ৰম কৰা তেওঁৰ চকুত পৰিল। চাই থাকোঁতে থাকোঁতে বিমল জলকামিপূৰ্ণ পৰিধাসমূহ মাটি পৰ্বতশৃঙ্গ তুল আৰু কাঠৰ দ্বাৰা পূৰাই লৈ শ, হাজাৰ আৰু কোটি সংখ্যক বান্দৰ দলপতিবোৰ লক্ষ্যত প্ৰৱেশ কৰিবলৈ ধৰিলে। প্ৰাচীৰৰ কাঞ্চনময় তোৰণ আৰু কৈলাস শিখৰ সদৃশ উচ্চ গোপবসমূহ* ভাঙি চূৰ্ণাকৃতি কৰাৰ পিচত বদোদন্ত মাণ্ডলসদৃশ বান্দৰবোৰ জঁপিয়াই জঁপিয়াই লক্ষ্যৰ পিনে ধাবমান হল। তেওঁলোকে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে, "জয় অসীম শক্তিসম্পন্ন বামৰ জয়! জয় মহাবলশালী লক্ষ্মণৰ জয়! জয় বাঘৰ-পালিত সূত্ৰীৰ জয়!" এইদৰে চীংকাৰ আৰু ভীষণ সিংহনাদ কৰি কামৰূপী বান্দৰবোৰে লক্ষ্য আক্ৰমণ কৰাৰ লগে লগে বীৰমাহ মুকাহ, নল আৰু পঞ্চল আদি যুধপতিসকলে বাহিৰৰ প্ৰাচীৰ ভাঙি ভিতৰত বৃহৎ বচনা কৰি সৈন্ত সংস্থাপন কৰিলে। ইতিমধ্যে মহাবলবান বলপতি কুমুদে দহ কোটি জয়োদন্ত বান্দৰক লৈ লক্ষ্যৰ পূব চুৱাক অৱৰোধ কৰিলে। তেওঁৰ সহায়ৰ অৰ্থে কপিপ্ৰবৰ প্ৰসন্ন আৰু পনক প্ৰলংঘ্য বান্দৰসৈন্তৰ দ্বাৰা পৰিহৃত হৈ তেওঁৰ লগতে থাকিল। বীৰ কান্দৰ শত্ৰুৱাজিয়ে কিম্বদন্তি বান্দৰক লগত লৈ দক্ষিণ চুৱাক আক্ৰমণ কৰিলে। আৰু সেইদৰে জয়ক শিৱুদেৱ, বলবান সুৰণে কোটি কোটি বান্দৰক দ্বাৰা পৰিহৃত হৈ পশ্চিম চুৱাক অৱৰোধ কৰিলে। উত্তৰ চুৱাকত লক্ষ্মণ আৰু সূত্ৰীয়ে সৈতে স্বয়ং কাম উপস্থিত। ভীষ্মকৃষ্ণ অৰুণাক্ষ বীৰ্য্যবান গৰাক তেওঁক কোটি কোটি গোৱলস্বৰ বান্দৰক দ্বাৰা

পৰিবেষ্টিত হৈ বামৰ পিচফাল বক্ষা কৰি থাকিল। শত্ৰুসংহাৰক বীৰ ধূম্ৰয়ো কোটি সংখ্যক কোপনশ্ৰভাৰ ভালুকক লগত লৈ বামৰ পিচফালে অৱস্থান কৰিলে। মহাবীৰ্য্যৱান বিভীষণে গদাহস্তে অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সজ্জিত হৈ মন্ত্ৰীবৰ্গৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ বামৰ ওচৰতে থাকিল। গজ, গৰাক্ষ, গবয়, সবভ আৰু গন্ধমাদনে, চাৰিওফালে লৰি-ধাপৰি বান্দৰ সৈন্তবাহিনী বক্ষা কৰি থাকিল।

৩২। এইবোৰ দেখি শুনি বান্ধসেন্ধৰ বাৱণ খঙতে জ্বলি উঠিল আৰু লগে লগে তেওঁৰ সমগ্ৰ সৈন্যক যুদ্ধযাত্ৰা কৰিবলৈ আদেশ দিলে। বাৱণৰ আদেশ পাই বান্ধসেনা জাগ্ৰত হল। সিহঁতৰ সোণ খটোৱা মাৰিবে চাৰিওফালে ভেবীত কোব দিলে আৰু যোদ্ধাগণে হাজাবে হাজাবে শঙ্খ হাতত লৈ ভীষণ ৰবে তাত ফুঁ দিলে। বিদ্যুৎকালমণ্ডিত মেঘমালাৰ লগত বলাকাবাশি সংযুক্ত হলে যেনে শোভা হয় শুকপক্ষী সদৃশ বৰ্ণবিশিষ্ট বান্ধসবোৰৰ মুখত শঙ্খবোৰ সংযোগ হোৱাতো তেনে শোভা হল। প্ৰলয়কালত মেঘমালাৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণ মহাসমুদ্ৰই যিদৰে ভীষণ বেগে প্ৰবাহিত হয় বাৱণৰ আদেশত উত্তেজিত হৈ বান্ধস সৈন্যয়ো সেইদৰে হৰ্ষান্বিত হৈ মহাবেগে যুদ্ধলৈ ওলাই আহিল। বান্ধস সেনা ওলাই অহা দেখি বান্দৰ সৈন্তই সিংহনাদে গৰ্জ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু সেই নাদতে শূল আৰু কন্দৰে সৈতে অতিদূৰস্থ মলয়াচল পৰ্য্যন্ত পৰিপূৰিত হল। এইদৰে শঙ্খ, ধ্বনুভি আৰু মহাতেজস্বী সৈন্তবোৰৰ সিংহনাদত আৰু আনপিনে হাতীৰ চিঞৰ, ঘোঁৰাৰ হ্ৰেযাৱন, বধচ্চক্ৰৰ ঘৰঘৰনি আৰু বান্ধসবোৰৰ ভৰিৰ শব্দতে আকাশ, পৃথিৱী আৰু সমুদ্ৰ প্ৰতিধ্বনিত হৈ উঠিল।

৪১। উভয় পক্ষ সজ্জিত হৈ মুখা-মুখি হোৱাত তাহানি কালত দেৱতা আৰু অশুৰবোৰৰ ভিতৰত যিদৰে সংগ্ৰাম হৈছিল, বান্ধস আৰু বান্দৰবোৰৰ ভিতৰতো তেনেভাবে যুদ্ধ হবলৈ ধৰিলে। একপক্ষে নিজ নিজ পৰাক্ৰমৰ কথা উল্লেখ কৰি প্ৰদীপ্ত গদা, শক্তি, শূল, পট্টিশৰ দ্বাৰা বান্ধসবোৰে বান্দৰ সৈন্যৰ বহুতক যিদৰে বিনাশ কৰিবলৈ ধৰিলে, আনপক্ষে মহাকায় বান্দৰবৰ্গয়ো প্ৰবলবেগে তেওঁলোকৰ নখ, দস্ত, বুদ্ধ আৰু পৰ্বতশৃঙ্গৰ সহায়ত সেই, সেই বান্ধস সৈন্যবোৰক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। বান্দৰবোৰৰ মাজৰপৰা শব্দ হল, “জয় বজা সূত্ৰীৰ জয়!” আৰু সেইদৰে বান্ধসবোৰেও চিঞৰিবলৈ ধৰিলে, “জয় বজা বাৱণৰ জয়!” এইদৰে উভয় পক্ষে নিজ নিজ বজাৰ জয় ঘোষণা কৰি নিজ নামৰ পৰিচয় দিবলৈ ধৰিলে। ভীমাকৃতি কিছুমান বান্ধসে প্ৰাচীৰৰ ওপৰতে থিয় হৈ ভিন্দিপাল অস্ত্ৰেৰে মাটিত থকা বান্দৰবোৰক আক্ৰমণ কৰিলে। তেতিয়া বান্দৰবোৰেও মাটিতে থাকি লাক দি বাছবলে, বান্ধসবোৰক

টানি আনি বিনাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে যুদ্ধত সংলিপ্ত ৰাক্ষস আৰু বান্দৰ-
বোৰৰ ভিতৰত যি ঘোৰতৰ বল আবদ্ধ হল তাৰ ফলত যুদ্ধক্ষেত্ৰ বন্ধ আৰু মাংসৰ
বোকাৰে পৰিপূৰ্ণ হৈ উঠিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্বিচত্ৰাবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিচত্ৰাবিংশ সৰ্গ

ৰাক্ষস আৰু বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত দ্বন্দ্বযুদ্ধ

১—৫। মহাত্মা বান্দৰবোৰে এইদৰে যুদ্ধত ঔবুস্ত হোৱা দেখি ৰাক্ষসবোৰেও নিজ
পৰাক্ৰম দেখুৱাবলৈ অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল। বাৰণৰ জয়াকাজ্জ্বলী ভীমকৰ্ম্মা ৰাক্ষস-
বোৰৰ কিছুমানে সুবৰ্ণবিভূষিত অশ্ব, কিছুমানে অগ্নিশিখাসদৃশ দুৰ্দ্ধৰ্গ গজ আৰু কিছুমানে
সূৰ্য্যসম দীপ্তিমান বৰষত আবোহণ কৰি সুন্দৰ সুন্দৰ কবচ পিন্ধি সিংহনাদে দশোদিক
নিৰ্দািত কৰি ওলাই আহিল। সিহঁতক সেইদৰে ওলাই অহা দেখি সুবহু
বান্দৰসৈন্যবাহিনীয়ে সিহঁতক খেদি গল। এইদৰে খেদাখেদি কৰি থাকোঁতে ৰাক্ষস
আৰু বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত ঘোৰতৰ দ্বন্দ্বযুদ্ধ আবদ্ধ হল।

৬—১৭। তাহানিকালত অন্ধকাসুৰৰ লগত ত্ৰ্যম্বক (সদাশিৱ)ৰ যেনে যুদ্ধ হৈছিল
এই ক্ষেত্ৰত ৰাক্ষস ইন্দ্ৰজিতৰো বালীপুত্ৰ অজদৰ লগত তেনে ঘোৰতৰ যুদ্ধ আবদ্ধ
হল। সেইদৰে দুৰ্দ্ধৰ্গযোদ্ধা সম্পাতিৰ লগত প্ৰজজ্বৰ আৰু হনুমানৰ লগত জম্বুমালীৰ
যুদ্ধ হবলৈ ধৰিলে। বাৰণৰ কনিষ্ঠভ্ৰাতা মহাক্ৰোধী বিভীষণৰ যুদ্ধ হল তীত্ৰবেগী
শক্ৰেশ্বৰ লগত, মহাবলশালী গজৰ যুদ্ধ হল তপনৰ লগত আৰু সেইদৰে মহাতেজী
নীলে যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে নিকুম্ভৰ লগত। বান্দৰৰাজ সুগ্ৰীৱে যুজিব ধৰিলে
প্ৰঘসৰ লগত আৰু ক্ৰীমান লক্ষ্মণ প্ৰবৃত্ত হল বিষ্ণুপাক্ষৰ লগত। দুৰ্দাস্ত অগ্নিকেতু
বশ্মিকেতু, মিত্ৰায় আৰু যজ্ঞকোপ এই ৰাক্ষসবোৰে যুজিবলৈ লাগিল ৰামৰ লগত।
বজ্ৰমুষ্টিৰ লগত যুদ্ধ হল মৈন্দব আৰু অশনীপ্ৰভৰ লগত হল দ্বিবিদৰ; মৈন্দ আৰু
দ্বিবিদ যিদৰে কপিপ্ৰধান তেওঁলোকৰ প্ৰতিযোদ্ধা বজ্ৰমুষ্টি অশনীপ্ৰভও সেইদৰে
ঘোৰযুদ্ধ। ১৭ গুৰুতৰ বীৰ ৰাক্ষস প্ৰতপনে যুদ্ধ পাতিলে তীত্ৰবেগশীল বলৰ লগত।

ধৰ্মবাজৰ পুত্ৰ মহাকলি স্মৰণে মুছ পাতিলে বিদ্যামালীৰ লগত; এইদৰে আন আন বহুত বান্ধবে অসংখ্য বান্ধবৰ লগত ঘনযুক্ত প্ৰস্তুত হোৱাৰ কলত জন্মাকাঙ্ক্ষী বান্ধব আৰু বান্ধবীৰসকলৰ ভিতৰত লোমহৰ্ষকাবী যি ভীষণ মুছ আৰম্ভ হল, তাত বান্ধব আৰু বান্ধববোৰৰ শৰীৰৰ পৰা নিৰ্গত তেজৰ সোঁততে এখন নদী প্ৰবাহিত হল, বান্ধব আৰু বান্ধববোৰৰ কেশপাশেই হল তাৰ শেলায় আৰু তেওঁলোকৰ শৰীৰেই হল তাত ওপঙি অহা কাঠ।

১৮-৪১। শতক্ৰতু ইজ্জই বজ্জেবে আঘাত কৰাৰ দৰে ইজ্জজিতে গদাৰে শত্ৰু-সৈন্যবিনাশক বীৰ অজ্জদক প্ৰহাৰ কৰিলে। তেতিয়া মহাবেগবান ত্ৰীমান অজ্জদে সেই গদাপাট কাটি আনি তাৰে ইজ্জজিতৰ সুবৰ্ণ বিভূষিত বথ অশ্ব আৰু সাৰথিক নিপাত কৰিলে। বান্ধব প্ৰজ্জবই তিনিপাট শব্দৰদ্বাৰা সম্পাতিক আঘাত কৰিলত সম্পাতিয়ে এডাল অশ্ববৰ্ণ গছৰ দ্বাৰা প্ৰজ্জবক বধ কৰিলে। মহাবলশালী জম্বু-মালী বান্ধবে বথতে থাকি ক্ৰুদ্ধ হৈ বথৰ শক্তিক আশ্ৰয় কৰি শব সংযোগে হনুমানৰ স্তনমূলৰ মাজত আঘাত কৰিলে, তেতিয়া মাক্তনন্দন হনুমানে একহাতৰ চাপৰতে বান্ধবক বধ কৰিলে আৰু বথখন ভাঙি চুৰমাৰ কৰিলে। ঘোৰমূৰ্ত্তি বান্ধব প্ৰতপনে সিংহসৰ্জ্জন কৰি নলক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু ক্ষিপ্ৰহস্তে স্তুতীক শবৰ দ্বাৰা তেওঁৰ শৰীৰ বিচ্ছিন্ন ধৰিলে, তেতিয়া বীৰ নলে তেওঁৰ চকু দুটা নষ্ট কৰি দিয়াত তাতেই তাৰ মৃত্যু হল। বান্ধব প্ৰঘসে বান্ধবসৈন্য গ্ৰাস কৰিবলৈ উপক্ৰম কৰা দেখি বান্ধবধিপ স্তুতীয়ে এডাল সাওতাল গছেৰে তৎক্ষণাত তাক নিপাতিত কৰিলে। লক্ষ্মণে প্ৰথমতে শবজালৰ দ্বাৰা ভীমাকৃত বান্ধব বিৰূপাক্ষক বান্ধি লৈ শেষত এপাট শবৰে তাক বধ কৰিলে। দুৰ্দ্ধৰ বান্ধব অগ্নিকেতু, বশ্মিকেতু, মিত্ৰয় আৰু বজ্জকোপে শবজালৰ দ্বাৰা বামক উদ্বিগ্ন কৰি তোলাত তেওঁ ক্ৰুদ্ধ হৈ অগ্নিশিখাসদৃশ চাবিপাট ঘোৰমূৰ্ত্তি শবৰ দ্বাৰা লিহঁতৰ চাবিওজনৰে মূৰ কেইটা কাটি পেলালে। বজ্জমূৰ্ত্তি আনৰ বান্ধবক হাতৰ মূৰ্ত্তিৰ আঘাতত মৈন্দই বধ কৰাত দেৱতাসকলৰ বিমান বাগবি পৰাৰ নিচিনাকৈ সি বথ আৰু ঘোঁৰাৰে সৈতে মাটিত বাগবি পৰিল। সূৰ্য্যই তেওঁৰ কিৰণমালাৰে মেঘক ভেদ কৰাৰ নিচিনাকৈ বান্ধব নিকুন্তই তেওঁৰ তীক্ষ্ণ শবজালৰ দ্বাৰা ঘনীভূত মেঘবৰ্ণাভ নীলক ভেদ কৰিব ধৰিলে। পিচত ক্ষিপ্ৰহস্তে আৰু একপাট শবৰদ্বাৰা নীলক বিলীৰ্ণ কৰাৰ পিচত নিকুন্তই মনৰ স্তান্ধাতে উচ্চৰে গুঁহিব ধৰিলে। তাকে দেখি বীৰ নীলে মুছক্ৰোডত ভগৱান বিষ্ণুৰ দৰে বান্ধবৰ বথৰ চকু এটা ষ্ঠিভালি আনি তাৰেই নিকুন্ত আৰু তেওঁৰ সৰ্গথিৰ শিৰোচ্ছেদন কৰিলে। বজ্জ-মূৰ্ত্তিপ্ৰহাৰবিশিষ্ট কপিপ্ৰবৰ দ্বিবিধে বান্ধববোৰৰ চকুৰ আগতে বজ্জসৰ্বভাষিত

বান্ধুস অশনীপ্ৰভক পৰ্বত শৃংগেৰে আঘাত কৰিলে। তেতিয়া অশনীপ্ৰভে বজ্জসম শব্দসমূহৰ দ্বাৰা ক্ৰমযোধ্যী বীৰ দ্বিবিদক বিদ্ধ কৰিবলৈ ধৰাত দ্বিবিদে অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হৈ এডাল শাল গছৰ দ্বাৰা অশ্ব, বধ আৰু সেই বান্ধুসক যমালয়লৈ পঠালে। বিদ্যাম্বালী নামে যি জন বান্ধুস, তেওঁ বধৰ ওপৰতে থাকি সুবৰ্ণবিকুচিত শব্দসমূহৰ দ্বাৰা বীৰ সুবেগক বাৰে বাৰে তাড়না কৰি গৰ্জিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বান্ধুসপ্ৰেষ্ঠ বীৰ সুবেগে পৰ্বতশৃংগেৰে তেওঁৰ বধখন ততালিকে ধ্বংসায়ী কৰিলে। ক্ষিপ্ৰপ্ৰতিবিশিষ্ট নিশাচৰে তৎক্ষণাৎ বধবপসা নামি গদা হাতত লৈ মাটিত থিয় দিলে। কপিপ্ৰবৰ সুবেগে অত্যন্ত ক্ৰুদ্ধ হৈ বৃহৎ শিল এটা লৈ বান্ধুসলৈ খেদা ললে। সুবেগে এইদৰে খেদি অহা দেখি বান্ধুস বিদ্যাম্বালীয়ে গদাবে তেওঁৰ বুকুত আঘাত কৰিলে। গদাঘাতক তৃণ ঘেন জ্ঞান কৰি সুবেগে সেই শিলৰ আঘাতত তাৰ মাতবোল নোহোৱা কৰিলে। বান্ধুস বিদ্যাম্বালীৰ শবীৰ শিলাঘাতত নিষ্পেষিত হল আৰু তাতেই সি প্ৰাণহীন হৈ মাটিত পৰি থাকিল।

৪২—৪৬। তাহানিকালত দেৱতাসকলে দ্বৈতাকুলক যিদৰে মণি পেলাইছিল বীৰ বান্ধুস আৰু বান্ধুসবোৰৰ ভিতৰত হোৱা দ্বন্দ্বযুদ্ধতো বান্ধুসবোৰে বান্ধুসবোৰক তেনেদৰে পিহি পেলালে। লগে লগে যুদ্ধভূমি, ভল্ল, গদা, শক্তি, তোমৰ, শব, চুৰমাৰ হোৱা বধ, যুদ্ধৰ ঘোঁৰা, মৃত মন্ত্ৰমাতল, আৰু সেইদৰে বান্ধুস আৰু বান্ধুসৰ শবীৰ, মাটিত পৰি থকা ভগ্ন বধচক্ৰ, দণ্ড, যুৰ্লি আদিয়ে বণভূমিয়ে ঘোৰমূৰ্ত্তি ধারণ কৰিলে। আৰু সি শিয়াল কুকুৰৰ খেলভূমি হল। চাৰিওফালে বান্ধুস আৰু বান্ধুসৰ কবন্ধ (মূৰ বিহীন গা) বোৰে জপিয়াই জপিয়াই উঠিবলৈ ধৰিলে; সেই সময়ত দেৱতা আৰু অশ্ববোৰৰ বণভূমিয়ে যেনে ঘোৰমূৰ্ত্তি ধারণ কৰিছিল এই বণভূমিৰ অৱস্থাও তদনুকূপ হল। বান্ধুসকালত বান্ধুসবোৰৰ বল দ্বিগুণ পৰিমাণে বৰ্দ্ধিত হয়, এই কাৰণে বীৰ বান্ধুসবোৰৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত বান্ধুসবোৰে তেজৰ গৌৰৱত সংজ্ঞাহীন হৈও সূৰ্য্য অন্ত হোৱা কাললৈ আকাক্ষা কৰি সাহসত ভৰ দি পুনঃ যুদ্ধত প্ৰৱৃত্ত হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰিচত্বাবিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

চতুঃশতাব্দিঃ সৰ্গ

ইন্দ্রজিতৰ হাতত বাম-লক্ষ্মণৰ নাগপাশ বন্ধনৰ উদ্যোগ

১—১৬। এইদৰে বান্দৰ আৰু বান্ধসবোৰে যুদ্ধত লাগি থাকোতে সূৰ্য্যদেৱ অস্ত
গল আৰু প্ৰাণসংহাৰক ৰাত্ৰিকাল* আহি উপস্থিত হল। বান্দৰ আৰু বান্ধস উভয়ে
বন্ধবৈৰ আৰু ঘোৰযুদ্ধি; পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ ওপৰত জয়লাভৰ বাবে ইচ্ছুক হৈ
ৰাতিৰ ভিতৰতে যুদ্ধত প্ৰযুক্ত হল। বান্দৰবোৰে চিঞৰি উঠিল “এই বান্ধস” আৰু
সেইদৰে বান্ধসবোৰেও চিঞৰি ধৰিলে, “এই বান্দৰ”। এইদৰে চিঞৰ-বাখৰ কৰিয়ে
সেই ভীষণ অন্ধকাৰত সংগ্ৰামত পৰস্পৰে পৰস্পৰক হত্যা কৰিবলৈ ধৰিলে। ক্ৰমে
যুদ্ধই এনে তুমুল আকাৰ ধাৰণ কৰিলে যে “মাৰ”—, “ফালিপেলা”—, “আহ”—, “পলায়
কিয়” এনেবোৰ শব্দহে কাণত পৰিবলৈ ধৰিলে। একে বান্ধসবোৰৰ বৰণ ক’লা তাতে
ঘোৰ অন্ধকাৰ ৰাতি, এতেকে সুবৰ্ণকবচ পৰিহিত সিহঁত সেই ৰাতিৰকালত সমুজ্জল
ঔষধিপূৰ্ণ একোখন পৰ্বত যেন দেখা হৈছিল। এনেহে চুৰ্ঘোৰ অন্ধকাৰত বান্ধস-
বোৰে ক্ৰোধতে উত্তেজিত হৈ বান্দৰবোৰক গ্ৰাস কৰিহে যেন প্ৰবলবেগে তেওঁলোকক
আক্ৰমণ কৰিলে। তাকে দেখি বান্দৰবোৰেও ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ জপিয়াই জপিয়াই
সিহঁতৰ ওপৰত পৰি সিহঁতৰ সুবৰ্ণবিভূষিত অশ্ব, সৰ্পসদৃশ ধ্বজদণ্ড দাঁতেৰে কামুৰি
টুকুৰা টুকুৰ কৰিলে। এইদৰে বলৱান বান্দৰবোৰে যুদ্ধত বান্ধসবোৰক স্কন্ধ কৰি
তুলিলে আৰু ক্ৰোধতে অধীৰ হৈ সিহঁতৰ গজ, গজাৰোহীসৈন্য, ধ্বজপতাকা শোভিত
বথ হাতেৰে আজুৰি আনি দাঁতেৰে কামুৰি বিনাশ কৰিলে। ইপিনে বাম আৰু লক্ষ্মণ
হুয়ো তেওঁলোকৰ সৰ্পতুল্য বানসমূহৰ দ্বাৰা দৃশ্য আৰু অদৃশ্য বান্ধসবোৰক বধ
কৰিব ধৰিলে। যুদ্ধৰ সময়ত ঘোঁৰাসমূহৰ খুৰাৰ প্ৰহাৰত, বথচক্ৰৰ ঘৰঘৰণিত যি

*টীকাকাৰে ৰাত্ৰিযুদ্ধৰ বিষয়ে এইদৰে বাখ্যা কৰিছে :— পুহমাহৰ পূৰ্ণিমা তিথিত বামে
সুবেল পৰ্বতত আৰোহণ কৰে। তাত সৈন্যবিভাগ আৰু সংস্থাপনত কৃষ্ণপক্ষ অতীত হয়।
মাঘমাহৰ শুক্ল প্ৰতিপদত যুদ্ধ আৰম্ভ। যুদ্ধ বহুদিন চলি থকাৰ পিচত নিশা যুদ্ধ আৰম্ভ হয়।
পদ্ম পুৰাণত আছে—

ততো যজ্ঞে মহাযুদ্ধং সমূলং কপিৰক্ষসাম্।

মধ্যাহ্নে প্ৰথমঃ যুদ্ধং প্ৰাৰম্ভঃ প্ৰতি পদ্যভূত ॥—এতেকে মাঘমাহৰ শুক্ল প্ৰতিপদৰ
চুপৰীয়াৰ পৰা যুদ্ধ আৰম্ভ হৈ ৰাতিলৈ চলে—এয়ে অৰ্থ।

ধূলিবাশি ওপৰলৈ উঠিব ধৰিলে তাৰেই সকলোৰে চকু আৰু কাণ বন্ধ হৈ পৰিল। ক্ৰমাৎ যুদ্ধই এনে লোমহৰ্ষণমুষ্টি ধাৰণ কৰিলে যে সৈন্যসমূহৰ শৰীৰৰ পৰা নিঃসৃত বক্তৃধাৰাতে তেজৰ নৈ প্ৰবাহিত হ'ল। ভেৰী, মৃদঙ্গ, পনবধ্বনি, শব্দ, আৰু বধচক্ৰব-ধ্বনিৰ লগত মিশ্ৰিত হৈ অদ্ভুত এটা শব্দ উৎপন্ন হ'ল আৰু লগতে ঘোৰাৰ হ্ৰেয়াবব, বান্ধু আৰু আক্ৰমণকাৰী বান্দবৰ গৰ্জন তাত সংযুক্ত হৈ যুদ্ধই ভীষণ এটা ঘোৰতৰ মুষ্টি ধাৰণ কৰিলে। যিবোৰ বান্দব হত হ'ল আৰু শক্তি, শূল পৰাধাৰী কামৰূপী পৰ্বতকাৰ যিবোৰ বান্ধুসে তাত প্ৰাণ এৰিলে, সিহঁতৰ শোভাতে বণভূমি অস্ত-শস্ত্ৰ ৰূপ পুষ্পৰদ্বাৰা উপশোভিত হ'ল। বণভূমি বক্তৃধাৰামিশ্ৰিত বোকাৰে পৰিপূৰ্ণ হোৱাত তাৰ ৰূপ আনৰ জ্ঞান বা প্ৰৱেশৰ অতীত হ'ল। মুঠতে বান্দব আৰু বান্ধুসবোৰৰ প্ৰাণহাৰিণী সেই বাতিয়ে প্ৰাণীবৰ্গৰ প্ৰলয়কালৰ বাতিৰ নিচিনা ভয়ঙ্কৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

১৭-৩১। তাৰ পিচত সেই দাৰুণ অন্ধকাৰৰ ভিতৰতে বান্ধুসবোৰে স্ফুটচিহ্নে শব-বৃষ্টি কৰি বামৰ পিনে খেদি আহিল। এইদৰে খেদি আহোঁতে ক্ৰুদ্ধ বান্ধুসবোৰৰ গৰ্জনত যি শব্দ হ'ল, সি প্ৰলয়কালত প্ৰাণীবৰ্গ আৰু সমুদ্ৰৰ মাজৰ পৰা উদ্ভিত শব্দ যেন হ'ল। তেতিয়া বামে ছয়পাট অগ্নিশিখাসদৃশ শবৰ দ্বাৰা এক নিমেষৰ ভিতৰতে সিহঁতৰ ছয়জনক প্ৰতিহত কৰিলে। এই ছয়জন বান্ধুস হৈছে দুৰ্দ্ধৰ যজ্ঞশক্ৰ, মহাপাৰ্শ্ব, মহোদৰ, মহাকায় বজ্ৰদংষ্ট্ৰ আৰু সেই শুক আৰু সাৰণ*। ছয়োজন বান্ধুসে বামৰ বাণৰ দ্বাৰা মৰ্মস্থানত বিদ্ধ হৈ আয়ুবকাল বাকী থকাৰ কাৰণেহে কথমপি প্ৰাণ লৈ যুদ্ধ স্থলৰ পৰা পলাই গ'বিল। তাৰ পিছতেই মহাৰথী বামে তেওঁৰ অগ্নিশিখাসম শবজালৰ দ্বাৰা দশোদিশ উদ্ভাষিত কৰি তুলিলে। তেতিয়া আন যিবোৰ বান্ধুস বামৰ সন্মুখত বৰ্ত্তমান আছিল, পতঙ্গই জুইৰ শিখাৰ আগত পৰি নষ্টহোৱাৰ নিচিনাকৈ সিহঁতেও বামৰ শবৰ মুখত পৰি বিনাশপ্ৰাপ্ত হ'ল। সোণৰ পাখি লগোৱা অগ্নিশিখাসদৃশ বামৰ শববোৰ চাৰিওফালে নিক্ষিপ্ত হ'ব ধৰাত এই শবৰ জ্যোতিতে সিদিনাৰ বাতি জোনাকী পৰুৱাৰে পৰিপূৰ্ণ শবতকালৰ বাতিৰ নিচিনা প্ৰভাৱিত হ'ল। বান্ধুসবোৰৰ নিনাদ, ভেৰীৰ শব্দতে তমসচ্ছন্ন ঘোৰ বাত্ৰিয়ে আৰু ঘোৰতৰ ৰূপ

* শুক আৰু সাৰণ এই দুইজন বান্ধুস এসময়ত বাৰণৰ দ্বাৰা ভিতৰত হৈও, পুনঃ যুদ্ধলৈ আহি প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰে এই অৰ্থে বুজিব লাগিব। কাৰণ মূলত আছে ॥ 'শুক আৰু সাৰণ নামৰ সেই দুজন।' গতিকে পাই অহা শুক আৰু সাৰণকে বুজিব লাগিব। মূলৰ 'তৎ' শব্দ প্ৰসিদ্ধ পৰামৰ্শক।

ধাৰণ কৰিলে। চাৰিওফালৰ পৰা শব্দ বাঢ়ি আহি ত্ৰিকুট পৰ্ব্বতৰ গুহাবোৰত প্ৰতিধ্বনিত হ'ব ধৰাত অনুমান হল যে পৰ্ব্বতে কথাহে ক'ব ধৰিছে। অন্ধকাৰসদৃশ বিশিষ্ট মহাকায় গোলাকুলবোৰে বাফ্‌সবোৰক ছুইহাতেবে ধৰি ধৰি ভক্ষণ কৰিব ধৰিলে। ইপিনে অজ্জদে শত্ৰুকুল নিশ্চুল কৰিবলৈ বুলি বণক্ষেত্ৰত থিয় দি ইন্দ্ৰজিতৰ বধ আৰু ঘোৰা বধ কবাত ইন্দ্ৰজিতে মনত ব'ব আঘাত পাই বধ এৰি তাতেই অন্তৰ্ধান হল। বালীপুত্ৰ অজ্জদৰ এই কাম দেখি ঋষি আৰু দেৱতাৰ্গই তেওঁক প্ৰশংসা কৰিব ধৰিলে আৰু বাম আৰু লক্ষ্মণেও সাধুবাদ দিলে। যুদ্ধত ইন্দ্ৰজিতৰ যি পৰাক্ৰম তাক সকলোৱে জানে। এতেকে অজ্জদৰ হাতত পৰাভূত হোৱাৰ কাৰণে সকলো প্ৰাণীয়ে মহাত্মা অজ্জদৰ পিনে চাই পৰম সন্তুষ্ট হল। শত্ৰু ইন্দ্ৰজিত এইদৰে পৰাজিত হোৱা দেখি, বিতীৰ্ণ আৰু স্তম্ভীৰূপে আদি কৰি সকলো বান্দবে পৰম আনন্দিত হৈ “উত্তম, উত্তম” বুলি চিৎকাৰ কৰি জয়োল্লাস কৰিব ধৰিলে।

৩২—৩৭। ইপিনে ইন্দ্ৰজিতে বালীপুত্ৰ ভীমকৰ্ম্মা অজ্জদৰ হাতত যুদ্ধত পৰাভূত হৈ খঙতে জ্বলি উঠিল। তেতিয়া পাপাত্মা বীৰ বাৰণপুত্ৰই খঙতে অধীৰ হৈ ব্ৰহ্মাৰ পৰা পোৱা বৰব সহায়ত অন্তৰ্হিত হৈ আনে দেখা নোপোৱা অৱস্থাত থাকি বজ্ৰসম তেজস্বী বাণসমূহ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু বাম আৰু লক্ষ্মণৰ ওপৰত নাগপাশ ৰূপ শৰ প্ৰয়োগ কৰিলে। মায়াক আশ্ৰয় কৰি বাঘৰ বাম আৰু লক্ষ্মণক বিমুগ্ধ কৰিলে আৰু ক্ৰোধৰ বশীভূত হৈ তেওঁলোকৰ সৰ্বশৰীৰ বিদ্ধ কৰিলে। এইদৰেই কূটযোদ্ধা ইন্দ্ৰজিতে আনৰ অদৃশ্য হৈ থাকি ত্ৰাতৃযুগলক নাগপাশ ৰূপ শৰব দ্বাৰা বান্ধি পেলালে। বন্দববোৰে দেখিলে যে পুৰুষশ্ৰেষ্ঠ বীৰযুগল বাম আৰু লক্ষ্মণ সৰ্পসদৃশ তীব্ৰ শৰৰ প্ৰহাৰত হঠাতে এইদৰে বান্ধ খাই পবিল*।

৩৮। বাফ্‌স বাজপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতে দেখা পোৱা অৱস্থাতে থাকি সন্মুখসমবত বাজ-নন্দন বাম আৰু লক্ষ্মণক পৰাভূত কৰিব নোৱাৰি মায়াক আশ্ৰয় কৰি তেওঁলোকক এইদৰে বান্ধি পেলালে।

* বাম-লক্ষ্মণ ভগৱান, বিষ্ণুৰ অংশত জন্ম। এতেকে ইন্দ্ৰজিতৰ নাগপাশত বান্ধ খায় কেনেকৈ? ইয়াৰ উত্তৰত টীকাকাৰে ইঙ্গিত কৰিছে যে মনুষ্য দেহ লৈ জন্ম গ্ৰহণ কৰি মনুষ্যভাব ৰক্ষা কৰিয়ে বাফ্‌সৰ লগত যুদ্ধত প্ৰৱৰ্ত্ত হৈছে। তদুপৰি ঋষি ঈশ্বৰ হৈ ব্ৰহ্মাই দিয়া বৰৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাটো তেওঁলোকৰ পক্ষে স্বাভাৱিক ৰীতি। কোনো কোনো টীকাকাৰে কয় বাঘে এই সংসাৰত যি যি কৰিছে সকলো অভিনয়ৰ নাট হিচাপেহে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চুতশ্চত্বাৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চ চতুৰ্বিংশ সৰ্গ

ৰাম লক্ষ্মণ নাগ পাশত বন্ধ হোৱা দেখি বান্দবসকলৰ শোক

১-২১। তাৰপিচত প্ৰতাপবান ৰাজপুত্ৰ ৰামচন্দ্ৰই ইন্দ্ৰজিতৰ গতিবিধি জানি লবলৈ সুষণৰ দুই পুত্ৰ, বান্দবৰাজ নীল, বালীপুত্ৰ অজদ, উগ্ৰতেজস্বী শবত, দ্বিবিদ, হনুমান, মহাবলশালী সানুপ্ৰস্থ, ঋষভ, আৰু ঋষভকৃষ্ণ এই দহজন বান্দব দলপতিক আদেশ দিলে। ৰামৰ আদেশ পাই বান্দববোৰে যুহৎ যুহৎ গছবোৰ হাতত লৈ ইন্দ্ৰজিতক বিচাৰি স্তম্ভচিন্তে আকাশৰ চাৰিওফালে প্ৰবেশ কৰিলে। তেতিয়া অস্ত্ৰবিৎ ৰাৱণ পুত্ৰই অধিকবেগসম্পন্ন শৰজাল ব্ৰহ্মাস্ত্ৰৰ দ্বাৰা অভিযন্ত্ৰিত কৰি বেগশীল বান্দববোৰৰ গতি বোধ কৰিলে। মেঘৰ আঁৰত থকা সূৰ্য্যক যিদৰে দেখা পাব নোৱাৰি ভীমবেগশীল বান্দববোৰেও নাৰাচ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা ক্ৰত-বিক্ষত হৈও অন্ধকাৰৰ ভিতৰত থকা ইন্দ্ৰজিতক সেইদৰে দেখা নাপালে। ইপিনে যুদ্ধবিজয়ী ৰাৱণপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতে শৰ নিক্ষেপৰ দ্বাৰা ৰাম আৰু লক্ষ্মণক বিদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ইন্দ্ৰজিত ক্ৰুদ্ধ হৈ নাগময় শৰৰ দ্বাৰা ৰাম আৰু লক্ষ্মণক এনেদৰে বিদ্ধিবলৈ ধৰিলে যে তেওঁলোকৰ শৰীৰত শৰনোহোৱা শূন্য ঠাই নোহোৱা হল। তেওঁলোকৰ ক্ৰন্ত-স্থান সমূহৰ পৰা প্ৰচুৰ বক্তপাত হবলৈ ধৰিলে আৰু ৰাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়ে দুটি কিংশুক ফুলৰ নিচিনা দেখা হল। তেতিয়া কজ্জলকান্তি বিশিষ্ট আপ্ৰান্ত আৰক্ত লোচন ৰাৱণনন্দনে অদৃশ্য অৱস্থাতে থাকি ত্ৰাতৃযুগলক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাঘবযুগল মই যেতিয়া অদৃশ্য অৱস্থাত থাকি যুদ্ধত অবতীৰ্ণ হওঁ তেতিয়া ত্ৰিদিবেশ্বৰ স্বয়ং ইন্দ্ৰয়ো মোক দেখা নাপায় অথবা ঢুকি পাব নোৱাৰে, তোমালোকৰতো কথাই নাই। হে ৰাঘৱদ্বয় তোমালোক এতিয়া মোৰ কৰুণত্ৰিবিধি শৰজালৰ বন্ধনত; ক্ৰোধে মোৰ চুলিৰ আগ পাইছে গৈ, মই এতিয়াই তোমালোকক যমৰ আলয়লৈ পঠাম।” এই বুলি কৈ ইন্দ্ৰজিতে ধ্বংস ত্ৰাতৃযুগল ৰাম আৰু লক্ষ্মণক তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা বিদ্ধি মনৰ আনন্দতে সিংহনাদে গৰ্জিব ধৰিলে। চিকচিকীয়া কাজলসম কৃষ্ণাভ ইন্দ্ৰজিতে সেই মহাযুদ্ধৰ ভিতৰত বিশাল ধনুখন হাতত লৈ ৰাম লক্ষ্মণৰ ওপৰত পুনঃ বাণ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে শৰীৰৰ মৰ্দ্দস্থানাভিজ্ঞ বীৰ ইন্দ্ৰজিতে শৰজালৰ দ্বাৰা ৰামলক্ষ্মণৰ মৰ্মস্থান আৱৃত কৰি বাৰে বাৰে সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে। বণক্লেদৰ ভিতৰত এইৰূপে শববিদ্ধ হৈ

বাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়ৰে এনে অৱস্থা হল যে ছয়ো এক নিমিষ কাললৈকে আনৰ পিনে চাব নোৱৰা হল। উভয়ে শৰবিদ্ধ আৰু শৰ সমূহৰ দ্বাৰা আচ্ছাদিত হৈ জৰীৰ বান্ধৰ পৰা মুক্ত হোৱা ইন্দ্ৰৰ ধ্বজাৰ দৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে আৰু শেহত যি বীৰযুগল জগতৰ পতি আৰু মহাধনুৰ্দ্ধৰ, তেওঁলোকেও মৰ্মস্থানত বিদ্ধ হৈ পাক ঘূৰনি খাই মাটিৰ ওপৰত ঢলি পৰিল। উভয়ৰে শৰীৰ তেজৰ দ্বাৰা আপ্ত, সকলো অঙ্গ শৰৰ দ্বাৰা আচ্ছন্ন, এতেকে ভীষণভাবে কাতৰ হৈ ছয়োজন বীৰে বগন্ধেত্ৰত ঢলি পৰিল। শৰজালত তেওঁলোকৰ শৰীৰ এনেভাবে বিদ্ধ হল যে তাত আঙ্গুলি এটা ধবলৈকো ঠাই নোহোৱা হল, হাতৰ আঙ্গুলিৰ আগভাগৰ পৰা সমগ্ৰ শৰীৰত এনে অকণমান ঠাই নাই য'ত শৰে ভেদ কৰা নাই অথবা শৰৰ কোবত সেই ঠাই ক্ষুদ্ৰ হোৱা নাই। ক্ৰমমতি কামৰূপী বান্ধসে তেওঁলোকৰ এনে ভাবে আহত কৰিলে যে নিজৰাৰ পৰা ওলাই অহা পানীৰ নিচিনা তেওঁলোকৰ শৰীৰৰ পৰা বক্তধাৰ নিৰ্গত হবলৈ ধৰিলে।

২২—২৭। শৰবিদ্ধ হৈ প্ৰথমতে বামেই মাটিত বাগৰি পৰিল; পূৰ্বতে ইন্দ্ৰজিতে ইন্দ্ৰক যিদৰে পৰাজিত কৰিছিল, এইবাৰো সোণৰ পাখি লোগোৱা সুন্দৰ সুতীক্ষ্ম মুখযুক্ত, বায়ুপ্ৰবাহিত ধূলিকণাসদৃশ দ্ৰুতগতিবিশিষ্ট নাৰাচ, অৰ্দ্ধনাৰাচ, ভল্ল, অঞ্জলিক, বৎসদণ্ড, সিংহদণ্ড, ক্ষুৰ আদি অস্ত্ৰেৰে বামক বিদ্ধি পেলালে। শৰবিদ্ধ বাম বীৰশয্যাত শুই পৰিল আৰু তেতিয়া তেওঁৰ হাতৰ মুঠিৰ পৰা এৰা দি সুবৰ্ণ বিভূষিত তিনিভেজীয়া ধনুখন জ্যাশূন্য হৈ মাটিত সুলকি পৰিল। এইদৰে বাগৰি পৰা দেখি তেওঁৰ জীৱন সম্বন্ধে লক্ষ্মণ হতাশ হল। কমলপত্নীক বাম, যিজন সৰ্বজনশৰণ্য আৰু যাৰ যুদ্ধকৌশলত সকলো সন্তুষ্ট হয়। আজি সেইজনো ধৰণীতলশায়ী হল। ককায়েকৰ এনে অৱস্থা দেখি ভায়েক লক্ষ্মণ শোকাকুল হল। বামৰ তেনে অৱস্থাত বান্দৰবোৰো তেনেই সন্তপ্ত হল আৰু অঙ্গপূৰ্ণনেত্ৰে ব্যাকুল ভাবে কান্দিবলৈ ধৰিলে।

২৮। এনে অৱস্থাত বান্দৰবোৰে বীৰবেশে শুই থকা নাগপাশে বদ্ধ ভ্ৰাতৃযুগলক বেঢ়ি ধৰি তাত বৈ থাকিল আৰু বায়ুপুত্ৰ হনুমান আদি বীৰ বান্দৰসকলেও আহি তাত যোগ দি অতিশয় শোক সন্তপ্ত হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চচত্বৰিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

ষট্চত্বাবিংশ সৰ্গ

বান্দববোৰৰ বিষাদ আৰু বান্ধৱৰ হৰ্ষ

১—১০। তাৰ পিচত বনাবহাৰী বান্দববোৰ আকাশ আৰু পৃথিবীৰ চাৰিওফালে চকু ফুৰাই চাই দেখিলে যে ভায়েক ককায়েক বাম-লক্ষণৰ সৰ্ব্বশৰীৰ বাণেৰে আবৃত। বৰষুণ দিয়াৰ পিচত ইন্দ্ৰদেব আঁতৰি যোৱাৰ নিচিনাকৈ বান্ধব ইন্দ্ৰজিতে নিজ কৰ্ম সাধি গুচি যোৱাৰ পিচত সুগ্ৰীৱে সৈতে বিভীষণ আহি তাত উপস্থিত হল আৰু লগতে হনুমানে সৈতে নীল, দ্বিবিদ, মৈন্দ, সুষেণ, কুমুদ, আৰু অঙ্গদো আহি উপস্থিত হৈ বাঘৰ ছুজনাৰ বাবে শোকাভিভূত হল। তেওঁলোকে দেখিলে যে ছয়োজন বীৰ অলপ অলপ উশাহ লৈ শৰৰ দ্বাৰা আবৃত হৈ আছে আৰু তেজৰে বাঙলি হৈ হাত-ভৰি নলবোৱাকৈ নিস্তক্ৰ অবস্থাত শৰশয্যাত পৰি আছে। শক্তিহীন সৰ্গই লৰচৰ নকৰাকৈ উশাহ টানি টানি পৰি থকাৰ দৰে বীৰ বহুন্দন বামলক্ষণেও সোণৰ ধ্বজাসদৃশ বক্তাক্ত কলেবৰে প্ৰায়ে অলৰ-অচৰ অৱস্থাত বীৰ-শয্যাশায়ী হৈ পৰি আছে আৰু যুগপতিসকল বাষ্পপূৰ্ণ-নয়নে তেওঁক বেঢ়ি আছে। শৰজালে সৈতে তেওঁক এইদৰে পৰি থকা দেখি বিভীষণ আৰু আন আন বান্দব-গণ সকলো অতিশয় দুখিত হল। তেওঁলোকে ইন্দ্ৰজিতক বিচাৰি আকাশৰ ইফালে সিকালে চাবলৈ ধৰিলে; কিন্তু মায়াৰ আশ্ৰয় কৰি লুকাই থকা বান্ধৱস্বত ইন্দ্ৰজিতক কতো দেখা নাপালে। অকল বিভীষণে নিজ মায়াৰ বলত লুকাই থকা নিজ ভাতৃপুত্ৰ অপ্ৰতিমকৰ্ম বীৰ, অপ্ৰতিদ্বন্দ্বী যোদ্ধা ইন্দ্ৰজিতক সন্মুখত থিয় হৈ থকা দেখা পালে। তেওঁ ব্ৰহ্মাৰপৰা পোৱা বৰৰ গুণতহে সেই সময়ত শক্তি আৰু যশস্যাবে পৰিপূৰ্ণ ইন্দ্ৰজিতক অস্তৰ্হিত হৈ থকা অৱস্থাতো দেখা পাব পাৰিছিল।

১১—২৮। ইন্দ্ৰজিতে বীৰযুগলক এইদৰে পৰি থকা দেখি নিজ যুদ্ধকৌশলৰ সাক্ষ্য অনুভব কৰি পৰম প্ৰীত হৈ মনৰ আনন্দতে বান্ধববোৰক কবলৈ ধৰিলে, “চোৱাঁ, খব আৰু দূষণ হস্তা মহাবলশালী বাম আৰু লক্ষণ—এই ভাতৃযুগল মোৰ শৰপ্ৰহাৰত নিহত হৈছে। ঋষিসংঘ আৰু সুৰাসুৰ সকলেও মিলিত হৈ এওঁলোকক এই বন্ধনবপৰা মুক্ত কৰিব নোৱাৰিব। যি ছুজনৰ কাৰণে চিন্তাগ্ৰস্ত হৈ মোৰ পিতৃদেৱে শোকাভিভূত অৱস্থাত বাতিৰ তিনি প্ৰহৰ কাল বিচনাত গাল থৈ শুব পৰা

নাছিল, যাৰ কাৰণে বৰ্ষাকালৰ নদীৰ নিচিনা সমগ্ৰ লক্ষা ব্যাকুল হৈ উঠিছিল, সকলো অনৰ্থৰ মূল সেই বামৰপৰা পোৱা ভয়ৰ এতিয়া উপশম হল। শৰৎকালৰ মেঘৰ দৰে বাম, লক্ষ্মণ আৰু বনবিহাৰী বান্দৰবোৰৰ বিক্ৰম এতিয়া নিখল হৈছে।” বান্ধসবোৰক এইদৰে কৈ বারনপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতে যুধপতি বান্দৰবোৰক তাত দেখি তেওঁলোকক তাড়না কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ নপাট শৰেৰে নীল আৰু তিনি তিনি পোট অতি উগ্ৰ শৰেৰে মৈন্দ আৰু দ্বিবিদক আঘাত কৰিলে, তাৰ পিচত মহাধনুৰ্দ্ধৰ ইন্দ্ৰজিতে জাম্ববানক বুকুত বিদ্ধাৰ পিচত বেগবান হনুমানৰ ওপৰত বাবপাট শৰ নিক্ষেপ কৰিলে। অসীম বিক্ৰমশীল গবাক্ষ আৰু শৰভক ছপাট ছপাট শৰেৰে বিদ্ধিলে। তাৰ পিচতে লবালবিকৈ গোলাজুলসকলৰ অধিপতি বালীপুত্ৰ অজদৰ্ব ওপৰত বহুত বাণ নিক্ষেপ কৰিলে। এইদৰে বলবান মহাসম্ব সেই বারনন্দনে প্ৰধান প্ৰধান যুধপতিসকলক শৰবিদ্ধ কৰি সিংহনাদে চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত শৰবিদ্ধীৰ্ণ বান্দৰবৰ্গৰ মনত আতঙ্কৰ সৃষ্টি কৰি মহাবাহু ইন্দ্ৰজিতে উচ্চহাস্যে হাঁহি হাঁহি পুনঃ কবলৈ ধৰিলে, “হ বান্ধসগণ, শুনা, মই মোৰ ঘোৰ বাণবৰ্ণৰ দ্বাৰা বাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়কে নাগপাশত বান্ধি থৈছোঁ।” ইন্দ্ৰজিতৰ কথা শুনি কুটযোদ্ধা বান্ধসবোৰে বিস্ময়াস্বিত হৈ পৰম হৰ্ষাস্বিত হল আৰু ইন্দ্ৰজিতৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাই বাম নিহত হৈছে বুলি জানি তেওঁলোকে স্বেচ্ছসদৃশ গভীৰ স্বৰে সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকে বামলক্ষ্মণক মিম্পন্দ-ভাবে উপাহ-নিশাহ নোলোৱাকৈ মাটিত পৰি থকা দেখি নিহত হোৱা বুলিয়ে ধৰিলে। তাৰ পিচত যুদ্ধবিজয়ী ইন্দ্ৰজিত পৰম হৰ্ষাস্বিত হৈ বান্ধসবৰ্গক আনন্দিত কৰি সদলবলে লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰিলে।

২৯—৪০। ইপিনে বামলক্ষ্মণৰ শৰীৰৰ সকলো অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গ শৰজালৰ দ্বাৰা আবৃত হোৱা দেখি সূত্ৰীৰ মনত ভয়ৰ কাৰণ উপস্থিত হল। বান্দৰাধিপতি সূত্ৰীৰ ক্ৰোধতে ব্যাকুল হৈ ভয়তঃ চিন্তে দীনবদনে এইদৰে থকাদেখি বিতীৰ্ণে কবলৈ ধৰিলে, “সূত্ৰীৰ, ভয়তে সঙ্কল্প নহবা, তোমাৰ চকুলো সামৰা। যুদ্ধৰ কথাটো প্ৰায়ে এনে ধৰণৰ; জয়ৰ কোনো স্থিৰতা নাই, যদিহে আমাৰ সৌভাগ্য আছে তেন্তে এই বীৰ নিশ্চয় জী উঠিব। মহাবলশালী আৰু মহাশূৰ এই হুম্বোজনে এতিয়াই এওঁলোকৰ মূৰ্ছাভাব এৰি উঠি বহিব; কপিপ্ৰবৰ, ভূমি আৰম্ভ হোৱা আৰু আশ্ৰয়হীন মোকো আৰম্ভ কৰা। মই জানো, যিসকলে সত্য আৰু ধৰ্ম্মক আশ্ৰয় কৰি থাকে তেওঁলোকৰ মৃত্যু-ভয় নাই।” সূত্ৰীৰক এইদৰে কৈ বিতীৰ্ণে পানীত হাত তিয়াই লৈ তেওঁৰ চকু হটা বটি দিলে; আৰু তাৰপিচত হাতত পানী লৈ

সেই পানী মজ্জপুত কৰি ধৰ্ম্মাৰ্থা বিভীষণে সুগ্ৰীৱৰ চকু ছুটা ধুই দিলে। এইদৰে ধীমান কপিৰাজৰ বদন মটি দি কালৰ উপযোগী নিভুলবাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “হে কপিৰাজ, এইটো ব্যাকুল হোৱাৰ সময় নহয়, অতি মাত্ৰা চেনেহো এনে সময়ত মৃত্যুৰ কাৰণ হব পাৰে, এতেকে সৰ্ব্বকাৰ্য্যবিনাশক তোমাৰ এই ব্যাকুলতা পৰিত্যাগ কৰা; বামৰ সম্মুখত যিবোৰ বান্দৰ আছে, যি উপায়ে তেওঁলোকৰ হিতসাধন হব পাৰে তাকে চিন্তা কৰা। অথবা যেতিয়ালৈ বাম সংজ্ঞাহীন অৱস্থাত আছে সেই সময়লৈকে তুমি বামক বন্ধা কৰি থাক; কাকুৎস্থে বাম আক লক্ষণ সংজ্ঞা-প্ৰাপ্ত হলে তেওঁলোকে আমাৰ ভয় দূৰ কৰিব। মই যি দেখিছো বামৰ একো হোৱা নাই; তেওঁ মূৰ্খ অবস্থাতো থকা নাই; মৃত প্ৰাণীৰ মুখত যি শোভা বিৰাজ কৰিব নোৱাৰে সেই শোভা এওঁৰ মুখত বিৰাজ কৰিছে। এতেকে তুমি নিজে আশ্বস্ত হৈ তোমাৰ নিজৰ সৈন্তবাহিনীক আশ্বস্ত কৰা; ইতিমধ্যে মই সকলো সৈন্তক পুনঃ সংস্থাপিত কৰি লওঁ। চোৱা, এই বান্দববোৰে তেওঁলোকৰ চকু মেলি ভয়তে সজ্জস্ত হৈ কাণে কাণে ফুচ্‌ফুচাই কথা কবলৈ ধৰিছে। এতেকে এই সময়ত সৈন্তসংস্থাপনৰ অৰ্থে প্ৰকৃষ্টচিত্তে মোক ইপিনে সিপিনে দৌবদৌবি কৰা দেখি, মানুহে পিন্ধি উঠাৰ পিচত ডিঙিবপৰা পেলাই দিয়া ফুলৰ মালা ধাৰীৰ নিচিনাকৈ বান্দববোৰেও তেওঁলোকৰ মনবপৰা ভয়ৰ ভাৱ আঁতৰাওক।” বান্ধসৰাজ বিভীষণে সুগ্ৰীৱক এইদৰে আশ্বাসবানী দি পলায়মান বান্দবসৈন্তক পুনঃ আশ্বস্ত কৰিবলৈ ধৰিলে।

৪৪-৪৮। ইপিনে মহামায়াবান ইন্দ্ৰজিত তেওঁৰ সকলো সৈন্ত লগত লৈ লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰি তেওঁৰ পিতৃদেৱৰ ওচৰত উপস্থিত হল। বান্ধক সাক্ষাৎ কৰি অভিবাদন জনাই বাম-লক্ষণ নিহত হৈছে এই প্ৰিয় বাতৰিটো তেওঁৰ ওচৰত নিবেদন কৰিলে। বান্ধসবোৰৰ ভিতৰত শত্ৰু নিহত হৈছে, এই সংবাদ পালে বাৰ্ণে আনন্দতে জঁপিয়াই উঠি ধিয় দিলে আৰু পুতেকক সাবটি ধৰি ফুৰিছিলে তেওঁৰ শিৰোভাগ জ্ঞাপ কৰিলে আৰু ঘটনাৰ বিৱৰণ যথাযথভাবে বৰ্ণনালৈ ইন্দ্ৰজিতক কলে। তেজিহা ইন্দ্ৰজিতে যিদৰে বামলক্ষণে নাগপাশত বান্ধ খাই নিশ্বাস আৰু নিশ্বাস্ত অৱস্থাত পৰি আছে সেই সকলো বিৱৰণ গিতাকক জনালে। বাৰ্ণে তেওঁৰ মহাবীৰ পুৰুষপৰা সকলো কথা শুনি লৈ তেওঁৰ অস্তবাস্থাবে সৈতে প্ৰীত হল আৰু দাম্ভৰণি বামৰ কাৰণে তেওঁৰ মনত ওপজা সকলো বিষাদ প্ৰত্যৰি গল আৰু অতিশয় হৰ্ষান্বিত হৈ পুৰুষ অভিনন্দন জনালে।

সপ্তচত্বাবিংশ সৰ্গ

বাৰণৰ আদেশত পুষ্পক-বথ যোগে সীতাৰ বণভূমি দৰ্শন

১—৪। বাৰণৰ পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতে কামত সফলতা লাভ কৰি লঙ্কাত প্ৰৱেশ কৰাৰ পিচত মুখ্য মুখ্য বান্দবসকলে বাঘৰ হুজুৰাক বেটি ধৰি তেওঁলোকক বন্ধা কৰি থাকিল। হনুমান, অঙ্গদ, নীল, সুষেণ, কুমুদ, নল, গজ, গবাক্ষ, পনস, মহান বান্দব সানুগ্ৰহ, জাম্ববান, ঋষভ, সুন্দ, বসু, শতবলি, পৃথু প্ৰভৃতি সেনাধ্যক্ষসকলে সৈন্যৰ ব্যুহ বন্ধা কৰি, হাতত গছ লৈ অতি সাৱধানে তেওঁলোকক বাধি থাকিল। তলে, ওপৰে, বক্ৰভাবে চাৰিওফালে তেওঁলোকে চকু ৰাখিলে। কৰবাত তৃণ এডাল লৰি উঠিলেও, বান্ধস আহিছে বুলি তেওঁলোকৰ মনত সন্দেহ হবলৈ ধৰিলে।

৫—৯। ইপিনে বাৰণে পৰম প্ৰীত হৈ পুতেক ইন্দ্ৰজিতক বিদায় দি সীতাক বন্ধা কৰি থকা বান্ধসীবোৰক মাতি পঠালে। আদেশ পাই ত্ৰিজটাকে আদি কৰি বান্ধসীবোৰ আহি উপস্থিত হোৱাত বান্ধসাধিপতিয়ে সিহঁতক কলে, “তোমালোকে গৈ বৈদেহীক কোৱাগৈ ইন্দ্ৰজিতৰ হাতত ৰাম ৰাক লক্ষণ নিহত হৈছে। এতিয়া তোমালোকে তেওঁক পুষ্পকবথত উঠাই লৈ বণত তেওঁলোক যিদৰে নিহত হৈছে তাক দেখুৱাগৈ। যাৰ আশ্ৰয়ক গৰ্ব কৰি ইমান দিনে তেওঁ মোক ভজা নাই। ভায়েকে সৈতে সেই ৰামচন্দ্ৰ নিহত হৈ বণক্ষেত্ৰত পৰি আছে। গতিকে এতিয়া মনৰ সকলো শঙ্কা, উদ্ভিগতা আৰু আকাঙ্ক্ষা এৰি সৰ্বদল্লভাবে বিভূষিতা হৈ সীতাই মোক ভজনা কৰিব পাৰিব। লক্ষণে সৈতে ৰাম কালৰ বশবৰ্তী হোৱা দেখিলে, বিশালাক্ষী সীতা তাৰপৰা উভতি আহি উপায়বিহীন হৈ ৰামৰ কাৰণে অপেক্ষা নকৰি এতিয়া নিজেই মোৰ ওচৰ চাপিব।”

১০—২৩। ছবাত্মা বাৰণৰ এই কথা শুনি বান্ধসীবোৰে “যিবা আজ্ঞা” বুলি কৈ পুষ্পক বথ থকা ঠাইলৈ গল। তাৰপৰা পুষ্পক বথখন আনি যি অশোকবনত সীতা বাসকৰি আছিল তেওঁলোক তালৈ গল। তেতিয়া স্বামী-শোকাভিভূতা সীতাক বথত তুলি লোৱাত বাৰণে ত্ৰিজটাবে সৈতে সীতাক লৈ পতাকা আৰু ধ্বজাদি সুশোভিতা লঙ্কাৰ ওপৰত বিচৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে, আৰু প্ৰভুৱচিহ্নে চাৰিওফালে ঘোষণা কৰি দিলে বণত ৰাম আৰু লক্ষণ উভয়ে ইন্দ্ৰজিতৰ হাতত নিহত হৈছে। ত্ৰিজটাবে সৈতে সীতাই দেখিলে যে অসংখ্য বান্দবসৈন্য

নিপাতিত হৈছে আৰু মাংসাশী বান্ধসবোৰ মনৰ আনন্দতে ঘূৰি ঘূৰিছে আৰু দেখিলে বান্ধসবোৰ মনৰ অতিশয় দুখতে বাম আৰু লক্ষ্মণৰ ওচৰত বৈ আছে। তাৰ পিচত তেওঁ দেখা পালে যে বাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়ে শবৰ প্ৰহাৰত সংজ্ঞাহীন হৈ শবশয্যাতে শুই আছে। তেওঁলোকৰ কবচ ছিন্ন-ভিন্ন, ৰং দুবৈত নিক্ৰিণ্ড, সৰ্ব্বশৰীৰ শবৰ দ্বাৰা বিদ্ধ, দেখিলে অনুমান হয় যেন দুটা শবৰ বোজাহে তাত পৰি আছে। অগ্নিস্থত স্বন্দ আৰু বিশাখাসদৃশ নবশ্ৰেষ্ঠ কমললোচন বীৰ ভাড়া-যুগল শবশয্যাশায়ী হৈ এইদৰে পৰি থকা দেখি সীতাদেৱী শোকতে তেনেই অভিভূতা হল। অসিতেক্ষণা সৰ্ব্বাঙ্গ-সুন্দৰী জনকাস্বজা সীতাই বাম আৰু লক্ষ্মণক বণক্ষেত্ৰৰ ধূলিব মাজত এইদৰে পৰি থকা দেখি বোদন কৰিবলৈ ধৰিলে। দেৱসুতসদৃশ প্ৰভাৱবিশিষ্ট ভাড়াঘৰৰ পিনে চাই সীতাৰ চকু চকুলোৰে ভৰি পৰিল আৰু দুয়োজনেই নিহত হৈছে বুলি ভাবি পবম দুখাঘিৰা হৈ এইদৰে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত সপ্তচত্বিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টচত্বিংশ সৰ্গ

সীতাৰ খেদ আৰু ত্ৰিজটাৰ আশ্বাস-বা

১-২১। সীতাদেৱীয়ে তেওঁৰ স্বামী আৰু মহাবলশালী লক্ষ্মণক নিহত হোৱা দেখি শোকত কাতৰ হৈ এইদৰে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে, “সামুজিক লক্ষ্মণ জনা পুৰুষসকলে কৈছিল যে ‘তুমি পুত্ৰৱতী আৰু অবিধৱা হবা’; বামৰ মৃত্যুত জ্ঞানী পুৰুষসকলৰ সেই কথা মিছাতহে পৰিণত হল। তেওঁলোকে কৈছিল ‘তুমি এনে এজনৰ পত্নী হবা যিজনে অশ্বমেধাদি যজ্ঞ সম্পাদন কৰিব আৰু সুদীৰ্ঘ কাল ব্যাপি হোৱা বহুজনসাধ্য যজ্ঞৰ অনুষ্ঠান কৰিব’। ক’তা এতিয়া বামৰ মৃত্যুত তেওঁলোকৰ কথা ৰল কত ? তেওঁলোকৰ কথামতে মই বীৰ ৰজাসকলৰ পূজনীয়া আৰু স্বামীৰ অতি চেনেহৰ সৌভাগ্যৱতী নাবী হব লাগিছিল। হয়! বাম নিহত হোৱাত তেওঁলোক আজি মিথ্যাবাদীহে হল। জ্যোতিঃশাস্ত্ৰবিদ পণ্ডিতসকলে মোৰ সমুখত প্ৰতিজ্ঞা কৰি কৈছিল যে মই সৌভাগ্যৱতী আৰু সধৱা হৈ থাকিম, বামৰ অবিহনে আজি

ভেঙলোকে মিথ্যাবাদী হ'ল। এই যে মোৰ ভবিত পদ্যচিহ্ন বিদ্যমান, এইখোৰ
 কুলজীৰ লক্ষণ, তাৰ দ্বাৰা বুজায় পতিৰ লগত ৰাজ্যত অভিযুক্ত হৈ মই ৰাজ-
 সিংহাসনত অধিষ্ঠিত হম। যিখোৰ লক্ষণ থাকিলে হুভ'গা জীৰ বৈধব্য অৱস্থা
 বুজায় তেনেবোৰ লক্ষণ মোত দেখা নাপাওঁ; কিন্তু হয়! সুলক্ষণসমূহ মোৰ
 শৰীৰত বিদ্যমান থকা সত্ত্বেও মই এতিয়া সুলক্ষণহীনা নাৰীৰ নিচিনা হলে।*।
 সামুজিক শাস্ত্ৰ আৰু সেই শাস্ত্ৰজ্ঞ পুৰুষসকলে সঁচাকৈয়ে কৈছে যে তিবোতৰ
 ছাত আৰু ভবিত পদ্যৰ চিহ্ন থকাটো শুভলক্ষণ। হয়! আজি ৰাঘ নিহত হোৱাত
 মোৰ কাষে সেই লক্ষণবোৰো বিফল হল। মোৰ কেশপাশ সূক্ষ্ম সন্মান আৰু
 দীপাভ, ক্ৰয়ুগল অসংলগ্ন, মোৰ জড্বা সুগোল আৰু লোমবিহীন, দাঁতৰ পাণ্ডি
 অবিৰল, ললাটভাগ, চকু, হাত, ভৰি, আৰু উৰুভাগ সমস্তায়ুক্ত, নখবোৰ অনুবৃত্তাকাৰ
 আৰু আঙুলিবোৰ স্নিগ্ধ আৰু সমমধ্য, স্তনযুগল পৰস্পৰ সংহত আৰু পীন, স্তনৰ
 আগভাগ তললৈ নামি অহা, নাভিৰ মাজভাগ দ আৰু চাৰিওকাশ ওখ, বুকু উন্নত,
 বৰণ মণিৰ সদৃশ উজ্জল, নোমৰাজি কোমল; লক্ষণজ্ঞ পণ্ডিতসকলে মোত দ্বাদশ
 শুভলক্ষণৰ চিহ্ন দেখি মোক সুলক্ষণসম্পন্ন বুলি কৈছিল। মোৰ হাত আৰু
 ৰি উজ্জলবৰ্ণবিশিষ্ট, তাৰ আঙুলিবোৰ যবচিহ্নযুক্ত আৰু পৰস্পৰ সংলগ্ন। ছোৱালীৰ
 লক্ষণজ্ঞ পণ্ডিতসকলে মোক যুগ্মহাসিনী বুলি অভিহিত কৰিছিল আৰু ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত-
 সকলে পতিৰ লগত ৰাজসিংহাসনত অভিযুক্তা হম বুলি ব্যক্ত কৰিছিল; হয়!
 লক্ষণজ্ঞ পুৰুষসকলে যি যি উক্তি কৰিছিল সেই সকলো বিফল হল। আহা!
 এই ব্ৰাহ্মযুগে জনস্বনত ৰাক্ষসকুল নিৰ্মূল কৰি মোৰ পথ অনুসৰণ কৰি অপাৰ সমুদ্ৰ
 পাৰ হৈ আহি শেহত গোপ্পদত নিমগ্ন হল। বাবণ, ঠায়েয়, বায়ব্য, ব্ৰহ্মশিৰঃ
 এই সকলো অস্ত্ৰতে ৰাঘৰ হুজুৰাৰ অধিকাৰ আছিল, তেনেহলে সম্ভৱত কি সেইবোৰ
 ভেঙলোকৰ স্বৰণ পথত উদিত নহল। নহলে মই জনাথৰ নাথ ইন্দ্ৰসম পৰাত্ৰাশীল
 ৰাঘ আৰু লক্ষণ দুয়াক আশ্ৰয় কৰি অজ্ঞান অৱস্থাত থকা ইন্দ্ৰজিৎৰ হাতত নিহত
 হবলৈ পাৰ্শ্ব কেনেকৈ? মই জনাত শঙ্ক যদি মৰুসম বেগশীলো হয় আৰু ৰাঘৰ
 দৃষ্টিপথলৈ আহিলে সি আৰু জীৱন লৈ উভতি যাব নোৱাৰে। মই বুজিলো
 কালৰ পক্ষে অসম্ভৱ একোৱেই নাই, কৃতান্তক জয় কৰা অসম্ভৱ, মিহতু স্মৃতিত
 ভৱিষ্যত লক্ষণে লৈতে ৰাঘো নিহত হ'ব পাৰিলে। মই ৰাঘ আৰু মহাৰাধ লক্ষণৰ
 কাৰণে ভেমেদৰে শোকাভিভূত বহুওঁ, মোৰ নিজৰ অৱস্থা নিজৰ জননীৰ কাৰণেও

* বহুতৰমতে এই লোকটো অজিগু-টীকাৰ।

ভেনেদৰে শোক নকৰোঁ। মই শোক পাইছো হতভাগিনী শাহু অৰ্হিৰ কাৰণে। আহা! বেচেষীয়ে সদায় চিন্তা কৰি আছে ত্ৰত শেখহোৱাৰ পিচত বাৰে সৈতে সীতা আৰু লক্ষণক উত্ততি অহা কেতিয়া দেখা পাব।”

২২—৩০। সীতাদেৱীয়ে এইদৰে বিলাপ কৰি থাকোঁতে বান্ধনী ত্ৰিজটীই কলে, “হে দেৱী, আপুনি শোক নকৰিব; আপোনাৰ স্বামী জীৱিত আছে। ডাঙৰ ডাঙৰ কাৰণ আৰু অনুভূতিৰপৰা পোৱা লক্ষণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি মই কৈছো যে এই ব্ৰাহ্মণল জীৱিত আছে; সেইবোৰ কওঁ শুনক। প্ৰথমতে যুদ্ধক্ষেত্ৰত সেনাপতি নিহত হলে তেওঁৰ অধীনস্থ সৈন্যসমূহা মুখত ক্ৰোধ আৰু আনন্দৰ ভাব তেনেভাবে প্ৰকাশ পাব নোৱাৰে। তাৰ পিচত হে বৈদেহী, পুষ্পক নামৰ দিব্য যিখন বথ আপুনি দেখিছে, এওঁলোক ছয়োজন নিহত হলে, এই বথেও আপোনাক বহন কৰি নানিগোহেঁতেন। তদুপৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰত প্ৰধান সেনাপতি নিহত হলে তেওঁৰ সৈন্যবোৰে কৰ্ণধাৰবিহীন নৌকাৰ নিচিনা উদ্যম আৰু উৎসাহ বিহীন হৈ ইকালে সিকালে ঘূৰি কুৰে মাত্ৰ। হে দেৱী, মই মোৰ মনৰ আনন্দে-সৈতে আপোনাক জনাইছোঁ, আপুনি চাওক এই বান্দৰ সৈন্যবোৰে তেনে কোনো ভাব নাৰাখি অকণো ভয়ভীত নোহোৱাকৈ নিঃশব্দে কাকুৎস্থ হুজুৰাক বন্ধা কৰি আছে। এতেকে হে দেৱী, আপুনি আশ্বস্ত হওক, মই ভবিষ্যৎ সুখদায়ক অনুমানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি মনৰ আনন্দে সৈতে কৈছোঁ, আপুনি দেখিব কাকুৎস্থৰ নিহত হোৱা নাই। মৈথিলী, মই কোনোদিনে মিছা কোৱা নাই আৰু নকওঁ, আপুনি আপোনাৰ সৎ স্বভাৱ আৰু চৰিত্ৰৰ গুণতে মোৰ অন্তৰ অধিকাৰ কৰিছে। আপুনি জানিব উদ্ভৱসৈতে স্বয়ং দেৱতাগণেও এই বীৰ হুজুৰাৰ ওপৰত জয়লাভ কৰিব নোৱাৰে। মই তেনেবিধৰ লক্ষণ দেখা পাইছো আপোনাক এনেদৰে কৈছোঁ। মৈথিলী, এইটো এটা অতি আচৰিত ঘটনা যে শৰবিক হৈ এইদৰে সংজাহীন হৈ পৰি থকা সত্ত্বেও তেওঁলোকৰ মুখজীয়ে তেওঁলোকক এৰি যোৱা নাই। প্ৰায়ে দেখা গৈছে যে কৃতজনৰ মুখজীত ভীষণ বিকৃতি ঘটে। এতেকে হে জনকাছাৰী, লক্ষ্ম আৰু লক্ষণৰ কাৰণে আপুনি শোক, মোহ আৰু দুখ পৰিত্যাগ কৰক। এনে অৱস্থাত তেওঁলোক জীৱিত নাথাকি নোৱাৰে।”

৩৪—৩৬। দেৱকণ্ঠসদৃশী সীতাদেৱীয়ে ত্ৰিজটীৰ এই কথা শুনি হৃদয়োৰ কৰি কহিল, “তোমাৰ কথা যেন সত্য হয়।” তাৰ পিচত মনসম গতিশীল বিমান ওভতাই সৈত সীতাদেৱীয়ে বান্ধনী ত্ৰিজটীয়ে সৈতে পুনঃ স্বৰ্গত প্ৰবেশ কৰিলে আৰু ত্ৰিজটীয়ে সৈতে সীতাদেৱীয়ে বান্ধনী ত্ৰিজটীয়ে সৈতে পুনঃ স্বৰ্গত প্ৰবেশ কৰিলে।

৩৭। এইদৰে সীতাদেবীয়ে বামলক্ষ্মণক দেখি আহি গছ-গছনিৰে পৰিপূৰ্ণ বান্ধস-
ৰাজৰ বিহাৰভূমি অশোকবনত প্ৰবেশ কৰি ৰাজপুত্ৰ দুজনৰ কথাকে চিন্তা কৰি অতিশয়
বিষণ্ণ হৈ থাকিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টচত্বিংশ সৰ্গ সমাপ্ত

একোনপঞ্চাশ সৰ্গ

সংজ্ঞা লাভ কৰাৰ পিচত লক্ষ্মণৰ কাৰণে বামৰ খেদ

১২। দৰ্শবধনন্দন বাম আৰু লক্ষ্মণ শৰপাশত আবদ্ধ; তেজৰে বাঙলী হৈ দুয়োজনে
নাগসদৃশ দীঘল দীঘলকৈ উশাহ টানি শুই আছে। ইপিনে সুগ্ৰীৱকে আদি কৰি
মহাবলশালী শ্ৰেষ্ঠ বান্দৰগণে শোকাভিভূত হৈ মহাত্মা দুজনাক বেঢ়ি আছে। ঠিক
এনে সময়তে বীৰ্য্যবান বামচন্দ্ৰই তেওঁৰ শৰীৰৰ অসীম শক্তি আৰু দৃঢ়তাৰ গুণত
শৰজালত আবদ্ধ থকা সত্ত্বেও সংজ্ঞাহীন অৱস্থাপৰা সাৰ পাই উঠি ভায়েক লক্ষ্মণক
শৰজালত অধিকভাৱে বান্ধ খাই বক্তাকলসেবৰে মালিনবদনে পৰি থকা দেখি আতুৰ-
ভাবে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে, “হায়! চকুৰ আগতে মোৰ এই আত্মা লক্ষ্মণক যুদ্ধত
পৰাভূত হৈ এইদৰে শুই থকা দেখি সীতাক উদ্ধাৰ কৰি অনা অথবা মই জীয়াই
থকাৰ পৰা কি লাভ? এই পৃথিবীত বিচাৰি চালে সীতাৰ নিচিনা নাৰী হয়তো পাব
পাৰিম কিন্তু লক্ষ্মণসদৃশ সহায় আৰু যুদ্ধনিপুণ আত্মা মই ক’তো নাপাম। এতেকে
সুমিত্ৰানন্দবৰ্দ্ধন লক্ষ্মণ যদি প্ৰকৃততে মৃত্যুমুখত পৰে তেন্তে বান্দৰবোৰৰ চকুৰ আগতে
ময়ো মোৰ প্ৰাণ বিসৰ্জন দিম। লক্ষ্মণক হেৰুৱাই উঠি মই আই কৌশল্যাক জখৰা
কৈকেৱলীক কি কম আৰু পুত্ৰৰ মুখ দেখিবলৈ লাগলস কৰি থকা আই সুমিত্ৰাকে
বা কি কম? লক্ষ্মণক এৰি থৈ গৈ পুত্ৰহাৰা হৈ কুবৰীৰ দৰে কঁপি থকা অবস্থাটো
আই সুমিত্ৰাক মই কি বুলি আশ্বাস দিম? লক্ষ্মণক লগত লৈ বনলৈ আহি
এতিয়া তেওঁক এৰি থৈ গৈ মই শত্ৰুৰ অথবা মহাযশস্বী ভৰতকে বা কি কম?
আই সুমিত্ৰাৰ বিজ্ঞপ মই সহিব নোৱাৰিম, এতেকে এই ঠাইতে মই মোৰ প্ৰাণ
পৰিত্যাগ কৰিম, কিয়নো জীয়াই থাকিবলৈ মোৰ আশ্ৰয় আৰু দ্বাই। মই

দুৰ্দ্ধৃতকৰ্মকাৰী আৰু অনাৰ্য্য ; মোক ধিক্। অকল মোৰে কাৰণে লক্ষণ প্ৰাণহীন হৈ শবশয্যাশায়ী হৈছে। ভাই লক্ষণ, মই বিষম হৈ থকা কালত অকল তুমিয়ে মোক আশ্বাসবাণী দিছিল, হয়! এতিয়া প্ৰাণ হেৰুৱাই শোকাৰ্দ্ৰ অৱস্থাত মোৰ লগত কথা পাতিব নোৱাৰা হৈছে! লক্ষণ, আজিৰ এই যুদ্ধত অসংখ্য বান্ধস নিহত কৰি যিজনাই মাটিত পেলাই থৈছে, শেহত শবৰ প্ৰহাৰত নিহত হৈ তুমিয়ে সেই মাটিতে শুই থাকিব লগা হল। তোমাৰ বক্তাক্ত কলেগৰে অন্তৰ্ভূত সূৰ্য্যৰ সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে আৰু শবশয্যাশায়ী হৈ তুমিও শবৰ ৰূপত পৰিণত হৈছে। লক্ষণ, কথা নকলেও তোমাৰ চকুৰ পিনে চাই মই বুজিব পাৰিছোঁ যে তোমাৰ মৰ্মস্থান বাণবিদ্ধ হোৱাৰ কাৰণে শবীৰৰ বেদনাতে তুমি কথা কব পৰা নাই। হে মহাহ্যাতিসম্পন্ন লক্ষণ, বনলৈ অহাৰ সময়ত যিদৰে তুমি মোৰ অনুগামী হৈছিল। এতিয়া মৰণকালত যমালয়লৈ ময়ো সেইদৰে তোমাৰ অনুগামী হম। লক্ষণ, তুমি মোৰ ইষ্টজন আৰু বন্ধু—আৰু সদায় মোৰ অনুব্রত হৈ থাকি অকল অনাৰ্য্য মোৰ দুৰ্নীতিৰ কাৰণে তুমি এনে অবস্থা পাব লগা হৈছে। বীৰ লক্ষণ, তুমি ৰুই হৈ কোনো সময়ত মোক কোনো অপ্ৰিয় অথবা কৰ্কশ কথা শুনাইছা বুলি মোৰ মনত নপৰে। যি লক্ষণে এবাৰতে পাঁচশ বাণ প্ৰয়োগ কৰিব পাৰিছিল এতেকে সহস্ৰবাহু কাৰ্দ্ৰবীৰ্য্যতকৈও শববিদ্ধাত যিজন অধিক শক্তিসম্পন্ন বুলি প্ৰমাণিত হৈছিল, যিজনে মহাত্মা ইন্দ্ৰৰ অন্ত্ৰকো নিজ অন্ত্ৰৰ দ্বাৰা প্ৰতিহত কৰিব পাৰিছিল আৰু যিজনে সদায় মহামূল্য শয্যাত হে শয়ন কৰিছিল, হয়! সেইজন নিহত হৈ আজি মাটিৰ ওপৰত শুই থাকিব লগা হৈছে। মই প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিলোঁ। বিভীষণক বান্ধসসকলৰ বজা পাতিম, এতিয়া তেওঁক বজা পাতিব নোৱাৰাত মোৰ কথা মিছাত পৰিণত হল আৰু এই দুখেই মোক ডেই পুৰি মাৰিব।

২৩—২৯। হে বজা সূত্ৰীৰ, মই কবলৈ হলে, এই মুহূৰ্ত্ততে তুমিও ইয়াৰপৰা উভতি যোৱা উচিত, কিয়নো শোকসন্তপ্ত আৰু দুৰ্বল মোৰ লগত থাকি তুমিও বীৰ্য্যহীন হোৱাত বাৱণে তোমাক অভিভূত কৰিব। এতেকে হে সূত্ৰীৰ, অজদক আগত লৈ নল, নীল আৰু সৈন্তসামন্তেৰে সৈতে সাগৰ পাৰ হৈ যোৱা গৈ। তোমালোকে যি কাম কৰিছা সি প্ৰকৃততে অতি মহৎ আৰু আনৰ পক্ষে দুৰ্দ্ধবণীয়; মই ঋক্ষৰাজ আৰু গোলাজুলাধিপতিৰ ওপৰত বৰ সন্তুষ্ট। সমৰক্ষেত্ৰত অজদ, যৈন্দ, দ্বিবিদ, কেশবী সম্প্ৰাতি, গবয়, গবান্ধ, শবভ, আৰু গজে যি যুদ্ধ কৰিলে সি প্ৰকৃততে অতি বোৰভব আৰু আন আন যিসকলে জীৱন ত্যাগ কৰিও যুদ্ধ কৰিলে তেওঁলোকে সঁচাকৈয়ে বৰ দুৰ্দ্ধব। তথাপিতো হে সূত্ৰীৰ, মানুহে দৈবক অতিক্ৰম কৰিব নোৱাৰে।

সুগ্ৰীৱ, তুমি মোৰ বৰস্যা আৰু পৰম ধৰ্মভীক যুদ্ধদ; তুমি যিখিনি কবিত পাৰ। সেই সকলোখিনি কবিছা আৰু ভাব দ্বাৰা মিত্ৰৰ কাৰণে কবিত লগা সকলো কাম কৰিলা। এতিয়া মই অনুমতি দিছোঁ তোমালোক ঐষ্ঠ বান্দবগণ, যলৈকে ইচ্ছা গুচি যোৱাগৈ।

৩০.—৩২। বামৰ বিলাপ শুনি পিঙ্গলাক্ষ মিসকল বান্দব তাত উপস্থিত আছিল তেওঁলোক আটায়ে চকুৰ পানী মচিবলৈ ধৰিলে। ঠিক এনে সময়তে বিভীষণে সৈন্যসমূহক যথাস্থানিত সংস্থাপিত কৰি, গদা হাতত লৈ বাঘৰ বাম যি ঠাইত উপস্থিত আছিল তাত উপনীত হলহি। নীলবৰ্ণীত বিভীষণক লবালবিকৈ ওচৰ চাপি অহা দেখি, বান্দববোৰে তেওঁক বারণপুত্ৰ ইক্সজিৎ বুলি অনুমান কৰি পলোৱাব ভাবত চাবিও কালে দৌৰি যাবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একোনপঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চাশ সৰ্গ

গৰুড়ৰ সহায়ত বাম-লক্ষ্মণৰ নাগপাশবপৰা যুক্তি

১—৬। ঠিক এনে সময়তে মহাতেজস্বী বলশালী বান্দববাজ সুগ্ৰীৱে কৈ উঠিল, “দ্বিগুণবিমোহনকাৰী প্ৰবল বস্ত্ৰাহৰ কোবত পানীৰ মাজত থকা নৌকাৰ নিচিনা সৈন্তদল ব্যথিত হোৱাব কাৰণ কি?” সুগ্ৰীৱৰ কথা শুনি বালীপুত্ৰ অজদে কলে, “আশুনি দেখা নাই নে যে দক্ষবধননয় বাহু আৰু লক্ষ্মণ মহামাৰী মহাত্মা এই বীৰ-বুগল শব্দজালত বিদ্ধ হৈ বস্ত্ৰাহৰ কলেবৰে শব্দলয়ালগামী হৈ আছে?” পুত্ৰ অজদেৰ উক্তৰ শুনি বান্দববাজ সুগ্ৰীৱে তেওঁক কলে, “নহয়, এয়ে ইয়াৰ (অৰ্থাৎ ব্যক্তি হৈ চাবিওকালে পলাবলৈ চেষ্টা কৰাৰ) কাৰণ নহয়, সম্ভৱতঃ আকস্মিক কোনো ভয়ৰ কাৰণতহে পলোৱা যেন লাগে। চোৱাঁ, এই বান্দববোৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ এৰি-বিয়ৰবাক্তল চতুৰ্দ্ধিকে পলাবলৈ ধৰিছে; ভয়তে কিছূঁতৰ চকু মেল খাই গৈছে, ভাব বাকলি কোনেও কাৰো ওচৰত লক্ষিত হোৱাব ভাবো বখা নাই, পিচল কালে জুৰি নাগাই ইজনে সিজনক ধৰি সন্মুখলৈ টানিছে নিছে, আনকি কোনোবাটো শনি গলে তাক এৰি ধৈ-ডেই পাব হৈছে গৈছে।”

৭—১০। এনে সময়তে বীৰ বিভীষণে গদা হাতত লৈ ওচৰলৈ আহি জন্মানিল বাণীৰে সুগ্ৰীৱ আৰু বায়ব বামক সম্বন্ধনা জনালে। বিভীষণক দেখি সুগ্ৰীৱে ওচৰতে থকা মহাত্মা ঋক্ষবাজক সন্ধান কৰি কলে, “ঋক্ষবাজ, উপস্থিত এইজন বিভীষণ; তেওঁক দেখিয়ে মহা মহা বান্দবগণে বারণনন্দন ইন্দ্ৰজিৎ বুলি ভয়তে বিহ্বল হৈ দৌৰি পলাবলৈ ধৰিছে। আপুনি চাৰিওফালে পলাবলৈ ধৰা ভয়ভ্ৰম এই বান্দববোৰক কওক গৈ যে বিভীষণহে আহি উপস্থিত হৈছে আৰু সেই বুলি কৈ তেওঁলোকক ওভতাই আনি সংস্থাপিত কৰক।”

৭—১। সুগ্ৰীৱৰ আদেশ পাই পলায়মান বান্দববোৰক ওভতাই আনি ঋক্ষবাজে তেওঁলোকক সুস্থিৰ কৰিলে আৰু বান্দববোৰেও তেওঁৰ কথা শুনি বিভীষণৰ পিনে চাই ভয় আঁতৰাই থৈ উভতি আহি সাঙ্ঘনা লাভ কৰিলে। তেতিয়া বিভীষণে বাম আৰু লক্ষণ দুয়োজনকে শববিদ্ধ অৱস্থাত দেখি মনত ধৰ দুখ পালে; পানীত হাত তিয়াই দুয়োজনৰে চকু মচি দিলে আৰু শোকসন্তপ্ত হৈ কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে, “হায়! এই বীৰযুগল পৰমসৎসম্পন্ন, পবাক্ৰমশালী আৰু সমৰ-প্ৰিয়; কূটযোদ্ধা ৰাক্ষসৰ হাতত পৰি এতিয়া এওঁলোকক এনে অবস্থা হবলৈ পালে! এওঁলোক সৰল যোদ্ধা আৰু এই কাৰণতে মোৰ আত্মপুত্ৰ কুপুত্ৰ হুবাআ ইন্দ্ৰজিতে ৰাক্ষসবোৰৰ কূটযুদ্ধ প্ৰণালীক আশ্ৰয় কৰি এওঁলোকক প্ৰবঞ্চনা কৰিলে। সমগ্ৰ শবীৰ শববিদ্ধ কৰি তেজ্জৰে ৰাঙলী কৰিছে আৰু এনে অৱস্থাত ধৰাশায়ী হৈ উভয়ে কেটেলা পছৰ ৰূপ ধৰিছে। হায়! যি দুজনৰ বীৰ্য্যক আশ্ৰয় কৰিয়ে মই ৰাজ্যত স্থিতি লাভ কৰিবলৈ বিচাৰিছিলোঁ, এতিয়া পুৰুষশ্ৰেষ্ঠ সেই দুজনেই মাটিত পৰি শুই আছে। মোৰ জীৱিত অৱস্থাতেই ৰাজ্যনষ্ট আৰু বিফলমনোৰথ হৈ বিপন্ন হলো আৰু আনপক্ষে মোৰ শত্ৰু বারণে সফল মনোৰথ হৈ তেওঁৰ প্ৰতিজ্ঞা ৰক্ষা কৰিলে।”

২০—২৫। বিভীষণে এইদৰে বিলাপ কৰি থাকোঁতে সৎসম্পন্ন হৰিবাজ সুগ্ৰীৱে তেওঁক সাৰট মাৰি ধৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে ধৰ্ম্মজ্ঞ, আপুনি লঙ্কাৰাজ্য পাব, ভাত কোনে সংশয় নাই। বারণ তেওঁৰ পুত্ৰগণে সৈতে লঙ্কাত সফলকাম হ'ব নোৱাৰিব। এই বাম লক্ষণ গকড়ৰ উপাসক; * সোনকালে এই মোহভাব এৰি দুয়োজন যিহ্ন দিব আৰু ভেটিয়া উভয়ে সবাংশে বারণক বধ কৰিব।” এইদৰে আশ্বাসবাণীৰে ৰাক্ষস বিভীষণক সাঙ্ঘনা দি উঠি সুগ্ৰীৱে ওচৰতে থকা তেওঁৰ শহৰ সুশেণক কলে, “আপুনি

* সুগ্ৰীৱে জানিছিল গকড়ৰ উপস্থিতিত নাগপাশৰপৰা মুক্তি আৰু গকড়ৰ লগত এই বীৰ যুগলৰ সন্ধাৰস্তাৱ, এতেকে গকড় আহি উপস্থিত হ'ব। অথবা ‘বিহ্বল অংশে এওঁলোকক ৰক্ষা’ বিহ্বল লগত গকড়ৰ অতি নিকট সন্ধা, ইত্যাদি।

অবিদ্যমান এই ভ্রাতৃযুগল সংজ্ঞাপ্রাপ্ত হোৱাৰ লগে লগে তেওঁলোকক লৈ বীৰ বান্দৰগণে সৈতে কিঙ্কিটালৈ যাওক। মই পুত্ৰ আৰু বান্দৰগণে সৈতে বান্ধণক বধ কৰি ইজুই তেওঁৰ নষ্ট-লক্ষী উদ্ধাৰ কৰাৰ নিচিনাকৈ মৈথিলীক উদ্ধাৰ কৰি আনিম।”

২৬—৩২। বানবেজ্ঞ সুগ্ৰীবৰ কথা শুনি সুষেণে কলে, “শুনা, পুৰণি কালত দেৱতা আৰু অনুৰবিলাকৰ ভিতৰত এখন ঘোৰতৰ যুদ্ধ হৈছিল। দেৱতাসকল অস্ত্ৰ বিজ্ঞাত পাৰ্গত আৰু শৰনিৰ্দ্বেপ বিষয়ত সিদ্ধহস্ত হলেও দানৱবোৰে অদৃশ্যভাবে লুকাই থাকি তেওঁলোকক আহত কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। তেতিয়া বৃহস্পতিয়ে তেওঁৰ মন্ত্ৰযুক্ত বিজ্ঞা আৰু ওষধিৰ বলত প্ৰাণহীন নষ্টসংজ্ঞা আৰ্ত্ত দেৱতাসকলক চিকিৎসা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। বৰ্ত্তমানে সেই ঔষধ আনিবলৈ সম্পাতি আৰু পনস আদি বান্দৰবোৰে অতি শীঘ্ৰে ক্লীবোদ সাগৰলৈ গতি কৰক। পৰ্বতজাত সেই ঔষধবোৰৰ কথা বান্দৰবোৰৰ জনা আছে। দেৱতা-সৃষ্ট এই ঔষধ ছটাৰ নাম সজীৱনী আৰু বিশল্য-কৰণী। সমুদ্ৰশ্ৰেষ্ঠ ক্লীবোদসাগৰত চক্ৰ আৰু জ্যোৎস্না নামে দুখন পৰ্ব্বত আছে। যি ঠাইত অমৃত মন্ডন কৰা হৈছিল, অভ্যংকুষ্ট এই ঔষধ হুবিধো তাতেই আছে। সেই মহাসমুদ্ৰৰ মাজত দেৱতাসকলে পৰ্ব্বত দুখন সৃষ্টি কৰিছে। হে ৰাজন, ৰামপুত্ৰ হনুমানই তালৈ যাওক, কিয়নো তেওঁ শীঘ্ৰগামী।”

৩৩—৪৪। ঠিক এনে সময়তে সাগৰৰ ওপৰেদি পানী আৰু পৰ্ব্বত কঁপাইহে যেন বতাহ আৰু বিদ্যুৎযুক্ত মেঘ বলিবলৈ ধৰিলে। চৰাইৰ পাখিৰ প্ৰবল বতাহৰ কোবত দ্বীপসমূহত থকা মহা মহা বৃক্ষসমূহৰ ঠাল ঠেঙালি ছিগি লৱণ-সমুদ্ৰত পৰিবলৈ ধৰিলে। তাকে দেখি তাত থকা পল্লৱ আৰু কণাযুক্ত বিষধৰ সৰ্পকুল ভীত হৈ উঠিল আৰু সাগৰত বাস কৰি থকা ভীষণ জলচৰ জন্তুবোৰ লৱণ-সমুদ্ৰত জঁপ দি পৰিল। তাৰ পিচ মুহূৰ্ত্ততে জলন্ত অগ্নিসম মহাবলশালী বিনতাপুত্ৰ গৰুড়ক বান্দৰসকলে তাত দেখা পালে। গৰুড়ক তাত দেখা মাত্ৰকে যিবোৰ মহাবলশালী সৰ্পই শৰৰূপ ধাৰণ কৰি পুৰুষপ্ৰবৰ হুজুক মেৰাই আছিল সিহঁত ভাৰপৰা পলাই দৌৰ মাৰিলে। তেতিয়া সুপৰ্ণই ৰাম-লক্ষ্মণক অভিনন্দন জনাই হাত দুখনৰে চক্ৰসম প্ৰোভাযুক্ত তেওঁলোকৰ বদনমণ্ডল মচি দিলে। বিনতানন্দনে স্পৰ্শ কৰাৰ লগে লগে হুয়োজন বীৰবে ক্ৰতস্থানবোৰ স্তম্ভ হৈ উঠিল আৰু তেওঁলোকৰ কলেৱৰে বিন্দু স্তম্ভৰ ৰূপ লাভ কৰিলে আৰু লগে লগে তেওঁলোকৰ বল, বীৰ্য্য, শক্তি, উৎসাহ আদি মহা মহা গুণসমূহ দিগুণ পৰিমাণে বাঢ়ি উঠিল। তাৰ পিচত মহাতেজস্বী গৰুড়ে ইজুসম হুয়োজনকে তুলি লৈ আলিঙ্গন কৰিলে আৰু তেতিয়া ৰামে পৰম আনন্দে কবলৈ ধৰিলে, “আপোনাৰ অনুগ্ৰহতে ৰামপুত্ৰ ইজুজিৎৱ প্ৰভাৱত হোৱা আঘাত সকলো

আপদ কাটি গল আৰু ততালিকে শৰীৰত বল পালে।। পিতা দশৰথ অথবা পিতামহ অজ্ঞক লগ পালে মনত যেনে আনন্দ পালেহেঁতেন আপোনাক পায়ো, আমাৰ মনত তেনে আনন্দ উপস্থিত। আপোনাৰ পৰিধানত দিব্য মালা, শৰীৰভাগ দিব্য অলুপেণে বজ্জিত আৰু স্বয়ং আপুনি দিব্যৰূপসম্পন্ন,* আপোনাৰ বসনো নিৰ্ঝল আৰু আপোনাৰ সৰ্ব শৰীৰ দিব্য আভৰণে ভূষিত, আপুনি কোন?”

৪৫—৬০। তেতিয়া মহাতেজস্বী আৰু মহাবলশালী বিনতানন্দন পতঞ্জিয়াজ গকড়ে পৰম শ্ৰীত হৈ আনন্দাঙ্গপূৰ্ণ নয়নবিশিষ্ট বামক উদ্দেশ্য কৰি কলে, “কাকুৎস্থ মই আপোনাৰ বহিস্তব প্ৰাণসম প্ৰিয় সখা; মোৰ নাম গৰুড়ান, আপোনালোক দুজনাক সহায় কৰাৰ উদ্দেশ্যে আহি ইয়াত উপস্থিত হৈছোঁহি। ক্ৰুবৰ্ণা ইন্দ্ৰজিতে মায়াবলক আশ্ৰয় কৰি নিদাকণ শবজালৰ দ্বাৰা আপোনালোকক বান্ধি থৈছিলে। কোনো অশুব, মহাবীৰ্যশালী এই বান্দৰবোৰে অথবা স্বয়ং ইন্দ্ৰক আগত লৈ দেৱতা আৰু গন্ধৰ্বসকলেও আপোনালোকক তাৰপৰা মুক্ত কৰিব নোৱাৰিলে-হেঁতেন। কক্ৰনন্দন এই সৰ্পকুল তীক্ষ্ণদৃষ্টিবিশিষ্ট আৰু অতিশয় বিষধৰ, বৰ্ত্তমানে বান্ধসৰ মায়াব প্ৰভাৱত আপোনালোকক আক্ৰমণ কৰি বৈ আছে। এতেকে হে সত্যপৰাক্ৰম, ধৰ্ম্মজ্ঞ বাম, আপুনি শত্ৰুবিনাশক আপোনাৰ ভ্ৰাতা লক্ষ্মণে সৈতে যে তাৰপৰা মুক্তি পালে এইটো আপোনাসকলৰ সৌভাগ্যৰ কল। আপোনালোকৰ এই ঘটনাটোৰ বিষয়ে শুনি আপোনালোকৰ স্নেহতে আপোনাৰ লগত মোৰ বন্ধুত্ব বন্ধা কৰি লৰালবিকৈ মই ইয়ালৈ আহোঁ। যি হওক আপোনালোকে ঘোৰতৰ এই পৰবন্ধনৰ পৰা বন্ধা পালে। ইয়াৰ পিচত আপোনালোকে সততে সতৰ্ক হৈ চলাটো উচিত হব। যুদ্ধক্ষেত্ৰত বান্ধসবোৰ পায়োই কুটযোদ্ধা আৰু আপোনালোকৰ নিচিনা শুদ্ধভাবাপন্ন বীৰসকলৰ পক্ষে সবলতাই একমাত্ৰ বল। এতেকে বণক্ষেত্ৰত বান্ধসবোৰক কেতিয়াও বিশ্বাস নকৰিব। এই ঘটনাৰ লগত তুলনা কৰিয়ে বুজিব যে বান্ধসবোৰ সদায় কুটিল স্বভাৱ-সম্পন্ন।” বাঘৰ বামক এইবুলি কৈ মহাবলশালী সুপৰ্ণই তেওঁক গাঢ়ভাবে আলিঙ্গন কৰি পুনঃ কবলৈধৰিলে, “হে বিপুবৎসল ধৰ্ম্মজ্ঞ সখা বাঘৰ, মই এতিয়া আপোনাকপৰা বিদায় মাগিব খুজিছোঁ, অনুমতি দিয়ক মই যথাস্থখে নিজ স্থানলৈ গতি কৰোঁ।। আপোনাৰ লগত মোৰ বন্ধুত্ব কিদৰে সংস্থাপিত হৈছে তাক জানিবলৈ ইচ্ছা কৰি বিশ্বাসস্থিত নহব। বণক্ষেত্ৰত কৃতকাৰ্য্য হৈ উঠাৰ পিচত এই বন্ধুত্বৰ বিষয়ে সকলো জানিব পাৰিব। আপোনাৰ শবজালৰ কোবত লঙ্ঘাত যিসকল অবশিষ্ট থাকিব সেই-

* ঠীককাকুৎস্থ ইতিভূত কৰিছে যে আকাশৰপৰা নামি আহোঁতে গকড়ে পখীৰ ৰূপ ধৰি বান্ধি আৱিষ্ট। নিৰুত বাঘৰ ওচৰত তেওঁ এই দিব্যৰূপ প্ৰকাশ কৰি উপস্থিত হৈছে।

বোৰ কেবল বৃদ্ধ আৰু বালকহে মাত্ৰ। আপুনি আপোনাৰ শত্ৰু বান্ধক বধ কৰি সীতাক পুনৰায় লাভ কৰিব।” দ্ৰুতগামী সুপৰ্ণই ৰামক এই বুলি কৈ, তেওঁক বোগমুক্ত কৰি বনবিহাৰী বান্দৰসকলৰ ভিতৰতে ৰামক প্ৰদক্ষিণ কৰিলে আৰু তাৰ পিচত মহাবীৰ্য্যবান গৰুড় ৰামক আলিঙ্গন কৰি বায়ুৰ নিচিনাকৈ আকাশলৈ উঠি গতি কৰিলে।

৬১—৬৫। ৰাঘৱ দুজনাক বোগমুক্ত হোৱা দেখি বান্দৰ যুধপতিসকলে সিংহনাদে গৰ্জ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু নেজৰ আশ্ফালনৰ দ্বাৰা শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচতেই ভেৰী আৰু মৃদঙ্গ বজাবলৈ ধৰিলে আৰু পৰম আনন্দে শব্দধ্বনি কৰি আগৰ নিচিনাকৈ খেল-ধেমালিত মন্ত্ৰ হ'ল। লগে লগে আন আন পৰাক্ৰমশালী বান্দৰবোৰে হাত চাপৰি বজাই গছ উভালি লৈ শই শই হাজাৰে হাজাৰে যুঁজলৈ সাজু হ'ল। এইদৰে যুদ্ধ কৰিবলৈ আকাঙ্ক্ষা কৰি তেওঁলোকৰ মহানাদৰ দ্বাৰা ৰাক্ষসবোৰৰ মনত আতঙ্ক ওপজাই তেওঁলোক লঙ্কাৰ দ্বাৰদেশত উপনীত হ'লহি। গ্ৰীষ্মকালৰ অৱসানত অথবা ছপৰ বাতি গৰ্জ্জনকাৰী মেঘসমূহৰ নাদ যিদৰে ঘোৰতৰ হয় সেই সময়ত বান্দৰদলপতিসকলৰ গৰ্জ্জন ধ্বনিয়ো তদনুৰূপ ঘোৰতৰ যুষ্টি ধাৰণ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত পঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

প্ৰেক্ষাপঞ্চাশ সৰ্গ

ধৃত্যাক্ষৰ যুদ্ধ যাত্ৰা

১—১৩। বিভীষণাদি ৰাক্ষসগণ আৰু মহাশক্তিশালী বান্দৰবোৰৰ গৰ্জ্জনধ্বনিৰ পৰা উৎপত্তি হোৱা তুমুল শব্দ বাৱণে শুনিবলৈ পালে। স্নিগ্ধ অথচ গম্ভীৰ সেই ভীষণ সিংহনাদ কাণত পৰাত বাৱণে তেওঁৰ মন্ত্ৰীবৰ্গৰ আগত কবলৈ ধৰিলে। “গৰ্জ্জনশীল বহুত মেঘৰ সমাবেশত হোৱা ভীষণ ৰব সদৃশ আনন্দতে উৎফুল্ল বান্দৰবোৰৰ মাজৰ পৰা যি ঘেৰতৰ ৰব শুনা গৈছে, তাৰপৰা অনুমান হয় যে সিহঁতৰ ভিতৰত বিশেষ এটা আনন্দৰ কাৰণ উপস্থিত হৈছে, তাত কোনো সংশয় নাই। অনুমান হৈছে যে সিহঁতৰ সিংহনাদতে লবণ সমূহ যেন জ্বল হৈ উঠিছে। ৰাম-লক্ষ্মণ সেই ভ্ৰাতৃদ্বয়লৈ এই মাত্ৰ তীক্ষ্ণ শব্দাত্ত বাক্য খাই আহিল। তাৰ পিচতেই এতিয়া

এই মহান সিংহনাদৰ ধ্বনি শুনি মোৰ মন শক্তিত হৈ পৰিছে।” এইদৰে কৈ বান্ধসেখৰ বারণে তেওঁৰ ওচৰতে তেওঁক বেটি থকা মন্ত্ৰী বান্ধসকলক কবলৈ ধৰিলে, “বাক তোমালোকে জানি আহাচোন বান্ধববোৰৰ শোকৰ কালত আনন্দ উৎসৱৰ কি কাৰণ হব পাৰে।” এইদৰে কোৱামাত্ৰকে বান্ধসবোৰে লৰালৰিকৈ প্ৰাচীৰৰ ওপৰত উঠি সুগ্ৰীৱ-পালিত সৈন্যদল দেখা পালে, আৰু দেখিলে যে ঘোৰ শব জালত বান্ধখাই থকা মহাভাগ বাঘৰ ছুজনাও থিয় হৈ আছে, ; তাকে দেখি বান্ধসবোৰ অতিশয় বিস্ময় হল। তেতিয়া ঘোৰযুগ্মি বান্ধসগণে সম্ভ্ৰান্তমনে প্ৰাচীৰৰ পৰা নামি শুকান মুখে বান্ধসেন্দ্ৰ বারণৰ ওচৰ চাপি। আৰু বাক্যপটু সেই বান্ধসবোৰে মলিন বদনে অগ্ৰিম সেই ঘটনাটো যথাযথ ভাবে তেওঁৰ ওচৰত বৰ্ণনা কৰিলে। তেওঁলোকে কলে, “মহৰাজ, ৰাম আৰু লক্ষ্মণ এই ভ্ৰাতৃযুগল, যাক ইজ্জজিতে শবপাশত বান্ধি হাত লৰচৰ কৰিব নোৱাৰাকৈ থৈছিল, এতিয়া গজেন্দ্ৰবিক্ৰমশীল সেই দুয়োজনকে পাশমুক্ত হৈ দোল ছিঙি মুকলিমনে ঘূৰি ফুৰা হাতীৰ নিচিনাকৈ মনৰ সুখে বৰ্ণক্ষেত্ৰত বিচৰণ কৰি থকা দেখা গৈছে।”

১৪—১৭। সিহঁতৰ সেই কথা শুনি মহাবলশালী বান্ধসৰাজ বারণে চিন্তা আৰু ক্ৰোধৰ দ্বাৰা অভিভূত হোৱাত তেওঁৰ মুখশ্ৰী বিবৰ্ণ হল। তেওঁ ভাবিবলৈ ধৰিলে “সুদীৰ্ঘকাল তপস্যাৰ ফলত সূৰ্য্যসমতেজস্বী সৰ্পবৎ ঘোৰ অমোঘ এই শবসমূহ ইজ্জজিতে লাভ কৰি যুদ্ধত ৰাম-লক্ষ্মণক বান্ধি থলে। এনেবিধ শবজালৰ দ্বাৰা বান্ধ খায়ো যদি মোৰ শত্ৰু দুজনে মুক্তিলাভ কৰিব পাৰিলে তেনেহলে দেখিছো মোৰ সকলো শক্তি এতিয়া নিভৰ কৰিব নোৱাৰা অৱস্থাত। যি শবসমূহৰ সহায়ত শত্ৰুৰ জীৱন আমাৰ হাতৰ মুঠিলৈ আহিছিল শেহত সিহঁতো নিষ্ফল হল।”

এইবুলি কৈ বারণে ক্ৰোধতে অধিৰ হৈ বিষাল সাপৰ নিচিনাকৈ ঘনাই ঘনাই উশাহ লৈ বান্ধসবোৰৰ ভিতৰত ধৃত্যক্ষ নামে বান্ধসক উদ্দেশ্য কৰি কলে,

১৮—২৯। “ধৃত্যক্ষ, ভীষণ পৰাক্ৰমশালী শুবুহুৎ সৈন্যদল এটা লগত লৈ বান্ধববোৰে সৈতে ৰামক বধ কৰিবলৈ যাত্ৰা কৰা। ধীমান বান্ধসৰাজে এইদৰে কোৱাত ধৃত্যক্ষই তেওঁক প্ৰদক্ষিণ কৰি ৰাজভবনৰ পৰা তেতিয়াই ওলাই গল। ৰাজভবনৰ দুৱাৰ-মুখ এৰি আহিয়ে তেওঁ সেনাধ্যক্ষক কলে, “সেনাধ্যক্ষ, লৰালৰি কৰা আৰু সৈন্য-সমূহক উলিয়াই দিয়া, যিজন যুদ্ধলৈ সাজু হৈছে তেওঁৰ পক্ষে বিলম্ব কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই।” ধৃত্যক্ষৰ কথা শুনি সৈন্যপৰিবেশক সেনাধ্যক্ষই ৰাজআদেশ বুলি মানি সেনাদল সাজু কৰিলে আৰু লগে লগে বলবান ঘোৰৰূপী সৈন্যদলে ককালত ঘণ্টা বান্ধি লৈ প্ৰকল্পচিত্তে সিংহনাদ কৰি ধৃত্যক্ষৰ চাৰিওফালে তেওঁক

বেড়ি ধৰিলে । শূল, মুগ্ধব, গদা, পট্টিশ, দণ্ড, আয়স মূষল, পৰিধ, ভিন্দিগাল, ভল্ল, পাশ, পৰশৰ আদি বিবিধ অস্ত্ৰ হাতত লৈ মেঘৰ নিচিনাকৈ গৰ্জ্জন কৰি কৰি তেওঁ লোক যুদ্ধলৈ ওলাই গল । সিহঁতৰ কিছুমানে কবচ পিন্ধি নানান বঙে বজ্জিত ধ্বজযুক্তি বৰ্ণত আৰোহণ কৰিলে, কিছুমানে সোণৰ জাল পিন্ধোৱা বিভিন্ন মুখাকৃতি পাখত উঠিল, কিছুমানে বা দ্ৰুতগামী ঘোঁৰাত উঠিল, আকৌ কিছুমানে মদোদ্ধত হাতীতে আৰোহণ কৰিলে ; এইদৰে ব্যাজবৎ চুৰ্ছৰ বান্ধুসশ্ৰেষ্ঠ এই সৈন্যদলে নগৰৰ পৰা বাহিৰ হল । ভেতিয়া গৰ্জ্জতম্বৰ বিশিষ্ট মহাবীৰ্য্যশালী ধূম্ৰাক্ষয়ো যুগ আৰু সিংহমুখাকৃতি গৰ্জ্জতসংযুক্ত দিব্য বৰ্ণত আৰোহণ কৰি বান্ধুসগৰৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ ইঁহি ইঁহি যুদ্ধলৈ ওলাই আহিল আৰু যি ঠাইত হনুমান থিয় দি আছিল সেই পশ্চিম দূৰাৰত উপস্থিত হলহি ।

৩০—৩৬ । গৰ্জ্জতসংযুক্ত বৰ্ণত আৰোহণ কৰি গৰ্জ্জতম্বৰবিশিষ্ট ভীমদৰ্শন ঘোৰাকৃতি বান্ধুস ধূম্ৰাক্ষ ওলাই অহাৰ লগে লগে অন্তৰীক্ষত উৰিফুৰা অমঙ্গলসূচক শঙ্কণ আদি চবাইবোৰে তেওঁক বাধা দিবলৈ ধৰিলে আৰু ভীষণাকাৰ শঙ্কণ এটা উৰি আহি বৰ্ণৰ ওপৰত বহিল। আন আন শঙ্কণ জাতীয় চবাইয়েও তেওঁৰ ধ্বজাৰ ওপৰত মাল। গথাদি পৰিবলৈ ধৰিলে আৰু তেওঁৰ সম্মুখতে মাটিৰ ওপৰত বজ্জাত ভীষণাকাৰ গুণ্ডবৰ্ণ কবন্ধ (মূৰহীন শ) এটা পৰি গল । ধূম্ৰাক্ষৰ আগত পৰাৰ লগে লগে এই কবন্ধটোৱে ভীষণম্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে । আকাশৰ পৰা বজ্জবৃষ্টি হল আৰু পৃথিবী কঁপি উঠিল । বজ্জসম্বৰে বতাহ ওলোটাই মুখে ববলৈ ধৰিলে, চাৰিওফাল অন্ধকাৰে আবৃত কৰি ধৰিলে আৰু দিক-বিদিক নেদেখা হল । বান্ধুসবোৰৰ প্ৰতি ভয়বহ ঘোৰ এই উৎপাত সমূহ দেখি ধূম্ৰাক্ষই মজ্জন কৰ বেজাৰ পালে আৰু ধূম্ৰাক্ষৰ আগে পিচে গৈ থকা বান্ধুসবোৰো বিমূঢ় হল । তথাপিতো মহাবলশালী বৰ্ণৰ নামত উন্নত ভীমদৰ্শন বান্ধুস ধূম্ৰাক্ষই বহু বান্ধুসসৈন্য লগত লৈ নগৰৰ পৰা ওলাই গৈ বাঘৰ বাঘৰ বাহুবলৰ দ্বাৰা পালিত সমুদ্ৰসদৃশ সুবিস্তৃত বান্ধবৰ সৈন্য বাহিনী দেখা পালে ।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্দ্ধৃত্ত একপঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিগ্ৰন্থ সৰ্গ

হৰুমানৰ হাতত ধুৱাকৰ নিধন

১—১৭। ভীম পৰাক্ৰমশালী ৰাক্ষস ধুৱাক ওলাই যোৱা দেখি যুদ্ধাকাঙক্ষী বান্দৰবোৰে মনৰ আনন্দত তুমুল নাদে গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে। লগে লগে বান্দৰ আৰু ৰাক্ষসৰ ভিতৰত ভীষণ যুদ্ধ আৰম্ভ হল আৰু পৰস্পৰে পৰস্পৰক বুকু, শূল, মুদগৰ আদি ঘোৰতৰ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা প্ৰেছাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। চাৰিওফালৰপৰা ৰাক্ষসবোৰে বান্দৰবোৰক যিদৰে বিতাৰিত কৰিবলৈ ধৰিলে বান্দৰবোৰেও সেইদৰে পাদৰ প্ৰেছাৰৰ দ্বাৰা ৰাক্ষসবোৰক ধৰাশায়ী কৰিবলৈ ধৰিলে। অতিপাত ক্ৰোধৰ বশবৰ্ত্তী হৈ ৰাক্ষসবোৰে সিহঁতৰ কুটিলগামী ঘোৰৰূপ কল্পপত্ৰ শৰৰ দ্বাৰা বান্দৰসমূহক বিক্ৰিবলৈ ধৰিলে আৰু লগতে ভয়ঙ্কৰ গদা, পট্টিশ, বক্ৰ মুদগৰ, ঘোৰমুৰ্ত্তি পখিৰ, বিচিহ্ন জিৰুল আদিৰ সহায়ত বান্দৰবোৰক উৎপীড়ন কৰিবলৈ ধৰাত সিহঁত যুদ্ধৰ বাবে অধিক উৎসাহিত হল আৰু নিৰ্ভীকচিত্তে ৰাক্ষসৰ দ্বাৰা শৰীৰ ক্ষত-বিক্ষত হবলৈ ধৰাতো গছ আৰু বৃহৎ বৃহৎ শিলবোৰ হাতত লৈ তুমুলনাদে গৰ্জন কৰি নিজ নাম উচ্চাৰণ কৰি ৰাক্ষসবীৰসমূহক মথি পেলাবলৈ ধৰিলে। বান্দৰ আৰু ৰাক্ষসবোৰৰ যুদ্ধই ক্ৰমে ঘোৰৰূপ ধাৰণ কৰিলে। নিৰ্ভীক বান্দৰ যোদ্ধাৰ নানাবিধৰ শিল, বহুশাখাবিশিষ্ট গছৰ প্ৰেছাৰত ৰাক্ষসবোৰ বিব্ৰত হল আৰু বক্তপায়ী ৰাক্ষসবোৰে মুখেদি তেজ বঁতিয়াবলৈ ধৰিলে। কিছুমানৰ একাল খহি পৰিল। কোনো পাদপ প্ৰেছাৰত স্তূপীকৃত হল আৰু কোনো কোনো শিলৰ কোবত চূৰ্ণবিচূৰ্ণ হল, কোনোবা দস্তাঘাততে খণ্ড-বিখণ্ড হল। কাৰো ধ্বজা ভাগি পৰিল, কাৰো খড়্গ টুকুৰা-টুকুৰ হল, কাৰো বধ চূৰ্ণাকৃতি হল, এইদৰে নিশাচৰ দল বিধ্বস্ত হবলৈ ধৰিলে। পৰ্বতাকাৰ হাতী, বান্দৰসকলৰ নিক্ষিপ্ত শিল, বিধ্বস্ত অশ্ব আৰু সিহঁতত আৰোহী ৰাক্ষসবোৰৰ শৰীৰৰ দ্বাৰা বণভূমি পৰিপূৰ্ণ হল। ভীমপৰাক্ৰমশীল বান্দৰবোৰে ক্ষিপ্ৰগতিত ওপৰলৈ জঁপিয়াই জঁপিয়াই তেওঁলোকৰ তীক্ষ্ণ নখাঘাতৰ দ্বাৰা ৰাক্ষসবোৰৰ মুখ বিদীৰ্ণ কৰি দিলে। এইদৰে ৰাক্ষসবোৰৰ মুখ আৰু মূৰৰ চুলি নেকা-নেক কৰি দ্বিগাত সিহঁতৰ মনত বৰ বেজাৰ লাগিল আৰু বক্তব-পোন্ধতে বুদ্ধিহীন হৈ সিহঁত মাটিত বাগৰি পৰিবলৈ ধৰিলে। এনে অৱস্থাত আন আন বিদ্যোৰ ভীমপৰাক্ৰমশালী ৰাক্ষস তাত আছিল, অভিশয় ক্ৰমে হৈ সিহঁতে বক্তব

কঠোর হাতৰ চাপৰিকে শোধাব বুলি বান্দৰবোৰৰ ওচৰলৈ খেদি গল। বান্ধসবোৰে ক্ৰতগতিত আগ বাঢ়ি আহিলেও, সিহঁততকৈ ক্ৰততৰ গতিবিশিষ্ট বান্দৰবোৰে হাতৰ মুঠি, ভৰিৰ লাঠি, দস্তাঘাত আৰু গছৰ কোবত বান্ধসবোৰক নিপাতিত কৰিলে।

১৮-৩৭।—সৈন্যবোৰ এইদৰে পৰাশ্ৰু হোৱা দেখি বান্ধসবোৰৰ ধূম্ৰাক্ষই ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ যুদ্ধৰত বান্দৰবোৰক আক্ৰমণ কৰিলে। ফলত বান্দৰবোৰৰ কিছুমান বল্লমৰ আক্ৰমণত, কিছুমান মুদগৰৰ প্ৰহাৰত, কিছুমান ভিন্দিপালৰ আঘাতত আৰু কিছুমান পট্টিশৰ প্ৰহাৰত ব্যাকুল হৈ বক্তাক্ত কলেবৰে প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি ধৰাশায়ী হল। সংক্ৰুদ্ধ বান্ধসৰ সন্মুখত কিছুমান বান্দৰে তেজেৰে বাঙলী হৈ জীৱন ত্যাগ কৰিলে, আৰু কিছুমান বা দৌৰি পলাল। বান্দৰবোৰৰ কিছুমানৰ বুকু ভাগি গল, কিছুমান কাতি হৈ পৰি থাকিল আৰু কিছুমান ত্ৰিশূলৰ খোচত নাড়ী-ভূৰি ওলাই পৰাত তাতেই পৰি মৰিল। এইদৰে বহুল অস্ত্ৰসম্ভাৰ আৰু শিলাপাদপৰ সংঘাতত বান্ধস আৰু বান্দৰবোৰৰ ভিতৰত যুদ্ধই ঘোৰতৰ মুক্তি ধাৰণ কৰিলে। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ বনবননি আৰু মৰণোন্মুখ প্ৰাণীৰ শব্দৰ ধ্বনিত অনুভূত হল যেন গান্ধৰ্ব নৃত্যগীত হৈ তাত চলিবলৈ ধৰিছে—ধনুৰ জ্যাৰ শব্দই হল তাৰ মধুৰ তন্ত্ৰীলয়, মুমূৰ্ছপ্ৰাণীৰ হেঁকটি আৰু অশ্বৰ হ্ৰেষাৰৰ তাৰ তাল আৰু হাতীৰ নাদ তাৰ গুৰু গম্ভীৰ স্বৰ। ঠিক এনে সময়ত হাতত ধনু লৈ ধূম্ৰাক্ষই হাঁহি হাঁহি শব্দবৃষ্টিৰ দ্বাৰা বান্দৰবোৰক চাৰিওফালে বিতৰিত কৰিবলৈ ধৰিলে। মাকতনন্দন হনুमानে বান্দৰসৈন্যবোৰ ধূম্ৰাক্ষৰ দ্বাৰা এইদৰে প্ৰসীড়িত হোৱা দেখি ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল আৰু বৃহৎ শিল এটা লৈ ধূম্ৰাক্ষলৈ খেদা ললে। খঙৰ জ্বালাতে তেওঁৰ চকু দ্বিগুণ পৰিমাণে বঙা হৈ উঠিল আৰু পিতৃতুল্য পৰাক্ৰমশীল হনুमानে সেই শিলটো ধূম্ৰাক্ষৰ বৰ্খলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। শিলটো পৰিবলৈ ধৰা দেখি বান্ধসে তৎক্ষণাত বৰষপৰা জাপ দি গদা হাতত লৈ মাটিত থিয় দিলে, ইতিমধ্যে শিলটো আহি চক্ৰ, যুৱলী, ধ্বজ আৰু শৰাসনে সৈতে বৰ চূড়মাৰ কৰি মাটিত পৰিল। তেতিয়া পবনাশ্ৰজ হনুमानে বৰ এৰি গুৰি আৰু শাখা প্ৰশাখাৰে সৈতে উভালি লোৱা গছৰ কোবত বান্ধসবোৰক প্ৰহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। ফলত বান্ধসবোৰৰ মূৰ ছিন্নবিচ্ছিন্ন হবলৈ ধৰিলে আৰু তেজেৰে বাঙলী হৈ বৃক্ষাঘাতত সিহঁত ধৰাশায়ী হবলৈ ধৰিলে। বান্ধসবোৰক এইদৰে বিতৰিত কৰি মাকতনন্দন হনুमानে পৰ্জ্বত-শৃঙ্গ এটা হাতত লৈ ধূম্ৰাক্ষলৈ খেদা দিলে, তেতিয়া মহাবশালী ধূম্ৰাক্ষো হনুমানক এই দৰে খেদি অহা দেখি গদা তুলি লৈ ভীষণ গৰ্জনে হনুমানৰ পিনে খেদি গল আৰু ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ বহুকণ্টকবিশিষ্ট সেই গদাৰে হনুমানৰ মূৰত আঘাত কৰিলে। ক্ষিপ্ৰগতিবিশিষ্ট সেই গদাৰ প্ৰহাৰৰ আঘাত পালে পবনবলসম্পন্ন হনুमानে

তালৈ লক্ষ্য নকৰি, ধৃতাক্ষৰ শিবোভাগত পৰ্বতশূন্য নিক্ষেপ কৰিলে। শূন্য আঘাতত ধৃতাক্ষৰ সৰ্বশৰীৰ চূড়মাৰ হ'ল আৰু পৰ্বত খহি পৰাৰ নিচিনাকৈ ধৃতাক্ষ মাটিত বাগৰি পৰিল। ধৃতাক্ষ নিপাতিত হোৱা দেখি যিবোৰ বান্ধুসেনা অৱশিষ্ট আছিল সিহঁতে ভয়ত বিতৰ্ক হৈ বান্দুবোৰৰ মাৰ খাই খামে লক্ষ্যত প্ৰৱেশ কৰিলে।

৩৮। ইপিনে পবনমত হনুमानে এইদৰে শত্ৰুনিপাত কৰি, শত্ৰুৰ ভেঁজেৰে নৈৰ সোঁত বোৱাই, শত্ৰুবধশ্ৰমত পৰিত্ৰাণ হৈও, বান্দুবোৰৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণিত হৈ পুৰম আনন্দ উপভোগ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকীৰ্ত্তব অন্ততুৰ্ভু বিপকানি সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিগুণশ সৰ্গ

মজদা আৰু বজ্জদংষ্ট্ৰৰ যুদ্ধ

গুজৰিলৈ ধৰিলে আৰু খঙতে অধীৰ হৈ মনৰ তাপত দীঘল দীঘলকৈ উশাহ লৈ মহাবলশালী অত্যন্ত নিষ্ঠুৰ বজ্জদংষ্ট্ৰ নামে বান্ধুসক কলে, “হে বীৰ, বান্ধুসেনাৰ দ্বাৰা পৰিৱৃত হৈ তুমি বৰ্ণলৈ যাত্ৰা কৰা আৰু দৃশ্যবশতনয় বাম আৰু বান্দুবোৰে সৈতে সুগ্ৰীৱক মাৰি থৈ আহাঁগৈ।” বাক্য আদেশত তথাস্থ বুলি মায়ানী বান্ধুস দলপতি বজ্জদংষ্ট্ৰই অলেখ হৈনুৱাৰ দ্বাৰা পৰিৱৃত হৈ অতি শীঘ্ৰে ওলাই আহিল। হাতী, ঘোঁৰা, গাধা, উট, লগত লৈ খজ, নানান বড়ৰ পতাকাৰে সুশোভিত হৈ বিচিত্ৰ ক্ৰেয়ৰ আৰু যুট পৰিধান কৰি, সৰ্বশৰীৰ কুব্জক্ৰেয় চাকি লৰালৰিকৈ যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰিলে। পতাকাদিৰে অলঙ্কৃত সমুজ্জল কাঞ্চনভূষিত বৃদ্ধ প্ৰদক্ষিণ কৰি তাত তেওঁ আৰোহণ কৰিলে। তেওঁৰ হাতে হাতে শক্তি, তোমৰ বিচিত্ৰ সজ্জা, মুমুক্শুপাল, ধনু, শক্তি, পট্টা, খুজা গদা, চোকা পৰশ, আৰু আন আন বিবিধ অস্ত্ৰে সজ্জিত হৈ পৰাতি সৈন্য যুদ্ধলৈ ওলাল। সুকলোৰে পৰিধানত বিচিত্ৰ বসন আৰু প্ৰত্যেকজন বান্ধুসপ্ৰৱৰেই সমুজ্জল কান্তিৰিণিষ্ট; যিবোৰ হাতী-তেওঁলোকৰ লগত নিছিল, সেইবোৰ মদোদন্ত, বীৰস্বৰ্ণ আৰু চলন্ত পৰ্বতসদৃশ আছিল। তোমৰ আৰু অক্লান্ত হাতত তলৈ মোহামকলে বিবিধলক হাতীত আৰোহণ কৰি গৈছিল। সেইবিলাক যুদ্ধবিদ্যাৰ সুনিপুণ আছিল আৰু মহাবলশালী বীৰবোৰাই যিবোৰ অৰি আদি আন আন বাহনত আৰোহণ কৰিছিল সেইবোৰো অতি সুসজ্জাযুক্ত আছিল। বৰীকালত বিদ্যাভ্যাসিত

গৰ্জ্জনশীল মেঘমালাৰ যেনে ৰূপ, এইদৰে সুসজ্জিত হৈ ওলাই যোৱাৰ সময়ত বান্ধুস-
সেনাবাহিনীয়েও তেনে ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। যি দক্ষিণ দূৰাৰত অজ্ঞদ অৱস্থান কৰি-
ছিল বান্ধুসেনাবাহিনীও সেই দূৰাৰমুখেদি ওলাই যোৱাত অশেষ অমঙ্গল-সূচক লক্ষণ-
বোৰ তাত ঘটিবলৈ ধৰিলে। মেঘহীন আকাশবৰষা উজ্জ্বল হ'বলৈ ধৰিলে, শিয়ালবোৰে
মুখেৰে অগ্নি উদগীৰণ কৰি ঘোবতৰ শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। ঘোবাকৃতি যুগসমূহেও
সিহঁতৰ চিঞৰ-বাখৰ আৰু গতিবিধিৰ দ্বাৰা বান্ধুসবোৰৰ বিনাশ সূচনা কৰিলে।
যোদ্ধাগণ আগবাঢ়ি যাওঁতে হঠাতে ভৰি পিছলি দাক্ষণ্যৰূপে পৰি যাব ধৰিলে।
উৎপাতসমূহ দেখিও মহাবলশালী তেজস্বী বজ্জদংষ্ট্ৰ যুদ্ধৰ কাৰণে আগ্ৰহ দেখুৱাই
ওলাই গল।

১৭—৩২। *বান্ধুসবোৰ এইদৰে ওলাই অহা দেখি নিৰ্ভীকচিত্তে বান্ধববোৰে ভীষণ নাদে
শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু সেই শব্দতে দশোদিক ভৰি পৰিল। তান পিচতেই ইপক্ষই
সিপক্ষক বিনাশ কৰিবলৈ আগ্ৰহান্বিত হৈ ঘোবমুৰ্ত্তি ভীমাকৃতি বান্ধব আৰু বান্ধুসবোৰ
তুণ্ড যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল। সকলোৱে ভীষণ উৎসাহিত হৈ যুদ্ধ কৰি থাকোঁতে সিহঁতৰ
শৰীৰ ক্ষত-বিক্ষত হল আৰু তেজৰে ৰাঙলী হৈ মাটিত পৰিবলৈ ধৰিলে। কিছুমানে
হাতত যাঠি লৈ আক্ৰমণ কৰিলে, কিছুমানে বা অব্যৰ্থ অস্ত্ৰ প্ৰহাৰৰ দ্বাৰায়ে যুঁজিবলৈ
ধৰিলে। এইদৰে অস্ত্ৰ, ক্ৰম আৰু শিলৰ নিক্ষেপত বণক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত হৃদয়-বিদাৰক
ভীষণ শব্দ হ'বলৈ ধৰিলে। বৰ্ষচক্ৰৰ ঘৰ্ঘৰণি, ধনুৰ টকাৰ আৰু শব্দ, তেৰী
যুদ্ধৰ তুণ্ড ধ্বনি তাত সমুখিত হল। কিছুমানে বা অস্ত্ৰ ত্যাগ কৰি বাহু যুদ্ধতে প্ৰবৃত্ত
হল আৰু কিছুমানে চৰ, লাঠি, ভুকু আৰু বৃক্ষাঘাতৰ দ্বাৰায়ে যুদ্ধ চলাবলৈ ধৰিলে,
কাৰো আঠৰ খুন্দাতে শৰীৰ ভাগি পৰিল আৰু কোনো কোনো বান্ধুস বণহুৰ্দ্দ
বান্ধববোৰৰ শিলৰ প্ৰহাৰতে চূৰ্ণীকৃত হল। এনে অৱস্থা দেখি বজ্জদংষ্ট্ৰই প্ৰলয়কালৰ
পাশহন্ত যমসদৃশ ৰূপ লৈ বান্ধববোৰৰ মনত আতঙ্ক ওপজাই বণক্ষেত্ৰত বিচৰণ কৰি
ফুৰিবলৈ ধৰিলে; আৰু লগে লগে অস্ত্ৰনিপুণ বান্ধুসবোৰে ক্ৰোধান্বিত হৈ নানান অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ
হাতত লৈ বান্ধবসৈন্যক নিপাতিত কৰিবলৈ ধৰিলে। বান্ধুসবোৰৰ এনে উৎপীড়ন
দেখি উৎপ্ৰসাহসী বায়ুসুত হতুমান* দ্বিগুণ ক্ৰোধান্বিত হৈ প্ৰলয়কালৰ অগ্নিসদৃশ হৈ

*বায়ুসুত হতুমানৰ নাম ইয়াত অসঙ্গত হলেও মূলত বায়ুসুত শব্দটো থকাৰ কাৰণে সেই-
দৰেই লিখা হল। প্ৰকৃততে এইটো ছপাৰ অথবা সংগ্ৰাহক সম্পাদকৰ ভুল যেন লাগে।
দক্ষিণ দূৰাৰ বন্ধক অজ্ঞদ বালীসুত। হতুমান তালৈ অহাৰ কোনো কাৰণ নাই। শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ
সৈন্য সমাৰোণ আৰু শত্ৰুৰ সূচিহ্নিত; তাৰ পৰিবৰ্তন তেওঁৰ বিনা অসম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে।
অজ্ঞদ ৰাজপুত্ৰ, তেওঁৰ কাৰ্য্যত হস্তক্ষেপ কৰাৰ অধিকাৰ হতুমানৰ নাই। পিচৰ শ্লোকবোৰতো
অজ্ঞদৰে নাম উল্লেখ কৰা আছে, এতেকে “বায়ুসুত”ৰ ঠাইত বালীসুত পঢ়াই শ্ৰেয়।

বান্ধসবোৰক নিপাতিত কৰিলে। ক্ৰোধতে ইজ্জতুল্য পৰাক্ৰমশীল অজ্ঞদৰ চকুযুৰি ভামৰ নিচিনা হল আৰু ভীমপৰাক্ৰমশীল তেওঁ বান্ধসবোৰৰ ওপৰত ঘোৰতৰ আক্ৰমণ চলালে। বহুতৰ মূৰ বিদীৰ্ণ হোৱাত গুৰিতে কাটি দিয়া গছৰ নিচিনাকৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। এইদৰে যুদ্ধ চলি থকাৰ কলত বগভূমিয়ে বধ, বিচিত্ৰ ধ্বজা, অশ্ব বান্ধৰ আৰু বান্ধসৈন্যৰ মৃত শবীৰ আৰু তেজৰ শ্ৰোতত ভয়ঙ্কৰ ৰূপ বাৰণ কৰিলে আৰু হাব, কেয়ূৰ, বিবিধ বস্ত্ৰ আৰু ছত্ৰৰ দ্বাৰা সুশোভিত হৈ সেই বগভূমিয়ে শৰত-কালৰ বাতিৰ নিচিনাকৈ শোভা ধাৰণ কৰিলে। অজ্ঞদৰ আক্ৰমণৰ কলন্ত পৰনচালিত মেঘসদৃশ বান্ধসেনা কম্পিত হৈ উঠিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত ত্ৰিপঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

চতুঃপঞ্চাশ সৰ্গ

অজ্ঞদৰ হাতত বজ্জদংষ্ট্ৰৰ নিধন

১—৩৫। আত্মপক্ষীয় সৈন্যৰ নিধন আৰু অজ্ঞদৰ বল লক্ষ্য কৰি মহাবলী বান্ধস বজ্জদংষ্ট্ৰ ভীষণ ক্ৰোধান্বিত হল। তেতিয়া তেওঁ ইজ্জব বজ্জসম প্ৰভাযুক্ত ঘোৰ ধনুখন আশ্ফালন কৰি কপি সৈন্যৰ ওপৰত শব্দবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে; আৰু লগতে মুখ্য মুখ্য বীৰ বান্ধসসকলেও বথত অৰবোহণ কৰি নানান অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ দ্বাৰা যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল। ইপিনে প্ৰধান প্ৰধান বীৰ বান্ধসবোৰেও শিল হাতত লৈ সমবেত হৈ চাৰিওকাষৰ-পৰা যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ঘোৰতৰ যুদ্ধত বান্ধসবোৰে হাজাৰ হাজাৰ অস্ত্ৰ প্ৰধান প্ৰধান বান্ধসবোৰৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিলে, আনপিনে বীৰ বান্ধসবোৰেও শিল, পৰ্বত আৰু গছবোৰ বান্ধসৰ ওপৰত নিপাতিত কৰিলে। কোনোদলে পৰাধূৰ নোহোৱাকৈ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাত বীৰ বান্ধৰ আৰু বান্ধসবোৰৰ ভিতৰত যুদ্ধই ঘোৰতৰমুষ্টি ধাৰণ কৰিলে। কাৰো মূৰ ভাগিল, গছৰ কোবত কাৰো হাত ছিগি গল আৰু কোনোৱে বা অস্ত্ৰৰ প্ৰহাৰত তেজেৰে ৰাঙলী হৈ বাগৰি পৰিল; এইদৰে বান্ধৰ আৰু বান্ধসবোৰ ক্ষত-বিক্ষত হৈ মাটিত আশ্ৰয় লোৱাত যুদ্ধক্ষেত্ৰ, শিৱাল কাউৰী আৰু শঙ্কৰ দলেৰে ভৰি পৰিল। হাত, বাহ আৰু যন্ত্ৰকবিহীন নিহত সৈন্য-

বৌদ্ধ কবন্ধবোৰে বাৰে বাৰে লক্ষ্যই উঠি আকৌ মাটিতে পৰিল, এইদৰেই বান্দৰ আৰু বান্ধুসৈন্য ধ্বাশালী হবলৈ ধৰিলে। বান্দৰসৈন্যৰ আক্ৰমণত বান্ধুসৈন্যৰ এইদৰে আক্ৰমণ হোৱা দেখি অকি তেওঁৰ চকুৰ আগতে ভয়ঙ্কৰ হৈ বান্ধুসৈন্যৰ যুদ্ধত ভল দিয়া দেখি ক্ৰোধে প্ৰতাপবান বজ্জদংষ্ট্ৰৰ খং উঠিল। তেওঁৰ চকু ছটা তামৰ নিচিনাকৈ বঙা হ'ল আৰু তেওঁ হাতত ধনু লৈ বান্দৰসৈন্যৰ মাজত আতঙ্ক জন্মাই যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ মাজত সোমাল আৰু একো একো বাৰতে সাত, আঠ, ন বা পাঁচপাটকৈ পোনপটীয়া কক্ষপত্ৰ শব নিক্ষেপ কৰি বান্দৰবোৰক বিক্ৰিবলৈ ধৰিলে। শৰীৰ এইদৰে শববিক্ৰ হব ধৰা দেখি বান্দৰবোৰে ভীত হৈ, প্ৰজাসমূহে প্ৰজাপতি ব্ৰহ্মাৰ ওচৰ চপা দি, অজদৰ ওচৰলৈ লব দিলে। তেওঁলোকক পৃষ্ঠভঙ্গ দিয়া দেখা পাই বল্লীপুত্ৰ অজদে লক্ষ্য কৰিলে যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত বজ্জদংষ্ট্ৰই ক্ৰোধপূৰ্ণভাবে তেওঁৰ পিনে চাই আছে। উভয়ে চকুৰ মিল হোৱাৰ লগে অজদ আৰু বজ্জদংষ্ট্ৰ উভয়ে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ল আৰু ক্ৰোধে অস্থিৰ হৈ সিংহ আৰু মন্ত্ৰহস্তীৰ নিচিনাকৈ উভয়ে বণ-ক্ষেত্ৰত ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। শত সহস্ৰ শব নিক্ষেপ কৰি বজ্জদংষ্ট্ৰই মহাবলশালী হৰিৰাজপুত্ৰ অজদৰ মৰ্মস্থানত আঘাত কৰাত অজদে বক্তান্ত কলেবৰে ভীমপৰাক্ৰমে বজ্জদংষ্ট্ৰৰ ওপৰত এজোপা গছ নিক্ষেপ কৰিলে। গছজোপা পৰিবলৈ ধৰা দেখি বান্ধুসৈন্যে অকণো ভীত নহৈ গছডাল বঁহু-বঁহুতকৈ কাটি দিয়াত সি মাটিত পৰিল। বজ্জদংষ্ট্ৰৰ পৰাক্ৰমৰ প্ৰকোপ দেখি অজদে বৃহৎ এটা শিল হাতত লৈ বান্ধুসৈন্যৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিলে আৰু সিংহনাদে গুজি উঠিল। শিলটো পৰিবলৈ ধৰা দেখি বীৰ্যবান বজ্জদংষ্ট্ৰই অকণো ভীত নহৈ গদা হাতত লৈ বথৰপৰা নামি মাটিত থিয় দিলে। অজদৰ দ্বাৰা নিক্ষিপ্ত শিল বান্দৰৰ বথৰ ওপৰত পৰাত বথৰ চকা, ঘূৰলী আৰু ঘোঁৰা সকলো চৰমৰ হ'ল। তাৰ পিচত গছ-গছনিৰে ভৰি থকা পৰ্বতশৃঙ্গ এটা তুলি লৈ অজদে বজ্জদংষ্ট্ৰৰ মূৰলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। শৃঙ্গৰ আঘাতত বজ্জদংষ্ট্ৰই তেজ বতিয়াবলৈ ধৰিলে আৰু ক্ষণকাল গদাৰ ওপৰত আশ্ৰয় লৈ মুৰ্ছিত হোৱাদি দীঘল দীঘলকৈ উশাহ লবলৈ ধৰিলে। অলপ সময়ৰ পিচতে সংজ্ঞা লাভ কৰি নিশাচৰ ভীষণ ক্ৰোধাধিত হ'ল আৰু বল্লীপুত্ৰ অজদৰ বক্ষস্থলত গদাৰে কোব শোধালে। তাৰ পিচত গদা এবি বান্দৰ আৰু বান্ধুসৈন্য উভয়ে মুষ্টিযুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ পৰস্পৰে পৰস্পৰক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। পৰস্পৰৰ আঘাতত উভয়ে পৰিত্ৰাস্ত, উভয়ে মুখৰপৰা বক্তৰ উদগীৰণ দেখোঁতে অনুমান হ'ল যেন পৰমবিক্ৰমশালী বজ্জদ আৰু বধপ্ৰাহৰে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈছে। এনেতে বান্দৰপ্ৰবৰ পৰম তেজস্বী বীৰ অজদে কুল-ফুলে ভৰি থকা গছ এডাল উভালি লৈ থিয় দিলে। অলপ সময়ৰ পিচতে বান্দৰ

আঁকি বান্ধি উভয়ে চৰ্ছনিযিত ঢালি আৰু জুহুকা লগোৱা ছালৰ খাপত ভৰাই থোৱা খড়গ হাঁহিত লৈ, পৰস্পৰে জয়লাভৰ আকাঙ্ক্ষা কৰি যেনোহে বিচিহ্ন পতিত ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকৰ ক্ষতবিক্ষত স্থানবপৰা বক্তৃপাত হবলৈ ধৰাত কৰ্মিৰলিপ্ত শৰীৰে সৈতে উভয়ে কুলি থকা হুড়াল কিংকৰ বৃক্ষৰ শোভা ধাৰণ কৰিলে। পাৰ্বতীন্ত হৈও যুদ্ধ কৰি কৰি হুয়ো আঠ কাটি মাটিত বহিল। ভাৰ পিচিৰ্ত এক চকুৰ নিমিষতে মাৰিবে আঘাত কৰা সাপৰ নিচিনাকৈ কপিকুজৰ অজ্ঞদ জঁপ মাৰি থিয় দিলে, তেওঁৰ চকুঘূৰি জলি উঠিল আৰু লগে লগে বালীপুত্ৰ মহাবল অজ্ঞদে হুন্দৰ ৰূপে ধাব দিয়া বিহীন খড়গৰ আঘাতত বজ্রদণ্ডৰ মূৰটো কাটি পেলালে। শৰীৰ বিধতিত হোৱাত, তেওঁৰ শৰীৰ পৰা তেজৰ ধাৰা ববলৈ ধৰিলে আৰু খড়গৰ আঘাতত চকুঘূৰি ঘূৰি গল।

৩৬-৩৭। বজ্রদণ্ড নিপাতিত হোৱা দেখি বান্ধসবোৰৰ মনত আতঙ্ক উপস্থিত হল। আৰু সঙ্কল্প হৈ বান্ধসবোৰৰ প্ৰহাৰৰ ভিতৰতে দীনভাবে বিষন্নবদনে মূৰ তললৈ কৰি লক্ষ্যত প্ৰৱেশ কৰিলে। আনপিনে বজ্রধৰ সমবীৰ বালীপুত্ৰ মহাবলশালী অজ্ঞদে বান্ধসক বধ* কৰি সহস্ৰলোচন ইন্দ্ৰ দেৱতাসকলৰ দ্বাৰা পূজিত হোৱাদি বান্ধসকলৰ দ্বাৰা আতৰিত হৈ পৰম আনন্দ লাভ কৰিলে।

ইতি বুদ্ধকাণ্ডৰ অষ্টতমোঃ চতুঃপঞ্চাশঃ সৰ্গ সমাপ্ত

গুৰুগোশ সৰ্গ

বান্ধস অকম্পনৰ যুদ্ধ-যাত্ৰা

১-২। বালীপুত্ৰ অজ্ঞদৰ হাতত বজ্রদণ্ড নহত হোৱা শুনি ৰাৱণে ক্ষতাজলিপূৰ্ত্ত গুচৰত থিয় হৈ থকা সেনানায়কজনক কলে, "কাক তেমেহলে, যোৱা সুৰ্হৰ। জীৱ-পৰাজয়শীল বান্ধসবোৰে সকলো অস্ত্ৰ আৰু শস্ত্ৰবিদ্যাৰ পাৰ্গন্ত অকম্পক। আগত লৈ যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰক। এই অকম্পন শক্তিশালী আৰু নিজ সৈন্য লবিবন্ধ-বিহীন পটু, তেওঁ এজন উত্তম পৰিচালক আৰু যুদ্ধ-বিহীন অতি পাৰ্গত, তেওঁ

* অদ্যাহৰ শুক্ল তৃতীয়া তিথিত বজ্রদণ্ড বধ।

মোৰ হিতকাঙ্ক্ষী সেনাপতি আৰু যুদ্ধপ্ৰিয়। এয়েই কাকুৎস্থ বাম, লক্ষ্মণ আৰু মহাবলশালী সুগ্ৰীৱৰ ওপৰত জয় লাভ কৰিব পাৰিব আৰু ঘোৰযুঁতি আন আন বান্দৰবোৰকো বধ কৰিব পাৰিব, তাত কোনো সংশয় নাই।

৬-১৪। বাৱণৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য্য কৰি মহাবল ক্ষিপ্ৰ পৰাক্ৰমশীল অকম্পনে তেওঁৰ সৈন্যবোৰক যুদ্ধলৈ প্ৰেৰণা দিলে। এইদৰে বলাধ্যক্ষৰ অনুপ্ৰেৰণা পাই নানা অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সজ্জিত ডাঙৰ ডাঙৰ চকুবিশিষ্ট ভীমাকৃতি বান্ধসবোৰ যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰিলে। স্বয়ং অকম্পন যিখন বথত আৰোহণ কৰিলে সেই বিপুল বথখন উৎকৃষ্ট সুবৰ্ণেৰে বিভূষিত। সেই বথত উঠি ঘোৰাকৃতি বান্ধসবোৰৰ দ্বাৰা পবিত্ৰ হৈ মেঘবৰ্ণ আৰু মেঘগৰ্জ্জনসদৃশ গুৰুগন্তীৰ মহাস্বৰযুক্ত অকম্পনে যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰিলে। অকম্পন এনে বীৰ যে ছৰ্ঘোৰ বণক্ষেত্ৰত স্বয়ং দেৱতাসকলেও তেওঁক বিচলিত কৰিব নোৱাৰে। বান্ধসবোৰৰ মাজত নিজ তেজোবলে আদিত্যসদৃশ প্ৰকাশমান হৈ অকম্পনে যুদ্ধৰ অভিলাষ কৰি ওলাই অহাৰ লগে তেওঁ দেখিলে যে বথবাহী তেওঁৰ ঘোৰাবোৰ হঠাতে দুৰ্বল হৈ হীন ভাবাপন্ন হল, তেওঁৰ বাঁও চকু নাচিবলৈ ধৰিলে, আৰু যুদ্ধৰ নামত উৎফুল্ল হৈও তেওঁৰ মুখৰ বৰণ মলিন হল আৰু কণ্ঠস্বৰ ক্ষীণ হল। শুভদিনত মেঘাবৃত দুৰ্দ্দিন উপস্থিত হলে যেনে ভাব হয় সেই সময়তো তেনে এটা লক্ষণে দেখা দিলে, কক্ষ বতাহ প্ৰৱাহিত হবলৈ ধৰিলে, পশু-পক্ষীবোৰে উৎকটস্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। তথাপিতো শাদ্দুলসম বিক্ৰমযুক্ত সিংহস্বৰ অকম্পনে সেইবোৰলৈ লক্ষ্য নকৰি বণক্ষেত্ৰলৈ ওলাই আহিল। এইদৰে বান্ধসবোৰক লগত লৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰত অৱতীৰ্ণ হোৱাত যি ঘোৰ সিংহনাদ উপস্থিত হল তাতেই সমুদ্ৰ বিক্ষুব্ধ হৈ উঠিল আৰু ভয়তে বান্দৰ-সৈন্যবাহিনীবো বুকু কঁপি উঠিল।

১৫-৩২। শিল, গছ আদি প্ৰহৰণৰ দ্বাৰা সুসজ্জিত হৈ বান্দৰবোৰ যুদ্ধৰ কাৰণে সাজু হল আৰু লগে লগে বান্দৰ আৰু বান্ধসবোৰৰ ভিতৰত ঘোৰতৰ সংগ্ৰাম আৰম্ভ হল। প্ৰত্যেক পক্ষই বাম আৰু বাৱণৰ কাৰণে শৰীৰ নিপাত কৰিবলৈ সাজু, প্ৰত্যেকেই মহাবলশালী বীৰ আৰু পৰ্ব্বতসদৃশ কায়াবিশিষ্ট। বান্দৰবোৰ বান্ধসবোৰক বধ কৰিবলৈ যিদৰে আগ্ৰহাৱিষ্ট, বান্ধসবোৰো বান্দৰসমূহক নিপাত কৰিবলৈ তেনেদৰেই ইচ্ছুক। মহাতেজস্বী উভয়পক্ষই ক্ৰোধতে পৰস্পৰৰ প্ৰতি গৰ্জ্জন কৰাৰ কলত ভীষণ সিংহনাদ হল। বান্দৰ আৰু বান্ধসবোৰৰ পাদফলনত যুদ্ধক্ষেত্ৰত বক্তিমাত ধূলিকণা এনেভাৱে উৰিবলৈ ধৰিলে যে তাৰে দশোদিক পৰিপূৰ্ণ হল, আৰু কোনোও কাকো নেদেখা হল। পাটকাপোৰৰ দৰে অলপ বগা ধূলিজালৰ দ্বাৰা আবৃত হোৱাত বণক্ষেত্ৰত ধ্বজ-পতাকা, কবচ, অশ্ব, অস্ত্ৰ আনকি বথ পৰ্য্যন্ত দেখা নোপোৱা

হল। পৰম্পৰৰ গৰ্জনাৰ কলত কেবল ঘোৰতৰ শব্দহে শুনিবলৈ পোৱা গল। কিন্তু কোনেও কাৰো ৰূপ দেখা নাপালে। ঘোৰ অন্ধকাৰৰ ভিতৰত ক্ৰোধমন্ত বান্ধবে বান্ধবক আৰু বান্ধসে বান্ধসক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে শত্ৰু আৰু আত্মীয় পক্ষৰ ভিতৰত সৈন্যসমূহ নিপাতিত হবলৈ ধৰাত মহীতল তেজৰে তিত্তি গল আৰু বক্তাক্ত বোকাই ধৰাতল ঢাকি পেলালে, আনকি যি ধূলিকণা ওপৰতে উৰি আছিল সিও তেজৰ সোঁতত তিত্তিবলৈ ধৰিলে। পৃথিৱী মৰাশৰে ভৰি পৰিল। গছ, শক্তি, গদা, বল্লম আৰু শিলৰ আঘাতত পৰম্পৰে পৰম্পৰক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। অৰ্গলসদৃশ বাহৰে যুদ্ধ কৰি ভয়ঙ্কৰ পৰাক্ৰমশীল বান্ধববোৰে পৰ্বতপ্ৰমাণ বান্ধসবোৰক নিপাতিত কৰিবলৈ ধৰিলে, আনপিনে বান্ধসবোৰেও অতিশয় ক্ৰোধাধিত হৈ যাঠি, বল্লম আদি অতি দাৰুণ অস্ত্ৰবোৰ লৈ বান্ধববোৰক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এনে সময়ত বান্ধস সেনাপতি অকম্পনে খঙতে জলি উঠি ভীমপৰাক্ৰমশালী বান্ধসবোৰক যুদ্ধলৈ উদগনি দিবলৈ ধৰিলে, ইপিনে বান্ধববোৰেও মহা মহা বৃক্ষ আৰু শিলবোৰ লৈ নিজ বীৰ্য্যবলে বান্ধসৰ অস্ত্ৰসমূহ চুৰমাৰ কৰি বান্ধস সৈন্যক ছেদেলি-ভেদেলি কৰিবলৈ ধৰিলে। ঠিক এনে সময়তে কুমুদ, নল আৰু মৈন্দ প্ৰভৃতি বীৰ বান্ধবসকলে ভীষণ ক্ৰোধাধিত হৈ বান্ধসবোৰৰ ওপৰত অক্ৰমণ চলালে আৰু প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড গছৰ সহায়ত বান্ধসবোৰক ভীষণৰূপে আহত কৰি সিহঁতক পিহি পেলাবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চপঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

ষষ্ঠ-পঞ্চাশ সৰ্গ

হনুমানৰ হাতত অকম্পনৰ নিধন

১—৫। যুদ্ধক্ষেত্ৰত প্ৰধান প্ৰধান বান্ধববোৰৰ অন্তত এই পৰাক্ৰম দেখি অকম্পন ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল। শত্ৰুৰ কাৰ্য্যৰ বিষয়ে চিন্তা কৰি খঙতে তেওঁৰ চৈতন্য হেৰাল আৰু উগ্ৰৰূপ ধাৰণ কৰি তেওঁৰ শ্ৰেষ্ঠ ধনুখন ঘূৰাই সাৰথিক কলে, “সাৰথি, বনক্ষেত্ৰৰ যি ঠাইত বলশালী এই বান্ধববোৰে আমাৰ অসংখ্য বান্ধস বধ কৰিবলৈ ধৰিছে, মোৰ বন্ধখনো তালৈ বেগতে লৈ বলা। মোৰ সন্মুখতে যিবোৰ বলবান বান্ধবে

উগ্র কোপ ধারণ কবি গছ, শিল আদি অস্ত্রৰ দ্বাৰা সুসজ্জিত হৈ বৈ আছে, যুদ্ধ
গৰ্বে গৰ্বিত সেই বান্দৰবোৰক বধ কৰিবলৈ মই ইচ্ছা কৰিছোঁ। মই দেখিছোঁ,
ইহঁতেই আমাৰ বান্ধস সৈন্যক বিধ্বস্ত কৰিবলৈ ধৰিছে।”

৬-৩০। অকম্পনে এইদৰে কোৱাত সাৰথিয়ে বৃথা তালে নিলে আৰু ভোতল
বধীশ্ৰবৰ বান্ধসে শবজালৰ দ্বাৰা দুৰূপৰা বান্দৰবোৰক প্ৰাণীভূত কৰিবলৈ
ধৰিলে। শৰ নিক্ষেপৰ প্ৰকৌপ এনেদৰে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে যে বান্দৰবোৰে যুদ্ধ কৰা
দূৰৈৰ কথা বৰ্ণনাত স্থিতি লাভ কৰাটোৱেই তেওঁলোকৰ পক্ষে দুই
পৰিল। অকম্পনৰ শৰৰ কোবত সকলোৱে ভয়-দি-তাৰপৰা দৌৰি পলাবলৈ
ধৰিলে। অকম্পনৰ শবজালত বান্দৰবোৰ যুত্থা-যুত্থত পৰিবলৈ ধৰা দেখি মহাবলবান
হনুমান তেওঁৰ জ্ঞাতিবৰ্গৰ সহায়ৰ অৰ্থে তাত উপস্থিত হ'লহি। মহাবীৰ বান্দৰ
হনুমানক দেখি বান্দৰ বীৰসকলে একগোট হৈ অকম্পনক নিৰোধ কৰিবলৈ
ধৰিলে। বান্ধবানক আশ্ৰয় কৰি কামনে মনত কল-পোৱাৰ নিচিনাকৈ হনুমান
আহি তাত উপস্থিত হোৱা দেখি বীৰ বান্দৰগণৰো মনত কল আহিল। তেতিয়া
অকম্পনে পৰ্বতপ্ৰমাণ মহাকায় হনুমানক তাত উপস্থিত হোৱা দেখি ইচ্ছাই বৃদ্ধি পাত
কৰাৰ নিচিনাকৈ তেওঁৰ ওপৰত শৰ বৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। তাকে তাকে
তেওঁৰ শৰীৰ ওপৰত পৰিবলৈ ধৰা শৰসমূহলৈ লক্ষ্য ৰূকৰি মহাৰক্ষ্মণী হনুমানে
অকম্পনক বধ কৰিবলৈ মন কৰিলে। তেতিয়া মহাতেজস্বী মাকত-নন্দন হনুমানে
ডাঙৰকৈ হাঁহি এটি মাৰি পৃথিৱী কঁপাই সেই বান্ধসৰ পিনে ধুপু ললে। হনুমানে
গৰ্জন কৰি নিজ তেজোবলে দীপ্তিমান হৈ সমুজ্জল অগ্নিসদৃশ যি ৰূপ ধারণ
কৰিলে সি আনৰ পক্ষে অসহনীয় হৈ উঠিল। হনুমানে দেখিলে যে তেওঁৰ হাতত
কোনো অস্ত্ৰ নাই। তথাপিহে ক্ৰোধাক্ত হৈ প্ৰকাণ্ড শূল এটাকে উভালি ললে;
আৰু মহা নাদে গৰ্জন কৰি শূলটো এখন হাতত লৈ ঘূৰাবলৈ ধৰিলে। তাহানি কালত
পুৰন্দৰ ইচ্ছাই বজ্জ হাতত লৈ নন্দিতকৈ বৰিবেশ্য খেদা লৈছিল, হনুমানেও সেই
শূলটো লৈ বান্ধস অকম্পনৰ ওপৰলৈ খেদি গ'ল। পৰ্বত-শূলটো তুলি লোৱা
দেখি অকম্পনে দূৰতে অৰ্দ্ধচন্দ্ৰবাণৰ দ্বাৰা তাক খণ্ড-বিখণ্ড কৰিলে। বান্ধসৰ
বান্ধস বান্ধস শূলটো বান্ধসৰ পৰা বিখণ্ড হৈ পৰিবলৈ ধৰা দেখি হনুমান
হৰ্ষে চৰিত উঠিল। অকম্পনকো ক্ৰোধতে কান্ধস হৈ গিৰিৰূপসদৃশ ওখত
অকম্পন গছ উভালি কৈ বজ্জ ওপৰলৈ গৈ গছৰ ওপৰত বহি
ওপৰত ঘূৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰাত পিচক বতিন চকুৰত প্ৰহাৰ লৈ আঁঠুত
ওপৰত পৃথিৱী বিদীৰ্ণ কৰি অকম্পনক খেদি লৈ বজ্জৰ ওপৰত বহি

আৰু ভীমাকৃতি অসংখ্য পদাতি সৈন্য বধ কৰিলে। বৃক্ষহস্তে কালাস্তক যমসদৃশ
প্ৰাণসংহাৰক হনুমানৰ মূৰ্ত্তি দেখি বান্ধুসবোৰে চাৰিওফালে দৌৰি পলাবলৈ
ধৰিলে। বান্ধুসবোৰৰ কাৰণে ভয়াবহ, ক্ৰুদ্ধ হনুমানৰ পিনে লক্ষ্য কৰি নীৰ অকম্পন
খঙতে জ্বলি উঠিল আৰু সিংহনাদে গৰ্জিবলৈ ধৰিলে; আৰু চৈধ্যপাট অতি তীক্ষ্ণ
শৰীৰ-বিদাৰক বাণৰ দ্বাৰা মহাবীৰ্য্যবান হনুমানৰ শৰীৰ বিক্লিলে। স্ততীক্ষ্ণ শক্তি-
সম্পন্ন নাৰাচ শব্দসমূহে শৰীৰ বিক্লি ধৰাত বাঁৰ হনুমানে বহুবক্ষ্যুক্ত গিৰিশঙ্ক-
সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। শৰবোৰ গাত লৈ মহাকায়ে বীৰ্য্যবান হনুমান পুষ্পিত
অশোক অথবা ধূম্ৰবিহীন অগ্নিসদৃশ প্ৰতিভাত হল। পিচতেই আন এডাল গছ
উভালি লৈ প্ৰবলবেগে খেদি গৈ বান্ধুসবীৰ অকম্পনৰ শিৰদেশত আঘাত কৰিলে।
এইদৰে মহাবেগবান মহাত্মা হনুমানে ক্ৰুদ্ধ হৈ বান্ধুসৰ ওপৰত বৃক্ষৰ প্ৰহাৰ কৰাত
বান্ধুস তাতেই বাগৰি পৰি মৰি থাকিল।

৩১—৩৭। বান্ধুসবীৰ অকম্পন এইদৰে নিহত হোৱা দেখি আন আন বান্ধুস-
বোৰে ভূমিকম্পনত জোকাৰ খাই কঁপিবলৈ ধৰা বৃক্ষসদৃশ কঁপিবলৈ ধৰিলে। সিহঁত
পৰাজিত হৈ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ পৰিত্যাগ কৰি ভয়তে বান্ধুসবোৰৰ খেদা খাই লঙ্কাৰ
পিনে দৌৰ দিলে। এইদৰে পৰাজিত আৰু অৱমানিত অৱস্থাত সন্তুষ্ট হৈ বান্ধুসবোৰ
মুক্তকেশে লঙ্কালৈ দৌৰি পলাল আৰু পলোৱাৰ সময়ত ভয়তে সিহঁতৰ সৰ্ব্বশৰীৰ
ঘামতে তিতি গল। পলায়নৰ সময়ত সিহঁতৰ ভয়ৰ মাত্ৰা এনেদৰে চৰি উঠিছিল
যে সন্মুখত আত্মপক্ষীয় যাকে দেখা পাইছিল তাকে গচকি গৈছিল, বাৰে বাৰে
কেৱল পিচৰ ফালে উভতি চাই আশ্ৰয়িত্তে পলাবলৈহে ধৰিছিল। এইদৰে বান্ধুসবোৰ
পলাবলৈ ধৰাত বান্ধুসকলে সমবেত হৈ হনুমানক অভিনন্দন জনালে আৰু লগতে
সদ্ব্যসম্পন্ন হনুমানেও যথাযোগ্যভাবে বান্ধুসকলৰ প্ৰতি প্ৰত্যভিবাদন জনাই সম্ভাষণ
লাভ কৰিলে। মনৰ আনন্দত বিজয়ী বান্ধুসবোৰে প্ৰাণ ভৰি জয়ধ্বনি কৰিবলৈ
ধৰিলে আৰু যিবোৰ বান্ধুস সেই সময়তো তাত জীৱিত আছিল সেইবোৰক টনাটনি
কৰিবলৈ ধৰিলে। বিষ্ণুৱে মহাবলশালী মধুকৈটভ অম্বৰক বধ কৰি যিদৰে বীৰশূলভ
শোভা ধাৰণ কৰিছিল, মাৰুতনন্দন মহাকপি হনুমানেও বান্ধুস অকম্পন আৰু
সমবেত বান্ধুসবোৰক বধ কৰি তেনে শোভা ধাৰণ কৰিলে। তেতিয়া দেৱতা-
সকল মহাবলবান ৰাম, লক্ষ্মণ, সুগ্ৰীৱ প্ৰমুখ বান্ধুসগণ আৰু মহাশক্তিসম্পন্ন
বিভীষণ সকলোৱে হনুমানক প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ষট্‌পঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তগদ্য সৰ্গ

প্ৰহস্তৰ যুদ্ধ-যাত্ৰা

১—১১। অকম্পন নিহত হোৱা শুনি বান্ধসেখৰ বাৱণে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ কিকিৎ মলিনবদনে মন্ত্ৰীবৰ্গৰ পিনে মূৰ দাঙি চালে। অলপ সময় নিজৰ মনতে চিন্তা কৰি মন্ত্ৰীবৰ্গৰ লগত আলোচনা কৰিলে। তাৰ পিচত দিনৰ প্ৰথম ভাগতে তেওঁৰ সৈন্যৰ ঘাটিবোৰ পৰিদৰ্শন কৰিবলৈ নিজে লক্ষানগৰীৰ ভিতৰত সোমাল। বজাই দেখিলে যে সমগ্ৰ নগৰী সৈন্যবাহিনীৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত আৰু ধ্বজ পতাকাদিৰে সুশোভিত হৈ আছে। তেতিয়া বান্ধসৰাজ বাৱণে নিজ নগৰী এইদৰে অবকুদ্ধ হৈ থকা দেখি কি কৰিলে নিজৰ হিত হব পাৰে তাকে উদ্দেশ্য কৰি যুদ্ধবিশাৰদ প্ৰহস্তক কলে, “হে যুদ্ধবিশাৰদ, শত্ৰুপক্ষই নগৰৰ ওচৰতে শিবিৰ স্থাপন কৰি আমাক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিছে, এনেস্থলত যুদ্ধদান ভিন্ন আমাৰ বন্ধাৰ আন উপায় আমি একো দেখা নাপাওঁ। এতেকে হয় মই অথবা কৃষ্ণকৰ্ণ, অথবা মোৰ প্ৰধান সেনাপতি তুমি, বা ইন্দ্ৰজিৎ অথবা নিকুন্ত এই কেইজনৰ ভিতৰত কোনোৱে এই যুদ্ধৰ ভাৰ বহন কৰিব লাগিব। এতেকে জয় লাভ কৰিবলৈ বলবান সৈন্য সমূহ লগত লৈ তুমি বনবিহাৰী সেই বান্দৰবোৰ য’ত আছে তালৈ যাত্ৰা কৰ”। তুমি যাত্ৰা কৰাৰ লগে লগে বান্ধসবীৰবোৰৰ সিংহনাদ শুনি বান্দৰ সৈন্যবাহিনী এনেয়ে পলাই ফাট মাৰিব। বান্দৰবোৰ চঞ্চলমতি, যুদ্ধবিদ্যাত অশিক্ষিত, এতেকে হাতীয়ে সিংহৰ নাদ যিদৰে সহ্য কৰিব নোৱাৰে সিহঁতেও তোমালোকৰ এই ভৈৰব বৰ সহ্য কৰিব নোৱাৰিব। তোমাৰ সিংহনাদ শুনি বান্দৰ সৈন্য পলাই ফাট মাৰিলে, লক্ষ্মণে সৈতে বাম আশ্ৰয়বিহীন হৈ শক্তিহীন হব আৰু তেতিয়া, হে প্ৰহস্ত, সিহঁত তোমাৰ বশ হব। যুদ্ধলৈ গলেই যে মৃত্যুৰূপ আপদ উপস্থিত হব পাৰে তাৰ কোনো স্থিৰতা নাই, আনপক্ষে যুদ্ধত তোমাৰ জয় সুনিশ্চিত। তত্পৰি যুদ্ধৰ ফল সদায় মঙ্গলময়, কিয়নো জীৱিত থাকিব পাৰিলে ৰাজ্যাদি সুখ লাভ আৰু মৃত্যু হলেও উত্তমলোক লাভ। এতেকে যুদ্ধ কথাটোৱেই মোৰ পক্ষে হিতকৰ বুলি মনত ধৰিছে। তথাপি ইয়াৰ অমুঞ্চল বা প্ৰতিকূলে যদি ভেটিয়াব কব লগীয়া কিবা আছে তাক কোৱাঁ**।”

**বাৱণৰ কথাৰ মৰ্ম এই—যুদ্ধ নকৰিলেও মৃত্যু সুনিশ্চিত। যুদ্ধ কৰিলে বৰং জীৱন ৰক্ষা পৰিবও পাৰে। এতেকে যুদ্ধ কথাটোৱেই হিত।

১২—১৬। সন্নিবেশিত এইদৰে কোৱাত শুক্ৰাচাৰ্য্যই অমুবাধিপতিক কোৱাব নিচিনাকৈ সেনাপতি প্ৰহস্তুই বাক্সস্বাক্ষৰ কলে, “হে বাজন, মন্ত্ৰণাকুশল মন্ত্ৰীবৰ্গৰ লগত (যেনে বিভীষণ, মালাবান আদি) এই বিষয়ে পূৰ্বতে আলোচনা কৰা হৈছে ; আমাৰ ভিতৰত মতভেদ হোৱাৰ কাৰণে অৰ্ম সৰুশোটি একমত হব নোৱাৰিলে। সীতাক প্ৰত্যৰ্পণ কৰাই শ্ৰেয়ঃ বুলি সেই সন্মত কৈছিলোঁ, আৰু কৈছিলোঁ যে সীতাক ওভতাই দিয়া নহলে যুদ্ধ কৰিবই লাগিব। আপুনি দান, মান আদি সৎকাৰৰ দ্বাৰা সদায় মোক সন্তুষ্ট কৰি আহিছে আৰু সান্ত্বনাপূৰ্ণ বাক্যৰ দ্বাৰাও সদায় মোৰ মনত আনন্দ দি আছে, এতেকে আপোনাৰ হিতৰ কাৰণে মোৰ কৰিব নোৱাৰা কাম একো নাই। মই মোৰ জীৱন, পুত্ৰ, দাৰা, ধন-সম্পত্তি কোনো-বিশ্বকে বচাই ৰাখিবলৈ ইচ্ছা কৰা নাই, এতেকে অগ্নিপূজকে ঘিউৰে অগ্নিত আহুতি প্ৰদান কৰাৰ দৰে যুদ্ধত মোৰ এই জীৱনো উৰ্চৰ্গা কৰা আপুনি দেখা পাব।”

১৭—৩০। সেনাপতি প্ৰহস্তুই তেওঁৰ প্ৰভু বাৰণক এইদৰে কৈ তেওঁৰ সন্মুখত উপস্থিত থকা সৈন্যাধ্যক্ষক কলে, “সৈন্যাধ্যক্ষ, বাক্স সৈন্যবোৰৰ ভিতৰত যিবোৰ মহাবলশালী তেনেবোৰ সৈন্য উপস্থিত কৰা, যুদ্ধক্ষেত্ৰত মোৰ বাণৰ প্ৰকোপত মৃত বনবিহাৰী বান্দববোৰৰ মাংস ভক্ষণ কৰি মাংসাশী পশু-পক্ষীবোৰে ভূপ্তি লাভ কৰক।” প্ৰহস্তুৰ কথা শুনি মহাবলশালী সৈন্যাধ্যক্ষসকলে বাক্সসপুৰীৰ ভিতৰত সৈন্যৰ সাজ-সজ্জা কৰিলে। এইদৰে সুসজ্জিত সৈন্যৰ নানাবিধ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ সজ্জা আৰু হাতীবোৰৰ সমাবেশত লক্ষা নগৰীত তোলাপাৰ লাগিল। অগ্নিত আহুতি প্ৰদান আৰু ব্ৰাহ্মণসকলৰ প্ৰতি অভিবাদন কাৰ্য্যতে লক্ষাত জ্বলজ্বল লাগিল আৰু লগে লগে হুতাহুতিৰ ফলত তাত সুগন্ধি বতাহ বৰলৈ ধৰিলে। সৈন্যবোৰৰ প্ৰত্যেকে মন্ত্ৰপূত নানাবিধ মাণ্য ধাৰণ কৰিলে আৰু কৰচ পৰিধান কৰি হাতত ধনু-শৰ লৈ আনন্দিতচিত্তে সমৰ সাজেৰে সজ্জিত হল। পিচত বাৰণক দেখি সৰুশোৱে নিজ নিজ বাহনৰপৰা নামি সেনাপতি প্ৰহস্তুক বেচি ধৰিলে। তাৰ-পিচত ৰজাৰপৰা বিদায় লৈ সেনাপতি প্ৰহস্তুই অস্ত্ৰাদি সজ্জাৰে সজ্জিত বথত আৰোহণ কৰিলে আৰু লগে লগে ভীষণভাবে ভেৰী বাজি উঠিল। প্ৰহস্তুৰ বথ মহাবেগবান অশ্বৰ দ্বাৰা সুলংঘু আৰু তাৰ সাৰথিকনো সুনীপুণ। বথখন সুনন্দৰূপে নিৰ্ম্মিত, তাৰ শব্দ মহামেঘৰ পৰ্জ্বনসদৃশ, দেখোঁতে সাক্ষাৎ চক্ৰ-সুৰ্য্যৰ নিচিনা সমুজ্জল, সৰ্পচিহ্নিত পতাকাৰে এই বথ সুশোভিত ; এই বথ সহজে

কোনেও আক্রমণ কৰিব নোৱাৰে ; মুঠতে গুপ্তিস্থান *সংযুক্ত এই বথ সৰ্ব্বদা-সুন্দৰ আৰু সুবৰ্ণ-জালৰ দ্বাৰা বিভূষিত হোৱাত অনুমান হয় নজ জ্যোতিতেহে যেন বথখনে হুঁহি আছে। এনেহে বথত আৰোহন কৰি গ্ৰহস্তই বাৰণৰ আদেশ মানি লৈ বৃহৎ সৈন্যদল এটাৰে সৈতে অত শীঘ্ৰে লক্ষ্যৰপৰা ওলাই গল। লগে লগে মহামেঘ-নিলাদ-সদৃশ ছন্দুভিধ্বনি হ'ল আৰু বদ্য যন্ত্ৰৰ শব্দত পৃথৰীত ধলক লাগিল। এইদৰে সেনাপতিৰ যাত্ৰাৰ কালত শব্দধ্বনি বাজি উঠিল আৰু বান্ধসবোৰেও ঘোৰতৰুৰূপে শব্দ কৰি আগে আগে খোজ ললে। ভীণাকৃতি, মহাকায় নৰাস্তক, কুস্তহনু, মহানাদ আৰু সমুন্নত এই চাৰিজন গ্ৰহস্তৰ মন্ত্ৰীয়েও তেওঁক বেটি ধৰি তেওঁৰ আগে আগে যাবলৈ ধৰিলে।

৩১—৩৩। এইদৰে ঘোৰমূৰ্ত্তি বান্ধসসৈন্যৰ দ্বাৰা সুরক্ষিত হৈ সেনাপতি গ্ৰহস্তই হাতীৰ পালৰ নিচিনা ৰূপ লৈ সসৈন্যে লক্ষ্যৰ পূৰ্ব দূৰাৰেদি ওলাই গল। যাত্ৰাকালত সাগৰসদৃশ সুবিস্তৃত সৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত ভীষণ ক্লেশমূৰ্ত্তি গ্ৰহস্তক কালস্তুক যম সদৃশ দেখা গল। তেওঁৰ যাত্ৰা কালৰ শব্দ আৰু বান্ধসবোৰৰ গৰ্জনতে আনকি লক্ষ্যত থকা প্ৰাণীপৰ্য্যন্ত আতঙ্কিত হৈ বিকৃতস্বৰে চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৩৪—৩৯। ঠিক এনে সময়তে মাংসভোজী কাউৰী, শগুণ আদি পক্ষীবোৰে আকাশলৈ উঠি গ্ৰহস্তৰ বথৰ ওপৰত সোঁফালে মণ্ডলাকাৰে ঘূৰিবলৈ ধৰিলে। শিয়ালবোৰে ঘোৰমূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰি মুখেৰে জুইৰ শিখা উদগীৰণ কৰিলে, আকাশৰ পৰা উল্কাপাত হল আৰু বায়ু কক্ষভাবে ববলৈ ধৰিলে। গ্ৰহগণে পৰস্পৰ বিৰুদ্ধ ভাব লৈ এভাহীন হল ; গ্ৰহস্তৰ বথৰ ওপৰতে মেঘবোৰে ঘোৰ গৰ্জন কৰি বথ আৰু তেওঁৰ আগে আগে যোৱা সৈন্যবোৰৰ ওপৰত বজ্জ্বলিপাত কৰিবলৈ ধৰিলে। শগুণবোৰে তেওঁৰ ধ্বজৰ ওপৰত বহি দক্ষিণফালে মুখ কৰি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে আৰু ধ্বজাৰ দুয়োফাল ঠোটেৰে আছাৰি যুদ্ধোদ্যোগৰ সকলো শ্ৰী নষ্ট কৰি দিলে। গ্ৰহস্তৰ যি সাৰাধি কোনোদিনে যুদ্ধত পৰাজুখ হৈ ঘূৰি অহা নাছিল আৰু অশ্ব-শিক্ষণ কাৰ্য্যত যিজন সিদ্ধহস্ত আছিল, সিদিনা তেওঁৰ হাতৰপৰাও ঘোঁৰাৰ চাবুক বাৰে বাৰে সুলকি পৰিবলৈ ধৰিলে। এইবোৰ দেখি গুনি যাত্ৰাকালৰ সমুজ্জল সকলো শ্ৰীতেনৈ নষ্ট হল, ঘোঁৰাবোৰে সমতলভূমিতে উজুটি খাবলৈ ধৰিলে।

৪০—৪৩। খ্যাতনামা বীৰ গ্ৰহস্তই এইদৰে যুদ্ধযাত্ৰা কৰি যোৱা দেখি বান্ধস সৈন্যবোৰে শিল, বৃক্ষ আদি নানা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লৈ বান্ধসসৈন্যৰ ওপৰত জাঁপ দি

*যি ঠাইত থাকিলে শত্ৰুপক্ষই আৰোহীক আক্রমণ কৰিব নোৱাৰি।

পৰিল। বান্দববোৰৰ মাজৰপৰা তুমুল শব্দ উঠিল; গোট গোট গছ, প্ৰকাণ্ড শিল, বাগ্‌স আৰু বান্দবৰ গৰ্জ্জন সকলো মিলিত হৈ শব্দই ক্ৰমাৎ ভীষণ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। যুদ্ধৰ নামত উভয় পক্ষীয় সৈন্যৰ মাজতে ভীষণ আনন্দ। প্ৰত্যেকেই ক্ৰতগামী, প্ৰত্যেকেই শক্তিশালী আৰু পৰস্পৰে পৰস্পৰক বধ কৰিবলৈ আগ্ৰহাৱিত। এনেস্থলত উভয় পক্ষৰপৰা যুদ্ধলৈ আহ্বানধ্বনিত মাত্ৰ কৰ্ণগোচৰ হবলৈ ধৰিলে।

৪৪। ইয়াৰ ভিতৰতে যুঁহুৰ কামনা কৰি পতঙ্গই যিদৰে জুইত জাঁপ দিছে দুৰ্দ্ধতি সেনাপতি প্ৰহস্তয়ো জয় লাভৰ আশা চৰি অধিকতৰ বেগে কপিৰাজ সূত্ৰীবৰ সেনাবাহিনীৰ ভিতৰত প্ৰৱেশ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তপঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টপঞ্চাশ সৰ্গ

প্ৰহস্ত বধ

১-৩। প্ৰহস্তই যুদ্ধৰ কাৰণে সকলো সম্ভাৱে সৈতে সাজু হৈ এইদৰে ওলাই অহা দেখি শত্ৰুদমন ৰামচন্দ্ৰই হাঁহি* এটা মাৰি বিভীষণক সুধিলে, “বৃহৎ সৈন্যদল এটা লগত লৈ ক্ষিপ্ৰ গতিৰে আহিবলৈ গৰা সুমহাকায় এইজন কোন? তেওঁৰ শক্তি আৰু বল কেনেকুৱা? হে মহাবাহু, বীৰ্য্যবান এই নিশাচৰৰ বিষয়ে মোক কওক।” ৰাঘৱৰ কথা শুনি বিভীষণে কলে, “ৰাঘৱ, এইজন ৰাৱণৰ সেনাপতি, তেওঁৰ নাম প্ৰহস্ত, লঙ্কাত ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণৰ তিনিভাগ সৈন্য এওঁৰ লগত বিচৰণ কৰে। তেওঁ বীৰ্য্যবান, অস্ত্ৰবিদ্যাত পাৰ্গত, বীৰ আৰু সুবিখ্যাত পদাক্ৰমশালী।”

৪-১৮। তাৰপিচত ভয়ঙ্কৰ ৰূপধাৰী মহাদায় ভীমপৰাক্ৰম প্ৰহস্ত ৰাক্ষসসৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ গৰ্জ্জন কৰি কৰি ওলাই অহা দেখি সিহঁততকৈ অধিক বল-সম্পন্ন বান্দব সৈন্যবাহিনীয়েও প্ৰবলভাবে গৰ্জ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে। বান্দববোৰে

*টীকাকৰে ব্যাখ্যা কৰিছে—“ৰাক্ষসে পয়োভৰে যুদ্ধলৈ আহি আমাক ভয় দেখুৱাবলৈ বিচাৰিছে—” এই ভাবত ৰামে হাঁহিছে। ইয়াৰ আন বাহত অৰ্থ হব পাৰে। ভগবান ৰামীকিয়ে এনেধৰণৰ বিশেষণৰ দ্বাৰা ৰামৰ বিজ্ঞত্বশ্ৰেণী অৱতাৰৰ ইঙ্গিত বহু ঠাইত কৰিছে। ৰাক্ষসৰ নিধন অৱশ্যাস্তায়ী, তথাপি ঐহিক শক্তিৰ ওপৰত নিষ্ঠাৰ কৰি যুদ্ধৰ এনে আয়োজন, ইত্যাদি।

দেখিলে যে সিঁহঁতৰ ওচৰলৈ খেদি অহা জয়াকাজনী বান্ধুস সৈন্যৰ খড়্গ, শক্তি, শূল, যাঠি, বাণ, যুদ্ধল, গজ, পৰিঘ, প্ৰাস, পৰশুধ, বিভিন্ন ধনু আদি অস্ত্ৰবোৰে অক্ষমকাবলৈ ধৰিছে। তাকে দেখি বান্দৰবোৰো যুদ্ধলৈ আগ্ৰহ কৰি পুষ্ণিত স্তক, গিৰিশৃঙ্গ, বৃহৎ বৃহৎ শিলবোৰ হাতত লৈ যুঁজৰ বাবে সাজু হল। ক্ৰমে ইপক্ৰমই সিপক্ষক আক্ৰমণ কৰাত যুদ্ধই ঘোৰতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। বিপুল শিলাগুটি আৰু বাণুবৰ্ষণৰ ফলত অসংখ্য বান্ধুস আৰু বহুত বান্দৰ নিহত হবলৈ ধৰিলে। কোনোৱে শূল, যাঠিৰ আঘাতত, কিছুমানে আন শ্ৰেষ্ঠ অস্ত্ৰৰ প্ৰহাৰত, কিছুমানে পৰিঘৰ কোবত আৰু কিছুমানে পৰশুধৰ আঘাতত ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন হৈ প্ৰাণ এৰি মাটিত পৰিল; কাৰো হৃদয় বিদীৰ্ণ হল, আৰু কাৰোবাৰ দেহা শৰাঘাততে খণ্ড-বিখণ্ড হল, কোনো-জনে খড়্গঘাতত দ্বিখণ্ড হৈ মাটিত ধবৰুৱাই থাকিল। এইদৰে বীৰ বান্ধুসবোৰে এফালৰ পৰা বান্দৰসৈন্যক নিপাত্তিত কৰিবলৈ ধৰিলে। তাকে দেখি বান্দৰবোৰেও অত্যন্ত ক্ৰুদ্ধ হৈ গছ আৰু শিলবোৰ লৈ চাৰিওফালৰপৰা বান্ধুসবোৰক পিহি পেলাবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোকৰ বজ্ৰসম হাতৰ চাপৰ আৰু মুষ্টিৰ প্ৰহাৰত বান্ধুসবোৰে তেজ বত্ৰিয়াই ভগাদাঁত মুখ আৰু ওলাই পৰা চকুৰে সৈতে বিকৃতবদন হৈ ধৰাশায়ী হল। এইদৰে বান্দৰ আৰু বান্ধুসবোৰৰ ভীষণ আৰ্ত্তস্বৰ আৰু ঘোৰতৰ গৰ্জনৰ ফলত যুদ্ধক্ষেত্ৰত ভীষণ কোলাহল উপস্থিত হল। বান্দৰ আৰু বান্ধুস উভয়ে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ, উভয়ে নিৰ্ভীকচিত্তে আৰু উৎফুল্লবদনে বীৰপৰাক্ৰমে নিষ্ঠুৰভাবে যুদ্ধত এনে-ভাবে প্ৰবৃত্ত যে তাৰ ফলত অতি উগ্ৰ আৰু ভীষণ ঘটনাবোৰো ভাত ঘটিবলৈ ধৰিলে।

১৯—৩৩। প্ৰহস্তৰ সেনাপতি নবাস্তক, কুন্তহনু, মহানাদ আৰু সমুদ্রতই বনবাসী বান্দৰবোৰক বধিবলৈ ধৰিলে; বান্দৰবোৰ এইদৰে নিপাত্তিত হোৱা দেখি কপি-প্ৰবৰ দ্বাবদে গিৰিশৃঙ্গৰ দ্বাৰা নবাস্তক নামে এজনক বধ কৰিলে, তাৰ পিচতে তুম্বুখ নামে আন এজন বান্দৰে প্ৰকাণ্ড গছ এজোপা উভালি ক্ষিপ্ৰহস্তে সমুদ্রত নামে আন এজনক বধ কৰিলে। থিক এনে সময়তে জাম্ববানে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ বৃহৎ শিল এটা লৈ মহানাদৰ বুকুলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। তাৰ পিচত বীৰ্যবান কুন্তহনু তাৰৰ সৈতে যুঁজত লাগিল আৰু তাৰই কুন্তহনুক আক্ৰমণ কৰি বৃহৎ গছ এজোপাৰ সহায়ত তাৰ জীৱন নাশ কৰিলে। বধ ৰপৰা বীৰ প্ৰহস্তই বান্দৰবোৰৰ এনেখন কাম দেখি, হাতত ধনু লৈ তেওঁলোকৰ ওপৰত ঘোৰ উৎপীড়ন আৰম্ভ কৰিলে। উত্তমপক্ষৰ যুদ্ধৰ প্ৰকোপত যুদ্ধস্থলত ভীষণ এক বা-মাৰলি হোৱাদি হ'ল আৰু সৰ্ব-প্ৰাসী অসীম সমুদ্ৰৰ ভীষণ গৰ্জনসদৃশ এটা ঘোৰতৰ শব্দ সন্নিবিষ্ট হল। বগল্লৰ্বৰ প্ৰহস্তই ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ তেওঁৰ শব্দজালৰ দ্বাৰা সেই মহাযুদ্ধত বান্ধুসবোৰক বিচ্ছিন্নলৈ

ধৰিলে । বান্দব আৰু বান্ধসবোৰৰ শৰীৰৰ দ্বাৰা বগন্তুল ভৰি পৰিল, অনুমান হল যেন পৰ্বতবোৰেহে ইতস্ততঃ বিক্ষিপ্ত হৈ বগন্তুল আবৃত কৰি ৰাখিছে । বসন্তকালত পুষ্পিত পলাশকুলৰ দ্বাৰা আবৃত হলে পৃথিবীৰ যেনে শোভা হয়, তেজৰ নদীৰ শ্ৰোতঙ বগন্তুৱয়ো তেনে ৰূপ ধাৰণ কৰিলে । সেই সন্মুখত বগন্তুমি যাকপ সাগৰা-ভিমুখী নৈত পৰিণত হল । হত বীৰগণ হল তাৰ তীৰ, ভগ্ন অস্ত্ৰসমূহ হল তাত উঠি-তাহি অহা গছ, তেজৰ শ্ৰোত হল তাৰ পানী, যকৃত প্লীহা তাৰ বোকা, নাড়ীভূবি তাৰ শেলুৱৈ, শৰীৰৰ শৰাবিচ্ছিন্ন মূৰবোৰ মীন মকৰ, আন আন অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গবোৰ তাৰ তৃণবাছ ; তাত পৰি থকা শঙ্কণ হল তাৰ হংস, কাউৰী হল সাবস, বীৰগণৰ মেদ হল নদীৰ কেন, আৰু ঘোৰতৰ নিনাদ হল চাকনৈয়াৰ শব্দ । হংসসাবস সমাকীৰ্ণ গভীৰ জলপূৰ্ণ নদী যিদৰে সহজে পাৰ হব নোৱাৰি কাপুকয়জনৰ পক্ষে এই নদীও সেইদৰে দুস্তৰ হৈ উঠিল । তথাপি হাতীৰ দলপতিয়ে পছম ফলৰ বেণুৰে পৰিব্যাণ্ড জলাশয় যিদৰে উত্তীৰ্ণ হয়, প্ৰধান প্ৰধান বান্দব আৰু বান্ধসবোৰো এই নদীৰূপ বগন্তুমিত জাপ দি পাৰ হবলৈ ধৰিলে ।

৩৪—৫৫ । ষিক এনেসময়তে বান্দব সেনাপতি নীলে দেখিলে যে বথন ভিতৰতে থাকি গ্ৰহস্তই তেওঁৰ শৰজালৰ দ্বাৰা বান্দববোৰক বিধ্বস্ত কৰিবলৈ ধৰিছে । তাকে দেখি নীল গ্ৰহস্তৰ সন্মুখলৈ খেদি আহিল । তেতিয়া আকাশত পবনচালিত মেঘখণ্ডৰ নিচিনা নীলে এইদৰে অহা দেখি, গ্ৰহস্তই তেওঁৰ সূৰ্য্যাত বথখন চলাই লৈ নীলৰ পিনে খেদা ললে আৰু ধনুৰ্দ্ধৰপ্ৰবৰ বান্ধসসেনাপতিয়ে ধনুৰ গুণ আকৰ্ষণ কৰি নীলৰ ওপৰত বাণবৰ্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে । বাণজালে নীলৰ শৰীৰ ভেদ কৰিলে আৰু ক্ৰুদ্ধ সৰ্পবৎ মাটি ভেদ কৰি ভিতৰলৈ সোমাই গল । তেতিয়া অগ্নিসম সন্মুজ্জল তীক্ষ্ণ বাণবাণিয়ে তেওঁক এইদৰে বিক্ষিবলৈ ধৰা দেখি বীৰ্য্যশীল নীলে এজোপা গছ উভালি লৈ পৰম দুৰ্দ্ধৰ সেই বান্ধসক আক্ৰমণ কৰিলে । নীলে এইদৰে আক্ৰমণ কৰাত গ্ৰহস্ত খঙত জ্বলি উঠিল আৰু ভীষণ সিংহনাদ কৰি বান্দব সেনাপতি নীলৰ ওপৰত শৰবৰ্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে । দুৰাশ্বা সেই বান্ধসৰ বাণসমূহ নিবাৰণ কৰিব নোৱাৰি, শৰৎকালত হঠাতে উপস্থিত হোৱা বৰষুণৰ দ্বাৰা পথাৰত থিয় হৈ থকা দলধ গৰুৱে আধামুদা চকুৰে যিদৰে সহি থাকে বান্দববীৰ নীলেও নিমীলিত নয়নে সেই শৰজাল তেনেদৰে সহি থাকিল । কিছুকাল এইদৰে সহি থাকি মহাবলশালী নীল ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল আৰু বৃহৎ শালগছ এডালেৰে গ্ৰহস্তৰ ঘোঁৰাবোৰ বধ কৰিল; আৰু লগে লগে সিংহনাদ কৰি খঙৰ কোবত দুৰাশ্বা বান্ধসৰ ধনুখন তৎক্ষণাৎ ভাঙি পেলালে । বান্ধস সেনাপতি ধনুহীন হোৱাত হাতত গদা এপাট লৈ বথব-

পৰা নামি পৰিল। উভয়দলৰ সেনাপতি ছয়োজনেই বীৰ, ঘোৰতৰ শক্ততা-পাশত আবদ্ধ; উভয়ে তেজস্বী, উভয়ে শৰীৰ তেজেৰে বাঙলী আৰু মদোদ্ধত কুঞ্জবৰ-সদৃশ; যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ সিংহ আৰু বাঘৰ নিচিনাকৈ পৰস্পৰে পৰস্পৰক দাঁতৰে কামোৰা-কামুৰি কৰিবলৈ ধৰিলে। উভয়ে পৰাক্ৰমত জয়শীল আৰু যুদ্ধত অপবাং-মুখ, আৰু বৃত্তাস্ত্ৰ আৰু বাসবশদৃশ যুদ্ধত জয়াকাঙ্ক্ষী। এইদৰে যুঁজত প্ৰবৃত্ত হৈ ঠাকোঁতে প্ৰহস্তই সমুদ্যত মুসলেৰে নীলৰ কপালত এটা কোব শোধালে আৰু তাতে তেওঁৰ কপালৰপৰা তেজ ববলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বক্তাক্ত কলেবৰ নীলে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ এজোপা সূবুহু গছ হাতত লৈ প্ৰহস্তৰ বুকুলৈ মাৰি পঠিয়ালে। প্ৰহস্তই সেই গছলৈ আক্ৰমণ নকৰি তেওঁৰ বৃহত গদাপাত লৈ বলবান বান্দৰ নীলৰ গুৰিলৈ খেদা মাৰিলে। বাক্সে উগ্ৰ বেগ ধাৰণ কৰি ক্ৰুদ্ধ হৈ খেদি অহা দেখি মহাবেগশালী নীলেও সূবুহু এটা শিল তুলি ললে আৰু যুদ্ধাভিকাঙ্ক্ষী মুসলযোদ্ধা প্ৰহস্তৰ মূৰলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। এইদৰে নীলৰ নিক্ষিপ্ত শিলৰ আঘাতত প্ৰহস্তৰ মূৰ খণ্ড-বিখণ্ড হল আৰু প্ৰাণশক্তি আৰু বলবীৰ্য্য হীন হৈ গুৰি কাটি দিয়া গছৰ নিচিনাকৈ হঠাতে বাগৰি পৰিল। মূৰ খণ্ড-বিখণ্ড হোৱাত বাক্সৰ মূৰ আৰু শৰীৰৰপৰা পৰ্বতৰপৰা ববলৈ ধৰা নিজৰাৰ পানীৰ নিচিনা বক্তৰ স্ৰোত ববলৈ ধৰিলে।

৫৬—৫৮। অবিচলিত যোদ্ধা মহাবলশালী প্ৰহস্ত এইদৰে নিপতিত হোৱা দেখি বাক্সবোৰে মনৰ দুখতে লঙ্কালৈ দৌৰ দিলে। সেনাপতি নিপতিত হোৱাত বাক্স ভাগি গলে পানী ৰাখিব নোৱৰাব নিচিনাকৈ কোনেও সিহঁতক ৰাখিব নোৱাশ হল। সেনাপতিৰ মৃত্যুত বাক্সবোৰ উদ্যমবিহীন হৈ তেওঁলোকৰ অধিপতি ৰাৱণৰ ভবনলৈ গৈ ভাবিচিন্তি মাতবোল নোহোৱা হৈ বল আৰু ভীষণ শোকাভূৰ হৈ সংজ্ঞাহীন হোৱাৰ নিচিনা হল।

৫৯। ইপিনে বিজয়ী শীৰ নীলে তেওঁৰ শূক্ৰতিৰ ফলত সকলোৰে প্ৰশংসাভাজন হৈ বাম আৰু লক্ষণৰ লগত মিলিত হবলৈ পাই পৰম আনন্দিত হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টপঞ্চাশ সৰ্গ সমাপ্ত

প্ৰেক্ষনব্যাপ্তিম সৰ্গ

বাৰণব যুদ্ধ-যাত্ৰা আৰু পৰাভৱ

১—৬। কপিপ্ৰবৰ নীলব হাতত বান্ধস-সেনাপতি প্ৰহস্তু এইদৰে নিহত হোৱাত ভীষণ অস্ত্ৰধাৰী সমুদ্ৰসম বেগৱান বান্ধসৰাজৰ সৈন্যদলে বণভূমি এৰি লক্ষ্যলৈ লব দিলে। তালৈ গৈ তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিপতি বাৰণব ওচৰত নিবেদন কৰিলে যে অগ্নিস্থত নীলব হাতত সেনাপতি প্ৰহস্তু নিহত হৈছে। বান্ধসৰাজ বাৰণ তেওঁলোকৰ মুখবপৰা এই কথা শুনামাত্ৰকে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল আৰু যুদ্ধত প্ৰহস্তু নিহত হৈছে বুলি জানিব পাবি ক্ৰোধ আৰু শোকতে তেওঁ তেনেই অভিভূত হল, তেতিয়া ইজ্জই দেৱতাসকলৰ দলপতিসকলক কোৱাব নিচিনাকৈ বাৰণেও তেওঁৰ বান্ধস-সেনাপতিসকলক কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ এই সেনাপতিয়ে ইজ্জৰ বল ধ্বংস কৰিছিল, এনেস্থলত সদলবলে গজাবোহীসৈন্য লগত লৈ যুদ্ধ লৈ যাত্ৰা কৰিও যিহেতু তেওঁ শত্ৰুৰ হাতত নিহত হল, এতেকে বাপৰ বুলি সেই শত্ৰুদলক উপেক্ষা কৰা উচিত নহব। শত্ৰু বিনাশৰ অৰ্থে অদ্ভুত সেই বণক্ষেত্ৰলৈ মই নিজেই যাম, আৰু প্ৰদীপ্ত বনাগ্নিয়ে যিদৰে বন পুৰি ছাই কৰে ময়ো মোৰ শবজালৰ দ্বাৰা বাম, লক্ষণ আৰু সেই বাপৰসৈন্যক বিদগ্ধ কৰিম।”

৭—১০। এইবুলি কৈ অমৰবাজশত্ৰু বাৰণে নিজ শৰীৰৰ জ্যোতিত চাৰিওফাল উদ্ভাসিত কৰি অসংখ্য শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰেষ্ঠ ভূবগ সংযুক্ত অগ্নিসম সমুজ্জল বৰষত আৰোহণ কৰিলে। তেওঁ যোৱাৰ লগে লগে শত্ৰু, ভেৰী, পৰবৰ ধ্বনিতৈ চাৰিওফাল মুখৰিত হল, সৈন্যবোৰে সিংহনাদ, হাতৰ চাপৰি আৰু আশ্ৰয়লৈৰ দ্বাৰা ভয়মূল শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু বহুতো পুণ্যলোকৰ দ্বাৰা বাৰণক স্তুতি কৰিলে। অমৰবাজ ক্ৰুদ্ধ ভূতগণৰ দ্বাৰা আবৃত হলে যেনে শোভা ধাৰণ কৰে যাত্ৰাৰ কালত বান্ধসৰাজপ্ৰধান বাৰণেও পৰ্বত আৰু মেঘসদৃশ ৰূপধাৰী, অগ্নিসম সমুজ্জল নেত্ৰে বিশিষ্ট মাংসাশী বান্ধস গণৰ দ্বাৰা আবৃত হৈ তেনে শোভা ধাৰণ কৰিলে। নগৰবপৰা বাহিৰ হৈয়ে তেওঁ দেখিলে যে মহাশক্তিশালী উগ্ৰ বান্ধসসৈন্যবাহিনীয়ে মহাসমুদ্ৰসন্নিভ মেঘখণ্ডৰ দৰে গৰ্জন কৰি গছ আৰু শিলবোৰ হাতত লৈ সাজু হৈ আছে।

১১—১৩। অতি প্ৰচণ্ড বান্ধস সৈন্যবাহিনীক দেখি ভূজগৰাজসদৃশ দীৰ্ঘবাহু বিজাল জীসম্পন্ন বামচক্ৰই সেনাসমূহক লগত লৈ অস্ত্ৰধাৰীসকলৰ অগ্ৰণী বিজীৱক লুইলৈ

“বিভীষণ, নানানধ্বজপতাকামণ্ডিত, প্রাস, খড়্গ, শূল আদি অস্ত্রে সুশোভিত মহেন্দ্ৰ পৰ্ব্বতসদৃশ গজবাহিনীযুক্ত অদম্য আৰু নিৰ্ভীক এই সৈন্যবাহিনীক কোনে পৰিচালিত কৰিছে?” ইন্দ্ৰসম বীৰ্য্যশীল বিভীষণে ৰামৰ প্ৰশ্ন শুনি মহাশক্তিসম্পন্ন বান্ধৱস-বোৰৰ বলব পৰিচয় দি কবলৈ ধৰিলে :

১৪—২৫ । “হে ৰাজন, হাতীৰ ওপৰত উঠি নতুনকৈ উঠি অহা সূৰ্য্যাসদৃশ তাম্ৰ-বৰ্ণ মুখযুক্ত যিজনে হাতীৰ মূৰ কঁপাই কঁপাই আহিবলৈ ধৰিছে তেওঁৰ নাম অকম্পন ।* সিংহধ্বজাচিহ্নিত বখত আবোহণ কৰি, ইন্দ্ৰধনুসদৃশ ধনুত টকাৰ দি যিজনে উন্নতদন্ত-বিশিষ্ট হাতীৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিছে তেওঁৰ নাম ইন্দ্ৰজিত ; ব্ৰহ্মাৰ ববত তেৱেঁই প্ৰধান । যিজন দিহ্মা, অস্ত্ৰাচল আৰু মহেন্দ্ৰ পৰ্ব্বতসম ওখ আৰু বৃহৎ, যিজনে হাতত ধনু লৈ ৰথাবোহণ কৰি অতুলনীয় ধনুত টকাৰ দিবলৈ ধৰিছে তেৱেঁই হৈছে সুবৃহৎ শৰীৰ বিশিষ্ট অতিকায় নামৰ বান্ধৱ ; তেওঁ অতিবল মহাবীৰ । যিজন নৱোদিত সূৰ্য্যাসদৃশ উন্নত তাম্ৰচক্ষুবিশিষ্ট আৰু যিজনে ঘণ্টাধ্বনি-সমন্বিত গজত আবোহণ কৰি নিষ্ঠুৰভাবে ঘোৰতৰ গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰিছে, সেইজনেই মহোদৰ নামৰ এজন বিখ্যাত বীৰ । যিজনে সুবৰ্ণাভৰণ শোভিত ঘোৰাত আবোহণ কৰি বিচিত্ৰ মণিযুক্ত প্ৰাস উত্তোলন কৰি সন্ধ্যাকালৰ মেঘাবৃত পৰ্ব্বতসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিছে তেওঁৰ নাম পিণাচ, তেওঁ বজ্জসম-বেগৱান । যিজনে বিদ্যুৎসম প্ৰভাৱান, বজ্জসম বেগৱান সুতীক্ষ্ণ শূল হাতত লৈ চন্দ্ৰকান্তিসম প্ৰভাৱিত বৃষৰাজৰ ওপৰত বহি আছে তেৱেঁই ত্ৰিষিৰা নামৰ যশস্বী বীৰ* । চাণক, সৌজন কুম্ভ, তেওঁৰ ৰূপ মেঘসদৃশ, তেওঁৰ বক্ষস্থল বহল আৰু সুগঠিত, তেওঁৰ পতাকা সৰ্পৰাজৰ চিহ্ন ; চিহ্নিত তেওঁ ঐকান্তিক মনে ধনুত টকাৰ দি ধনু ঘূৰাই ঘূৰাই আহিবলৈ ধৰিছে । সোন আৰু বজ্জমণি খচিত ধোৱাবৰণৰ প্ৰদীপ্ত অৰ্গল হাতত লৈ বান্ধৱসকলৰ বলব নিদৰ্শনস্বৰূপ যিজনে আগবাঢ়ি আহিব ধৰিছে তেওঁৰ নাম নিকুম্ভ, তেওঁ অদ্ভুত বীৰ আৰু কৰ্ম্মী । যিজনে ধনু, খড়্গ আৰু শব-জালে পৰিপূৰ্ণ প্ৰদীপ্ত অগ্নিসম সমুজ্জল পতাকামণ্ডিত বখত আবোহণ কৰি উগ্ৰৰূপ ধাৰণ কৰি বৈ আছে তেওঁৰ নাম নৰাস্তক । তেওঁ এনে বীৰ যে তেওঁৰ সমকক্ষ যোদ্ধা নথকাৰ কাৰণে হাতৰ খজুৱতি পলাবলৈ সময়ত পৰ্ব্বতশৃঙ্গৰ লগতে তেওঁ যুদ্ধ কৰে । হে ৰাঘৱ, যিজনক ব্যাঘ্ৰ, উৰ্দ্ধ, নাগ, যুগ আৰু অশ্বৰ মুখাকৃতি, বিকৃত নেত্ৰ, নানাবিধ ঘোৰৰূপ ভূতসমূহৰ দ্বাৰা আবৃত হৈ থকা দেখিছে, যিজন দেৱতাসকলৰো দৰ্পহন্তা, যাৰ ওপৰত শুভ্ৰ শলাকবিশিষ্ট চন্দ্ৰাকৃতি ছত্ৰ জিলিকি আছে সেইজনেই ভূতগণপৰিবেষ্টিত কদ্রসদৃশ বান্ধৱসকলৰ অধিপতি ৰাৱণ, তেওঁৰ মূৰত কিৰীটি, কাণত

*-এগতে নিহত হোৱা অকম্পন নহয় ; সেই নামৰ আন এজন বান্ধৱ ।

চকলকুণ্ডল, যাৰ প্ৰভাত তেওঁৰ বদন পৰিশোভিত হৈ আছে ; হিমালয় অথবা বিদ্যা পৰ্বতসদৃশ তেওঁ মহাকায়বিশিষ্ট। তেৱেঁই ইন্দ্ৰ আৰু যমৰ দৰ্পহন্তা বান্ধুসবাজ বাৰণ-যিজন ইয়াত সূৰ্য্যাসন্ন প্ৰভাৱান হৈ জিলিকি আছে।”

২৬—৩২। বিতীৰ্ণৰ বৰ্ণনা শুনি শত্ৰুদমন ৰামে কলে, “আহা! মহাতেজস্বী বান্ধুসেখৰ বাৰণে তেজৰ বলত কেনে দীপ্তি ধাবণ কৰি আছে। নিজৰ জ্যোতিতে তেওঁৰ আদিত্যসদৃশ ৰূপৰ পিনে চকুকে দিব নোৱাৰি। তেজপুঞ্জসমাবৃত হোৱাত তেওঁৰ প্ৰকৃত ৰূপ মই চকুৰে ধৰিবকে পৰা নাই। বান্ধুসবাজ বাৰণৰ শৰীৰৰ যেনে কান্তি দেৱতা আৰু দানৱকুলৰ বীৰসকলোৰো ৰূপ তেনে নহয়। মহাকায় এই বাৰণৰ সকলো যোদ্ধাই পৰ্বতাকাৰ শৰীৰবিশিষ্ট, পৰহুয়োধী আৰু প্ৰদীপ্ত অস্ত্ৰধাৰী। সমুজ্জল ভীমকায় এই সৈন্যবৰ্গৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ একোবাজে উগ্ৰ ৰূপধাৰী শৰীৰবিশিষ্ট ভূতগণৰ দ্বাৰা আবৃত যমসদৃশ শোভা ধাবণ কৰিছে। ভাগ্যক্ৰমে এই পাপাত্মা আজি মোৰ দৃষ্টিপথত পৰিছে, সীতাক হৰণ কৰি অনাৰ বাবে যি ত্ৰোদ মোৰ অন্তৰত জ্বলি আছে আজি সেই সকলো মই তেওঁৰ ওপৰত ঢালি দিব পাৰিম”—এইবুলি কৈ মহাবীৰ্য্যৱান ৰামে লক্ষ্মণক লগত লৈ শৰাসন তুলি থিয় দিলে।

৩৩—৩৫। ইপিনে মহাপৰাক্ৰম বাৰণে মহাবলশালী বান্ধুসবিলাকক সন্তোষন কৰি কলে, “তোমালোকে ইয়াৰপৰা উভতি গৈ লঙ্কাৰ চাৰিটা প্ৰৱেশদ্বাৰ, ৰাজপথ, থকা ঘৰ আৰু প্ৰাসাদসমূহৰ বাহিৰৰ দুৱাৰমুখবোৰ কোনো ভয়ভীত নোহোৱাকৈ ভালদৰে ৰক্ষা কৰি থাকাঁগৈ। তোমালোক মোৰ লগত ইয়ালৈ অহা দেখিলে বনাবিহাৰী এই বান্দৰবোৰে এই সুযোগতে আনে প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰা শূন্য লঙ্কাপুৰীত দল বান্ধি ভিতৰলৈ সোমাই যাব।” এইবুলি কৈ তেওঁ মন্ত্ৰীবৰ্গক বিদায় দিলে। তাৰ পিচত তেওঁৰ নিৰ্দেশমতে বান্ধুসবোৰ উভতি যোৱাত, সমুদ্ৰবিহাৰী মহা মহা মৎস্যসমূহে সমুদ্ৰৰ চৌ কাটি যিদৰে সাগৰত প্ৰৱেশ কৰে বাৰণে সমুদ্ৰৰে বিস্তীৰ্ণ বান্দৰসৈন্যৰ মাজত তেনেদৰে প্ৰৱেশ কৰিলে।

৩৬—৫০। সমুজ্জল শৰ আৰু ধনু লৈ বান্ধুসবাজ এইদৰে প্ৰৱেশ কৰা দেখি বান্দৰাধিপতি সুগ্ৰীৱে বৃহৎ শৃঙ্গ এটা উঠালি লৈ বাৰণৰ ওচৰলৈ খেদা ললে আৰু বহুবুদ্ধিপূৰ্ণ এই শৃঙ্গটো বান্ধুসৰ গালৈ দলিয়াই দিলে। শৃঙ্গটো তেওঁৰ ওপৰত পৰিবলৈ ধৰা দেখি বাৰণে সোণৰ পাখি লগোৱা শৰজালৰ দ্বাৰা তাক ছিন্নবিচ্ছিন্ন কৰিলে। বৃহৎ বুদ্ধিসম্বিত শৃঙ্গটো কাটি দিয়াত সেইটো যেতিয়া মাটিত পৰি গল তেতিয়া বান্ধুসবাজে সুগ্ৰীৱক শেষ কৰিবৰ ইচ্ছা কৰি মহাসৰ্পসদৃশ এপাট শৰ তেওঁলৈ তুলি ললে। বায়ু আৰু বজ্ৰসম বেগবান ফিৰিঙতিযুক্ত জুইৰ নিচিনা সমুজ্জল শৰপাট তুলি

লৈয়ে বারণে অতি ক্রুদ্ধভাবে সুগ্ৰীৱৰ গালৈ তাক নিক্ষেপ কৰিলে। শৰ বারণক হাতেদি নিক্ষিপ্ত হোৱাত, দেৱসেনাপতি কাণ্টিকেশ্বৰ উগ্রশক্তিসম্পন্ন শৰে ক্ৰৌঞ্চ পৰ্বতক মিন্বে বিদীৰ্ণ কৰিছিল, ইও প্ৰবলবেগে উৰি গৈ ইন্দ্ৰৰ বজ্জসদৃশ সুকঠিন সুগ্ৰীৱৰ শৰীৰ ভেদ কৰিলে। শৰৰ আঘাতত সুগ্ৰীৱ কাতৰু হল আৰু সংজ্ঞাহীন হৈ চীৎকাৰ কৰি মাটিত বাগৰি পৰিল; তেওঁক এইদৰে পৰি যোৱা দেখি বান্ধসবোৰে আনন্দতে সিংহ-নাদ কৰি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া গবাক্ষ, গবয়, সুষেণ, শবত, জ্যোতিমুখ আৰু নলে আন আন বহুত শিল হাতত লৈ শৰীৰৰ আৱতন বঢ়াই বারণৰ ওচৰলৈ খেদি গল। কিন্তু বারণে শই শই স্তূতীক শৰ নিক্ষেপ কৰি তেওঁলোকৰ শিলাযুটিকো ব্যৰ্থ কৰি তুলিলে আৰু সুবৰ্ণপুখ শৰজালৰ দ্বাৰা বান্ধববীৰসকলক বিচ্ছিন্ন কৰিলে। লগে লগে ভীমকায় বান্ধববীৰবোৰ দেবাৰি বারণৰ দ্বাৰা বাণবিদ্ধ হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। এইদৰে বারণে তেওঁৰ বাণজালৰ দ্বাৰা উগ্ৰতেজস্বী বান্ধবসৈন্যবাহিনীক ঢাকি পেলোৱাত, বান্ধব-সৈন্যবোৰ নিহত হৈ পৰি যাবলৈ ধৰিলে আৰু ভয়তে শেলবিদ্ধ হোৱাদি চিঞৰ-বাখৰ কৰি শৰৰ কোবত বব নোৱাৰি তেওঁলোকৰ আশ্ৰয়ৰ স্থল বামৰ শৰণ ললে। তেতিয়া ধনুৰ্দ্ধাৰী বীৰ মহাত্মা বামে ধনুখন হাতত লৈ ঘপ্‌কৰে যাবলৈ ওলাল; এনেতে লক্ষ্মণে তাত উপস্থিত হৈ হাত যোৰ কৰি পৰম অৰ্থযুক্তবাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “হে আৰ্য্য, এই দুৰাশ্বাক বধ কৰিবলৈ অকল ময়ে সমৰ্থ। হে বিভু, আপুনি আদেশ দিয়ক, ময়ে ইয়াক বধ কৰিম।” লক্ষ্মণৰ কথা শুনি মহাতেজস্বী নত্যাৱাক্ৰম বামে কলে, “লক্ষ্মণ, তেওঁ তুমিয়ে যোৱাঁ, কিন্তু যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ গৈ বিশেষ যত্নেৰে সৈতে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবা। বারণৰ বীৰ্য্যবল বৰ বোছ আৰু যুদ্ধক্ষেত্ৰত তেওঁৰ পৰাক্ৰমো অস্বুত। এইটো নিশ্চয় যে তেওঁ সংক্ৰুদ্ধ হলে তিনিওলোকৰে কাৰণে অসহ্য হৈ উঠিব পাৰে। এতেকে সতৰ্ক হৈ তেওঁৰ ছিঞাবোৰ অনুদান কৰিবা আৰু সেইদৰে নিজৰ যত যত দুৰ্বলতা আছে চকুৰে ভালদৰে পৰীক্ষা কৰি সেইবোৰো লুকাই থৈ ধনুৰ সহায়ত যুদ্ধ কৰিবা।” বাঘৰ বামৰ কথা শুনি লক্ষ্মণে তেওঁক সেৱা জনাই আলিঙ্গন কৰিলে আৰু তেওঁৰ চৰণ চিন্তা কৰি হুঁজলৈ ওলাই গল।

৫১-৬২। ওলাই গৈ তেওঁ দেখিলে যে হাতীৰ গুৰুসদৃশ সুদীৰ্ঘবাহুযুক্ত বারণে তেওঁৰ সমুজ্জল ভয়ঙ্কৰ ধনুখন উত্তোলন কৰি বান্ধবসৈন্যবোৰৰ ওপৰত শৰযুটী কৰি সিহঁতৰ শৰীৰ ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন কৰিবলৈ ধৰিছে। ইতিমধ্যে বারণে এইদৰে কাৰ কৰি থকা দেখি পবননন্দন মহাতেজস্বী হনুমানে শৰজাল ভেদ কৰি তেওঁৰ ওচৰলৈ খেদি গল। বারণৰ বধৰ ওপৰত উপস্থিত হৈ দক্ষিণহস্ত ওপৰলৈ তুলি লৈ তেওঁক ভয় দেখুৱাই কবলৈ ধৰিলে, “হে বারণ, দেৱ, দামৱ, যক্ষ, বক্ষ গন্ধৰ্ব্ব এই সকলোকে তুমি অবধ্য হোৱাৰ বৰ

তুমি পাইছা সঁচা, কিন্তু তোমাৰ যি ভয় সি কেৱল বাস্তববোধৰপৰাহে। এই যে মোৰ পাঁচ আঙুলিযুক্ত সোঁ হাত ওপৰলৈ তুলি লোৱা দেখিছা, ইয়ে আজি ইফল দিনে তোমাৰ শৰীৰত বাস কৰি থকা তোমাৰ জীৱাত্মা শৰীৰৰপৰা উলিয়াই দিব।” হনুমানৰ কথা শুনি ভীমপৰাক্ৰমশালী বারণে খঙতে চকুৰুবি বঙা কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হনুমান, মনত কোনো শঙ্কা নবখাটক বেগেতে মোক প্ৰহাৰ কৰা আৰু তাৰ দ্বাৰা অক্ষয়কীৰ্ত্তি লাভ কৰা। তাৰ পিচত তোমাৰ পৰাক্ৰম বুজিলে, হে বাস্তব, তোমাক মই ধ্বংস কৰিম।” বারণৰ কথা শুনি বায়ুপুত্ৰ হনুমানে কলে, “বারণ, ইমান আগন্তু তোমাৰ পুত্ৰ অক্ষক মই নিহত কৰিছোঁ, তুমি সেই কথাটো সোঁৱৰণ কৰি চোৱাঁ।” হনুমানে এইদৰে কোৱাৰ লগে লগে মহাতেজস্বী বাক্ষস বজাই হাতৰ তলুৱাৰে ডেউৰ বুকুত আঘাত কৰিলে। বারণৰ হাতৰ চাপৰ পাই হনুমান কিঞ্চিৎ স্তম্ভিত হ'ল অক্ষক কাললৈ অলপ ধৈৰ্য্য ধৰি থাকি মহামতি তেজস্বী কপিপ্ৰবৰে দেবাৰি বারণক এক চাপৰ শোধ্যালে। মহাত্মা বাস্তবৰ চাপৰৰ আঘাত পাই ভূমিকম্পত পৰ্বত কঁপি উঠাৰ নিচিনা বারণৰো শৰীৰ কঁপি উঠিল। যুদ্ধত বারণৰ তদৱস্থা দেখি দেৱতা, অশ্বৰ, সিংহ, ঋষি আৰু বাস্তবসকলে আনন্দতে সিংহনাদ কৰিব ধৰিলে।

৬৩-৭০। তাৰ পিচত মহাতেজস্বী বারণে অলপ আশ্বস্ত হৈ কবলৈ ধৰিলে, “ধন্যবাদ হনুমান, বীৰ্য্যবিষয়ে তোমাক মই শলাগিলো, তুমি মোৰ উপযুক্ত শত্ৰু।” বারণে এইদৰে কোৱাত মাকন্ত নন্দন হনুমানে কলে, “বারণ, এই মোৰ বীৰ্য্যক শিক, যিহেতু মোৰ এই চাপৰ খায়ো তুমি এতিয়ালৈ জীয়াই আছা। বাকু তোমাৰ গৰ্ব কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই, তুমি আকৌ এবাৰ মোক প্ৰহাৰ কৰি চোৱাঁ, তাৰ পিচত মোৰ এই মুষ্টি-প্ৰহাৰত তুমি যমালয় পাবাগৈ।” হনুমানৰ কথা শুনি বারণৰ খং চৰি উঠিল; চকু বঙা কৰি সোঁহাতৰ আঙুলি কোঁচাই লৈ তেওঁ হনুমানৰ বুকুত হাতৰ মুঠিৰে প্ৰহাৰ কৰিলে। বিশাল বুকুত মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ পাই হনুমানৰ শৰীৰ কঁপি উঠিল। তেতিয়া প্ৰতাপবান অতি-বৰ বারণে মহাবলশালী হনুমানক বিচলিত হোৱা দেখি সৰ্ববৎ ভয়ঙ্কৰ মৰ্মভেদী বণ-সমূহৰ দ্বাৰা বাস্তবসেনাপতি নীলক জলা-কলা কৰিবলৈ ধৰিলে। বাণজালে এইদৰে খেদি অহা দেখি নীলে একহাতেৰে গিৰিশূৰ এটা লৈ বারণৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিলে।

৭১-৯০। ইতিমধ্যে মহাবল তেজস্বী হনুমানে অলপ আশ্বস্ত হৈ পুনৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰি দেখিলে যে বারণ নীলৰ লগত যুদ্ধত প্ৰযুক্ত হৈছে। তাক দেখি তেওঁ স্থিৰ কৰিলে যে আনৰ লগত যুদ্ধ কৰি থকা কালত বারণৰ লগত তেওঁ পুনঃ যুদ্ধত প্ৰযুক্ত হোৱাটো উচিত নহব। ইপিনে মহাতেজস্বী বারণে সাতপাট শবৰ দ্বাৰা নীলে বৰষি-পাতিওৱা প্ৰজটো কাটি টুকুৰা-টুকুৰ কৰিলে আৰু তাতে মাজিত পৰি গল। বাস্তব-

সেনাপতি শত্ৰুবীরহস্তা নীলে শৃঙ্গটো খণ্ড-বিখণ্ড হোৱা দেখি খঙত কালাগ্নিসম হৈ জ্বলি উঠিল। তেতিয়া অশ্বকৰ্ণ, শাল, আৰু পুষ্পিত আত্মবৃক্ষ আৰু আন আন বহুত গছ তেওঁ বারণলৈ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই সকলো গছ বারণে শববৃষ্টিৰ দ্বাৰা ছেদন কৰি অগ্নিস্ফুট নীলৰ ওপৰত আৰু অধিক পৰিমাণে শব নিক্ষেপহে কৰিবলৈ ধৰিলে। মেঘে ববৰুণ ঢালি দিয়াৰ নিচিনাকৈ বারণেও তেওঁৰ ওপৰত শববৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰা দেখি মহাবলবন্ত নীলে তৎক্ষণাৎ নিজক ক্ষুজাকৃতি কৰি বারণৰ ধ্বজাৰ ওপৰত বহিল। অগ্নিপুত্ৰ নীল এইদৰে বথৰ ধ্বজাৰ ওপৰত বহি লোৱা দেখি বারণে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল আৰু তাকে দেখি নীলে সিংহ-নাদে গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে কেতিয়াবা ধ্বজাৰ ওপৰত, কেতিয়াবা ধনুৰ ওপৰত, আকৌ কেতিয়াবা বারণৰ কিৰীটিৰ ওপৰত বহি বীৰত্ব প্ৰকাশ কৰা দেখি, বাম, লক্ষ্মণ আৰু হনুমান সকলোটি বিস্ময়াস্বিত হল; আনকি বারণো বান্দবৰ এই ক্ষিপ্ৰগতি আৰু ক্ষুজ ৰূপ ধাৰণ কৰা দেখি আচৰিত হল আৰু প্ৰদীপ্ত অন্ধুত আগ্নেয় অস্ত্ৰ তুলি ললে। যুদ্ধক্ষেত্ৰত নীলে তেওঁৰ ক্ষিপ্ৰতাৰ দ্বাৰা বারণক এইদৰে বিভ্ৰান্ত কৰি তোলা দেখি বান্দববোৰৰ মনত বৰ আনন্দ হল আৰু হৰ্ষধ্বনি কৰি তেওঁলোকে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। বান্দববোৰৰ হৰ্ষধ্বনিত বারণ আৰু অধিক ক্ৰুদ্ধ হল, কিন্তু সেই সময়ত তেওঁ কি কৰা উচিত তাকে জানিব নোৱাৰি বিমোহত পৰিল। এনে অৱস্থাত শবৰ লগত আগ্নেয় অস্ত্ৰ সংযোগ কৰি বাৰুসে ধ্বজাস্থিত নীলৰ পিনে এবাৰ চাই লৈ তেওঁক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে বান্দব, তুমি বিশেষ মায়া আশ্ৰয় কৰি লঘুভাব লৈছা; বাক যদি তোমাৰ শক্তি আছে তেন্তে এইবাৰ তোমাৰ জীৱন ৰক্ষা কৰা। তুমি বাৰে বাৰে ইটো সিটো নানান ৰূপ লৈ আছা, তথাপি তোমাক উদ্দেশ্য কৰি মোৰ এই শব নিক্ষেপ কৰিলোঁ; এতিয়ালৈ তুমি যি জীৱন ৰক্ষা কৰি আছা মোৰ এই শবে তোমাৰ সেই জীৱন ধ্বংস কৰিব।” এইবুলি কৈ বাৰুসেন্ধৰ মহাবাহু বারণে বাণাস্ত্ৰ এৰি দি বান্দব-সেনাপতিক আঘাত কৰিলে। বারণপ্ৰযুক্ত শবে নীলৰ বুকুত আঘাত কৰাত তেওঁ বিদম্ব হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। কিন্তু তেওঁৰ পিতৃদেৱ অগ্নি দেৱতাৰ মাহাত্ম্য আৰু নিজ শক্তিৰ বলত মাটিত আঠু কাঢ়ি পৰি গলেও তেওঁৰ প্ৰাণ বায়ু উৰি নগল। নীলক এইদৰে সংজ্ঞাহীন হৈ পৰি যোৱা দেখি বারণে যুদ্ধ-বিষয়ে আৰু আগ্ৰহাস্বিত হৈ মেঘগৰ্জনবৎ গৰ্জনবিলিষ্ট বথত আৰোহণ কৰি লক্ষ্মণৰ স্তম্ভলৈ খেদি গ'ল।

৯১—১১১। লক্ষ্মণৰ ওচৰত উপনীত হৈ, বান্দব-সৈন্যদলক এবাৰি নিজ প্ৰভাবলৈ বণভূমিৰ মাজত উজ্জল ৰূপ ধাৰণ কৰি ধনুত টকাৰ দিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে

অতুলনীয় ধনু আশ্ফালন কৰি থাকোঁতে মহাসত্ৰুসম্পন্ন লক্ষ্মণে কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাক্ষসৰাজ, তুমি মোৰ পিনে লক্ষ্য কৰা; বান্দৰবোৰবোৰ তোমাৰ উপযুক্ত প্ৰতি-যোদ্ধা নহয়।” লক্ষ্মণে ৰণক্ষেত্ৰত উপস্থিত হৈ এইদৰে কোৱাৰ পিচতে তেওঁৰ ধনুৰ টকাৰ আৰু জ্যাৰ আশ্ফালনৰ তীব্ৰত্বৰ তেওঁৰ কাণত পৰাত ৰাক্ষসে ভীষণ ক্ৰোধাধিত হৈ কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাঘৱ, মোৰ ভাগ্যক্ৰমে তুমি আজি মৃত্যুৰ সন্মুখীন হৈ মোৰ দৃষ্টিপথত উপনীত হৈছা; তোমাৰ বুদ্ধিৰ বিপৰ্য্যয় ঘটিছে, মোৰ বাণজালৰ কোবত এই মুহূৰ্ত্তে মৃত্যুলোকলৈ প্ৰস্থান কৰিবা।”

৯৪—১১১। বাৰণে তেওঁৰ সুতীক্ষ্ণ শুভ্ৰ দাঁতৰ আগভাগ উলিয়াই এইদৰে গৰ্জন কৰি উঠাত লক্ষ্মণে অবণে বিস্ময়াধিত নহৈ তেওঁক কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাজন, মহানুভৱ পৰাক্ৰমশালী পুৰুষে কেতিয়াও গৰ্জন কৰি নিজ প্ৰভাবৰ কথা নকয়, তুমি পাপাশ্বাসকলৰ ভিতৰত নিকৃষ্ট, সেয়েহে মিছাতে গৰ্ব কৰিছা। হে ৰাক্ষসেন্দ্ৰ, তোমাৰ বল, বীৰ্য্য পৰাক্ৰম সকলো মোৰ জনা আছে। মিছাতে গৰ্ব কৰাৰপৰা তোমাৰ কি লাভ? মই শব-ধনু হাতত লৈ ইয়াতেই থিয় দি আছো, আই! কি কৰিব পাৰা কৰা।” লক্ষ্মণে এইদৰে কোৱাত বাৰণে ত্ৰুদ্ধ হৈ সুন্দৰ পাখী লগোৱা সাতপাট শব নিক্ষেপ কৰিলে; লক্ষ্মণে সোণৰ পাখী লগোৱা সুতীক্ষ্ণ শবৰ দ্বাৰা সেই সকলো শব কাটি পেলালে। সৰ্পৰাজৰ কণা কাটি পেলোৱাৰ নিচিনাকৈ বাৰণৰ সেই শবসমূহে কাটি পেলোৱাত তেওঁৰ খং ছুগুণে চৰি উঠিল আৰু আন আন বহুত ক্ষিপ্ৰগতিসম্পন্ন শব-নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া ৰামানুজ লক্ষ্মণেও ক্ষুব্ধ, অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ, উত্তমকৰ্ণ, তল্ল আদি অতি তীব্ৰ শবসমূহৰ দ্বাৰা বাৰণৰ সকলো শব ছিন্ন-ভিন্ন কৰি অকণমানো বিচলিত নোহোৱাকৈ তাতে বৈ থাকিল। লক্ষ্মণে এইদৰে শবজাল ব্যৰ্থ কৰি দিয়াত ত্ৰিদশাবি বাৰণে তেওঁৰ হাতৰ ক্ষিপ্ৰতা দেখি বিস্মিত হল আৰু পুনশ্চ তেওঁৰ শৰীৰলৈ তীক্ষ্ণশবসমূহ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বজ্জসম বেগবান মহেন্দ্ৰতুল্য বীৰ লক্ষ্মণেও অতি তীক্ষ্ণ তীক্ষ্ণ অগ্নিসম প্ৰদীপ্ত বাণসমূহ ৰাক্ষসৰাজৰ বধৰ অৰ্থে প্ৰয়োগ কৰিবলৈ ধৰিলে। বাৰণে সেই সুতীক্ষ্ণ বাণবোৰ বিচ্ছিন্ন কৰি ব্ৰহ্মদন্ত কালাগ্নিসম এপাট শবৰে লক্ষ্মণৰ ললাটপ্ৰদেশত আঘাত কৰিলে। তেতিয়া বাৰণৰ দ্বাৰা শববিদ্ধ হৈ লক্ষ্মণ অলপ কাতৰ হল, তেওঁৰ হাতৰ ধনু শিথিল হল, কিন্তু অলপ পিচতে সংজ্ঞা লাভ কৰি অতি কষ্টে ত্ৰিদশাবি বাৰণৰ হাতত থকা ধনুখন কাটি দিলে। ধনুখন কাটি দিয়াৰ পিচত লক্ষ্মণে তিনিপাট তীক্ষ্ণশবৰ দ্বাৰা বাৰণক আঘাত কৰিলে, ফলত অলপ সময়ৰ কাৰণে বাৰণ বিমুগ্ধ হৈ থাকি তাৰ অলপ পিচতেই সংজ্ঞা লাভ কৰিলে। এই সময়ত বাৰণৰ হাতৰ ধনু বিচ্ছিন্ন, নিজে শবৰ আঘাতত অৱশ্য, শৰীৰ তেজ আৰু ৰেদে অবলিপ্ত; তথাপি ভগৱান ব্ৰহ্মাৰপৰা

পোৱা ঊগ্রহশক্তিসম্পন্ন শক্তিপাট তুলি লৈ তেওঁ লক্ষ্যলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। এই শক্তি ধূম্মিমিশ্ৰিত বহিস্থ সমুদ্ৰল; বান্ধসৰাজ্যাধিপতি ৰাৱণে তাক তুলি লোৱা যাত্ৰাকে ৰাম্ভববোৰৰ মনত আতঙ্কৰ সৃষ্টি হল। শক্তি অস্ত্ৰ পৰিবলৈ ধৰাৰ লগে লগে ভবভানুজ লক্ষ্যলৈ আহুতিপ্ৰদত্ত অগ্নিসদৃশ বাণসমূহৰ দ্বাৰা তাক ঐতিবোধ কৰাৰ চেষ্টা কৰা সত্ত্বেও সেই শক্তিশোভা লক্ষণৰ হুই বাহুব মাজৰ বিশাল বক্ষস্থলত আঘাত কৰিলে। পৰমশক্তি-শালী বহুপ্ৰবীৰ লক্ষণ ৰাৱণৰ শক্তি অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা আহত হৈ মাটিত ঢলি পৰিল আৰু লগে লগে বজা ৰাৱণে তেওঁক বিতত হৈ পৰি যোৱা দেখি হুই হাতেৰে তেওঁক তুলি লবলৈ চেষ্টা কৰিলে।* কিন্তু কি আচৰিত যিজন হুই হাতেৰে হিমাচল মন্দিৰ পৰ্বত, মেকগিৰি আনকি দেৱতাসকলে সৈতে ত্ৰৈলোক্যকো তুলি লব পাৰে, সেইজনেই আজি ভবভানুজ লক্ষণক তুলি লব নোৱাৰিলে। যেতিয়া ব্ৰহ্মাৰ শক্তি অস্ত্ৰই লক্ষণৰ বুকুভেদ কৰিব পাৰিলে, সেই সময়ত তেওঁ বিষ্ণুৰে সূনিশ্চিত এক অংশ এই কথাটো লক্ষণৰ শ্ৰবণ হোৱাত ৰাৱণে তেওঁক তুলি লব নোৱাৰিলে। লক্ষণ দানব দৰ্পহাৰী এই কাৰণতে হাতেৰে আকোঁ-ৱালি ধৰিও দেবাৰি দানবে তেওঁক লবাবকে নোৱাৰিলে।

১১২—১২০। ঠিক এনে সময়তে বায়ুপুত্ৰ হনুমান ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ তালৈ লৰি আহিল আৰু ৰাৱণৰ বুকুত বজ্জসদৃশ এক মুষ্টি প্ৰহাৰ কৰিলে। হনুমানৰ এই মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ পাই বান্ধসৰাজ ৰাৱণ আঠকাটি কঁপি কঁপি মাটিত পৰিল আৰু তেওঁৰ মুখ, চকু আৰু কাণেদি তেজৰ স্ৰোত ববলৈ ধৰিলে, আৰু লগে লগে মূৰ ঘূৰাই চৈতন্যবিহীন হৈ বখত বহি পৰিল আৰু তেনেই সংজ্ঞাশূন্য হৈ ভিষ্ঠি নোৱৰা হল। ভীমপৰাক্ৰমশীল ৰাৱণ এইদৰে সংজ্ঞাশূন্য হোৱা দেখি ঋষিকুল, বান্ধবসকল আৰু দেৱতা আৰু অশুৰগণে হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে। ইতিমধ্যে তেজস্বী হনুमानে ৰাৱণৰ শবাঘাতত পীড়িত লক্ষণক হুই হাতেৰে তুলি বাঘৰ বাঘৰ গুৰিলৈ লৈ আহিল। বায়ুপুত্ৰ হনুমান লক্ষণৰ সুজ্ঞদ, আৰু তেওঁৰ পৰম ভক্ত, এতেকে শত্ৰুৱে যাক লবাবকে নোৱাৰিছিল, বান্ধব হনুমানৰ ওচৰত তেৱেঁই আকোঁ নিচেই পাতল হৈ পৰিল। ইতিমধ্যে যি শক্তি অস্ত্ৰই লক্ষণক বিকি ধৰিছিল, লক্ষণক এবি সেই অস্ত্ৰই পুনঃ ৰাৱণৰ বখৰ সেই স্থানলৈ গল। তাস পিচত ঘোৰতব সেই যুদ্ধত ৰাৱণে চৈতন্য লাভ কৰি পুনঃ তেওঁৰ মহৎ ধনু

* পৰিবোৱা অৱস্থাত ৰাৱণে এইদৰে হাতেৰে তুলি লবলৈ চেষ্টা কৰাৰ টীকাকাৰ সকলে এটা শুচ অৰ্থ ইয়াত প্ৰকাশ কৰিবলৈ বিচাৰিছে। ইয়াৰ আগতে ইন্দ্ৰজিতৰ শক্তিশেলত বান্ধ খাই থকাৰ-পৰা লক্ষণ পুনৰ্জীৱিত হোৱা দেখি ৰাৱণৰ আশঙ্কা হল এইবাবে সূৰ্জিত অবস্থাপৰা লক্ষণ আকোঁ উঠি বহিব। এতেকে ইয়াৰপৰা নিব পাৰিলে তেওঁক সম্পূৰ্ণৰূপে বধ কৰিব পাৰিব অথবা সাগৰত নিক্ষেপ কৰি দিলে, বাম লক্ষণবিহীন হৈ দুখতে এনেদৰে উত্ততি যাব।

আৰু মৃতীক শববোৰ হাতত তুলি ললে। ইপিনে শত্ৰুহন্তা লক্ষ্মণেও বিজ্ঞৰ এক অংশ— এই কথা স্মৰণ কৰি অস্ত্ৰৰ আঘাতৰ পৰা মুক্ত হৈ স্তম্ভিত হ'ল।

১২১—১৩০। ইতিমধ্যে বাম বৃহৎ বান্দৰসৈন্যবাহিনীৰ বীৰবোৰ নিপাতিত হোৱা দেখি বাৰণৰ ওচৰলৈ খেদি গ'ল। তেতিয়া হনুমাণে তেওঁৰ পিচকালৰপৰা গৈ তেওঁক কবলৈ ধৰিলে, “হে বাম, বিজ্ঞে গৰুড়ৰ পিঠিত উঠি যিদৰে দেৱতাসকলৰ শত্ৰুবোৰক শাসন কৰিছিল, আপুনিও সেইদৰে মোৰ পিঠিত আৰোহণ কৰি এই বান্দৰক এসেকা দিয়ক।” তেতিয়া বামপুত্ৰৰ কথা শুনি বামেও তেওঁৰ পিঠিত উঠি বাৰণক বধৰ ওপৰত বহি থকা দেখা পালে। বাৰণক দেখা মাত্ৰকে বিজ্ঞে যিদৰে বিৰোচনপুত্ৰ বলিক আক্ৰমণ কৰিছিল তেওঁৰো অস্ত্ৰ তুলি লৈ বাৰণৰ ওচৰলৈ খেদি গ'ল। ধনুৰ জ্যোত বজ্জ্বলনিসদৃশ শব্দ কৰি গভীৰস্বৰে বান্দৰৰাজ বাৰণক সম্বোধন কৰি তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, “হে বান্দৰপ্ৰবৰ; মোৰ ঘোৰতৰ অশ্ৰয় এই কাম কৰি এতিয়া তোৰ ৰক্ষা ক'ত? তই ইন্দ্ৰ, যম, আদিভা ব্ৰহ্মা, অগ্নি অথবা শঙ্কৰৰ আশ্ৰয় ললেও, অথবা দশোদিকৰ যি কোনো ঠাইলৈ পলাই গলেও আজি তোৰ ৰক্ষা নাই। যিহেতুকে তোৰ শক্তি-অস্ত্ৰৰ প্ৰভাৱত লক্ষ্মণ আহত আৰু পৰম বিষন্ন হৈ আছে এই কাৰণতে পুত্ৰ-পৌত্ৰে সৈতে তোৰ আৰু এই বান্দৰসকলৰ মৃত্যু স্বৰূপে মই এই মুহূৰ্ত্তলত অৱতীৰ্ণ হৈছো। তই জানি বাখিবি, এই ময়েই শবসমূহৰ দ্বাৰা অতিশয় ঘোৰাকৃতি অতি উন্নত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত জনস্থান নিবাসী চৈধ্য হাজাৰ বান্দৰ বধ কৰিছো।”

১৩১—১৪১। বাঘৰ বামৰ কথা শুনি মহাবলশালী বান্দৰৰ খং বাঢ়ি উঠিল। পূৰ্বৰ বৈশ্বাংগৰ স্মৰণ কৰি কালাগ্নিসম প্ৰদীপ্ত শবসমূহৰ দ্বাৰা তেওঁ বামক বহন কৰি অনা হনুমানক আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। বান্দৰে শৰজালৰ দ্বাৰা আঘাত কৰাত স্বভাৱতে উগ্ৰতেজস্বী হনুমানৰ তেজ আৰু বাঢ়ি উঠিল। ইতিমধ্যে মহাতেজস্বী বামচক্ৰেই বান্দৰপ্ৰৱৰ হনুমান এইদৰে আহত হোৱা দেখি তেওঁ আৰু অধিক ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল। তেওঁ বাৰণক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু তীক্ষ্ণ শবসমূহৰ দ্বাৰা তেওঁৰ বধ, চক্ৰ, বধৰ অংগ, ধ্বজা, বৃহৎ পতাকা, সাৰথি, শূল আৰু খড়্গ সকলো ছেদন কৰিলে আৰু তাৰ পিচতেই ভগবান ইন্দ্ৰেই তেওঁৰ বজ্জ্বৰ দ্বাৰা মেক পৰ্বত বিদীৰ্ণ কৰাৰ নিচিনাকৈ জীৱান বামচক্ৰেয়ো তেওঁৰ বজ্জ্বসদৃশ শবৰ দ্বাৰা বাৰণৰ স্পৰ্শিত বিশাল বনুঃস্থল ভেদ কৰিলে। কি আশ্চৰ্য্য! যি জনে বজ্জ্বপাত হোৱাৰ সময়তো অধীৰ বা বিচলিত হোৱা নাছিল আজি বামৰ শব্দত লোঁট বীৰেই ভীষণভাৱে পীড়িত হ'ল আৰু তেওঁৰ হাতৰ ধনু স্নানকি পৰিল। শবজালত বান্দৰ ব্যাকুল হৈ উঠা দেখি মহাত্মা বামে প্ৰদীপ্ত অৰ্দ্ধচক্ৰবাণ নিক্ষেপ কৰি

বান্ধসবাজৰ আদিভ্যাসমবৰ্ণবিশিষ্ট কিৰীটিটো কাটি দিলে। এনে অৱস্থাত বান্ধৰ বিষহীন সৰ্প অথবা বান্ধবিহীন সূৰ্য্যাসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি ক্ৰীত্ৰীণ আৰু কিৰীটিবিচ্ছিন্ন হোৱাত বামে যুদ্ধক্ষেত্ৰতে তেওঁক কলে, “বান্ধ, তুমি অতি ভয়ঙ্কৰ স্তম্ভ এটা কাম কৰিলা আৰু মোৰ বহুত বীৰসৈন্যৰ বিনাশ কৰিলা, কিন্তু তুমি এতিয়া বৰ পৰিশ্ৰান্ত এতেকে আজিয়েই তোমাক বধ নকৰো। মই বুজিব পাৰিছো তুমি এতিয়া যুদ্ধত বিশেষ-ভাৱে ক্লান্ত হৈছা, এতেকে হে নিশাচৰ, তুমি এতিয়া লক্ষ্যলৈ গৈ অলপ আশ্ৰয় হোৱা-গৈ আৰু পিচত বধত আবোহণ কৰি ধনু হাতত লৈ আহি মোৰ বল-বীৰ্য্য বুজি লবা।”

১৪২—১৪৪। বামে এইদৰে কোৱাত হতদৰ্প বান্ধে লক্ষ্যত প্ৰৱেশ কৰিলে : তেওঁৰ ধনু খণ্ডিত, বধৰ অশ্ব আৰু সাৰথি নিহত, শৰীৰ শবজালত জৰ্জৰিত আৰু কিৰীটি বিচ্ছিন্ন, মনৰ উৎসাহ আৰু আনন্দ তেনেই বিলুপ্ত। মহাবলশালী দেৱদানৱশত্ৰু বান্ধসবাজ বান্ধ লক্ষ্যত প্ৰৱেশ কৰাত বামে যুদ্ধক্ষেত্ৰতে লক্ষ্যে সৈতে শববিন্দু সকলো বান্ধৰ সৈন্যকে শবমুক্ত কৰিলে। দেৱতাসকলৰ পৰমশত্ৰু বান্ধে এইদৰে যুদ্ধত ভঙ্গ দিয়াত সুবাসুৰ, ভূতগণ, সমুদ্ৰকে লৈ সকলো দিগ্গন্ত, সকলো মহাবল-গণ আৰু জলচৰ আৰু স্থলচৰ সকলো প্ৰাণীয়েই পৰম হৰ্ষাশ্বিত হল।*

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একোনষষ্ঠিতম সৰ্গ সমাপ্ত

ষষ্ঠিতম সৰ্গ

কুন্তকৰ্ণৰ নিজাভক্ত আৰু বান্ধৰ ওচৰলৈ গমন

১-২১। বামৰ বাণৰ ভয়ত জৰ্জৰিত হৈ বান্ধে লক্ষ্যত প্ৰবেশ কৰিলে, তেওঁৰ দৰ্প চূৰ্ণ হোৱাত তেওঁৰ মন শোকত অভিভূত হ'ল। সিংহৰ হাতত মাতঙ্গৰ অথবা গৰুড়ৰ হাতত সাপৰ যেনে দশা হয় মহাত্মা বামৰ হাততো বজা বান্ধৰ তেনে দশা হল। বিহ্বলতৰ দৰে চকল জ্যোতিপূৰ্ণ ব্ৰহ্মলগ্ন সদৃশ বামৰ বাণলম্ব-হৰ কথা ভাবি তেওঁৰ অন্তৰ ব্যাধিত হল। তাৰপিচত সৰ্বক্ৰোধে সোণৰ দিবা আসনত বহি বান্ধসবোৰৰ পিনে চাই তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, “ইমান দিনে যি উগ্ৰ-

* টীকাৰে মতে ভাদ্ৰ মাহৰ শুক্লা বতী তিথিত বামৰ হাতত বান্ধৰ এই পৰাজয়।

ভগ্নতা সাধন কৰিছিলে। সেই সকলো ব্যৰ্থ হল, যিহেতু ইন্দ্ৰসম পৰাক্ৰমশালী হৈয়ো এজন মানুহৰ হাতত পৰাজিত হব লগীয়া হল। এতেকে বুজিলে “মানুহৰ পৰাহে তোমাৰ ভয়” ব্ৰহ্মাৰ এই ঘোৰ উক্তি এতিয়া কাৰ্য্যত প্ৰতিকলিত হোৱাৰ উপক্ৰম হৈছে। ব্ৰহ্মাৰ ওচৰত দেৱ-দানব, গন্ধৰ্ব, যক্ষ, বাক্ষস, পল্লগ এই সকলোৱে যেন মোক বধ কৰিব নোৱাৰে— এই বৰহে মই বিচাৰিছিলে।, মানুহেও যেন বধ কৰিব নোৱাৰে তেনে বৰ মই বিচৰা নাছিলে।। পূৰ্বতে ইক্ষাকুকুল জাত বজা অনাবণাই* যিদৰে কৈছিল, মোৰ অনুমান হৈছে দশবধপুত্ৰ এই বামচক্ৰই সেই মনুষ্য। অনাবণাই কৈছিল, “হে বাক্ষসাধম দুৰ্ম্মতি বাৰণ, মোৰ বংশত এনে এজন পুৰুষ উপজিব যি পুত্ৰই অমাত্য, সৈন্যবল, অশ্ব আৰু সাৰথিৰে সৈতে তোমাক যুদ্ধত নিহত কৰিব। একালত বেদবতীৰ ওপৰত বল প্ৰয়োগ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰাত তেওঁ মোক অভিসম্পাত দিছিল; এতিয়া বুজিলে। সেই বেদবতীয়ে মহাভাগা জনকনন্দিনী সীতা ৰূপে জন্মগ্ৰহণ কৰিছে। **উমা, নন্দীশ্বৰ, বজ্জা, বৰ্ণকন্যা (পুঞ্জিকান্ধলা) এই সকলোৱে মোক যিদৰে অভিশাপ দিছিল, এতিয়া সেইবোৰ কাৰ্য্যত প্ৰতিকলিত হবলৈ ধৰিছে, ঋষিবাক্য কেতিয়াও মিছা নহয়। এতেকে এইবোৰ বুজিগুনি তোমালোকে এই আপদৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ যত্ন কৰা উচিত। মোৰ মতে তোমালোক বাক্ষসবোৰে সকলো বাজপথ, প্ৰাসাদদ্বাৰ আৰু চাৰিও ফালৰ প্ৰাচীৰৰ উচ্চতম স্থানবোৰ বক্ষা কৰি থাকা; আৰু দেৱতা আৰু দানবকুলৰ দৰ্শহাৰী অসীম শক্তিসম্পন্ন কুন্তকৰ্ণক জগাই তোলা; ব্ৰহ্মাৰ শাপত তেওঁ এতিয়া নিদ্ৰিত অৱস্থাত।” তাৰপিচত গ্ৰহস্বৰ নিধন আৰু নিজৰ পৰাভবৰ কথা উপলব্ধি কৰি মহাবলশালী বাৰণে ভীমপৰাক্ৰম বাক্ষসবোৰক কলে, “তোমালোকে দ্বাৰদেশবোৰ বক্ষা কৰি থাকিবলৈ যত্নপৰায়ণ হোৱা আৰু প্ৰাচীৰসমূহত আৰোহণ কৰি সেইবোৰো বক্ষা কৰি থাকা। কুন্তকৰ্ণ এতিয়া নিদ্ৰাভিভূত, তেওঁ কামমুগ্ধ হৈ মুখতে

*বালকাণ্ড ১৩৩—১৩৪ পৃষ্ঠা স্তম্ভ ১।

**উমা— মহাদেবে সৈতে ৰতিজিয়াত মস্ত থকা কালত হাতেৰে খামোচ মাৰি ধৰি কৈলাস পৰ্বত লৰাই দিঘাত উমাই শাপ দিছিল যে তিৰোতাৰ কাৰনেহে বাৰণৰ মৃত্যু হব।

নন্দীশ্বৰ— শিৱদূত নন্দীশ্বৰৰ ৰূপদেখি ইতিকিং কৰাত নন্দীশ্বৰে শাপ দিছিল “মোৰে নিচিনা ৰূপবিশিষ্ট ৰাক্ষসৰ হাতত হে তোৰ কুল ধ্বংস হব।”

বজ্জা— বজ্জাক পাবলৈ ইচ্ছা কৰাত নলকুবৰে শাপ দিছিল যে স্বামীপদত বৰণ কৰিবলৈ ইচ্ছা নকৰা কোনো ৰক্ষীৰ গাত হাত দিলেই বাৰণৰ মূৰ সাত খণ্ডত শীৰ্ষ বিশীৰ্ষ হব।

বৰ্ণকন্যা— বৰ্ণকন্যা পুঞ্জিকান্ধলাৰ ওপৰত বল প্ৰকাশ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰাত ব্ৰহ্মাই শাপ দিছিল যে অকামাৰ্জী দ্বীপ ওপৰত হাত দিলে বাৰণৰ মৃত্যু হব।

টোপনি গৈ আছে, তেওঁক জগাই তোলা। এই বাক্সে একেবাহে সাত, আঠ ন, বা দহমাহ শুই থাকে। অলপতে মন্ত্ৰণা কৰি উঠি পুনঃ নিজাভিকৃত হোৱাৰ আজি ন দিন হল। যুদ্ধত তেওঁ সকলো বাক্সৰ ভিতৰতে শ্ৰেষ্ঠ। অকল তেওঁই বান্ধববোৰ আৰু ৰাজপুত্ৰ হুজনক খিতাতে বধ কৰিব। যুদ্ধত তেওঁ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰমবিক্ৰমশীল। হায়! এনেহেন বীৰ কুন্তকৰ্ণই যুদ্ধজনৰ নিচিনাকৈ গ্ৰাম্য সুখত মত্ত হৈ থাকি এতিয়াও নিদ্ৰাৰ অধীন হৈ আছে। বৰ্ত্তমানে কুন্তকৰ্ণক জগাই তুলিব পাৰিলে এই দাকণ যুদ্ধত বামৰ পৰা হোৱা পৰাভবৰ ছুখ মোৰ আৰু নাথাকিব। কুন্তকৰ্ণৰ শক্তি ইলুতুল্য, কিন্তু মোৰ এই বোৰ বিপদত যদি সহায়-স্বৰূপে মই তেওঁক নাপাওঁ তেন্তে তেওঁৰ সেই শক্তিৰ পৰা মোৰ কি লাভ হব ?”

২২-৪৪। বাক্সৰাজৰ কথা শুনি বাক্সবোৰে তেওঁৰ আদেশ মতে ভেজমঙহে পৰিপূৰ্ণ খাদ্য, গন্ধ মালা আৰু আন আন ভোজন সামগ্ৰী লগত লৈ সসজ্জমে কুন্তকৰ্ণৰ থকা ঠাইলৈ প্ৰস্থান কৰিলে। চাৰিওফালে এক যোজন বিস্তৃত বৃহৎ বৃহৎ ছুৱাৰ সমষ্টিত, ফুলৰ গন্ধে সুবাসিত কুন্তকৰ্ণৰ বমণীয় গুহাৰ ভিতৰত প্ৰবেশ কৰি মহাবলশালী বাক্সবোৰে কুন্তকৰ্ণৰ নাকৰ নিঃশ্বাসতে ইকালে সিকালে বাগবি পৰিও অতিকষ্টে বহুত যত্ন কৰি তাত প্ৰবেশ কৰিলে। তাত প্ৰবেশ কৰি বাক্সবীৰ সকলে দেখিলে যে গুহাৰ ভিতৰত সোণবস্ত্ৰে বন্ধোৱা মজিয়াৰ ওপৰত ভীম পৰাক্ৰমশীল কুন্তকৰ্ণ শুই আছে। তেওঁলোকে দেখিলে টোপনিতে তেওঁৰ শৰীৰে বিকৃতাকাৰ ধাৰণ কৰাত খহিপৰা পৰ্ব্বত এখনৰ সমান হৈ তেওঁ তাত পৰি আছে, এনে অৱস্থাত তেওঁলোক সকলোৱে এক গোট হৈ তেওঁক এই মহানিজাৰ পৰা জগাই তুলিবলৈ যত্নবান হল। তেওঁলোকে দেখিলে যে টোপনিতে ভীমপৰাক্ৰম-শালী তেওঁ মহাসৰ্পবৎ গুজৰি আছে, তেওঁৰ শৰীৰৰ নোমবোৰ খিয় খিয় আৰু তেওঁৰ নাকৰ নিঃশ্বাসতে বাক্সবোৰ চাৰিওফালে ঘূৰি ঘূৰি বাগবি পৰিছে। তেওঁৰ নাকৰ ফুটা ছটা ভয়ঙ্কৰ, মুখখন পাভালপূৰীৰ সমান বহল আৰু বিচনাৰ ওপৰত সৰ্ব্বশৰীৰৰ মঙহৰ তেল আৰু তেজৰ গোন্ধে পৰিপূৰ্ণ। তেওঁৰ হাতত সোণৰ অস্ত্ৰ * আৰু তেওঁৰ কিবীটি সূৰ্য্যসম প্ৰভাৱিত। এনে অৱস্থাত বাক্সবোৰে শত্ৰুদমন সেই কুন্ত-কৰ্ণক দেখা পালে। তাৰপিচত মহা মহা বাক্সবোৰে বাক্সশ্ৰেষ্ঠ কুন্তকৰ্ণৰ তুলিব অৰ্থে অসংখ্য জীৱজন্তু দ’মাই থলে, পহু, ম’হ আৰু গাহঁৰিবোৰ আনি তাত ৰাখিলে আৰু পৰ্ব্বতাকাৰ কৰি তাত দ’মাই থলে; তেজৰ কলহ আৰু নানাউষহৰ সঙ্কলন তাত বসুনাই

* ওপৰ হাতত শিক্কা বালাৰ নক্স।

খালে। তাৰপিচত বহুমূল্য চন্দনেৰে ভেওঁৰ শৰীৰটো লেপি দিলে আৰু দিব্য মালা আৰু সুগন্ধি জ্বাৰ জ্বাণ কৰালে। ভেওঁৰ চাৰিকালে ধূপ জ্বলাই দি সকলোকাল সুগন্ধময় কৰিলে, কিছুমানে ভেওঁক স্তুতি কৰিব ধৰিলে আৰু কিছুমানে মেঘ গম্ভীৰ স্বৰে ভেওঁৰ চাৰিকালে গৰ্জ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে; কোনোৱে চক্ৰসদৃশ বিমল শঙ্খত সু-দিলে আৰু কিছুমানে আমনি লগি ঋতে একেলগে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে, কিছুমানে হাতেৰে চাপৰি বজালে, কিছুমানে হাতেৰে টনাটনি কৰিবলৈ ধৰিলে, এইদৰে কুন্তকৰ্ণক জগাই তুলিবলৈ চাৰিকালে ভীষণ শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। ক্ৰমাৎ শব্দ, ভেৰী পণবৰ ধ্বনি, হাতৰ চাপৰি, বান্ধসবোৰৰ সিংহনাদ সকলো মিলিত হৈ দশোদিশ পৰিপূৰ্ণ কৰি তোলাত তাৰ প্ৰভাৱত ওপৰলৈ উৰি যোৱা গগণবিহাৰী চৰাইবিলাক ভং-মং হেৰুৱাই তললৈ পৰি যাবলৈ ধৰিলে। এনেবোৰ ভীষণ শব্দতো মহাবলবান কুন্তকৰ্ণ সাৰ নোপোৱা দেখি বান্ধসবোৰৰ ভুগুণী, মুৰল, গদা, শেল শৃঙ্গ আদি হাতত লৈ সুখেৰে শুই থকা কুন্তকৰ্ণৰ বুকুত আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু কিছুমানে যুষ্টি প্ৰহাৰো শোধালে। এনেবোৰ কৰাতো কুন্তকৰ্ণই সাৰ নাপালে, বৰং ভেওঁৰ নাকৰ নিঃশ্বাসত বান্ধসবোৰ ভেওঁৰ সন্মুখত থিয় দি থাকিব নোৱাৰা হল। তাৰ পিচত ভীমপৰাক্ৰমশীল বান্ধসবোৰে সাজসজ্জাৰে সজ্জিত হৈ ভেৰী, মৃদঙ্গ, পণব, শঙ্খ আৰু কুন্তবাজ বজাব ধৰিলে আৰু দহ হাজাৰ বান্ধসে একেলগে গোটেখাই পুঞ্জীভূত নীলবৰ্ণৰ কাজলবাণিৰ নিচিনা কুন্তকৰ্ণক বেড়ি ধৰিলে। কিছুমানে ভেওঁক আঘাত কৰিলে আৰু কিছুমানে চীৎকাৰ কৰিব ধৰিলে, কিন্তু তথাপিহে কুন্তকৰ্ণই সাৰ নাপালে।

৪৫—৪৭। এইদৰে চেষ্টা কৰিও বান্ধসবিলাকে ভেওঁক সাৰ পোৱাৰ নোৱৰাত ভেওঁলোকে তাতোকৈ দাকন আৰু গুৰুতৰ প্ৰণালী হাতত লবলৈ ব্যবস্থা কৰিলে। ভেওঁলোকে হাতী, ঘোঁৰা, উট, গাধাবোৰ পালে পালে ওপৰত তুলি দি হাতৰ মাৰি আৰু অকুপেৰে সিহঁতক শৰীৰত যিমানখিনি শক্তি আছে তাৰে তাড়না কৰিবলৈ ধৰিলে, কিছুমানে শঙ্খ, ঘণ্টা, মৃদঙ্গ, আদি বজাবলৈ ধৰিলে আৰু কিছুমানে ডাঙৰ ডাঙৰ কাঠবিলাকেৰে ভেওঁৰ শৰীৰৰ আঘাত কৰিব ধৰিলে। এইদৰে দুদিনৰ মুহূৰ্তৰ প্ৰহাৰ আৰু নানাবিধ বাদ্য বাদনত পৰ্বত পাহাৰ বনভূমিকে আদি কৰি সমগ্ৰ লক্ষ্মীপুৰী পৰিপূৰ্ণ হৈ উঠিল, কিন্তু কুন্তকৰ্ণই হলে সাৰ নাপালে।

৪৮—৪৯। তাৰপিচত চিক্চিকীয়া সোণৰ মাৰিৰে একেলগে এহেজাৰ ভেৰীত কোব দিয়াতো যেতিয়া কুন্তকৰ্ণই সাৰ নাপাই ব্ৰহ্মাৰ শাপত নিজাৰ বশীভূত হৈয়ে থাকিল, তেতিয়া বান্ধসবোৰে ভীষণ ক্ৰোধ হৈ উঠিল আৰু সেই বান্ধসক জগাই

তুলিবলৈ তেওঁলোকে আনবকমৰ পৰাক্ৰম দেখুৱাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। কিছুমানে ভীষণ শব্দযুক্ত ভেৰী বজালে, কিছুমানে তেওঁৰ চুলি উভাৰিব ধৰিলে আৰু কিছুমানে কাণকে কামুৰি দিলে, কিছুমানে শই শই পানীৰ কলহ কাণত ঢালি দিলে আৰু কিছুমানে তেওঁৰ বুকুত, শৰীৰৰ সকলো অঙ্গত আৰু মূৰত মুদগৰেৰে আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু জৰি লগাই শতস্ৰী অস্ত্ৰ তেওঁৰ শৰীৰলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। কিন্তু এইদৰে আঘাত প্ৰাপ্ত হৈয়ো মহাকায় সেই বাক্সে সাৰ নাপালে। তাৰ পিচত হাজাৰ হাতী তেওঁৰ শৰীৰৰ ওপৰেদি চলাই দিয়া হল। তেতিয়া কুস্ত-কৰ্ণই প্ৰবল স্পৰ্শৰ জ্ঞান লাভ কৰি সাৰ পাই গ'ল। গাত পৰিবলৈ ধৰা গিৰিশৃঙ্গ আৰু বৃক্ষৰ ভীষণ প্ৰহাৰৰ কথা তেওঁ তেতিয়া অনুভব কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু টোপনিয়ৈ এৰা দিয়াত ভোক আৰু ভয়ৰ তাড়নাত তেওঁ হামি এটা মাৰি থিতাতে উঠি বহিল। সাপৰ কণা আৰু পৰ্ব্বতশৃঙ্গ সদৃশ বজ্জৰ নিচিনা শ্লুকঠিন হাত দুখন নিক্ষেপ কৰি বড়বাৰ* দৰে মুখখন মেলি বিকত আকাৰে হামিয়াবলৈ ধৰিলে। এইদৰে বাৰে বাৰে হামি মাৰোতে পাতাল সদৃশ তেওঁৰ মুখমণ্ডল মেৰুপৰ্ব্বতৰ শিখৰত উদ্ভিত হোৱা সূৰ্য্যৰ নিচিনা দেখা হৈছিল। মহাবলশালী কুস্তকৰ্ণই হামিয়াই হামিয়াই ভালদৰে জাগৃত হলত তেওঁৰ নাকৰ পৰা যি নিঃশ্বাস বলিবলৈ ধৰিলে তাক এনে লাগিছিল যেন পৰ্ব্বতৰ পৰা বতাহ হে বলিব ধৰিছে। সাৰ পাই সম্পূৰ্ণৰূপে ধিয় দিয়াত তেওঁৰ শৰীৰৰ ৰূপ যুগান্তকালৰ সৰ্বলোক বিধ্বংসী কালাগ্নিসদৃশ দেখা হৈছিল। তেওঁৰ চকু দুটিয়ে অগ্নিসদৃশ বিদ্যুজ্যোতিসম্পন্ন হোৱাত দুটা প্ৰদীপ্ত মহাপ্ৰহ সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল।

৬২-৭০। তাৰ পিচত বাক্সবোৰে বিবিধ প্ৰকাৰৰ খাদ্য বস্তু দেখুৱাই দিয়াত মহাবলশালী কুস্তকৰ্ণই গাহৰি আৰু ম'হ সকলোবোৰ খাই পেলালে। কুস্তকৰ্ণই বহুদিন একো নোখোৱাকৈ থাকি ক্ষুধিত আৰু তৃষ্ণাৰ্ত্ত হৈ আছিল, গতিকে মাংস, তেজ, মঙহৰ তেল আৰু মদ কলহে কলহে পান কৰিলে। তাৰ পিচত তেওঁ পৰিতপ্ত হৈছে বুলি বুজি নিশাচৰবিলাক তেওঁৰ ওচৰ চাপি গ'ল আৰু দুৰ দোৱাই নমস্কাৰ জনাই তেওঁৰ চাৰিও ফালে আগুৰি বহিল। টোপনিৰ আলাতে তেওঁৰ চকু তেতিয়াও আধামুদা অৱস্থাতে ফেচকুৰীয়াই আছিল। এই চকুকেই চাৰিওফালে এবাৰ চাই লৈ তেওঁ বাক্সবোৰক কলে। বাক্স প্ৰবৰ কুস্তকৰ্ণই সান্দ্রনাৰ্ণ বাক্যে সকলোকে সন্ধান জনাই, তেওঁক অসম্মত জগাই তোলাৰ বাবে অলপ আচৰিত হৈ কবলৈ ধৰিলে, “তোমালোকে আদৰ-সাদৰ কৰি যোক এইদৰে

*বড়বা—ভৃগুৰ্ভ অথবা সমুদ্ৰত থকা মাইকী ঘোঁৰা, যাৰ মুখেদি অগ্নি বাহিৰ হয়।

জগালা কিয় ? ৰজাৰ কুশল নে ? তেওঁৰ কোনো প্ৰকাৰৰ ভয়ৰ কাৰণ উপস্থিত হোৱা নাইতো ? অথবা হয়তো কোনো ভয়ৰ কাৰণেই উপস্থিত হৈছে নেকি যাৰ বাবে তোমালোকে ল'ৰালবিকৈ মোক জগাব লগা হৈছে । মই আজিয়েই ৰাক্ষসৰাজৰ সকলো ভয় নিৰ্মূল কৰিম, লাগিলে মহেন্দ্ৰ পৰ্বত বিদীৰ্ণ কৰিম, আৰু অগ্নিকো শীতল কৰিম । নিশ্চয় অলপীয়া কাৰণত মই এইদৰে শুই থকা অৱস্থাত মোক জগাব লগা হোৱা নাই । এতেকে মোক কিয় জগালা তাৰ প্ৰকৃত কাৰণটো মোক কোৱা ।

৭১-৭৭ । অৰিন্দম কুন্তকৰ্ণই অকালতে জগোৱাৰ বাবে আসন্ন কোনো বিপদৰ আশঙ্কা কৰি ক্ৰুদ্ধ হৈ এইদৰে কোৱাত ৰজাৰ সচিব যুপাক্ৰই কৃতাজলিপুটে কব ধৰিলে, “হে ৰাজন, দেৱতাসকলৰ পৰা আমাৰ কোনো ভয়ৰ কাৰণ উপস্থিত হোৱা নাই, কেবল মানুহৰ পৰা পোৱা ভয়েই আমাক ভীষণভাবে আতঙ্কিত কৰিছে । মানুহৰ পৰা আমাৰ যেনে ভয়ৰ কাৰণ উপস্থিত হৈছে কোনো কালতে দৈত্য আৰু দানবৰ পৰা আমাৰ তেনে ভয়ৰ কাৰণ উপস্থিত হোৱা নাছিল । বৰ্ত্তমানে পৰ্ব্বতাকাৰ ৰান্ধববোৰে এই লক্ষা অববোধ কৰি আছে ; সীতাক হৰণ কৰি অনা শোকতে ৰামে আমাক যিদৰে আক্ৰমণ কৰিছে তাৰ কাৰণেহে আমাৰ ভীষণ ভয় হৈছে । আপুনি জানে যে পূৰ্বতে এটা মাত্ৰ বান্দৰে এই লক্ষানগৰী পুৰি ছাই কৰি থৈছে আৰু কুমাৰ অক্ষই সদলবলে নাগসৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিৱৃত হৈ যুদ্ধ কৰা সন্বেও সেই বান্দৰে তেওঁক বধ কৰিলে । আনকি দেৱতাসকলৰ কণ্টকস্বৰূপ পুলন্ত্যনন্দন স্বয়ং ৰক্ষোগিপতি ৰাৱণেও আদিত্যসম তেজস্বী ৰামে ‘আজিলৈ যোৱাগৈ’ বুলি কোৱাতহে ৰামৰ হাতৰ পৰা মুক্তি পাই উভতি আহিব পাৰিলে । হায় ! ৰজা ৰাৱণৰ প্ৰাণ সংশয়স্বৰূপ যিটো অবস্থা দেৱতা, দৈত্য, দানবসকলৰ হাততো হোৱা নাছিল তেনে অবস্থা হ’ল ৰামৰ হাতত ; অথচ শেহত ৰামৰ নিৰ্দেশমতে মুক্তি লাভো কৰিলে ।

৭৮-৮০ । যুপাক্ৰৰ উক্তি আৰু তেওঁৰ ককায়েকৰ পৰাভবৰ কথা শুনি, কুন্তকৰ্ণৰ চকুযুৰি সম্পূৰ্ণভাবে মেল খালে ; তেওঁ যুপাক্ৰক কলে, “যুপাক্ৰ মই আজিয়েই প্ৰথমতে লক্ষ্মণে সৈতে সকলো কপি সৈন্য আৰু ৰাঘব ৰামৰ ওপৰত জয় লাভ কৰি পিচতহে ৰাৱণৰ লগত দেখা কৰিম । এই ৰান্ধববোৰৰ তেজ মাংসৰে ৰাক্ষসবোৰৰ পৰিতৃপ্তি সাধন কৰিম আৰু ৰাম আৰু লক্ষ্মণৰ বন্ধু থাই নিজে পান কৰিম ।”

৮১-৮৪ । কুন্তকৰ্ণৰ পৰ্ব্বপূৰ্ণ আৰু খঙতে নীতিবিকৃতকৰ এই কথা শুনি ৰাক্ষস

সেনাৰ অধিনায়ক মহোদৰে হাতযোৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে মহাবাহু আদিত্যে বাৰণৰ মুখৰ পৰা সকলো কথা শুনি লৈ দোষ-গুণ বিচাৰ কৰি চাইহে শত্ৰুপক্ষৰ গুপত মুক্ত জয়লাভ কৰা উচিত হব।” মহোদৰৰ কথা শুনি বান্ধসগণৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ মহাবল আৰু শক্তিসম্পন্ন কুন্তকৰ্ণই বাৰণৰ গুৰিলৈ যাবলৈ সাজু হল। ইতি-মধ্যে ভয়ঙ্কৰ চক্ষুবৃত্ত ভীমপৰাক্ৰমশালী কুন্তকৰ্ণ শুই উঠা দেখি বান্ধসবোৰ লবালবিকৈ বজা-দশগ্ৰীৱৰ প্ৰাসাদলৈ লৰ দিলে। তাত বজা বাৰণক শ্ৰেষ্ঠ আসনত বহি থকা দেখি তেওঁলোকে হাতযোৰ কৰি তেওঁক নিবেদন কৰিলে, “হে বান্ধসেশ্বৰ, আপোনাৰ আত্মা কুন্তকৰ্ণ জাগৃত হৈছে; এতিয়া তেওঁ তাৰ পৰাই যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰিব অথবা ইয়ালৈ অহাটোকে আপুনি বিচাৰে তেওঁ জানিব খুজিছে।” বাতৰি শুনি বাৰণ অতিশয় তুষ্ট হৈ তাত উপস্থিত থকা বান্ধসবোৰক কলে, “তেওঁক মই ইয়াত দেখা পাবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ। তোমালোকে যথাবিধি তেওঁক পূজা-অৰ্চনা কৰাগৈ। বাৰণে এইদৰে কোৱাত বান্ধসবোৰে পুনঃ তেওঁৰ ওচৰলৈ আহি কলে, “সকলো বান্ধস-কুলৰ শিৰোমণি বজাই আপোনাক তাত দেখা পাবলৈ ইচ্ছা কৰি আছে, এতেকে তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ আপোনাৰ আত্মাৰ মন হৰ্ষান্বিত কৰক এয়ে তেওঁৰ ইচ্ছা।” দুৰ্দ্ধৰ বীৰ কুন্তকৰ্ণই ককায়েকৰ আদেশ মানি বিচনাৰ পৰা জাপ দি উঠিল। তাৰ পিচত হাত মুখ ধুই স্নান কাৰ্য্য সমাপন কৰি পৰম আনন্দিত হৈ মদ্যপান ইচ্ছা কৰি বলবৃদ্ধিকাৰক মদ আনিবলৈ আদেশ দিলে। আজ্ঞা পোৱা মাত্ৰকে বান্ধসবোৰে তেওঁৰ পৰিতৃপ্তিৰ অৰ্থে বজাৰ আদেশ মানি ততালিকে মদ আৰু নানা তৰহৰ শুক্ল বস্ত্ৰৰ যোগান ধৰিলে। হুহাজাৰ কলহ মদ পান কৰি উঠি তেওঁ মদৰ জ্বালাত ইবৎ উন্মত্ত হল। তেতিয়া তেওঁৰ তেজ আৰু বলবৃদ্ধি পেৱাত ত্ৰুক্ষ কুন্তকৰ্ণ দেখিবলৈ কালান্তক যমসদৃশ হল। বান্ধস সৈন্যবোৰে সৈতে ককায়েকৰ ভবনলৈ যাত্ৰা কৰোতে তেওঁৰ খোজৰ ভৰত পৃথিবী কঁপি উঠিল।

৯৫—৯৮। সহস্ৰবান্ধি সূৰ্য্যই যিদৰে পৃথিবী উদ্ভাসিত কৰে কুন্তকৰ্ণয়ো তেওঁৰ শৰীৰৰ দীপ্তিতে সমগ্ৰ বাজপথ তেনেদৰে পোহৰ কৰি তুলিলে; আৰু বজাই ইন্দ্ৰৰ ভৰমলৈ যোৱাৰ নিচিনাকৈ চাৰিওফালে হাতযোৰ কৰি মালা গাঁধাদি থকা বান্ধসবোৰৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ ককায়েকৰ ভবনলৈ যাত্ৰা কৰিলে। হঠাতে বাহিৰলৈ ওলাই বনবাসী বান্ধসবোৰে শত্ৰুঘাতী পৰ্বতশৃঙ্গ সদৃশ উন্নত অজুলনীৰ সেই বীৰজৱক দেখি তেওঁলোকৰ দলপতিৰে সৈতে তেওঁলোক ভয়তে কঁপিবলৈ ধৰিলে। নিকপায় হৈ কিছুমানে সৰ্বজনশৰণ্য বামৰ শৰণ ললে, কিছুমানে ভয়তে ত্ৰস্ত হৈ বাগৰি পৰিল, কিছুমানে চতুৰ্দ্ধিকে পলাবলৈ ধৰিলে আৰু কিছুমান বা বাটতে গুই পৰিল। তেওঁ-

লোকে দেখিলে যে কিৰীটিধাৰী এই বীৰজন গিৰিযুগল সন্মুখ উন্নত আৰু নিজ ভেজবলৈ আদিত্যকহে যেন তেওঁ স্পৰ্শ কৰি আছে। বনবিহাৰী বান্ধববোৰে তেওঁৰ বিবৃদ্ধ অদ্ভুত এই ৰূপ দেখি ভয়তে ব্যাকুল হল আৰু যেনি তেনি দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত ষষ্ঠিতম সৰ্গ সমাপ্ত

একষষ্ঠিতম সৰ্গ

বিভীষণৰ দ্বাৰা ৰামৰ ওচৰত কুন্তকৰ্ণৰ পৰিচয়-প্ৰদান

১—৭। বান্ধববোৰৰ এই বিপৰ্য্যয় দেখি বীৰ্য্যবান মহাতেজস্বী ৰামচন্দ্ৰই ধনুখন হাতত লৈ কিৰীটিধাৰী মহাকায় কুন্তকৰ্ণৰ পিনে চকু ঘূৰাই চালে। পূৰ্বকালত ভগৱান নাৰায়ণে নিজৰ শৰীৰ বঢ়াই আকাশ ঢাকি পেলোৱাৰ নিচিনাকৈ বান্ধবৰ সজল মেঘসদৃশ সোণৰ অঙ্গদে বিভূষিত বৰ্দ্ধমান পৰ্বতাকাৰ শৰীৰটোলৈ চাই আৰু লগতে বান্ধব সৈন্তবাহিনী পলাবলৈ ধৰা দেখি আচৰিত হৈ বামে বিভীষণক নুখিলে, “সখা, লজ্জাৰ ভিতৰত পৰ্বতাকাৰ এই যে পুৰুষজনক দেখা যায়, এওঁ কোন ? তেওঁৰ মূৰত কিৰীটি, চকুখুৰি পিঙ্গল বৰণৰ আৰু দেখোঁতে বিহ্বাৎপূৰ্ণ মেঘখণ্ডৰ নিচিনা। তেওঁক পৃথিৱীৰ ধূমকেতুসদৃশ কোনোবা এটা স্তব্ধ প্ৰাণী যেন দেখা গৈছে; তেওঁক দেখিয়েই বান্ধববোৰে ইকালে সিফালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিছে। স্তব্ধহাৰীৰ এইজন কোন ? বান্ধবেই হওক অথবা অন্তৰ্বেই হওক তেওঁ কোন মোক কওক। এনেবিধৰ প্ৰাণীতো মই কোনো দিনে দেখা নাই।”

৮—২০। অক্লান্তকৰ্ম্মী ৰাজপুত্ৰ ৰামচন্দ্ৰই এইদৰে সোধাত মহাপ্ৰাজ্ঞ বিভীষণে তেওঁক কলে, “সখা, যিজনে যুদ্ধত যম আৰু ইন্দ্ৰক পৰাজিত কৰিছিল, ৰাধি বিজয়ৰ পুত্ৰ এওঁৰেই প্ৰতাপবান কুন্তকৰ্ণ। এওঁৰ সমকক্ষ প্ৰতাপবান বান্ধব আন কোনো নাই। হে ৰাম, তেওঁ যুদ্ধত দেৱ, দানৱ, যক্ষ, ভূজল, বায়োলী বান্ধব, পক্ষৰ্ব, বিদ্যাধৰ আৰু পন্নগক হাজাৰে হাজাৰে পৰাজিত কৰিছে। বিকৃত নেত্ৰবিশিষ্ট শূলপাণি মহাবলবাহী এই বান্ধবক দেৱতাসকলে বধ কৰিব নোৱাৰি সাক্ষাৎ কাল

বুলি সকলো তেওঁৰ পৰাক্ৰমত বিমূঢ় হৈছিল। এই কুন্তকৰ্ণ স্বভাৱতে জন্মবেপৰা তেজ আৰু শক্তিসম্পন্ন, আন আন ৰাক্ষসপ্ৰধান বীৰসকলে বৰ লাভৰ ফলতহে বলবান বুলি প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰিছে। এই ৰাক্ষস উপজি যেতিয়া নিচেই কেচুৱা অৱস্থাত আছিল তেতিয়াই ক্ষুধাৰ্ত্ত হৈ হাজাৰে হাজাৰে বহুত প্ৰজা ভক্ষণ কৰে। এইদৰে ভক্ষিত হবলৈ ধৰাত প্ৰজাবৰ্গই ভয়ত অস্থিৰ হৈ ইন্দ্রৰ শৰণ ললে আৰু তেওঁৰ ওচৰত সকলো কথা বৰ্ণনা কৰিলে। তেতিয়া বজ্জধাৰী ইন্দ্রই অত্যন্ত ক্ৰুদ্ধ হৈ কুন্তকৰ্ণৰ ওপৰত তীক্ষ্ণ বজ্জ নিক্ষেপ কৰিলে, বজ্জৰ আঘাত পাই মহাবলশালী কুন্তকৰ্ণই বিচলিত হৈ ভীষণবৰে চিৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। কুন্তকৰ্ণৰ চিঞৰ-বাখৰ শুনি প্ৰজাবৰ্গ আৰু অধিকতৰ ভীত হৈ উঠিল। তাৰ পিচত মহাবলবান কুন্তকৰ্ণই ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ ইন্দ্রৰ ঐবাৱতৰ দাঁত উভালি আনি ইন্দ্রৰ বুকুত আঘাত কৰিলে। এই আঘাতত ইন্দ্রৰ সমগ্ৰ শৰীৰৰ অলি যোৱাৰ নিচিনা হল। তেতিয়া দেৱ, দানৱ আৰু ব্ৰহ্মৰ্ষিসকল পৰম বিষন্ন হল আৰু প্ৰজাবৰ্গ আৰু ইন্দ্রক লৈ তেওঁলোকে ব্ৰহ্মলোকলৈ গল। তালৈ গৈ তেওঁলোকে প্ৰজাৰ ভক্ষণ, দেৱতাসকলৰ ওপৰত অত্যাচাৰ, আশ্ৰম ধ্বংস, পৰজীহৰণ আদি কুন্তকৰ্ণৰ দৌৰাখ্যান কথা প্ৰজাপতিৰ ওপৰত নিবেদন কৰিলে। তেওঁলোকে কলে যে কুন্তকৰ্ণই যদি এইদৰে প্ৰজাসমূহক ভক্ষণ কৰি থাকে তেন্তে অতিনীত্ৰে পৃথিৱী লোকশূন্য হব।

২১—২৮। ইন্দ্রৰ কথা শুনি সৰ্বলোক-পিতামহ ব্ৰহ্মাই ৰাক্ষসবোৰক মতাই পঠালে আৰু লগতে কুন্তকৰ্ণক দেখামাত্ৰকে ব্ৰহ্মাৰো মনত আতঙ্ক উপস্থিত হল। তাৰ পিচত তেওঁ অলপ আশ্বস্ত হৈ কুন্তকৰ্ণক কলে, “নিশ্চয় লোকসমূহক ধ্বংস কৰিবা বুলিয়ে পুলস্ত্যনন্দন বিশ্বৱাই তোমাক সৃষ্টি কৰিছে; আজিৰপৰা তুমি মৰাৰ নিচিনা হৈ শুই থাকিবা।” ব্ৰহ্মাই শাপ দিয়াৰ লগে লগে কুন্তকৰ্ণ নিজাভিত্তত হৈ তেওঁৰ আগতে পৰি গল। কুন্তকৰ্ণৰ ভেনে অৱস্থা দেখি বাৱণে বৰ ভীত হৈ তেওঁক কলে, “হে প্ৰভু, সোণৰ গছ এজোপা বাঢ়ি উঠাৰ লগে লগে এতিয়া ফল ধৰিবলৈ ধৰা অৱস্থাতে আপুনি তাক কাটি দিলে। এই কুন্তকৰ্ণ আপোনাৰ নিজৰ নাতি, এতেকে হে প্ৰজাপতি, আপুনি তেওঁক এইদৰে শাপ দিয়াটো উচিত নহয়। আপোনাৰ কথা কেতিয়াও মিছা নহয়, এতেকে তেওঁ যে এইদৰে শুয়েই থাকিব তাত কোনো সংশয় নাই। এতেকে আপুনি তেওঁৰ শুই থকা আৰু জাগৰণৰ কাল নিৰ্দ্ধাৰিত কৰি দিয়ক।” বাৱণৰ কথা শুনি স্বৰ্গভূৱে কলে, “বাৱণ, এই কুন্তকৰ্ণ ছমাহ কাল শুই থাকিব, তাৰ পিচত এদিনা কাৰণে জাগ্ৰত হ'ব। সেই এদিনতে ক্ষুধাৰ্ত্ত হৈ তেওঁ পৃথিৱী পৰ্য্যটন কৰি প্ৰলীণ অগ্নিসৰ মুখ যেলি লোকসমূহক ভক্ষণ কৰিব।”

২৯—৩২। বৰ্ত্তমান ৰজা ৰাৱণে আপোনাৰ পৰাক্ৰম দেখি ভীত হৈ বিপন্ন হোৱাত কুন্তকৰ্ণক জগাই তুলিছে। এইমাত্ৰ ভীমপৰাক্ৰমশালী কুন্তকৰ্ণ নিজ শিৰিষ-পৰা ওলাই আহিছে আৰু ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ বান্দৰবোৰক খোৱাৰ উদ্দেশ্যে দৌৰা-দৌৰি কৰিছে। বৰ্ত্তমানে কুন্তকৰ্ণক দেখিয়েই এই বান্দৰবোৰ লৰি পলাইছে; তেনেকুলত যুদ্ধত এই কুন্তকৰ্ণক বান্দৰবোৰে কেনেকৈ প্ৰতিৰোধ কৰিব? গতিকে এতিয়া বান্দৰবিলাকৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰি দিয়ক যে এইটো ৰাৱণে মায়াৰ দ্বাৰা উলিয়াই দিয়া যজ্ঞহে মাত্ৰ; বান্দৰবোৰে তেনেদৰে জানিলে তেওঁলোকৰ মনবপৰা ভয়ৰ ভাব জাঁতৰি যাব।

২৯—৩৮। বিভীষণৰ যুক্তিপূৰ্ণ সুখকৰ এই উক্তি শুনি ৰাঘৱ ৰামে সেনাপতি নীলক কলে, “হে পাৰকনন্দন, তুমি সবলো সৈন্যকে যথাস্থানত ভাগ কৰি ৰাখাগৈ আৰু লঙ্কাৰ দুৱাৰ, বাজপথ আৰু সংক্ৰমণৰ স্থলবোৰ ৰক্ষা কৰি থাকাগৈ। পৰ্ব্বতশৃঙ্গ, বৃক্ষ, শিল আদি সংগ্ৰহ কৰি সকলো বান্দৰসৈন্যকে অস্ত্ৰে শস্ত্ৰে সজ্জিত কৰি ৰাখা।” বান্দৰ সেনাপতি কপিকুঞ্জৰ নীল ৰামৰ আদেশ শুনি বান্দৰসৈন্যক সেইদৰে আদেশ দিলে আৰু পৰ্ব্বতাকাৰ গবাক্ষ, শৰভ, হনুমান, অঙ্গদ আদি বান্দৰবোৰে পৰ্ব্বতৰ শৃঙ্গবিলাক আনি দ্বাৰ দেশলৈ প্ৰস্থান কৰিলে। ৰামৰ কথা শুনি জয়-গৰ্ব্বী বান্দৰবোৰে বৃক্ষৰ প্ৰহাৰৰ দ্বাৰা শত্ৰুসৈন্যক উৎপীড়ন কৰিবলৈ সাজু হল।

৩৯। বান্দৰসৈন্যবোৰে এইদৰে সুসজ্জিত হৈ শিল বৃক্ষাদি হাতত লৈ উগ্ৰ ৰূপ কৰি গিয় দিয়াত তেওঁলোকৰ ৰূপ পৰ্ব্বতৰ ওচৰত বৈ থকা প্ৰচণ্ড মহামেঘমালা-সদৃশ হৈ উঠিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একষষ্ঠিতম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিষষ্টিতম সৰ্গ

কুন্তকৰ্ণৰ প্ৰতি ৰাৱণৰ অনুৰোধ

১—৫। ৰাক্ষসপ্ৰথৰ কুন্তকৰ্ণ তেতিয়াও নিজা আৰু মদৰ আলতে অস্থিৰ; তথাপিভো নিজ প্ৰভা-বলেৰে ৰাজমাৰ্গ সুশোভিত কৰি বিপুল বিক্ৰমে তেওঁ যাবলৈ ধৰিলে। হাজাৰ হাজাৰ ৰাক্ষসে পৰম দুৰ্জয় তেওঁক বেঢ়ি আছে আৰু তেওঁ যোৱাৰ সময়ত ঘৰৰ ওপৰৰপৰা তেওঁৰ ওপৰত পুলাবুটি পৰিবলৈ ধৰিলে। দূৰতে সুবৰ্ণজালে পৰিবেষ্টিত

প্রথমে সূর্য্যাব নিচিনা জ্যোতিবিশিষ্ট বয়সীৰ বিশাল বান্ধসবাজডবন তেওঁৰ চকুত পৰিল। সূর্য্যই মেঘমালা ভেদ কৰি প্ৰৱেশ কৰাৰ নিচিনাকৈ কুন্তকৰ্ণয়ো বন্ধোখিপতি বাৰণৰ ভবনত প্ৰৱেশ কৰি ইজ্জই আসনস্থিত স্বয়ম্ভুৰ দেখাৰ নিচিনা ককায়েকক আসনত বহি থকা তেওঁ দেখা পালে। বান্ধসগণৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ ককায়েকৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ সময়ত কুন্তকৰ্ণই তেওঁৰ খোজৰ ভৰত মেদিনী কঁপাই তুলিছিল।

৬—২২। প্ৰাসাদৰ চুৱাববিলাক পাৰ হৈ গৈ ককায়েকৰ ঘৰত প্ৰৱেশ কৰি তেওঁ দেখিলে যে ককায়েক উদ্বিগ্নমনে পুষ্পক বিমানত বহি আছে। কুন্তকৰ্ণক দেখামাত্ৰকে দশগ্ৰীৱ বাৰণ পৰম হৰ্ষাৱিত হৈ আসনৰপৰা থিয় দিলে আৰু ভায়েকক ওচৰলৈ টানি নিলে। তেতিয়া দশানন আসনত বহি লোৱাত মহাবলশালী কুন্তকৰ্ণই ককায়েকৰ চৰণবন্দনা কৰি সুখিলে বোলে সেই সময়ত কৰিব লগীয়া তেওঁৰ কি কাম আছে। কুন্তকৰ্ণৰ প্ৰশ্ন শুনি বাৰণ আনন্দিত হল, আৰু আসনৰপৰা উঠি তেওঁক আলিঙ্গন কৰিলে। ককায়েকৰ আলিঙ্গন আৰু অভিনন্দন পোৱাৰ পিচত তেওঁ পৰম উৎকৃষ্ট আসন গ্ৰহণ কৰি ক্ৰোধতে চকু ছটি বঙা কৰি ককায়েকক সুখিলে, “বাজন, আপুনি ইমান আদৰ-সাদৰ কৰি মোক জগাই তোলাৰ কাৰণ কি? আপুনি কণক, আপুনি কাৰপৰা ভয় পাইছে অথবা আপোনাৰ কাৰণে কাক বধ কৰি যমালয়লৈ পঠাব লাগে।” কুন্তকৰ্ণই ক্ৰোধতে অধীৰ হৈ চকুযুৰি ঘূৰাই থকা দেখি বাৰণে কলে, “হে মহাবলশালী ভ্ৰাতৃ, তুমি টোপনিত পৰি থাকোঁতে বহুত সময় অতীত হল। নিজাভিত্তত হৈ থকাৰ কাৰণে তুমি জানিব পৰা নাই বামৰপৰা মোৰ যি মহৎ ভয় উপস্থিত হৈছে। দশবধ পুত্ৰ বলবান জীৱমান বামচন্দ্ৰই সুগ্ৰীৱক লগত লৈ সাগৰ পাৰ হৈ আহি আমাৰ জ্ঞাতিকুল উদ্ধাৰ কৰিলে।” হয়। চোৱাঁ, লজ্জাৰ কি ছবৰস্থা হৈছে, ইয়াৰ বন-উপবন সকলো নষ্ট হৈছে। বাপৰবোৰে সেতু বান্ধি পৰম সুখে সাগৰ পাৰ হৈ আহি সকলোকে একাকাৰ কৰি দিলে। আমাৰ যিসকল প্ৰধান প্ৰধান বান্ধস আছিল, যুদ্ধত বাপৰৰ হাতত তেওঁলোক নিহত হৈছে, কিন্তু সিহঁতৰ ক্ষয় হোৱা দেখা নাই, আৰু এতিয়ালৈ সিহঁত কোনো যুদ্ধত পৰাজিত হোৱা নাই। এই কাৰণতে মোৰ মহৎ ভয় উপস্থিত হৈছে; হে মহাবলশালী বীৰ, তুমি মোক এই সময়ত পৰিজ্ঞান কৰ। এই সকলোকে তুমি বধ কৰ। আৰু এই কাৰণতে তোমাক জগাই তোলা হৈছে। মোৰ ধন-উদ্ধাল এতিয়া শেষপ্ৰায়, অসুখগ্ৰহ কৰি তুমি এতিয়া মোক বন্ধা কৰ। আৰু সকলো বান্ধস মৰি যোৱাৰ পিচত যিকোনোটা বালক আৰু বৃদ্ধ জী আছে সিহঁতক লৈ এই লজ্জা নগৰী বন্ধা কৰ। হে ভ্ৰাতৃ, তোমাৰ ককায়েকৰ অৰ্থে সুহৃদৰ এই কামটো কৰ। হে পৰম্পৰ, জ্ঞাতা বুলি মই আগতে

কোনোদিনে তোমাক এনে কোনো অনুবোধ কৰা নাছিলে। তোমাৰ প্ৰতি মোৰ বিশেষ স্নেহ সদায় আছে, এতিয়া কাৰ্য্য সিদ্ধিৰ সম্ভাবনাও তোমাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে। হে বান্ধুপ্ৰধান, দেবানুৰব বহুত যুদ্ধত ব্যুহ বচনা কৰি তুমিয়ে যুদ্ধত দেৱতাসকলক পৰাজিত কৰিছিল, এতেকে হে ভীষ্মপৰাক্ৰমশীল কুন্তকৰ্ণ, তোমাৰ সকলো বীৰ্য্য খটাবলৈ সাজু হোৱা; প্ৰাণীবৰ্গৰ ভিতৰত তোমাৰ সদৃশ বলশালী পুৰুষ আন কোনো নাই। হে বণপ্ৰিয়, তুমি মোৰ প্ৰিয় আৰু হিতকৰ এই কামটো কৰা; হে বান্ধব-প্ৰিয়, শবৎ কালত প্ৰবল বজাছে মেঘমালা যিদৰে বিনাশ কৰে, তুমিও তোমাৰ নিজ শক্তিবলে শত্ৰু সৈন্যবাহিনী প্ৰশীড়িত কৰি তোলা।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্বিষষ্ঠিতম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিষষ্ঠিতম সৰ্গ

বান্ধনৰ কাৰ্য্যৰ নিন্দাৰ পিচত বান্ধনৰ প্ৰতি কুন্তকৰ্ণৰ আত্মস-বাণী

১-২১। বান্ধুসৰাজৰ শোকপূৰ্ণ বিননি শুনি কুন্তকৰ্ণই দীঘলকৈ হাঁহি এটা মাৰি কলে, “হে ৰাজন, আগতে মন্ত্ৰণা কৰাৰ সময়ত আমি যিবোৰ দৃশ্যীয় কাম বুলি উল্লেখ কৰিছিলো, হিত হলেও আপুনি সেইবোৰলৈ কাণ নকৰিলে, এতিয়া তাৰ ফল আপুনি ভুগিব লগা হৈছে। যুদ্ধতকৰ্মপৰায়ণ মানুহ যিদৰে নবকগামী হয়, আপুনিও সেইদৰে আপোনাৰ পাপ-কৰ্ম্মৰ বল সোনকালেই ভোগ কৰিব লগা হৈছে। হে মহাৰাজ, আপুনি প্ৰথমতেই এই কামটো সৰ্বনাশ প্ৰাপ্তিৰ কাৰণ বুলি চিন্তা নকৰিলে, আপুনি আপোনাৰ বল আৰু বীৰ্য্যৰ গৰ্ব্বতে তাৰ পৰিণাম কি হব পাৰে সেই বিষয়ে বিচাৰ কৰি নাচালে। যি ৰজাই ঐশ্বৰ্য্যৰ গৰ্ব্বতে গৰ্ব্বিত হৈ আগতে কৰিব লগীয়া কাম পিচত আৰু পিচত কৰিব লগীয়া কাম আদিতে কৰে, বুজিব লাগিব, সেই ৰজাৰ নীতি-অনীতিৰ বিষয়ে সম্যক জ্ঞান নাই। সংস্কাৰ নোহোৱা অগ্নিও ঘিঁউ ঢালি দিলে যিদৰে তাৰ ফল বিপৰীত হয়, দেশ আৰু কাল বিচাৰ নকৰাকৈ কামত প্ৰবৃত্ত হলে তাৰ ফলো সেইদৰে বিপৰীতহে হয়। যি ৰজাই যজ্ঞীবৰ্গৰ লগত মিলিত হৈ নিজৰ ক্ষয়, বুদ্ধি আৰু জ্ঞান (অৰ্থাৎ সাম্যাত্ম্য) এই তিনিওটাৰ ক্ষয়ত কৰ্ম্মবস্ত্ৰ ধন আৰু জনবল, দেশ-কাল বিভাগ, আপোনাৰ প্ৰতিকৰ্ম্ম

আৰু কাৰ্য্যসিদ্ধি এই পাঁচ প্ৰকাৰ বিধিৰ সংযোগ ৰাখি কামত প্ৰবৃত্ত হয় তেৱেঁই প্ৰকৃতপক্ষে ন্যায়সঙ্গত পথত আছে বুলি ধৰিব লাগিব। যি বজাই নীতিশাস্ত্ৰৰ শাসন মানি মন্ত্ৰীবৰ্গৰ লগত নিজৰ ক্ষয়, বৃদ্ধি আদিৰ লগত সামদানাদি নীতিৰ সম্বন্ধ ৰাখি কাম কৰিবলৈ বিচাৰে আৰু সুবুদ্ধি আৰু মন্ত্ৰণাদায়কসকলৰ বুদ্ধিৰ দ্বাৰা মিত্ৰামিত্ৰ বিচাৰ কৰিব পাৰে তেওঁ কৰ্ত্তব্যাকৰ্ত্তব্য সম্বন্ধে বিবেক-বুদ্ধিৰ অধিকাৰী হব পাৰে। হে বন্ধোধিপতি, কালভেদে বজাই ধৰ্ম্ম, অৰ্থ আৰু কাম এই তিনিওটাকে একেলগে অথবা পৃথক-পৃথকে অথবা দুটা দুটাকৈ ভজন কৰা উচিত।* এই তিনিওটাৰ ভিতৰত যিটো (অৰ্থাৎ ধৰ্ম্মই) শ্ৰেষ্ঠ, যি বজা বা ৰাজপুত্ৰই এই কথা জানিও জানিব নোখোজে তেওঁৰ বহুশাস্ত্ৰ অধ্যয়ন মিছাতে মাত্ৰ। হে ৰাজন, যিজনে যথাকালত সাম, দান, ভেদ-বিক্ৰম আৰু ইহঁতৰ প্ৰয়োগ-প্ৰণালী আৰু সেইদৰে নীতি, অনীতি আৰু সময়ত ধৰ্ম্ম, অৰ্থ আৰু কাম এই সকলো বিষয়ে মন্ত্ৰীবৰ্গৰ লগত আলোচনা কৰি কামত খটুৱায় তেৱেঁই পৃথিবীত আশ্ৰয়ান বুলি খ্যাতি লাভ কৰে, তেনেজনৰ কোনো দিনেই বিপদ নহয়। কাৰ্য্যৰ অৰ্থৰ বিষয়ে সম্পূৰ্ণৰূপে অভিজ্ঞতা থকা বুদ্ধিমান মন্ত্ৰীবৰ্গৰ লগত আলোচনা কৰি বজাই ফল হিতকৰ হব বুলি জানিহে কাৰ্য্য সম্পন্ন কৰা উচিত। মন্ত্ৰীবৰ্গৰ ভিতৰত এনে কিছুমান আছে, যিসকলে শাস্ত্ৰৰ প্ৰকৃত অৰ্থ গম নাপায় আৰু পশুৰ নিচিনা বুদ্ধি-সম্পন্ন, তেনেবিধৰ মন্ত্ৰীয়ে কেবল বাক্চাৰ্চ্য্য দেখুৱাবলৈ গৈহে কথা কবলৈ বিচাৰে, শাস্ত্ৰজ্ঞান বিষয়ে অনভিজ্ঞ তেনে মন্ত্ৰীয়ে কেৱল বিপুল ঐৰ্ষ্য কামনা কৰি যি কথা কয় বজাই সেইমতে কাম কৰা উচিত নহয়। যিসকল মন্ত্ৰীয়ে নিজৰ গুৰুতা বশতঃ অহিত কামকে হিত বুলি প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ বিচাৰে, মন্ত্ৰণাকালত তেনেবিধৰ মন্ত্ৰীয়ে স্থান পোৱা উচিত নহয়, কিয়নো সিহঁতৰ দ্বাৰা কাৰ্য্য দোষযুক্ত হয়। কিছুমান মন্ত্ৰীয়ে কুমন্ত্ৰণাৰ ফলত তেওঁৰ প্ৰভুৰ বিনাশ অৱশ্যজ্ঞাৰী বুলি জানি সৰ্ব্বজ্ঞ সাধু শত্ৰুপক্ষৰ লগত মিলিত হয় আৰু কিছুমানে প্ৰভুক বিনাশ কৰাৰ উদ্দেশ্যে নীতি-বিৰুদ্ধ বিপৰীত কাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত কৰায়।* এতেকে বজাই মন্ত্ৰণা-বিচাৰ কৰোঁতে মিত্ৰতুল্য

* পুৰাৰ ধৰ্ম্ম, দুপৰীয়া অৰ্থ চিন্তা আৰু সন্ধ্যাকালত কাম; অথবা ধৰ্ম্ম আৰু অৰ্থ, অৰ্থ আৰু কাম এনেভাবে দৃশ্য।

* মূলৰ শ্লোকটো এই—

বিনাশয়ন্তো ভৰ্ত্তাৰং সাহিতাঃ শত্ৰুৰ্ভিবুধৈঃ।

বিপৰীতানি কৃত্যানি কাৰয়ন্তীহি মন্ত্ৰিণঃ॥ ৩৩-১৭

তিলক টীকাকাৰৰ মতে এই শ্লোকটোৰ অৰ্থ ওপৰত যেনেভাবে দিয়া হৈছে সেইটো সৰীচীন বুলি ভাব হয়। ইয়াৰ পিচৰ ২১নং শ্লোকত কৃত্তকৰ্ণই বিভীষণৰ যি প্ৰশংসা কৰিছে, তাৰ পৰাও টীকাকাৰ এই অৰ্থ যুক্তিবদ্ধ বুলি ধৰিব পাৰি। 'মন্ত্ৰীয়ে এটা প্ৰকাৰ অৰ্থ' জানোৱাৰেও কৰিব পাৰা হয়।

শত্ৰুভাবাপন্ন আৰু ভেটী খুৱাই শত্ৰুৱে নিজৰকলীয়া কৰি লোৱা মন্ত্ৰীক তেওঁৰ ব্যবহাৰৰ দ্বাৰা বুজি লোৱা উচিত। যি বজা চকল প্ৰকৃতিৰ বশ হৈ মন্ত্ৰীৰ আপাতমধুব বাক্যতে ভোল গৈ কামত প্ৰবৃত্ত হয়, দেৱসেনাপতি কান্তিকেয়ই শক্তি প্ৰয়োগ কৰি ক্ৰৌঞ্চ পৰ্বত বিদীৰ্ণ কৰি দিয়াত সেই ছিদ্ৰৰ সহায়ত পক্ষীয়ে ক্ৰৌঞ্চ পৰ্বতত প্ৰৱেশ লাভ কৰাৰ নিচিনাকৈ শত্ৰুপক্ষয়ো তেনে বজাৰ সেই ছিদ্ৰবোৰ অনুধাৱন কৰি তেওঁৰ ভিতৰত প্ৰৱেশ কৰে। শত্ৰুৰ প্ৰতি অবজ্ঞা দেখুৱাই যি বজাই নিজক বক্ষা নকৰাকৈ থাকে, তেওঁ অনৰ্থৰ সম্মুখীন হয় আৰু শেহত স্থানচ্যুত হয়। হে বাজন, পূৰ্বতে আপোনাৰ ভাৰ্যা মন্দোদৰী আৰু মোৰ কনিষ্ঠ ভ্ৰাতা বিভীষণে যি কৈছিল, সেয়ে অমাৰ পক্ষে হিতকৰ আছিল, বৰ্ত্তমান ক্ষেত্ৰত আপোনাৰ যেনে ইচ্ছা হয় তেনে কৰক।”

২২—২৭। কুস্তকৰ্ণৰ সেই কথা শুনি দশগ্ৰীৱ বাৰণে অকুটিপূৰ্ণ চকুৰে ক্ৰুদ্ধ হৈ কবলৈ ধৰিলে, “কুস্তকৰ্ণ, মই তোমাৰ গুৰুজন আৰু আচাৰ্য্যবৎ মাননীয়, এতেকে তুমি মোক উপদেশ দিবলৈ বিচাৰিছা। কিয়, তোমাৰ এই বাক্যৰ প্ৰয়োগ মিছাতে মাত্ৰ, এতেকে মই যি কওঁ তুমি সেইমতে কাম কৰ। বিপৰীত বুদ্ধি, অজ্ঞানতা অথবা বলবীৰ্য্যৰ গৰ্ব্বতে হিত বুলি তোমালোকে যি কৈছিল, সেইমতে কাম কৰা নহল, এতিয়া আকৌ সেই কথাৰ উত্থাপন কৰি কি লাভ? বৰ্ত্তমান সময়ত যিটো কৰা উচিত তাকেহে চিন্তা কৰা, মোৰ দুৰ্নীতিৰ ফলত যি দুখ উৎপন্ন হৈছে, তোমাৰ পৰাক্ৰমৰ দ্বাৰা সেই দুখ দূৰ কৰ। মোলৈ যদি তোমাৰ স্নেহ আছে আৰু শৰীৰতো তোমাৰ শক্তি আছে আৰু যদি মই যিটো কৈছোঁ তাকেই উৎকৃষ্ট বুলি তোমাৰ মনে কৰ, তেন্তে যুদ্ধলৈ তুমি সাজু হোৱা। হীনায়ন্যাত বিপন্নজনক যিজনে অনুগ্ৰহ কৰে তেৱেঁই সুখদ, সজ নীতি এবাৰ কাৰণে যি দুখত পৰে তেওঁক যিজনে সহায় কৰে তেওঁ প্ৰকৃত বন্ধু।”

২৮—৪৭। বাৰণে ধীৰ আৰু নিদাকণভাবে এইদৰে কোৱাত কুস্তকৰ্ণই তেওঁ কষ্ট হৈছে বুলি জানি মধুৰ আৰু শাস্ত ভাব ললে। ককায়েক অভ্যস্ত স্কন্ধ হোৱা যেন দেখি তেওঁক সাস্থনা দিবলৈ তেওঁ ধীৰে ধীৰে কবলৈ ধৰিলে, “হে শত্ৰুবিমৰ্দ্দক ৰাক্ষসৰাজ, আপুনি মন দি শুনক, আপোনাৰ শোক কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই, ক্ৰোধৰ ভাব এৰি আপুনি এতিয়া সুস্থ হওক। হে বাজন, আপুনি নাভাবিব যে মই জীৱাই থকা কালত কোনোবাই আপোনাৰ অস্তায় কৰিব পাৰিব, যাৰ কাৰণে আপুনি পৰিতপ্ত হৈছে মই তাক বিনাশ কৰিমই। আপোনাৰ কল্যাণ অৱস্থাতে আপোনাৰ বিৰুদ্ধে হিত হ'ব পাৰে তেনে কথা কোৱাটো উচিত, আপোনাৰ প্ৰতি-

মোৰ যি বন্ধু বা ভ্ৰাতৃভাৰ বিত্তমান আছে তাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিহে মই এইদৰে কৈছিলোঁ। আপোনাৰ স্নেহ আৰু বন্ধু ভাৰ ধকাৰ কাৰণে এই সময়ত শত্ৰুৰ প্ৰতি যেনে আচৰণ কৰা উচিত, তেনে ভাবে শত্ৰুৰ ওপৰত মই কি উৎপীড়ন কৰিব পাৰোঁ। আপুনি চাই থাকক। হে মহাবাহু, আপুনি চাই থাকক আজিয়েই বণক্ষেত্ৰত মই ভায়েক লক্ষ্মণে সৈতে বামক বধ কৰিম আৰু তাৰ ফলত বান্ধব সৈন্তবাহিনী পলাই পত্ন দিব। বণক্ষেত্ৰবপৰা বামৰ মূৰটো ছিঙি লৈ অহা অপুনি দেখিব, তাকে দেখি আপুনি পৰম সুখী হব আৰু সেইদৰে সীতা দুখতে অভিভূতা হব। বামক নিহত হোৱা দেখি লক্ষ্যৰ যিবোৰ বান্ধবসকল বন্ধু-বান্ধব নিহত হৈছে তেওঁলোক পৰম শ্ৰীত হব। যিসকল বান্ধবসকল তেওঁলোকৰ আত্মীয়স্বজন নিহত হোৱাৰ বাবে শোক-সন্তপ্ত হৈ আছে, এই শত্ৰুৰ নিধনত তেওঁলোক চকুৰ পানী মচি শান্তি লাভ কৰিব। হে ৰাজন, আপুনি দেখিব সূৰ্য্যোৰে সৈতে বিৰাজমান পৰ্বতপ্ৰমাণ মেঘখণ্ড-সদৃশ শৰীৰবিশিষ্ট বান্ধবৰাজ সুগ্ৰীৱ জীৱ বিজীৱ হৈ বণক্ষেত্ৰত পৰি আছে। হে অনন্য, মোৰে সৈতে এই বান্ধববোৰে আপোনাক সাশ্বনা দিবলৈ দশবধপুত্ৰ বামক বধ কৰিবলৈ উদ্গ্ৰীৱ হৈ আছে, এনেস্থলতো আপুনি মনত দুখ কৰি আছে কিয় ? বাঘৰে মোক বধ কৰি উঠিহে গিচত আপোনাক বধ কৰিব পাৰিব। হে বান্ধবসখি, মই মোৰ কাৰণে অকণো দুখ নকৰোঁ। হে পৰশুপ, আপুনি পৰম সন্তুষ্টচিত্তে মোক যুদ্ধলৈ যাবলৈ অনুমতি দিয়ক, শত্ৰুৰ লগত সাক্ষাৎ কৰাৰ আপোনাৰ কোনো আৱশ্যকে নাথাকিব। আপোনাৰ মহাবলশালী সেই সকলো শত্ৰুকে অকল ময়ে বিনাশ কৰিম; ইন্দ্ৰ, যম, অগ্নি, মাকত, কুবেৰ আৰু বৰণেও আহি তাত বাধা দিব নোৱাৰে, তীক্ষ্ণ শূলধাৰী পৰ্বতপ্ৰমাণ গৰ্জ্জনকাৰী তীক্ষ্ণ দন্ত যুক্ত মোৰ এই শৰীৰ দেখি স্বয়ং ইন্দ্ৰও ভীত হব। অথবা মই অন্তত্যাগ কৰি কেৱল নিজ শক্তি প্ৰয়োগ কৰি যেতিয়া শত্ৰুবিলাকক গচকি যাবলৈ ধৰিম তেতিয়াও জীয়াই থাকিবলৈ ইচ্ছা কৰা কোনো শত্ৰুৱেই মোৰ সম্মুখীন হব নোৱাৰিব। মোৰ এই শক্তি, গদা, খড়্গ অথবা তীক্ষ্ণ শব্দসমূহৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই, অকল মোৰ এই হাত দুখনেৰেই ইন্দ্ৰকো বধ কৰিব পাৰোঁ। যুদ্ধত বাঘৰ বামে মোৰ সূত্ৰিৰ প্ৰেহাৰ লক্ষ কৰিব পাবিলেও মোৰ এই বাণজালে তেওঁৰ বস্ত্ৰলাপ কৰিব। এতেকে হে ৰাজন, মই জীয়াই থাকোঁতে আপুনি চিন্তাত অধীৰ হৈছে কিয় ?

৪৫—৪৬। “এনেহেন শক্তিলৈ মই আপোনাৰ শত্ৰুবধৰ কাৰণে যাবলৈ ওলাইছোঁ। বামবপৰা আপুনি যি ছৰ্ঘোৰ ভয় পাইছে তাক আপুনি পৰিত্যাগ কৰক, মই যুদ্ধত তেওঁক বধ কৰিমই। যুদ্ধ আৰম্ভ হলে সেই যুদ্ধত মই বাঘ, লক্ষ্মণ,

মহাবলশালী সুশ্ৰীৰ, লক্ষা মহনকাৰী আৰু বান্ধসগণক হস্তা হস্তমান, আৰু বাপ্পবোৰক মই ভক্ষণ কৰিম আৰু তাৰ দ্বাৰা আপোনাৰ অনন্যসাধারণ মহান বশতা উপাৰ্জন কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ। হে বাজন, অধিক কি, ইচ্ছা আৰু ব্ৰহ্মাৰসবাণ্ড যদি আপোনাৰ ভয়ৰ কাৰণ থাকে, তেনেহলে জানিব, দেৱভাসকলোকে মই ভূতলশায়ী কৰিম। স্বয়ং যমৰাজক মই সংবত কৰিম, অগ্নিক পান কৰিম আৰু নক্ষত্ৰগণে সৈতে আদিত্যকো ধ্বাশায়ী কৰিম; ইচ্ছাক বধ কৰিম, সাগৰ পান কৰিম, পৰ্ব্বত সমূহ চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰিম, পৃথিৱী কালি পেলায়। যি কৃতকৰ্মই সুদীৰ্ঘকাল শুৱেই কটাইছে, সকলো প্ৰাণীয়ে চাই লগত কিদৰে তেওঁ সকলোকে এল কৰিব পাৰে। বেচি আৰু কি কম, সমগ্ৰ স্বৰ্গৰো ঘোৰ আহাৰ সম্পূৰ্ণৰূপে যোগাব নোৱাৰিব।

৫৫—৫৬। “হে বাজন, দশবধনন্দন বাঘৰ বধতে আপোনাৰ মনৰ যি সুখ, সেই সুখ আহৰণ কৰিবলৈ মই যাত্ৰা কৰিলোঁ। মই লক্ষ্মণে সৈতে বামক বধ কৰাৰ পিচত প্ৰধান প্ৰধান বান্ধবদলপতিসকলক ভক্ষণ কৰিম। হে বাজন, আপুনি জানন্দ কৰক, বাকী (মদ) পান কৰক, আৰু দুখ দূৰ কৰি আপোনাৰ কৰ্তব্য কাৰ্য্যত প্ৰবৃত্ত হওক। বামক যমালয়লৈ পঠিওৱাৰ লগে লগে সীতা আপোনাৰ বশবৰ্ত্তিনী হব।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰিযতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

চতুঃষষ্টিতম সৰ্গ

কৃতকৰ্মৰ নীতিবাদৰ নিন্দা আৰু মহোদৰৰ উপায়-উদ্ভাৱন

১—১০। অতিকায় মহাবলবান মহাবলশালী কৃতকৰ্মৰ কৰ্মা শুনি মহা মহোদৰে কলে, “কৃতকৰ্ম, উচ্চ কুলত তোমাৰ জন্ম ল’চা, কিন্তু তোমাৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ সাধাৰণ মানুহৰ নিচিনা আৰু হুঁতাপূৰ্ণ, তুমি মদগৰ্বে গৰ্বিত, এতেকে কৰ্তব্য-অকৰ্তব্য বুজাৰ শক্তি তোমাৰ নাই। বজাই যে নীতি-অনীতিৰ কথা নাজানে তেনে নহয়, লক কালৰেণবা তুমি উজত আৰু সেৱেহে দিটোকে মনলৈ আহে তাকে কৰ খোজি। নিৰ্জীব আৰু শত্ৰুপক্ষৰ ক্ষয়, বৃদ্ধি আৰু সাম্যবস্থা আৰু দেশ-কালভেদে

কবিব লগীয়া কামৰ ব্যৱস্থা বান্ধসপ্ৰবৰ বজা বাৱণে জানে । যিজনে কোনোদিনে
 প্ৰাক্তন বুদ্ধলোকৰ ওচৰত শিক্ষা লাভ নকৰি ইতিবৰ্ত্তনবশুলভ বুদ্ধিসম্পন্ন হৈয়ে আছে,
 তেনেজন পুৰুষ বলবান হলেও যিটো কাম কৰিব নোৱাৰে, কোন বুদ্ধিমান বজাই
 অথবা মানুহে তেনে কাম কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিব ? তুমি কৈছা যে ধৰ্ম্ম, অৰ্থ
 আৰু কাম এই তিনিওটা পৃথক্ পৃথক্ভাবে সেৱনীয়, মোৰ মতে এই তিনিওটাৰ
 স্বৰূপতত্ত্ব অবগত হোৱাৰ শক্তি তোমাৰ স্বভাৱতে নাই । (কিয়নো, ধৰ্ম্ম, অৰ্থ আৰু
 কাম এই কেয়োটাকে একেজনেই অনুষ্ঠান কৰিব পাৰে) । চোৱাঁ—কৰ্ম্মই হৈছে ধৰ্ম্ম, অৰ্থ
 আৰু কাম এই তিনিওটাৰে মূলীভূত কাৰণ, এতেকে একপুৰুষসাধ্যবিলাকৰ ভিতৰত
 কৰ্ম্মই জ্ঞেয়ঃ । সেইদৰে পাপাত্মাসকলৰো শুভাশুভ কল একেজন কৰ্ত্তাৰ প্ৰতি অকল
 কৰ্ম্মৰপৰাই হয় । ধৰ্ম্ম আৰু অৰ্থ *মুক্তিৰ সাধক, কিন্তু কামনা-বিশেষৰ সৈতে
 অনুষ্ঠিত ধৰ্ম্ম (জপাদি) আৰু অৰ্থ (অৰ্থসাধ্য যজ্ঞাদি) স্বৰ্গ আৰু সম্পদ লাভৰো
 হেতু হয় । জপাদি ধৰ্ম্ম আৰু যজ্ঞাদি অৰ্থ অনুষ্ঠিত নোহোৱাকৈ থাকিলে ক্ৰমে
 তাৰ বিপৰীত অধৰ্ম্ম আৰু অনৰ্থ হৈ প্ৰত্যাবায়ৰ (দোষৰ) হেতু হয় । অধৰ্ম্ম আৰু
 অনৰ্থৰপৰা মানুহে ইহ জগতত ঋণ আৰু দাবিজ্যাদি দুখৰ ভাগী হয় আৰু পৰলোকত
 নৰক যজ্ঞণা ভোগ কৰে, এইদৰে ধৰ্ম্ম আৰু অৰ্থৰো ফল ইহলোক আৰু পৰলোক দুই
 ঠাইতে হয় । কিন্তু কামৰপৰা যি কল উৎপন্ন হয় সি সম্পূৰ্ণৰূপে স্বতন্ত্ৰ ; যিজনে
 পুৰুষাৰ্থ প্ৰয়োগ কৰি কাম সিদ্ধি কৰিবলৈ বিচাৰে তেওঁ এই জন্মতে বহু কাল ধৰি তাৰ
 কল ভোগ কৰে, ধৰ্ম্মৰ নিচিনাকৈ পৰকাললৈ কামৰ কলৰ বাবে অপেক্ষা কৰাৰ কোনো
 প্ৰয়োজন নাই । গতিকে একেজন লোকেই ধৰ্ম্ম, অৰ্থ আৰু কাম এই তিনিওটাৰে সেৱা
 কৰিব পাৰে । অৱশ্যে কামনা যদি ধৰ্ম্মবিকদ্ধ হয় তেন্তে তেনে কামনা নিজ
 তপোবল আৰু বিক্ৰমৰ দ্বাৰাইহে সিদ্ধ হব লাগিব । এই কাৰণতে মহাৰাজে তেওঁৰ
 অন্তৰত সীতাহৰণ সম্বন্ধে যিটো স্থিৰ কৰি লৈছিল, আমিও তাত মত দিছিলোঁ ;
 শত্ৰুৰ প্ৰতি মহাৰাজে সাহসৰ যিটো পৰিচয় দিছে তাত দুৰ্ব্বলী কোনো কাম
 হোৱা নাই ।

১১-১৮ । “কুন্তকৰ্ণ, তুমি অকলেই যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰিবৰ কাৰণে নিজ বাহুবল
 ৰূপ যি কাৰণ দেখুৱাইছা সি কেনেকৈ যুক্তিহীন আৰু দোষ যুক্ত হব পাৰে মই কওঁ শুনা ।
 যি বাঘৰে জনসন্ধানত বহুত অতিবলশালী বান্ধস খৰাগ কৰিছে, তুমি অকলে তেনে
 এজনৰ ওপৰত জয় লাভ কৰিব পাৰিবা কেনেকৈ ? তুমি কৈবা নাইনে যে খিসকল

* ধৰ্ম্ম জপধ্যানাদি, য'ত অৰ্থৰ আৱশ্যকতা নাথাকে ; অৰ্থ—বাগ যজ্ঞাদি, কৰ্ম্ম, য'ত ধৰ্ম্মৰ আৱশ্যক

মহাশক্তিশালী বান্ধু জন্মস্থানত পৰাজিত হৈ ইয়ালৈ উভতি আহিছে, তেওঁলোক এতিয়ালৈকে ভয়তে অস্থিৰ হৈ আছে। দশবৰ্ষীয় বয়সত সিংহ অথবা সৰ্পৰ বুলি জানিও তেওঁক জগাই তুলিবলৈ বিচাৰিছা কিয়? বাম নিজ ভেজোবলৈ জলন্ত অগ্নিসদৃশ, তেওঁ ফুৰু হলে আনৰ পক্ষে দুৰ্দ্ধৰ হয়, এতেকে যুত্ৰাসদৃশ অসহ্য তেনে এজন বীৰৰ ওচৰ চাপিব পাৰে কোনে? সৈন্তদল এটাও যদি এই শত্ৰুৰ সন্মুখীন হয় তেনেহলে সিহঁতৰো জীৱন সংশয়াপন্ন, এনেস্থলত তুমি অকলে তেওঁৰ সন্মুখীন হোৱাটো ভাল বুলি মোৰ মনেও সমূলি নথৰে। নিজৰ হীন অৱস্থা জানিও জীৱন পণ কৰি সকলোপিনে উন্নত আৰু সহায়বান শত্ৰু এজনক সাধাৰণ লোক যেন ভাবি নিজৰ অধীনলৈ আনিবলৈ কোনেনো চেষ্টা কৰিব? হে বান্ধুসদৃশ, মনুষ্যসমাজত বামৰ সমকক্ষ বীৰ নাই, তেওঁ পৰাক্ৰমত ইন্দু আৰু যমৰ সদৃশ, এতেকে তেনে এজনৰ লগত তুমি অকলে যুদ্ধ কৰিবা বুলি কব পাৰা কেনেকৈ?”

১৯—৩৪। ক্ৰোধপূৰ্ণ কুস্তকৰ্ণক এইদৰে কৈ মহোদৰে বান্ধুসদৃশৰ মাজতে লোকবাৰণ বাৰণক কলে, “হে মহাবাজ, পূৰ্বতে বৈদেহীক আনি এতিয়া আৰু বিলম্ব কৰাৰ কোনো আৱশ্যক নাই; আপুনি ইচ্ছা কৰিলে সীতা এতিয়াই আপোনাৰ আজ্ঞানুবৰ্ত্তিনী হব। মই এনে এটা উপায় পাইছোঁ যাৰ সহায়ত সীতা আপোনাৰ অধীনলৈ নাহি নোৱাৰে। কথাটো যদি আপোনাৰ মনোমত হয় তেনেহলে শুনক। আপুনি ঘোষণা কৰি দিয়ক যে মই, দ্বিজিহ্ব, সংহাদী, কুস্তকৰ্ণ আৰু বিতৰ্দ্ধন এই পাঁচজনে বামক বধ কৰিবলৈ গৈছোঁ। তালৈ গৈ আপুনি চেষ্টা কৰি বামৰ লগত যুদ্ধ কৰিম। যদি জয় লাভ কৰিব পাৰোঁ তেনেহলে যি উপায়ৰ কথা ভাবিছোঁ তাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাথাকিব। আমি যুদ্ধ কৰা সৰ্ব্বো যদি শত্ৰু জীৱিত থাকে, তেনেহলে আমি উভতি আহি মনত যিটো পাতিছোঁ তাকে কৰিম। আমি বাম-নামাক্তিত শব্দৰ দ্বাৰা বিদ্ধ হৈ শবীৰ ক্ষত-বিক্ষত কৰি তেজেৰে বাঙালী হৈ উভতি আহিম। আমি প্ৰকাশ কৰি দিম যে বাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়কে আমি খাই পেলাইছোঁ, আৰু তাৰ পিচত আপোনাৰ ত্ৰীচৰণত সেৱা জনাম আৰু তেতিয়া আপুনি আমাৰ মনোবাঞ্ছা পূৰণ কৰিব। হে ৰাজন, আপুনি হাতীৰ পিঠিত মানুহ তোলাই নগৰত ঘোষণা কৰি দিব যে ‘বাম তেওঁৰ ভায়েক লক্ষ্মণে সৈতে নিহত হৈছে আৰু লগতে সৈন্তদলো ধ্বংস হৈছে।’ তেতিয়া হে অৰিন্দম, শ্ৰীত হোৱাৰ ভাব দেখুৱাই আপুনি আপোনাৰ ভৃত্যবৰ্গক ভোগ্যবস্তু আৰু তেওঁলোকৰ পৰিবাৰবৰ্গক ‘ধন-বক্সাদি’ দান কৰিব। তাৰ পিচত আপোনাৰ বীৰসকলৰ আৰু যোদ্ধাবৰ্গক মালা, বস্ত্ৰ, ‘অম্বুলেপন’ আদি দান কৰিব আৰু আপুনিও সন্তুষ্ট হৈ প্ৰচুৰ মদ্যপান কৰিব।” তাৰ পিচত

সুজ্ঞানগী সৈতে বামক বাক্সবোবে খাই পেলাইছে, এই প্রবাদটো চান্দিওকালে
প্রচাৰিত হলে আপুনি অশোকবনত প্রৱেশ কৰি, গোপনে প্রবোধবাক্যেৰে সীতাক
সাম্বনা দিব আৰু ধন-ধান্য-বস্ত্ৰ আদিৰ দানৰ দ্বাৰা তেওঁৰ মনোবাঞ্ছা
পূৰণ কৰিব বুলি তেওঁক প্রলোভন দেখুৱাব। এইদৰে সীতাৰ শোকশকিবৰ্জক
প্রত্যাবশ্যৰ দ্বাৰা সীতাক ঠগাব পাৰিলে, তেওঁ অনাথা হ'ব, তেতিয়া তেওঁৰ
উদ্দেশ্য সিদ্ধ নোহোৱাত তেওঁ আপোনাৰ অধীন হ'ব। তেওঁ যেতিয়া দেখিব যে
তেওঁৰ সুন্দৰ সেই স্বামী নিহত হৈছে, তেতিয়া তেওঁ নিৰাশ হ'ব আৰু ক্ৰীম্ভ
চঞ্চলতা হেতু আপোনাৰ বশ হ'ব। সীতা সদায় সুখতে ডাঙৰ দৌল হৈছে আৰু
সদায় সুখে কামনা কৰে, ইমানদিনে দুখ-কষ্ট ভুগি থকাৰ পিচত তেওঁ যেতিয়া
দেখিব যে আপোনাৰ অধীনলৈ আহিলে সুখৰ অধিকাৰিণী হ'ব পাৰিব, তেতিয়া
সম্পূৰ্ণৰূপে আপোনাৰ বশবৰ্ত্তিনী হ'ব।

৩৫—৩৬। “হে, বাজন মোৰ মতে এইটোৱেই সুখৰ উপায়, বামৰ লগত
সাক্ষাৎ হোৱা মানে অনর্থৰ সৃষ্টি কৰা। বুদ্ধৰ কাৰণে আপুনি বিশেষ আগ্ৰহ
নেদেখুৱাব, বুদ্ধ নকৰাকৈ ইয়াতেই আপোনাৰ মহা সুখ লাভ হ'ব। হে জনাধিপ,
যিজন মহান মহীপতিয়ে সৈন্য নষ্ট হ'বলৈ নিদিয়াকৈয়ে, প্রাণ-সংশয়ত নকৰাকৈ
আৰু বুদ্ধ নকৰাকৈয়ে শত্ৰুক জয় কৰিব পাৰে তেৱেঁই চিবকাললৈ যশস্যা পুণ্য, জী
আৰু কীৰ্ত্তি লাভ কৰে।”

ইতি বুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুঃষষ্ঠিতম সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চাষষ্ঠিতম সৰ্গ

কুন্তকৰ্ণৰ বুদ্ধবাক্য।

১—৮। মহোদৰে এইদৰে কোৱাৰ পিচত কুন্তকৰ্ণই তেওঁক তৎসনা কৰি ককায়েক
বাক্সপ্ৰেষ্ঠ বান্ধক কলে, “মহাবাজ, দুৰাশ্ব! সেই বাক্সক বধ কৰি অষ্টপায়াৰ দুৰ্বেষ
ভয় জীতবায় আৰু তেতিয়া শত্ৰুশূন্য হৈ আপুনি সুখী হ'ব পাৰিব। বীৰপুৰুষ-
সকলে অলশুত মেঘৰ নিভিৱাকৈ নিদ্রাতে পৰ্জন নকৰে; আজি বুদ্ধজেন্নত কেন্

পৰ্শ্বকৰ অল্পকণ কল আপুনি নিজ চকুৰে চাই লওক। বীৰপুৰুষে নিজকে নিজে
 প্ৰশংসা কৰিবলৈ ভাল নাপায়। তেওঁলোকে যুধেৰে কোনো কথা প্ৰকাশ নকৰাকৈয়ে
 দুকৰ কামবোৰ সমাধা কৰে। মহোদৰ, তুমি যিবোৰ কথা কলা, পণ্ডিতাভিমাত্ৰী
 বুদ্ধিহীন বজাই বিপন্ন অৱস্থাত ভেনেবোৰ কথা ভাল পাব পাৰে। যুদ্ধকালত
 তোমাৰ নিচিনা কাপুৰুষ স্বামীয়ে বজাৰ মন্ততে মন্ত দি সকলো কাম নষ্ট কৰিছে।
 তাৰ ফলত একমাত্ৰ ৰজাজনৰ বাহিৰে লক্ষ্যত এতিয়া একো নাই, ইয়াৰ ধনকোষ
 শেষ হৈছে, সৈন্তদল ধ্বংস হৈছে, তোমালোকৰ নিচিনা শত্ৰুৰূপী মিত্ৰসকলে বজাক
 পাই লক্ষ্য এই অৱস্থা কৰিছে। যি হওক, তোমালোকৰ দুৰ্নীতিৰ ফলত যি দুৰ্দ্ধশা
 উপস্থিত হৈছে, শত্ৰুক পৰাজিত কৰি তাক বিদূৰিত কৰাৰ উদ্দেশ্যে মই যুদ্ধলৈ
 ওলালোঁ।”

৯—২৪। ধীমান কুন্তকৰ্ণই এইদৰে কোৱাত বান্ধসাধিপ বাৱণে হাঁহি এটা মাৰি
 কলে, “হে যুদ্ধবিশাৰদ কুন্তকৰ্ণ, মহোদৰে নিশ্চয় বামৰপৰা বৰ ভয় পাইছে,
 সেই কাৰণত বামৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ তেওঁৰ ইচ্ছা হোৱা নাই। হে ভ্ৰাতঃ,
 বলবীৰ্য আৰু মোৰ প্ৰতি স্নেহবিষয়ত তোমাৰ নিচিনা সুহৃদ মোৰ আন কোনো
 নাই, এতেকে হে কুন্তকৰ্ণ, শত্ৰুক বধ কৰিবলৈ তুমি যোৱা আৰু জয়লাভ কৰাটো;
 শত্ৰুক বিনাশ কৰাৰ কাৰণে নিৰ্জিত অৱস্থাতে মই তোমাক জগাই তুলিছোঁ।
 হে অৰিণ্ডম, বান্ধসবোৰৰ কাৰণে এয়ে উপযুক্ত সময়। শূল আৰু পাশ হাতত লৈ
 কালান্তক ৰূপ ধাৰণ কৰি যুদ্ধলৈ গৈ বান্ধববোৰক আৰু সূৰ্যাসম তেজস্বী ৰাজপুত্ৰ
 দুজনক ভক্ষণ কৰাটো। তোমাৰ ৰূপ দেখিয়ে বান্ধববোৰ দৌৰি পলাব, আৰু
 তাকে দেখি বামলক্ষ্যৰ হৃদয় এনেদৰে বিদীৰ্ণ হব।” মহাতেজস্বী বাৱণে অসীম
 শক্তিশালী কুন্তকৰ্ণক এইদৰে কৈ নিজক পুনৰ্জীৱিত হোৱা যেন অনুমান কৰিলে।
 কুন্তকৰ্ণৰ বলশক্তি আৰু পৰাক্ৰমৰ কথা জানি নিৰ্গল চক্ৰৰ দৰে প্ৰফুল্লিত হল।
 বজাই এইদৰে কোৱাত মহাবলশালী কুন্তকৰ্ণ পৰম আনন্দিত হল আৰু ৰাজ-আদেশ
 পালি যুদ্ধ কৰিবলৈ উদ্যত হল। কুন্তকৰ্ণ মহাবেগবান আৰু শত্ৰুবিমৰ্দ্দক। তেওঁ
 যিপাট শেল হাতত ললে সেইপাট সৰ্বতোভাবে কুৰুলোহৰ দ্বাৰা নিৰ্মিত উজ্জল
 আৰু সোণৰ দ্বাৰা বিভূষিত, তাৰ গৌৰৱ আৰু সুখ্যাতি ইজ্জৰ বজ্জৰ সদৃশ,
 তাক সহায়ত দেৱদানৱ, পৰ্ৱৰ, বন্ধ আৰু পন্নগসমূহক তেওঁ পৰাভূত কৰিছিল।
 জেতুৰ বহুতালৰ দ্বাৰা বিভূষিত এই শূলৰ যুধেদি আপোনা-আপুনি অগ্নি নিৰ্গত
 হৈ থাকে। প্ৰক্ৰম বস্ত্ৰে বস্ত্ৰিত কিপুল এই শূলপাট লৈ মহাতেজস্বী কুন্তকৰ্ণই
 বান্ধবক কলে, “ৰাজন, মই অকলে যুদ্ধলৈ যাম, এই বৃহৎ সৈন্যদল ইয়াতেই থাকক।

কুণ্ঠিত অৱস্থাত মই অকলে বান্দববোৰক খাই পেলাম।” কুন্তকৰ্ণই এইদৰে কোৱাত বাৱণে কলে, “ভ্ৰাতঃ, তুমি শূল আৰু যুদ্ধগৰৰ দ্বাৰা সুসজ্জিত সৈন্যদল লগত লৈয়ে যোৱা, বান্দববোৰ মহাবলবান, বীৰ আৰু কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত বৰ পটু। তুমি অকলে গলে অলপ অসাৱধান হলেই সিহঁতে দাঁতেৰে কামুৰি তোমাক বিনাশ কৰিব। এতেকে অতি দুৰ্দ্ধৰ সৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ বান্দববোৰৰ ঘোৰ অনিষ্টকাৰী এই শত্ৰুপুংক্তক বিনাশ কৰা।”

২৫—৩৩। তাৰ পিচত আসনৰপৰা গিৰিপত্নী উঠি মহাতেজস্বী বাৱণে, মাজে মাজে মণিগাথা সোণৰ মালা, অঙ্গদ, আঙঠি, বুকুৰ কবচ, উত্তম আভৰণ আৰু চন্দ্ৰসম-সমুচ্ছল হাব কুন্তকৰ্ণৰ গাত পিন্ধাই দিলে; ডিঙিত সুগন্ধি দিব্য মাল্য আৰু কাণত কুণ্ডলো আঁৰি দিলে। তেওঁৰ কঁকাল গাঢ় নীলবৰণৰ হাবে সুশোভিত হোৱাত অমৃতমন্ডনৰ সময়ত ভুজঙ্গ পৰিবেষ্টিত মন্দৰপৰ্বতৰ যেনে শোভা হৈছিল কুন্তকৰ্ণৰো শোভা তদ্বনুৰূপ হৈছিল। তেওঁৰ কবচ সুবৰ্ণনিৰ্ম্মিত, বিজুলীৰ নিচিনা প্ৰভাযুক্ত, কোনো অস্ত্ৰই তাক ভেদ কৰিব নোৱাৰে, আৰু যিকোনো অস্ত্ৰৰ ভাৰকে সি সহ্য কৰিব পাৰে; এনেবিধৰ কবচ পৰিধান কৰি কুন্তকৰ্ণই নিজ শৰীৰৰ জ্যোতিতে সন্ধ্যাকালৰ মেঘৰ দ্বাৰা আবৃত পৰ্বতবাজৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিলে। এইদৰে সকলো আভৰণে সুসজ্জিত হৈ হাতত শূল লৈ থিয় দিয়াত অনুমান হল যে তিনি খোজতে জিভুবন আক্ৰমণ কৰাৰ সময়ত নাৰায়ণ যিদৰে উৎসাহপূৰ্ণ হৈছিল, কুন্তকৰ্ণও তেনেদৰে উৎসাহাৱিত হৈছে তাত বিবাজ কৰিছে। তাৰ পিচত ককায়েক বাৱণক আলিঙ্গন কৰি তেওঁক প্ৰদক্ষিণ কৰিলে আৰু মূৰেৰে ভৰি ছুই প্ৰণাম কৰি মহাবলশালী তেওঁ যুঁজলৈ সাজু হল, তেতিয়া বাৱণে সৰ্ববাস্তৱকৰণে আশীৰ্বাদ দি তেওঁক বৰ্ণলৈ পঠালে।

৩৪—৪৬। তেওঁ যোৱাৰ সময়ত শব্দ, তুলুভি বাজি উঠিল, অসংখ্য সৈন্য প্ৰধান প্ৰধান অস্ত্ৰেৰে সুসজ্জিত হৈ হাতী, ঘোঁৰা মেঘগৰ্জ্জনবৎ গৰ্জ্জনশীল বধত আৰোহণ কৰি বধীশ্ৰেষ্ঠ মহাশক্তিসম্পন্ন কুন্তকৰ্ণৰ লগে লগে খোজ ললে আৰু সাপ, উট, গাধ, সিংহ, ব্যাঘ্ৰ, পশু-পক্ষীযুক্ত বাহনত আৰোহণ কৰি অসংখ্য বান্দব পিচে পিচে যাবলৈ ধৰিলে। কুন্তকৰ্ণৰ ওপৰত পুষ্পবৃষ্টি হবলৈ ধৰিলে, তেওঁৰ মূৰৰ ওপৰত ছত্ৰই শোভা পালে; এইদৰে হাতত সুতীক্ষ্ণ শূল গ্ৰহণ কৰি দেৱদানৱসকলৰ শত্ৰু মদোৎকট কুন্তকৰ্ণই বক্তগন্ধত উন্নত হৈ যুদ্ধলৈ ওলাই গল। অসংখ্য পদাতি-সৈন্য তেওঁৰ পিচে পিচে যাবলৈ ধৰিলে। তেওঁলোক মহাশক্তি আৰু বলশালী, তেওঁলোকৰ আকৃতি অতি ভয়ঙ্কৰ, চকুবোৰ বঙা আৰু দেখিলেই ভয়লগা, বুকুৰ পাত্ৰ সুসজ্জিত

গাৰ বৰণ নীলাঙ্কনসদৃশ। ঘোৰমূৰ্ত্তি, মহাতেজস্বী কুস্তকৰ্ণই, শূল, তীক্ষ্ণ খড়্গ, ভিন্দিপাল পৰিষ, গদা, যুগল তলস্বৰ, ক্ষেপণাত্ম আদি নানাতৰহৰ অস্ত্ৰে সুসজ্জিত এই সৈন্য দলক লৈ যুদ্ধলৈ প্ৰস্থান কৰিলে। তেওঁৰ শৰীৰ এশ ধনু প্ৰমাণ বহল আৰু ছশ ধনুৰ সমান ওখ, চকু দুটা গাৰীৰ চকাৰ দৰে ডাঙৰ আৰু চেহেৰা ভয়ঙ্কৰ আৰু মহাপৰ্ব্বতসদৃশ। দক্ষপৰ্ব্বতাকৃতি ভয়ঙ্কৰ মুখবিশিষ্ট কুস্তকৰ্ণই সৈন্যসকলক ব্যাহাৰত সংস্থাপিত কৰি হাঁহি এটা মাৰি কবলৈ ধৰিলে, “সৈন্ত্যগণ, অগ্নিয়ে পতঙ্গক যিদৰে দক্ষ কৰে ময়ো ভাগে ভাগে বান্দৰ সৈন্ত্যৰ সেনাপতিবোৰক এটা এটাকৈ সেইদৰে বিদক্ষ কৰিম। অথবা এই বান্দৰবোৰৰে বা অপৰাধ কি, সিহঁত বনচাৰী; আমাৰ নিচিনা প্ৰাণীবোৰৰ নগৰৰ উত্থানবোৰৰ শোভা বৰ্দ্ধন কৰি থাকে মাত্ৰ। আমাৰ এই নগৰ-অববোধৰ কাৰণ হ’ল ভায়েক লক্ষ্মণে সৈতে এই বাঘৰ বাঘ। বাঘ নিহত হলে সকলো নিহত হব, এতেকে যুদ্ধত বামকেই বধ কৰিম।” কুস্তকৰ্ণই এইদৰে কোৱাৰ লগে লগে বান্ধসবোৰ সাগৰ কঁপাই তুলি ভীষণৰে গৰ্জন কৰি উঠিল।

৪৭—৫৪। ধীমান কুস্তকৰ্ণই যাত্ৰা আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে, চাৰিওফালৰপৰা ঘোৰৰূপ অস্ত্ৰত লক্ষণবোৰ দেখা দিবলৈ ধৰিলে। মেঘবোৰ উচ্চাপাতৰ লগত সংযুক্ত হৈ গাধৰ দৰে ধোৱাঁবৰণীয়া হৈ পৰিল। সাগৰ আৰু বনৰাজিৰে সৈতে পৃথিবী কঁপি উঠিল, শিয়ালবোৰে পিণ্ডাকাৰ অগ্নি মুখতলৈহে যেন ঘোৰ মূৰ্ত্তি ধৰি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে আৰু চাৰাইবোৰে মণ্ডলাকাৰে সোঁমুখীয়াকৈ ঘূৰিবলৈ ধৰিলে। কুস্তকৰ্ণ গৈ থাকোঁতে বাটতে শগুণ এটা উৰি আহি তেওঁৰ শূলৰ ওপৰত পৰিল, তেওঁৰ বাঁও চকু আৰু বাঁও হাত নাচি উঠিল। ভীষণ শব্দে অলি থকা উচ্চাপাত হবলৈ ধৰিলে, আদিত্য প্ৰভাহীন হল আৰু সুখকৰ মুহূৰ্ত্ত বতাহো ববলৈ এৰিলে। লোমহৰ্ষণকাৰী এই ঘোৰ মহা উৎপাতসমূহলৈ লক্ষ্য নকৰি কালপ্ৰেৰিত বলৰ উদ্‌গনিতহে যেন তেওঁ যুদ্ধলৈ আগ বাঢ়িল। পৰ্ব্বতসদৃশ কুস্তকৰ্ণই ভৰিৰে বেঙা মেলিয়েই প্ৰাচীৰ পাৰ হৈ মেঘবৎ সুবিস্তৃত অদ্ভুত বান্দৰসৈন্ত্যবাহিনী দেখা পালে। বান্দৰবোৰে পৰ্ব্বতসদৃশ বান্ধসপ্ৰবৰক দেখা পোৱা মাত্ৰে বতাহে ঠেলি দিয়া মেঘমালাৰ নিচিনাকৈ চতুৰ্দ্দিকে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে।

৫৫—৫৭। কুস্তকৰ্ণই অতি প্ৰচণ্ড বান্দৰ সৈন্ত্যবাহিনী মেঘমালাৰ নিচিনাকৈ চাৰিওফালে দৌৰি পলাব ধৰা দেখি হৰ্ষাৱিহত হৈ বাৰে বাৰে মেঘগৰ্জনেৰে গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে। আকাশত মেঘৰ গৰ্জনসদৃশ কুস্তকৰ্ণৰ এই ঘোৰ গৰ্জনা-ধ্বনিত গুৰি কাটি দিয়া ধ্বজগছৰ নিচিনাকৈ বহুত বান্দৰ মাটিত বাগৰি পৰিল। শব্দ-বধৰ অৰ্থে

বিপুল পৰিষ হাতত লৈ কুন্তকৰ্ণ এইদৰে ওলাই অহাত বান্দৰবোৰৰ মনত ভীষণ আতঙ্ক উপস্থিত হল; তেওঁলোকে অনুমান কৰিলে যেন কালাগ্নিস্বৰূপ কুন্তকে কালদণ্ড হাতত লৈ তাত উপস্থিত হৈছে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চষষ্ঠিতম সৰ্গ সমাপ্ত

ষষ্ঠাষ্টম সৰ্গ

কুন্তকৰ্ণৰ ৰূপ দেখি বান্দৰবোৰৰ ভ্ৰাস

১—১৭। পৰ্বতশৃঙ্গসদৃশ ওখ অতিকায় মহাবলশালী কুন্তকৰ্ণই নগৰ এৰি ক্ৰান্ত পদে প্ৰাচীৰ পাৰ হৈ হুকাৰেৰে বজ্জনিদ তল পেলাই পৰ্বত আৰু সমুদ্ৰক কঁপাই তুলিলে। ইন্দ্ৰ, বৰুণ, আৰু যমবোৰে অব্যয় স্তব্ধ হৈ নেত্ৰবিশিষ্ট কুন্তকৰ্ণক বুকুলৈ আগবাঢ়ি অহা দেখি বান্দৰবোৰে ইকালে নিকালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে। বান্দৰবোৰ পলাবলৈ ধৰা দেখি ৰাজপুত্ৰ অক্ৰমে, নল, নীল, গবাক্ষ, আৰু মহাবলশালী কুমুদক সন্মোহন কৰি কলে, “হে বান্দৰগণ নিজ বল বীৰ্য আৰু আভিজাত্যৰ কথা পাহৰি ভয়ভ্ৰান্ত হৈ সাধাৰণ বান্দৰবোৰৰ দৰে তোমালোক ক’লৈ পলাবলৈ বিচাৰিছা? হে সাধুমণ্ডলী, তোমালোক উভতি আহা, পলাই প্ৰাণৰক্ষা কৰিব লাগিছে কিয়? এই বান্ধুস এটা বিভীষিকা মাত্ৰ, * যুদ্ধ কৰাৰ শক্তি ইয়াৰ নাই। বান্ধুসবোৰৰ মাজৰ পৰা উৎপন্ন এই ভয়ঙ্কৰ যুঁজিৰ আমি বিনাশ কৰিম, তোমালোক উভতি আহ।” অতিকষ্টে বান্দৰবোৰ আশ্বস্ত হোৱাত তেওঁলোকে ইকালে নিকালে গৈ গছবোৰ হাতত লৈ বগন্ধেত্ৰত নামিল আৰু ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ মদোদ্যম হাতীৰ নিচিনাকৈ কুন্তকৰ্ণক আক্ৰমণ কৰিলে। কিন্তু অত্যাচল শিবিশৃঙ্গ, বৃহৎ শিল আৰু ফুলেৰে জকমকাই থকা বৃক্ষসমূহৰ দ্বাৰা আহত হৈয়ো কুন্তকৰ্ণ অকণো নটগিল। তেওঁৰ গাত লাগি শিলবোৰ টুকুৰা-টুকুৰ হল আৰু ফুলাম গছবিজ্যাক ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন হৈ মাটিত পৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া প্ৰদীপ্ত অগ্নিয়ে বনভাষ ধ্বংস কৰাৰ নিচিনাকৈ বিপুলাকাৰ কুন্তকৰ্ণই পৰম ক্ৰুদ্ধ হৈ মহাশক্তিশালী বান্দৰ সৈন্যবোৰক শিহি পেলাবলৈ ধৰিলে।

* ভয় বুজাবলৈ নিৰ্দোষকথা এটা যুঁজি বা কোশল।

কলত বহুত শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰেষ্ঠ বান্দৰ বস্ত্ৰাক্ত কলেবৰে মাটিত বাগৰি পৰিল আৰু নিহত হৈ ভামববশীয়া ফুল থকা গছৰ দৰে মাটিত পৰি ব'ল। কুন্তকৰ্ণৰ আক্ৰমণত বান্দৰবোৰ লফিয়াই লফিয়াই পলাবলৈ ধৰিলে, পিচৰ কালে আৰু লক্ষ্য নাই, কিছুমানে সমুজ্জত জাপ দিলে কিছুমানে বা জাপ দি আকাশলৈকে উঠিল। বীৰ বান্দৰগণক বান্ধসে এইদৰে হেলাৰঙে বধ কৰিবলৈ ধৰাত তেওঁলোকে যি বাটেদি আহি সাগৰ পাৰ হৈছিল, পুনঃ সেই বাটেদিয়ে উভতি পলাবলৈ ধৰিলে; সকলোৰে মুখ শুকান আৰু বিবৰ্ণ, কিছুমানে মাটিৰ ওপৰেদি তলৰ ফাললৈ লৰ দিলে; তাৰ ভিতৰত যিবোৰ ঋক্ষ তেওঁলোকৰ কিছুমানে গছত উঠিল আৰু কিছুমানে পৰ্ব্বতত আবোহণ কৰিলে; কিছুমানে যুজিবলৈ আকৌ নামি অহিল আৰু কিছুমানে বৰ নোৱাৰি মাটিত বাগৰি পৰিল আৰু কিছুমানে মৰাৰ নিচিনা হৈ শুই থাকিল।

১৮—২৭। বান্দৰবোৰ এইদৰে পলাবলৈ ধৰা দেখি অন্ধদে কলে, “বৰা তোমালোক উভতি আহা এতিয়া আমিয়ে যুদ্ধ কৰিম। যুদ্ধৰ পৰা পলাই গৈ এই পৃথিবী পৰিত্ৰমণ কৰিও তোমালোকে ৰক্ষা নাপাবা, এতেকে সকলোৱে নিজ নিজ ঠাইলৈ উভতি আহা, এই জীৱন ৰক্ষা কৰি কি লাভ? হে কাপুকষগণ, তোমালোকে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ এৰি এইদৰে পলাই গলে তোমালোকৰ পত্নীবৰ্গই তোমালোকক পৰিহাস কৰিব; যিসকলে সৰ্গোৰৰে জীৱন ধাৰণ কৰি থাকিবলৈ বিচাৰে তেওঁলোকৰ পক্ষে সেই পৰিহাস যুত্যাৰ্থকৈয়ো অধিক দুঃখদায়ক। তোমালোক সকলোৰে জন্ম মহৎকুলত, এতিয়া এই যুদ্ধক্ষেত্ৰত ভয়ভ্ৰান্ত হৈ তোমালোকে ইতৰ বান্দৰৰ নিচিনাকৈ ক'লৈ পলাবলৈ বিচাৰিছা? যি সকলে নিজ বীৰ্য্য পৰিত্যাগ কৰি ভয়তে দৌৰি পলাবা তেওঁলোক নিশ্চয় অনাৰ্য্য। ডাঙৰ ডাঙৰ কথাকৈ জনসমাজত যি গৰৱ কৰিছিলো সেই সকলো মিছাত পৰিণত হৈ এতিয়া ক'লৈ গল? যিবোৰে শিকাবপূৰ্ণ জীৱন লৈ জীয়াই থাকে তেওঁলোক ভীক বুলি জনাজাত হয়, এতেকে বীৰপুৰুষে যি পথ অবলম্বন কৰে তোমালোকেও তেনে পথ লোৱা, ভয় এৰা। হয়, অন্নায়ু হৈ নিহত আৰু ধৰাশায়ী হম আৰু তাৰদ্বাৰা কাপুকষ যোদ্ধাৰ হুস্তাপ্য ব্ৰহ্মলোক প্ৰাপ্ত হম, অথবা যুদ্ধত শত্ৰুক বধ কৰি অক্ষয় কীৰ্ত্তি লাভ কৰিম; অথবা যদি নিহত হওঁ তেতিয়া বীৰলোকৰ স্থান লাভ কৰি সকলো ভোগ্য বস্তু লাভ কৰিম। বান্দৰগণ, তোমালোকে জানিবা যে পতঙ্গই প্ৰদীপ্ত অগ্নিত প্ৰৱেশ কৰি যিদৰে ওলাই আহিব নোৱাৰে, কাকুৎস্থ বামৰ লগত সাক্ষাৎ হলে এই কুন্তকৰ্ণয়ো জীৱন লৈ তেনেদৰে উভতি যাব নোৱাৰিব। বীৰসমাজত আমাৰ সুনাম আছে, এতেকে এজনক পলোৱা দেখি বাকি কহুতে বশভঙ্গ দিয়ে তেনেহলে জানিবা আমাৰ বশস্যা বিলুপ্ত হব।”

২৮-৩২। কণকাদ্রদপৰিধানকাৰী বীৰ অঙ্গদে এইদৰে কৈ থাকোতে পলায়মান বান্দৰসমূহে বীৰজন বিগৰ্হিত বাক্যে কলে, “এই বান্দৰস কুস্তকৰ্ণই আমাৰ ওপৰত ভীষণ উৎপাত লগাইছে, আমি তেওঁৰ সম্মুখত তিষ্ঠিব পৰা নাই; জীৱনৰ প্ৰতি আমাৰ মায়া আছে, এতেকে পলায়নেই শ্ৰেয়ঃ।” এইদৰে কৈ বান্দৰদলপতিসমূহে ভীমান্ধ কুস্তকৰ্ণক আগবাঢ়ি অহা দেখি দশোদিশে পলাবলৈ ধৰিলে। পলায়নমান অৱস্থাত অঙ্গদে বান্দৰবোৰক পুনঃ সাঙুনাপূৰ্ণবাক্যৰ দ্বাৰা ফিৰাই আনিলে। তেতিয়া সকলোৱে হৰ্ষান্বিত হৈ অঙ্গদৰ আদেশলৈ অপেক্ষা কৰি তাতে বৈ থাকিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ষট্ৰ্যস্তিতম সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তষষ্ঠিতম সৰ্গ

কুস্তকৰ্ণ বধ

১-৮। মহাকায় বান্দৰবোৰে অঙ্গদৰ কথা শুনি মন স্থিৰ কৰিলে আৰু যুদ্ধৰ কাৰণে উৎসুক হৈ উভতি আহিল। বলবান অঙ্গদৰ কথাত তেওঁলোকৰ মনলৈ বল আৰু বীৰ্য্য ঘূৰি আহিল আৰু সকলোৱে নিজ পৰাক্ৰমৰ ওপৰত ভৰ দি যুদ্ধলৈ সাজু হল। হয় মৰণেই হব—তাকে ঠিক কৰি সকলো হৰ্ষান্বিত হল আৰু জীৱন ত্যাগ কৰিও তুমুল যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। মহাকায় সকলোবোৰ বান্দৰে বৃহৎ বৃহৎ বৃক্ষ আৰু প্ৰকাণ্ড গিৰিশৃঙ্গবোৰ লৈ কুস্তকৰ্ণলৈ খেদা দিলে। তেতিয়া কুস্তকৰ্ণই ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ গদাপাট তুলি ললে আৰু তাৰে আক্ৰমণ কৰি শত্ৰুদলক চাৰিওফালে বিক্ষিপ্ত কৰিলে। ফলত সাত, আঠ, ন, আনকি হাজাৰ বান্দৰো কুস্তকৰ্ণৰ তাড়নাত ছেদেলি-ভেদেলি হৈ গল, আৰু গৰুড়ে সাপ গিলি ধোৱাৰ নিচিনাকৈ একোবাৰতে সাত, আঠ, ষোল বা বিশটাকৈ বান্দৰ হাতেৰে ধৰি মুখত ভৰাই খাই খাই আগ বাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে। তাৰ ভিতৰতো আশ্ৰয় হৈ বান্দৰবোৰে পৰ্বত আৰু গছবোৰ হাতত লৈ ইফালে সিফালে ঘূৰি থাকি যুদ্ধক্ষেত্ৰতে বৈ থাকিল।

৯-২১। তাৰ পিচত কপিপ্ৰবৰ দ্বিবিদে পৰ্বত এখন উভালি লৈ নিচেই তললৈ

ওলমি পৰা মেঘ এচপৰাৰ দৰে গিৰিশৃঙ্গসদৃশ কুস্তকৰ্ণলৈ খেলা ললে। পৰ্বত কুস্তকৰ্ণৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰাত ই বান্ধসৰ ওপৰত নপৰি তেওঁৰ সৈন্তসমূহৰ ওপৰত পৰিল; তাৰ আঘাতত হাতী, ঘোঁৰা, বধ আৰু আন আন বহুত বান্ধস তাতেই বিধ্বস্ত হল। তেতিয়া দ্বিবিদে আন এটা গিৰিশৃঙ্গ নিক্ষেপ কৰাত ঘোঁৰা আৰু সাৰথিৰে সৈতে বান্ধসৰ বহুত বধ চূৰ্ণীকৃত হল আৰু যুদ্ধস্থল বান্ধসৰ বক্তে বঞ্জিত হল। তেতিয়া বথাবোহী বান্ধসবোৰে ভীষণ গৰ্জনে কৰি কালাস্তক শবসমূহৰ দ্বাৰা চিঞৰ-বাখৰ কৰি থকা বান্ধসবোৰৰ মূৰত আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। আনপক্ষে মহাবলশালী বান্ধসবোৰেও বৃহৎ বৃহৎ গছবোৰ উভালি আনি বান্ধসবোৰৰ বধ, অশ্ব, গজ আৰু উটবোৰ আৰু বান্ধসবিলাকক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ইতিমধ্যে হনুमानে আকাশক আশ্রয় কৰি থাকি তাৰপৰা গিৰিশৃঙ্গ, বৃহৎ শিল আৰু গছবোৰ কুস্তকৰ্ণৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। মহাবল কুস্তকৰ্ণই গিৰিশৃঙ্গ আৰু বৃক্ষ বৃষ্টি শূলপাটৰ দ্বাৰায়ে ভাঙি চুৰমাৰ কৰিলে। তাৰ পিচত তেওঁ সেই তীক্ষ্ণ শূল হাতত লৈ গ্ৰীচণ্ড বান্ধৰ সৈন্যবাহিনীৰ পিনে খেদি গ'ল আৰু হনুमानে পৰ্বতৰ শৃঙ্গ এটা হাতত লৈ তেওঁৰ আগত থিয় দি থাকি তাৰে ভীমাকায় কুস্তকৰ্ণক আক্ৰমণ কৰিলে। শৃঙ্গৰ আঘাতত কুস্তকৰ্ণৰ শৰীৰ বক্ত আৰু মেদে তিতি যোৱাত কুস্তকৰ্ণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল। পৰ্বতে প্ৰদীপ্ত অগ্নিশিখায়ুক্ত শৃঙ্গ ধাৰণ কৰাৰ নিচিনাকৈ বিদ্যুৎপ্ৰভায়ুক্ত শূলপাট হাতত লৈ দেৱসেনাপতি কাৰ্ত্তিকেয়ই ক্ৰোধে পৰ্বতক লক্ষ্য কৰি উগ্ৰশক্তি অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰাৰ নিচিনাকৈ সেই শূল কুস্তকৰ্ণই হনুমানৰ দুই বাহুৰ মাজ-ভাগলৈ লক্ষ্য কৰি নিক্ষেপ কৰিলে। শূলৰ আঘাতত হনুमानে তেজ বতিয়াবলৈ ধৰিলে আৰু সেই বেখাতে যুগান্তকালৰ মেঘৰ গাজনিৰ নিচিনা শব্দ কৰি তেওঁ চীৎকাৰ কৰি উঠিল। হনুমানক এইদৰে ব্যথিত হোৱা দেখি বান্ধসবোৰে মনৰ উল্লাসে হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু আনপিনে বান্ধসবোৰে ভয়তে আতুৰ হৈ কুস্তকৰ্ণৰ ওচৰৰপৰা পলাবলৈ ধৰিলে।

২২—৩৯। ঠিক এনে সময়তে মহাবলশালী নীলৈ সৈন্যবোৰক যথাস্থানত সংস্থাপিত কৰি এটা পৰ্বত শৃঙ্গ কুস্তকৰ্ণৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। শৃঙ্গটো তেওঁৰ ওপৰত পৰিবলৈ ধৰা দেখি কুস্তকৰ্ণই হাতৰ মুঠিৰে তাত আঘাত কৰিলে আৰু সেই আঘাততে শৃঙ্গ ভাগি চুৰমাৰ হৈ অগ্নিশূলিজবৎ জ্বলি উঠি টুকুৰা-টুকুৰ হৈ মাটিত পৰিল। তেতিয়া ঋষভ, শবভ, নীল, গবান্ধ আৰু গন্ধমাদন এই পাঁচজন শ্ৰেষ্ঠ বান্ধসে কুস্তকৰ্ণৰ ওৰিলৈ খেদি গল আৰু শিল, গছ, হাত, ভৰি আৰু ভুকুৰে পাঁচোজন মহাবীৰে মহাকায় কুস্তকৰ্ণক আক্ৰমণ কৰিলে। তেওঁলোকৰ প্ৰহাৰত

কুস্তকৰ্ণ সমুজি ব্যথিত নহল, বৰং শৰীৰত কোনোবাই হাত বুলাই দিয়া যেনহে অনুভৱ কৰিলে। তেতিয়া কুস্তকৰ্ণই হাত দুখনেৰে মহাবেগশালী ধমতক আঁকোৱালি ধৰি আক্ৰমণ কৰাত, বীৰ ধমত তেজ বতিয়াই মাটিত বাগৰি পৰিল। তাৰ পিচত ধৰতক মুঠিগ্ৰহাৰৰ দ্বাৰা, নীলক আঠু ছটাৰে আৰু গবাক্কক হাতৰ চাপৰেৰে আঘাত কৰাত সকলোটিয়ে তেজেৰে ৰাঙলী হৈ কাটি দিয়া কিংগুক বৃক্ষৰ নিচিনাকৈ মাটিত চলি পৰিল। মুখ্য মুখ্য বান্দৰগণ এইদৰে নিপাতিত হোৱা দেখি হাজাৰে হাজাৰে আন আন বান্দৰ কুস্তকৰ্ণৰ গুৰিলৈ খেদি গল আৰু পৰ্বতাকাৰ বান্দৰবিলাক পৰ্বতাকৃতি সেই বান্ধসৰ ওপৰত জঁপিয়াই পৰি দাঁতেৰে তেওঁক কামুৰিবলৈ ধৰিলে আৰু সকলোৱে নখ, দাঁত, হাতৰ মুঠি আৰু কোনোৱে বা অকল হাতেৰেই তেওঁক আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। হাজাৰ হাজাৰ বান্দৰে তেওঁৰ শৰীৰ ব্যাপি পৰাত বান্ধস-গ্ৰন্থৰ কুস্তকৰ্ণ, বৃক্ষবাজিৰে সুশোভিত পৰ্বতসদৃশ শোভামান হল। তেতিয়া গৰুডে সাপ ভক্ষণ কৰাৰ নিচিনাকৈ মহাবলবান কুস্তকৰ্ণই দুই হাতেৰে ধৰি বান্দৰবোৰক ভক্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। কুস্তকৰ্ণই পাতালসদৃশ তেওঁৰ মুখত পেলাই দিয়াৰ লগে লগে বান্দৰবোৰে তেওঁৰ নাক আৰু কাণৰ ফুটাইদি ওলাই আহিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে পৰ্বতসদৃশ মহাকাৱ কুস্তকৰ্ণই ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ বান্দৰবোৰক ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন কৰিবলৈ ধৰিলে। ৰণভূমি তেজ আৰু মঙহে ভৰি পৰিল আৰু তাৰ মাজত কালাগ্নিসম ৰূপ ধাৰণ কৰি কুস্তকৰ্ণই বান্দৰসৈন্যৰ মাজত বিচৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে। বজ্জ হাতত লৈ ইলুই অথবা পাশ হাতত লৈ যমে যেনে শোভা ধাৰণ কৰে সেই সময়ত শূল হাতত লৈ কুস্তকৰ্ণয়ো তদনুৰূপ শোভা ধাৰণ কৰিলে। জহকালি অগ্নিয়ে শুকান বন যিদৰে বিদগ্ধ কৰে মহাবল-শালী কুস্তকৰ্ণয়ো সেইদৰে বান্দৰসৈন্য বিদগ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৪০—৪৯। তেতিয়া বান্দৰসৈন্যবোৰে দলপতিহীন হৈ এইদৰে মৰিবলৈ ধৰা দেখি ভয়তে অস্থিৰ হৈ বিকটস্বৰে চীংকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু পৰম পীড়িত আৰু নিকংসাহ হৈ বাঘৰ বামৰ শৰণ ললে। বান্দৰবোৰে এইদৰে ৰণভঙ্গ দিয়া দেখি বালীপুত্ৰ অজদৰ ক্ৰন্তপদে কুস্তকৰ্ণৰ ওচৰলৈ খেদি গল। তেওঁ ভীষণ পৰ্বতশূল এটা হাতত লৈ ভীষণৰূপে বাবে বাবে চীংকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু তাকে শুনি কুস্তকৰ্ণৰ অনুগামী বান্ধসবোৰ সন্তুষ্ট হৈ উঠিল। তেওঁ কুস্তকৰ্ণৰ মূৰৰ ওপৰত সেই শূলটো নিক্ষেপ কৰিলে। শূলৰ আঘাত পাই কুস্তকৰ্ণ খঙত জ্বলি উঠিল আৰু বালীপুত্ৰ অজদৰ ওচৰলৈ জোৰেৰে খেদি গল, আৰু বান্দৰবোৰৰ মনত আতঙ্ক জন্মাই ভীষণ চীংকাৰে সৈতে ক্ৰোধভৰে অজদৰ গালৈ শূলপাট নিক্ষেপ কৰিলে। ৰূপিগ্ৰন্থৰ মুৰু বিশাৰদ অজদে শূলপাট অহা দেখি আকৃতিত ভেনেই সৰু হল আৰু শূলৰ পৰা

নিজক বক্ষা কৰিলে আৰু লগে লগে ওপৰলৈ জঁপ দি হাতৰ তলুৱাইদি বান্ধসৰ বুকুত জোৰেৰে চাপৰ বহুৱালে। আঘাত পাই পৰ্বতসদৃশ কুস্তকৰ্ণ সংজাহীন হল। তাৰ পিচত সংজা লাভ কৰি মহাবলী বান্ধসে উপহাস কৰি অঙ্গদৰ গাত মুষ্টিপ্ৰহাৰ কৰাত তেওঁ বিতত হৈ মাটিত পৰিল।

৫০—৫৮। কপিপ্ৰবৰ অঙ্গদ বিতত হৈ মাটিত পৰি যোৱাত কুস্তকৰ্ণই শূলপাট লৈ সুগ্ৰীৱৰ গুৰিলৈ খেদি গল। মহাবলশালী কুস্তকৰ্ণই এইদৰে খেদি অহা দেখি, বান্ধবৰাজ সুগ্ৰীৱে লাৰু দি তৎক্ষণাৎ আকাশলৈ উঠিল আৰু এটা পৰ্বতৰ আগভাগ উভালি লৈ তানে কুস্তকৰ্ণক আঘাত কৰি লৰা-লৰিকৈ তেওঁৰ সম্মুখলৈ খেদি গল। কপিপ্ৰবৰ বান্ধবৰাজে এইদৰে খেদি অহা দেখি কুস্তকৰ্ণই তেওঁৰ সৰু শৰীৰ উন্মুক্ত কৰি তেওঁৰ সম্মুখত থিয় দিলে। মহা মহা বান্ধববোৰক ভক্ষণ কৰি তেজে অবলিপ্ত কুস্তকৰ্ণক এইদৰে থিয় দি থকা দেখি সুগ্ৰীৱে কলে, “কুস্তকৰ্ণ, বহুত বীৰ নিপাতিত কৰি তুমি দুফুৰ এটা কাম সাধিল। সঁচা, আৰু বান্ধবসৈন্যকো ভক্ষণ কৰি পৰম যশস্যা লাভ কৰিলা, কিন্তু এইবোৰ সাধাৰণ বান্ধবসৈন্য, এই-বোৰক এৰা, সিহঁতক বধ কৰি তোমাৰ কি লাভ? হে বান্ধস, এই পৰ্বত মই নিক্ষেপ কৰিলোঁ, পাৰা যদি তুমি তাক সহ্য কৰা।” কপিপ্ৰবৰ বল, বীৰ্য আৰু ধৈৰ্য্য সমন্বিত এই বাক্য শুনি বান্ধসশ্ৰেষ্ঠ কুস্তকৰ্ণই কলে, “হে বান্ধব, তুমি স্বৰ্গ-ৰাজপুত্ৰ আৰু প্ৰজাপতিৰ নাতি, তুমি ধৈৰ্য্য আৰু পৌৰুষসম্পন্ন, এই কাৰণতে তুমি এইদৰে গৰ্জন কৰিব পাৰিছা।”

৫৯—৬৫। কুস্তকৰ্ণৰ কথা শুনি বান্ধবৰাজ সুগ্ৰীৱে পৰতখন তুলি লৈ বজ্জতুল্য প্ৰকোপে কুস্তকৰ্ণৰ বুকুলৈ মাৰি পঠালে। কিন্তু কুস্তকৰ্ণৰ বিশাল বুকুত পৰি পৰ্বতশৃঙ্গ খণ্ড-বিখণ্ড হল আৰু তাকে দেখি বান্ধববোৰ বিষন্ন হল, আনপক্ষে বান্ধসবোৰে মনৰ আনন্দতে হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে। শৃঙ্গৰ আঘাত পাই কুস্তকৰ্ণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল, খঙতে মুখ মেলি ভীষণ চীৎকাৰ কৰিলে আৰু বান্ধবাধিপতিক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে বিদ্যুৎপ্ৰকাশ শূলপাট তেওঁৰ গালৈ মাৰি পঠালে। কুস্তকৰ্ণই সোণৰ নাল লগোৱা সুতীক্ষ্ণ শূলপাট হাতেৰে তুলি লোৱাৰ লগে লগে বায়ু-পুত্ৰ হনুमानে লাৰু দি উঠি হাতদুখনেৰে তাক ভাঙি দিলে। হাজাৰ ভাৰ* ক'লা লোৰে নিশ্চিন্ত শূলপাট হনুमानে আঁঠুৰ হেঁচাত ভাঙি পৰম আনন্দিত হল আৰু বান্ধব-সৈন্যবাহিনীয়ে তাকে দেখি পৰম হৰ্ষান্বিত হৈ ইকালে সিকালে দৌৰা-দৌৰি কৰিবলৈ

ধৰিলে । আনপিনে বান্ধসবোৰ ভয়ভ্ৰম হোৱাত সিহঁতৰ মুখ মলিন হল । তেতিয়া বনবিহাৰী বান্দৰবোৰে সিংহনাদ কৰি শূলব অৱস্থা দেখি মাকতনন্দনক পূজা কৰিবলৈ ধৰিলে ।

৬৬—৭১ । বন্ধাধিপতি মহাবলবান কুস্তকৰ্ণ শূলপাট ভাগি পৰা দেখি ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল আৰু লঙ্কাত থকা মলয়পৰ্বতৰ শৃঙ্গ এটা ছিঙি আনি তাৰে সৈতে সুগ্ৰীৱৰ ওচৰ চাপি তেওঁৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে । শৃঙ্গৰ আঘাতত বান্দৰৰাজ সংজ্ঞাহীন হৈ মাটিত পৰিল আৰু তাকে দেখি বান্ধসবোৰ পৰম হৰ্ষাশ্বিত হল । অদ্ভুত পৰাক্ৰমশীল সুগ্ৰীৱ এইদৰে পৰি যোৱাত প্ৰচণ্ড বতাহে মেঘ উৰুৱাই নিয়াৰ নিচিনাকৈ কুস্তকৰ্ণয়ো সুগ্ৰীৱক লৈ তাৰপৰা আঁতৰ হ'ল । মহামেঘসদৃশ সুগ্ৰীৱক এইদৰে লৈ যাবলৈ ধৰাত কুস্তকৰ্ণই যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ ভিতৰতে অত্যন্ত উন্নত শিখববিশিষ্ট মেৰুপৰ্বতসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে । সুগ্ৰীৱৰ এনে অৱস্থা দেখি স্বৰ্গৰ দেৱতাসকলে আচৰিত হৈ হুখতে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে ; ইতিমধ্যে বান্ধসপ্ৰবৰ কুস্তকৰ্ণই তেওঁলোকৰ এই বিলাপ শুনি শুনি আন আন বান্ধসবোৰৰ প্ৰশংসাতাজন হৈ সুগ্ৰীৱক লঙ্কালৈ লৈ গল । তেওঁক লৈ যোৱাৰ সময়ত কুস্তকৰ্ণৰ ভাব হল, “এই বান্দৰৰাজ নিহত হলে ৰাঘৱ আন আন সৈন্তসমষ্টিতে সকলো নিহত হোৱাৰ সমান হব ।”

৭২—৮১ । সুগ্ৰীৱক এইদৰে লৈ যোৱা আৰু বান্দৰবোৰক ছেদেলি-ভেদেলি হৈ ইকালে সিফালে দৌৰি পলোৱা দেখি বুদ্ধিমান মাকতনন্দন হনুमानে ভাবিবলৈ ধৰিলে, “এনেদৰে সুগ্ৰীৱক লৈ যোৱাত মই কি কৰা উচিত ; বাক যিহওক, যিটোকে উচিত বুলি বোধ হয়, মই নিশ্চয় তাকেই কৰিম । শৰীৰটো পৰ্বতৰ সমান কৰি লৈ এই বান্ধসক বধ কৰিব পাৰোঁ, তেতিয়া হলে মুষ্টিৰ প্ৰহাৰত ক্ষত-বিক্ষত হৈ কুস্তকৰ্ণ নিহত হোৱাৰ লগে লগে, বান্দৰৰাজ সুগ্ৰীৱৰ মুক্তি হব আৰু সকলো বান্দৰ পৰম হৰ্ষাশ্বিত হব । অথবা এই বান্দৰৰাজ সুগ্ৰীৱে নিজেওতো মুক্তি লাভ কৰিব, অনুৰ, উৰণ আৰু দেৱতাবৰ্গই ধৰি নিলেও মুক্ত হৈ অহাৰ শক্তি তেওঁৰ আছে, এটা বান্ধসা-ধৰ্মপৰা মুক্তি লাভ কৰি অহাৰতো কোনো কথাই নাই । পৰ্বতশৃঙ্গৰ প্ৰহাৰত তেওঁ এতিয়াও সংজ্ঞাহীন অৱস্থাত আৰু সেই কাৰণতে তেওঁ নিজৰ অৱস্থা বুজিব পৰা নাই । অলপ সময়ৰ ভিতৰতে তেওঁৰ জ্ঞান আহিব আৰু তেতিয়া তেওঁ তেওঁৰ নিজৰ আৰু বান্দৰবোৰৰ কাৰণে যিটো কৰা উচিত তাকে কৰিব । মহাত্মা সুগ্ৰীৱক মই মুক্ত কৰিলে, তেওঁ তাক ভাল নাপাব, কিয়নো তাৰ দ্বাৰা চিৰকাললৈ তেওঁৰ কীৰ্ত্তি লোপ পাব, এতেকে মই অলপ সময় অপেক্ষা কৰোঁ । সংজ্ঞা লাভ কৰাৰ পিচত তেওঁ কেনে ধৰণৰ বিক্ৰম প্ৰকাশ কৰে চাই লওঁ । ইতিমধ্যে ছিন্ন-ভিন্ন

হৈ যোৱা বান্দৰবোৰক মই আশ্বস্ত কৰোঁ।” এইদৰে চিন্তা কৰি মাকতাত্মজ হনুमानে বান্দৰবোৰৰ বৃহৎ সৈন্যবাহিনীক পুনঃ সংস্থাপিত কৰিলে।

৮২—৯৯। কুস্তকৰ্ণই উশাহ-নিশাহ লৈ থকা অৱস্থাতে কপিপ্ৰবৰ সুগ্ৰীৱক লৈ লঙ্কাত প্ৰৱেশ কৰাত তাৰ অট্টালিকাসমূহ, ৰাজপথ অক সু-উচ্চ দ্বাৰদেশস্থিত সকলোৱে তেওঁৰ ওপৰত পুষ্পবৰ্ষণ কৰি তেওঁক অভিনন্দন জনালে। পৱিত্ৰ বস্ত্ৰসমূহ মিশ্ৰিত উত্তম জলৰ সিক্তন, আৰু ৰাজপথৰ সীতল বতাহৰ স্পৰ্শ পাই মহাবল সুগ্ৰীৱৰ সংজ্ঞা আহিল। তেতিয়া মহাত্মা সুগ্ৰীৱে মহাবলবান কুস্তকৰ্ণৰ ছই বাহুৰ মাজতে থাকি, চাৰিওফালে ৰাজপথসমূহ তেওঁৰ চকুত পৰাত, অলপ সময় চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে, “মোক এইদৰে ধৰি অনাৰ পিচত এতিয়া মই ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ কৰোঁ কেনেকৈ? বাক মই মোৰ কাম এনে ধৰণে কৰোঁ যাতে তাৰ দ্বাৰা বান্দৰবোৰৰ হিত আৰু ইষ্টকাম সাধন কৰা হয়।” এইদৰে চিন্তা কৰি তীক্ষ্ণ নখৰ দ্বাৰা কুস্তকৰ্ণৰ কাণ, আৰু দাঁতৰ দ্বাৰা তেওঁৰ নাকটো ছেদন কৰিলে আৰু ভৰি দুখনেৰে তেওঁৰ শৰীৰৰ দুয়োটা ফাল ফালি দিলে। নখ আৰু দাঁতেৰে কাণ আৰু নাক ছেদন কৰি দিয়াৰ পিচত শৰীৰৰ দুয়োটা ফাল ফালি দিয়াত কুস্তকৰ্ণৰ সমগ্ৰ শৰীৰৰ পৰা তেজৰ ধাৰ ববলৈ ধৰিলে। তাকে দেখি কুস্তকৰ্ণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হ'ল আৰু সুগ্ৰীৱক তুলি লৈ মাটিত পিহিবলৈ ধৰিলে। পিহিবলৈ ধৰা অৱস্থাত ৰাক্ষসবোৰে তেওঁৰ ওপৰত প্ৰহাৰ কৰি থকা সত্ত্বেও সুগ্ৰীৱে কন্দুক (ধোপ) এটাৰ নিচিনাকৈ তৎক্ষণাত ওপৰলৈ লাফ দি একে লাফে ৰামৰ গুৰি পালেগৈ। কুস্তকৰ্ণই কৰ্ণনাসিকাহীনৱস্থাত তেজেৰে ৰাঙলী হৈ নিজৰা বৈ থকা পৰ্ব্বতসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। ৰক্তাক্ত-কলেবৰ ৰাৱণানুজ কুস্তকৰ্ণই তেওঁৰ বিৰাট শৰীৰ লৈ খঙতে তেজ বতিয়াই আৰু ভীষণ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। তেওঁৰ বৰণ ঘনকৃষ্ণাভ আৰু তেজেৰে ৰাঙলী হৈ সন্ধ্যা কালৰ মেঘখণ্ডৰ নিচিনা ৰূপ হোৱাত পুনঃ যুদ্ধাভিমুখী হবলৈ তেওঁ মন কৰিলে। সুগ্ৰীৱে তেওঁক এৰাই যোৱাৰ পিচতে ক্ৰোধপূৰ্ণভাবে তেওঁ ৰণক্ষেত্ৰলৈ লৰ দিলে আৰু নিজক অস্ত্ৰহীন দেখি ভয়ঙ্কৰ গদাপাট হাতত ললে। নগৰবৰণা ওলায়েই উগ্ৰমূৰ্ত্তিধাৰী বান্দৰসৈন্যৰ মাজত সোমাই প্ৰলয়কালৰ অগ্নিয়ে প্ৰজাসমূহক যিদৰে বিধ্বস্ত কৰে তেৱেঁ বান্দৰবোৰক তেনেদৰে ভক্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ৰক্ত আৰু মাংসলোমূপ কুস্তকৰ্ণই বান্দৰসৈন্যৰ ভিতৰত বান্দৰকতো খালেই, কব নোৱাৰাত বহুত ৰাক্ষস আৰু পিশাচো তেওঁৰ উদৰস্থ হ'ল। যুগান্তকালত যুত্যায়ে যিদৰে প্ৰাণীৰ বিনাশ কৰে সেই ৰাক্ষসেও প্ৰধান প্ৰধান বান্দৰবোৰক সেইদৰে ভক্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। একো একো বাৰতে এটা, দুটা, তিনিটা অথবা বহুত বান্দৰ এহাতেৰে

ধৰি তেওঁৰ মুখগছবত পেলাই দিলে। বান্দৰবোৰে পৰ্বতশৃঙ্গেৰে গ্ৰহাৰ কৰি থকা সত্বেও তেওঁ ভক্ষণৰপৰা বিৰত নহৈ তেজ আৰু মেদৰ শ্ৰাব বোৱাবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া এইদৰে ভক্ষিত হব ধৰা দেখি বান্দৰবোৰে তেওঁলোকৰ শৰণৰ স্থল ৰামৰ ওচৰ চাপিল। ইফালে বান্দৰবোৰক ভক্ষণ কৰি কৰি কুস্তকৰ্ণই দৌৰি ফুৰিবলৈ ধৰিছে। সি একেবাৰতে সাত, আঠ, বিশ, বা ত্ৰিশ আৰু কেতিয়াবা শই শই বান্দৰ দুই হাতেৰে ধৰে আৰু খায়। তাৰ সৰ্ব শৰীৰ তেজ, মণ্ডহ আৰু তেলে পৰিলিপ্ত, কাণত নাড়ী-ভুৰিৰ মালা, দাঁত স্তম্ভীক, যুগান্তকালৰ প্ৰযুক্তকালসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি সি শূলবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিছে।”

১০০—১১১। ঠিক এনে সময়তে শত্ৰুবলবিমৰ্দ্দক, পৰপুৰঞ্জয় সুমিত্ৰানন্দন লক্ষ্মণে ওলাই অহি কুস্তকৰ্ণৰ লগত ভীষণ যুদ্ধ আৰম্ভ কৰিলে। কুস্তকৰ্ণৰ গালৈ সাতপাট শৰ নিক্ষেপ কৰাৰ পিচত, তালৈ আন আন শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। শৰৰ জ্বালত কুস্তকৰ্ণ পীড়িত হৈ আন অস্ত্ৰৰ সহায়ত সেইবোৰ ধ্বংস কৰি দিয়াত বলশালী বীৰ লক্ষ্মণ কুপিত হল। তেতিয়া প্ৰচণ্ড বতাহে সন্ধ্যাকালত মেঘখণ্ডে আকাশ ঢাকি পেলোৱাৰ নিচিনাকৈ লক্ষ্মণেও শৰজালৰ দ্বাৰা ৰাক্ষসৰ সুবৰ্ণময় উৎকৃষ্ট কবচ ঢাকি পেলালে। ঘনকৃষ্ণাভ শৰীৰ যুক্ত কুস্তকৰ্ণ লক্ষ্মণৰ সুবৰ্ণময় শৰজালৰ দ্বাৰা প্ৰপীড়িত হোৱাত মেঘাবৃত ৰশ্মিজাল সমন্বিত সূৰ্য্যসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। তাৰ পিচত ভীমাকৃতি ৰাক্ষসে মেঘগজ্জৰ্নবৎ স্বৰে লক্ষ্মণৰ প্ৰতি অবজ্ঞা দেখুৱাইহে যেন কবলৈ ধৰিলে, “লক্ষ্মণ, যুদ্ধত যমকো পৰাভূত কৰি মই জয় লাভ কৰিছোঁ, এমেলত ভয়-শূন্য হৈ তুমি যে মোৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ আগবাঢ়িছা তাৰেই তুমি জগতত বীৰত্ব স্থাপন কৰিছা। অস্ত্ৰধাৰণ কৰি এই যুদ্ধক্ষেত্ৰত যমসদৃশ খিয় দি থকা সত্বেও তুমি যে মোৰ সন্মুখত টিকি থাকিব পাৰিছা এয়েই তোমাৰ পক্ষে গোবৰ্ণৰ কথা, যুদ্ধ কৰিলেতো কথাই নাই। ঐৰাতত আৰোহণ কৰি দেৱতাসকলৰ দ্বাৰা পৰিহৃত হৈ স্বয়ং ইচ্ছায়ো কোনোদিনে মোৰ সন্মুখত টিকি থাকিব পৰা নাই। কিন্তু হে সুমিত্ৰানন্দন, তুমি বালক হলেও, তোমাৰ পৰাক্ৰমত মই তুট্ট হৈছোঁ, কিন্তু মই ৰাঘব ৰামৰহে সন্মুখীন হবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ, তেওঁৰ ওচৰলৈ মোক ৰাবলৈ দিয়া। ৰণক্ষেত্ৰত তোমাৰ বল, বীৰ্য আৰু উৎসাহ দেখি মই সন্তুষ্ট হৈছোঁ, কিন্তু অকল ৰামক বধ কৰাটোহে মোৰ ইচ্ছা, কিয়নো তেওঁ হত হলে সকলো শ্লিহত হোৱাৰ সমান হব। ৰাম নিহত হোৱাৰ পিচত ৰণক্ষেত্ৰত যিবোৰ উপস্থিত থাকিব সেইবোৰক মই মোৰ সৰ্বসংহাৰকাৰী নিজবলে যুদ্ধত পিহি পেলাব পাৰিম।”

১১২—১২৫। ৰাক্ষসে তেওঁক প্ৰশংসা কৰি কোৱা কথাখিনি শুনি যুদ্ধস্থলতে

ঘোৰতৰ বাক্যে উপহাস কৰি লক্ষ্মণে তেওঁক কলে, “কুন্তকৰ্ণ, তুমি পুৰুষত্ব লাভ কৰি ইন্দ্ৰাদি দেবতাসকলৰো যে অপৰাজেয় হৈছা, সেইটো সত্য, তোমাৰ পৰাক্ৰম দেখিয়ে মই বুজিছো কথাটো ঠিক, তাৰ অন্যথা নাই। কিন্তু যিজনক তুমি বিচাৰিছা দশৰথনন্দন জীৰামচন্দ্ৰ সেইজন, পৰ্বতসদৃশ অচল হৈ তাত থিয় দি আছে।” এই কথা শুনামাত্ৰকে মহাবলশালী কুন্তকৰ্ণই লক্ষ্মণৰ প্ৰতি অৱজ্ঞা দেখুৱাই, তেওঁক এৰি পৃথিৱী ৰূপাই বাম যত আছিল তালৈ খেদা ললে। তেতিয়া দশৰথস্মৃত বামচন্দ্ৰই বোজ অস্ত্ৰ সংযোগ কৰি তীক্ষ্ণ তীক্ষ্ণ বাণসমূহ কুন্তকৰ্ণৰ বুকুলৈ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। হঠাতে বামৰ শৰৰ দ্বাৰা এইদৰে বিদ্ধ হোৱাত ধাবমান ক্ৰুদ্ধ কুন্তকৰ্ণৰ মুখেদি একাৰ মিশ্ৰিত অগ্নিশিখা ওলাবলৈ ধৰিলে। বামৰ শৰৰ আঘাতত বান্ধসপ্ৰবৰ কুন্তকৰ্ণই ঘোৰ চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু খঙতে অলি উঠি বান্ধববোৰক ভঙ্গ দিয়াই বামৰ ওচৰলৈ খেদি গল। বামৰ ময়ূৰপত্নী শৰ বান্ধসৰ বুকুত প্ৰবেশ কৰাত, তেওঁৰ হাতৰপৰা গদাপাট স্কলকি পৰিল আৰু আন আন যিবোৰ অস্ত্ৰ আছিল সকলো ছেদেলি-ভেদেলি হৈ গল। তাৰ পিচত কুন্তকৰ্ণই যেতিয়া দেখিলে যে কোনো অস্ত্ৰ তেওঁৰ হাতত নাই তেতিয়া তেওঁ হাত আৰু মুষ্টিৰ প্ৰহাৰতে বান্ধববোৰক ধ্বংস কৰিবলৈ ধৰিলে। ইপিনে শৰে তেওঁৰ শৰীৰ ভালদৰে ভেদ কৰাত তেওঁৰ শৰীৰ তেজৰে বাঙলী হল আৰু পৰ্বতৰপৰা প্ৰবাহিত নিজৰাৰ নিচিনাকৈ তেওঁৰ শৰীৰৰপৰা তেজৰ ধাৰ ববলৈ ধৰিলে। তেজৰ ধাৰ আৰু খঙৰ জ্বলন্ত দিক-বিদিক শূন্য হৈ বান্ধসে বান্ধস, বান্ধৰ, ধ্বংস যাকে যতে পালে তাকে খাই খাই আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। তাৰ-পিচত কালাস্তক যমসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি এটা পৰ্বতশৃঙ্গ বামৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। শৃঙ্গটো মাজভাগমান আহি নোপাওঁতেই ধ্বংসাত্মক বামে তেওঁৰ সাতপাট অবক্ৰগামী শৰৰ দ্বাৰা তাক কাটি দিলে আৰু সেই মেকশৃঙ্গসদৃশ জ্যোতিৰ্ময় ৰূপবিশিষ্ট শৃঙ্গ খণ্ড-বিখণ্ড হৈ বান্ধৰক বগৰাই মাটিত পৰিল।

১২৬--১৩০। ঠিক এনে সময়তে কুন্তকৰ্ণৰ বধৰ বিষয়ে নানা উপায় চিন্তা কৰি ধ্বংসাত্মক লক্ষ্মণে বামক কলে, “হে বাজন, এই বান্ধসে বান্ধৰ আৰু বান্ধস চিনি নোপোৱা হৈছে আৰু তেজৰ গন্ধতে মত্ত হৈ আপোন-পৰ সকলোকে ধাবলৈ ধৰিছে। এতিয়া ডাঙৰ ডাঙৰ বান্ধববোৰ তাৰ ওপৰত উঠক আৰু দলপতিসকলে তাৰ চাৰিওফাল আগুৰি থাকক। তেতিয়াহলে গধুৰ বোজাৰ ভৰত ঘূৰি ফুৰোঁতে মটিত থকা কোনো বান্ধৰক বধ কৰিব নোৱাৰিব।” ধীমান ৰাজপুত্ৰ লক্ষ্মণৰ কথা শুনা মাত্ৰকে মহাবলবান বান্ধববোৰ পৰম আনন্দে কুন্তকৰ্ণৰ ওপৰত উঠিল। কুন্তকৰ্ণ ক্ৰুদ্ধ হৈ হুপ্ত হাতীয়ে মাউতক ৰূপাই দিয়াৰ নিচিনাকৈ তেওঁৰো বান্ধববোৰক জোকাৰিবলৈ

ধৰিলে । তাকে দেখি এই বান্ধুস কষ্ট হৈছে বুলি ভাবি বামে ঘণ্ণকৰে থিয় দি তেওঁৰ সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ ধনুখন হাতত ললে আৰু ক্ৰোধতে চকুযুৰি বঙা কৰি, সকলোকে বিদগ্ধ কৰিছে যেন ক্ৰন্তগদে বান্ধুসৰ গুৰিলৈ খেদি গল । তাকে দেখি ইমান সময় কুস্তকৰ্ণৰ দ্বাৰা প্ৰপীড়িত হৈ থকা বান্ধুৰ দলপতিসকলৰ মনত আনন্দৰ সীমা নোহোৱা হল ।

১৩৪—১৪১ । বামে সুবৰ্ণৰঞ্জিত সুদৃঢ় জ্যায়ুজ্ঞ ভুজঙ্গসদৃশ ধনুখন হাতত লৈ বহু বহু শব্দৰ তুল গাত বান্ধি লৈ বান্ধববোৰক আশ্বাস দি থিয় দিলে আৰু পৰম-দুৰ্জয় বান্ধববোৰৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ লক্ষণৰ সৈতে বৰ্ণলৈ যাত্ৰা কৰিলে । তেওঁ দেখিলে যে মহাবলশালী কুস্তকৰ্ণৰ মূৰত কিৰীটি, তেওঁৰ সৰ্ব শৰীৰ তেজেৰে বক্তাক্ত ; বান্ধুসগণৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ ক্ৰুদ্ধ দিগ্‌গজসদৃশ বান্ধববোৰক খেদি খেদি সকলো-পিনে দৌৰি ফুৰিছে । তেওঁৰ শৰীৰ বিক্ষা অথবা মন্দৰ পৰ্বতসদৃশ, বাহুত সোণৰ অঙ্গদ ; বৰ্ষাকালত মেঘৰপৰা পৰিবলৈ ধৰা বৰষুণৰ ধাৰৰ নিচিনা তেওঁৰ মুখেদি বক্ত-ধাৰা প্ৰবাহিত হবলৈ ধৰিছে । তেওঁ জিভাৰে বক্তাক্ত কোৱাৰিপৰা বৈ থকা তেজ চেলেকি আছে আৰু কালান্তক যমসদৃশ মাটিত থকা বান্ধববোৰৰ ওপৰত উৎপীড়ন কৰিছে । প্ৰলয়কালৰ প্ৰদীপ্ত অগ্নিসদৃশ বান্ধুসপ্ৰবৰৰ ৰূপ দেখি পুৰুষ-শ্ৰেষ্ঠ বামে জ্যাত টঙ্কাৰ দিলে । ধনুটঙ্কাৰ শুনি বান্ধুস আৰু কুপিত হল আৰু জ্যাৰ ধ্বনি সহিব নোৱাৰি বামৰ পিনে খেদি গল ।

১৪২—১৪৯ । তেতিয়া ভুজঙ্গ ৰাজশৰীৰবৎ নিপোটল সুন্দৰ ভুজবিশিষ্ট বামচক্ৰই পৰ্বতাকৃতি শৰীৰ কুস্তকৰ্ণক বতাহে কোবাই অনা মেঘগুণসদৃশ আগ বাঢ়ি অহা দেখি কবলৈ ধৰিলে, “আহাঁ, হে বন্ধুৰাজ, আহাঁ ! এয়া মই ধনু হাতত লৈ বৈ আছো ; মনত অকণো হুখ নকৰিবা । তুমি জানি লোৱা যে মই বান্ধুসকুলসংহাৰ কৰ্ত্তা, এক মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে তুমিও অচেতন হৈ পৰি থাকিবা ।” কুস্তকৰ্ণই কথাৰপৰা এইজনেই বাম এই বুলি জানি বিকটস্বৰে হাঁহি মাৰি অতি ক্ৰুদ্ধ ভাবে বান্ধববোৰক বিতৰিত কৰি বামক খেদি গ’ল । বনবিহাৰী বান্ধববোৰৰ হৃদয় বিদীৰ্ণ কৰি বিকট মেঘগৰ্জ্জনস্বৰে মহাতেজস্বী কুস্তকৰ্ণই বাঘৰ বামক কলে, “বাম, তুমি মোক বিবাহ, কবন্ধ, খব, বালী অথবা মাৰিচ বুলি নাভাবিবা, মই স্বয়ং কুস্তকৰ্ণ, তোমাৰ সন্মুখত উপস্থিত । মোৰ কৃষ্ণ লৌহ নিৰ্ম্মিত ভীষণ এই যুদ্ধৰলৈ চোৱা । তাহানি কলত এই যুদ্ধৰেবেই মই দেৱ-দানৱ সকলোকে পৰাভূত কৰিছিলোঁ । মোৰ নাক আৰু কাণ কটা গৈছে বুলি তুমি মোক অবজ্ঞা নকৰিবা । নাক আৰু কাণ কটা ঘোৰান-পৰা মোৰ অকনমাণো ক্লেষ হোৱা নাই । হে অনন্দ্ৰ, হে ইন্দ্ৰাকুল প্ৰিবোধনি,

যোৰ শৰীৰৰ ওপৰত ভোম্বাৰ পৰাক্ৰম দেখুৱা; পুৰুষ চাই উঠিহে পিচত ভোম্বাক ভক্ষণ কৰিম ।”

১৫০-১৭০। কুন্তকৰ্ণৰ কথা শুনি বামে স্তম্ভৰ পাখি লগোৱা শব্দোৰ কুন্তকৰ্ণৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিলে। বাণবোৰ বজ্জসম বেগবান হলেও সিহঁতে দেৱতাসকলৰ শত্ৰু কুন্তকৰ্ণক ক্ষুৰু কৰিব নোৱাৰিলে আৰু কোনো বকমৰ কষ্টও তাক দিব নোৱাৰিলে। যি শব্দসমূহৰ দ্বাৰা বামে বৃহৎ বৃহৎ শালগছবোৰ ভেদ কৰিছিল আৰু যাৰ দ্বাৰা বান্দবশ্ৰেষ্ঠ বালীক বধ কৰিছিল, বজ্জসদৃশ তেনেবোৰ শবেও কুন্তকৰ্ণক অকণো ব্যথা দিব নোৱাৰিলে। মহেন্দ্ৰশত্ৰু কুন্তকৰ্ণই নিজ শৰীৰৰ দ্বাৰা বাৰিধাবাসদৃশ শব্দ পান কৰিহে যেন উগ্ৰ বেগধাৰী মুদগৰ তুলি লৈ নিপাতিত হবলৈ ধৰা শব্দসমূহ প্ৰতিহত কৰিলে। তাৰ পিচত বিশাল দেৱসৈন্যৰ পক্ষও ভয়াবহ ৰক্তাক্ত-কলেবৰ সেই বান্ধসে অতি উগ্ৰ সেই মুদগৰডাল তুলি বান্দবসৈন্যবোৰৰ ওচৰলৈ খেদি গল। তেতিয়া বামচক্ৰই বায়ব্য নামে আন এপাট অস্ত্ৰ বান্ধসৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰাত মুদগৰে সৈতে তাৰ হাতখন বিচ্ছিন্ন হল; এইদৰে হাত কটা যোৱাত বান্ধসে ভীষণৰবে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। ইপিনে বামৰ বাণত বিচ্ছিন্ন গিৰিশৃঙ্গসদৃশ সেই বাহু মুদগৰেসৈতে বান্দববাজৰ সৈন্যবাহিনীৰ ওপৰত পৰাত বহুত বান্দবসৈন্য তাতেই নিহত হল। নিহত হোৱাৰ পিচত যিবোৰ সৈন্য অৱশিষ্ট থাকিল তেওঁলোকে বিষময়নে যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ একালে খিয় হৈ শৰীৰৰ দুখ কষ্ট লৈও নবেজ্জ বাম আৰু বক্ষোধিপতি কুন্তকৰ্ণৰ ভিতৰত হোৱা ঘোৰতৰ যুদ্ধ চাবলৈ ধৰিলে। হাতখন কটাৰ পিচত তীক্ষ্ণ খড়েগৰে কাটি দিয়া পৰ্বত-বাজসদৃশ শোভমান হৈ কুন্তকৰ্ণই আনখন হাতেৰে গছ এডাল উভালি লৈ নবনাথ বামক খেদি গল। তেতিয়া তালবৃক্ষেসৈতে সাপৰ কণাসদৃশ বান্ধসৰ সেইখন হাতো সোণেৰে চিত্ৰিত ঐজ্জাত্ৰ যোগে বামে কাটি পেলালে। পৰ্বতসদৃশ এই ভূজ কাটি দিয়াৰ পিচত মাটিত পৰি ধৰুকাই থাকোতেই বহুত গছ, পৰ্বত, শিল, বান্দব আৰু বান্ধস ধ্বংস পালে। দুয়োখন ভূজ কাটি দিয়াৰ পিচতো বান্ধসে গৰ্জন কৰি কৰি খেদি অহা দেখি বামচক্ৰই দুপাট সূতীক্ষ্ণ অৰ্জ্জচক্ৰ বাণ উলিয়াই তাৰে বান্ধসৰ ভৰি দুখন কাটি দিলে। কাটি দিয়াৰ পিচত দুয়োখন ভৰি দিক-বিদিক, গিৰি-গুহা, মহাসমুদ্ৰ, বান্ধস আৰু বান্দব সৈন্ত আৰু লঙ্কানগৰী পৰ্য্যন্ত প্ৰতিধ্বনিত কৰি মাটিত পৰি গ’ল। এইদৰে হাত আৰু ভৰি কাটি দিয়াৰ পিচতো, আকাশত বাহুৱে চক্ৰক খেদি যোৱাৰ নিচিনাকৈ বান্ধসে তাৰ বড়বাসদৃশ দুখখন মেলি গৰ্জি গৰ্জি বামৰ ওৰিলৈ খেদি গল। তেতিয়া বামচক্ৰই তেওঁৰ সোণৰ পাখি লগোৱা তীক্ষ্ণ শব্দৰ দ্বাৰা তাৰ দুখখন গুৰাই পেলোৱাত বান্ধসৰ কথা বন্ধ হল সঁচা,

তথাপি তো অক্ষুটস্থবে শব্দ কবি কবিয়ে সি মুৰ্ছিত হল। তেতিয়া বামচন্দ্ৰই সূৰ্য্য-
বশ্লিসম সমুজ্জ্বল প্রায়কালৰূপ ব্রহ্মদত্ততুল্য ঐজ্ঞাস্ত তুলি ললে। এই শব শত্ৰুপক্ষৰ
বাবে অতীব অন্তৰ্দৰ্শন, সুন্দৰ পাখিযুক্ত, সুভীক্ষ আৰু মাকতসদৃশ বেগবান।
শেহত জীৰামচন্দ্ৰই মহেন্দ্ৰৰ বজ্জসদৃশ গতিবিশিষ্ট সুবৰ্ণপুঙ্খ এই শব বান্ধসৰ গালৈ
নিৰ্কেপ কৰিলে। বামৰ হস্তচ্যুত শৰে নিজ প্ৰভাৰে দশোদিক জ্বলাই তুলিলে আৰু বিধুম
বহ্নিসদৃশ ভয়ঙ্কৰ ৰূপ লৈ ইন্দ্ৰৰ বজ্জসম গতিত বান্ধসৰ গুলিলৈ খেদি গল। তাহানি
কালত ইন্দ্ৰই বৃত্তাস্থৰ মন্তক ছেদন কৰাৰ নিচিনাকৈ এই শবপাটেও মহাপৰ্বত-
শৃঙ্গসদৃশ বান্ধসাধিপতিৰ স্ৰগোলগণবিশিষ্ট সুশোভন কুণ্ডলবিহীন মন্তক ছেদন কৰিলে।
প্ৰাতঃকালত সূৰ্য্য উদিত হলে চন্দ্ৰই আকাশৰ মাজভাগত অবস্থিতি কৰিলে যেনে
নিম্প্ৰভ হয় কুণ্ডলবিহীন কুস্তকৰ মূৰৰ শোভাও তেনেদৰে নিম্প্ৰভ হ'ল। পৰ্বত-
সন্নিভ বান্ধসৰ এই মূৰ বামৰ শবত বিচ্ছিন্ন হৈ লক্ষ্যৰ ওপৰত পৰাত তাৰ ৰাজপথ,
গৃহদ্বাৰ আৰু উচ্চ প্ৰাচীৰবোৰ ভাঙি চূৰমাৰ কৰিলে। তেওঁৰ বৃহৎ শৰীৰটো সাগৰত
পৰিল আৰু গ্ৰাহ, মীন আৰু ভুজ্জসমূহক বিনাশ কৰি সাগৰৰ তললৈ সোমাই গল।

১৭১—১৭৬। এইদৰে যুদ্ধত ব্ৰাহ্মণ আৰু দেৱতাসকলৰ শত্ৰু মহাবলশালী কুস্তকৰ্ণ
নিপাতিত হোৱাত, পৰ্বতে সৈতে পৃথিৱী কঁপি উঠিল আৰু আনন্দতে দেৱতাসকলে
তুমুল হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে। আকাশত থকা দেৱৰ্ষি, মহৰ্ষি, পন্নগ, সুৰগণ, সুপৰ্ণ,
গুহ্যক, যক্ষ, আৰু গন্ধৰ্বগণ সকলো বামৰ পৰাক্ৰম দেখি সন্তুষ্ট হল। আনপক্ষে
বান্ধসৰাজৰ বন্ধুবৰ্গই কুস্তকৰ্ণৰ স্মহান এই নিধন* কাৰ্য্য দেখি, সিংহৰ পিনে লক্ষ্য
কৰি মন্তমাতঙ্গ যিদৰে ভীত হয়, বামৰ পিনে চাই তেওঁলোকো অন্তৰত ভীত হৈ
অতিশয় ব্যথিত হল। আকাশত অন্ধকাৰ বিনাশ কৰি বাহুৰ মুখৰপৰা সূৰ্য্য
ওলাই আহি যিদৰে প্ৰকাশমান হয় কুস্তকৰ্ণক বধ কৰি জীৰামচন্দ্ৰয়ো বান্ধৰ সৈন্তৰ
মাজত তেনে শোভা ধাৰণ কৰিলে। বান্ধৰ সৈন্যৰ আনন্দৰ সীমা নাথাকিল, তেওঁ-
লোকৰ মুখমণ্ডলে প্ৰস্ফুটিত পদ্মৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিলে, আৰু ভীমবলশালী
এই শত্ৰু নিহত হোৱাত সৰ্বমঙ্গলময় ৰূপাশ্ৰয় বামচন্দ্ৰক পূজা কৰিব ধৰিলে। কুস্তকৰ্ণ
যুদ্ধত কোনোদিনে পৰাজিত হোৱা নাই, তেওঁ দেৱসৈন্যবিনাশক, তেনে এজন বীৰক
বধ কৰি বৃত্তাস্থক বধ কৰি অমবাধিপতি ইন্দ্ৰ যিদৰে আনন্দিত হৈছিল, ভৰতাশ্ৰয়
বামচন্দ্ৰও তেনেদৰে আনন্দিত হল।

* টীকাৰে পদ্মপুৰাণৰ মত উদ্ধাৰ কৰি কয় যে “দুই দিনত কুস্তকৰ্ণৰ নিম্নোক্ত হয়,
তাৰ পিচত সাতদিন যুদ্ধ কৰি ভাদ মাহৰ পূৰ্ণিমা তিথিত তেওঁ জ্ঞান এৰে।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তমতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টমস্তিত্ব সৰ্গ

কুন্তকৰ্ণৰ মৃত্যুত ৰাৱণৰ শোক

১—৫। মহাত্মা ৰামৰ হাতত কুন্তকৰ্ণ নিহত হোৱা দেখি ৰাক্ষসবোৰে গৈ কথোটা ৰাৱণৰ ওচৰত নিবেদন কৰিলে। তেওঁলোকে কলে, “ৰাজন, মৃত্যুসদৃশ কালান্তক আপোনাৰ ভ্ৰাতা কুন্তকৰ্ণই বান্দবসৈন্যক খেদি নি বহুত বান্দবৰ ভক্ষণ কৰাৰ পিচত কিছুকাল প্ৰবল প্ৰতাপে যুদ্ধ কৰি ৰামৰ শক্তিৰ প্ৰভাবত কালধৰ্ম্মৰ বশবৰ্ত্তী হৈ এতিয়া শাস্তি লাভ কৰিছে। তেওঁৰ শৰীৰৰ আধাখিনি ভয়ঙ্কৰ সমুদ্ৰৰ গৰ্ভত। তেওঁৰ নাক আৰু কাণ কটা গৈছিল আৰু সৰ্বশৰীৰৰপৰা বক্তৃতাৰ প্ৰবাহিত হৈছিল, এনে অৱস্থাত পৰ্ব্বতোপম আপোনাৰ ভ্ৰাতাই তেওঁৰ শৰীৰৰ দ্বাৰা লঙ্কাৰ দুৱাৰ অববোধ কৰি কাকুৎস্থৰ শবত প্ৰসীড়িত হৈ অগণ্ড * ৰূপ ধাৰণ কৰি উলঙ্গ শৰীৰে দাবান্দিদম্ব বৃক্ষসদৃশ হৈ প্ৰাণ এৰে।”

৬—২৩। মহাবলশালী কুন্তকৰ্ণ যুদ্ধত নিপাতিত হোৱা শুনি ৰাৱণ শোকত আতুৰ হৈ মুৰ্ছাপ্ৰাপ্ত হল আৰু মাটিত বাগৰ পৰিল। খুবাক নিপাতিত হোৱা শুনি দেবাস্তক, নৰাস্তক, ত্ৰিশিৰা আৰু অতিকায় শোকাকুল হৈ কান্দিব ধৰিলে আৰু লগে লগে মহোদৰ আৰু মহাপাৰ্থ এই দুজন ভায়েকেও অক্লান্তকৰ্ম্মী ৰামচন্দ্ৰৰ দ্বাৰা কুন্তকৰ্ণ এইদৰে নিহত হোৱা শুনি শোকাভিভূত হল। তাৰ পিচত অতিকষ্টে সংজ্ঞা লাভ কৰাৰ পিচত ৰাক্ষসপুঞ্জৰ ৰাৱণে কুন্তকৰ্ণৰ বধত তেনেই সহায়হীন অৱস্থাত পৰি আকুলি বিকুলি কান্দিবলৈ ধৰিলে, “হা মহাবল বিপদৰ্পহাৰী কুন্তকৰ্ণ, মোক এৰি দৈবক্ৰমে তুমিও যমালয়লৈ গতি কৰিল। হে মহাবল, মোৰ আৰু মোৰ বজুবৰ্গৰ হৃদয়ৰ শেল উদ্ধাৰ নকৰাকৈ, অকলে যুঁজি শক্তিসৈন্যক সন্তাপিত কৰাৰ পিচত এতিয়া মোক এৰি তুমি ক’লৈ গলা? তুমি মোৰ দক্ষিণহস্তস্বৰূপ আছিল। আৰু সেই হাতকে আশ্ৰয় কৰি মই সুৰাসুৰকো ভয় নকৰাকৈ আছিলোঁ। এতিয়া সেই হাত নিপাতিত হোৱাত মোৰ অস্তিত্ব নোহোৱা হল। দেৱদানৱদৰ্পহাৰী কালান্ধিসম এনে এজন বীৰ ৰামৰ হাতত নিহত হব পাৰিলে কেনেকৈ? বজ্জৰ আঘাততো যিজন ব্যক্তি নহৈ থাকিব পাৰিছিল, তেনেজনে ৰামৰ বাণত আতুৰ হৈ ধৰাতলশাৰী হব পাৰিলে কেনেকৈ? হায়! তোমাক এইদৰে নিহত হোৱা দেখি

* অগণ্ড—মূৰ হাত ভৰি নোহোৱা শৰীৰভাগক অগণ্ড বোলে।

আকাশস্থিত দেৱগণে ঋষিসকলৰ লগত মিলিত হৈ নিশ্চয় হৰ্ষধ্বনি কৰিব লাগিছে। নিশ্চয় আজিয়েই সুবিধা-সুযোগ পাই বাল্লববোৰে য'তে ত'তে লঙ্কাৰ দুৰ্গ আৰু দ্বাৰদেশত আৰোহণ কৰিব। এতেকে মোৰ এই বাজ্যৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই আৰু সীতাক লৈয়ে বা মোৰ কি লাভ; কুস্কৰ্ণবিহীন জীৱন ৰক্ষা কৰাৰ ইচ্ছা মোৰ সমূলি নাই। যদিহে মোৰ ভ্ৰাতৃহস্তা এই বাঘবক যুদ্ধত নিহত কৰিব নোৱাৰে^১ তেনেহলে মোৰ মৰণেই শ্ৰেয়ঃ, এই ব্যৰ্থ জীৱন ৰাখি মোৰ কোনো লাভ নাই। যি ঠাইত মোৰ অনুজ কুস্কৰ্ণ নিহত হৈছে, আজিয়েই মই সেই ঠাইলৈ যাম। মোৰ ভ্ৰাতৃবৰ্গক * বিসৰ্জন দি এক তিলমান সময়ো জীয়াই থাকিবলৈ মোৰ ইচ্ছা নাই। পূৰ্বতে দেৱতাসকলৰ মই ঘোৰ অপকাৰ কৰিছোঁ, এতিয়া মোৰ অৱস্থা দেখি তেওঁলোকেও মোক হাঁহিব। হে কুস্কৰ্ণ, এতিয়া তুমি নিহত হোৱাত মই ইন্দ্ৰক জয় কৰিম কেনেকৈ? মই দেখিছোঁ বিভীষণে সঁচাকৈয়ে মোক সজ উপদেশ দিছিল, মোৰ অজ্ঞানতা হেতু মই তাক গ্ৰহণ নকৰিলোঁ, এতিয়া তাৰ ফল মই পাবলৈ ধৰিছোঁ। বিভীষণৰ উপদেশ নুশুনাৰ ফলত আজি কুস্কৰ্ণ আৰু গ্ৰহস্ত নিহত আৰু এই কাৰণতেই তীব্ৰ লাজ আৰু অপমানে মোক অভভূত কৰিছে। যিহেতু ধাৰ্মিক ক্ৰীমান বিভীষণক মই বিতাৰিত কৰিলোঁ, এতিয়া তাৰেই ফলস্বৰূপ শোক-বিবৰ্দ্ধক এই পৰিণাম ভোগ কৰিব লগা হৈছে।”

২৪। এইদৰে ব্যাকুল অন্তৰে দীনভাবে কুস্কৰ্ণৰ কাৰণে ৰাৱণে বহুপ্ৰকাৰে বিলাপ কৰি ইন্দ্ৰশত্ৰু কুস্কৰ্ণ নিধন হোৱাৰ বাতৰিত অতিশয় কাতৰ হৈ শেহত মাটিত বাগৰি পৰিল।

* এই প্ৰসঙ্গত খব, ত্ৰিশিৰা আদি ৰাক্ষসৰ কথাও ৰাৱণৰ মনত উদয় হৈছিল বুলি বুজা যায়।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টমস্তিতম সৰ্গ সমাপ্ত

একোবসন্তুচিহ্ন সৰ্গ

বান্ধসবাজকুমাৰসকলৰ যুদ্ধযাত্ৰা

১—৭। শোকাভিভূত হৈ ছবাত্মা বারুণে এইদৰে বিলাপ কৰা শুনি ত্ৰিশিবা নামে বান্ধসে কলে, “হে বাজন, আমাৰ মধ্যম পিতা মহাবীৰ্য্যশালী কুন্তকৰ্ণ এইদৰে নিহত হল, কিন্তু হে মহাবাজ, এনে কাৰণত সাধুলোকসকলে আপোনাৰ নিচিনাকৈ বিলাপ নকৰে। প্রভু, আপুনি অকলে তিনিও জগতকে পৰাভূত কৰিব পাৰে, এনে-স্থলত সাধাৰণ প্ৰাণীৰ নিচিনাকৈ আপুনি নিজে এনেদৰে শোকাভূত হৈছে কিয় ? আপোনাক ব্ৰহ্মাই দিয়া শক্তি আছে, কবচ, শৰ আৰু ধনুও আছে আৰু মেঘস্বৰবৎ স্বৰযুক্ত সহস্ৰ খৰে বহন কৰা বথো বিত্তমান। আপুনি আপোনাৰ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা এবাৰতে দেৱতা আৰু দানৱ সকলোকে পৰাজিত কৰিছিল ; এতেকে সকলো অস্ত্ৰৰ অধীশ্বৰ হৈ বামক পৰাস্ত কৰাটো আপোনাৰ পক্ষে যুক্তিযুক্ত হব। কিন্তু হে মহাবাজ, আপুনি এতিয়া যাৰ নেলাগে, ময়ে যুদ্ধলৈ গৈ গৰুড়ে শৰ্পকুল বিনষ্ট কৰাৰ নিচিনাকৈ, শৰ্পকুল নিৰ্মূল কৰিম। দেববাজে শত্ৰুৰ আৰু বিষুৱে নৰকক যিদৰে বিনাশ কৰিছিল সেইদৰে অকল মোৰ হাততে নিপাতিত হৈ বাম ধৰাশায়ী হব।”

৮—১৮। ত্ৰিশিবাৰ কথা শুনি বান্ধসাধিপ বারুণে কালপ্ৰেৰিত হৈ নিজকে নিজে পুনৰ্জন্ম পোৱা যেন পালে। ত্ৰিশিবাৰ কথা শুনি দেৱাস্তক, নবাস্তক, অতিকায় তিনিওজন তেজস্বী বান্ধস যুদ্ধৰ নামত হৰ্ষাৱিত হৈ উঠিল। তাৰ পিচত ইন্দ্ৰতুলা-পৰাক্ৰমশীল বারুণৰ পুত্ৰসকলেও “মই আগতে, মই আগতে যাম” এই বুলি গৰ্জন কৰি উঠিল। বান্ধসপ্ৰবৰৰ এই পুত্ৰগণৰ সকলোটি অন্তৰীক্ষত বিচৰণ কৰি ফুৰাত পটু, সকলোটিয়েই মায়াবিদ্যাত পাৰ্গত, দেবদৰ্পহাৰী, যুদ্ধত হৰ্ষৰ্ষ, মহাবলবান, আৰু প্ৰভুত কীৰ্ত্তিশালী; যুদ্ধত কোনোজনে কেতিয়াও গন্ধৰ্ব, কিম্বৰ, উবগ সকলোকে লৈ দেৱতাগণৰ ওচৰত পৰাজিত হৈছে বুলি শুনা নাযায়; তেওঁলোক সকলোটি সকলো অস্ত্ৰতে পাৰ্গত, বীৰ আৰু যুদ্ধবিশাৰদ; সকলোটিয়ে বিজ্ঞান-বিষয়ত পাৰ্গত আৰু বৰপ্ৰাপ্ত। সবগত মহাদানবদৰ্পহাৰী অমৰগণ-পৰিবৃত্ত হৈ দেববাজ ইন্দ্ৰ যিদৰে শোভাৱিত হৈছিল, সূৰ্য্যসম তেজস্বী, শৰ্পবলবিনাশক এই পুত্ৰগণৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ বজা বারুণো তেনেদৰে শোভাৱিত হল। তেতিয়া বারুণে পুত্ৰসকলক আগিল্লক আৰু নানা অলঙ্কাৰে বিভূষিত কৰি তেওঁলোকৰ ওপৰত আশীৰ্বাদ বৰ্ষণ কৰায়

পিচত তেওঁলোকক যুদ্ধলৈ পঠালে। আৰু লগতে সেই পুত্ৰসকলৰ বক্ষণাবেক্ষণৰ বাবে মহোদৰ আৰু মহাপাৰ্শ্ব এই দুজন যুদ্ধোন্মত্ত বীৰ ভায়েকক নিযুক্ত কৰিলে। তেতিয়া মহাকায় সেই বান্ধুসবোৰে লোকবাৰণ মহাবল বাৰণক অভিবাদন আৰু প্ৰদক্ষিণ কৰি যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰিলে। সৰ্ব্বৌষধি আৰু সুগন্ধি জব্যে অমূল্যপু হৈ বান্ধুসপ্ৰবৰ ছায়েজেন বীৰে যুদ্ধৰ নামত উৎসাহপূৰ্ণ হৈ ওলাই গল।

১৯—২৩। এইদৰে ত্ৰিশিৰা, অতিকায়, দেবাস্তক, নবাস্তক মহোদৰ আৰু মহাপাৰ্শ্ব এই ছয়জন বীৰ কালপ্ৰেৰিত হৈ ওলাই যোৱাত তেওঁলোকৰ ভিতৰত মহোদৰে ঐবাবতকুলত জন্মা নীলমেঘখণ্ডসদৃশ সুদৰ্শন নামে হাতীত আৰোহণ কৰিলে। সকলো অস্ত্ৰে সুসজ্জিত হৈ, আৰু শৰৰ তূণে বিভূষিত হৈ গজাৰোহণ কৰি, মহোদৰে অস্ত্ৰাচলবোহী সূৰ্য্যাসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। বাৰণাস্ত্ৰজ ত্ৰিশিৰাই সকলো অস্ত্ৰে পৰিপূৰ্ণ উৎকৃষ্ট অশ্বযুক্ত উত্তম বথত আৰোহণ কৰিলে। তেওঁৰ তিনিওটা মূৰত তিনিটা কিৰীটিয়ে শোভা কৰাত বথাকত ত্ৰিশিৰা উদ্ধাৰাশি আৰু বিদ্যুৎসংযুক্ত ইন্দ্ৰধনুযুক্ত প্ৰভাবিশিষ্ট মেঘখণ্ডৰ দৰে শোভাষিত হল। কিৰীটিমণ্ডিত তিনিওটা শিৰে সৈতে উৎকৃষ্ট সেই বথত আৰোহণ কৰাৰ পিচত ত্ৰিশিৰাই সুবৰ্ণময় তিনিটা শৃঙ্গবিশিষ্ট পৰ্বতৰাজ হিমালয়ৰ দৰে বিৰাজ কৰিলে। তাৰপিচত ধনুৰ্দ্ধাৰীসকলৰ অগ্ৰণী বান্ধুস-বাজসুত অতি তেজস্বী অতিকায়ে আন এখন বথত আৰোহণ কৰিলে। এই বথৰ চকাবোৰ সুন্দৰ গোলোকবিশিষ্ট, সুন্দৰৰূপে অশ্বৰ লগত সংযুক্ত, তাৰ টনামাৰি আৰু বহাৰ ঠায়ে সুন্দৰৰূপে সন্নিবেশিত, তূণ, বাণ, প্ৰাস, খড়্গ আদিৰে প্ৰদীপ্ত। এই বথত আৰোহণ কৰি সুবৰ্ণনিৰ্ম্মিত বিচিত্ৰ কিৰীটি আৰু নানাপ্ৰকাৰৰ অলঙ্কাৰ পৰিধান কৰি অতিকায়ে নিজ প্ৰভাযোগে সমুজ্জল মেক-পৰ্বতসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। এইদৰে মহাবলশালী বাজপুত্ৰ বথত আৰোহণ কৰি শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰেষ্ঠ বান্ধুসগণৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ দেৱতাসকলৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত বজ্জপাণি ইন্দ্ৰৰ সদৃশ শোভাষিত হল। নবাস্তক নামে আন এজন পুত্ৰ, তেওঁ সুবৰ্ণবিভূষিত উচ্চঃশ্ৰবাসদৃশ, মনৰ সমান গতিশীল শুভ্ৰ মহাকায় ঘোঁৰা এটাত আৰোহণ কৰি উচ্চাসদৃশ সমুজ্জল বল্লম এডাল হাতত লৈ ময়ূৰবাহন শক্তিধাৰী কাৰ্ত্তিকসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। সমুজ্ৰ-মহনৰ সময়ত ভগৱান বিষ্ণুৱে দুই হাতেৰে মন্দৰগিৰি ধাৰণ কৰি যেনে ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল, বান্ধুসপ্ৰবৰ দেবাস্তকেও সুবৰ্ণবিভূষিত অৰ্গল হাতত লৈ তেনে ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। মহাবলশালী আৰু বীৰ্য্যবান মহাপাৰ্শ্বই গদাডাল লৈ যুদ্ধত গদাধাৰী কুবেৰসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

৩৩—৪০। এইদৰে ভিন ভিন অস্ত্ৰে সুসজ্জিত হৈ দেৱতাসকল অমৰাবৰ্তীৰ পৰা ওলাই যোৱাৰ নিচিনাকৈ মহাবলশালী এই কুমাৰগণে লক্ষ্যপৰা

ওলাই গল আৰু তেওঁলোকৰ লগে লগে মহাশক্তিমানী আন আন বান্ধসবোৰো উৎকৃষ্ট অস্ত্ৰ, গজ, অশ্ব আৰু মেঘগজীৰ স্ববমুক্ত বখত উঠি যাত্ৰা কৰিলে। যুদ্ধৰ বাবে যাত্ৰা কৰি সূৰ্যাসম তেজস্বী কুমাবৰগণে কিবীটিৰে সূক্ষ্মোদ্ভিত হৈ আকাশত থকা প্ৰদীপ্ত গ্ৰহসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। তেওঁলোকৰ দ্বাৰা পৰিহিত শুভ বস্ত্ৰ-বাজি * শবৎকালৰ মেঘমালাৰ দৰে বগা আৰু আকাশত উৰি থকা হংসবাজিৰ নিচিনা দেখা গল। শত্ৰুৰ পৰাজয় অথবা নিজৰ মৰণ এই দুটাৰ এটাক স্থিৰ কৰি, যুদ্ধ কৰাৰ ইচ্ছাতে কুমাবসকলে বণ-যাত্ৰা কৰিলে। ওলাই যোৱাৰ সময়ত কিছুমানে গৰ্জ্জন, কিছুমানে সিংহনাদ আৰু কিছুমানে অস্ত্ৰেৰে আক্ষালন কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু শব হাতত লৈ বণভূৰ্জৰ আটাই কেইজন ওলাই অহাত তেওঁলোকৰ দপদপনিষ্ঠ পৃথিৱী কঁপি উঠিল, আৰু আকাশ কাটি পৰা যেন হল। এইদৰে যাত্ৰা কৰিয়ে বান্ধসগ্ৰন্থৰ বীৰগণে শিল বৃক্ষ আদি হাতত লৈ সাজু হৈ থকা বান্ধস সৈন্ত-বাহিনীক দেখা পালে, আৰু লগে লগে বান্ধসসেনাবাহিনীও বান্ধসবোৰৰ চকুত পৰিল।

৪১—৪৪। বান্ধসবোৰে দেখিলে যে হস্তী, অশ্ব আৰু বথে পৰিপূৰ্ণ, শত শত কিঙ্কিনীশৰ্ম্মে মুখৰিত, নীলমেঘখণ্ডসদৃশ এটা সেনাবাহিনী আগ বাঢ়ি আহিবলৈ ধৰিছে। সকলোৱে নিজ নিজ অস্ত্ৰ তুলি লৈছে আৰু প্ৰদীপ্ত অগ্নি আৰু সূৰ্য্য-সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি বান্ধসকুলৰ দ্বাৰা পৰিপূৰ্ণ হৈ ওলাই আহিছে। তাকে দেখি বান্ধসবোৰেও বৃহৎ বৃহৎ শিলবোৰ হাতত লৈ বান্ধসৰ গৰ্জ্জন সহ কৰিব নোৱাৰি ভীষণ সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু সেই গৰ্জ্জন অসহ্য হোৱাত বান্ধসবোৰেও ভীষণ ৰবে গৰ্জি উঠিল।

৪৫—৬৩। তেতিয়া বান্ধসদলপতিবোৰে শিল আৰু গছ ওপৰলৈ তুলি ললে আৰু পৰ্ব্বতসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি বান্ধস সৈন্যৰ মাজত বিচৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ গছ আৰু শিল হাতত লৈয়ে কিছুমানে লাক দি আকাশত উঠিল আৰু কিছুমানে মাটিতে থাকি যুঁজিবলৈ ধৰিলে। আন শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰেষ্ঠ বান্ধসবোৰে বিশাল গছৰ গুৰিকে হাতত লৈ যুঁজিলে। দুয়োপক্ষ এইদৰে প্ৰবৃত্ত হোৱাত যুদ্ধই ক্ৰমাৎ ঘোৰতৰ মুণ্ডি ধাৰণ কৰিলে। ভীমপৰাক্ৰম বান্ধসবোৰে বাণবৰ্ষণৰ দ্বাৰা প্ৰতিহত হলেও বান্ধসবোৰৰ ওপৰত অনবৰত গছ, শিল আৰু পৰ্ব্বত বৃষ্টি

* অহুৰাদৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা মূলত “বহ্মাণাম্ আৱলিঃ” বুলি উল্লেখ আছে। আন আন সংস্কৰণত “অহ্মাণামাৱলিঃ” উল্লেখ দেখা যায়। ‘বহ্ম’ই যুক্তিসংগত বুলি বোধ হোৱাত তাকেই ৰখা হৈছে।

কৰিবলৈ ধৰিলে। যুদ্ধত বান্ধক আৰু বান্ধববোৰে ভীষণৰূপে সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু শিলা বৃষ্টিৰ দ্বাৰা অসংখ্য শব্দৰ চূৰ্ণাক্ত কৰিলে; কবচৰ দ্বাৰা আবৃত হোৱা সৰ্ব্বোপাৰ্শ্ব, অৰু আৰু পোহৰী বান্ধকবোৰৰ বান্ধকবোৰৰ শিল আৰু পৰ্বতৰ আঘাতত নিহত হবলৈ ধৰিলে আৰু মুষ্টিৰ প্ৰেছৰত কিছুমানৰ চকু কোটবৰপৰা ওলাই পৰিল। বান্ধকবোৰৰ মূৰত বিচলিত হ'ল আৰু বহুত মাটিত বাগৰি পৰিল। এইদৰে নিপাতিত হৈও বান্ধকবোৰে শব্দবৃষ্টিৰ দ্বাৰা বান্ধকবোৰক ক্ষিৰলৈ ধৰিলে; আৰু শেল, মুদগৰ, বজ্জৰ আৰু শক্তিৰ প্ৰহাৰেৰে বান্ধকবোৰক আক্ৰমণ কৰিলে। প্ৰত্যেকপক্ষই জয়ক আকাঙক্ষা কৰি পৰস্পৰে পৰস্পৰক নিপাতিত কৰাত বান্ধক আৰু বা সোণাৰ শৰীৰ পক্ষপক্ষৰ তেজৰ দ্বাৰা অনুলিপ্ত হ'ল। তেওঁলোকৰ নিষ্কণ্টক শিল, আৰু বড়গৰ কোবত বগভূমিৰ তেজৰ সোঁত ব লৈ ধৰিলে আৰু গোম্বত পৰ্বাকৰ বা সৰ শৰীৰৰ দ্বাৰা পৃথকী পৰিপূৰ্ণ হ'ল। বান্ধকবোৰে গিল আৰু নিজ শৰীৰৰ অঙ্গৰ দ্বাৰাই ভীষণভাবে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ল, আৰু সময়ত সিহঁতে একোজন বা সৰু লৈ আনজন বা সৰু ওপৰত আৰু সেইদৰে বান্ধকবোৰেও এজন বান্ধকক লৈ আনজন বা সৰু ওপৰত দৰিয়াই দি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। সময়ত বান্ধকবোৰৰ হাতবৰপৰা শিল আৰু শূল লৈ বান্ধকে বান্ধক আৰু বান্ধকে বান্ধকৰ হাতবৰপৰা সিহঁতৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ কাটি নি বান্ধকক নিপাতিত কৰিবলৈ ধৰিলে। শিল-প্ৰহাৰৰ লগে লগে হাত বৰ সিংহনাদ আৰু সেইদৰে বান্ধকবোৰৰো মাজবৰপৰা ওলোটা ভৈৰৱ-গৰ্জন তাত শুনা গ'ল। বা সোণাৰ আক্ৰমণত বান্ধকবোৰৰ শৰীৰ আৰু কবচ ছিন্ন-বিছিন্ন হ'ল আৰু সেইদৰেই সিহঁত নিহত হোৱাত, গৰুৰপৰা নিজৰি ওলোৱা বসন্তৰ নিচিনাকৈ শব্দৰ শৰীৰবৰপৰা তেজৰ স্রোত বৰলৈ ধৰিলে। বগন্ধেৰত বান্ধকবোৰে বথৰ দ্বাৰা বাক আৰু ঘোঁশাৰ দ্বাৰা ঘোঁৰাক আৰু হাতীৰ দ্বাৰা হাতীক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। আনপক্ষে বান্ধকবোৰেও দুবগ্ৰ, অৰ্দ্ধচক্ৰ, ভল্ল আৰু তীক্ষ্ণ শব্দ নিক্ষেপৰ দ্বাৰা বান্ধকবোৰক নিষ্কণ্টক গছ আৰু শিলবোৰ কাটি পেলাবলৈ ধৰিলে। এইদৰে যুদ্ধ চলি থকাত বিক্ষিপ্ত পৰ্বত, ভাগি চুড়মাৰ হোৱা বৃক্ষ আৰু নিহত বান্ধক আৰু বান্ধকৰ শৰীৰৰ দ্বাৰা বগভূমি দুৰ্গম হৈ উঠিল।

৬৪—৬৫। যুদ্ধত জয়লাভ হোৱা দেখি বান্ধকবোৰৰ গৰু বাঢ়ি উঠিল, আৰু অস্ত্ৰৰ আনন্দতে ভৰপূৰ হ'ল। সংগ্ৰামস্থলত তেওঁলোকৰ ভয় তিবোধিত হ'ল; এনে অৱস্থাতে তেওঁলোকে মনবৰপৰা সকলো দৈন্যভাৱ এৰি নানান অস্ত্ৰে বান্ধকৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। যুদ্ধই ক্ৰমে তুমুল আকাৰ ধাৰণ কৰাত বান্ধকবোৰৰ আনন্দ হ'ল আৰু বান্ধকবোৰৰ নিধন দেখি দেৱতা আৰু মহৰ্ষিগণে বিপুল হৰ্ষাভি কৰিবলৈ ধৰিলে।

৩৬-৭৭। যুদ্ধৰ এনে অৱস্থা দেখি বাকস নবাস্তকে বান্ধুসৰ বেঙ্গলান ঘোঁৰাত
উঠি হাতত স্ত্ৰীক শক্তি অস্ত্ৰ লৈ মাছে মহানকুলত প্ৰবেশ কৰাৰ নিতিমাত্ৰকৈ
প্ৰচণ্ড বান্ধবসৈন্যৰ মাজত প্ৰবেশ কৰিলে আৰু ভেঁও প্ৰৱীণ প্ৰাস অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা
অন্য সময়ৰ ভিতৰতে সাতশ বান্ধবৰ জীৱন বিনাশ কৰিলে। বিদ্যাবৰ আৰু
মহাবীৰকলে দেখিলে যে মহাবলশালী নবাস্তকে ঘোঁৰাৰ পিঠিত উঠি বান্ধবসৈন্যৰ
মাজত ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিছে আৰু ভেঁও যি পথেদি গৈছে সেই পথ পৰ্ব্বতাকাল
বান্ধবসৈন্যৰ খবৰৰ দ্বাৰা পৰিৱ্যাপ্ত হৈ ভেঁওলোকৰ মাংস আৰু বস্ত্ৰৰ দ্বাৰাতে পথ
বোকাৰে পৰিপূৰ্ণ হৈছে। ভেঁওলোকে দেখিলে যে বান্ধববীৰসকলে ভেঁওক আক্ৰমণ
কৰাৰ উদ্যোগ কৰাৰ লগে লগে নবাস্তকে ওলোটাই আক্ৰমণৰ দ্বাৰা ভেঁওলোকক
ছিৰ-ভিৰ কৰি দিয়ে। অনুমান হল যেন বনাগিয়ে বনৰাজি যিদৰে গুৰি ছাই কৰে
নবাস্তকেও বা বসৈন্যক সেইদৰে দগ্ধ কৰিবলৈ বিছে; বান্ধববোৰে শিল বা বৃক্ষ
উত্তোলন কৰা মাত্ৰকে নবাস্তকৰ অগন্ত প্ৰাসৰ আঘাতত বজ্জাহত পৰ্ব্বতসদৃশ সেই-
বোৰ চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হৈ পৰি গল। এইদৰে অগন্ত প্ৰাস হাতত লৈ বৰাকালৰ প্ৰচণ্ড
বজ্জাহত মহাবলশালী নবাস্তকে যুদ্ধস্থলত সকলোপিনে ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে।
কোনো বান্ধববীৰেই ভেঁওৰ সন্মুখত কোনো কথা কব, অথবা টিকি থাকিব নোৱৰা
হল; লাফ দি, গুৰি দি থাকি অথবা লৰি-চাপিও ভেঁওলোকে বজ্জা পাব নোৱাৰিলে,
বীৰ্য্যমান নবাস্তকে সকলোকে প্ৰাসৰ দ্বাৰা বিদ্ধি লৈ ধৰিলে। আদিভাসম ভেজখী
কালান্তক এপাট মাত্ৰ প্ৰাসৰ আঘাতত বান্ধবসৈন্য ছিৰ-ভিৰ হৈ মাটিত পৰি যাবলৈ
ধৰিলে। এনে অৱস্থাত বজ্জপাতসম প্ৰাস আক্ৰমণ সহ্য কৰিব নোৱাৰি বান্ধব-
বোৰে ভীষণৰূপে আৰ্ত্তনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে। বজ্জপাত হলে পৰ্ব্বতসদৃশ চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ
হৈ যিদৰে পৰি যায়, বান্ধববীৰগণেও নবাস্তকৰ প্ৰাসৰ আঘাতত মাটিত পৰি তেনে
ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

৭৮-৯৪। ইয়াৰ আগতে যিসকল বান্ধববীৰে কুন্তকৰ লগত যুঁজত ভাগবি
পৰি আছিল, ভেঁওলোক সূৰ্য হৈ সূত্ৰীৰৰ ওচৰত উপস্থিত হল। তেতিয়া
সূত্ৰীৰে বান্ধবসৈন্যবাহিনী নবাস্তকৰ ভয়তে সজ্জ হৈ ইলালে-সিকালে দৌৰি পলাবলৈ
থকা দেখি আৰু হাতত প্ৰাস অস্ত্ৰ লৈ ঘোঁৰাত উঠি নবাস্তকক আগ বাঢ়ি অহা
দেখি, ইচ্ছাভূল্য পবাক্ৰমণীল কুমাৰ অজ্ঞদক কলে, “অজ্ঞদ, তুমি গৈ ঘোঁৰাত উঠি
আমাৰ সেনাবাহিনীক ভ্ৰূণ কৰি কৰি আগ বাঢ়ি অহা এই বাকসক ভূবন্তে বধ
কৰাংগৈ।” বজ্জা সূত্ৰীৰৰ আদেশ শুনাযাত্ৰকে সূৰ্য্যাই মেঘমণ্ডলৰ ভিতৰপৰা
ওলাই অহাদি অজ্ঞদ মেঘবৰ্ণাত বান্ধবসৈন্যৰ মাজপৰা ওলাই আহিল। অজ্ঞদৰ

ৰূপ ঘনীভূতপৰ্বতসদৃশ, তেওঁৰ বাহুত সোণৰ অঙ্গদ, দেখোঁতে অমুমান হয় ধাতুমণ্ডিত পৰ্বততহে যেন তাত বিৰাজ কৰিছে। হাতত কোনো অস্ত্ৰপাতি নোলোৱাকৈয়ে অকল নখ আৰু দাঁতকে সম্বল কৰি মহাতেজস্বী অঙ্গদে নবাস্তকৰ বাট ভেটি তেওঁৰ সম্মুখত উপস্থিত হৈ তেওঁক কবলৈ ধৰিলে, “বান্ধস, সাধাৰণ এই বান্দৰবোৰৰ লগত যুদ্ধ কৰি তোৰ কি লাভ ? বাক, তোৰ বজ্জসম এই প্ৰাস মোৰ বুকুলৈ নিক্ষেপ কৰ।” অঙ্গদৰ কথাত নবাস্তক ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল। দাঁতেৰে ওঠ কামুৰি ধৰি সৰ্পবৎ দীৰ্ঘনিশ্বাস পেলাই খঙতে তেওঁ বালীপুত্ৰ অঙ্গদৰ ওচৰ চাপিল। তাৰ পিচত সমুজ্জল সেই প্ৰাস অস্ত্ৰ তুলি লৈ অঙ্গদলৈ নিক্ষেপ কৰাত, অঙ্গদৰ বজ্জসম কঠোৰ বুকুৰ ওপৰত পৰি প্ৰাস ভাগি টুকুৰা-টুকুৰ হল। গকড়ে সৰ্পৰ শক্তি হ্ৰাস কৰাৰ নিচিনাকৈ, প্ৰাস অস্ত্ৰ এইদৰে ভাগি পৰা দেখি বালীপুত্ৰ অঙ্গদে হাতৰ তলুৱাৰে নবাস্তকৰ ঘোঁৰাৰ মূৰত এক চাপৰ বহুৱালে; সেই চাপৰতে ঘোঁৰাৰ মূৰ ভাগি গ’ল, চকুৰ মণি গাঁতবপৰা ওলাই পৰিল আৰু জিভা বাহিৰলৈ উলিয়াই চূৰ্ণীকৃত মূৰে সৈতে পৰ্বতসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি মাটিত বাগৰি পৰিল। ঘোঁৰাটো এইদৰে নিহত হোৱা দেখি নবাস্তকৰ ক্ৰোধ আৰু জ্বলি উঠিল; তেতিয়া হাতৰ মুঠি বান্ধি ওপৰলৈ তুলি বালীপুত্ৰৰ মূৰত আঘাত কৰিলে। মুঠিৰ প্ৰহাৰত অঙ্গদৰ মূৰ কাটি গল আৰু তেজ প্ৰবাহিত হবলৈ ধৰিলে, অলপ সময় মুচুক্ গৈ থাকি সংজ্ঞা লাভ কৰাৰ পিচত তেওঁ অলপ আচৰিত হল। তাৰ পিচত গিৰিশৃঙ্গ-সদৃশ হাতৰ মুঠি বান্ধি মৃত্যুসম জোৰে নবাস্তকৰ বুকুত আঘাত কৰিলে। মুঠিৰ প্ৰহাৰত তাৰ বুকু ভাগি গল আৰু তেজ বতিয়াই সৰ্ব শবীৰে বক্তাক্ত হৈ বজ্জা-ঘাতত ভগা পৰ্বতসদৃশ মাটিত ঢলি পৰিল।

১৫—১৬। উগ্ৰবীৰ্য্যসম্পন্ন বালীপুত্ৰৰ দ্বাৰা নবাস্তক এইদৰে নিপাতিত হোৱা দেখি অন্তৰীক্ষত দেৱগণে আৰু তলত বান্দৰবোৰে সিংহনাদে ভীষণ হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে পৰাক্ৰম দেখুৱাই ৰামৰ সন্তুষ্টিকৰ পৰম চুকুৰ এই কাম সাধি অঙ্গদ অতিশয় আনন্দিত হ’ল আৰু পুনৰ্বাৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ আগ্ৰহাৱিত হৈ বল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একোনসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্ততিতম সৰ্গ *

নবাস্তক, দেবাস্তক, মহোদৰ, ত্ৰিশিবা আৰু মহাপাৰ্থ নিধন

৯৭—১১৫। নবাস্তক নিহত হোৱা দেখি দেৱাস্তক, ত্ৰিশিবা আৰু পুলস্ত্যানন্দন মহোদৰ আদি বান্ধুসপ্ৰবৰসমূহে শোকতে বাস্তবলৈ বহিল। বান্ধুস মহোদৰে মেঘবৰ্ণীত গজবান্ধত উঠি ক্ৰতপদে মহাবীৰ্য্যবান বালীপুত্ৰৰ ওচৰলৈ খেদি গ'ল। ভাষেকৰ শোকত সন্তপ্ত বলবান দেৱাস্তকেও দুৰ্ঘোৰ মৃদগৰডাল লৈ অঙ্গদলৈ খেদা দিলে। বীৰ বান্ধুস ত্ৰিশিবায়ে সূৰ্য্যসম প্ৰভাষিত উত্তম অস্ত্ৰ সংযুক্ত বৰত আৰোহণ কৰি অঙ্গদকে উদ্দেশ্য কৰি খেদি গ'ল। দেৱদৰ্পহাৰী এই তিনিওজন বান্ধুসে এইদৰে খেদি যে ৰা দেখি অঙ্গদে বৃহৎ এজোপা গছ উভালি লৈ ইন্দ্ৰই বজ্জ নিক্ষেপ কৰাব নিচিনাকৈ গছজোপা দেৱাস্তকলৈ ঘাবি পঠালে। তেতিয়া বান্ধুস ত্ৰিশিবাই সৰ্পসম গীৰ শব্দৰ দ্বাৰা সেই গছজোপা কাটি দিয়াত অঙ্গদে তৎক্ষণাত্ ওপৰলৈ লাফ দিলে তাৰ পিচত যিবোৰ শিল আৰু বৃক্ষ অঙ্গদে সিহঁতৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিব ধৰিলে ত্ৰিশিবাই সেই সকলো তেওঁৰ তীক্ষ্ণ শাব দ্বাৰা কাটি দিবলৈ ধৰিলে। মহোদৰে তেওঁৰ মৃদগৰৰ আগভাগৰ দ্বাৰা সেইবোৰ চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰিবলৈ ধৰাত ত্ৰিশিবাই শব্দ হাতত লৈ বীৰ অঙ্গদৰ পিনে খেদি গ'ল। ইতিমধ্যে মহোদৰেও হাতীত আৰোহণ কৰি অঙ্গদৰ ওচৰলৈ খেদি গৈ তেওঁৰ বজ্জসদৃশ তোমৰ অস্ত্ৰেৰে অঙ্গদৰ বুকুত আঘাত কৰিলে। তেতিয়া দেৱাস্তকেও অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হৈ মৃদগৰডাল তুলি লৈ অঙ্গদলৈ খেদা দি তাৰে তেওঁক আঘাত কৰি তাৰপৰা বেগাই আঁতৰি গ'ল। এইদৰে তিনিওজন শ্ৰেষ্ঠ বান্ধুসে একে লগে আক্ৰমণ কৰাতো প্ৰতাপশালী বালীপুত্ৰই কোনো ব্যাধা অনুভৱ নকৰিলে। এমে অৱস্থাত মহাবেগবান পৰম দুৰ্জয় অঙ্গদে ক্ৰতপদে আগ বাঢ়ি গৈ হাতৰ তলুৱাৰে মহোদৰৰ হাতীটোক প্ৰহাৰ কৰাত হাতীৰ চকুদুটা ওলাই গ'ল আৰু এইদৰেই নিহত হৈ সি বাগৰি পৰিল। তেতিয়া মহাবলশালী বালীপুত্ৰই হাতীটোৰ দাঁত দুটা উভাৰি লৈ খেদি গৈ দেবাস্তকক আঘাত কৰিলে। সেই কোবত দেবাস্তক বতাহে কঁপাই হোলা গছৰ মিটি-ঝাঁকৈ বিহ্বল হ'ল আৰু লাক্ষাৰস-সদৃশ তেজ তেওঁৰ শৰীৰপৰা বৰ ধৰিলে। তাৰ পিচত অলপ ক্ষুদ্ৰ হৈ মহাতেজস্বী বলবান দেৱাস্তকে মৃদগৰৰ দ্বাৰা অঙ্গদক প্ৰহাৰ কৰিলে। মৃদগৰৰ কোব পাই ইন্দ্ৰাজয় অঙ্গদে আঠকাটি মাটিত পৰিয়েই পুনঃ লাফ দি ওপৰলৈ

* মূল পাঠত সপ্ততিতম সৰ্গৰ উল্লেখ নকৰি শ্লোকৰ ক্ৰমিক সংখ্যা চলাই নিয়া হৈছে। অনুবাদতো সেই ক্ৰমিক সংখ্যাকে ৰাখি সপ্ততিতম সৰ্গৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।

উঠিল। এইদৰে ওপৰলৈ উঠোতে ত্ৰিশিৰাই তিনিপাট তীক্ষ্ণ শৰেৰে বান্দৰৰাজপুত্ৰ অঙ্গদৰ কপাল বিদ্ধ কৰিলে।

১১৬—১২১। তিনিজন বান্ধসে অঙ্গদক বেড়ি ধৰা দেখি হনুমান আৰু নীল উভয়ে আগ-বাঢ়ি গল। নীলে ত্ৰিশিৰাৰ ওপৰত এটা গিৰিশৃঙ্গ নিক্ষেপ কৰাত বারণ-পুত্ৰ বুদ্ধিমান ত্ৰিশিৰাই তীক্ষ্ণ শৰব দ্বাৰা তাক খণ্ডবিখণ্ড কৰিলে। শত শত বাণবৰ্ষণৰ দ্বাৰা খণ্ড-বিখণ্ড হোৱাত পৰ্বতশৃঙ্গ সমুজ্জল স্কুলিঙ্গ উদগীৰণ কৰি মাটিত পৰি গ'ল। বিদৌৰ্ণ হৈ এইদৰেই পৰি যোৱা দেখি বলবান দেৱাস্তকে আনন্দতে মৃদগৰডাল তুলি লৈ মাকতনন্দন হনুমানলৈ খেদা দিলে। তাক এইদৰে খেদি অহা দেখি কপিকুঞ্জৰ হনুमानে লাফ দি তাৰ মূৰত তেওঁৰ বজ্জসম মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ শোধালে। বান্ধসৰ শিৰত এইদৰে আঘাত কৰাৰ পিচত বায়ুপুত্ৰ হনুমানৰ সিংহনাদতে বান্ধসকুল কঁপি উঠিল। মুষ্টিৰ প্ৰহাৰত বান্ধসৰ মূৰ চুবমাব হল, তাৰ দাঁত আৰু চকু ওলাই পৰিল আৰু জিভা বাহিৰ হল; এইদৰেই বান্ধসৰাজপুত্ৰ দেৱাস্তক নিহত হৈ শেষত মাটিত বাগবি পৰিল।

১২২—১২৭। বনস্থলত দেৱাৰি দেৱাস্তক নিহত হোৱা দেখি ত্ৰিশিৰা অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হল আৰু তীক্ষ্ণ তীক্ষ্ণ শৰ বাছি লৈ নীলৰ বুকুলৈ লক্ষ্য কৰি বাণবৰ্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ইপিনে মহোদৰেও পৰ্বতসদৃশ আন এটা হাতীত উঠি ভীষণ ক্ৰোধাশ্বিত সূৰ্য্যদেৱে মন্দৰ পৰ্বতত প্ৰৱেশ কৰাৰ নিচিনাকৈ যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হল আৰু মেঘে ভীষণ গৰ্জ্জন কৰি পৰ্বতৰ ওপৰত বৰষুণ ঢালি দিয়াৰ নিচিনাকৈ নীলৰ ওপৰত বাণবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। শৰবৃষ্টিৰ ফলত কপিসেনাপতি নীলৰ সৰ্ব্বশৰীৰ বিদ্ধ হোৱাত তেওঁৰ শৰীৰ অৱশ হল আৰু মহাবলশালী বান্ধসৰ আক্ৰমণত অলপ সময়ৰ কাৰণে স্তম্ভিত হৈ থাকিল। তাৰ পিচত সংজ্ঞা লাভ কৰি বৃক্ষৰাজিৰে সৈতে পৰ্বতশৃঙ্গ এটা হাতত লৈ লাফ দি ওপৰলৈ উঠিল আৰু অতি ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে তাৰে মহোদৰৰ শিৰত আঘাত কৰিলে। শৃঙ্গৰ আঘাতত মহোদৰৰ সৰ্ব্বশৰীৰ ভাগি পৰিল আৰু তেওঁ বিমোহিত হৈ বজ্জাহত পৰ্বতৰ দৰে প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি মাটিত বাগবি পৰিল।

১২৮—১৪৪। খুবাক মহোদৰ এইদৰে পৰি যোৱা দেখি ত্ৰিশিৰাই ধনুধন হাতত লৈ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ শৰজালৰ দ্বাৰা হনুমানক বিদ্ধিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া হনুमानে কুপিত হৈ এটা পৰ্বতশৃঙ্গ ত্ৰিশিৰালৈ নিক্ষেপ কৰিলে আৰু বলশালী ত্ৰিশিৰাই তীক্ষ্ণ শৰব দ্বাৰা তাক খণ্ড-বিখণ্ড কৰিলে। নিষ্কিণ্ণ শৃঙ্গ ব্যৰ্থ হোৱা দেখি কপিপ্ৰবৰে বারণপুত্ৰৰ ওপৰত বৃক্ষবৰ্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। ত্ৰিশিৰাই এইদৰে বৃক্ষবৃষ্টি হবলৈ ধৰা দেখি তীক্ষ্ণ শৰজালৰ দ্বাৰা সেইবোৰ ছেদন কৰি সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া

হনুমাণে লাফ দি মৃগবাজ সিংহই নগবাজ হাতীক বিদীৰ্ণ কৰাৰ নিচিনাকৈ নখৰ দ্বাৰা ত্ৰিশিৰাৰ ঘোৰাটোক ফালি পেলালে। তেতিয়া যমবাজে কালবাত্ৰি লৈ আগ-বাঢ়ি অহাৰ নিচিনাকৈ ত্ৰিশিৰাই শক্তিঅস্ত্ৰ উত্তোলন কৰি বায়ুপুত্ৰ হনুমানৰ বুকুলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। সবগবপৰা শ্ৰেণিপু উদ্ধাসদৃশ শক্তি তেওঁৰ শৰীৰৰ ওপৰত পৰাৰ আগতে হাতেৰে তাক ভাঙি দিলে আৰু অটুহাস্য কৰি সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে। হনুমাণে ঘোৰমুষ্টি এই শক্তি ভাঙি দিয়াত বান্দৰবোৰ তথ্যস্থিত হৈ মেঘৰ গৰ্জনে গৰ্জি উঠিল। তেতিয়া বান্ধসপ্ৰবৰ ত্ৰিশিৰাই খড়্গ হাতত লৈ তাৰে হনুমানৰ বুকুত আঘাত কৰিলে। খড়্গৰ আঘাত পাই পবননন্দন হনুমাণে ত্ৰিশিৰাৰ বক্ষঃস্থলত হাতৰ তলুৱাৰে প্ৰহাৰ কৰিলে। চাপৰ খাই মহাতেজস্বী ত্ৰিশিৰাৰ হাতৰ ধনু মূলকি পৰিল আৰু সংজ্ঞাহীন হৈ মাটিত পৰিল। এইদৰে পৰি যোৱাত পৰ্ব্বতসদৃশ মহা-কপি হনুমাণে তেওঁৰ হাতৰপৰা খড়্গখন কাটি ললে আৰু বান্ধসবোৰক সম্ভ্ৰান্ত কৰি ভৈৰৱৰূপে চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া নিশাচৰ ত্ৰিশিৰাই হনুমানৰ সেই গৰ্জনে সহ্য কৰিব নোৱাৰি লাফ দি উঠি তেওঁৰ ওপৰত মুষ্টিপ্ৰহাৰ কৰিলে। মুষ্টিৰ প্ৰহাৰত হনুমানৰ ক্ৰোধ চৰিল আৰু বান্ধসপ্ৰবৰৰ কিৰীটিসংযুক্ত মূৰটোত খাপ মাৰি ধৰিলে আৰু লগে লগে তীক্ষ্ণ খড়্গৰ দ্বাৰা ইন্দ্ৰই বিশ্বকৰ্ম্মাবপুত্ৰ বিশ্বকপৰ* তিনিওটা মূৰ ছেদন কৰাৰ নিচিনাকৈ ত্ৰিশিৰাৰ কিৰীটিধাৰী কুণ্ডলযুক্ত মূৰ তিনিটা ছেদন কৰিলে; তেতিয়া আকাশৰ পৰা পথবিচ্যুত গ্ৰহনক্ষত্ৰসদৃশ ইন্দ্ৰবিপু বান্ধসৰ প্ৰদীপ্ত অগ্নিসদৃশ সূৰ্যহংলোচনযুক্ত মূৰকেইটা মাটিত পৰি গল। এইদৰে ইন্দ্ৰাৰি ত্ৰিশিৰা শত্ৰু-তুল্যপৰাক্ৰমশালী হনুমানৰ দ্বাৰা নিহত হোৱাত বান্দৰবোৰে ভীষণৰূপে সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে, পৃথিৱী কঁপি উঠিল আৰু বান্ধসবোৰ চাৰিওফালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে।

১৪৫—১৬১। ত্ৰিশিৰা, যুদ্ধোদ্ভূত মহোদৰ আৰু দুৰ্দ্ধৰ বীৰ দেৱাত্মক আৰু নবাত্মক বুদ্ধত নিপাতিত হোৱা দেখি বান্ধসপ্ৰবৰ মহাপাৰ্শ্বই অসংখ্য হৈ সম্পূৰ্ণৰূপে লোহাৰ নিৰ্ম্মিত জ্যোতিৰ্ম্ময় গদাপাট তুলি ললে। সোণৰ পাত খটোৱা এই গদা মাংস আৰু তেজৰ কেনে অনুলিপ্ত, দেখোতে অতি প্ৰকাণ্ড আৰু শত্ৰুৰ শোণিতেৰে পৰি-তৃপ্ত; তাৰ অগ্ৰভাগ তেজৰ বজ্জিৰ বলত প্ৰদীপ্ত, আৰু সমগ্ৰ গদা বক্তমাল্যে বিভূষিত; ঐৰাৱত, মহাপদ্ম, আৰু সাৰ্ধভোমাদি দিগ্গজসমূহৰ প্ৰতিও ই ভয়াৱহ। গদা হাতত লৈ বান্ধসকুজৰ মন্তই* (মহাপাৰ্শ্বই) ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ যুগান্তকালৰ প্ৰদীপ্ত অগ্নিসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি বান্দৰসমূহৰ গুৰিলৈ খেদি গল। তেতিয়া বান্দৰবীৰ

*ইন্দ্ৰই তেওঁৰ ভাগৰ সোমৰস চুৰি কৰি নি লুকুৱাই খোৱাৰ বাবে তিনিমূৰীয়া বিশ্বকপক বধ কৰে।

*মহোদৰৰ আন নাম যুদ্ধোদ্ভূত আৰু মহাপাৰ্শ্বৰ আন নাম মন্ত।

ঋষভে লাক দি উঠি বারণ জাতা মহাপাৰ্শ্বৰ সৈন্যদলৰ ওচৰ চাপি তেওঁৰ সন্মুখত থিয় দিলে। পৰ্বতপ্ৰমাণ কপিপ্ৰবৰ এইদৰে থিয় দিয়া দেখি মহাপাৰ্শ্বই তেওঁৰ বজ্জসদৃশ গদাবে ঋষভৰ বুকুত প্ৰেহাব কৰিলে। গদাৰ কোব পাই ঋষভৰ বুকু কাটি তেজৰ সোঁত ববলৈ ধৰিলে আৰু তেওঁ বিচলিত হল। অলপ সময়ৰ পিচত সংজ্ঞা লাভ কৰি ওঠ দুটি কঁপাই ক্ৰোধপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে মহাপাৰ্শ্বৰ পিনে চকু ঘূৰালে। বান্দববীৰপ্ৰধান মহাবেগবান ঋষভে বান্ধসক খেদি গৈ হাতৰ মুঠি ডাঠকৈ বান্ধি পৰ্বত-সদৃশ প্ৰচণ্ডতাৰে বান্ধসৰ দুই বাহুৰ মাজৰ বন্ধঃস্থলত আঘাত কৰিলে। মুষ্টিৰ প্ৰেহাবত বান্ধসৰ সৰ্বশৰীৰ বক্তাক্ত হল আৰু গুণি কাটি দিয়া গছৰ নিচিনাকৈ সি মাটিত ঢলি পৰিল; তেতিয়া ঋষভে যমদণ্ডসদৃশ দুৰ্ঘোৰ সেই গদাপাট বান্ধসৰ হাতৰ-পৰা আজুৰি আনি সিংহনাদে গৰ্জিবলৈ ধৰিলে। মুষ্টিৰ প্ৰেহাবত বান্ধস মৃতপ্ৰায় হৈ অলপ সময় পৰি থকাৰ পিচত, হঠাতে সংজ্ঞা লাভ কৰি সন্ধ্যাকালৰ মেঘসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি বৰুণপুত্ৰ ঋষভক প্ৰেহাব কৰিলে। বান্ধসৰ প্ৰেহাবত ঋষভ মুচ্ছিত হৈ অলপ সময় মাটিত পৰি থাকিল; তাৰ পিচত পুনঃ সংজ্ঞা লাভ কৰি পৰ্বতসদৃশ গদাপাট ঘূৰাই তাৰে বান্ধসক আঘাত কৰিলে। ঘোৰমুৰ্ত্তি গদাই দেৱ, বিপ্ৰ আৰু যজ্ঞসমূহৰ শত্ৰু বজ্ৰমুৰ্ত্তি বান্ধসৰ বন্ধঃস্থল আঘাত দৰাৰ লগে লগে ধাতুময় পৰ্বত বিদীৰ্ণ হৈ ধাতুমিশ্ৰিত জল নিৰ্গত হোৱাৰ নিচিনাকৈ বান্ধসৰ শৰীৰৰ পৰা তেজৰ সোঁত ববলৈ ধৰিলে। ইপিনে মহাত্মা ঋষভে পুনঃ সেই গদাপাটক লৈ বাৰে বাৰে ঘূৰাবলৈ ধৰিলে আৰু বৰক্ষেত্ৰত মহাপাৰ্শ্বৰ সৈন্যসমূহক বধ কৰিলে। গদাৰ কোবত মহাপাৰ্শ্বৰ দাঁত ভাগিল, চকু কোটবপৰা ওলাই পৰিল আৰু এইদৰেই প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি বজ্জাহত পৰ্বতসদৃশ বান্ধস মাটিত বাগৰি পৰিল।

১৬১—১৬২। বারণ জাতা মহাপাৰ্শ্ব নিপাতিত হোৱাত মহাসমুজ্জসদৃশ সেই বান্ধস-বাহিনীয়ে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ সকলোকে এৰি জীৱনৰ অৰ্থে বায়ুবিচালিত বিদীৰ্ণ সমুজ্জসদৃশ পলাই ফাট মাৰিলে।

ইতি মুকুকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত একোনসপ্ততিতম আৰু সপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

একসপ্ততিতম সৰ্গ

বাৰ্ণন-পুত্ৰ অতিকায় বধ

১—৯। পৰ্ব্বত প্ৰমাণকাৰি বিশিষ্ট দেৱদানবদৰ্শকাৰী ব্ৰহ্মদত্তবৰলক মহাতেজস্বী অতিকায় বিগত লোমহৰ্ষণকাৰী ভূমূল সংগ্ৰামত নিজ (বান্ধস) সৈন্যবল ব্যৰিহত হোৱা দেখি আৰু ইন্দ্ৰভূল্যপবাক্ৰমশালী ভ্ৰাতৃবৰ্গ আৰু তেওঁৰ খুবাক বান্ধসপ্ৰবৰ বুদ্ধোদ্বৃত্ত আৰু মন্ত এই দুজন ভায়েক-ককায়েক নিহত হোৱা দেখি ত্ৰীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল। তেতিয়া ইন্দ্ৰবিপু তেওঁ সহস্ৰ সূৰ্যাসম সমুজ্জল বৰত আবোহণ কৰি লবালবিকৈ বান্ধসৈন্যৰ সন্মুখীন হল। কিৰীটিধাৰী অতিকায় সুলব স্নিগ্ধ কুণ্ডলেৰে সূশোভিত হৈ ধনুত টকাৰ দি সমবন্ধেত্ৰত নিজ নাম ঘোষণা কৰি সিংহনাদে গজ্জি উঠিল। জ্যাৰ ভয়ঙ্কৰ টকাৰ, তেওঁৰ নিজ নামৰ ঘোষণা আৰু সিংহনাদ শুনি বান্ধবকুল সন্ত্ৰস্ত হল। অতিকায়ৰ শৰীৰৰ আকাৰ আৰু মাহাত্ম্য দেখি বান্ধববোৰে ভাবিবলৈ ধৰিলে জানোচা কুম্ভকৰ্ণ উঠি আহি আকৌ যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হৈছে। এওঁদৰে ভাবাৰ লগে লগে তেওঁলোক ভয়ত্ৰস্ত হৈ পৰম্পৰে পৰম্পৰৰ আশ্ৰয় বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। ত্ৰিপাদ ভূমি বিচৰাৰ সময়ত বিষ্ণুৱে যেনে ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল বান্ধসেও তদনুৰূপ ৰূপ ধাৰণ কৰা দেখি ভয়তে বান্ধব যোদ্ধাসকলে ইপিনে সিপিনে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে। এনে অৱস্থাত বান্ধববোৰে তাৰ ৰূপ দেখি হতবুদ্ধি হৈ যুদ্ধত সকলোৰে শৰণস্থল লক্ষণাগ্ৰজ বামৰ শৰণ ললে।

১০—২৫। ইতিমধ্যে কাকুৎস্থ বামে ধনু হাতত লৈ কালমেঘবৎ গৰ্জনবত অতিকায়ক পৰ্ব্বতাকাৰ ধাৰণ কৰি বৰষ ওপৰত বহি থকা দেখা পালে। তেওঁৰ সূৰ্যহৎ শৰীৰটো দেখি বাম বিস্মিত হল। বান্ধববোৰক সান্থনা দি তেওঁ বিতীৰ্ণক সুধিলে, “সিংহসদৃশ দৃষ্টিসম্পন্ন এহেজাৰ ঘোঁৰাই টানি অনা বিশাল বৰত উঠি অহা পৰ্ব্বতাকাৰ শৰীৰবিশিষ্ট ধনুৰ্দ্ধাৰী এইজন কোন? দেখিছো সূতীক্ৰ শেল, গ্ৰাস, ভোমৰ আদি অন্তৰ দ্বাৰা সন্মজ্জিত হৈ জ্যোতিৰ্ময় ভূতগণৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত মহেশ্বৰসদৃশ তেওঁ শোভা ধাৰণ কৰিছে। মেঘে বিদ্যুৎমালাসংযুক্ত হলে যেনে শোভা ধাৰণ কৰে কালজিহ্বাসদৃশ বৰ আৰু শক্তিশালী অন্তঃসমূহৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ তেওঁয়ে তেনে শোভা ধাৰণ কৰিছে। তেওঁৰ ধনুবোৰৰ গূৰ্ভভাগ সূৰ্য্যমণ্ডিত। এইবোৰলৈ তেওঁৰ বৰ ইন্দ্ৰগনুযুক্ত আকাশসদৃশ গ্ৰাকাণধান হৈছে। সূৰ্য্যক্লিষ্ট বৰত

আবোহণ কৰি বান্ধসশাৰ্দ্ধূল এই বীৰে বণভূমিত বিৰাজমান হৈছে যেন আগ বাঢ়িবলৈ ধৰিছে। তেওঁৰ বধৰ ধ্বজাত বাহুব চিহ্ন আৰু তেওঁৰ বাণসমূহেও সূৰ্য্যবম্বিসদৃশ প্ৰভাযুক্ত হৈ দশোদিক উদ্ভাসিত কৰিছে। তেওঁৰ ধনুখন ইন্দ্ৰধনুসদৃশ, তিনিভঁজীয়া, তাৰ পৃষ্ঠভাগ সুবৰ্ণমণ্ডিত, শব্দ মেঘগৰ্জ্জনবৎ। ধ্বজ, পতাকা আৰু ধুৰা সংযুক্ত তেওঁৰ মহান বণ চাৰিজন সাৰথিৰ দ্বাৰা চালিত আৰু তাৰ শব্দও মেঘৰ গৰ্জ্জনবৎ। বথত আঠ-ত্ৰিশটো শবৰ তুণ, ধনুবোৰ ভয়ঙ্কৰ আৰু ধনুৰজ্যা কাঞ্চনসদৃশ পিঙ্গলবৰ্ণ। তেওঁৰ ছয়োকালে ছখন সমুজ্জল খড়্গই শোভাযিত কৰি ৰাখিছে; প্ৰত্যেকখন খড়্গৰ হাতৰ মুষ্টিবন্ধনৰ বেৰ চাৰি হাত আৰু দীঘলে দহ হাত। তেওঁৰ কণ্ঠত বক্তমালা, মুখ দেখোঁতে মহাপৰ্বতসদৃশ ঘোৰমূৰ্ত্তি, কৃষ্ণবৰ্ণবিশিষ্ট, কালসদৃশ বৃহদাকাৰ আৰু তেওঁ নিজে মেঘাত্ত ভাস্কৰসম প্ৰভাষিত। তেওঁৰ বাহুযুগলত সোণৰ অঙ্গদে শোভা কৰিছে, অনুমান হয় যেন অত্যাচ শৃঙ্গবিশিষ্ট পৰ্বতশ্ৰেষ্ঠ হিমালয় পৰ্বতহে তাত বিৰাজ কৰিছে। তেওঁৰ ছয়ো কাণতে থকা কুণ্ডলযুগলে তেওঁৰ বদনভাগ অতি ভীষণ-কৃতিত পৰিপত কৰিছে, অনুমান হয় যেন পুনৰ্ববসু নক্ষত্ৰৰ ভিতৰত পূৰ্ণচন্দ্ৰইহে শোভা কৰিছে। হে মহাবাহু বিভীষণ, ককচোন বাক, এই বান্ধসপ্ৰবৰ কোন যাক দেখি বান্ধববোৰ ভয়তে চাৰিও ফালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিছে।”

২৬—৩৬। অসীম শক্তিশালী বাজপুত্ৰ বামচন্দ্ৰই এইদৰে সোধাত মহাতেজস্বী বিভীষণে তেওঁক কবলৈ ধৰিলে, “হে বাঘৰ, কুবেৰৰ অনুজ মহাতেজস্বী বজা দশগ্ৰীৱ, তেৱেঁই ভীমকৰ্ম্মা, মহাশক্তিশালী বান্ধসবোৰৰ বজা বাৰণ। এই বান্ধস তেওঁৰ বীৰ্য্যবান পুত্ৰ আৰু তেওঁৰ সমান বলবান, তেওঁ বৃদ্ধজনৰ সৈৱক, বেদবিদ্ আৰু সকলো অস্ত্ৰবিদসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ। অশ্বাবোহণ, গজাবোহণ, খড়্গ, ধনু, পাশবন্ধন, সাম, দান ত্ৰেদ, মন্ত্ৰ আদি নীতিবিদ্যা সকলোতে তেওঁ সুখ্যাতিসম্পন্ন। এওঁৰ বাহুবলকে আশ্ৰয় কৰি লক্ষা ভয়শূন্য হৈ আছে। এওঁ ধান্যমালিনীৰ পুত্ৰ, অতিকায় নামে সকলোৰে ওচৰত বিদিত। সংযতেজিয় হৈ এওঁ ব্ৰহ্মাক তপস্যা কৰি সকলো অস্ত্ৰ লাভ কৰে আৰু শত্ৰুকুলক পৰাজিত কৰে। ব্ৰহ্মাই এওঁক সুবান্ধবসকলৰ অবধ্য হোৱাৰ বৰ দান দিয়ে আৰু এই দিব্য কবচ আৰু সূৰ্য্যসম সমুজ্জল বগো দান কৰে। তাৰ সহায়তে শত শত দেৱতা আৰু দানৱক তেওঁ পৰাভূত কৰে আৰু বান্ধসকুলক বন্ধা কৰি যক্ষকুলক বধ কৰে। ধীমান এই বান্ধসে তেওঁৰ বাণসমূহৰ দ্বাৰা ইন্দ্ৰৰ বজ্জকো প্ৰতিহত কৰে আৰু সলিলধাজ বকণৰ পাশো ব্যৰ্থ কৰে। বৰ্ত্তমানে বান্ধসসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ এৱেঁই বলবান অতিকায়, বাৰণনন্দন আৰু দেৱদানৱদৰ্পহাৰী। এতেকে হে পুৰুষপ্ৰবৰ, তেওঁৰ

শবৰ দ্বাৰা বান্দবসৈন্যৰ ক্ষয় সাধিত হোৱাৰ আগতে আপুনি তেওঁক বধ কৰিবলৈ যত্নপৰ হওক।”

৩৭—৪৫। ইতিমধ্যে বলবান অতিকায়ে বান্দবসৈন্যবাহিনীৰ মাজত প্ৰবেশ কৰি ধনুত টকাৰ দি পুনঃ পুনঃ গৰ্জ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে। ভীমকায় বখীশ্ৰেষ্ঠ বান্ধসক এইদৰে বধত উপবেশন কৰি থকা দেখি বনবিহাৰী বান্দববোৰৰ। যসকল মুখ্য, আৰু মহাত্মা, তেওঁলোক যুদ্ধলৈ ওলাই আহিল। কুমুদ, দ্বিবিদ, মৈন্দ, নীল, শৰভ আদি সেনাপতিবোৰে পাদপ আৰু পৰ্বতশৃঙ্গ হাতত লৈ একে সময়তে একে লগে সেই বান্ধসৰ গুৰিলৈ খেদি গল। কিন্তু অস্ত্ৰবিদসকল শ্ৰেষ্ঠ মহাতেজস্বী অতিকায়ে তেওঁৰ সুবৰ্ণাবভূষিত শবসমূহৰ দ্বাৰা বান্ধসকলৰ শিল আৰু বৃক্ষবোৰ ছেদন কৰিলে। আৰু এওঁৰ সন্মুখলৈ খেদি অহা সেই সকলো বান্দবকে সৰু লৌহনিৰ্ম্মিত বাণসমূহৰ দ্বাৰা বিদ্ধ কৰিলে। বাণগুটিয়ে তেওঁলোকৰ সৰ্বশৰীৰ বিদ্ধি দিয়াত তেওঁলোক ভীষণৰূপে পীড়িত হল আৰু কোনোপধ্যে যুদ্ধত আক্ৰমণৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব নোৱাৰিলে। যৌৱনগৰ্ব্বত ক্ৰুদ্ধ সিংহই পছৰ পাংলক যিদৰে সজ্জস্ত কৰি তোলে বান্ধস অতিকায়েও বান্দববীৰসকলৰ সেই সৈন্যদলক তেনেদৰে সজ্জস্ত কৰিলে। কিন্তু বান্ধসপ্ৰধান অতিকায়ে বান্দবদলৰ ভিতৰত তেওঁ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ ইচ্ছা নকৰাজনক বধ নকৰিলে। তাৰ পিচত ধনু আৰু তুণ হাতত লৈ লাফ দি উঠি সগৰ্বে বামক উদ্দেশ্য কৰি তেওঁ কবলৈ ধৰিলে, “বধত আৰোহণ কৰি শবধনু হাতত লৈ মই উপস্থিত হৈছো। সধাৰণ যোদ্ধাৰ লগত যুদ্ধত মই প্ৰবৃত্ত নহওঁ। যাৰ শক্তি আৰু সামৰ্থ্য আছে তেওঁ আই মোৰ লগত যুদ্ধ কৰক।”

৪৬—৫৬। বান্ধসৰ কথা শুনি শত্ৰুহন্তা সুমিত্ৰানন্দন লক্ষ্মণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল আৰু বান্ধসৰ কথা সহ্য কৰিব নোৱাৰি তাৰ প্ৰতি অৱজ্ঞা দেখুৱাই ধনু হাতত লৈ ঘপকৰে থিয় দিলে। খঙত জ্বলি উঠি তুণৰপৰা শৰ নিক্ষেপ কৰি সন্মুখত বৈ থকা অতিকায়ৰ বৃহৎ ধনুখন কাটি পেলালে আৰু তেওঁৰ ধনুৰ জ্যাৰ শব্দতে আকাশ, সমুদ্ৰ আৰু দশোদিক কঁপাই তুলি বান্ধসবোৰৰ মনত ভয়ৰ সঞ্চার কৰিলে। লক্ষ্মণৰ ভীষণ এই জ্যাৰ শব্দ শুনি বলবান মহাতেজস্বী বৰুণাশ্বজ আচন্ডিত হল। ভীক্ৰ শৰ এপাট লৈ ক্ৰুদ্ধভাবে লক্ষ্মণক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে সুমিত্ৰানন্দন, তুমি এটা বালকমাত্ৰ আৰু যুদ্ধবিদ্যাত অবিচক্ষণ; এনেকৈ তুমি উভতি যোৱা। মোৰ নিচিনা কালসদৃশ যোদ্ধা এজনৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ আগ্ৰহাৰিত হৈছা কিয়? তুমি জানিবা মোৰ এই বাহুৰ দ্বাৰা নিক্ষিপ্ত শৰৰ বেগ হিমাঙ্গ, অন্তৰীক্ষ আৰু পৃথিবীয়েও সহ্য কৰিব নোৱাৰে। যি কালাগি স্মৃতিত নিজিত গৈ আছে, তুমি

তাক জগাই লবলৈ ইচ্ছা কৰিছা কিয় ? এতিয়াও কৈছো তুমি ধনু মৈ উভতি যোৱাঁ, মোৰ সন্মুখলৈ আহি প্ৰাণ বিসৰ্জন নিদিবা । আক যদিহে মদনকৰ্ম্মভে তুমি উভতি যাবলৈ ইচ্ছা কৰা নাই, তেন্তে বৈ থাকাঁ । এতিয়াই প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি যমালয়লৈ গতি কৰিবা । শত্ৰুবিনাশকাৰী মোৰ এই তীক্ষ্ণ শব্দসমূহলৈ চোৱাঁ । ইহঁত মহেশ্বৰৰ শূলসদৃশ আক তপ্তকাঞ্চন বিভূষিত । মৃগবাজ সিংহই নাগবাজ হাতীৰ বক্ত যিদৰে পান কৰে, সৰ্পসদৃশ মোৰ এই বাণেও তোমাৰ বক্ত পান কৰিব ।” এই বুলি কৈ বান্ধসে ধনুত শৰ সংযোগ কৰিলে ।

৫৭—৬৪ । যুদ্ধক্ষেত্ৰত বান্ধস অতিকায়ৰ ৰোষপূৰ্ণ আক সগৰ্বে কৰা উক্তি শুনি অতিবলশালী মহালক্ষ্মীবান মনস্বী ৰাজপুত্ৰ লক্ষ্মণে কলে, “বান্ধস, অকল কথাৰ জোবতে তুমি প্ৰধান বোলাব নোৱাৰাঁ, আত্মপ্লাঘাৰ দ্বাৰা মানুহ সাধু পুৰুষ হব নোৱাৰে । হে ছায়াশুন, ধনু আক বাণ হাতত লৈ মই থিয় দি আছো, পাবা যদি এতিয়া তোমাৰ আত্মবল দেখুৱাঁ । কামৰ দ্বাৰা তোমাৰ গৰিমা প্ৰকাশ কৰাঁ, কেৱল আত্মপ্লাঘাৰ দ্বাৰা নহব । যিজন পুৰুষত্বসম্পন্ন, তেওঁহে বীৰ নামে পৰিচিত হয়, এয়ে শাস্ত্ৰৰ মত । সকলো অস্ত্ৰোৰে সুসজ্জিত হৈ তুমি ৰথত উঠি আছা, এতিয়া হয় তোমাৰ শৰ অথবা আন অস্ত্ৰৰ সহায়ত তোমাৰ পৰাক্ৰম দেখুৱাঁ ; তাৰ পিচতহে কালপ্ৰাপ্ত হলে বতাহে যিদৰে বেটুৰ পৰা তালকল সবাই দিয়ে ময়ো সেইদৰে মোৰ তীক্ষ্ণশৰ দ্বাৰা তোমাৰ মৃণুপাত কৰিম । আজি মোৰ তপ্তকাঞ্চন বিভূষিত শব্দসমূহে খেলবদ্ধ তোমাৰ শবীৰৰ বক্ত পান কৰিব । মই বালক, এইবুলি মোক অৱজ্ঞা কৰাটো তোমাৰ উচিত নহব ; মই বালকেই হওঁ বা বৃদ্ধই হওঁ আজিৰ সমবত তোমাৰ মুহূৰ্ত্ত, এই কথা তুমি জানি ৰাখাঁ । বিকুৱে বালক ৰূপ ধাৰণ কৰিয়ে তিনি খোজত স্বৰ্গ, মৰ্ত্ত্য আক পাতাল এই তিনিও ভুবন আবৃত কৰিছিল ।”

৬৫—৯৬ । লক্ষ্মণৰ হেতু আক পৰমার্থতত্ত্বপূৰ্ণ কথা শুনি বান্ধস অতিকায়ে ভাষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উৎকৃষ্ট বাণ হাতত ললে । তাকে দেখি বিদ্যাধৰ, ভূতগণ, দেৱদৈত্য মহৰ্ষি, গুহ্যক আক আন আন মহাত্মাগণে এই যুদ্ধ চোৱাৰ মানসে আকাশত উপস্থিত হলহি । ইতিমধ্যে অতিকায়ে খঙৰ বেগতে শৰপাট তুলি লৈ এনেজোৰে নিক্ষেপ কৰিলে যে সি আকাশৰ দূৰত্ব পৰ্য্যন্ত খৰ খৰ কৰি লক্ষ্মণৰ গাটলৈ ৰেদা দিলে । বিষধৰ সৰ্পসম তীক্ষ্ণ সেই শৰে গাটলৈ খেদি অহা দেখি শত্ৰুবীৰহস্তা লক্ষ্মণে অৰ্দ্ধচক্ৰ বাণৰ দ্বাৰা তাক বাটতে কাটি দিলে । সাপৰ কণা কাটি দিয়াৰ নিচিনা নিক্ষিপ্ত শৰ বিচ্ছিন্ন হোৱা দেখি বান্ধসৰ খং হুগুণে চৰি উঠিল আক পাঁচপাট আন শৰ বাহি লৈ লক্ষ্মণক উদ্দেশ্য কৰি নিক্ষেপ কৰিলে । বাণে তেওঁৰ ওচৰ চপাৰ আগতে তীক্ষ্ণ

শবৰ দ্বাৰা ভৰতানুজ লক্ষণে সেইবোৰ কাটি পেলালে। শব্ৰ নিশ্চয় বীৰ লক্ষণে
 হুয়োবাবভে বান্ধসৰ শৰ বিচ্ছিন্ন কৰি নিজ শক্তিবলে সমুদ্ৰসমুজ্জল এপাট অতি উজ্জ
 শৰ বাছি লৈ তেওঁৰ উৎকৃষ্ট ধনুত সংযোগ কৰি গাৰ বলে জ্যাত টান
 দি নিক্ষেপ কৰিলে। ধনু যিমানখিনি টানিব পৰা হয় সিমানখিনি টান
 নিক্ষেপ কৰাত এই শৰপাটে গৈ বান্ধসপ্ৰবৰৰ ললাটত আঘাত কৰিলে।
 ভীমকায় বান্ধসৰ ললাট-প্ৰদেশ ভেদ কৰি শৰ তেজৰে বাঙলা হৈ তাতে ওলমি
 পৰাত অনুমান হল যেন বজ্জাক্ত বিষধৰ সৰ্পহে পৰ্ব্বতত ওলমি আছে। তাহানি-
 কালত মহাদেবৰ বাণৰ আঘাতত ত্ৰিপুর অশ্বৰ পুত্ৰদ্বাৰ যিদৰে কঁপি উঠিছিল
 লক্ষণৰ শৰাঘাতত বান্ধসৰ সৰ্বশৰীৰে তেনেদৰে কঁপি উঠিল। তেতিয়া মহাবল-
 শানী বান্ধসে অলপ আশ্বস্ত হৈ চিন্তা কৰি কলে, “লক্ষণ, তুমি ধন্য, তোমাৰ
 বাণপ্ৰহাৰপৰা বৃজিলে। তুমি ‘নশ্চয় মোৰ ওংশসভাজন শব্ৰ।’” এই বলি কৈ
 তেওঁৰ স্মৃহৎ বাছ যুগল তললৈ কৰি মুখ মেলি বধতে থাকি চাৰিওকালে ঘূৰি
 ফুৰিবলৈ ধৰিলে। পিচত তিনিপাট, পাঁচপাট আৰু সাতপাট শৰ বাছি লৈ শবাসনত
 সন্ধান কৰিলে আৰু জ্যাত টান দি শববোৰ এৰি দিলে। এই শববোৰ কালসদৃশ
 সোণৰ পাখি লগোৱা আৰু সূৰ্যাসম সমুজ্জল, বান্ধসপ্ৰবৰৰ ধনুৰপৰা ওলাই সিহঁতে
 সমগ্ৰ আকাশমণ্ডলীকে উদ্ভাসিত কৰি তুলিলে। কিন্তু বাঘবানুজ লক্ষণে তাত অলপো
 ভীত নহৈ বহু তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা সেই সবলোবোৰ কাটি খণ্ড-বিখণ্ড কৰিলে। শববোৰ
 এইদৰে কাটি পেলোৱা দেখি ত্ৰিদশাৰি বাৰণনন্দন অতিকায় আৰু অধিকতৰ ক্ৰুদ্ধ হৈ
 এপাট অতি তীক্ষ্ণ শৰ তুলি ললে। মহাতেজস্বী বান্ধসে বাণপাট হঠাতে এইদৰে
 নিক্ষেপ কৰাত সি গৈ লক্ষণৰ বুকুৰ মাজভাগত আঘাত কৰিলে। শবে এইদৰে
 আঘাত কৰাত মদোদন্ত হাতী। কুমৰপৰা মদপ্ৰাব নিৰ্গত হোৱাৰ নিচিনাকৈ লক্ষণৰ
 বুকুৰপৰাও তেজৰ ধাৰ ববলৈ ধৰিলে। তেতিয়া অশেষ প্ৰভাবান্বিত বীৰ লক্ষণে
 শৰীৰপৰা শেলপাট উলিয়াই বোগমুক্ত হৈ তীক্ষ্ণ শৰ এপাট লৈ ধনুত সংযোগ
 কৰিলে। এই শৰ আগ্নেয়াস্ত্ৰৰ লগত সংযুক্ত* হোৱাত, শৰ জ্বলি উঠিল আৰু লগতে
 ধনুখনকো সমুজ্জল কৰি তুলিলে। তেতিয়া মহাতেজস্বী বীৰ অতিকায় এপাট
 বৌদ্ধ অস্ত্ৰ তুলি লৈ তাৰ লগত ভূজঙ্গসদৃশ সোণৰ পাখি লগোৱা এপাট শৰ সংযোগ*
 কৰিলে। অন্তক যমবাজে কালদণ্ড নিক্ষেপ কৰাৰ নিচিনাকৈ মন্ত্ৰবলে সমুজ্জল দিব্য-
 শক্তিসম্পন্ন শৰপাট লক্ষণে অতিকায়ৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰা দেখি বান্ধসে সূৰ্য্যাস্তময়ে

* সীকাৰ বৰ মতে লক্ষণে আগ্নেয় অস্ত্ৰ আৰু অতিকায় বৌদ্ধ অস্ত্ৰ যন্ত্ৰে নিজ নিজ বাণ
 সংযোগ কৰিলে।

অভিযুক্ত তাৰ কল্প বাণপাট লক্ষণক উদ্দেশ্য কৰি এৰি দিলে। দুয়োপাট শৰে এইদৰে নিক্ষেপ হৈ আকাশত ক্ৰুদ্ধ প্ৰদীপ্ত ভুজঙ্গসদৃশ পৰম্পৰে পৰম্পৰক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে, আৰু উভয়ে উৎসৰ্গে দক্ষ কৰি ভূতলত পৰি গল। দুয়োপাট অত্যুৎকৃষ্ট শৰেই আকাশত জ্বলি থাকি শেহত ভস্মসাৎ হৈ মাটিত পৰি যোৱাত তেনেই বশিষ্ঠইন হল। তেতিয়া অতিকায় আৰু অধিক ক্ৰুদ্ধ হৈ বৃষ্টিই (বিশ্বকৰ্ম্মাই) দিয়া ঐষিক অস্ত্ৰ লক্ষণলৈ নিক্ষেপ কৰাত বীৰ্য্যবান সুমিত্ৰানন্দনে ঐন্দ্ৰ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা তাক ছেদন কৰিলে। ঐষিক অস্ত্ৰ ব্যৰ্থ হোৱা দেখি বাৰণনন্দন অতিকায়ে খঙতে জ্বলি উঠি যাম্যস্ত্ৰ শৰ মন্ত্ৰপূত কৰি লক্ষণৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰাত লক্ষণে বায়ব্য অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা তাক ব্যৰ্থ কৰিলে। তাৰ পিচত লক্ষণে অত্যন্ত ক্ৰুদ্ধ হৈ মেঘে ধাৰাসাৰে বৃষ্টিপাত কৰাৰ নিচিনাকৈ বাৰণাঅজৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু কি আচৰিত শৰবোৰ অতিকায়ৰ বজ্জবিভূষিত কবচৰ সংঘৰ্ষলৈ অহাৰ লগে লগে সিহঁতৰ আগভাগ ভাগি যোৱাত মাটিত পৰি যাবলৈ ধৰিলে। শত্ৰুহন্তা লক্ষণে শৰবোৰ এইদৰে ব্যৰ্থ হোৱা দেখি হাজাৰে হাজাৰে শৰ তাৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু বাক্সস অতিকায়ে অভেদ্য কবচ পিন্ধি থকাৰ কাৰণে শৰবৃষ্টিৰ মাজত থকাতো কোনোপাট শৰে তেওঁৰ শৰীৰ ভেদ কৰিব নোৱাৰিলে; আনকি নবশ্ৰেষ্ঠ লক্ষণে তেওঁক কোনো প্ৰকাৰৰ ব্যথাও দিব নোৱাৰিলে।

৯৭—৯৮। এনে অৱস্থাত ভগৱান পবনদেবে আহি লক্ষণৰ কাণে কাণে কৈ দিলে “এই বাক্সস ব্ৰাহ্মৰ বৰৰ দ্বাৰা বলবান; তেওঁ যি কবচ পিন্ধি আছে সি অভেদ্য, অকল ব্ৰাহ্ম অস্ত্ৰৰ সহায়তহে তাক ভেদ কৰিব পৰা হ'ব, আন কোনো প্ৰকাৰে নহয়। যিহেতু এই কবচ পিন্ধি তেওঁ অভেদ্য হৈ আছে, এতেকে আন কোনো অস্ত্ৰই তেওঁক বধ কৰিব নোৱাৰে।”

৯৮—১০৮। বায়ুৰ কথা শুনি ইন্দ্ৰপ্ৰতিম বীৰ্য্যশীল সুমিত্ৰানন্দনে অতি উগ্ৰবেগী শৰ এপাট লৈ ব্ৰাহ্মমন্ত্ৰে সংযোগ কৰিলে। সুমিত্ৰানন্দনে তীক্ষ্ণাৱশিষ্ট সেই মহাস্ত্ৰ বাণপাট প্ৰয়োগ কৰাৰ লগে লগে দশোদিক, চল্ল, সূৰ্য্য, মহাগ্ৰহ সমূহ আৰু নভো-মণ্ডল সম্বন্ধ হৈ উঠিল আৰু পৃথিবীয়েও চাঁৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। স্পৃগুঅযুক্ত শৰপাট ব্ৰাহ্মমন্ত্ৰে মন্ত্ৰপূত হৈ ধনুত সংযুক্ত হোৱাৰ লগে লগে সি যমদূতসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে আৰু বজ্জসম বেগে বাৰণ-পুত্ৰৰ ওচৰলৈ গতি কৰিলে। অতিকায়ে দেখিলে যে সোণ আৰু বজ্জবিভূষিত বিচিত্ৰ পাখিৰে সুশোভিত শৰৰ বেগ ক্ৰমাৎ বৃদ্ধিপ্ৰাপ্ত হৈ বায়ুসম-বেগে ধাবমান হৈ তেওঁৰ ওচৰলৈ আহিব ধৰিছে। তেতিয়া তেওঁ বহুতীক্ষ্ণ শৰ নিক্ষেপ কৰি লক্ষণৰ শৰক প্ৰতিবোধ কৰিবৰ চেষ্টা কৰিলেও শৰে গৰুড়ৰ সমান বেগ লৈ

তেওঁৰ ওচৰ পালেহি। প্ৰদীপ্ত কালান্তক সেই শৰপাট ক্ৰমাৎ ওচৰলৈ অহা দেখি বান্ধসে যত্নৰ অলপো। ক্ৰটি নকবাকৈ শক্তি, ঋষ্টি, গদা, কুঠাৰ, শূল, আৰু শৰৰ দ্বাৰা তাক আঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু অদ্ভুত ৰূপধাৰী সেই শৰে বান্ধসৰ সকলো অস্ত্ৰ ব্যৰ্থ কৰি তেওঁৰ কিৰীটিমণ্ডিত শিৰত আঘাত কৰিলে। লক্ষ্মণৰ বাণত শিৰস্ত্ৰাণ স্পৃশোভিত বান্ধসৰ মূৰ বিচ্ছিন্ন হৈ হিমালয়ৰ শৃঙ্গৰ দৰে হঠাতে মাটিত বাগৰি পৰিল। তেতিয়া তেওঁৰ মূৰটো এইদৰে পৰি যোৱা আৰু শৰীৰৰ বসন ভূষণ চাৰিওফালে বিক্ষিপ্ত হোৱা দেখি বাকী থকা বান্ধসবোৰ ব্যথিত হৈ উঠিল। সকলোৰে মুখ মলিন, বান্ধৰ সৈন্যৰ প্ৰহাৰত শৰীৰ জৰ্জৰিত; এনে অৱস্থাত পৰি বহুতে উচ্চ আৰু বিকৃতস্বৰে চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে; নায়ক নিহত হোৱাত যিবোৰ বান্ধসে যুদ্ধ নকবাকৈ বৈ আছিল, সিহঁত ভীত হৈ লঙ্কান অভিমুখে লৰি পলাল।

১০৯। ভীমবলশালী ছুৰুত এই শত্ৰু নিহত হোৱাত বান্ধসবোৰ হৰ্ষান্বিত হল, তেওঁলোকৰ মুখমণ্ডলে প্ৰফুল্ল কমলৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিলে আৰু সকলোৱে সমুচিত প্ৰকাৰে লক্ষ্মণৰ পূজা অৰ্চনা কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিসপ্ততিতম সৰ্গ

অতিকায়ৰ মৃত্যুৰ পিচত বাৰণৰ শোকপূৰ্ণ অৱস্থা

১—১০। মহাত্মা লক্ষ্মণৰ হাতত অতিকায় নিহত হোৱা শুনি ৰজা দৰ উদ্ভিন্ন হৈ কবলৈ ধৰিলে, “সকলো অস্ত্ৰধাৰীসকল ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ আৰু পৰবল-অসহিষ্ণু ধূত্ৰাক্ষ, অকম্পন, প্ৰহস্ত, আৰু কুস্তৰ্গ মোৰ এই সকলো বান্ধসবীৰ মহাবলশালী আৰু যুদ্ধাকাঙ্ক্ষী, শত্ৰুসৈন্য-বিজয়ী আৰু সততে শত্ৰুৰ অপৰাজেয়। হায়! এই বীৰগণো অস্লিষ্টকৰ্ম্মা বামৰ হাতত সসৈন্যে নিহত হল; ইয়াৰ উপৰিও আন আন বহুত মহাকায়বিহিষ্ট, সকলো অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰত পাৰ্গত, মহাবীৰ্য্যশালী বান্ধস মৃত্যুৰ মুখত পৰিল। বল আৰু বীৰ্য্যত খ্যাতনামা মোৰ পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতে তেওঁৰ বৰলক শৰৰ দ্বাৰা এই ভ্ৰাতৃযুগলক বান্ধি ধলে। দেৱতা, মহাবলশালী অশ্বৰ, যক্ষ বা গন্ধৰ্ব কাৰো এই

বন্ধনবপবা মুক্ত কৰাৰ শক্তি নাছিল। কিন্তু কি আচৰিত, বাম আৰু লক্ষ্মণ-দ্বয়ো
ভ্রাতাই তাৰ পৰাও মুক্তি পালে; কব নোৱাৰে। নিজ প্ৰভাৱ, মায়ী অথবা মোহনী
শক্তিৰ এই কেইটাৰ কোনটোৰ সহায়ত তেওঁলোকে মুক্তি লাভ কৰিলে। দেখিছো মোৰ
আদেশমতে যি যোদ্ধায়ে বাহিৰলৈ গৈছে, মহাবলশালী বান্দৰবোৰে তাকেই বধ
কৰিছে, কিন্তু এনে এজন নোলাল যি বাম, লক্ষ্মণ, সৈন্যে স্ত্ৰীৰ অথবা বিভীষণক
বধ কৰিব পাবিলে। হায়! বামৰ কি অদ্ভুত বল, তেওঁৰ অন্তৰে বা বল কি মহৎ।
তেওঁৰ বল আৰু অন্তৰ প্ৰভাৱতে মোৰ বান্ধসবোৰ ধ্বংস প্ৰাপ্ত হল।

১৫—১৭। এতেকে সকলোৱে সতৰ্ক হৈ সৈন্য শিবিৰত থাকি এই লক্ষ্যপূৰী বন্ধা কৰি
থাকি আৰু যি ঠাইত সীতা আছে সেই অশোকবনো বন্ধা কৰি থাকিবা। কোন ওলাই
যায় আৰু কোন প্ৰৱেশ কৰে সকলো কথা ভালদৰে লক্ষ্য কৰিবা। যি যি ঠাইত শিবিৰ
সংস্থাপিত আছে সেইবোৰ ঠাইৰ ওপৰত বাৰে বাৰে সূচুটি বাধিবা। সৈন্যবলৰ
দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ তোমালোক সকলো ঠাইতে সাজু হৈ থাকিবা। বান্দৰবোৰৰ গতিবিধি
তোমালোক বান্ধসবোৰে ভালদৰে লক্ষ্য কৰি থাকিবা। সন্ধ্যা, মাজনিশা, অথবা নিচেই
প্ৰভাতকালতো সকলো পিনে সিহঁতৰ ওপৰত চকু বাধিবা। বান্দৰবোৰৰ গতিবিধিৰ প্ৰতি
কোনো প্ৰকাৰৰ অবজ্ঞা বা উদাসীন ভাব নেদেখুৱাবা। শত্ৰুপক্ষৰ উদ্যম, লক্ষ্যৰ প্ৰতি
আগমন অথবা অৱস্থান সকলো বিষয়তে দৃষ্টি ৰাখিবা।”

১৫—১৭। লক্ষ্যধিপতি ৰাৱণৰ এই আদেশ শুনি মহাবলশালী বান্ধসবোৰে যথাযথ-
ভাবে তেওঁৰ আদেশ পালন কৰিলে। তাৰ পিচত সকলোকে এইদৰে আদেশ দি তেওঁ
অন্তৰত ক্ৰোধপূৰ্ণ শোকৰ শেল বহন কৰি দীন দনে নিজ ভৱনত প্ৰবেশ কৰিলে। এই
দৰে নিশাচৰসকলৰ অধিপতি মহাবলশালী ৰাৱণে অন্তৰত জ্বলি উঠা ক্ৰোধৰ আবেগ
লৈ পুত্ৰশোকত জৰ্জৰিত হৈ বাৰে বাৰে দীৰ্ঘ নিঃশ্বাস পেলাই চম্ভাৱিত হৈ বল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত দ্বিসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিসপ্ততিতম সৰ্গ

ইন্দ্রজিতৰ আক্ৰমণত বাম-লক্ষ্মণ আৰু বান্ধব সৈন্যৰ পৰাস্ত

১—৮। হতাবশিষ্ট বান্ধবসৈন্যবোৰে বান্ধবপুত্ৰৰ দেহাৎক, ত্ৰিবিধা, অৰ্দ্ধকাৰ্য্য আদি নিহত হোৱা বাতৰিটো লবালবিকৈ বাৱণক জোৱাৰ পিচতে বজাৰ কৰ্ত্তা বাস্পকদ্ধ হৈ। পুত্ৰক্ষয়, ভাতৃবধ আদি কাৰ্য্যাকাৰী বিষয়ে ভাবি বজা ঘোৰ চিন্তাৱিহত হ'ল। বজাক দীনভাৱে শোকসাগৰত এইদৰে তল বোৱা দেখি বান্ধবৰাজপুত্ৰ মহাবধ ইন্দ্রজিতে কবলৈ ধৰিলে, 'হে পিতা, যেতিয়ালৈ এই বান্ধবৰ দেশত ইন্দ্রজিত জীয়াই আছে তেতিয়ালৈ অপুনি মোহাভিহুত হোৱা উচিত নহয়। সমাৰ ক্ষেত্ৰত ইন্দ্রাৰি মোৰ শবাঘাতত কোনেজনে এ'কৰালৈকে প্ৰাণ ধাৰণ কৰি থাকিব পাৰিছে বুলি মই নাজানো। আজিয়েই লক্ষ্মণে সৈতে বাম মোৰ দ্বাৰা বাণবদ্ধ হোৱাৰ পিচত সিহঁতৰ শৰীৰ বিদীৰ্ণ হোৱা আপুনি চাই লওক আৰু লগতে সৰ্ব্ব শৰীৰ বাণৰ দ্বাৰা আচ্ছন্ন হোৱাৰ পিচত সিহঁতে প্ৰাণ পৰি ত্যাগ কৰি ধৰ তলশায়ী হোৱাও আপুনি দেখিব। মোৰ নিজ শক্তি আৰু ব্ৰহ্মাৰ্জি দয়া বৰব গুণত মোৰ এই প্ৰতিক্ষা নিশ্চয় পূৰণ হ'ব, মোৰ আমোঘ শবসমূহা দ্বাৰা বাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়কে আজি পৰিতুষ্ট কৰিম। বলিবজাৰ যজ্ঞস্থলত বিষ্ণুৰ উগ্ৰশক্তিৰ নিচি। মোৰ অতুলনীয় পৰাক্ৰমৰ মহিমা ইন্দ্র, যম, বিষ্ণু, বজ্ৰ, সূৰ্য্য, অগ্নি, চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য সবশেষে আজিয়েই দেখা পাব।' এই বুলি কৈ মহাবীৰ ত্ৰিদশাৰে ইন্দ্রজিতে বজাৰপৰা বিদায় লৈ উৎকৃষ্ট ঋণ সংযুক্ত বায়ুসম বেগবান ৰথত আৰোহণ কৰিলে।

৯—১৬। ইন্দ্রৰ বধসদৃশ ৰথত আৰোহণ কৰি মহাতেজস্বী ইন্দ্রজিতে বিঠাইত অশ্বিৰ বামচক্ৰ বৈ অ'ছিল সেই যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ প্ৰস্থান কৰিলে। স্তেও যাত্ৰা কৰা দেখি অসংখ্য মহাবশালী বান্ধবসৈন্যৰ হস্ত চক্ৰে উৎকৃষ্ট ধনু হাতত লৈ তেওঁৰ পিচে পিচে গমন কৰিলে। কোনোৱে হাতীৰ, কোনোৱে উৎকৃষ্ট ঘোঁৰাত, কোনোৱে বাঘ, বৃশ্চক, মেকুৰী, বাঘ, উৰু, সৰ্প, বৰাহ, গিঁহ, কৰ্ণুৰ আৰু পৰ্বতসদৃশ কাক, হংস, ময়ূৰ আৰোহণ কৰি শ্ৰাস, মুদগৰ, আৰু গদা আদি অস্ত্ৰ হাতত লৈ তেওঁ অনুগামী হ'ল। এইদৰে শত্ৰু আৰু ভেঁৰীৰ সন্মুখত বীৰ্য্যবান ইন্দ্রজিত ৰণল ওলাই গ'ল। যাত্ৰাৰ সময়ত চক্ৰসম গুৰু শত্ৰু আৰু ছত্ৰেৰে আবৃত হৈ বীৰবৰে চক্ৰাশাভিত্ত নৈ মৈতুল-সদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। এনে অৱস্থাত 'বৰ্ণ অগাধ বিভূষিত ধনুৰ্দ্ধা-

বীসকলৰ মুখ্য ইন্দ্রজিতৰ ওপৰত সোনৰ নাল লগোৱা চামৰৰ ব্যঞ্জন হবলৈ ধৰাত, প্ৰভাকৰ সূৰ্য্যৰ বশিৰ প্ৰভাৱত নভোমণ্ডলৰ যেনে শোভা হয়, অপ্রতিদ্বন্দ্বী সূৰ্য্যসম তেজস্বী বীৰ ইন্দ্রজিতৰ ৰূপজ্যোতিত লক্ষ্যনগৰীও তেনে শোভা ধাৰণ কৰিলে।

১৭—২৬। এইদৰে শোভাৱিত হৈ মহাতেজস্বী অৰিন্দম বীৰ ইন্দ্রজিতে বণভূমিত উপস্থিত হৈ ৰাক্ষসবোৰক তেওঁৰ বথৰ চাৰিওফালে সংস্থাপিত কৰিলে। তাৰ পিচত অগ্নিসম তেজস্বী ৰাক্ষসপ্ৰবৰ ইন্দ্রজিতে উত্তম মন্ত্ৰপাঠ কৰি যথাবিধি অগ্নিত আহুতি দান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। প্ৰতাপবান ৰাক্ষসপ্ৰবৰে আঠৈ, মালা আৰু সুগন্ধি-দ্ৰব্যৰ দ্বাৰা অগ্নি সংস্কাৰ কৰি তাত ঘৃতাহুতি দান কৰিলে। কুশ-কাশ, বিভীতক, বৃক্ষৰ শাখা, সমিধ, বক্তবস্ত্ৰ আৰু কৃষ্ণলৌহ-নিৰ্ম্মিত স্ৰব হল এই যন্ত্ৰৰ উপকৰণ। অগ্নি সংস্থাপিত হোৱাৰ পিচত শৰপত্ৰ* সংযুক্ত তোমৰ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা এটা জীৱিত ক'লা ছাগলীৰ ডিঙিটো কাটি লৈ আহুতি দিয়া মাত্ৰকে অগ্নিৰ শূন্য বিধুম-শিখা জ্বলি উঠিল আৰু লগে লগে যিবোৰ চিহ্নৰ দ্বাৰা যুদ্ধত বিজয়ী হোৱা 'বজ্ৰ' তেনেবোৰ চিহ্নই তাত প্ৰকাশ পালে। তপ্তকাঞ্চনসন্নিভ অগ্নি নিজে জ্বলি উঠি দক্ষিণাবৰ্ণশিখায়ুক্ত হৈ ঘৃতাহুতি গ্ৰহণ কৰিলে। তাৰ পিচত বক্ষমন্ত্ৰবিদ্ ইন্দ্রজিতে অস্ত্ৰ, ধনু আৰু নিজৰ বথ সকলোকে সংগ্ৰহ কৰি আনি সেইবোৰ ব্ৰাহ্মমন্ত্ৰপুত কৰিলে। এইদৰে অস্ত্ৰ আৰু অগ্নিত আহুতি প্ৰদান কৰাৰ লগে লগে চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, গ্ৰহ আৰু নক্ষত্ৰক লৈ সমগ্ৰ নভস্থল ভয়তে কঁপি কঠিল। অগ্নিসম সমুজ্জ্বল, তেজস্বী মহেন্দ্ৰসম প্ৰভাৱিত, অভাবনীয় শক্তিসম্পন্ন বীৰ ইন্দ্রজিতে অগ্নিত আহুতি প্ৰদান কৰি, ধনু, বাণ, খড়্গ আৰু শূলৰ দ্বাৰা সজ্জিত হৈ আকাশমণ্ডলত উঠি অন্তৰ্ধান হল।

২৭—৪২। ইন্দ্রজিত এইদৰে অন্তৰ্হিত হোৱা দেখি ৰাক্ষসসেনাবাহিনীয়ে পতাকা আৰু ধ্বজশোভিত বথ আৰু অশ্বেৰে পৰিব্যাপ্ত হৈ সিংহনাদ কৰি যুদ্ধ কৰিবলৈ ওলাই গল। যুদ্ধস্থলত উপনীত হৈ তেওঁলোকক বিচিত্ৰ তীব্ৰবেগী শৰ, সূতীক্ষ্ণ তোমৰ আৰু অক্ষুৰ দ্বাৰা বান্ধবসৈন্যক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বাৰণপুত্ৰ ইন্দ্রজিতে আৰু অধিক ক্ৰুদ্ধ হৈ ৰাক্ষসবোৰক উদ্দেশ্য কৰি কলে “তোমালোকে প্ৰফুল্লচিত্তে বান্ধববোৰক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা।” ইন্দ্রজিতৰ কথা শুনি ৰাক্ষসবোৰে জয়ৰ আশাতে বান্ধববোৰৰ ওপৰত ঘোৰতৰ শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। ইন্দ্রজিতেও ৰাক্ষস-বোৰা লগত ওপৰত আকাশতে থাকি নালীক, নাৰাচ, গদা, মুদল আদি অস্ত্ৰৰ

* কুশ-বন জাতীয় বন।

সহায়ত বান্দববোৰক আক্ৰমণ কৰিলে। আনপক্ষে বান্দবৰ আক্ৰমণত আঘাত পাই থকা অৱস্থাতো বৃক্ষৰূপ অস্ত্ৰধাৰী বান্দববোৰে বাৰণপুত্ৰৰ ওপৰত শিল আৰু বৃক্ষৰ বৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া মহাবলশালী ইন্দ্ৰজিতে অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হৈ বান্দববোৰৰ শৰীৰ ছিন্ন-বিছিন্ন কৰিবলৈ ধৰিলে। একোপাট শৰতে পাঁচ, সাত বা নটাকৈ বান্দবৰ শৰীৰ ভেদ কৰিলে। ইন্দ্ৰজিতৰ আক্ৰমণ দেখি বান্দববোৰ হৰ্ষাধিত হৈ উঠিল। এইদৰে বণভূৰ্জয় ইন্দ্ৰজিতে সূৰ্যাসন্ন প্ৰাণীত শুবণ-বিভূষিত শবৰ সহায়ত বান্দববোৰক বিধ্বস্ত কৰিবলৈ ধৰিলে। তাহানি কালত দেৱতাসকলৰ আক্ৰমণত অশুৰ কুল যিদৰে বিনিষ্ট হৈছিল ইন্দ্ৰজিতৰ শৰত জৰ্জৰিত শৰীৰৰ সৈতে বান্দববোৰো সেইদৰে মাটিত পৰি যাবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বান্দববোৰে খঙতে জ্বলি উঠি প্ৰবল সূৰ্য্যাই প্ৰথৰ তাপৰ দ্বাৰা প্ৰাণীক পাৰতপ্ত কৰাৰ নিচিনাকৈ শবজালৰ দ্বাৰা বিদগ্ধ হৈয়ো বণক্ষেত্ৰত ইন্দ্ৰজিতৰ গুলিলৈ খেদা ললে। কিন্তু শবৰ একোপত বান্দববোৰৰ শৰীৰ বিদীৰ্ণ হোৱাত তেওঁলোক তেজেৰে বাঙলী হল আৰু ব্যথাতে চৈতন্য হেৰুৱাই চাৰিওফালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে। তথাপিহো প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি হলেও বামৰ কাৰ্য্য সাধন কৰিবলৈ, তেওঁলোকে শিল আৰু বৃক্ষৰ দ্বাৰা সুসজ্জিত হৈ গৰ্জ্জন কৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰত অবতীৰ্ণ হল; আৰু বাৰণপুত্ৰৰ পিনে লক্ষ্য কৰি শিল পৰ্বতশৃঙ্গ আৰু বৃক্ষৰ বৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু সমববিজয়ী, মহাতেজস্বী ইন্দ্ৰজিতৰ শবজালত প্ৰাণসংহাৰক ভীষণ শিল আৰু বৃক্ষৰ বৃষ্টিও ব্যৰ্থ হল। অধিকন্তু সেই সমবক্ষেত্ৰত প্ৰাধান্য লাভ কৰি ইন্দ্ৰজিতে তেওঁৰ পাৰকসদৃশ, সৰ্পবিষৰূপ তীক্ষ্ণ শব-সমূহৰ দ্বাৰা বান্দবসন্যাবাহিনীক তেনেই ছিন্ন-ভিন্ন কৰি পেলালে।

৪৩—৫০। তেওঁ ওঠৰপাট তীক্ষ্ণ শবৰ দ্বাৰা গন্ধমাদনক, আৰু ন পাট শবৰ দ্বাৰা ছুৰতে থকা নলক বিদ্ধ কৰিলে। এইদৰে মহাবীৰ্য্যশালী সেই বান্দবে সাতপাট মৰ্মস্থান-বিদাৰক শবৰ দ্বাৰা মৈন্দক, পাঁচপাটেৰে গজক, দহপাটেৰে জাম্ববানক, ত্ৰিশপাটেৰে নীলক ভেদ কৰাৰ পিচত তেওঁৰ বৰলক্ষ ঘোৰতৰ তীক্ষ্ণ শবসমূহৰ দ্বাৰা সুগ্ৰীৱ, ঋষভ, অঙ্গদ আৰু দ্বিবিদক প্ৰাণহীন অৱস্থাত থৈ আন আন বহুত মুখ্য বান্দবক শবসমূহৰ দ্বাৰা আঘাত কৰি কালাগ্নিসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। ইন্দ্ৰজিতৰ শবসমূহ শীত্ৰগামী আৰু সূৰ্য্য-সদৃশ হেজস্বী। সূচাকৰূপে প্ৰয়োগ কৰাত এই শবৰ জ্বালাত বান্দবগৈন্য তেনেই বিধ্বস্ত হল। শবৰ প্ৰকোপত বান্দবসৈন্য প্ৰপীড়িত আৰু তেজেৰে বাঙলী হোৱা দেখি মহাবলশালী বাৰণপুত্ৰ বীৰ ইন্দ্ৰজিত প্ৰথম হৰ্ষাধিত হল আৰু চাৰিওফালৰপৰা পুনৰ বাণবৃষ্টি আৰু দাকণ অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰি বান্দবগৈন্যক তেনেই মৰি পেলালে।

৫০। জাৰ পিচুত নিজ সৈন্যদলৰ উপবিভাগবপৰা জাঁতৰি অদৃশ্য অৱস্থাতে থাকি বান্দৰসৈন্যৰ ওপৰত মেঘে পানী বৰষাৰ দৰে ইলুজিতে বান্দৰসৈন্যৰ ওপৰত বাণবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ শৰৰ জালত বান্দৰসৈন্যৰ শৰীৰ জৰ্জৰিত হ'ল আৰু বান্ধুসী-মায়াত বিমুগ্ধ হৈ বিকট উচ্ছ্বাসে চীংকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু পৰ্বতপ্ৰমাণ কায়বিশিষ্ট বান্দৰ বোৰে বজ্ৰাহত পৰ্বতৰ দৰে মাটিত বাগৰি পৰিল।

৫১। বান্দৰবোৰে তেওঁলোকৰ সৈন্যবাহিনীৰ ওপৰত অকল তীক্ষ্ণ শব্দমূহৰ আগভাগখি নেহে দেখা পালে, কিন্তু মায়াৰ বলতে লুকাই থকা বান্ধুস ইলুজিতক হলে কোনেও দেখা নাপালে।

৫২। এই সুযোগতে বান্ধুসনায়ক মহাবীৰ্য্যবান ইলুজিতে তেওঁৰ সূৰ্য্যৰ শ্বাসদৃশ তীক্ষ্ণ শব্দজালৰ দ্বাৰা চতুৰ্দ্ধিক আচ্ছাদিত কৰি মুখ্য মুখ্য বান্দৰসমূহক বিনশিত কৰিলে।

৫৩। আৰু লগে লগে এদৌণ্ড অনলসম শূল আৰু ঘোৰমূৰ্ত্তি পৰশু (কুঠাৰ জাতীয় অস্ত্ৰ) নিক্ষেপ কৰি বান্দৰসৈন্যৰ মাজত কিৰঙতি যুক্ত সমুজ্জল অগ্নি বৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে।

৫৪। ইলুজিতৰ বহুসদৃশ শব্দজালৰ দ্বাৰা প্ৰপীড়িত হৈ সৰ্ব্ব শৰীৰ বক্তাক্ত হোৱাত বান্দৰদলপতিসকলৰ ৰূপ প্ৰক্ষুটিত কিংগুক ফুলৰ নিচিনা হ'ল।

৫৫। কোনোজনে ওপৰৰ পিনে চোৱা মাত্ৰকে তেওঁৰ চকু তাতেই বিন্ধ হবলৈ ধৰিলে, এনে অৱস্থাত নিৰুপায় হৈ বান্দৰবোৰে পৰস্পৰে পৰস্পৰক সাৱটি ধৰি মাটিত পৰিলৈ ধৰিলে।

৫৬—৬১। ইতিমধ্যে বান্ধুস-প্ৰবৰ ইলুজিতে তেওঁৰ মন্ত্ৰপুত্ৰ অস্ত্ৰ প্ৰাস, শূল, তীক্ষ্ণবাণ আদিৰ দ্বাৰা হনুমান, সুগ্ৰীব, অঙ্গদ, গন্ধমাদন, জাম্ববান, সুৰেণ, বেগদৰ্শী, মৈন্দ, দ্বিবিদ, নীল, গবাক্ষ, গবয়, কেশৰী, বিদ্যাদ্ৰুপ্ত, সূৰ্য্যানন, জ্যোতিমুখ, হৃষিমুখ, পাবকাক্ষ, নল, কুমুদ, আদি সকলো বীৰগণকে বিদ্ধি পেলালে।

৬২। গদা আৰু সূৰ্য্যবিভূষিত বাণৰ দ্বাৰা বান্দৰ দলপতিসকলক বিদ্ধি উঠি বীৰ ইলুজিতে বাম আৰু লক্ষণৰ ওপৰত সূৰ্য্য-বশ্মিসম উজ্জল বাণ-বৰ্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৬৩। জলধাবানিপাত সদৃশ শব্দবৃষ্টি হৈ থকা সত্ত্বেও পৰম লক্ষ্মীবান শ্ৰীৰামচন্দ্ৰই তালৈ লক্ষ্য নকৰি লক্ষণৰ পিনে চাই কবলৈ ধৰিলে,

৬৪। “লক্ষণ, ইলুজিত এই বান্ধুসপ্ৰবৰে ব্ৰহ্মাস্ত্ৰক অশ্ৰয় লৈ বান্দৰসৈন্যক সংহাৰ কৰি উঠি সেই অস্ত্ৰৰ বলতে এতিয়া আমাক প্ৰপীড়িত কৰিবলৈ ধৰিছে।

৬৫। “ব্ৰহ্মাৰ বৰতে বজ্ৰীয়ান মহা বীৰ্য্যবান বিপুলবায়ু-বশিষ্ট এই বান্ধুসে আনে দেখি নোপোৱা অৱস্থাত বৈ আছে। এতেকে তেওঁৰ শৰীৰ লুকাই ৰাখি

অস্ত্ৰধাৰণ কৰি আমাৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাত আমি তেওঁক বধ কৰোঁ কেনেকৈ ?

৬৬। “ভগবান স্বয়ম্ভু ব্ৰহ্মাৰ মাহাত্ম্য অচিন্ত্যনীয় আৰু তেওঁৰ এই অস্ত্ৰ আৰু তাৰ প্ৰভাবো চিন্তাৰ অতীত। এতেকে হে ধীমান লক্ষণ, বান্ধসৰ এই বাণবৃষ্টি তুমি নিকষেগচিন্তে মোৰে সৈতে আজি সহি থাক।

৬৭। “এই বান্ধসবীৰে আজি সকলোৱে ওপৰত প্ৰাধান্য লাভ কৰি তেওঁৰ শবজালৰ দ্বাৰা সকলোকে আচ্ছন্ন কৰিছে, চোৱা বান্ধবৰাজ সুগ্ৰীৱৰ সৈন্য বাহিনীৰ ভিতৰত বহুত বীৰ যোদ্ধা বৰ্ত্তমান থকা সত্ত্বেও তেওঁলোকৰ কোনোটোকে জীৱিত অৱস্থাত থকা যেন দেখা নাযায়।

৬৮। “এতিয়া আমি দুজনকে যুদ্ধ পৰিত্যাগ কৰি ক্ৰোধ আৰু হৰ্ষবিহীন হৈ সংজ্ঞাহীন অৱস্থাত ধৰাধাৰী হৈ পৰি থকা দেখিলে, বণলক্ষ্মী লাভ কৰা বুলি অনুমান কৰি তেওঁ নিশ্চয় বান্ধসপুৰীত প্ৰবেশ কৰিব।”

৬৯। এই বুলি কৈ বাম আৰু লক্ষণ উভয়ে ইঞ্জিভৰ অস্ত্ৰপ্ৰহাৰত প্ৰপীড়িত হল। পিচত এইদৰে তেওঁলোক দুয়োজনকে পৰাভূত কৰি বান্ধস সেনাধিপতি ইঞ্জিভে হৰ্ষাৰিত হৈ সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৭০। এই প্ৰকাৰে বাম, লক্ষণ আৰু বামৰ সৈন্যবাহিনীক পৰাভূত কৰি বীৰ ইঞ্জিভে দশগ্ৰীৱ বাণ-পালিত লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰিলে; আৰু সমগ্ৰ বান্ধসকুলৰ দ্বাৰা প্ৰপূজিত হৈ হস্তচিন্তে পিতাকৰ ওচৰত যুদ্ধবৃত্তান্ত জ্ঞাপন কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰিসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

চতুঃসপ্ততিতম সর্গ

হনুমানৰ সৰ্ব্বোধি আহবণ

১। বণক্ষেত্ৰত বাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়কে এইদৰে নিশ্চেষ্ট হৈ পৰি থকা দেখি বান্দৰসৈন্যদল মুচ্ছিত হোৱাৰ নিচিনা হ'ল। ইপিনে সুগ্ৰীৱ, নীল, অঙ্গদ, জাম্ববান আদি বীৰগণেও লবচৰ কৰাৰ কোনো ভাৱ প্ৰকাশ নকৰিলে।

২। তেতিয়া বুদ্ধিমানসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ বিভীষণে সকলোকে বিষন্ন অৱস্থাত দেখি অভ্যন্তৰীণ উপযোগী বান্দৰবীৰগণক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে :

৩। “হে বীৰগণ, তোমালোক ভীত নহবা, যদিওবা আৰ্য্যপুত্ৰ বাম আৰু লক্ষ্মণ অবশ্য হৈ বিপন্ন অৱস্থাত আছে, তোমালোকৰ পক্ষে এইটো এটা বিঘাদৰ কাল নহয়।

৪। “অকল স্বয়ম্ভু ব্ৰহ্মাৰ কথাৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাইহে তেওঁলোক ছয়ো-জনা ইন্দ্ৰজিতৰ অস্ত্ৰজালত এইদৰে নিশ্চেষ্ট হৈ পৰি আছে। ভগৱান ব্ৰহ্মাই অমোঘ-বীৰ্য্যশালী এই পৰম অস্ত্ৰ ইন্দ্ৰজিতক দান কৰে। যুদ্ধক্ষেত্ৰত ৰাজপুত্ৰ দুজনাই সেই অস্ত্ৰৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাইহে এইদৰে ধৰাশায়ী হৈ আছে। এনেস্থলত তোমালোক বিষন্ন হোৱাৰ কাৰণ কি ?”

৫। বিভীষণৰ কথা শুনি মাকতনন্দন হনুমানে ব্ৰহ্মাৰ প্ৰতি মনতে সন্মান দেখুৱাই কবলৈ ধৰিলে, “হে ৰাক্ষসপ্ৰবৰ, তেনেহলে বান্দৰসৈন্য এইদৰে নিপাতিত হৈ থকা অৱস্থাত, তেওঁলোকৰ ভিতৰত যিসকলে এতিয়ালৈকে প্ৰাণ ধাৰণ কৰি আছে, তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ গৈ আমি ছয়োজনে তেওঁলোকক আশ্বস্ত কৰোঁগৈ বলক।”

৬। তেতিয়া হনুমান আৰু ৰাক্ষসোত্তম বিভীষণ উক্কা হাতত লৈ একেলগে বাতিৰ ভিতৰতে বণক্ষেত্ৰত ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

৭। তেওঁলোকে দেখিলে যে সমগ্ৰ বণভূমি পৰ্ব্বতাকাৰ বান্দৰসৈন্যৰ শৰীৰ আৰু প্ৰদীপ্ত অস্ত্ৰজালৰ দ্বাৰা পৰিব্যাপ্ত হৈ আছে; বান্দৰবোৰৰ কাৰো নেজ, কাৰো হাত, কাৰো উক, কাৰো বা ভৰি, অথবা আন কোনো অঙ্গ অথবা শিৰোভাগেই নাই, প্ৰত্যেকৰে শৰীৰৰপৰা ৰক্তৰ ধাৰা বৈয়ে আছে।

৮। তেওঁলোকে দেখিলে যে সুগ্ৰীৱ, অঙ্গদ, নীল, শবৰ, গঙ্গমাদন, জাম্ববান, সুবেণ, বেগমৰ্ণী, মৈন্দ, নল, জ্যোতিষুধ, আৰু দ্বিবিদো যুতপ্ৰায় অৱস্থাত বণক্ষেত্ৰত পৰি আছে।

৯। ত্ৰাণৰ প্ৰিয় অস্ত্ৰৰ প্ৰভাৱত দিনৰ পঞ্চমভাগ (অৰ্থাৎ সাৱাহু সময়ত) ইন্দ্ৰজিতে সাতৰটি কোটি উগ্ৰতেজস্বী বাসুদেৱসৈন্য নিহত কৰে।

১০—১১। সাগৰৰ চৌৰ সদৃশ সৈন্যবাহিনী এইদৰে বাপবিদ্ধ হৈ পৰি থকা দেখি বিভীষণে সৈতে হনুमानে জাম্ববানক বিচাৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

১২। পুলস্ত্যানন্দন বিভীষণে বিচাৰি বিচাৰি বয়সত বৃদ্ধ প্ৰজাপতিমুত বীৰ জাম্ববানক শ শ শৰৰ দ্বাৰা বিদ্ধ হৈ মুমাই থকা জুইৰ নিচিনাকৈ পৰি থকা দেখি লাহেকৈ মাত লগালে, “হে আৰ্য্য, ইমানবোৰ তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা বিদ্ধ হৈও আপুনি কোনো প্ৰকাৰে প্ৰাণ ধাৰণ কৰি থাকিব পাৰিছেনে?” বিভীষণৰ কথা শুনি ঋক্ষ-পুত্ৰ জাম্ববানে অতি কষ্টে উত্তৰ দিবলৈ চেষ্টা কৰি এইদৰে কলে, “হে বান্ধৱপ্ৰবৰ মহাবীৰ্য্যশালী বিভীষণ, তীক্ষ্ণ শৰজালৰ দ্বাৰা মোৰ সৰ্বশৰীৰ বিদ্ধ হোৱাৰ কাৰণে চকুৰে মই আপোনাক দেখা পোৱা নাই, আপোনাৰ মাত শুনিহে আপোনাক চিনি পাইছোঁ।

১৩। “হে মহাভাগ, যাৰ নামত অঞ্জনা পুত্ৰৱতী আৰু যাৰ নামত বায়ু দেৱতা গৌৰৱাৱিত, বাসুদেৱেই সেই হনুमानে প্ৰাণ ধাৰণ কৰি আছেনে?”

১৪—১৫। জাম্ববানৰ কথা শুনি বিভীষণে কলে, “আপুনি আৰ্য্যপুত্ৰ বাম আৰু লক্ষ্মণৰ কথা মুমুৰ্খি পোনতে পবনন্দন হনুমানৰ কথা সুধিলে কিয়? অনুমান হয়, আপুনি ৰজা সুগ্ৰীৱ, অঙ্গদ অথবা ৰাঘৱতকৈও মাকতনন্দনলৈ অধিক স্নেহ দেখুৱাইছে।”

১৬। বিভীষণৰ কথা শুনি জাম্ববানে কলে, “হে বান্ধৱপ্ৰবৰ, যি কাৰণত মই পোনতে হনুমানৰ কথা সুধিছোঁ কওঁ শুনক: হনুমান জীৱিত থাকিলে আমাৰ এই সৈন্যদল মৰিও জীয়াই থকাৰ সমান, আৰু যদিহে হনুमानে প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰিছে তেন্তে সৈন্যদল জীয়াই থাকিও মৰাৰ তুল্য বুলি জানিব।

১৭। “বৎস বিভীষণ, হনুমান বায়ুসম বেগবান আৰু বৈদ্যনৰসম তেজস্বী, এই-কাৰণতে আমাৰ সকলোৰে আশা অকল তেওঁৰে ওপৰত।”

১৮। বিভীষণক এইদৰে কৈ উঠাৰ পিচতে, মাকতাত্মজ হনুमानে, বিনীত হৈ বৃদ্ধ জাম্ববানৰ ওচৰ চাপি পাদযুগলত ধৰি মাত লগালে।

১৯। বিকলেজিয় হৈ পৰি থাকিলেও হনুমানৰ কথা শুনা মাত্ৰকে তেওঁ পুনৰ্জন্ম পোৱা যেন হৈ হনুমানক কবলৈ ধৰিলে, “হে বান্ধৱপ্ৰবৰ, আই! আই!, তুমি এতিয়া বান্ধৱবোৰক পৰিত্ৰাণ কৰাহি। তোমাৰ নিচিনা পৰাক্ৰমশালী বীৰ আন কাকো মই দেখা নাই, তুমিয়ে আমাৰ সকলোৰে পৰম সুহৃদ; বৰ্ত্তমানে এয়ে তোমাৰ পৰাক্ৰম দেখুৱাৰ সময়, আন কোনোজনকে মই তাৰ বাবে উপযুক্ত বুলি নধৰোঁ।

২০—২১। “হে সৌম্য, এই সময়ত তুমি ভালুক আৰু বান্দৰ সকলোকে হৰ্ষাশ্বিত কৰি তোলা আৰু অচেতন অৱস্থাত পৰি থকা বাঘ আৰু লক্ষ্মণকো শেলযুক্ত কৰা।।

২২। “হে বীৰ হনুমান, তুমি সাগৰৰ ওপৰে ওপৰে গৈ থাকি গিৰিশ্ৰেষ্ঠ হিমবান-পৰ্বতলৈ গতি কৰা।।” তাৰ পৰা, হে অৰিসূদন, কাঞ্চনময় অতি উচ্চ ঋষভ আৰু কৈলাসশিখৰ ভোমাৰ চকুত পৰিব।

২৩। এই দুই শৃঙ্গৰ মাজত সৰ্ব্বোষাধিযুক্ত অতুলপ্ৰভাষিত প্ৰদীপ্ত ঔষধৰ পৰ্বত এটা দেখা পাবা।

২৪। এই পৰ্বতৰ শীৰ্ষস্থানত তুমি চাৰিবিধ ঔষধ দেখিবা; এই ঔষধিবোৰ প্ৰদীপ্ত প্ৰভাশালী আৰু সিহঁতৰ জ্যোতিতে দশোদিশ প্ৰভাষিত হৈ আছে। এই মহোষধিবোৰ হৈছে সঞ্জীৱকৰণী, বিশল্যকৰণী, সুবৰ্ণকৰণী আৰু সন্ধানকৰণী।

২৫। হনুমান, তুমি সেই সকলো ঔষধ সংগ্ৰহ কৰি বেগতে উভতি আহাগৈ আৰু এই বান্দৰবোৰক সঞ্জীৱিত কৰি সিহঁতক আশ্বস্ত কৰা।।”

২৬। জাম্ববানৰ কথা শুনি মাকতনন্দন হনুমানে বায়ুৰ বেগত সমুদ্ৰ যিদৰে স্ফীত হয় সেইদৰে বল সঞ্চয় কৰি নিজক নিজে স্ফীত কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৭। তাৰ পিচত ত্ৰিকূট পৰ্বতৰ শিখৰ দেশত থিয় দি নিজ শৰীৰৰ ভৰতে পৰ্বতক প্ৰপীড়িত কৰি তোলাত হনুমান নিজেই এখন পৰ্বতসদৃশ প্ৰতীকমান হল।

২৮। বান্দৰৰ ভৰিৰ হেঁচাত পৰ্বত ভাগি-ছিগি পৰি তললৈ বহি গল আৰু ভীষণৰূপে প্ৰপীড়িত হোৱাৰ কাৰণে সেই ভৰ সহ্য কৰিব নোৱাৰা হল।

২৯। হনুমানৰ গমনৰ বেগত পৰ্বতৰ গছ-গছনিবোৰ ভাগি পৰাত সিহঁতৰ ঘৰ্ছনিতে অগ্নি জ্বলি উঠিল, শৃঙ্গবোৰ চূৰ্ণাকৃতি হৈ পৰি গল।

৩০। বান্দৰৰ ভৰত প্ৰপীড়িত পৰ্বত, চুৰমাৰ হোৱা গছ-গছনিৰে সৈতে ঘূৰিবলৈ ধৰিলে, কলত বান্দৰবোৰ পৰ্য্যন্ত তাত টিকি থাকিব নোৱাৰা হল, লগে লগে লঙ্কা* দ্বাৰ দেশো ঘূৰিবলৈ ধৰিলে আৰু গৃহসমূহৰ দুৱাৰ মুখবোৰ ভাগি পৰিল; সমগ্ৰ লঙ্কানগৰী সঙ্কল্প্ত হল, অশুমান হল যেন লঙ্কানগৰীয়ে বৃত্যহে কৰিবলৈ ধৰিছে।

৩১। মাকতাঅজ হনুমানৰ পৰ্বত-প্ৰমাণ শৰীৰৰ ভৰত ত্ৰিকূট পৰ্বত কঁপি উঠাৰ লগে লগে সমুদ্ৰেসৈতে সমগ্ৰ পৃথিবীও যেন জ্বল্ক হল।

*লঙ্কা ত্ৰিকূট পৰ্বতৰ ওপৰত স্থাপিত। লঙ্কাক অববোধ কৰি বান্দৰবোৰ এই পৰ্বতৰ পাদদেশত অৱস্থান কৰি আছিল।

৩২। এনে অৱস্থাত হুম্মানে পৰ্বতৰ ওপৰত থিয় দি, বড়বামুখসদৃশ তেওঁৰ মুখখন মেলি সিংহনাদে গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰাত সমগ্ৰ বান্ধসকল সন্ত্ৰস্ত হল। তেওঁৰ নাদত লকাৰ মুখ্য মুখ্য বান্ধসবোৰ এনেদৰে সন্ত্ৰস্ত হল যে তেওঁলোকৰ লবচৰ কৰা শক্তি পৰ্য্যন্ত নোহোৱা হল।

৩৩। তাৰ পিচত ভীমবিক্ৰমশীল হুম্মানে সমুদ্ৰক নমস্কাৰ* জনাই বাঘৰৰ অৰ্থে যিটো হিতকৰ হব পাৰে তাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত তেওঁৰ ভুজঙ্গাকৃতি নেজডাল ওপৰলৈ তুলি, পৃষ্ঠভাগ নত আৰু কাণ দুখন সঙ্কুচিত কৰি বড়বামুখাকৃতি মুখখন মেলি প্ৰচণ্ডবেগে আকাশলৈ জঁপ দিলে।

৩৪। জঁপৰ বেগত তেওঁ গছ, শিল, পৰ্বতখণ্ড আৰু সেই পৰ্বতনিবাসী ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ বান্দবসমূহকো ওপৰলৈ টানি নিলে। কিন্তু তেওঁৰ বাহুৰ প্ৰবল বেগত এইবোৰ ওপৰলৈ আকৃষ্ট হলেও অলপ সময়ৰ পিচতে সিহঁতৰ বেগ কমি যোৱাত সিহঁত সাগৰৰ পানীত পৰি গল।

৩৫। ইতিমধ্যে গৰুড়সম বেগশালী বায়ুশত হুম্মানে তেওঁৰ ভুজঙ্গসদৃশ বাহুযুগল মেলি তেওঁৰ লগে লগে দিগ্‌মণ্ডল আকৰ্ষণ কৰিহে যেন পৰ্বতশ্ৰেষ্ঠ হিমালয়লৈ গতি কৰিলে।

৩৬। বিশ্বৰ হস্তচ্যুত চক্ৰৰ যেনে বেগ হুম্মানেও তেনে বেগত যাবলৈ ধৰাত তেওঁ দেখিলে যে তেওঁৰ গতিৰ বেগত তলত সমুদ্ৰত ঘূৰ্ণিপাক হোৱাৰ কাৰণে প্ৰবল ঢৌ সমূহে তাত খেলিব ধৰিছে আৰু সেই ঘূৰ্ণিপাকতে তাৰ বৃহৎ বৃহৎ জন্তুবোৰে পাক খাই তাত ঘূৰিবলৈ ধৰিছে।

৩৭। এইদৰে বাটত পৰ্বত, পক্ষীকুল, নদ, নদী, সৰোবৰ, পুখুৰী আৰু জনপূৰ্ণ প্ৰধান প্ৰধান নগৰবোৰ দেখি দেখি পিতৃতুল্য বেগবান হুম্মানে অতি দ্ৰুত গতিত পথ অতিক্ৰম কৰিবলৈ ধৰিলে।

৩৮। পিতৃতুল্য পৰাক্ৰমশালী হুম্মানে অকণো ক্লান্তি অনুভব নকৰাকৈ সূৰ্য্য-দেৱৰ পথ আগ্ৰয় কৰিলে আৰু বায়ুসম গতি লৈ তেওঁৰ সিংহনাদৰ দ্বাৰা চতুৰ্দ্দিক প্ৰতিধ্বনিত কৰি যাবলৈ ধৰিলে।

৩৯। জাহ্নবানৰ কথা স্মৰণ কৰি গৈ গৈ শেহত ভীমপৰাক্ৰমশালী মাকতনন্দনে হিমাবান পৰ্বত দেখা পালে।

*টীকাৰ গোবিন্দৰাজে “নমস্কৃত্য সমুদ্ৰায়”ৰ ঠাইত “নমস্কৃত্যাহ বায়ায়” এই পাঠ উল্লেখ কৰিছে।

৪০-৪১। তাত উপনীত হৈ তেওঁ দেখিলে যে এই পৰ্বত নানা উৎস, গুহা আৰু নিজৰাৰে পৰিপূৰ্ণ; ধবলমেঘসদৃশ মনোহৰ শৃঙ্গ, বিবিধ বৃক্ষৰাজি আৰু দেৱৰ্ষিসকলৰ বাসস্থান পৰম পবিত্ৰ বহুত আশ্ৰম তাত বিৰাজমান। বিভিন্ন ভাগত ব্ৰহ্মকোশ* বজ্জতালয়, শক্ৰতালয়, কল্পশৰপ্ৰমোক্ষস্থান, হয়গ্ৰীৱ আৰু ব্ৰহ্মশিৰঃস্থান তেওঁ দেখা পালে।

৪২। তাৰ ওচৰতে যমৰ কিঙ্কৰসমূহকো তেওঁ দেখা পালে। ঠায়ে ঠায়ে অগ্নিৰ আলয়, কুবেৰালয়, প্ৰদীপ্ত সূৰ্য্যবান্ধিৰ সমাবেশ, ব্ৰহ্মতালয়, শঙ্কৰৰ ধনুৰ স্থান, পৃথিৱীৰ নাভিস্বৰূপ প্ৰাজাপত্য স্থান, কৈলাস পৰ্বত, ভগৱান কদ্ৰৱ সমাধিৰ পীঠস্থান আৰু লগতে তেওঁৰ বুধভটৌও তেওঁৰ চকুত পৰিল।

৪৩। তাৰ পিচুত প্ৰদীপ্ত ঔষধিজালৰ পোহৰতে জলমলাই থকা সৰ্ব্বোষধি পৰ্বতখন তেওঁ দেখা পালে।

৪৪। অগ্নিমালাসদৃশ পৰ্বতৰ ৰূপ দেখি বায়ুপুত্ৰ হনুমান স্তম্ভিত হল; তেওঁ জাঁপ মাৰি সেই পৰ্বতত আৰোহণ কৰিলে আৰু ঔষধ সংগ্ৰহ কৰিবলৈ যত্নপৰ হল।

৪৫-৪৬। ঔষধ বিচাৰি বহু হাজাৰ যোজন সেই পৰ্বততে ঘূৰি পকি ফুৰাৰ পিচুত, ঔষধসমূহে কোনোবা এজনে তেওঁবিলাকক বিচাৰি ফুৰাৰ গম পাই হঠাতে অন্তৰ্দ্ধান কৰিলে।

৪৭। ঔষধবোৰৰ কাৰ্য্যকলাপ দেখি মহাত্মা হনুমানে খঙতে জ্বলি উঠি ভীষণৰে গৰ্জি উঠিল আৰু তেওঁলোকৰ এনে কাৰ্য্য সহিব নোৱাৰি, চকুযুৰি জুইৰ নিচিনা ৰঙা কৰি পৰ্বতক উদ্দেশ্য কৰি কলে, “হে পৰ্বতৰাজ এইটো তোমাৰ কেনে কথা যে বাঘৰ বামৰ প্ৰতি তুমি কৃপাপৰ হবলৈ উচ্ছা কৰা নাই।”

৪৮। “হে নগৰাজ, বাক তেন্তে চাই লোৱা মোৰ ভুজবল, মই এই হাতেৰে এতিয়াই তোমাক ভাঙি খণ্ড-বিখণ্ড কৰিম।”

*ব্ৰহ্মকোশ—স্তম্ভগৰ্ভৰ স্থান।

বজ্জতালয়—হিৰণ্যগৰ্ভৰ আন মূৰ্ত্তিৰ বজ্জত নাভিৰ স্থান।

শক্ৰতালয়—ইন্দ্ৰপুৰী বা ইন্দ্ৰৰ স্থান।

কল্পশৰপ্ৰমোক্ষ—যি ঠাইত থিয় দি ভগৱান কল্পদেৱে ত্ৰিপুৰ অন্তৰ্দ্ধক বধ কৰিবলৈ শৰ নিক্ষেপ কৰিছিল।

ব্ৰহ্মশিৰঃ—ব্ৰহ্মাত্ম দেৱতাব স্থান।

ব্ৰহ্মতালয়—চতুৰ্ভূজ ব্ৰহ্মস্থান।

শঙ্কৰৰ স্থান—শিৱাক অন্তৰ স্থান।

৪৯। এই বুলি কৈ প্ৰবল জোৰে বৃক্ষ, গছ, সোণ আৰু আন আন অলৌকিক ধাতুসম্বন্ধিত পৰ্বতৰ শৃঙ্গটো উভালি ললে।

৫০। তাৰ পিচত শৃঙ্গটো হাতত লৈ সুবাহুৰ লোকসমূহক সন্তুষ্ট কৰি চৰা-চৰা প্ৰাণীবৰ্গৰ দ্বাৰা প্ৰপূজিত হৈ গৰুড়সম বেনবান হনুমানে তাৰপৰা প্ৰস্থান কৰিলে।

৫১—৬০। সূৰ্য্যাত সমুজ্জল পৰ্বতশৃঙ্গ বহন কৰি সূৰ্য্যৰ পথ অৱলম্বন কৰি যাবলৈ ধৰাত বীৰ হনুমান সূৰ্য্যৰ সমীপত দ্বিতীয় সূৰ্য্যসদৃশ প্ৰতীক্ৰমণ হ'ল।

৬১—৬৫। অগ্নিসদৃশ সহস্ৰবজ্ৰিযুক্ত চক্ৰ হাতত লৈ আকাশত ভগৱান বিষ্ণুৱে যেনে শোভা ধাৰণ কৰে পৰ্বতশৃঙ্গ হাতত লৈ পৰ্বতাকাৰ বায়ুনন্দনেও তদনুৰূপ শোভা-ধাৰণ কৰিলে।

৬৬—৬৯। এনে অৱস্থাত বান্দবোৰে তেওঁক উভতি অহা দেখি সিংহনাদে হৰ্ষ-ধ্বনি কৰিব ধৰিলে, আৰু তাকে দেখি হনুমানেও মনৰ উল্লাসতে চিঞৰি উঠিল। তেওঁলোকৰ সমূহীয়া জয়োল্লাস ধ্বনি শুনি লঙ্কানিবাসী ৰাক্ষসবোৰেও ভীষণৰবে গৰ্জ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে।

৭০। তাৰ পিচত মহাত্মা হনুমানে বান্দবসৈন্যবোৰৰ মাজত পৰ্বত শৃঙ্গটো নমাই ধৈ যুৰ পাতি প্ৰধান প্ৰধান বান্দববোৰক নমস্কাৰ জনালে আৰু বিতীৰ্ণক গাঢ়ভাৱে আলিঙ্গন কৰিলে।

৭১—৭৩। ইতিমধ্যে মনুষ্য ৰাজপুত্ৰ ৰাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়ে সেই ঔষধৰ আশতে শেলযুক্ত হ'ল আৰু লগতে বান্দববোৰো থিয় দি উঠিল। প্ৰধান প্ৰধান বান্দবগণ আৰু আন আন যিসকল বান্দব তাত আছিল সকলোৱে সেই ঔষধৰ আশত শেলৰ পৰা মুক্ত হৈ আৰোগ্য লাভ কৰিলে, অনুমান হ'ল যেন তেওঁলোক সকলোৱে ৰাতিৰ শেহত টোপনিৰ পৰাহে সাৰ পাই উঠিল। যি সময়ৰপৰা লঙ্কাত বান্দব আৰু ৰাক্ষসবোৰৰ ভিতৰত যুদ্ধ আৰম্ভ হৈছিল সেই সময়ৰপৰা যিবোৰ ৰাক্ষস নিহত হৈছিল, তেওঁলোকৰ সংখ্যা ৰামৰ পক্ষক জানিবলৈ নিদিখৰ কাৰণে ৰাৱণৰ নিৰ্দ্দেশমতে সেই সকলোকে সমুজ্জত নিক্ষেপ কৰা হৈছিল। এই কাৰণতে সিহঁত নিহত হৈয়ে বল, ঔষধৰ গোকৃত পুনৰ্জীৱিত হ'ব নোৱাৰিলে। ঔষধৰ কাম শেষ হোৱাত উগ্ৰবেগধাৰী ৰামপুত্ৰ হনুমানে ঔষধৰ শৃঙ্গটো লৈ পুনঃ সেই পৰ্বততে স্থাপিত কৰি উভতি আহি আকৌ ৰামৰ লগত মিলিত হ'ল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুঃসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চ সপ্ততিতম সৰ্গ

সদলবলে বান্দববোৰৰ লঙ্কাত প্ৰবেশ আৰু লঙ্কা-দাহন

১-৩। তাৰ পিচত বান্দবৰাজ মহাতেজস্বী সূত্ৰীৱে হনুমানৰ আগত প্ৰথমতে কবিব লগীয়া এটা কামৰ বিষয়ে এই বুলি কবলৈ ধৰিলে, “কুঙ্কৰ্ণ নিহত হৈছে আৰু কুমাৰগণো হত হৈছে, এতেকে এইসময়ত যুদ্ধত কোনো প্ৰকাৰৰ বাধা জন্মাই বাৱণে লঙ্কা বন্ধা কবিব নোৱাৰিব। এতেকে আমাৰ ভিতৰত যিসকল মহাবলশালী অথবা ক্ৰতগতিসম্পন্ন বান্দব আছে তেওঁলোক সকলোৱে উচ্চ হাতত লৈ অতি-শীঘ্ৰে লঙ্কা আক্ৰমণ কৰকগৈ।”

৪। সূত্ৰীৰ আদেশ পাই সূৰ্য্য অন্ত গৈ ঘোৰ সন্ধ্যাকাল* উপস্থিত হোৱাত উচ্চ হাতত লৈ বান্দব বীৰগণে লঙ্কাৰ অভিমুখে যাত্ৰা কৰিলে।

৫-৭। জোৰ হাতত লৈ চাৰিওফালৰপৰা বান্দববোৰে এইদৰে খেদি অহা দেখি দ্বাৰবন্ধক বান্ধসবোৰ পলাই ফাঁট মাৰিলে। তেতিয়া বান্দববোৰে পুৰদ্বাৰ, ঘৰ, অট্টালিকা প্ৰাসাদ, ৰাজপথ আদি সকলোতে অগ্নিসংযোগ কৰিলে। অগ্নিয়ে হাজাৰ হাজাৰ গৃহ দহন কৰিলে আৰু পৰ্বতাকাৰ প্ৰাসাদবোৰ মাটিত বাগৰি পৰিবলৈ ধৰিলে।

৮-১৩। সজ্জিত অশ্বক, চন্দনকাঠ, মুক্তা, সুলৰ সুলৰ মণি, বজ্জহীৰা, প্ৰবাল, ধুনীয়া ক্লেম আৰু পটুৰস্ত্ৰ, নোম আৰু উণৰ কাপোৰ, সোণৰ ভাণ্ড, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, নানা কাককাৰ্য্য খটোৱা ঘোঁৰাৰ সাজ-পোছাক, হাতীৰ গলাবান্ধনি, বথসজ্জা, সৈন্যৰ কবচ, হাতী আৰু ঘোঁৰাৰ পৰিধানৰ উপযোগী চামৰাৰ পৰিচ্ছদ, ধনু, খড়্গ, জ্যা, বাণ, তোমৰ, অশ্বশ, শক্তি, নোমৰ কাপোৰ, কেশৰৰ চামৰ, বাঘৰ ছাল, মুক্তামণিৰ দ্বাৰা বিভূষিত প্ৰাসাদসমূহ আৰু নানাবিধ অস্ত্ৰৰ ভঁড়াল অগ্নিৰ প্ৰকোপত এই সকলো পুৰি ভস্মীভূত হল। বহুত কাককাৰ্য্য কৰা ঘৰ আৰু গৃহী বান্ধসৰ ঘৰ পুৰি ছাই হল।

১৪-১৭। যিসকল বান্ধসৰ গাত সুবৰ্ণবিভূষিত কবচ, ডিঙিত মালা, পৰিধানকৃত সুলৰ বস্ত্ৰ, মদৰ জালতে যাৰ চকু চকল গতিবিশিষ্ট, খোজত অস্থিৰ, যাৰ পৰিধানৰ

*পূৰ্বদিনৰ ৰাতিৰ শেষভাগত হনুমান আৰু দ্বিজীৱণে জোৰ হাতত লৈ জাহ্নবানক দিহাৰ। ৰাতিপুৱা হনুমান গৈ পৰ্বতে সৈতে ঐশ্বৰ্য্য অনি সকলোকে পুনৰ্জীৱিত কৰি পৰ্বতৰ পৰা অহি বাঘৰ লগত মিলিত হয়। সিদিনাই সন্ধ্যাসময়ত লঙ্কা দাহন কৰিবলৈ বান্দববোৰে যাত্ৰা কৰে।

বস্ত্ৰ তেতিয়াও প্ৰিয়াৰ হাতৰ মুঠিত, যিসকল বান্ধল শত্ৰুৰ প্ৰতি ক্ৰোধতে অস্থিৰ হৈ হাতত গদা, শূল, আৰু খড়্গ লৈ সাজু হৈ আছিল, যিসকল ভোজন আৰু পানিত আমন্ত্ৰ হৈ আছিল, আৰু যিসকলে প্ৰিয়াৰ লগত খৰ্ঘ্যাত খয়ন কৰি আছিল সেই সকলো বান্ধল অগ্নিত বিদগ্ধ হবলৈ ধৰিলে। জুইৰ প্ৰকোপ দেখি যিসকল বান্ধলে লৰা ছোৱালীৰ হাতত ধৰি ওলাই আহিবলৈ বিচাৰিছিল, লঙ্কানিবাসী তেনে শতসহস্ৰ বান্ধলো পুৰি ভস্মীভূত হল।

১৮—২১। সকলোকে দগ্ধ কৰি অগ্নি পুনঃ পুনঃ ভীষণভাৱে জলি উঠিবলৈ ধৰিলে। লঙ্কাত যিবোৰ স্থায়ী ঘৰ, অথবা বহুকক্ষাযুক্ত দুৰ্গসদৃশ নিৰ্ম্মিত ঘৰ, স্তূৰ্ণ নিৰ্ম্মিত অৰ্দ্ধ-চন্দ্ৰাকৃতি, অথবা পূৰ্ণচন্দ্ৰাকৃতি যিবোৰ ঘৰ, মণিমাণিক্যাদি বিভূষিত বিচিত্ৰ খিড়িকী আৰু ব্যৱহাৰৰ সকলো সজুলিৰে পৰিপূৰ্ণ যিবোৰ ঘৰে সূৰ্য্যকো স্পৰ্শ কৰি ধকাৰ দৰে অনুমান হৈছিল, যিবোৰ ঘৰ ক্ৰৌঞ্চ আৰু ময়ূৰ পক্ষীৰ বন আৰু অলঙ্কাৰৰ জন্মজন্মনিৰে মুখৰিত আৰু দেখোঁতে পৰ্ব্বতসদৃশ, সেই সকলো ঘৰকে অগ্নিয়ে পুৰি ভস্মীভূত কৰিলে। তোৰণসমূহ প্ৰজ্জলিত হৈ উঠাত অনুমান হল যেন গ্ৰীষ্মকাল অতীত হোৱাৰ পিচত বৰ্ষাকালত বিভ্ৰংশযুক্ত মেঘমালাসদৃশ লঙ্কাৰ গৃহসমূহে শোভা পাবলৈ ধৰিছে।

২২—২৩। দাবাগ্নি সংযুক্ত মহাগিৰিশৃঙ্গসমূহৰ যেনে ৰূপ অগ্নিপ্ৰজ্জলিত গৃহসমূহো তদনুরূপ শোভাযুক্ত হল।

২৪। যিসকল বৰাজনা সাত মহলাৰ ওপৰত শুই আছিল, অগ্নিয়ে দগ্ধ কৰিবলৈ ধৰাত তেওঁলোকে শৰীৰৰ আভৰণ আদি এৰি হয়। হয়। বুলি চীৎকাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে জুয়ে চাৰিওকালে বেঢ়ি ধৰাত এটাৰ পিচত এটাকৈ ঘৰবোৰ পৰি যাবলৈ ধৰিলে।

২৫—২৬। বজ্জাধাৰী ইন্দ্ৰৰ বজ্জাঘাতত মহাগিৰিৰ শিখৰসমূহৰ যেনে শোভা হয়, হিমবৎ শিখৰসদৃশ উন্নত অট্টালিকাবোৰেও দগ্ধ হৈ অগ্নিৰ শিখাৰ সংসৰ্গত তেনে শোভা ধাৰণ কৰিলে, অনুমান হল যেন সমগ্ৰ লঙ্কা নগৰীয়েই বাতিৰ ভিতৰতে পুস্পিত কিংগুক বৃক্ষতহে পৰিণত হৈছে; হাতীৰ অধ্যক্ষই হাতীবোৰ আৰু ঘোৰাপালকে ঘোৰাবোৰ মুকলি কৰি দিগ্নাত সিহঁতৰ লৰা-চপৰাত লঙ্কাই প্ৰলয় কালত ঘূৰি ফুৰা মকৰ-কুন্তীৰপূৰ্ণ সমুদ্ৰৰ নিচিনা ৰূপ ললে।

ঘোঁৰা মুকলি হোৱা দেখি হাতী পিছুৱাবলৈ ধৰিলে আৰু ক'তো বা হাতীক ভীত হোৱা দেখি ঘোঁৰায়ে পিছ ছুঁকিবলৈ লাগিল।

২৯। লঙ্কা এইদৰে বিদগ্ধ হবলৈ ধৰাত মহাসমুদ্ৰই নতুন এটা শোভা ধাৰণ কৰিলে। জুইৰ শিখা পানীত প্ৰতিবিম্বিত হোৱাত পানীৰ ৰূপ ৰাঙলী হৈ উঠিল।

৩০। বান্দৰবোৰৰ দ্বাৰা অগ্নিসংযুক্ত লঙ্কা এনেদৰে জ্বলি উঠিল, অনুমান হল যেন প্ৰাণীসমূহক ধ্বংস কৰিবলৈ পৃথিৱীয়েহে তেনে ৰূপ ধাৰণ কৰিছে।

৩১। জুয়ে পুৰিবলৈ ধৰাত আক চাৰিও ফালৰপৰা ধোঁৱাই আগুৰি ধৰাত তিবোতাসকলৰ মাজৰপৰা উঠা কান্দোনৰ বোল শতযোজন দূৰৰপৰা শুনা হ'ল।

৩২। যিসকল ৰাক্ষসে আধাপোৰা শৰীৰ লৈ জুইৰ মাজৰপৰা ওলাই অহাৰ চেষ্টা কৰিছিল, যুদ্ধোদ্যোগী বান্দৰবোৰে হঠাতে আহি সিহঁতক আক্ৰমণ কৰিলেহি।

৩৩। এইদৰে বান্দৰবোৰৰ ভীষণ সিংহনাদ আৰু ৰাক্ষসবোৰৰ চীৎকাৰত দশোদিক, সমুদ্ৰ আৰু পৃথিৱী প্ৰতিধ্বনিত হৈ উঠিল।

৩৪। ইতিমধ্যে মহাত্মা ৰাম আৰু লক্ষ্মণে শোকমুক্ত হৈ নিঃশঙ্কচিত্তে দুয়ো দুখন বৃহৎ ধনু তুলি ললে।

৩৫। ৰামৰ ধনুৰ টঙ্কাৰত যি তুমুল শব্দ সমুখিত হল তাতেই ৰাক্ষসবোৰ সঙ্কল্প হৈ উঠিল।

৩৬। ৰামে তেওঁৰ উৎকৃষ্ট ধনুত টঙ্কাৰ দি সংহাৰ কালত ভগৱান ৰুদ্ৰই শব্দ-ব্ৰজাখ্যক বেদময় ধনুত টঙ্কাৰ দিয়াৰ নিচিনাকৈ শোভা ধাৰণ কৰিলে।

৩৭। ৰামৰ ধনুৰ শব্দই এনে প্ৰবল ৰূপ ধাৰণ কৰিলে, যে বান্দৰৰ সিংহনাদ আৰু ৰাক্ষসৰ কোলাহল এই দুয়োটাকে তল পেলাই অকল সেই শব্দহে মাত্ৰ শুনা গ'ল।

৩৮। এইদৰে ৰামৰ ধনুৰ টঙ্কাৰ আৰু ৰাক্ষস আৰু বান্দৰবোৰৰ কোলাহল সকলো মিলিত হৈ দশোদিক পৰিপূৰ্ণ কৰিলে।

৩৯। ৰামৰ ধনুনিৰ্ম্মুক্ত শৰে লঙ্কাৰ দ্বাৰদেশ আক্ৰমণ কৰাত, কৈলাসশৃঙ্গসদৃশ দ্বাৰ শীৰ্ণ-বিশীৰ্ণ হৈ মাটিত পৰি যাবলৈ ধৰিলে।

৪০। ৰামৰ শৰ ঘৰ আৰু অট্টালিকাসমূহৰ ওপৰত ব্যাপি পৰাত ৰাক্ষসবোৰৰ মাজত এটা বিপুল উদ্বেগৰ ভাৱে দেখা দিলে।

৪১। তেতিয়া ৰাক্ষসবোৰে সিংহনাদ কৰি যুদ্ধৰ আয়োজন কৰিলে; কিন্তু অনুমান হল সেই ৰাতিটো ৰাক্ষসবিলাকৰ পক্ষে কালৰাজিৰ স্বৰূপহে যেন হৈছিল।

৪২। ঠিক এনে সময়তে মহাত্মা সুগ্ৰীৱে বান্দৰবোৰৰ প্ৰতি আদেশ দিলে, “হে বান্দৰগণ, যি কোনো দ্বাৰদেশ আশ্ৰয় কৰি তোমালোকে যুদ্ধ কৰি থাকে।

৪৩। “কিন্তু যি জন তেওঁৰ স্থান পৰিত্যাগ কৰি পলায়নমুখ হব, বজাৰ শাসন অমান্য কৰা বুলি তেওঁক তেতিয়াই বধ কৰা হব।”

৪৪। প্ৰধান প্ৰধান বান্দববোৰে হাতত উৰু লৈ দ্বাৰভাগ অববোধ কৰি থকা দেখি বাৰণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল।

৪৫। খঙৰ ভমকত তেওঁৰ মুখ মেল খোৱাত সশব্দে যি বতাহ নিৰ্গত হ'ল তাতেই দশোদিক পৰিপূৰ্ণ হ'ল আৰু তেওঁৰ সমগ্ৰ শৰীৰতে যেন কাঁদৰ ক্ৰোধ হৈ মূৰ্চ্ছমান হৈ উঠিল।

৪৬। তেতিয়া বহুত বান্ধুস সৈন্য লগত দি তেওঁ কুন্তকৰ্ণ-পুত্ৰ কুন্ত আৰু নিকুন্তক যুদ্ধলৈ যাবলৈ আদেশ দিলে।

৪৭। আৰু যুপাক, শোণিতাক, প্ৰজ্জ্ব আৰু কম্পন এই কেইজন বান্ধুসবীৰো বাজ-আদেশমতে তেওঁলোক দুজনৰ লগত যুঁজলৈ গ'ল।

৪৮। লগে লগে মহাবলশালী এই বান্ধুসবোৰক তেওঁ আদেশ দিলে, “হে বান্ধুস-গণ, সিংহনাদ কৰি কৰি তোমালোকে যুদ্ধলৈ আগ বাঢ়াঁ।”

৪৯। বজাৰ আদেশ পাই সেই বান্ধুসবোৰ প্ৰদীপ্ত অস্ত্ৰ হাততলৈ বাৰে বাৰে সিংহনাদ কৰি লঙ্কাৰপৰা ওলাই গ'ল।

৫০। বান্ধুসবোৰৰ অলঙ্কাৰ অৰু নিজ শৰীৰৰ শোভা আৰু বান্দববোৰৰ জোৰৰ জ্যোতি সকলো মিলি নভোমণ্ডল পোহৰ হৈ উঠিল।

৫১। লগত তাৰাধিপতি চন্দ্ৰ আৰু তাৰকাবাশিৰ প্ৰভাই, অলঙ্কাৰৰ জ্যোতিৰ লগত মিলিত হৈ উভয় পক্ষীয় সৈন্যৰ মধ্যস্থিত আকাশমণ্ডলী উজ্জ্বল কৰি তুলিলে।

৫২। এইদৰে চন্দ্ৰৰ প্ৰভা, অলঙ্কাৰৰ জ্যোতি আৰু নক্ষত্ৰবৰ্গৰ পোহৰতে বান্দব আৰু বান্ধুসসৈন্যবোৰ চাৰিওফালৰপৰা সুন্দৰৰূপে প্ৰভাষিত হৈ উঠিল।

৫৩। সেই সময়ত অৰ্দ্ধদক্ষ গৃহবাজিৰ জ্যোতি সাগৰৰ পানীত প্ৰতিফলিত হোৱাত উৰ্দ্ধিমালায়ুক্ত সমুদ্ৰৰ ৰূপ প্ৰকৃততে বৰ মনোৰম হৈ উঠিল।

৫৪। ইতিমধ্যে বান্দববোৰে ধবজ-পতাকা সমন্বিতে উৎকৃষ্ট খড়্গ, কুঠাৰ, ভয়ঙ্কৰ বধ, ঘোঁৰা, আৰু হাতীৰে সৈতে দলে দলে বান্ধুস সৈন্য তাত দেখা পালে।

৫৫—৫৯। সিহঁতৰ হাতত সমুজ্জ্বল শূল, গদা, খড়্গ, প্ৰাস, তোমৰ আৰু ধনু; এই বান্ধুসদল ভীমাকৃতি আৰু যোৰ বিক্ৰমশালী; শত শত কিঞ্চি নাদে নিৰ্দ্দমিত উজ্জ্বল শেল অস্ত্ৰই তাত শোভা কৰিছে; সোণৰ অলঙ্কাৰে বিভূষিত ৰাজকুমাৰৰ দ্বাৰা সিহঁতে কুঠাৰ আৰু আন আন মহা অস্ত্ৰবোৰ ঘূৰাবলৈ ধৰিছে, ধনুত শব্দসংযোগ কৰিছে, গন্ধমাল্য আৰু মধুপানৰ কলত প্ৰবহমান প্ৰবল বতাহক সুগন্ধি কৰিছে আৰু ঘোঁৰা ঘেঘৰে গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰিছে; হৰ্ছৰ্ছ এই বান্ধুসদল ওলাই

অহা দেখি বান্ধব সৈন্য আগ বাঢ়ি গৈ সিংহনাদে গৰ্জন কৰি বান্ধব বৃহৎ সৈন্যদলৰ ওপৰত জাঁপ দি পৰিল।

৬০। বান্ধববোৰে আক্ৰমণ কৰা দেখি পতঙ্গকুলে জুইত জাঁপ দি পৰাৰ নিচিনাকৈ বান্ধববোৰেও বজ্ৰসম সিহঁতৰ অৰ্গল অস্ত্ৰ ঘূৰাই ঘূৰাই শত্ৰুক আক্ৰমণ কৰিলে।

৬১। এইদৰে আক্ৰমণ কৰাত বান্ধব সেনাৰ শোভা ক্ৰমে বৃদ্ধি লাভ কৰাত যুদ্ধাৰ্হী কপি সৈন্য উদ্গাদৰ নিচিনা হৈ বান্ধবৰ ওপৰত পৰিবলৈ ধৰিলে।

৬২। বান্ধববোৰে শিল, বৃক্ষ আৰু সিহঁতৰ মুষ্টিৰ আঘাতত বান্ধবসক আক্ৰমণ কৰাত বান্ধববোৰেও সিহঁতৰ তীক্ষ্ণ শৰবদ্বাৰা বান্ধববোৰক ওলোটাই আক্ৰমণ কৰিলে।

৬৩। ভীমপৰাক্ৰমশীল বান্ধববোৰে বান্ধববোৰৰ মূৰবোৰ কাটি দিবলৈ ধৰিলে আৰু সেইদৰে বান্ধববোৰেও দাঁতেৰে বান্ধবৰ কাণবোৰ ছিঙি পেলালে আৰু মুষ্টি আৰু শিলৰ গ্ৰহাৰত সিহঁতৰ মূৰবোৰ ভাঙি দিয়াত বান্ধববোৰে তেনে অৱস্থাতে বগন্ধেত্ৰত ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

৬৪। তেতিয়া আন আন নিশাচৰগণে সিহঁতৰ খড়্গৰ প্ৰভাৱত চাৰিওফালে বান্ধববোৰক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৬৫। ক্ৰমাৎ যুদ্ধই এনে ঘোৰ মুৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে যে এজনে এজনক বধ কৰাৰ উদ্যোগ কৰোঁতে আনজনে আহি তাক বধ কৰিলে, সেইদৰে কোনোবাই কাৰবাক বগৰাবৰ চেষ্টা কৰোঁতে আনজনে অহি বগৰাই দিলে আৰু এজনে তিবন্ধাৰ কৰি থকাৰ ভিতৰতে আনজনে আহি সেই তিবন্ধাৰত যোগ দিলে, অথবা এজনে দাঁতেৰে কামুৰি থাকোঁতে আনজনে আহি তাক কামুৰিলে।

৬৬। কোনোবাই কাৰবাক 'যুদ্ধ দে' বুলি চীৎকাৰ কৰিলেই আনজনে আহি যুদ্ধত কেব পাতে, কোনোৱে বা 'মিছাতে হুখ দিছ কিয় এতিয়াই তাৰ সেকা পাবি' এই বুলি কৈ পৰস্পৰে পৰস্পৰক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৬৭—৬৯। ক্ৰমাৎ বান্ধব আৰু বান্ধববোৰৰ যুদ্ধই ঘোৰতৰ মুৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে, বান্ধববোৰৰ অস্ত্ৰসমূহ ব্যৰ্থ হবলৈ ধৰিলে। সিহঁতৰ কবচ আৰু অস্ত্ৰ শূলকি পৰিল আৰু বান্ধববোৰৰ কিছুমানে সিহঁতৰ বৃহৎ শূল, খড়্গ আৰু হাতৰ মুষ্টি ওপৰলৈ তুলিয়ে বল। যুদ্ধত বান্ধববোৰৰ সোতৰজন নিহত হল; বান্ধববোৰৰ বস্ত্ৰ, কবচ আৰু ধ্বজা স্থলিত হল; এনে অৱস্থাত বান্ধববোৰে চাৰিওফালকৰা বান্ধব সৈন্যদলক বেৰি ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডেৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

ষট্‌সপ্ততিতম সৰ্গ

তন্মায়য়া বণত কুন্তব পতন

১। ক্ৰমাৎ লোকক্ষয়কৰ এই যুদ্ধই ঘোৰতৰ যুষ্টি ধাবণ কৰাত বীৰ অঙ্গদ বণৰ কাৰণে উৎসুক হৈ বান্ধসবীৰ কম্পনৰ ওচৰ চাপিল।

২। কম্পনে অঙ্গদৰ আহ্বান গ্ৰহণ কৰি ক্ৰোধতে অঙ্গদৰ ওপৰত গদাৰ কোব শোধোৱাত অঙ্গদ প্ৰথমতে অলপ বিচলিত হ'ল।

৩। অলপ পিচতে সংজ্ঞা লাভ কৰি তেজস্বী বীৰ অঙ্গদে কম্পনৰ ওপৰত এটা পৰ্ব্বতশৃঙ্গ নিক্ষেপ কৰিলে; সেই আঘাততে কম্পন মাটিত বাগৰি পৰিল।

৪। কম্পন নিহত হোৱা দেখি বান্ধস শোণিতাক্ষ বধত আৰোহণ কৰি নিৰ্ভীকচিত্তে অঙ্গদৰ সন্মুখীন হল।

৫। আৰু ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে কালাগ্নিসম তীক্ষ্ণ শব্দজালৰ দ্বাৰা অঙ্গদৰ শৰীৰ বিদীৰ্ণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৬। কুব, কুবপ্ৰ, নাৰাচ, বৎসদন্ত, শিলীমুখ, কৰ্ণী, শল্য, বিপাঠ আদি বহুত তীক্ষ্ণ শব্দৰ বৃষ্টিৰ দ্বাৰা শৰীৰ বিদ্ধ কৰাত, বালীপুত্ৰ বীৰ অঙ্গদে শৰীৰৰ বল প্ৰয়োগ কৰি বান্ধসৰ উগ্ৰ ধনু, শৰ আৰু বধ টান মাৰি আনি ভাঙি চুৰমাৰ কৰিলে।

৭। তেতিয়া শোণিতাক্ষই দ্ৰুতপদে অসিচৰ্ম্ম হাতত লৈ ক্ৰোধভাৱে জ্ঞানশূন্য হৈ আকাশলৈ জঁপ দিলে।

৮। বলী অঙ্গদেও তেওঁতকৈ ক্ষিপ্ৰতৰ গতিত ওপৰলৈ জঁপ দি বান্ধসৰ হাতত থাপ মাৰি ধৰিলে আৰু তেওঁৰ হাতৰপৰা খড়্গখন কাঢ়ি আনি সিংহনাদে গৰ্জি উঠি সেই খড়্গৰ দ্বাৰা বান্ধসক কান্ধৰ ওপৰত যজ্ঞোপবীত থাকিলে বেনেকৈ পঞ্চালিভাৱে থাকে তেনেভাবে ঘাপ মাৰি দিলে।

৯। তাৰ পিচত বালীপুত্ৰ অঙ্গদে খড়্গখন হাতত লৈ বাৰে বাৰে সিংহনাদ কৰি বণক্ষেত্ৰত আন শত্ৰুৰ গুৰিলৈ খেদা ললে।

১০। অঙ্গদ এইদৰে অহা দেখি বীৰ যুপাক্ষই প্ৰজ্ঞেৰে সৈতে বধাৰোহণ কৰি খড়্গৰ জ্বালতে তেওঁৰ সন্মুখীন হল।

১১। ইপিনে শোণিতাক্ষয়ো অলপ আৰম্ভ হৈ কনকাজদশোভিত হাতেৰে লৌহ-ময় গদাপাট লৈ অঙ্গদৰ পিচে পিচে খেদি আহিল।

১২। আনফালৰপৰা মহাবীৰ প্ৰজ্জ্বই যুগাক্ষেৰে সৈতে ক্ৰুদ্ধ হৈ গদাৰে বলী অঙ্গদক আক্ৰমণ কৰিলে।

১৩। এইদৰে কপিশ্ৰেষ্ঠ অঙ্গদে শোণিতাক্ষ আৰু প্ৰজ্জ্বইতৰ মাজত পৰি বিশাখা নক্ষত্ৰৰ মাজত থকা পূৰ্ণ চন্দ্ৰ যেন শোভা ধাৰণ কৰিলে।

১৪। মৈন্দ আৰু দ্বিবিদ এই দুজন অঙ্গদৰ পৰিৰক্ষক ; যুদ্ধৰ পৰিস্থিতি চোৱাৰ ইচ্ছা কৰি তেওঁলোক দুয়ো তেওঁৰ ওচৰতে বৈ থাকিল।

১৫। তেতিয়া মহাবলী আৰু মহাকায়বিশিষ্ট বান্ধুসবোৰে গদা, খড়্গ আৰু বাণ হাতত লৈ খঙতে অধীৰ হৈ সতৰ্কতাৰে সৈতে বান্দৰ তিনিজনক আক্ৰমণ কৰাত, তিনিজন বান্দৰ আৰু তিনিজন বান্ধুসৰ ভিতৰত এখন লোমহৰ্ষক ঘোৰতৰ বণ আৰম্ভ হল।

১৬। বান্দৰবোৰে গছ উভালি আনি বান্ধুসবোৰৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে, আৰু মহাবলশালী প্ৰজ্জ্বই খড়্গেৰে সেইবোৰ ওফৰাই দিবলৈ ধৰিলে।

১৭। যিবোৰ গছ আৰু শিল বথৰ ওপৰত নিক্ষিপ্ত হল মহাবলী যুগাক্ষই শৰৰ জালত সেইবোৰ কাটি টুকুৰা-টুকুৰ কৰিলে।

১৮। যিবোৰ গছ মৈন্দ আৰু দ্বিবিদে উভালি নিক্ষেপ কৰিলে প্ৰতাপবান শোণিতাক্ষই সেইবোৰ মাজতে ভাঙি দিলে।

১৯। বেগবান প্ৰজ্জ্বই শত্ৰুৰ মৰ্মস্থান বিদাৰক সুবৃহৎ খড়্গ এখন লৈ অঙ্গদলৈ খেদা ললে।

২০। প্ৰজ্জ্বই এইদৰে খেদি অহা দেখি বান্দৰপ্ৰবৰ মহাবলশালী অঙ্গদে এজোপা অশ্বকৰ্ণ গছেৰে বান্ধুসক আঘাত কৰিলে আৰু মুষ্টিৰ প্ৰহাৰত তাৰ কঠোৰ হাতখন ভাঙি দিয়াত তাৰ খড়্গখন মাটিত পৰিল।

২১। মুঘলসদৃশ খড়্গখন পৰি ঘোৱা দেখি মহাবলশালী প্ৰজ্জ্বই অঙ্গদৰ ও বত বজ্জসদৃশ মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ শোধালে।

২২।-মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ কপালত পৰাত মহাতেজস্বী অঙ্গদ ক্ষণকালৰ কাৰণে বিচলিত হল।

২৩। অলপ পিচতে সংজ্ঞা লাভ কৰি প্ৰতাপবান বালীপুত্ৰই পুনঃ মুষ্টিৰে প্ৰহাৰ কৰাত প্ৰজ্জ্বৰ মূৰটো ছিগি মাটিত পৰিল।

২৪। খুবাক এইদৰে নিহত হোৱা দেখি বান্ধুস যুগাক্ষই তেওঁৰ শৰ শেষ হোৱাৰ কাৰণে অঙ্গপূৰ্ণনেত্ৰে খড়্গ এখন হাতত লৈ বথৰপৰা নামি খেদি গল।

২৫। তাক এইদৰে খেদি অহা দেখি দ্বিবিদে লৰালৰিকৈ তাৰ বুকুত আঘাত কৰি বঙ্গপূৰ্বক তাক ধৰি ৰাখিলে।

২৬। শোণিতাক্ষই তেওঁৰ আতা যুপাক্ষ এইদৰে ধৃত হোৱা দেখি দ্বিবিদৰ বুকুত আঁহত কবিলে।

২৭। আঘাত পাই দ্বিবিদ অলপ বিচলিত হল যদিও পিছ মুহূৰ্ত্ততে বাক্সে তুলি লোৱা গদাপাটী হাতৰপৰা কাটি আনিলে।

২৮। ইতিমধ্যে মৈন্দ উপস্থিত হৈ দ্বিবিদৰ ওচৰ চপাত মৈন্দ দ্বিবিদ আৰু শোণিতাক্ষ আৰু যুপাক্ষৰ ভিতৰত টনা-আঁজোৰাৰ এখন ভীষণ সংগ্ৰাম আৰম্ভ হল।

২৯। দ্বিবিদে নখেৰে শোণিতাক্ষৰ মুখখন ফালি দিলে আৰু মাটিত বগবাইলৈ তাক পিহি পেলালে।

৩০। বান্দৰপ্ৰবৰ বীৰ মৈন্দয়ো ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ হাত দুখনত ধৰি যুপাক্ষক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু তাতেই নিহত হৈ সি মাটিত পৰি গল।

৩১। বীৰগণ নিপাতিত হোৱাত বাক্সবাজৰ সৈন্তবাহিনীয়ে এনৰ দুখত কুস্তকৰ্ণৰ পুত্ৰৰ ওচৰলৈ গমন কৰিলে।

৩২। সৈন্তদল এইদৰে তেওঁৰ ওচৰলৈ অহা দেখি, সান্নািপূৰ্ণ বাক্যে তেওঁ সিহঁতক প্ৰবোধ দিলে।

৩৩। মহাবীৰ্য্যশালী বান্দৰবোৰৰ হাতত বাক্সৰ মহা মহা বীৰগণ নিপাতিত হোৱা দেখি তেজস্বী কুস্তই যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ ঘোৰতৰভাৱে সংগ্ৰাম চলাবলৈ ধৰিলে।

৩৪। কুস্ত ধনুৰ্দ্ধাৰীসকলৰ ভিতৰত প্ৰেৰ্ত্ত; তেওঁ পৰম আগ্ৰহে সৈতে ধনু এখন হাতত লৈ সৰ্পবিষতুল্য দেহ বিদাৰক শৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৩৫। কুস্তৰ শৰসংযুক্ত ধনুৱে বিদ্যুৎসংযুক্ত ঐৰাৱততুল্য মেঘখণ্ডসদৃশ ইন্দ্ৰধনুৰ নিচিনাকৈ শোভা ধাৰণ কৰিলে।

৩৬। কুস্তই ধনুৰ গুণ কাণৰ গুৰিলৈ টানি স্বৰ্ণপুখ শৰৰ দ্বাৰা দ্বিবিদক আঘাত কৰাত ত্ৰিকুটপৰ্ব্বতসদৃশ বান্দৰপ্ৰবৰ ব্যাকুল হৈ ভৰি দুখন মেলি দীৰ্ঘনিঃশ্বাস কাটি পৰিল।

৩৭। মৈন্দই তেওঁৰ ভায়েক দ্বিবিদ এইদৰে পৰাভূত হোৱা দেখি বেগেতে বৃহৎ শিল এটা লৈ বাক্সৰ গুৰিলৈ খেদি গল।

৩৮। মহাবলশালী মৈন্দই শিল নিক্ষেপ কৰাৰ লগে লগে পাঁচপাটী ভীৰ শৰৰ দ্বাৰা সি তাক কাটি দিলে আৰু সৰ্পাধৰবৎ আন শৰ সংযোগ কৰি দ্বিবিদৰ ককালকৈ মৈন্দৰ বুকুত আঘাত কৰিলে। শৰৰ আঘাতত মৰ্মস্থান বিদ্ধ হৈ বান্দৰ-দলপতি মৈন্দও ভূচ্ছিত হৈ ঢলি পৰিল।

৩৯। এনে অৱস্থাত অঙ্গদ তেওঁৰ মাতুল হুজ্জনাক এইদৰে পৰামৰ্শ দি হোৱা দেখি ক্ৰোধপদে ধনু উত্তত কৰি বৈ থকা অৱস্থাতে কুস্তব গুৰিলৈ খেদি আহিল।

৪০—৪১। হাতীৰ মাউতে অক্লেশেৰে হাতীক যিদৰে বন্ধি দিয়ে বীৰ্য্যবান কুস্তবো প্ৰথমতে পাঁচপাট আৰু তাৰ পাচত তিনিপাট তিনিপাটকৈ বহু বাণৰদ্বাৰা অঙ্গদক বিন্ধ কৰিলে।

৪২। অবিৰল ধাৰাত কনকবিভূষিত তীক্ষ্ণ শৰব দ্বাৰা বিন্ধ হোৱাতো বালীপুত্ৰই অলপো কম্পিত নহৈ ৰাক্ষসৰ ওপৰত শিল আৰু গছৰ বৃষ্টিপাত কৰিলে, কিন্তু ৰাক্ষসে সেই সকলো কাটি চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰিলে; তথাপিহে অঙ্গদ আগ বাঢ়ি অহা দেখি মাউতে হাতীক বিন্ধাৰ নিচিনাকৈ ছপাট শৰেৰে সি অঙ্গদৰ ক্ৰুৰাল যুৰি দিলে।

৪৩। তাৰপৰা তেওঁৰ বস্ত্ৰপাত হবলৈ ধৰিলে আৰু চকুও ঢাক খাই গল। এখন হাতেৰে বস্ত্ৰাক্ত চকু ঢাকি ধৰি, আনখন হাতেৰে ওচৰতে থকা শালগছ এডাল খামোচ মাৰি ধৰিলে।

৪৪। গুৰিৰে সৈতে গছজোপা বুকুৰ ওপৰত স্থাপন কৰি হাতেৰে আগভাগটো তললৈ নমাই আনি তাক তুলি ললে আৰু মন্দৰপৰ্বতসদৃশ ইন্দ্ৰধ্বজাতুল্য সেই গছজোপা সকলো ৰাক্ষসৰ চকুৰ আগতে কুস্তব গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে।

৪৫। ৰাক্ষসে সাতপাট তীক্ষ্ণ শৰেৰে গছ ডাল কাটি দিলে আৰু শৰীৰবিদাৰক আন এপাট শৰব দ্বাৰা অঙ্গদৰ শৰীৰ বিন্ধ কৰাত অঙ্গদ মুৰ্ছিত হৈ পৰি গল।

৪৬। সাগৰ শাস্ত্ৰ হলে যেনে ৰূপ হয় অঙ্গদো তদৱস্থা প্ৰাপ্ত হৈ নিপাতিত হোৱা দেখি বান্দৰবোৰে দুৰ্দ্ধৰ এই ৰাক্ষসৰ কথা ৰামৰ ওচৰত নিবেদন কৰিলেগৈ।

৪৭। বালীপুত্ৰ অঙ্গদ এইদৰে ব্যথিত হোৱা শুনি ৰামে জাম্ববান আদি কপিশ্ৰেষ্ঠ বীৰগণক যুদ্ধলৈ যাবলৈ আদেশ দিলে।

৪৮। ৰামৰ আদেশ শুনি শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰেষ্ঠ বান্দৰগণে ক্ৰুদ্ধ হৈ ধনু উদ্যত কৰি বৈ থকা কুস্তব ওচৰলৈ খেদি আহিল।

৪৯। "তেওঁলোকে শিল আৰু গছ হাতত লৈ ক্ৰোধতে চকু ৰঙা কৰি অঙ্গদক ৰক্ষা কৰিবলৈ ওলাই আহিল।

৫০। জাম্ববান, সুবেণ আৰু বেগদৰ্শী এই তিনিজনৰে খঙতে অৰীৰ হৈ কুস্তব গুৰিলৈ খেদি দিলে।

৫১। তেওঁলোকে এইদৰে খেদি অহা দেখি পৰ্বতজৰে মৰীচ প্ৰবাহ বন্ধ কৰাৰ নিচিনাকৈ ৰাক্ষসে তাৰ শবজালৰদ্বাৰা তেওঁলোকৰ পতি বোধ কৰিলে।

৫২। বান্ধসৰ বাণৰ প্ৰভাবত মহাত্মা সেই বীৰসকলে সমুদ্ৰৰ ভীৰভূমি দেখি নোপোৱাৰ দৰে একোকে দেখি নোপোৱা হ'ল।

৫৩। শববৃষ্টিৰ ফলত মুখা বীৰসকল এইদৰে জৰ্জৰিত হোৱা দেখি কলিৰাজ সুগ্ৰীৱে তেওঁৰ ভতিজাক অঙ্গদক পিচৰ লালে বাধি, সিংহই পৰ্ব্বতৰ সমতলভাগত বিচৰণ কৰি থকা হাতীক আক্ৰমণ কৰাৰ নিচিনাকৈ কুন্তকৰ্ণ-পুত্ৰক আক্ৰমণ কৰিলে।

৫৪। তেওঁ অশ্বকৰ্ণ আদি বহুত বৃক্ষ উভালি লৈ বান্ধসৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৫৫—৬০। কিন্তু কুন্তকৰ্ণনন্দন কুন্তই তেওঁৰ তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা আকাশ ঢাকি পৰা বৃক্ষৰাজিকো কাটি খণ্ড-বিখণ্ড কৰি দিয়াত বৃক্ষৰাজিয়ে ঘোৰ শতঙ্গী অস্ত্ৰসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে; নিক্ষিপ্ত বৃক্ষবৃষ্টি ব্যৰ্থ হ'লেও, মহাসম্মুখী শ্ৰীমান বান্ধবাধিপতিয়ে মনত কোনো দুখ অনুভব নকৰিলে; অধিকন্তু তেওঁৰ শৰাৰ গিন্ধি ধৰা সকলো শৰৰ জ্বালা সত্ৰ কৰি জঁপ মাৰি উঠিল আৰু ইন্দ্ৰধনুসদৃশ কুন্তৰ ধনু টান মাৰি আনি ভাঙি দি অতি দুৰুৰ কাম সাধিলে।

৬১—৬৯। ধনু এইদৰে ভাঙি দিয়াত কুন্তই গুৰু কাটি দিয়া হাতীৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিলে। এনে অৱস্থাত সুগ্ৰীৱে কুন্তক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে নিকুন্তৰ অগ্ৰজ ভ্ৰাতা, তোমাৰ বীৰ্য্য আৰু বাণৰ প্ৰকোপ সঁচাকৈয়ে আশ্চৰ্য্যজনক। তোমাৰ অথবা বাৰণৰ স্বজনপ্ৰবণতা আৰু প্ৰতাপ প্ৰহ্লাদ, বলি, ইন্দ্ৰ, কুব্জৰ অথবা বৰুণৰ সদৃশ।

৭০—৭৫। তুমি প্ৰভুত বলশালী আৰু তোমাৰ পিতাৰ সদৃশ। ব্যাধিয়ে জিতেজিয় পুৰুষক যিদৰে পীড়িত কৰিব নোৱাৰে, হে শত্ৰুদমন মহাবাহু কুন্ত, শূলহস্তে থিয় দিলে দেৱভাসকলেও তোমাক পৰাভূত কৰিব নোৱাৰে। হে মহাবুদ্ধিশালী কুন্ত, তোমাৰ যিমানখিনি বিক্ৰম আছে তাক দেখুৱাঁ, আৰু লগতে মোৰ যি শক্তি আছে তাকো চাই লোৱাঁ। অকল বৰদানক আশ্ৰয় কৰিয়ে তোমাৰ জেঠা বাৰণে দেৱতা আৰু দানবকুলক পৰাভূত কৰিছে আৰু কুন্তবৰ্ণয়ো সেই বলকে আশ্ৰয় কৰি নিজ পৰাক্ৰমৰ দ্বাৰা সুৰ আৰু অসুৰগণক পৰাজিত কৰিছে।

৭৬—৮০। ধনুৰ্বিদ্যাত তুমি ইন্দ্ৰজিতৰ সমান আৰু প্ৰতাপত বাৰণৰ সমান। আজিৰ দিনত বল আৰু বীৰ্য্যবিষয়ত বান্ধসকুল্য ভিতৰত তুমিয়ে শ্ৰেষ্ঠ বলি পৰিগণিত হৈছে। কিন্তু ইন্দ্ৰ আৰু শঙ্কৰৰ ধ্বংসলীলাৰ নিচিনা তোমাৰ আৰু মোৰ ভিতৰত হোৱা ঘোৰতৰ সংগ্ৰাম আজি সকলো প্ৰাণীয়ে চাই লব। এতিয়ালৈকে তুমি যি কৰিসা আৰু যি অস্ত্ৰকৌশল দেখুৱালা সি অতুলনীয়; ভীমপৰাক্ৰমশালী এই

বান্দববীর সকলক তুমি নিপাতিত কৰিছা। কিন্তু হে বীৰ, জনসমাজে উপলুঙা* কৰাৰ ভয়তহে মই এতিয়ালৈ তোমাক বধ কৰা নাই। তুমি যুদ্ধ কৰি কৰি পৰিশ্রান্ত হৈছা, ভাগৰ পলাই উঠি মোৰ বল বুজি লোৱা।

৮১—৮৫। সুগ্ৰীবৰ অবমানমূচক বাক্যত ক্ষুব্ধ হৈ হুতাহুতিলক অগ্নিসদৃশ কুন্তৰ তেজ গৰম হৈ উঠিল। সুগ্ৰীৱক দুই হাতেৰে খামোচ মাৰি ধৰি মদস্রাবী দুই মন্তগজসদৃশ পৰস্পৰে দীৰ্ঘনিশ্বাস পেলাবলৈ ধৰিলে। উভয়ে গাত গা লগাই, ইটোৱে-সিটোৰ লগত সংঘৰ্ষ কৰি যুঁজিবলৈ ধৰিলে। যুঁজত উভয়ে পৰিশ্রান্ত আৰু ছয়োৰো মুখেদি ধোৱামিশ্ৰিত অগ্নিশিখা ওলাবলৈ ধৰিলে। ছয়োৰে ভৰিব আঘাতত পৃথিৱী বহি যোৱা যেন হল আৰু উভয়ৰে দপদপনিত ঘূৰ্ণায়মান তৰঙ্গবিশিষ্ট সমুদ্ৰে ক্ষুব্ধ হৈ উঠিল। তাৰ পিচত এবাৰ সুগ্ৰীৱে কুন্তক তুলি লৈ লৱণসমুদ্ৰৰ তলিলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। কুন্তক এইদৰে পেলাই দিয়াত সমুদ্ৰে জলবাশি বিক্ষ্য অথবা মন্দৰ পৰ্ব্বতৰ সমান হৈ ওপৰলৈ উঠি চাৰিওফালে বিয়পি পৰিল। পিচত কুন্তুই তাৰপৰা উঠি আহি সুগ্ৰীৱক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু সুগ্ৰীৱৰ বুকুত তেওঁৰ বজ্ৰসদৃশ ঠিমুৰ প্ৰহাৰ শোধালে।

৮৬—৯০। মুষ্টিৰ প্ৰহাৰত সুগ্ৰীৱৰ গাৰ ছাল কাটি তেজ বাহিৰ হল আৰু তেওঁৰ অস্থিপঞ্জৰত আঘাত কৰি মুষ্টি প্ৰতিহত হল। বজ্ৰৰ আঘাতত মেক পৰ্ব্বতৰ-পৰা বহিৰ শিখা যিদৰে নিৰ্গত হয়, মুষ্টিৰ আঘাতত সুগ্ৰীৱৰ শৰীৰৰপৰাও সেইদৰে তেজ ওলাবলৈ ধৰিলে। বান্ধসে এইদৰে আঘাত কৰাত বান্দবশ্ৰেষ্ঠ মহাবল সুগ্ৰীৱেও তাৰ ওপৰত বজ্ৰসদৃশ এক মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ কৰিলে। সহস্ৰ কিৰণমালামণ্ডিত সূৰ্য্যমণ্ডলসম এই মুষ্টিৰে বীৰ্য্যবান সুগ্ৰীৱে বান্ধসৰ বুকুত আঘাত কৰাত, বান্ধস ভীষণৰূপে পীড়িত হৈ বিকল হল আৰু শিখাবিহীন অগ্নিসদৃশ মাটিত বাগৰি পৰিল।

৯১—৯২। মুষ্টিৰ প্ৰহাৰত বান্ধস এইদৰে বাগৰি পৰাত অল্পমান হল যেন এদীপ্ত বশ্মিযুক্ত মঙ্গলগ্ৰহহে যদৃচ্ছাক্ৰমে আকাশৰপৰা পৃথিৱীত পৰি গৈছে। কষ্টতেজৰদ্বাৰা অভিভূত সূৰ্য্যৰ তেজৰ যেনে ৰূপ মুষ্টিৰ আঘাতত বন্ধঃস্থল ভগ্ন হৈ কুন্ত পৰি যোৱাত তেওঁ তেনে ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

* মাহুহে কয় “বহুতৰ লগত যুদ্ধ কৰি কুন্ত পৰিশ্রান্ত হোৱাৰ কাৰণেহে সুগ্ৰীৱে বধ কৰিব পাৰিলে।”—টীকাৰ।

৯৩। যুদ্ধত ভীমপৰাক্ৰম বান্দবপুঞ্জব সুগ্ৰীৱৰ হাতত সেই বান্দল এইদৰে
নিপাতিত হোৱাত পাহাৰ পৰ্ব্বত আৰু বনভাগে সৈতে পৃথিৱী কঁপি উঠিল আৰু
লগে লগে বান্দসবোৰ অধিক পৰিমাণে ভীত হৈ উঠিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ষট্‌সংস্কৃতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্ত সংস্কৃতিতম সৰ্গ

নিকুন্ত-বধ

১। সুগ্ৰীৱৰ হাতত ককায়েক কুন্ত নিহত হোৱা দেখি খঙতে জ্বলি উঠি
নিকুন্তই বান্দববাজৰ পিনে লক্ষ্য কৰি মালাকপ বজ্জৰে বিভূষিত পঞ্চাঙ্গুলি বিশিষ্ট
মহেন্দ্ৰ গিৰিশিখৰসদৃশ ঘোৰমূৰ্ত্তি অৰ্গল তুলি ললে।

২। এই অৰ্গল সুবৰ্ণমিশ্ৰিত পট্টবস্ত্ৰে আবৃত হীৰা আৰু প্ৰবালেৰে বিভূষিত
যমদণ্ডসদৃশ ভয়ঙ্কৰ আৰু বান্দসকুলৰ ভয়বিনাশক।

৩। ইন্দ্ৰধ্বজসদৃশ তেজস্বী এই অৰ্গল তুলি লৈ ভীমবিক্ৰমশালী মহাতেজস্বী
নিকুন্ত মুখখন মেলি গৰ্জি উঠিল।

৪। নিকুন্তৰ বুকুত নিবন্ধ (বুকুৰ পৰিচ্ছদ), বাহুত অঙ্গদ, কাণত বিচিত্ৰ কুণ্ডল
আৰু ডিঙিত নানাবৰণৰ মালা।

৫। এইদৰে আভৰণ আৰু অৰ্গলৰ দ্বাৰা সুশোভিত হৈ বান্দস কুন্তই বিদ্যায়
আৰু ইন্দ্ৰধনু বিভূষিত গৰ্জ্জনশীল মেঘধণ্ডসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে।

৬। মহাকাশবিশিষ্ট নিকুন্তই তেওঁৰ অৰ্গলৰ আগভাগৰ দ্বাৰা আবহাদি সপ্ত
মহাবায়ুৰ সন্ধি স্থল ভেদ কৰি নিজ গৰ্জ্জনেৰে সৈতে ধূমহীন অগ্নিসদৃশ হৈ জ্বলি
উঠিল।

৭। অনুমান হ'ল নিকুন্তৰ অৰ্গলৰ ঘূৰ্ণনতে নানা ভৱনেৰে পৰিপূৰ্ণ গন্ধৰ্ব-
সকলৰ বিটপাৱতী নগৰী, চন্দ্ৰ, তৰা আৰু গ্ৰহগণে সৈতে সমগ্ৰ নভোমণ্ডলেই যেন
ঘূৰিবলৈ ধৰিছে।

৮। অৰ্গল আৰু আভৰণৰ প্ৰভাত নিকুন্তৰ ৰূপ প্ৰলয়কালৰ অগ্নিসদৃশ হ'ল, ক্ৰোধেই হল তেওঁৰ এই অগ্নিৰ ইন্ধনস্বৰূপ। এনে অৱস্থাৰ ভিতৰত থাকি নিকুন্ত বান্দৰকুলৰ পক্ষে দুৰ্দ্ধৰ্ষস্বৰূপ হল।

৯। তেওঁৰ ভয়ত বান্দৰ বা কোনো বান্ধসেই তেওঁৰ সন্মুখত লৰ-চৰ কৰিব নোৱৰা হ'ল, অকল হনুमानেহে মাত্ৰ বুকুপাতি তেওঁৰ সন্মুখত থিয় দি থাকিব পাৰিলে।

১০। তেতিয়া বান্ধসে অৰ্গলসদৃশ তেওঁৰ বাহুৰে সূৰ্যসমপ্ৰভাৱিত সেই অৰ্গল গাৰ জোৰেৰে সৈতে হনুমানৰ বুকুলৈ মাৰি পঠালে।

১১। অৰ্গল হনুমানৰ অটল বুকুত নিপতিত হোৱাৰ লগে লগে শতখণ্ডত বিদীৰ্ণ হৈ আকাশস্থিত শত শত উল্কা সদৃশ প্ৰতিভাত হ'ল।

১২। ভূমিকম্পৰ সময়ত পৰ্বত যিদৰে অচল থাকে, অৰ্গলৰ দ্বাৰা আহত মহাকপি সেইদৰে অচল হৈয়ে ব'ল।

১৩—১৪। এইদৰে আহত মহাবলশালী কপিপ্ৰবৰে গাৰ জোৰেৰে সৈতে হাতৰ মুঠি বান্ধি লৈ অতি ক্ষিপ্ৰ গতিত বায়ুৰ বিক্ৰমে বান্ধসৰ ওপৰত প্ৰেহাৰ কৰিলে।

১৫। মুঠিৰ প্ৰেহাৰত বান্ধসৰ কবচ বিদীৰ্ণ হ'ল আৰু শৰীৰৰ পৰা ৰক্তধাৰা প্ৰবাহিত হবলৈ ধৰিলে; মেঘত বিদ্যুৎ সংযুক্ত হলে যেনে ৰূপ হয় বান্ধসৰো মুঠি তদনুৰূপ হ'ল।

১৬। প্ৰেহাৰত বান্ধসৰ শৰীৰ কম্পিত হল, কিন্তু অলপ সময়ৰ পিচতে পুনঃ সুস্থ হৈ মহাবলবন্ত হনুমানক খামোচ মাৰি ধৰি তুলি ললে।

১৭। মহাবলবান হনুমানক নিকুন্তই এইদৰে তুলি লোৱা দেখি, লঙ্কানিবাসী বান্ধসবোৰে আনন্দতে ভীষণৰূপে চীৎকাৰ কৰিব ধৰিলে।

১৮। বান্ধসে তুলি লৈ গলেও অনিলন্ত হনুमानে বান্ধসৰ ওপৰত বজ্জসদৃশ মুঠিৰ প্ৰেহাৰ কৰিয়ে থাকিল।

১৯। তাৰ পিচত নিজক মুক্ত কৰি লৈ মাটিত নামি বান্ধস নিকুন্তক ততালিকে মৰি পেলালে।

২০। লাক দি উঠি নিকুন্তক মাটিত পেলাই লৈ অতি ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে তাৰ বুকুত বহি ললে।

২১। আৰু হাত দুখনত ধৰি ডিঙিটো পকাই বান্ধসে ভীষণ চীৎকাৰ কৰি থকাৰ ভিতৰতে তাৰ মূৰটো ছিঙি পেলালে।

২২। চিঞৰি থাকোঁতেই বায়ুপুত্ৰ হনুমানে নিকুন্তক এইদৰে যুদ্ধত নিহত কৰিলে। আনগিনে ক্ৰুদ্ধ বায় আৰু বাক্সপ্ৰধান খবৰ পুত্ৰ মকবাক্কৰ ভিতৰত ঘোৰতৰ যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে।

২৩। নিকুন্ত হত হোৱাত বান্দববিলাকে পৰম আনন্দে হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে, দিঙমণ্ডল প্ৰতিধ্বনিত হল, পৃথিৱী কঁপি উঠিল আৰু আকাশ ভাগি পৰাৰ নিচিনা হ'ল, আনপক্ষে বাক্সসৈন্য বাহিনী সঙ্কল্প হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত সপ্তসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টসপ্ততিতম সৰ্গ

বারণব আদেশত মকবাক্কৰ যুদ্ধযাত্ৰা।

১—২। কুন্ত আৰু নিকুন্ত নিপাতিত হোৱা শুনি বারণব অসহ্য হল; খঙত অগ্নিৰ সমান হৈ জ্বলি উঠি শোকাভিভূত হৈ তেওঁ খবৰ পুত্ৰ বিশালাক্ক মকবাক্কক কলে:

৩। “হে পুত্ৰ, মোৰ আদেশক্ৰমে সৈন্যদল লগত লৈ তুমি যুদ্ধলৈ যোৱা আৰু বনবিহাৰী বান্দবগণে সৈতে বায় আৰু লক্ষ্মণক বধ কৰা গৈ।”

৪। বারণব কথা শুনি বীৰাভিমानी খবপুত্ৰই প্ৰফুল্লচিত্তে ‘যথা আজ্ঞা’ বুলি আদেশ মানি লৈ যুদ্ধলৈ ওলাল।

৫। দশগ্ৰীৱ বারণক নমস্কাৰ জনাই প্ৰদক্ষিণ কৰি তেওঁ শুভ্ৰ ভৱনবপৰা ওলাই যাত্ৰা কৰিলে।

৬—৭। ওচৰতে থকা সেনাধ্যক্ষ শাক্সক বথ আৰু সৈন্যদল সাজু কৰিবলৈ কোৱাত তেওঁ লবালবিকৈ সৈন্যদল উপস্থিত কৰাই বথখন ওচৰতে সংস্থাপিত কৰিলেহি।

৮। বথক প্ৰদক্ষিণ কৰি সাবথিক শীত্বে বথ চলাবলৈ আদেশ দি তেওঁৰ অনুগামী বাক্সসকলক আদেশ দিলে,

৯—১২। “হে নিশাচৰগণ, মোৰ সন্মুখত থাকি তোমালোকে বান্দৰবোৰৰ লগত যুদ্ধ কৰি থাকা।” বান্ধুসৰাজ বারনে আদেশ দিছে মই বাম আৰু লক্ষ্যক বধ কৰিব লাগে। হে নিশাচৰগণ, মই আজি বামক বধ কৰিম আৰু মোৰ উৎকৃষ্ট এই শৰৰ দ্বাৰা স্ত্রীৰ আৰু বান্দৰবোৰকো নিপাতিত কৰিম। তুৰান খৰি পালে অগ্নিয়ে যিদৰে দগ্ধ কৰে মোৰ শূলপাটৰ দ্বাৰা বান্দৰবোৰকো সেইদৰে দগ্ধ কৰিম।”

১৩। মকবান্ধুৰ আদেশ শুনি নানা অন্ত্ৰ শস্ত্ৰ লৈ বলবান বান্ধুসৰোৰে একাত্ৰচিন্তে যুদ্ধলৈ ওলাই গ'ল। এই বান্ধুসৰোৰ কামৰূপী, ক্ৰূৰ, বিশাল দণ্ডযুক্ত আৰু পিতলচকুৰা; মত্ত হাতীৰ দৰে গৰ্জন কৰি জপৰা চুলিৰে সৈতে ভয়ঙ্কৰ ৰূপ লৈ মহাকাব্যবিশিষ্ট এই বান্ধুসৰোৰে বিপুলাকৃতি খংপুত্ৰ মকবান্ধুক বেঢ়ি ধৰিলে আৰু মনৰ আনন্দতে গগনৰূপাই যাত্ৰা কৰিলে।

১৪। যাত্ৰাৰ সময়ত হাজাৰ হাজাৰ শস্ত্ৰ আৰু ভেৰীৰ শব্দৰ লগত বান্ধুসৰোৰৰ চিঞৰ বাধৰ আৰু হাত-চাপৰিৰ শব্দ মিশ্ৰিত হোৱাত, কোলাহলে ভীষণৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

১৫। ঠিক এনে সময়তে সাৰণিৰ হাতবপৰা চাবুক শূলকি পৰিল আৰু দৈবাক্ৰমে ধ্বংস হুপাতিত হল।

১৬। ভৰি অচল হোৱাত বান্ধুসৰ বধসংযুক্ত অৰ্থই খোজ কাঢ়িব নোৱৰা হল আৰু মুখত অশ্রুবিন্দুৱে দেখা দিলে।

১৭। ধূলিমিশ্ৰিত প্ৰবল ৰক্তবায়ু ববলৈ ধৰিলে, এই সকলো লক্ষণ দুৰ্দ্দতি মকবান্ধুৰ যাত্ৰাকালত দেখা দিলে।

১৮। সকলো লক্ষণ দেখিও মহাবীৰ্য্যশালী বান্ধুসৰোৰে তালৈ লক্ষ্য নকৰি, যি ঠাইত বাম আৰু লক্ষ্যৰ আছিন তালৈ যাত্ৰা কৰিলে।

১৯। বান্ধুসৰগণৰ শৰীৰ বৰণ মেঘ, হাতী আৰু ম'হৰ সদৃশ, আগৰ বহু যুদ্ধত হোৱা গদা আৰু খড়্গৰ চিহ্ন তেওঁলোকৰ শৰীৰত বিদ্যমান। সকলোৱে ‘মই আগেয়ে যুদ্ধ কৰিম, মই আগেয়ে যুদ্ধ কৰিম’ এই বুলি কৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰত বিচণ কৰিবলৈ লৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

নবসপ্ততিতম সৰ্গ

মকৰাক্ষ বধ

১—৭। মকৰাক্ষ ওলাই অহা দেখি প্ৰধান প্ৰধান বান্দৰগণে যুদ্ধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে জঁপিয়াই জঁপিয়াই ওলাই আহি নিজ নিজ ঠাইত উপস্থিত হোৱাত দেৱতা আৰু দানৱকুলৰ নিচিনাকৈ নিশাচৰ আৰু বান্দৰবোৰৰ মাজত লোমহৰ্ষক ঘোৰতৰ যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল। পৰস্পৰে বৃক্ষ, শূল, গদা, অৰ্গল আদি অস্ত্ৰৰ প্ৰেৰণাত ইদলে সিদলক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ৰাক্ষসবোৰে শক্তি, খড়্গ, গদা, কুস্ত, তোমৰ, পট্টিশ, ভিন্দিপাল, বজ্জিনিাদী দণ্ড আৰু শৰবৃষ্টিৰ দ্বাৰা বান্দৰবীৰগণক আক্ৰমণ কৰাত আৰু আনপিনে খৰপুত্ৰ মকৰাক্ষৰ শৰজালত জৰ্জৰিত হোৱাত, বান্দৰসৈন্য ভয়ত্ৰস্ত হৈ উদ্ভ্ৰান্তচিত্তে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে। জয়াকাঙ্ক্ষী ৰাক্ষসবোৰে বান্দৰবোৰক এইদৰে পলাবলৈ ধৰা দেখি বলৰ গৰ্বত সিংহসদৃশ গৰ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে।

৮—১২। বান্দৰবোৰ দৌৰি পলাবলৈ ধৰাত, শৰবৃষ্টিৰ দ্বাৰা ৰামে ৰাক্ষসবোৰক ভেটা দিলে; ভেতিয়া, নিশাচৰ মকৰাক্ষই খঙতে অলি উঠি কবলৈ ধৰিলে, “ৰাম, ৰবা, তোমাৰ আৰু মোৰ ভিতৰত আজি দ্বন্দ্বযুদ্ধ আৰম্ভ হ'ব আৰু ধনুৰ্মুক্ত এই তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা তোমাৰ প্ৰাণসংহাৰ কৰিম। দণ্ডকাৰণ্যত তুমি মোৰ পিতৃদেৱক বধ কৰা দিনধৰি তোমাৰ সেই বন্দুক ভাবি ভাবি, ক্ৰমাৎ ক্ৰোধ অলি উঠিছে। ছবান্না ৰাঘৱ, সেই সময়ত বনৰ ভিতৰত মই তোমাক দেখা নাপালোঁ, এই কাৰণতে মোৰ সৰ্ব্বশৰীৰ বিদগ্ধ হ'বলৈ ধৰিছে।”

১৩—১৬। “যি হওক, আজি মোৰ ভাগ্য সুপ্ৰসন্ন যে তোমাক মই দেখা পাইছোঁ। কুধাৰ্জ সিংহ যিদৰে আন পশুৰ অপেক্ষাত থাকে, ময়ো সেইদৰে তোমাকে দেখা পাম বুলি ইচ্ছা কৰি আছোঁ। আজি মোৰ বাণৰ কোবত তুমি প্ৰেতৰাজ্য পাবাগৈ আৰু বিসকল ৰীৰ তুমি বধ কৰিছা, তেওঁলোকৰ লগত বসতি ল'বগৈ। ৰাম, এই বিষয়ে বহু কথা কৈ লাভ নাই, মই কওঁ শুনা, তোমাক আৰু মোক বৰ্ষক্ষেত্ৰত অৱতীৰ্ণ হোৱা জিজ্ঞাস্তে চাই লওক। অস্ত্ৰ, গদা অথবা অকল বাহুযুদ্ধ, যিহতে তুমি অজয়্যন্ত থাকে লৈ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা।”

১৭—২০। কথাচহকী মকৰাক্ষৰ কথা শুনি দশৰথঅজ ৰামচক্ৰই ইঁহি এটা মাৰি কলে, “ৰাক্ষস, আমাৰা কৰি মিছাতে অযুক্তিপূৰ্ণ কথা বলকিছা; যুদ্ধ ব্যতিবেকে

অকল কথাৰ বলতে বণত জয় লাভ কৰিব নোৱাৰি। দণ্ডকাৰণ্যত মই অকলে তোমাৰ পিতা, দুষণ, আৰু ত্ৰিশিৰাক লৈ চৈধ্য হাজাৰ বান্ধুস বধ কৰিছোঁ। আৰু আজি তোমাৰ মাংসেৰে তীক্ষ্ণ ঠোঁট আৰু অক্লুশসদৃশ নখবিশিষ্ট শঙ্খন, শিয়াল আৰু কাউৰীৰ পেট ভৰাম।”

২১—২৪। বাঘৰ কথা শুনি মহাবলশালী মকৰাঙ্কই তেওঁৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। বামে সেই শৰজাল শতখণ্ডে ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন কৰি দিয়াত বান্ধুসৰ সোণৰ পাখি লগোৱা সুপৰিচ্ছন্ন শৰবোৰ খণ্ড খণ্ড হৈ মাটিত পৰি গল। পৰস্পৰে নিজ নিজ বল প্ৰকাশ কৰি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাত খৰপুত্ৰ মকৰাঙ্ক আৰু দশৰথনন্দন বামৰ ভিতৰত যুদ্ধই ঘোৰতৰ মুৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে। উভয়েৰে জ্যাৰ শব্দত আকাশৰ মেঘগৰ্জ্জনবৰ্ণ শব্দ হবলৈ ধৰিলে আৰু আন সকলো শব্দ তল পৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰত অকল ধনুৰ শব্দহে শুনা গল।

২৫—২৮। দেৱদানৱ, গন্ধৰ্বকিম্বৰ, মহোবগসকলে উদ্গীৰ হৈ সেই অদ্ভুত যুদ্ধ চাবলৈ তাত উপস্থিত হল। শৰবিদ্ধ হৈ উভয়েৰে শৰীৰৰ বল দ্বিগুণ পৰিমাণে বাঢ়ি উঠিল, ইজনে যি কৰে আনজনে ততালিকে তাকে প্ৰতিবোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। বামৰ ধনুনিৰ্ম্মূল বাণ বান্ধুসে কাটি দিলে। সেইদৰে বান্ধুসৰ বাণো বামে খণ্ড খণ্ড কৰিলে। বাণৰ জালত দিগ্বিদিক্ এনেদৰে আচ্ছন্ন হৈ পৰিল যে চাৰিওফালে আঙুৰি ধৰাত পৃথিৱী দেখা নোপোৱা হল।

২৯—৩৫। এনে অৱস্থাত মহাদাছ বামচন্দ্ৰই ক্ৰোধাধিত হৈ বান্ধুসৰ ধনু কাটি দিলে আৰু আঠপাট নাৰাচ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা সাৰথিক বধ কৰিলে। তাৰ পিচত বধ বিদ্ধ হোৱাত আৰু ঘোঁণাবোৰ নিহত হোৱাত মকৰাঙ্কই বধহীন হৈ মাটিতে থিয় দিলে। মাটিৰ ওপৰত থাকি, যুগান্তকালৰ অগ্নিসম প্ৰদীপ্ত সৰ্বলোকভয়ঙ্কৰ শূলপাট তেওঁ তুলি ললে। এই শূল কদ্ৰদন্ত, সুদীৰ্ঘ আৰু ভয়ঙ্কৰ, জাজল্যমান হৈ আকাশত দ্বিতীয় সংহাৰাস্ত্ৰসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। তাৰ ৰূপ দেখি স্বয়ং দেৱতাবৰ্গয়ো ভয়তে-সঙ্কল্প হৈ চাৰিওফালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে; তেতিয়া সেই নিশাচৰে প্ৰদীপ্ত সেই শূল ঘূৰাই লৈ মহাত্মা বামৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। কিন্তু বামে খৰপুত্ৰৰ সেই শূল পৰিবলৈ ধৰোঁতেই চাৰিপাট শৰেৰে তাক কাটি দিলে। স্বৰ্গীয় সুবৰ্ণমণ্ডিত শূল বহুখণ্ডত বিচ্ছিন্ন হৈ বৃহৎ বৃহৎ উল্কাসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি মাটিত পৰি গল।

৩৬—৪১। অক্লান্তকৰ্ম্মা বামৰ শৰত শূল এইদৰে নষ্ট হোৱা দেখি নভোমণ্ডলত থকা ভূতগণে “সাধু সাধু” বুলি জয়ধ্বনি কৰিলে। শূল ভগ্ন হোৱাত মকৰাঙ্কই হাতৰ মুঠি তুলি লৈ ‘ব, ব, বাম’ বুলি চিঞৰি উঠি তেওঁলৈ খেদি গল। বান্ধুসে

এইদৰে খেদি অহাত বামচন্দ্ৰই হাঁহি মাৰি ধনুত পাবকান্ত্ৰ সংযোগ কৰিলে। এই অস্ত্ৰই বাক্ষসৰ বুকু ভেদ কৰাত বাক্ষস নিহত হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। মকৰাঞ্চ এইদৰে পৰিযোৱা দেখি, বাক্ষসবোৰে বামৰ বাণলৈ ভয়কৰি লক্ষ্যলৈ লৰ দিলে। ইপিনে বজ্ৰাহত শীৰ্ণ-বিশীৰ্ণ পৰ্বতসদৃশ খৰপুত্ৰ বাক্ষস দশৰথনন্দন বামৰ বাণৰ কোবত নিহত হোৱাত দেৱতাসকলৰ ভিতৰত আনন্দৰ সীমা নোহোৱা হ'ল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত নৱসপ্ততিতম সৰ্গ সমাপ্ত

অশীতিতম সৰ্গ

ইন্দ্ৰজিতৰ যুদ্ধযাত্ৰা আৰু যুদ্ধ

১—৪। মকৰাঞ্চ নিহত হোৱা শুনি বণভূজয় বারণে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ দাঁত কামুৰি কামুৰি কি কৰা উচিত তাকে চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। খণ্ডৰ জ্বলতে নিজপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতক আদেশ দি কলে, “হে বীৰ, তুমি সকলো ফালৰপৰা অধিক বলশালী, এতেকে প্ৰকাশ্য অথবা অপ্ৰকাশ্য ভাবে থাকি মহাবীৰ্য্যবান বাম আৰু লক্ষ্মণ এই ত্ৰাতৃযুগলক বধ কৰা। হে বীৰ, অসীমকৰ্ম্মা বীৰ ইন্দ্ৰকো তুমি যুদ্ধত পৰাভূত কৰিছা, এতেকে মনুষ্য বুলি যুদ্ধত এই দুজনক বধ নকৰাকৈ আছা কিয় ?

৫—৭। বাক্ষসৰাজে এইদৰে কোৱাত, পিতৃআজ্ঞা মানি লৈ ইন্দ্ৰজিতে যথাবিধি যজ্ঞক্ষেত্ৰত অগ্নিত আহুতি দিলে। আহুতি দিয়াৰ সময়ত মূৰত বক্তবস্ত্ৰ পৰিধান কৰা বাক্ষসৰ তিৰোতাসকলে উপস্থিত হৈ যজ্ঞৰ পৰিচৰ্যা কৰিব ধৰিলে। অস্ত্ৰ-সমূহেই হ'ল সেই যজ্ঞৰ কুশ ঘাঁহ, বিভিতক শাখা সমিধ, বক্তবস্ত্ৰ বসন আৰু কুম্বলৌহ নিৰ্ম্মিত শ্ৰব আহুতিৰ সম্ভাৰ।

৮—১০। তোমবধুস্ত কুশ বিস্তাৰ কৰি বীৰ ইন্দ্ৰজিতে অগ্নি প্ৰজ্জ্বলিত কৰিলে আৰু সৰ্ব্বাঙ্গে কুম্ববৰ্ণৰ ছাগলি এটাৰ জীয়াই জীয়াই ডিঙি কাটি তাত আহুতি দিলে। শব আৰু সমিধৰ ওপৰত প্ৰজ্জ্বলিত অগ্নিত আহুতি দিয়াৰ লগে লগে, ধোঁৱাৰ লেশ মাত্ৰ নোহোৱাকৈ অগ্নিৰ শিখা বাঢ়ি উঠিল আৰু সকলো জয়চিহ্ন প্ৰকাশ পালে।

দাক্ষণ্যবৰ্ত্ত শিখাৰ দ্বাৰা তপ্তকাঞ্চনসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি প্ৰদম্ব আহুতি অগ্নিদেৱে স্বয়ং গ্ৰহণ কৰিলে ।

১১। এইদৰে বীৰ ইন্দ্ৰজিতে অগ্নিত আহুতি দি দেৱ-দানৱ বাক্ষসকলক তুষ্ট কৰি, শ্ৰেষ্ঠ বথত আৰোহণ কৰিলে আৰু তাতেই অন্তৰ্দ্ধান হ'ল ।

১২। চাৰিটা ঘোঁৰাই টনা বথৰ ওপৰত তীক্ষ্ণবাণ আৰু বৃহৎধনু সংস্থাপন কৰি বথাকৃত হৈ ইন্দ্ৰজিতে অতি শোভনীয় ৰূপ ধাৰণ কৰিলে ।

১৩। সূৰ্য্যপৰিচ্ছদে বিভূষিত তেওঁৰ শৰীৰৰ ৰূপ সমুজ্জ্বল হৈ উঠিল ; তেওঁৰ বথ যুগ আৰু অৰ্দ্ধচন্দ্ৰৰ চিত্ৰে চিত্ৰিত, বথৰ ধ্বজা সুবৰ্ণবিভূষিত বলয় আৰু বৈদুৰ্য্যমণিৰ দ্বাৰা সুশোভিত ।

১৪। এই সূৰ্য্যসম বথত আৰোহণ কৰি আৰু ব্ৰহ্মাস্ত্ৰৰ দ্বাৰা সুসজ্জিত হৈ ৰাৱণ পুত্ৰ মহাবলশালী ইন্দ্ৰজিত বণক্ষেত্ৰত দুৰ্দ্ধৰ হৈ উঠিল ।

১৫। বাক্ষসমন্ত্ৰৰ দ্বাৰা অগ্নিত আহুতি দিয়াৰ পিচত বণবিজয়ী ইন্দ্ৰজিত নগৰৰ পৰা ওলাই আহি অন্তৰ্দ্ধান হৈ বাক্ষসবোৰক কবলৈ ধৰিলে ।

১৬—১৯। “আজিৰ এই যুদ্ধত অনৰ্থক বনবাস খাটি থকা ৰাম আৰু লক্ষ্মণক বধ কৰি পিতা ৰাৱণৰ ওচৰত জয়ৰ বাতৰি নিবেদন কৰিম । ৰাম আৰু লক্ষ্মণক বধ কৰাৰ পিচত পৃথিৱী বান্ধবশূন্য কৰি পিতৃদেৱৰ মনস্তৃষ্টি সাধিম ।” এই বুলি কৈয়ে অন্তৰ্দ্ধান কৰি ৰাৱণৰ দ্বাৰা প্ৰেৰিত বীৰ ইন্দ্ৰজিতে ধনু আৰু শুভীক্ষ নাৰাচ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা সুসজ্জিত হৈ সক্ৰোধে যুদ্ধক্ষেত্ৰত অবতীৰ্ণ হল ।

২০—২১। ইন্দ্ৰজিতে দেখিলে যে সৰ্পকুলৰ মাজত ত্ৰিশিৰা নাগসদৃশ, বান্ধব-বোৰৰ মাজত বামলক্ষণ বিৰাজ কৰি আছে । এই দুই জনকেই ৰাম আৰু লক্ষ্মণ বুলি চিনি লৈ, মেঘে বৃষ্টিপাত কৰাৰ নিচিনাকৈ ইন্দ্ৰজিতে ধনু সজ্জিত কৰি তেওঁলোকৰ ওপৰত শববৃষ্টি কৰিব ধৰিলে ।

২২—২৪। আকাশমার্গত বথস্থ হৈ অদৃশ্য অৱস্থাত থাকি তীক্ষ্ণশৰৰ দ্বাৰা ৰাম আৰু লক্ষ্মণ উভয়কে বিক্ৰিৰ ধৰাত শৰবজালে আবৃত হৈ ৰাম আৰু লক্ষ্মণে দিব্য অস্ত্ৰ সংযোগ কৰিলে । কিন্তু মহাবলশালী দুয়োজনে তেওঁলোকৰ সূৰ্য্যসদৃশ শৰজালৰ দ্বাৰা আকাশ ঢাকি পেলালেও শৰে ইন্দ্ৰজিতৰ শৰীৰ স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰিলে ।

২৫—৩০। ইতিমধ্যে ক্ৰীমান ইন্দ্ৰজিতে ঘোঁৰাৰে অঙ্ককাৰ নৃত্তি কৰি আকাশখন আৰু দিক্ সমূহ ঢাকি পেলালে আৰু কুঁৱলীৰ ভিতৰত আনৰ অদৃশ্য হৈ থাকিল । আনকি ধনুৰ টকাৰ, বথৰ ঘৰঘৰনি আৰু ঘোঁৰাৰ খুৰাৰ শব্দও কাণত নগৰা

হল; আৰু ইন্দ্ৰজিতৰ কোনো ৰূপেই তাত প্ৰকাশ নাপালে। এনে অৱস্থাত থাকি বারণপুত্ৰ খঙতে অধীৰ হৈ তেওঁৰ সূৰ্য্যসদৃশ সমুজ্জল বৰলক শবসমূহৰ দ্বাৰা বাম-লক্ষণক বিক্ৰিৰ ধৰিলে। বৃষ্টিপাতৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হোৱা পৰৱৰ্তী দৰে বাম-লক্ষণ দুয়োজনে নাৰাচ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হৈ সোণৰপাখী লগোৱা তীক্ষ্ণ শব-সমূহ এৰি দিব ধৰিলে। কঙ্কপুত্ৰ এই শববোৰে আকাশত বারণপুত্ৰৰ শবীৰ ভেদ কৰি তেজেৰে বাঙলী হৈ মাটিত পৰিল।

৩১। এইদৰে অন্তৰীক্ষৰ ষিটো ভাগৰ পৰায়ে শব আহিব ধৰা দেখিলে তেওঁলোকে সেই সেই ভাগকে লক্ষ্য কৰি উৎকৃষ্ট অস্ত্ৰসমূহ এৰিব ধৰিলে।

৩২। ইন্দ্ৰজিতৰ তীষণ শবপাটত বাম আৰু লক্ষণ উভয়ে অধিকপৰিমাণে দৌণ্ডিমান হোৱাত বীৰ যুগলে ওল্ল অস্ত্ৰৰ সহায়ত নিপাতিত শবৰ বেচিভাগকেই খণ্ড-বিখণ্ড কৰিলে।

৩৩—৩৬। তেতিয়া অতিবথ বারণৰ পুত্ৰই বথৰ সহায়েৰে নভোমণ্ডলৰ চাৰি-ওফালে ভ্ৰমণ কৰি ক্ষিপ্ৰ ভাবে বিক্ৰিৰ ধৰিলে। ইন্দ্ৰজিতৰ সুবৰ্ণ পুণ্ড্ৰযুক্ত সুপৰিত্যক্ত শবৰ দ্বাৰা বিষমভাৱে আঘাত পাই বাম আৰু লক্ষণে তেজেৰে বাঙলী হৈ পুণ্ডিত কিংগুক বৃক্ষৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিলে। আকাশ মেঘাবৃত হলে সূৰ্য্যৰ ৰূপ বা গতি যিদৰে দেখা নাযায়, অন্তৰ্হিত ইন্দ্ৰজিতৰ গাত, শব অথবা ধনুৰ একোটো তাত দেখা নোপোৱা হল। ইপিনে বান্দৰবোৰেও বান্ধসৰ শবৰকোবত বিদ্ধ হৈ প্ৰাণ এৰি শই শই ভূতলশায়ী হব ধৰিলে।

৩৭—৩৯। যুদ্ধৰ এনে ৰূপ দেখি ক্ৰুদ্ধ হৈ লক্ষণে ককায়েকক কলে, “সকলোবোৰ বান্ধসক বধ কৰিবলৈ ব্ৰাহ্ম অস্ত্ৰকে প্ৰয়োগ কৰোঁ। উত্তৰত বামে শুভলক্ষণ লক্ষণক কলে, “ব্ৰাতঃ, এজনৰ কাৰণে পৃথিৱীৰ সকলো বান্ধসকে বধ কৰা উচিত নহব। যি সকল যুদ্ধত নমা নাই, অথবা লুকাই আছে, কৰযোৰে শৰণাগত হৈ আছে অথবা পলাই প্ৰাণ ৰক্ষা কৰিবলৈ যত্নপৰ হৈছে, অথবা যি সকল প্ৰমত্ত অৱস্থাত, তেনেবিধৰ বান্ধসক বধ কৰাটো উচিত নহব। হে মহাভূজসকল, ইন্দ্ৰজিতক কি উপায়ে বধ কৰা যাব পাৰে সেই বিষয়েহে মই যত্নপৰ হম। আৰু সেই কাৰণে সৰ্পবিষবৎ মহাবেগশালী উগ্ৰ মহা মহা অস্ত্ৰবোৰ মই প্ৰয়োগ কৰিম।

৪১। আমাৰ বান্ধবদলপতিসকলে অন্তৰ্হিত কৈ থকা মায়াবী সেই বান্ধসক দেখাপোৱা মাত্ৰেই বধ কৰিব।

৪২। ভূগৰ্ভ, বসাতল, স্বৰ্গ অথবা অন্তৰীক্ষ য'তে থাকক মোৰ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা দষ্ট হৈ এই বান্ধসে প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি ধৰাশায়ী হবই।”

৪৩। বঘুপ্ৰবীৰ বামচন্দ্ৰই মহাৰ্থপূৰ্ণ বাক্যে লক্ষ্যগক এইদৰে প্ৰবোধ দি বান্দৰপ্ৰবৰসকলৰ দ্বাৰা পৰিৱৃত হৈ নিৰ্ভূৰ কৰ্মৰত সেই ইন্দ্ৰজিতৰ পিনে লক্ষ্য কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

প্ৰকাশীতিতম সৰ্গ

মায়াসীতা বধ

১—৪। মহাত্মা বাঘৰ মনৰ ভাব বুজি ইন্দ্ৰজিত যুদ্ধস্থলৰপৰা আঁতৰি লক্ষ্যত প্ৰবেশ কৰিলে। মহাতেজস্বী ৰাক্ষসবোৰ নিহত হোৱা কথাটোকে ভাবি ক্ৰোধাঙ্ক হৈ আবক্তনয়নে ৰণস্থলৰ পৰা ওলাই গৈ পুনঃ ৰাক্ষসগণৰদ্বাৰা পৰিৱৃত হৈ তেওঁ পশ্চিম দূৰাৰেদি যুদ্ধস্থলত উপস্থিত হলহি। পুলস্ত্যৰ বংশধৰ, দেৱকুলৰ কণ্টক মহাবীৰ্য্যশালী ইন্দ্ৰজিতে বীৰ ভ্ৰাতৃযুগল ৰাম আৰু লক্ষ্যগক যুদ্ধৰ কাৰণে উত্তত হৈ থকা দেখি মনে মনে এটা মায়াৰ ভাব সৃষ্টি কৰিলে।

৫—৬। তেওঁৰ বধত মায়াসীতাক স্থাপন কৰি নিজ পৰাক্ৰম দেখুৱাই তেওঁক বধ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে আৰু সকলোকে বিমুক্ত কৰাৰ ইচ্ছাৰে দুৰ্ম্মতিয়ে সীতাক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে বান্দৰবোৰৰ সন্মুখলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

৭। ইন্দ্ৰজিৎ এইদৰে ওলাই অহা দেখি বনবিহাৰী বান্দৰবোৰে খঙতে অজি উঠি শিল হাতত লৈ তেওঁৰ গুৰিলৈ খেদি গ'ল।

৮। কপিকুঞ্জৰ হনুমান প্ৰকাণ্ড এটা শিল লৈ এই বান্দৰসৈন্যৰ আগে আগে গল।

৯—১০। হনুমানে দেখিলে ইন্দ্ৰজিতৰ বধত বিষন্নবদনে সীতাদেৱী বহি আছে; তেওঁৰ মূৰত মাত্ৰ এডাল বেণী, উপবাসৰ কাৰণে শুকাই ক্ষীণাই দীন-ভাবে তাত বহি আছে; তেওঁৰ পিছনত এখন মলিন কপোৰ আৰু সমগ্ৰ শৰীৰ ধূলি-মাকটিৰে পৰিপূৰ্ণ, ৰাঘৱপ্ৰিয়া বৰবৰ্ণিনী যি সীতাক অলপ দিন আগতে তেওঁ

* মহাভাৰতত উল্লেখ আছে যে ঠিক এনে সময়তে গুহক (কুবেৰ দূত) এজনে একলহ পানী আনি দি কলে যে এই পানী চকুত সানি লৈ যি কোনোৱে লুকাই থকা অবস্থাত ৰাক্ষসক দেখা পাব। টিকাকাৰ

দেখা পাইছিল, ইন্দ্ৰজিতৰ বথত উপবিষ্টা দীনবদনা শোকাস্তা তিব্বোতাজনীক সেই সীতা বুলিয়ে স্থিৰ কৰি তেওঁ মনে মনে ভাবিবলৈ ধৰিলে ‘ইন্দ্ৰজিতৰ অভিপ্ৰায় কি’; ভবাৰ লগে লগে প্ৰধান প্ৰধান বান্দববোৰক লগত লৈ তেওঁ ইন্দ্ৰজিতৰ গুৰিলৈ খেদি গল।

১৪—১৫। বান্দবসৈন্যদলক এইদৰে খেদি অহা দেখি বান্ধৱনন্দন ইন্দ্ৰজিতে খঙতে জ্বলি উঠি খাপৰপৰা খড়্গখন উলিয়াই ললে আৰু নিষ্ঠুৰভাবে সীতাৰ কেশাকৰ্ষণ কৰিলে আৰু বান্দববোৰৰ চকুৰ আগত মায়াব বলত “ৰাম ৰাম” বুলি চিঞৰি থকা অৱস্থাতে মায়াসীতাক প্ৰণাম কৰিবলৈ ধৰিলে।

১৬। সীতাক চুলিত ধৰি টনা দেখি হনুমানৰ মনত বৰ দুখ লাগিল আৰু সেই শোকতে তেওঁৰ চকুৰপৰা পানী পৰিবলৈ ধৰিলে।

১৭। চাকসৰ্বাস্বামী ৰামহিষী সীতাৰ এনে অৱস্থা দেখি মকতাঅজ হনুমানে কৰ্কাশ বাক্যে ইন্দ্ৰজিতক কবলৈ ধৰিলে,

১৮। “হেৰ দুৰাশ্বা! সীতাৰ এই কেশস্পৰ্শ তোৰ নিজৰ বিনাশৰ কাৰণেহে বুলি জানিবি। ভাবি চা ব্ৰহ্মধিৰ কুলত উৎপন্ন হৈ তই বান্ধৱসম্বন্ধিত জন্মলব লগা হৈছ। এনে পাপাচাৰমতি তোক ধিক্।

১৯—২০। “হেৰ নিষ্ঠুৰমতি, দুৰ্বৃত্ত অনাৰ্য্য, ক্ষুদ্ৰাশয় পাপপৰাক্ৰমশীল, ইন্দ্ৰজিৎ! অনাৰ্য্যজনোচিত এনেবিধৰ কামলৈ তোৰ ঘৃণাবোধ হোৱা নাই নে? হে নিষ্ঠুৰমতি, এই মৈথিলীয়ে নিজ গৃহ আৰু ৰাজ্যৰপৰা পৰিচ্যুতা হৈ শেহত ৰামৰ হাতৰ পৰাও বিচ্ছিন্ন হৈছে, তেওঁ তোৰ কি অপৰাধ কৰিছে যাৰ বাবে তই তেওঁক বধ কৰিবলৈ উদ্যত হৈছ?”

২১। “বান্ধৱ, মনত ৰাখিবি সীতাক বধ কৰি তই কোনোপধ্যে জীয়াই থাকিব নোৱাৰিবি, তোৰ এই বধ কাৰ্য্যৰ বাবে এতিয়া তই মোৰ হস্তগত হলি।

২২। “আনৰ বধৰ উপযুক্ত চোৰ আদি দুৰ্বৃত্তগণেও যি স্থান পাবলৈ ঘৃণা কৰে, এই সংসাৰত জীৱন এৰি গৈ তই সেই স্থানহে পাবি।”

২৩। এইদৰে কৈ হনুমানে অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত বান্দববোৰক লগত লৈ বান্ধৱপুত্ৰক খেদি গল।

২৪—২৫। বান্দৱ সৈন্তই এইদৰে খেদি অহাত ইন্দ্ৰজিতে তেওঁৰ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ বান্ধৱ-বাহিনীবহাৰা সিহঁতক বাধা দি নিজে হাজাৰ হাজাৰ বাণ প্ৰয়োগ কৰিলে আৰু বান্দৱ সৈন্তবাহিনীক ধ্বংস কৰি বান্দৱপ্ৰবৰ হনুমানক কলে,

২৬। “হে বান্দব, যাৰ কাৰণে সুগ্ৰীৱ, তই আৰু বাম ইয়ালৈ আহিছ, তই চাই থাকোঁতে থাকোঁতে সেই বৈদেহীক মই ইয়াত বধ কৰিম।

২৭। “তাইক বধ কৰি বাম, লক্ষ্মণ, তোক আৰু সুগ্ৰীৱক বধিম আৰু তাৰ পিছত অনাৰ্য্য সেই বিভীষণকো বধ কৰিম।

২৮। “হে প্লৱঙ্গম, তই কৈছ যে স্ত্ৰীজাতিক বধ কৰা উচিত নহয়, কিন্তু তাৰ উপৰিত মই কওঁ যে যিটো কাম কৰিলে শত্ৰুপক্ষৰ মনত কষ্ট হয় তেনে কাম কৰাটো অনুচিত নহয়।”

২৯—৩০। হনুমানক এইদৰে কৈ ইন্দ্ৰজিতে স্বয়ং তেওঁৰ ভীক্ষু খড়্গবদ্বাৰা কান্দিৰ্ঘক অৱস্থাতে মায়াময়ী সীতাক বধ কৰিলে। পৃথুজঘনা প্ৰিয়দৰ্শনা সীতাক যজ্ঞোপবীত যেনেভাবে থাকে তেনে বক্ৰভাবে ফালি দিলে আৰু লগে লগে সীতা মাটিত বাগৰি পৰিল।

৩১—৩৪। তিবোতাজনীক বধ কৰি উঠি ইন্দ্ৰজিতে হনুমানক কলে, “চোৱাঁ বামৰ প্ৰিয়া ভাৰ্য্যাক মই অস্ত্ৰেৰে বধ কৰিলোঁ; বৈদেহী এতিয়া মৃত, এতেকে তোমালোকৰ পৰিশ্ৰম নিষ্ফল।” এইদৰে কৈ বৃহৎ খড়্গঘাতত বৈদেহী নিহতা হোৱাৰ পিচত, হৃষ্টচন্তে, বধত আৰোহণ কৰি ইন্দ্ৰজিতে ভৈৰব স্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। আকাশীয়ানৰূপ দুৰ্গতে থাকি বান্ধসে মুখ মেলি কৰা শব্দ বান্দববোৰে ওচৰতে থাকি শুনিবলৈ পালে। এইদৰে দুখতে সেই বাৰণপুত্ৰই সীতাক বধ কৰি পৰম হৰ্ষাশ্বিত হল, আনপিনে বান্দববোৰ তাক এইদৰে আনন্দ কৰা দেখি পৰম বিষণ্ণ হৈ তাৰ পৰা আঁতৰি গল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একাশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্ব্যশীতিতম সৰ্গ

মায়াসীতা বধৰ পিচত হনুমানৰ বীৰত্ব প্ৰকাশ আৰু যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ পৰা অপসৰণ।

১—৩। বান্ধসবোৰৰ বজ্জনাদসম ভীম গৰ্জ্জন শুনি বান্দৰবোৰে ইফালে সিফালে দৌৰিবলৈ ধৰিলে। বান্দৰবোৰে বিষন্নবদনে দীনভাবে এইদৰে পলাব ধৰাত মকতাত্মক হনুমানে তেওঁলোকক কলে। “হে বান্দৰগণ, কি কাৰণত তোমালোকে বিষন্নবদনে এইদৰে পলাব ধৰিছা? তোমালোকৰ বণোদ্যম আৰু বীৰত্ব ক’লৈ গল? মই আগে আগে গৈ আছে”। অথাপি তোমালোকে মোৰ পিচে পিচে অহা নাই কিয়?

৪—৯। হনুমানৰ কথা শুনি বান্দৰবোৰে ক্ৰোধ মূৰ্ত্তি ধৰি স্তম্ভচিন্তে, শিল, পৰ্বত শৃঙ্গ আৰু গছবোৰ হাতত লৈ সাজু হল; আৰু হনুমানক বেঢ়ি ধৰি গৰ্জি গৰ্জি বান্ধসবোৰৰ ওপৰত জাপ দি পৰিল। সেইসময়ত বান্দৰ সৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ হনুমানে প্ৰজ্জ্বলিত শিখাবিশিষ্ট অগ্নি সদৃশৰূপ ধারণ কৰি বান্ধস সৈন্যক দগ্ধ কৰিব ধৰিলে আৰু কালান্তক যমসদৃশ বান্ধসবোৰক ধ্বংস কৰিব ধৰিলে। শোকতে জৰ্জৰিত হৈ হনুমান ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল আৰু ইন্দ্ৰজিতৰ গালৈ বৃহৎ এটা শিল নিক্ষেপ কৰিলে। শিল পৰিব ধৰা দেখি সাৰথিয়ে তেওঁৰ আজ্ঞাবাহী ঘোঁৰাৰ দ্বাৰা বথক আঁতৰাই নি দূৰত ৰাখিলে।

১০—১৪। শিলে, সাৰথিৰে সৈতে বথস্থ ইন্দ্ৰজিতক নাপাই পৃথিৱী ভেদ কৰি তললৈ গ’ল আৰু লগে লগে তাৰ উদ্যমো নষ্ট হল। বিস্ময়িত বান্ধস সেনাৰ ওপৰত পৰি শিল পাতাল ফাটি সোমাল, তাৰ আক্ৰমণত সেনাদল তাতেই মৰিমূৰ হল। এইদৰে হনুমানে আক্ৰমণ কৰি গৈ আছে আৰু মহাকায় বান্দৰবোৰে গছ শিল হাতত লৈ শই শই তেওঁৰ পিচে পিচে মহানাদ কৰি ধাবমান হৈছে। ভীম বিক্ৰমশীল বান্দৰবোৰে ইন্দ্ৰজিতৰ ওপৰত শিল আৰু পাদপ বৃষ্টি কৰাৰ ফলত ঘোৰৰূপ বান্ধসবোৰ ব্যথিত হৈ উঠিল; তাকে দেখি বান্দৰৰ সিংহনাদ আৰু বহুত পৰিমাণে বাঢ়িল।

১৫—১৬। কপি সৈন্যৰ আক্ৰমণত বান্ধসসেনা বাগৰি পৰি বণক্ষেত্ৰতে ধবলধাব ধৰিলে। তেতিয়া ইন্দ্ৰজিতে বান্দৰবোৰৰ আক্ৰমণত বান্ধসবোৰ এইদৰে নিপীড়িত হোৱা দেখি অস্ত্ৰ হাতত লৈ শক্ৰসৈন্যৰ সন্মুখীন হল আৰু নিজ সৈন্যৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ শক্ৰৰ ওপৰত বাণবৃষ্টি কৰিব ধৰিলে।

১৭। এই দৰে তেওঁ তেওঁৰ শূল, খড়্গ পট্টিশ আৰু মুদগৰৰ দ্বাৰা বহুত প্ৰধান প্ৰধান বান্দবৰ প্ৰাণ সংহাৰ কৰিলে; আনপিনে বান্দববোৰেও সেইদৰে ইন্দ্ৰজিতৰ বহুত অনুচৰৰ প্ৰাণ ললে।

১৮—১৯। মহাবলশালী হনুমাণে স্কন্ধে সৈতে গছ, শিলা আৰু পৰ্বতশৃঙ্গৰ দ্বাৰা ভীমপৰাক্ৰমশীল বহুত বান্ধসক বধ কৰি, শত্ৰু সৈন্যক প্ৰতিৰোধ কৰাৰ পিচত বান্দববোৰক উদ্দেশ্য কৰি তেওঁ কলে, “তোমালোকে এতিয়া যুদ্ধ এৰা, এই বান্ধসবোৰৰ লগত যুদ্ধ কৰাৰ শক্তি এতিয়া আমাৰ নাই।

২০। বামৰ হিতসাধিবলৈ আহি প্ৰাণ দিও আমি চেষ্টা কৰি আহোঁ, কিন্তু যাৰ কাৰণে আমি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত, জনকহুহিতা সেই সীতা দেবীয়েই নিহতা হল।

২১। এতিয়া বাম আৰু সূত্ৰীৰক এই কথাটো জনাই, তেওঁলোকে যি বিধান কৰে আমি তাকেই কৰিম।”

২২। বান্দবপ্ৰবৰ হনুমাণে এইদৰে কৈ সৈন্যবোৰক যুদ্ধৰ পৰা বিৰত কৰিলে আৰু নিৰ্ভীকচিত্তে সৈন্যবোৰক যুদ্ধৰ পৰা আঁতৰি গল।

২৩। হনুমানক বামৰ গুৰিলৈ যোৱা দেখি ইন্দ্ৰজিতে তেওঁৰ হোমকাৰ্য্য সম্পাদন কৰিবলৈ নিকুঞ্জিলা যজ্ঞস্থললৈ গল। *

২৪। তাত উপস্থিত হৈ যজ্ঞস্থলত বান্ধসে অগ্নিত আহুতি দিলে।

২৫—২৬। আহুতিৰ লগে লগে অগ্নিত বজ্জাহুতি নিক্ষেপ কৰাত অগ্নিৰ তেজ অতি প্ৰবলৰূপে বাঢ়ি উঠিল আৰু সন্ধ্যাকালৰ সূৰ্য্যদৃশস ৰূপ লৈ অতি তীব্ৰমূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে। এইদৰে বান্ধস সমূহৰ মঙ্গলৰ অৰ্থে ইন্দ্ৰজিতে যথাবিধি হোমকাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব ধলিলে আৰু বান্ধসবোৰে মহাযুদ্ধৰ কল অপেক্ষা কৰি তাকে চাই যজ্ঞস্থলৰ চাৰিওফালে বৈ থাকিল।

* টীকাৰে উল্লেখ কৰিছে দশমীতিথিৰ পূৰ্ব্ৱাহ্ন কালত ইন্দ্ৰজিতে নিকুঞ্জিলা যজ্ঞস্থলত যজ্ঞ আৰম্ভ কৰিছিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্ব্যশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

ত্ৰাশীড়িতম্ সৰ্গ*

মানাসীতাৰ বধত বামৰ খেদ আৰু লক্ষ্মণৰ প্ৰবোধ-বাণী

১। বাঘৰ বামে ৰাজস আৰু বনবিহাৰী বান্দৰবোৰৰ ভীষণ সংগ্ৰামধ্বনি শুনি জাম্ববানক কলে,

২—৩। “হে সৌম্য, যুদ্ধঃ যি ভীষণবৰ শুনা গৈছে, অনুমান হয় হনুमानে অতি দুৰ্ব্ব কোনো এটা কান বৰিব ধৰিছে, এতেকে সদল লৈ গৈ যুদ্ধ কৰি থকা অবস্থাতে কপিপ্ৰবৰ, সহায় হোৱা গৈ।”

৪—৯। উত্তৰত ঋক্ষৰাজে ‘ষি আজ্ঞা’ বুলি কৈ নিজ সেনাদল লগত লৈ হনুমান উপস্থিত থকা পশ্চিম দুৱাৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে। গৈ থাকোতে ঋক্ষপতিয়ে দেখিলে যে হনুমান তেওঁৰ পিনে আহিবলৈ ধৰিছে আৰু তেওঁৰ সৈন্যবোৰে যুদ্ধত পৰিশ্ৰান্ত হৈ দীৰ্ঘনিশ্বাস পেলাই তেওঁক বেঢ়ি আছে। বাটত নীলমেঘসদৃশ যুদ্ধোদ্যত ঋক্ষসৈন্যদলক লগ পাই হনুमानে যুদ্ধ কৰিবলৈ নিষেধাজ্ঞা দি তেওঁলোককো ওভতাই অনিলে। তাৰপিচত মহাযগৰ্হী হনুमानে সেই সকলো সৈন্যেৰে সৈতে বামৰ গুৰিলৈ আহি দুৰ্ব্বপূৰ্ণ মনে কবলৈ ধৰিলে, “হে প্ৰভু, আমি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ থাকোঁতেই আমাৰ সন্মুখতে ৰাৱণাঅজ ইন্দ্ৰজিতে কান্দি থকা অৱস্থাতে সীতাক বধ কৰিলে। হে অবিন্দম, তেওঁৰ তেনে অৱস্থা দেখি মোৰ চিত্ত উদ্ভাস্ত হৈছে আৰু সেই কাৰণতে বিষন্নবদনে কথাটো আপোনাক জনাবলৈ মই উপস্থিত হৈছোঁ।”

১০—১৫। হনুমানৰ কথা শুনামাত্ৰকে বাম শোকাভিত্ত হৈ গুৰি কাটি দিয়া গৰুৰ দৰে মাটিত ঢলি পৰিল। দেৱসদৃশ সেই পুৰুষপ্ৰবৰ এইদৰে মাটিত বাগৰি পৰা দেখি চাৰিওফালৰপৰা প্ৰধান প্ৰধান বান্দৰবোৰ আহি তাত উপস্থিত হল। ভীষণভাবে জলি উঠা জুই হঠাতে নুমাৰ পৰা নহলে, যিদৰে জলসিঞ্চনৰ দ্বাৰা নিৰ্ব্বাপিত কৰা হয়, সেইদৰে বান্দৰবোৰেও সীতালোকাবগ্নিদগ্ধ বামৰ ওপৰত পল্লোৎপল সুগন্ধ পানী চটিয়াবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া লক্ষ্মণে দুইবাহুৰে তেওঁক আকোৱালি ধৰি দুখাতিভূত হৈ হেতু আৰু অৰ্থযুক্ত বাক্যে অস্থিৰ অৱস্থাতে বামক কবলৈ, ধৰিলে, হেআৰ্য্য* আপুনি জিতেছিয় আৰু সদায় সজ ধৰ্মপথত অধিষ্ঠিত

* লক্ষ্মণৰ এই সকলো উক্তিৰ অৰ্থ হৈছে— আমি কৰ্মৰদ্বাৰাই ইন্দ্ৰজিতক পৰাজিত কৰিব লাগিব অকল ধৰ্মক থামোচ মাৰি ধৰি থাকিলেই নহব। ধৰ্মৰপৰা মুখ অধৰ্মৰ পৰা বিপদ এই ক্ষেত্ৰত উত্তমকে পৰামৰ্শ দিবোৰী বুলি অনুমান হৈছে।

এনে অৱস্থাতো যিহেতু ধৰ্ম্মই আপোনাক এনেৰোৰ অনর্থৰপৰা বক্ষা কৰিব পৰা নাই, এতেকে বুজিব লাগিব ধৰ্ম্মক ধৰি থকাটো নিবৰ্থক। স্থাবৰ (তৃণ, তক আদি) আৰু জলমৰ (পশু আদিৰ) বেলিকা সুখ যিদৰে প্ৰত্যক্ষভূত, ধৰ্ম্মৰ বেলিকা তেনে নহয়, এতেকে ধৰ্ম্ম বুলি কোনো বস্তু নাই, এয়ে মোৰ অনুমান।

১৬। স্থাবৰৰ সুখানুভূতি যিদৰে পৰিস্ফুট, জলমৰ বেলিকাও তদনুৰূপ, কিন্তু আপোনাৰদৰে ভবদ্বিধ ধৰ্ম্মত প্ৰতিষ্ঠিত লোকৰ পক্ষে তেনে নহয়, নহলে আপোনাৰ কোনো বিপদেই হব নাপালেহেতেন।

১৭। “অধৰ্ম্ম বোলা কোনো এটা কথা থকাহেঁতেন, বাৰণ নিশ্চয় নবকলৈ গলহেঁতেন, আৰু ধৰ্ম্মাধিষ্ঠিত আপুনি কেতিয়াও বিপদৰ সম্মুখীন হব লগা নহল হেঁতেন।

১৮। “বাৰণৰ সুখ (অৰ্থাৎ বিপদৰ অভাব) আৰু আপোনাৰ দুখ (অৰ্থাৎ সুখৰ অভাব) দেখি অনুমান হৈছে যে কলদান বিষয়ত ধৰ্ম্মাধৰ্ম্ম উভয়ে পৰস্পৰ-বিৰোধী।

১৯—২০। “ধৰ্ম্মৰ ফল সুখলাভ আৰু অধৰ্ম্মৰ ফল দুখপ্ৰাপ্তি, এতেকে যিবোৰে অধৰ্ম্মাচৰণ কৰি থাকে সিহঁত দুখৰ ভাগী হব লাগে আৰু সেইদৰে যিসকলে ধৰ্ম্মাচৰণ কৰে তেওঁলোক ধৰ্ম্মৰপৰা পাব লগা সুখৰপৰা বিচ্যুত হোৱা উচিত নহয়, ধৰ্ম্মাচাৰীসকলে ধৰ্ম্মফল অৱশ্যেই পোৱা উচিত।

২১—২২। “কিন্তু যিহেতু দেখা গৈছে যে অধৰ্ম্মত প্ৰতিষ্ঠিতজনৰহে সূৰ্যৈৰ্ধৰ্ম্ম বৃদ্ধি পাইছে আৰু সেইদৰে ধৰ্ম্মশীলজন দুখৰ ভাগী হৈছে—এতেকে বুজিব লাগিব ধৰ্ম্ম আৰু অধৰ্ম্ম উভয়ে নিবৰ্থক। হে বাঘৰ, যদি কোৱা হয় যে পাপকৰ্ম্ম লোকসকল নিজৰ পাপকৰ্ম্ম স্বৰূপ অধৰ্ম্মৰদ্বাৰা নিহত হয় তেতিয়া এই প্ৰশ্ন হয় যে পাপক্ৰিয়া তৃতীয় ক্ষণত নিজেই ধ্বংস হৈ যোৱাত সি নিজে আকৌ আনক নিহত কৰিব কেনেকৈ?

২৩। “আকৌ যদি ধৰা হয় যে এজনে শ্যেণ যাগ আদি অভিচাৰৰ দ্বাৰা উৎপন্ন অদৃষ্ট শক্তিয়ে আন এজনক বধ কৰিছে তেতিয়া বিহিত শ্যেণ যাগ আদি জনিত শক্তিয়েই সেই হত্যা পাপৰ দ্বাৰা লিপ্ত হব কিন্তু শ্যেণ যাগৰ অন্তৰ্জাত-জন পাপৰ দ্বাৰা লিপ্ত হোৱাটো যুক্তিসিদ্ধ নহয়।

২৪। “হে শত্ৰুসম্ভাপকাৰী, শ্যেণ যাগ আদিৰ অন্তৰ্জাতজনিত যি শক্তি (অভিশয়) সি অচেতন হোৱাত শত্ৰুৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব লাগে বুলি ভাব জনা নাই, নিজৰ আশ্ৰয় চেতন আশ্ৰা অদৃশ্য কাৰণে এই শক্তিও অদৃশ্য, গতিকে ই

অসৎ (নোহোৱা) বস্তুৰ দৰেই, অথচ দৰাচলতে বৰ্ত্তমান। তেনে স্থলত সেই যাগাদিজনিত ধৰ্ম বা শক্তিয়ে বহ্য শত্ৰুজনক প্ৰভাৱিত কৰি ৰখ কৰাৰ সম্ভাৱনাই নাই। (গতিকৈ শ্যোন যাগ আদিৰপৰা হোৱা শক্তি পাপত লিপ্ত হোৱাটো একেবাৰে দুৰৰ কথা।)

২৫। “হে সৎপুৰুষজ্যেষ্ঠ, সৎকৰ্ম্মজনিত অদৃষ্টই যদি বৰং থাকে, তেতিয়া-হলে আপোনাৰ নিচিনা পুৰুষৰ কোনো প্ৰকাৰ দুখভোগৰ কাৰণ হ'ব নোৱাৰে; কিন্তু যিহেতু ভবাদৃশ পুৰুষো এনে দুখৰ ভাগী হ'ব লগা হৈছে এতেকে বুজিব লাগিব সৎকৰ্ম্মজনিত শুভাদৃষ্ট বোলা বস্তু নাই।

২৬। “অথবা যদি কয় যে ধৰ্ম্ম দুৰ্বল আৰু ক্লীব হোৱা কাৰণেই পুৰুষত্বৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, তেনেহলে তেনে দুৰ্বল আৰু সুখসাধন বিষয়ত অপাৰগ ধৰ্ম্মক অনুসৰণ কৰাৰ কোনো যুক্তি নাই।

২৭। “এতেকে প্ৰকৃততে ধৰ্ম্ম যদি পুৰুষত্বতকৈ গৌণ তেনেহলে পৰাক্ৰম-পূৰ্বক ধৰ্ম্মক পৰিত্যাগ কৰি পুৰুষত্বক আশ্ৰয় ক'হে শ্ৰেয়ঃ।

২৮। হে পৰম্পূৰ্ণ, সত্যই যদি ধৰ্ম্ম তেন্তে আপোনাক ৰাজ্যত আভিষিক্ত কৰিব বুলি পিতৃদেৱে পূৰ্বতে যি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল, আপুনি বনবাস বৰণ কৰি সেই প্ৰতিজ্ঞা মিছাত পৰিণত কৰাত পিতাৰ মৃত্যু হল। এতিয়া আপুনি সেই অভিষেকৰূপ সত্যবদ্বাৰা আবদ্ধ নহ'ব কিয়?

২৯। হে পৰম্পূৰ্ণ, যদি ধৰ্ম্মক আৰু অধৰ্ম্মৰ ভিতৰত যেই কোনো এটাক প্ৰধান বুলি ভাবে তেতিয়া হ'লে বজ্জধাৰীইজ্জই পুৰুষত্বৰ সহায়ত বিশ্বৰূপ মুনিক ৰখ কৰি পিচত আকৌ যজ্ঞ নকৰিলেহেতেন।”

৩০। “হে বাঘৰ, এতেকে অধৰ্ম্মক আশ্ৰয় কৰি থকা পৌৰষৰূপ ধৰ্ম্মইহে শত্ৰুক ৰখ কৰিব পাৰে। হে কাৰুংস্থ, সেই কাৰণে ইজ্জপ্ৰভৃতি সকলোৱেই আৰু ধৰ্ম্ম এই উভয়কে প্ৰয়োজন অনুসৰি ইচ্ছামতে ব্যৱহাৰ কৰে।

৩১। “হে ভ্ৰাতা : ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে মোৰ এই মত। আপুনি সেই সময়তে অৰ্থলাভ জনক ৰাজ্য পৰিত্যাগ কৰি ধৰ্ম্মৰ মূলতে কঠাৰাঘাত কৰি আহিছে।

৩২। “অৰ্থই হৈছে সকলো ধৰ্ম্মৰ মূল; পৰ্বত যিদৰে সকলো নদীৰ উৎপত্তি-স্থল, নানা দেশৰপৰা সংগৃহীত আৰু পৰিবৰ্দ্ধিত অৰ্থৰ সহায়তহে যোগ আৰু ভোগপ্ৰধান সকলো জিন্সা সম্ভৱ হ'ব পাৰে।

* অৰ্থাৎ অৰ্থ ইজ্জদেৱেও ধৰ্ম্মক প্ৰাধান্য দিয়া নাই।

৩৩। “জহকালি নদনদীবোৰ যিদৰে জলহীন হয়, অৰ্থহীন অন্নমতি মানুহৰো সেইদৰে সকলো কামেই নষ্ট হয়।”

৩৪। “যি মানুহে ধন পৰিত্যাগ কৰি সুখ লাভ কৰিবলৈ বিচাৰে তেওঁ বহুত পাপাচৰণ কৰিব লগা হয়, কলত তাৰপৰা বহুত দোষ উৎপন্ন হয়।

৩৫। “পৃথিৱীত দেখা গৈছে যে যাৰ ধন আছে তেওঁৰ মিত্ৰ আৰু বন্ধু-বান্ধৱ আছে; যাৰ ধন আছে তেৱেই প্ৰকৃত পুৰুষ আৰু পণ্ডিত।

৩৬। “ধনীজন পৰাক্ৰমশালী আৰু বুদ্ধিমান, তেওঁ মহাবাহু আৰু অশেষ গুণযুক্ত।

৩৭। “উপস্থিত অৰ্থ পৰিত্যাগ কৰাৰপৰা যি যি দোষ হব পাৰে সেই সকলো মই কলোঁ; হে বীৰ, আপুনি ৰাজ্য পৰিত্যাগ কৰি প্ৰকৃততে তেনে দোষৰ ভাগী হৈছে।

৩৮। “যাৰ ধন আছে, ধৰ্ম্ম, অৰ্থ আৰু কাম সকলো তেওঁৰ অনুকূল; কিন্তু যাৰ ধন নাই, ধন পাবলৈ বিচাৰিলে, পুৰুষত্ব ব্যতিৰেকে তেওঁৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধ হব নোৱাৰে।

৩৯। “হে নৰাধিপ, হৰ্ষ, কাম, দৰ্প, ধৰ্ম্ম, ক্ৰোধ, শম, দম এই সকলো অকল অৰ্থৰপৰাহে সম্ভৱ হয়।

৪০। যি অৰ্থৰ অভাৱত ধৰ্ম্মাচাৰী পুৰুষসকলৰো ঐহিক পুৰুষাৰ্থ নষ্ট হয়, মেঘাচ্ছন্ন দিনত নৱগ্ৰহৰ দৰ্শন পাব নোৱাৰাৰ নিচিনাকৈ, আপোনাতো সেই সুখ-সাধনভূত অৰ্থৰ অভাৱ দেখা গৈছে।

৪১। “হে বীৰ, পিতৃৰ আদেশ অনুসৰি আপুনি বনবাসী হোৱাতেই আপোনাৰ প্ৰাণতকৈ প্ৰিয়তৰা ভাৰ্য্যাক ৰাক্ষসে অপহৰণ কৰি নিলে।

৪২। “আৰু সেই কাৰণতে ইন্দ্ৰজিতে আজি ঘোৰতৰ এই দুখ জাপি দিব পাৰিলে। যি হওক মই মোৰ নিজ বীৰত্বপূৰ্ণ কামবদ্বাৰা সেই দুখ দূৰ কৰিম; হে বাঘৰ আপুনি উঠক।

৪৩। “হে ধৃতব্ৰত, দীৰ্ঘবাহু, নৰপুঞ্জৰ, আপুনি উঠক, আপুনি আপোনাৰ এই মহান আত্মাৰ শক্তি গম নোপোৱাকৈ আছে কিয়?”

৪৪। “হে অনঘ, জানকীৰ নিধন দেখি মোৰ ক্ৰোধানল জ্বলি উঠিছে, এতেকে আপোনাৰ হিত সাধিবলৈ এয়া মই থিয় দিলোঁ। আজিয়েই মই বধ, গজ, অশ্ব আৰু ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণেৰে সৈতে লঙ্কাখনক মোৰ শৰজালৰ দ্বাৰা উচ্ছন্ন কৰিম।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰ্যশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰ্শাৰ্দ্ধিম সৰ্গ

ৰাম-বিভীষণৰ কথোপকথন

১। ভ্ৰাতৃবৎসল লক্ষ্মণে ৰামক এইদৰে আশ্বাস দি থাকোঁতে সৈন্তদলক যথা-স্থানত সংস্থাপিত কৰি বিভীষণ তাত উপস্থিত হল।

২। নীলাভমাতঙ্গবদাৰা পৰিবেষ্টিত গজৰাজসদৃশ, নানা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত চাৰিজন বীৰবদাৰা পৰিবৃত্ত হৈ আহি তেওঁ দেখিলে মহাত্মা ৰাঘৱ শোকতে লালকাল দি আছে আৰু বান্দবসমূহো অশ্রুপূৰ্ণ-কণ্ঠে তেওঁৰ চাৰিও ফালে 'খেঁ দি আছে'।

৩। বিভীষণে ৰামক লজ্জিত আৰু শোক-সম্ভূত হৈ থকা দেখি দীনবদনে মনৰ দুখতে কিনো হৈছে বুলি সুধিলে।

৪। তেতিয়া লক্ষ্মণে সুগ্ৰীৱ আৰু আন আন বান্দব আৰু বিভীষণৰ মুখৰ পিনে চাই অশ্রুপূৰ্ণনেত্ৰে লাহেকৈ কলে, “হে সৌম্য, ৰাঘৱ ৰাম হনুমানৰ মুখৰপৰা ইন্দ্ৰজিতে সীতাক বধ কৰা বুলি শুনি শোকত মুচ্ছিত হৈছে।”

৫। লক্ষ্মণৰ কথা শুনামাত্ৰকে বিভীষণে সেই কথা বন্ধ কৰি বহু অৰ্থপূৰ্ণবাক্যে সংজ্ঞাহীন অৱস্থাতে থকা ৰামক কবলৈ ধৰিলে:

৬—১১। “হে মনুজেন্দ্ৰ, আৰ্ত্তৰ নিচিনা হৈ হনুমানে আপোনাক যিটো জনাইছে সাগৰৰ পানী শুকাই যোৱা বাতৰিৰ দৰেই সেইটো মোৰ মনত অযুক্তিকৰ যেন লাগে। হে মহাবাহু, মই ছৰাআ ৰাৱণৰ অভিপ্ৰায় ভালদৰে জানো। এতেকে সি কেতিয়াও সীতাক বধ নকৰে। তেওঁৰ হিতকামনা কৰি সীতাক এৰি দিয়া বুলি মই বহুপ্ৰকাৰে তেওঁক অনুৰোধ জনাইছিলো; কিন্তু তেওঁ কোনো প্ৰকাৰে মোৰ কথা নামানিলে।

১২—১৫। “সাম, দান, ভেদ, যুদ্ধ বা আন কোনো উপায়ে কোনেও সীতাৰ দৰ্শনকে পাব নোৱাৰে। হে মহাবাহু, আপুনি জানি ৰাখক যে সেই ৰাক্ষসে মায়াময়ী জনকনন্দিনীক বধ কৰি বান্দবসকলক মোহিত কৰি ধৈ গৈছে। সি এতিয়া নিকৃষ্ণলা যজ্ঞস্থললৈ গৈ তাত অগ্নিত আহুতি দিব আৰু তাৰ কাৰণে ইন্দ্ৰকে আদি কৰি দেৱতাগণে সৈতে হতৱান অগ্নিদেৱতা তাত উপস্থিত হৈছেহি। হোম কৰি ঊৰ্দ্ধাৰ পিচত সুৰাৱণাশ্ৰজ ইন্দ্ৰজিত দ্বত দুৰ্দ্ধৰ হয়। বান্দববোধৰ পৰাক্ৰম

দেখি, তেওঁলোকবপবা যজ্ঞত বিদ্বি আশঙ্কা কৰি, তেওঁলোকক যুদ্ধ কৰাৰ ইচ্ছাতে এই মায়াসীতাৰ সৃষ্টি কৰিছে।

১৬—১৭। “এতেকে সেই যজ্ঞ সমাপ্ত হোৱাৰ আগতে সসৈন্তে আমি তালৈ যাওঁ। হে নবশাৰ্দ্ধূল, আপোনাৰ এই শোকৰ কাৰণ মিছা, আপুনি তাক পৰিত্যাগ কৰক। আপোনাক শোকসন্তপ্ত দেখি এই সৈন্তদলে মনত বৰ দুখ পাইছে। আপুনি মনতী উৎসাহ লৈ স্তম্ভ হওক। সৈন্তগণে সৈতে আমি গ্ৰস্থান কৰোঁ, লক্ষ্যণক আমাৰ লগত দিয়ক।

১৮—২০। “নবশ্ৰেষ্ঠ লক্ষ্মণে তেওঁৰ তীক্ষ্ণ শৰবদ্বাৰা ইন্দ্রজিতৰ যজ্ঞত বিঘিনি সৃষ্টি কৰিব পাৰিব আৰু তাৰ ফলত সি বধৰ অধীন হব। লক্ষ্মণৰ পক্ষীসম বেগবান শৰসমূহে ক্ৰোধদৰ্শী কঙ্কাদি পক্ষীবৎ ইন্দ্রজিতৰ বক্তৃতা পান কৰিব পাৰিব। এতেকে হে মহাবাহু, বজ্ৰধৰে বজ্ৰক আদেশ দিয়াৰ নিচিনাকৈ আপুনি শুভলক্ষণ লক্ষ্যণক যুদ্ধলৈ যাবলৈ আদেশ দিয়ক।

২১—২২। “হে যমুজশ্ৰেষ্ঠ, শত্ৰুক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে সময় নষ্ট নকৰি, ইন্দ্রই বজ্ৰক নিয়োগ কৰাৰ নিচিনাকৈ আপুনি লক্ষ্যণক এতিয়াই এৰি দিয়ক। নহলে যজ্ঞ সমাপ্তন কৰাৰ পিচতে সেই বাহুসংগ্ৰহৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰত সুবাসুৰ সকলবগৰাও অদৃশ্য হয়, আৰু তেতিয়া যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হলে সুবাসুৰগণেও তাক জয় কৰাটো শঙ্কাৰ কাৰণ হৈ উঠে।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুৰাশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চাশীতিতম সৰ্গ

বিভীষণৰ উপদেশ অনুসৰি নিকুন্তিলা যজ্ঞস্থললৈ লক্ষ্মণৰ বণযাত্ৰা

১। বিভীষণৰ কথা শুনিও বাঘৰ বামে শোকাক্লিষ্ট হৈ থকাৰ কাৰণে তেওঁ যি কলে তাক সম্যকৰূপে ধাৰণা কৰিব নোৱাৰিলে।

২। তাৰ পিচত কোনোপ্ৰকাৰে বৈৰ্য্য ধাৰণা কৰি পৰপুৰুষৰ বামে বাহুৰ-সকলৰ ওচৰত বহি লোৱাত বিভীষণক তেওঁ সুধিলে, “হে বাহুসাহসিন্তি বিভীষণ,

আপোনাৰ কথাখিনি মই পুনঃ শুনিবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ, আপুনি কি কব খুজিছিলে কণকচোন।”

৩—৭। বাঘৰ কথা শুনি বাক্যবিশাৰদ বিভীষণে যি কৈছিল পুনঃ তাকে কবলৈ ধৰিলে, “হে মহাবাহু, সৈন্যসমাবেশ আৰু তৎসংক্ৰান্ত আন আন যি যি বিষয়ে আপুনি নিৰ্দেশ দিছিলে, সেইবোৰ তেনেভাৱেই কৰা হৈছে; সেনাবোৰ চাৰিওফালে ভাগ ভাগ কৰা হৈছে আৰু দলপতি সকলকো ভাগে ভাগে নিযুক্ত কৰা হৈছে। এতিয়া, হে মহাপ্ৰভু, মোৰ যি কবলগীয়া আছে কওঁ শুনক। আপুনি অনাহকতে এইদৰে শোকসন্তপ্ত হলে, আমাৰ সকলোৰে অন্তৰ বিদগ্ধ হয়।

৮। “হে ৰাজন, আপুনি এই শোক পাত্যাগ কৰক; মিছাতে এই শোকত অভিভূত হৈছে। আপুনি এইদৰে চিন্তাযুক্ত হৈ থাকিলে তাৰ ফলত শত্ৰুদলৰ আনন্দবৃদ্ধি পাব, এতেকে এই চিন্তা এৰি পেলাওক।

৯—১০। “হে বীৰ, আপুনি উদ্যম প্ৰকাশ কৰি হৰ্ষাৱিত হওক, তেনেহলেহে সীতাকো উদ্ধাৰ কৰা হব আৰু ৰাক্ষসকুলো ধ্বংস হব। “এতেকে হে বধুনন্দন, এনে ক্ষেত্ৰত যিটো হিতকৰ হব পাৰে মই কওঁ শুনক। বৃহৎ সৈন্যদলৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ সৌমিত্ৰিয়ে এতিয়াই যাত্ৰা কৰক।

১১। “ইচ্ছজিত এতিয়া নিকুঞ্জিলা যজ্ঞস্থলত। লক্ষণে ধনুৰ্মুক্ত সৰ্পবিষতুল্য শৰজালৰদ্বাৰা তাতে ইচ্ছজিতক বধ কৰক।

১২। “সেই বীৰ ইচ্ছজিতে তপস্যাৰ দ্বাৰা ব্ৰহ্মাৰপৰা পোৱা বৰৰ ফলত ব্ৰহ্মশিৰঃ অস্ত্ৰ আৰু কামগ ঘোঁৰা লাভ কৰিছে।

১৩। “বৰ্ত্তমানে ৰাক্ষসসৈন্যৰদ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ নিকুঞ্জিলাত উপস্থিত হৈছে। সি যজ্ঞ সমাপন কৰি উঠিব পাৰিলেই আমি সকলো নিহত হৈছোঁ বুলি জানিব।

১৪। ব্ৰহ্মাৰ আদেশ “হে ইচ্ছজিত ইচ্ছজিৎ, তুমি অগ্নিত আহুতি দি নিকুঞ্জিলাৰ বটগছৰ গুৰি পোৱাৰ আগতে যদি কোনো শত্ৰুৱে উদ্যতাজ্ঞ হৈ তোমাক আক্ৰমণ কৰে, তেতিয়াই তোমাৰ মৃত্যু।”

১৫। “সৰ্বলোকেশ্বৰ ব্ৰহ্মাই এই বুলি তেওঁক বৰ দিয়ে; এতেকে হে ৰাজন, ধীমান সেই ইচ্ছজিতক বধৰ কাৰণে এইদৰেই কাম সম্পাদন কৰিব লাগিব।

১৬। “হে ৰাম, ইচ্ছজিতক বধ কৰিবলৈ এই মহৎ সৈন্যদলক আপুনি আদেশ দিয়ক; আপুনি জানিব ইচ্ছজিৎ নিহত হলেই বাৰণ তাৰ সুহৰ্গে লৈছে তেনেই নিশ্চয় হৈছে।”

১৭। বিভীষণৰ কথা শুনি বামে কলে, “হে সত্যপৰাক্ৰম বিভীষণ, মই ক্ৰুবৰ্দ্ধা সেই বান্ধুসৰ মায়াৰ কথা জানো।

১৮। “সি ব্ৰহ্মাৰুদ্ৰবিদ, বুধিয়ক, মায়াৱী আৰু মহাবলশালী, ইচ্ছা কৰিলে বৰুণকে আদি কৰি দেৱতাগণকো যুদ্ধত সি সংজ্ঞাহীন কৰিব পাৰে।

১৯। “মেঘাবৃত সূৰ্য্যৰ গতি যিদৰে জনা নাযায়, বথাকত হৈ অন্তৰীক্ষত বিচৰণ কৰি থকা কালত ইন্দ্ৰজিতৰো গতি সেইদৰে বুজাটো টান হৈ পৰে।”

২০—২৩। দুৰাশ্বা সেই শত্ৰুৰ মায়া আৰু বলবীৰ্য্যৰ কথা জানি বামে কীৰ্ত্তিমান লক্ষ্মণক কলে, “লক্ষ্মণ, বান্দৰৰাজ সুগ্ৰীৱৰ সকলো সৈন্য লগত লৈ হনুমান প্ৰভৃতি দলপতি সকলৰদ্বাৰা পবিত্ৰ হৈ আগবাঢ়। আৰু ঋক্ষাধিপতি জাম্ববানৰ সৈন্যেৰে সৈতে এক গোট হৈ মায়াবলশালী বাৰণনন্দনক বধ কৰ। মহাশ্বা এই বজনীচৰ বিভীষণে তেওঁৰ মন্ত্ৰীবৰ্গে সৈতে মায়াবিদ্যাত পাৰ্গত ইন্দ্ৰজিতৰ বধৰ অৰ্থে তোমাৰ অনুগামী হব।”

২৪। বাঘৰ বামৰ আদেশ পাই ভীমপৰাক্ৰমশালী লক্ষ্মণ আন এখন শ্ৰেষ্ঠ ধনু হাতত লৈ বিভীষণে সৈতে যুদ্ধলৈ যাবলৈ ওলাল।

২৫—২৬। কবচ ধাৰণ কৰি হাতত খড়্গ, শৰ আৰু বাঁওকালে ধনু আঁৰি লৈ লক্ষ্মণে বামৰ পাদস্পৰ্শ কৰি হৃষ্টচিত্তে কলে, “হে প্ৰভু, হাঁহে পুখুৰীত জঁপিয়াই পৰাৰ নিচিনাকৈ মোৰ ধনুনিহত শৰ বাৰণপুত্ৰৰ শৰীৰ ভেদ কৰি লঙ্কাৰ মাটিত পৰিব।

২৭। “মোৰ জ্যাবিমুক্ত শৰে কদ্ৰমুৰ্ত্তি সেই বান্ধুসৰ শৰীৰ বিদ্ধ কৰি তাক ধৰাশায়ী কৰিব।”

২৮। দ্যুতিমান লক্ষ্মণে ককায়েকৰ আগত এইদৰে কৈ, তেওঁ বাৰণপুত্ৰৰ বধৰ বাবে আগ্ৰহান্বিত হল আৰু লৰালৰিকৈ যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

২৯। যোৱাৰ আগতে গুৰুদেৱ ককায়েকৰ পাদবন্দনা কৰি তেওঁক প্ৰদক্ষিণ কৰিলে আৰু বাৰণিপালিত নিকুঞ্জিলা চৈতালৈ প্ৰস্থান কৰিলে।

৩০। বামে স্বস্ত্যয়ন-কাৰ্য্য সমাপন কৰাত প্ৰতাপবান লক্ষ্মণে বিভীষণক লগত ললে।

৩১—৩২। এইদৰে হনুমান প্ৰমুখ হাজাৰ হাজাৰ বান্দৰ আৰু অমাত্যগণে সৈতে বিভীষণৰদ্বাৰা পবিত্ৰ হৈ ক্ৰন্তপদে আগ বাঢ়ি গৈয়েই ঋক্ষৰাজৰ সৈন্যদল বাটতে বৈ থকা দেখা পালে।

৩৩—৩৫। সুমিত্ৰানন্দন লক্ষ্মণে কিছু দূৰ গৈ দেখিলে যে বান্ধুসৈন্য ব্যুহ বচনা কৰি তাত বৈ আছে। তেতিয়া বহুদানব অৰিন্দম লক্ষ্মণে ধনু হাতত লৈ ব্ৰহ্মাৰ

বিধানমতে মান্নাবলে বৰ্ণী ইন্দ্ৰজিতক বধ কৰিবলৈ ভাত বৈ থাকিল। সেই সময়ত তেওঁৰ লগত আছিল বিভীষণ, বীৰ অৰ্জুদ আৰু বায়ুপুত্ৰ হনুমান।

৩৬। বান্ধুসৈন্যবিলাক নানাবিধ উজ্জল অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, উন্নতধ্বজ, আৰু মহা-বৰ্ণীসকলৰ দ্বাৰা সু-সজ্জিত হৈ গহন ৰূপ ধাৰণ কৰি জলমলাই আছিল। মহাবীৰ লক্ষণে অন্ধকাৰৰ মাজত প্ৰবেশ কৰাৰ দৰে ভয়ঙ্কৰ ৰূপবিশিষ্ট আৰু অসীম বেগ-সম্পন্ন সেই শত্ৰু সৈন্যদলৰ মাজত প্ৰবেশ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চাশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

ষড়শীতিতম সৰ্গ

লক্ষণৰদ্বাৰা ইন্দ্ৰজিতক আক্ৰমণ

১—২। এনে অৱস্থাৰ ভিতৰত বান্ধুগৰুজ বিভীষণে শত্ৰুৰ অহিতকৰ অথচ নিজৰ পক্ষৰ হিতকৰ কথাৰ অৱতাৰণা কৰি লক্ষণক কলে, “মেঘশব্দৰ নিচিনা শ্যামবৰ্ণবিশিষ্ট সেই যে সৈন্যদল দেখা গৈছে, অতিশীঘ্ৰে বান্ধববোৰে শিলৰূপ অস্ত্ৰ লৈ এই সৈন্যদলৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হওক।

৩। বৃহৎ এই সৈন্যদল ভেদ কৰিব পাবিলেই তুমি বান্ধুসৰাজসুত ইন্দ্ৰজিতক দেখা পাব।

৪। এতেকে ইন্দ্ৰজিতে তাৰ বজ্জকৰ্ম্ম শেষ কৰিবলৈ নোপাওঁতেই তুমি তোমাৰ বজ্জসম্বলনসমূহৰ দ্বাৰা শত্ৰুপক্ষক আক্ৰমণ কৰি বান্ধুসুতক বধ কৰ।

৫। এই বাৰণি ক্ৰূৰকৰ্ম্মা, দুৰাচাৰ্য আৰু সৰ্বলোকভয়াবহ মান্নাই তাৰ একমাত্ৰ পৰম ধৰ্ম্ম।”

৬—৭। বিভীষণৰ কথা শুনি শুভলক্ষণ লক্ষণে বান্ধুসৰাজপুত্ৰৰ ওপৰত শব্দবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। আৰু লগে লগে ভালুক আৰু বান্ধববোৰে তেওঁলোকৰ শিল আৰু গছৰদ্বাৰা তাত অৱস্থিত বান্ধুসৈন্যক আক্ৰমণ কৰিলে।

৮। ক্ষেতিয়া বান্ধুসৰাজেও সিহঁতৰ তীক্ষ্ণ শব্দ, খড়্গ, শক্তি আৰু জোৰৰ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা বান্ধববোৰৰ ওপৰত ওলোটী আক্ৰমণ চলাবলৈ ধৰিলে।

৯। ক্রমাৎ বাক্ষস আৰু বান্দবসৈন্যৰ যুদ্ধই এনে ঘোৰ যুষ্টি ধাৰণ কৰিলে যে তাৰ শব্দতে লজ্জা প্ৰতিধ্বনিত হৈ উঠিল।

১০। বিবিধ প্ৰকাৰৰ অস্ত্ৰ, তীক্ষ্ণবাণ, গছ, ঘোৰাকৃতি উদ্যত শৃঙ্গই আকাশ ঢাকি পেলালে।

১১—১২। বিকৃত বদন আৰু বাহুবিশিষ্ট বাক্ষসবোৰে বান্দবসৈন্যৰ মাজত অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰি বান্দবসৈন্যক সঙ্কল্প কৰিলে। আৰু সেইদৰে ভালুক আৰু বান্দববোৰেও গছ আৰু পৰ্বতশৃঙ্গৰ প্ৰহাৰত বহুত বাক্ষস বধ কৰিলে।

১৩। শেহত মহাবল আৰু বিৰাট শৰীৰৰ বিশিষ্ট ভালুক আৰু বান্দববোৰৰ আক্ৰমণত বাক্ষসবোৰ ভীষণভাৱে ভীত হৈ উঠিল।

১৪—১৫। তেতিয়া দুৰ্দ্ধৰ ইন্দ্ৰজিতে নিজ সৈন্যদল আক্ৰান্ত হৈ বিষণ্ণ আৰু নিকং-সাহ হোৱা বাতৰি পাই যজ্ঞকাম সমধা নকৰাকৈয়ে তাৰপৰা উলটিল আৰু খঙতে অগ্নিসম হৈ গছৰ মাজৰ ঘোৰ অন্ধকাৰাত ঠাইবপৰা ওলাই আহি পূৰ্বতে সাজু কৰি থোৱা বথত আৰোহণ কৰিলে।

১৬। ইন্দ্ৰজিতৰ ধনু আৰু শৰ ভীষণ আকৃতিৰ, তেওঁৰ বৰণ ঘোৰ কৃষ্ণবৰ্ণ, চকু অক মুখ বক্তবৰ্ণ আৰু ভীমাকৃতি, দেখোঁতে অনুমান হয় যেন সাক্ষাৎ মৃত্যুদেৱতা।

১৭। ইন্দ্ৰজিতক বথত দেখামাত্ৰকে লক্ষণৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত ভীমবেগবান তেওঁৰ বাক্ষসসেনাৰ বল ঘূৰি আহিল।

১৮—১৯। ইপিনে অৰিন্দম হনুमानে পৰ্বতে মহাবৃক্ষৰ আক্ৰমণ কৰাৰ দৰেই দুৰ্দ্ধৰ বাক্ষসসেনাক আক্ৰমণ কৰিলে, আৰু কালাগ্নিসম ৰূপ ধাৰণ কৰি বাক্ষসসৈন্যক বিদগ্ধ কৰি বহুত বৃক্ষৰ আঘাতত সিহঁতক সংজ্ঞাহীন কৰিলে।

২০। পৰনাশ্ৰমে নিজ শক্তিবলে বাক্ষসবোৰক ধ্বংস কৰিবলৈ ধৰা দেখি হাজাৰ হাজাৰ বাক্ষসে তেওঁক বেটি ধৰিলে।

২১—২৪। সিহঁতৰ ভিতৰত তীক্ষ্ণ শূলধাৰীবোৰে শূলৰ দ্বাৰা, খড়গধাৰীয়ে খড়গৰ দ্বাৰা, শক্তিধাৰীয়ে শক্তিৰ দ্বাৰা, পট্টিশযোদ্ধাই পট্টিশৰ দ্বাৰা, এইদৰে পৰিশ, গদা, সুশোভন কুন্ত, শতদ্বী, লৌহময়ী মুদগৰ, ঘোৰ পৰশু, তিলিপাল আৰু কোনোৱে বা বজ্জসম মুষ্টি আৰু চাপৰৰ দ্বাৰা পৰ্বতপ্ৰমাণ হনুমানৰ ওচৰলৈ আহি তেওঁক আক্ৰমণ কৰিলে। সিহঁতে এইদৰে আক্ৰমণ কৰাতো হনুमानে সিহঁতক মৰিমুৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৫—২৬। তেতিয়া বীৰ ইন্দ্ৰজিতে হনুमानে নিৰ্ভীকচিত্তে শত্ৰু সৈন্যক এইদৰে সংহাৰ কৰিবলৈ ধৰা দেখি সাৰথিক আদেশ দিলে, “সাৰথি, ব'ত হনুमानে আমাৰ বাক্ষসসেনাক বিনাশ কৰিবলৈ ধৰিছে, বথ তালৈ লৈ ব'লা।”

২৭—৩১। কোৱামাত্ৰকে সাৰাৰিয়ে ২৭শ্ৰু দুৰ্দ্ধৰ্ব সেই ইন্দ্ৰজিতক হনুমান থকা ঠাইলৈ লৈ গ'ল। ওচৰ চাপিয়েই ইন্দ্ৰজিতে শব, খড়গ পট্টাশ, পৰশ্বৰ আদি অস্ত্ৰ হনুমানৰ মূৰলৈ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। সকলো অস্ত্ৰৰ প্ৰহাৰকে সহ্য কৰি ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ হনুमानে কবলৈ ধৰিলে, “হে দুৰ্দ্ধৰ্ব বীৰণাশ্ৰজ, যদি তই বীৰ হ'ব তেন্তে মোৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ। মনত ৰাখিবি এই বায়ুপুত্ৰৰ হাতত পৰি জীৱন্ত অৱস্থাত তই উলটি যাব নোৱাৰিবি। যদি পাৰ তেন্তে মোৰ লগত বাহু যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ। হে দুৰ্দ্ধৰ্ব, তাতো যদি মোৰ বেগ সহ্য কৰিব পাৰ তেনেহলে জানিবি তই বান্ধুসবোৰৰ ভিতৰত প্ৰধান হবি।”

৩২—৩৫। ধনু উদ্যত কৰি হনুমানক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰা দেখি, বিভীষণে লক্ষণক কলে, “লক্ষণ, ইন্দ্ৰবিজেতা বাৰণপুত্ৰই বধত থাকি হনুমানক আক্ৰমণ কৰিছে। এই সময়তে শত্ৰুনিবাৰক জীৱনাস্তকতোমাৰ অমোঘ শৰসমূহৰদ্বাৰা তাক বধ কৰ।” শত্ৰুৰ প্ৰতি ভীতি-প্ৰদৰ্শন কৰি বিভীষণে এইদৰে কোৱাত মহাত্মা লক্ষণে ভীমবলশালী দুৰ্দ্ধৰ্ব বীৰ ইন্দ্ৰজিতক পৰ্বতসদৃশৰূপ লৈ বধত অৱস্থিত থকা দেখা পালে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ষড়শীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তাশীতিতম সৰ্গ

বিভীষণৰ প্ৰতি ইন্দ্ৰজিতৰ তিবন্ধাৰ আৰু বিভীষণৰ উত্তৰ

১। ইন্দ্ৰজিতক তেনে অৱস্থাত দেখি যন্ত্ৰ সম্পন্ন নোহোৱা বুলি জানি বিভীষণৰ মনত আনন্দ হ'ল; তেওঁ লৰালৰিকৈ হাতত ধনুৰে সৈতে সাজু হৈ থকা লক্ষণক লগত লৈ যজ্ঞস্থললৈ গ'ল।

২। অলপ দূৰ গৈয়েই সেই মহৎ বনত প্ৰবেশ কৰি তাত থকা ইন্দ্ৰজিতৰ যজ্ঞকৰ্মৰ ঠাই খিনি দেখুৱালে।

৩। লগতে নীলজীমূতসদৃশ ভয়ঙ্কৰ যি জোপা বটগছ তাত আছে তাৰ বিষয়েও বাৰণজাত্য ভেজখী বিভীষণে লক্ষণক সকলো কথা জনাই ক'বলৈ ধৰিলে।

৪। “লক্ষ্মণ, এই ঠাইতে বারুণপুত্র বলবান ইন্দ্ৰজিতে ভূতবৰ্গক বলি পূজা দি পিচত যুদ্ধলৈ ওলাই যায়।

৫। “যুদ্ধক্ষেত্ৰত সকলো প্রাণীবে অদৃশ্য হৈ উৎকৃষ্ট শবজালবদ্বাৰা শত্ৰুক বধ কৰে অথবা পাশবদ্ধ কৰি থয়।

৬। “বৰ্ত্তমানে সি এই বটবৃক্ষৰ ঠাইত প্ৰবেশ কৰাৰ আগতে তোমাৰ প্ৰদীপ্ত শববাশিবদ্বাৰা বধ আৰু সাৰথিৰে সৈতে তাক বধ কৰ”।

৭। “মহাতেজস্বী মিত্ৰবৰ্গৰ আনন্দবৰ্দ্ধক সৌমিত্ৰি ‘সেয়ে হব’ বুলি কৈ তেওঁৰ বিচিত্ৰ ধনুত টঙ্কাব দি বটবৃক্ষ মণ্ডপৰ দুৱাৰ মুখত বৈ থাকিল।

৮। “টুকাৰ শুনিয়ৈ, অগ্নিবৰ্ণ বথত আবোহণ কৰি ইন্দ্ৰজিৎ তালৈ খেদি অহাত মহা তেজস্বী লক্ষ্মণে কবচধাৰী, খড়্গপানি তেওঁক ধ্বজে সৈতে ভাত দেখা পাই কলে :

৯। “হে পৌলস্ত্যতনয়, যুদ্ধত তুমি কোনো দিনে পৰাজিত হোৱা নাই, আজিব যুদ্ধলৈ মই তোমাক আহ্বান কৰিলো, আহাঁ, আজি মোৰ লগত ভালদৰে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা হি।’

১০। “লক্ষ্মণে মহাতেজস্বী মনস্বী বারুণনন্দনক এইদৰে কোৱাৰ পিচত, সেই ঠাইতে বিভীষণকো দেখি ইন্দ্ৰজিতে তিস্কাৰ কৰি কবলৈ ধৰিলে,

১১। “হে বান্ধৱ, তুমি মোৰ পিতাৰ সান্নিধ্য ত্ৰাতা, মোৰ খুৰা, আৰু এই ঠাইতে জন্ম গ্ৰহণ কৰি ডাঙৰ দীঘল হৈ বৰ্ত্তমানে পুত্ৰৰ দ্ৰোহাচৰণ কৰিব পাৰা কেনেকৈ।

১২। “হে ধৰ্ম্মদূষণ, দুৰ্ন্যতি বিভীষণ জাতিৰ গৰিমা, সৌহাৰ্দ্য, তোমাৰ জন্ম, সগৰ্ভত উৎপত্তি আৰু ধৰ্ম্ম কোনোটোৱে তোমাৰ ওপৰত প্ৰাধান্য* লাভ কৰিব নোৱাৰিলে ?

১৩। “হে দুৰ্ব্বুদ্ধি, তোমাৰ আচৰণ সঁচাকৈয়ে বৰ দুখ লগা, যিহেতু তুমি আত্ম-পক্ষক পৰিত্যাগ কৰি শত্ৰুপক্ষৰ ভৃত্যত্ব গ্ৰহণ কৰিছা, সাধুলোকে তোমাৰ এই কামৰ বাবে তোমাক নিন্দা নকৰি নোৱাৰে।

১৪। “স্বজনৰ লগত নিবাস অথবা নীচাশয় শত্ৰুৰ লগত বাস এই উত্তৰৰ ত্ৰিভবত যি মহৎ পাৰ্থক্য আছে, তুমি তোমাৰ সামান্য বুদ্ধিৰে তাক বুজি নাপালা ?”

১৫। “স্বজন গুণহীন আৰু পৰজন গুণবান হলেও গুণহীন স্বজনেই শ্ৰেয়ঃ, পৰজন নহয়, কিয়নো যি পৰ সি পৰেই।

*মূলত আছে “প্ৰমাণম্”—ঈকাকাংৰে তাৰ অৰ্থ কৰিছে “কৰ্তব্য স্বৰ্গাদ্যাকাংক্ষম্” অৰ্থাৎ তোমাৰ কৰ্তব্য অকৰ্তব্যৰ বিষয়ে এটা সীমা নিৰূপন কৰি দিব নোৱাৰিলে।

১৬। “যিজনে আত্মপক্ষ পৰিত্যাগ কৰি পৰপক্ষক আশ্ৰয় তৰে, আত্মপক্ষ বিনাশ প্ৰাপ্ত হোৱাৰ পিচত, শেহত পৰপক্ষবদ্ধাৰা সেইজন নিহত হয়।

১৭। “হে নিশাচৰ, তুমি মোৰ প্ৰতি দয়া-মমতাহীন যি ভাব* দেখুৱাইছা, হে ৰাক্ষসানুজ বিভীষণ, নিজ পক্ষৰ ভিতৰত তেনে বীৰত্ব প্ৰকাশ অকল তোমাত হে সম্ভৱ, আনত নহয়।”

১৮। “ভাতৃপুত্ৰ ইজ্জতিতে এইদৰে কোৱাত তাৰ উত্তৰত বিভীষণে কলে, ‘ৰাক্ষস, তুমি মোৰ চৰিত্ৰৰ বিষয়ে জানিও মিছাতে এইদৰে গৰ্ব প্ৰকাশ কৰিছা কিয়?’

১৯। “হে ছবৃত্ত, ৰাক্ষসৰাজপুত্ৰ, তোমাৰ পিতৃবৎ বুলি সন্মান দেখুৱাই যি তিবন্ধাৰ বালী প্ৰয়োগ কৰিছা, তাক পৰিত্যাগ কৰ”। মই ক্ৰূৰকৰ্মৰত ৰাক্ষসকুলত জন্ম গ্ৰহণ কৰিছোঁ। সঁচা, কিন্তু সত্বগুণ নামৰ নবসমাজৰ যিটো সৰ্বপ্ৰথম গুণ, সেই গুণহে মোৰ বিদ্যমান, ৰাক্ষস কুলোচিত বজঃ আৰু তমঃ—এই দুইগুণ মোত নাই।

২০। “নিষ্ঠুৰ কাৰ্য্যত মোৰ অভিক্ৰি নাই আৰু অধৰ্ম্মতো মই তৃপ্তি নাপাওঁ ; কিন্তু সেই বুলি ভায়েক অসদৃশ গুণসম্পন্ন হলেই তাক পৰিত্যাগ কৰিব লাগেনে ?

২১। “অৱশ্যে ভাতা যদি ধৰ্ম্মচ্যুত আৰু পাপমতি হয়, তেনেহলে হাতৰ ওচৰত থকা বিষধৰ সৰ্পৰ নিচিনাকৈ তেনে ভাতাক পৰিত্যাগ কৰিলে সুখ লাভ হব পাৰে।

২২। “পণ্ডিতসকলে কয় যে জুয়ে পুৰিবলৈ ধৰা ঘৰ যদিবে পৰিত্যাগ কৰা উচিত, পৰদাৰাভিমৰ্ষকাৰী আৰু পৰধনাপহাৰী ছৰা আৰু ব্যক্তিকো সেইদৰে পৰিত্যাগ কৰা উচিত।

২৩। “মনত ৰাখিবা, পৰদ্বাপহৰণ, পৰদাৰাভিমৰ্ষণ আৰু বন্ধুবৰ্গৰ প্ৰতি শত্ৰু আৰু ভীতিৰ কাৰণ হোৱা— এই তিনিটা দোষ যত আছে সি ক্ষয়প্ৰাপ্ত হবই।

২৪। “মহৰ্ষিসকলৰ বধ, দেৱতাৰ লগত বিগ্ৰহ, অভিমান, ক্ৰোধ সদায় বৈৰী-ভাৱ, প্ৰতিকূল আচৰণ, সকলো দোষেই অগ্ৰজ ৰাক্ষসৰ জীৱন আৰু ঐশ্বৰ্য্যনাশৰ কাৰণ ;

২৫। “যেৰে পৰ্ব্বত ঢাকি ৰখাৰ নিচিনাকৈ এই দোষসমূহে তেওঁৰ আন সকলো গুণ ঢাকি থৈছে।

২৬। “এই কাৰণতে এই লক্ষ্য, তুমি আৰু তোমাৰ পিতা কোনোজনো বন্ধা নপৰিবা।

*দৈবকাৰ্য্য—ইয়াৰ দৃষ্টাৰ্ধ—ইয়াত যি নিষ্ঠুৰতা আৰম্ভ কৰিছিল সেই বজ অৰ্থাৎ বহুতৰ শিক্তি ক্ৰোধাৰ জাল জাল থাকিব আৰু তেতিয়া দেবতাৰ কাৰ্য্য সাধিব পৰিব।

২৭। “হে বান্ধুস, তুমি অতি অভিমানী, বালক আৰু দুৰ্বিনীত, বৰ্ত্তমানে তুমি কালপাশত বদ্ধ, এতেকে যি ইচ্ছা তাকে কব পাৰা”।

২৮। “তুমি পূৰ্ব্বতে মোক যিদৰে তিবন্ধাৰ কৰিছিল। তাৰ কলত এতিয়া এইদৰে বিপন্ন হব লগা হৈছে; হে বান্ধুসাধম, ন্যাগ্ৰোধমণ্ডপত তুমি আৰু প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰিবা।

২৯। “কাকুৎস্থ বামৰ লগত সংঘৰ্ষত আবদ্ধ হৈ তুমি আৰু জীয়াই থাকিব নোৱাৰা। বৰ্ত্তমানে নৰদেৱ এই লক্ষ্মণৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা। তুমি নিহত হোৱাৰ পিচতহে যমালয়লৈ গৈ তাত দৈৱকাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব পাৰিবা।

৩০। তুমি তোমাৰ সকলো আত্মবল দেখুৱাই তোমাৰ উদ্যত শৰ সমূহ ক্ষয় কৰা; লক্ষ্মণৰ বাণৰ সন্মুখত পৰি জীৱিত অৱস্থাত সদলবলে উভতি যাব নোৱাৰিবা।

ইতি যুদ্ধ কাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তাশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত।

অষ্টাশীতিতম সৰ্গ

লক্ষ্মণ আৰু ইন্দ্ৰজিতৰ যুদ্ধ

১-১১। বিভীষণৰ কথা শুনি বাৰণপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিত ক্ৰোধান্বিত হৈ অধিক ভীত্বাক্যে তিবন্ধাৰ কৰি জাঁপ দি থিয় দি উঠিল। সুন্দৰ অলঙ্কাৰে বিভূষিত কৃষ্ণবৰ্ণৰ অশ্ব-সংযুক্ত বৃহৎ বথৰ ওপৰত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ লৈ থিয় দি ইন্দ্ৰজিতে কালান্তক যমসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। তেওঁৰ হাতত সুদৃঢ় বৃহৎ ধনু-শৰবোৰ শত্ৰুবিনাশক ভীষণ আৰু ভয়ঙ্কৰ। অলঙ্কাৰবাশিৰদ্বাৰা সুশোভিত হৈ সেই বৃহৎ ধনু হাতত লৈ শত্ৰুবিনাশক মহাবলশালী ইন্দ্ৰজিতে দেখিলে যে নিজ তেজোবলে উদ্ভাসিত হৈ উদয় পৰ্ব্বতস্থ সূৰ্য্যসদৃশ লক্ষ্মণ হনুমানৰ পিঠিত আৰোহণ কৰি আছে। এনে অৱস্থাত ইন্দ্ৰজিতে বিভীষণে সৈতে লক্ষ্মণ আৰু তাত থকা বান্ধববোৰক সম্বোধন কৰি কলে, “লক্ষ্মণ, মোৰ ধনুনিযুক্ত দ্ৰবভিক্ৰমণীয়া শৰবৃষ্টিৰ কোপ চাই লোৱা”।”

আকাশৰপৰা পৰিবৰ্ধবা বৃষ্টিপাতৰ নিচিনা এই শবজাল যুদ্ধক্ষেত্ৰত এতিয়াই নিপাতিত হব আৰু অগ্নিয়ে তুলাবাশিক ভস্ম কৰাৰ নিচিনাকৈ এই শবজালে তোমালোকৰ শৰীৰ বিদগ্ধ কৰিব। মোৰ এই তীক্ষ্ণশব, শূল আৰু শক্তিৰ প্ৰহাৰত তোমালোক সকলোৱে যমালয়লৈ গমন কৰিবা। মেঘবৎ গৰ্জ্জনৰত মোৰ ক্ষিপ্ৰ শবজালৰ সমুখত কোন ভিষ্টি থাকিব পাৰে? লক্ষণ, মোৰ অনুমান হৈছে যে সিদিনাৰ বাতিৰ বৃদ্ধত শ্ৰেণীৱাদি অনুচৰ-বৰ্গবৈসেতে বজ্ৰসম শবৰ প্ৰকোপত তোমালোকৰ হৃদয় যে সংজ্ঞাহীন হৈ পৰি আছিল, সম্ভবতঃ সেইটো পাহৰি গৈছা। বৰ্ত্তমানে মই ত্ৰুক্ষসৰ্পবৎ দণ্ডায়মান; মোৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ আহি আজি নিশ্চয় তুমি যমপুৰীলৈ গতি কৰিবা।”

১২-১৬। ইন্দ্ৰজিতৰ গৰ্জ্জন শুনি বাঘৰ লক্ষণে অকণো নীত নহৈ ক্ৰোধপূৰ্ণ বাক্য-তেওঁক কলে, “ৰাক্ষস, কামত উত্তীৰ্ণ হৈ সাক্ষ্য লাভ কৰাৰ যিটো ইচ্ছিত দিলা সি তোমাৰ পক্ষে এতিয়া দুৰ্ভাৰ; যিজন কাম সমাধা কৰি সকলতা লাভ কৰে তেৱেইহে বুদ্ধিমান। হে দুৰ্ম্মতি! তুমি যিদৰে সিদ্ধিলাভ কৰিবলৈ বিচাৰিছা, তোমাৰ পক্ষে সেইটো এতিয়া দুস্প্ৰাপ্য, তুমি সামৰ্থ্যহীন। অকল কথাৰে প্ৰকাশ কৰিয়েই কামত সাক্ষ্য লাভ কৰিলো বুলি তুমি ভাবি লৈছা। সেই সময়ত অন্তৰ্হিত হৈ থাকি তুমি যুদ্ধত যেনে ভাৱে চলিছিল, সেইটো চোৱাৰ পথ, বীৰপুৰুষে তেনে পথ অৱলম্বন নকৰে। হে ৰাক্ষস, বৰ্ত্তমানে মই তোমাৰ শবৰ পথত থিয় দি আছোঁ; তোমাৰ যি শক্তি আছে তাক দেখুৱাঁ, মিছাতে গৰ্ব্ব কৰি কি লাভ?”

১৭-২০। “লক্ষণে এইদৰে কোৱাত ৰণতুৰ্দ্ধৰ্ষ ভীমবল ইন্দ্ৰজিতে ধনু হাতত লৈ তীক্ষ্ণ বাণসমূহ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ ধৰিলে। সৰ্পসম মহাবেগশালী এই বাণবোৰে লক্ষণৰ শৰীৰ স্পৰ্শ কৰি, গুজৰি থকা সাপৰ নিচিনাকৈ মাটিত পৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে শবজালৰ দ্বাৰা ইন্দ্ৰজিতে শুভলক্ষণ লক্ষণক বিক্ষিৰলৈ ধৰাত তেওঁৰ শৰীৰৰপৰা যি বক্তৰ ধাৰ নিঃসৃত হল, তাতেই লক্ষণে বিধুম অগ্নিৰ সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

২১-৩৮। ইন্দ্ৰজিতে নিজ বীৰত্বৰ সকলতা দেখি মনৰ আনন্দতে সিংহনাদে ধ্বনি কৰি কবলৈ ধৰিলে: সৌমিত্ৰ, মোৰ ধনুনিঃসৃত প্ৰাণান্তকৰ সুতীক্ষ্ণ এই শবসমূহে আজি তোমাৰ প্ৰাণ বিনাশ কৰিব। আৰু তাৰ পিচত প্ৰাণহীন অৱস্থাত তোমাৰ শৰীৰৰ ওপৰত শিৱাল, শেন আৰু শগুণ চৰাই পৰি মাংস ভক্ষণ কৰিব। “পৰম দুৰ্ম্মতি ৰামচন্দ্ৰই হীন ক্ষত্ৰিয় আৰু সততে অনাৰ্য্য পৰম ভক্ত ভায়েকক মোৰ হাতত মিহত হোৱা দেখা পাব। হে সৌমিত্ৰ, তোমাৰ এই কবচ আৰু

ধনু ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন হব আৰু তোমাৰ ঘূৰটোও বিচ্ছিন্ন হব । বাৰণাশ্বজ ইচ্ছাজিতে এইদৰে কোৱাত কথাৰ মৰ্মস্বৰূপে ক্ৰোধতে জ্বলি উঠি যুক্তিপূৰ্ণবাক্যে কবলৈ ধৰিলে : হে ক্ৰোধকৰ্ম্মী, দুৰ্ব্বুদ্ধি বান্ধুস, তোমাৰ এই বাগ্‌যুদ্ধ পৰিত্যাগ কৰাঁ, তুমি এইদৰে কথা কোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই, কোৱা কথা কামত প্ৰতিফলিত কৰাঁ । হে বান্ধুস, কাম নকৰাকৈয়ে বৃথা আশ্ৰয় লব কৰিছা কিয় ? কাম এনেভাৱে কৰাঁ যাতে মই তোমাৰ গৰ্ব্বক শলাগিব পাৰোঁ । হে পুৰুষাধম, কোনো কটুবাৰ্য্য, দোষ আচৰণ বা গৰ্ব্ব নকৰাকৈয়ে মই তোমাক এতিয়াই বধ কৰিম, চাই লোৱাঁ । এই বুলি কৈ কাণৰ ওচৰলৈ টানি পাঁচপাট ক্ষিপ্ৰগতিসম্পন্ন নাৰাচ শৰ বান্ধুসৰ বুকুলৈ নিক্ষেপ কৰিলে । সুশোভন কঙ্কপত্ৰবিশিষ্ট ক্ৰান্তগামী শৰ সমুজ্জল সৰ্পসদৃশ বান্ধুসৰ বুকুত পৰি সূৰ্য্যবশ্মিসম জ্যোতিৰ্ভয় হৈ উঠিল । শৰবিদ্ধ হৈ বান্ধুসনন্দনে ক্ৰোধা-
 য়িত হৈ তিনিপাট শৰবহাৰা লক্ষণক বিদ্ধিলে । ক্ৰমাৎ নব আৰু বান্ধুসপ্ৰবৰ
 দুজনৰ ভিতৰত যুদ্ধই ঘোৰতৰ মুৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে, আৰু পৰম্পৰে পৰম্পৰৰ বধ
 কামনা কৰি ভীষণভাৱে আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে । দুয়োজন বীৰৰ উভয়ে পৰা-
 ক্ৰমশালী, মহাবলসম্পন্ন, পৰম দুৰ্জয় আৰু তুল্য তেজ আৰু বলশালী । যুদ্ধৰ
 প্ৰাকোপত অনুমান হ'ল যেন নভোমণ্ডলস্থিত ছটা প্ৰৱল গ্ৰহ অথবা পৰমদুৰ্দ্ধৰ ইচ্ছ
 আৰু বৃত্তাস্থৰে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈছে । এইদৰে সিংহসদৃশ পৰাক্ৰান্ত নব আৰু বান্ধুস
 দুয়োজন মহাআই জাকে জাকে শৰবৃষ্টি কৰি জটিলিত যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে । তাৰ
 পিচত অমিত্ৰকৰ্ষণ দশবধতনয় লক্ষ্মণে ক্ৰুদ্ধসৰ্পসদৃশ নিঃশ্বাস পেলাই বান্ধুসপ্ৰবৰৰ
 ওপৰত শৰসন্ধান কৰিলে । সেই সময়ত লক্ষ্মণৰ ধনুৰ্‌ জ্যাৰ ধ্বনি শুনি বান্ধুসবীৰে
 লক্ষ্মণৰ পিনে মূৰ তুলি চালে ।

৩৯-৪০ । বান্ধুসৰ বিবৰ্ণমুখ দেখি বিভীষণে যুদ্ধত সংলিপ্ত হৈ থকা অৱস্থাতে
 লক্ষ্মণক কলে : “হে মহাবাহু লক্ষ্মণ, তুমি লৰালৰি কৰাঁ । বাৰণপুত্ৰৰ মুখৰ লক্ষণ
 যেনে দেখা পাইছোঁ নিশ্চয় তাৰ উৎসাহ ভঙ্গ হৈছে ।”

৪১ । “বিভীষণৰ কথা শুনি লক্ষ্মণে সৰ্পবৎ উগ্ৰ শৰসমূহ ইচ্ছজিতৰ ওপৰত
 নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

৪২ । লক্ষ্মণৰ বজ্জতুল্য শৰৰ আঘাতত ইচ্ছজিতৰ সৰ্ব্বাঙ্গ ক্ষুৰ হৈ উঠিল আৰু
 ক্ষণকালৰ কাৰণে তেওঁ মুৰ্ছিত হোৱাৰ নিচিনা হ'ল ।

৪৩ । অলপ পিচতেই সংজ্ঞা লাভ কৰি তেওঁ দেখিলে যে লক্ষ্মণ তাত বৈয়ে
 আছে ।

৪৪ । ভেতিয়া বান্ধুসে লক্ষ্মণৰ পিনে আগ বাঢ়ি গৈ ক্ৰুদ্ধভাৱে আবদ্ধমনে পুনঃ

তিৰস্কৃত কৰি কবলৈ ধৰিলে, “লক্ষণ, প্ৰথম দিনৰ মোৰ সেই যুদ্ধৰ পৰাক্ৰম তুমি পাহৰি গলা নেকি? ভাবি চোৱাঁ। সেইদিনৰ যুদ্ধত ভ্ৰাতাবে সৈতে তুমি পাশবদ্ধ হৈ কিদৰে ছট্ফটাই আছিল।

৪৫। সেই দিনত মোৰ বজ্জতুল্য শৰৰ দ্বাৰা অল্পচৰ বৰ্গৰে সৈতে তোমালোক দুজনক কিদৰে সংজ্ঞাহীন কৰি ধৰাতলশায়ী কৰিছিলো ভাবি চোৱাঁ।।

৪৬। অনুমান হয় তোমালোকে সেইদিনৰ কথা পাহৰি গৈছা। তাৰ পিচতো যে মোৰ লগত সংঘৰ্ষ কৰিবলৈ বিচাৰিছা তাৰপৰা বুজিছোঁ। তুমি যমালয়লৈ যাবৰ ইচ্ছা কৰিছা।

৪৭। বাক প্ৰথম দিনৰ যুদ্ধত যদি মোৰ পৰাক্ৰম ভালদৰে দেখা নাই, তেন্তে স্থিৰভাৱে অপেক্ষা কৰা আজি সেই পৰাক্ৰম মই দেখুৱাম।”

৪৮—৪৯। এই বুলি কৈ সাতপাত তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা লক্ষণক আৰু দহপাতৰ দ্বাৰা হনুমানক বিক্ষিপ্ত আৰু তাৰ পাচত অতি ক্ৰোধাঘিত হৈ এশপাত তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা বিভীষণক ভেদ কৰিলে।

৫০—৫৪। ইন্দ্ৰজিৱৰ শৰবৃষ্টি দেখি বামাজি লক্ষণে তাক গণ্য নকৰি বিশেষ কোনো উক্তি নকৰি অলপ হাঁহিলে মাত্ৰ; আৰু পিচতে খঙতে জ্বলি উঠি নিৰ্ভীকচিত্তে বান্ধুসৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰি কলে, “বে নিশাচৰ, বীৰগণে খেলৰ ভূমিত উপনীত হৈও এনে শৰ নিক্ষেপ নকৰে তোমাৰ শৰসমূহ শক্তিহীন আৰু সূক্ষ্মৰ। যুদ্ধাকাঙ্ক্ষী কোনো বীৰে যুদ্ধত এনেভাৱে প্ৰবৃত্ত নহয়।” ধনুৰ্দ্ধাৰী বীৰ লক্ষণে এইদৰে কৈ বান্ধুসৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰাত তেওঁৰ সূৰ্য্যবৰ্মণ কবচ লীৰ্ণবিলীৰ্ণ হৈ আকাশৰপৰা খহি পৰা তৰাজালৰ নিচিনাকৈ বৰষুণ ওপৰত পৰিল।

৫৫—৫৭। কবচ স্নলকি পৰাত নাৰাচ অস্ত্ৰৰ প্ৰহাৰত ইন্দ্ৰজিৱৰ সৰ্বশৰীৰ ক্ষত-বিক্ষত হল আৰু তেতিয়া তেওঁৰ শৰীৰে প্ৰভাতকালৰ উদিত সূৰ্য্যৰ সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। তেতিয়া ভীমপৰাক্ৰমশালী ইন্দ্ৰজিৱেও ক্ৰুদ্ধ হৈ হাজৰ হাজৰ শৰবৃষ্টিৰ দ্বাৰা লক্ষণক বিক্ষিপ্ত ধৰিলে। কলত লক্ষণৰ দিব্য কবচ ছিন্ন বিচ্ছিন্ন হল, আৰু উভয়ে আক্ৰমণ আৰু প্ৰতি-আক্ৰমণ কৰি খেদাখেদি কৰিবলৈ ধৰিলে।

৫৮। “উভয়ে নিঃশ্বাস পেলাই তুমুলযুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল, উভয়েৰে শৰীৰ শব্দকৃত আৰু সৰ্ব্বদা কৰিবাণু ত। এইদৰে দুয়োৰে ভিতৰত সুদীৰ্ঘকাললৈ যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে।

৫৯। “দুয়োজন বীৰ মহাত্মা, যুদ্ধবিদ্যাবিশাৰদ, ভীমপৰাশালী; এতেকে প্ৰত্যেকে ক্লেশলাভ কৰিবলৈ যত্নপৰ হৈ ইজনে সিজনক আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৬০। “দুয়োজনৰে শৰীৰ শব্দজালৰ দ্বাৰা আচ্ছন্ন, উভয়েৰে কবচ বিলীৰ্ণ আৰু

খণ্ডিত, প্রত্যেকৰে শৰীৰৰ পৰা নিজৰাৰ পৰা ওলাই অহা পানীৰ স্রোতৰ দৰে বন্ত-
ধাৰা প্ৰবাহিত।

৬১। “উভয়ে ভীষণৰে গৰ্জন কৰি শববৃষ্টি কৰিছে, অনুমান হয় নীলমেঘে
আকাশৰপৰা বৃষ্টিপাত হৈ যেন কৰিব ধৰিছে।

৬২। “হুয়োজন বীৰে সুদীৰ্ঘকাল এইদৰে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ থাকিলেও, যুদ্ধত
কোনোৰে ক্লান্তি অনুভব নকৰিলে আৰু যুঁজৰপৰা বিমুখো নহল।

৬৩। “হুয়োজন বীৰেই অস্ত্ৰবিদ্যাত শ্ৰেষ্ঠ, প্ৰত্যেকে নিজ নিজ অস্ত্ৰকৌশল
দেখুৱাই তল আৰু ওপৰলৈ অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰি শবৰাশিৰ দ্বাৰা অন্তৰীক্ষ আৱৃত কৰি
পেলালে।

৬৪। “অস্ত্ৰনিক্ষেপত কোনো জনে কোনো প্ৰকাৰৰ ভুলভ্ৰান্তি নকৰাকৈ ক্ষিপ্ৰতা
আৰু বিচিত্ৰগতিত সম্যাকৰূপে অস্ত্ৰশিক্ষণ কৰি নব আৰু বান্ধস উভয়ে ঘোৰতৰ
যুদ্ধত সংশ্লিষ্ট হ’ল।

৬৫। “বজ্ৰধ্বনি সদৃশ প্ৰত্যেকৰে ভিন ভিন ভীমদাক্ষিণ্যগোচৰ হোৱাত শুনোতা-
জনৰ হৃৎকম্প উপস্থিত হ’ল।

৬৬। অনুমান হল যেন যুদ্ধোন্মত্ত দুই খণ্ড মেঘেহে ঘোৰতৰ বৰে গৰ্জন
কৰিবলৈ ধৰিছে।

৬৭—৭৩। “সোণৰ পাখী লগোৱা নাৰাচ অস্ত্ৰৰ প্ৰহাৰত উভয়ৰে শৰীৰ ক্ষত
বিক্ষত হোৱাত পৰমশুভসাহে যুঁজত লাগি থাকোতে শক্তিমত্ত হুয়োজন যোদ্ধাৰে
শৰাৰৰ পৰা বন্তপাত হৈ থাকিবলৈ ধৰিলে। আৰু স্বৰ্ণপক্ষ শবসমূহে উভয়ৰে
শৰীৰ বিদীৰ্ণ কৰি তেজেৰে বাঙলী হৈ পৃথিৱী ভেদ কৰি তললৈ যাবলৈ ধৰিলে।
কিছুমান শৰ আকাশলৈ উঠি গৈ তাতে ঘাত প্ৰতিঘাত কৰিবলৈ ধৰিলে, কিছুমান
ভগ্ন আৰু ছিন্নবিচ্ছিন্ন হ’ল। যন্ত্ৰক্ষেত্ৰত দুঠাইত দুকুৰা অগ্নি প্ৰজ্জ্বলিত হলে কুশা-
স্ত্ৰবৰৰ দ্বাৰা যন্ত্ৰস্থল যিদৰে স্তূপীকৃত হয় ঘোৰ বাণবৃষ্টিৰ ফলত বৰক্ষেত্ৰবো
তেনে ৰূপ হ’ল। মহাত্মা হুয়োজনৰে শৰীৰ ক্ষতবিক্ষত হোৱাত উভয়ে পদ্মবিহীন
পুষ্পিত কিংশুক আৰু শাল্মলী বৃক্ষ সদৃশ শোভাযিত হ’ল। এইদৰে ইন্দ্ৰজিৎ আৰু
লক্ষ্মণ উভয়ে জয়াকাঙ্ক্ষী হৈ ঘোৰ শববৃষ্টি কৰি যুঁজত প্ৰবৃত্ত হোৱাত লক্ষ্মণে বাৰণ
পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতক আৰু ইন্দ্ৰজিতে লক্ষ্মণক আক্ৰমণ কৰিলে, কিন্তু কোনোজনে হলে
যুদ্ধত ভাগবি নপৰিল।

৭৪—৭৬। পৰ্বতত গছ গজি উঠিলে যেনেকুপ হয়, শবৰ জ্বলে শৰীৰ
বিক্তি ধৰাত মহাবীৰ্য্যশালী হুয়োজন বীৰেও তদনুৰূপ শোভা ধাৰণ কৰিলে।

শৰবিদ্ধ সমগ্ৰশবীৰ তেজোৰে বাঙলী হৈ উঠাত বীৰযুগল অলম্ব অগ্নিসদৃশ শোভাষিত হ'ল। বহুকালব্যাপী যুদ্ধ কৰি থাকিও কোনোজন বীৰ যুদ্ধবল্লী বিমুখ নহ'ল আৰু কোনোজনে ভ্ৰমো অনুভব নকৰিলে।

৭৭। ঠিক এনে সময়তে যুদ্ধক্ষেত্ৰত অল্লান্ত বীৰ লক্ষ্মণ শাবীৰিক শ্ৰম কৰিও পৰিমাণে লাঘব কৰাৰ উদ্দেশ্যে আৰু তেওঁৰ হিতসাধন কৰিবলৈ বুলি মহাত্মা বিভীষণ যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ ভিতৰতে তেওঁৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টাশীতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

একোনবৰ্ত্তিতম সৰ্গ

লক্ষ্মণ-ইন্দ্ৰজিতৰ তয়াময়া বণ

১—৬। পৰস্পৰ জয়েচ্ছু মন্তমাতন্দসদৃশ নব আৰু বান্ধৱ দুয়োজন বীৰ যুদ্ধত সংশ্লিষ্ট হৈ থকা দেখি বলবান বীৰ বান্ধৱভ্ৰাতা বিভীষণ বৃহৎ ধনু আৰু শৰ হাতত লৈ যুদ্ধৰ গতি পৰ্য্যবেক্ষণ কৰাৰ উদ্দেশ্যে বনক্ষেত্ৰত বৈ থাকিল। পিচত নিজৰ বৃহৎ ধনুত টকাৰ দি বান্ধৱবোৰৰ ওপৰত মহা মহা শৰবোৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। অগ্নিসম শৰসমূহ সুন্দৰৰূপে নিক্ষিপ্ত হোৱাত বজ্জই পৰৱত বিদীৰ্ণ কৰাৰ নিচিনাকৈ শৰৰ জালত বান্ধৱবোৰ বিদীৰ্ণ হবলৈ ধৰিলে। যিবোৰ বান্ধৱবোৰ বিভীষণৰ অনুচৰৰূপে তেওঁৰ লগত আছিল, তেওঁলোকেও শূল, খড়্গ আৰু পট্টিশৰ দ্বাৰা বীৰ বান্ধৱবোৰক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে তেওঁৰ দুৰ্দ্ধৰ অনুচৰ বান্ধৱবৰ্গৰ দ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ বিভীষণে পোৱালি বিলাকৰ মাজত থিয় দি থকা বৃহৎ হস্তীসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে।

৭—২০। ভেতিয়া সময়ৰ মোল বুজা বান্ধৱবীৰ বিভীষণে উদগনি দিয়াৰ উদ্দেশ্যে বান্ধৱ বধাকাঙ্ক্ষী প্ৰধান প্ৰধান বান্ধৱবোৰক উদ্দেশ্য কৰি কলে, “হে বান্ধৱবীৰগণ, বান্ধৱবাজ বান্ধৱৰ একমাত্র আশ্ৰয় স্থল এই ইন্দ্ৰজিত; তাৰ নিপাত হলেই বজ্জাৰ বল শেষ, এতেকে ভোমালোকে বৈ আহা কিয়? পাপাত্মা এই বান্ধৱ নিহত হলে বান্ধৱৰ বাহিৰে তেওঁৰ শেষ বল ধ্বংস হল। বীৰ প্ৰহন্ত, মহাবল

শালী নিকুম্ভ, কুম্ভকৰ্ণ, কুম্ভ, ধূম্রাক্ষ, জম্বুমালী, মহামালী, তীক্ষ্ণবেগ, অশানপ্রভ, সুগুম্ভ, যজ্ঞকোপ, বজ্রদণ্ডে, সংহাদী, বিকট, অবিন্য়, তপন, মন্দ, প্রধাস, প্রধস, প্রজজ্ব, জজ্ব, অগ্নিকেতু, দুৰ্দ্ধৰ্ষ, বাশ্মিকেতু, বিদ্যাজ্জিহ্ব, দ্বিজিহ্ব, সূর্য্যশক্ৰ, অকম্পন, সুপাৰ্শ্ব, চক্ৰমালী, কম্পন, দেবাস্তক, নবাস্তক—এই আটাইবোৰ মহাবলশালী বান্ধস-বীৰ নিহত হৈছে। হে বান্দবগণ তোমালোকে বাহুবলে সাগৰ অতিক্ৰম কৰিছা, এতিয়ন গোম্পদ প্রমাণ জলবাশি হেলাৰঙে পাৰ হবলৈহে বাকী, হেলাৰঙে তাক পাৰ হোৱা কেজনমান মাত্ৰ বান্ধসক তোমালোকে জয় কৰিবলৈ আছে, আন যি সকল বলদৰ্পিত বান্ধস আছিল সিহঁত সকলো নিহত হৈছে। মই ইন্দ্রজিতৰ খুবাক এতেকে জনকবৎ ; ভাতৃপুত্ৰক বধ কৰা মোৰ পক্ষে অনুচিত, তথাপি বামৰ হিতৰ অৰ্থে দয়াৰ ভাব পৰিত্যাগ কৰিও মই তেওঁক বধ কৰিম। ইন্দ্রজিতক বধকৰিবলৈ ওলোৱাত চকুৰ লোৱে মোৰ চকু বান্ধি ধৰিছে, এতেকে মহাবাহু লক্ষ্মণেই তাক বধ কৰিব। হে বান্দবগণ, এতিয়া তোমালোকে একগোট হৈ ইন্দ্রজিতৰ ভৃত্য-বৰ্গক বধ কৰা।” অতি যশস্বী বিভীষণে এইদৰে কোৱাত, বান্দববোৰ হৰ্ষান্বিত হৈ তেওঁলোকৰ নেজৰ আশ্ফালন কৰিবলৈ ধৰিলে। আৰু নানাবিধ হৰ্ষধ্বনি কৰি, মেঘ-দেখি ময়ূৰ পক্ষীয়ে চীৎকাৰ কৰাৰ নিচিনাকৈ তেওঁলোকেও সিংহনাদ কৰিবলৈ ধৰিলে।

২১—২৪। ইতিমধ্যে জাম্ববানেও তেওঁৰ নিজৰ যোদ্ধাগণৰ দ্বাৰা পৰিঘৃণিত হৈ শিল, নখ আৰু দাঁতেৰে বান্ধসবোৰক তাড়না কৰিবলৈ ধৰিলে। জাম্ববানে বান্ধস-সৈন্যক এইদৰে বধ কৰা দেখি মহাবলশালী বান্ধসবোৰে তেওঁক তিবন্ধাৰ কৰি শব, পবন্ত, তীক্ষ্ণ পট্টিশ, যষ্টি, ভোমৰ আৰু আন আন বিবিধ অস্ত্ৰৰদ্বাৰা সমৰ-ক্ষেত্ৰত তেওঁক বিদ্ধ কৰিলে। এনে অবস্থাত বান্দব আৰু বান্ধসবোৰৰ ভিতৰত যুদ্ধ ঘোৰতৰভাৱে চলিবলৈ ধৰিলে আৰু তাহানি কালত ক্ৰুদ্ধ দেৱতা আৰু অম্ব-কুলৰ যুদ্ধত যি ভীষণ শব্দ হৈছিল এই যুদ্ধতো তেনে ভয়ঙ্কৰ শব্দ প্ৰতিধ্বনিত হবলৈ ধৰিলে।

২৫—৩৫। এনে সময়তে মহামনা হনুমান লক্ষ্মণক তেওঁৰ পিঠিৰপৰা নমাই ধৈ পৰ্বতৰ শৃঙ্গ এটা উভালি ললে আৰু হাজাৰ হাজাৰ দুৰ্দ্ধৰ্ষ বান্ধসক ধ্বংস কৰিলে। ইতিমধ্যে পৰবীৰহা বীৰ ইন্দ্রজিতে খুবাকৰ লগত তুমুল সংগ্ৰাম কৰি উঠি পুনঃ লক্ষ্মণৰ গুৰিলৈ খেদি যোৱাত লক্ষ্মণ আৰু বান্ধসৰ ভিতৰত তুমুল যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল। উভয়ে জাকে জাকে শব্দগুটি কৰি পৰস্পৰক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু সময়ত সেই শব্দৰ মাজতে হুয়োজন অন্তৰ্হিত হ'ব ধৰিলে। বৰাকালত যোদ্ধা

হোৱাত চন্দ্ৰ আৰু সূৰ্য্য যিদৰে দৃষ্টিগোচৰ নহয়, লঘুহন্তে ক্ষিপ্ৰগতিত শৰ সন্ধান কৰাৰ কালত শৰ গ্ৰহণ, নিক্ষেপ, ধনুগ্ৰহণ, জ্যোত টান, ধনুত যুষ্টিসংযোগ, লক্ষ্য নিক্ষেপণ ইত্যাদি একোকে নেদেখা হ'ল। শৰৰ জালত আকাশ আচ্ছন্ন হ'ল। ইন্দ্ৰজিৎ অথবা লক্ষণ কোনোজনৰে ৰূপ ভালদৰে প্ৰকাশ নোপোৱা হ'ল। দুয়োজন বীৰে নিজ শক্তিৰ বলত অগ্নিসম তেজস্বী শৰ নিক্ষেপ কৰি থকাৰ কাৰণে যুদ্ধক্ষেত্ৰতে ঘোৰ এক অৱস্থাৰ সৃষ্টি হ'ল। সমগ্ৰ আকাশ শৰজালত আচ্ছন্ন হোৱাত, অন্ধকাৰে আবৃত কৰি ধৰিলে। দিক প্ৰতিদিক সকলোফালে কেৱল শৰজাল; অন্ধকাৰে আবৃত হোৱাত আটাইৰে মনত মহৎ ভয়ৰ সন্ধান হল।

৩৬— ৩৮। ইতিমধ্যে সূৰ্য্য অস্ত যাবলৈ ধৰিলে, চাৰিওফালে কেৱল তেজৰ সোঁততে মহা মহা নদীবোৰ প্ৰবাহিত হবলৈ ধৰিলে। শঙ্খন আদি মাংসাশী পক্ষীবোৰে ভীষণ চীৎকাৰ কৰি চাৰিওফালে ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। বতাহ ববলৈ এৰিলে, আৰু জুইৰ পোহৰো দেখা নোপোৱা হল। মহাবিসকলে জগতৰ হিত হওক বুলি আশীৰ্ব্ৰচন উচ্চাৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে, গন্ধৰ্ব আৰু চাৰণসকল সন্তুষ্ট হৈ তাত উপস্থিত হল।

৩৯--৪৫। ঠিক এনে সময়তে সুমিত্ৰানন্দন লক্ষণে চাৰিপাট শৰবদ্বাৰা ৰাক্ষসপুত্ৰৰ সূৰ্য্যবিভূষিত ক'লা বৰণৰ চাৰিওটা ঘোঁৰাকে বিক্ৰি পেলালে। তাৰ পিচত সোণৰ নিচিনা বৰণৰ সুপত্ৰ সূতীক্ষ্ণ ভল্ল অস্ত্ৰ এপাট কাণৰ গুৰিলৈ টানি যথাসক্তি প্ৰয়োগ কৰি, বিচৰণ কৰি থকা অৱস্থাতে সাৰথিলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। শ্ৰীমান লক্ষণে ধনুত টকাৰে সৈতে ক্ষিপ্ৰগতিত সেই অস্ত্ৰ এৰি দিয়াত অস্ত্ৰই গৈ সাৰথিৰ মুণ্ড ছেদ কৰিলে। ৰথচালক এইদৰে নিহত হোৱাত মহাতেজস্বী মনোমুহুৰীসুতে ৰথচালনৰ কাম নিজে হাতত লৈ ধনু গ্ৰহণ কৰিলে। ইন্দ্ৰজিতে নিজে সাৰথিৰ কাম হাতত লোৱা দেখি সকলো আচৰিত হল। এনে অৱস্থাত ইন্দ্ৰজিৎ যেতিয়া অৰ্ধচালনত ব্যস্ত হৈ আছিল, তেতিয়া ইন্দ্ৰজিতক আৰু যেতিয়া ধনু হাতত লৈ শৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিছিল সেই সময়ত ঘোঁৰাক শৰবিদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। তথাপিহে নিৰ্ভীকচিত্তে সমৰক্ষেত্ৰত বিচৰণ কৰি থকা দেখি লক্ষণে ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে পুনঃ শৰজালবদ্বাৰা তেওঁক বিদ্ধিবলৈ ধৰিলে।

৪৬—৫১। ইপিনে সাৰথি নিহত হোৱা দেখি ইন্দ্ৰজিতৰ যুদ্ধৰ উৎসাহ নোহোৱা হল আৰু তেওঁ বিষন্ন হল। ৰাক্ষস বিষন্ন হোৱা দেখি বান্দবদলপতি-সকলে হৰ্ষান্বিত হৈ লক্ষণক প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া প্ৰমাতী, ৰত্নস, শৰভ আৰু গজমানন এই চাৰিজন বান্দব বীৰে ইন্দ্ৰজিতৰ বীৰত্ব সন্মুখ কৰিব নোৱাৰি ক্ৰতবেগে তেওঁৰ গুৰিলৈ খেদি গল আৰু ভীমবিক্ৰমে ঘোঁৰা চাৰিওটাৰ ওপৰত

জাঁপ দি পৰিল । পৰ্ব্বতপ্ৰমাণ এই চাৰিজন বান্দৰে ঘোঁৰাক আক্ৰমণ কৰাত, সিহঁত প্ৰাণ পৰিত্যাগ কৰি ধৰাশায়ী হ'ল । বীৰ চাৰিজনে ঘোঁৰাক এইদৰে বধ কৰি পুনঃ লক্ষ্মণৰ লগ ললে । ঘোঁৰা আৰু সাৰথি নিহত হোৱাত ইন্দ্ৰজিতে বথৰপৰা নামি লক্ষ্মণৰ ওপৰত শববৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে । অশ্ব নিহত হোৱাত মাটিত থিয় দিও ইন্দ্ৰজিৎ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ থাকাত, মহেশপ্ৰতিম বীৰ লক্ষ্মণে সুতীক্ষ্ণ শবপ্ৰয়োগৰদ্বাৰা ইন্দ্ৰজিতক ব্যৰ্থ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একোননৱতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

নৱতিতম সৰ্গ

ইন্দ্ৰজিত বধ

১-৩ । ঘোঁৰা নিহত হোৱাত মহাতেজস্বী ইন্দ্ৰজিত মাটিতে থিয় দি ভীষণ-ক্ৰুদ্ধ হৈ নিজ তেজোবলে জ্বলি উঠিল । ধনুৰ্দ্ধাৰী ছয়োজন বীৰে পৰস্পৰে পৰস্পৰক বধ কৰাৰ ইচ্ছাতে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হৈ দুটা মন্তমাতঙ্গ সদৃশ হৈ যুঁজিবলৈ ধৰিলে । আনপক্ষে বনবিহাৰী বান্দৰ আৰু বান্ধুসবোৰেও ইদলে সিদলক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে ; কিন্তু কোনোদলে তেওঁলোকৰ নেতাজনক পৰিত্যাগ নকৰিলে ।

৪-৭ । তেতিয়া ইন্দ্ৰজিতে তেওঁৰ বান্ধুসবোৰক প্ৰশংসা বাণীৰদ্বাৰা হৰ্ষান্বিত কৰি হৃষ্টচিত্তে এইদৰে কলে, “হে বান্ধুসবীৰগণ, চাৰিওফালে ঘোৰ অন্ধকাৰে আঙুৰি ধৰিছে । শত্ৰু বা মিত্ৰ কোনেও কাকো চিনি নোপোৱা হৈছে । এতেকে নিৰ্ভীক-চিত্তে তেমালোকে যুদ্ধ কৰি থাকা, যাতে বান্ধুসবোৰ বিমোহিত হৈ থাকে । আন এখন বথ লৈ মই যুদ্ধলৈ উভতি আহিছোঁ । তোমালোকে এনেদৰে কাম কৰি থাকা যাতে মই নগৰত প্ৰৱেশ কৰা কালত মহাবলশালী এই বান্ধুসবোৰ মোৰ লগত যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত নহয় ।”

৮-১০ । বান্ধুসবোৰক এইদৰে কৈ শত্ৰুবিনাশক বাৰণপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতে বান্ধুসবোৰক ছলনা কৰি বথৰ কাৰণে লঙ্কাত প্ৰৱেশ কৰিলে । সুবৰ্ণাভৰণে বিভূষিত বথ সুন্দৰভাৱে সজাই লৈ প্ৰাস, অসি আৰু শৰেৰে ভৰপূৰ কৰি তাত উৎকৃষ্ট অশ্ব সংযোগ কৰিলে । তাৰ পিচত অশ্বপৰিচালনাত সম্পূৰ্ণ অভিজ্ঞ আৰু বিশ্বাসী সাৰথি এজন নিয়োগ কৰি বগদুৰ্জয় ইন্দ্ৰজিতে সেই বথত আৰোহণ কৰিলে ।

১১—১৩। এইদৰে সুসজ্জিত হৈ মন্দোদৰী সূত ইন্দ্রজিত কালৰ প্ৰেৰণাত বান্ধসগণৰদ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ বুদ্ধল ওলাই আহিল। ক্ৰতবেগী অশ্বসংযুক্ত বধত আৰোহণ কৰি অসীম শক্তি লৈ ইন্দ্রজিৎ বিভীষণে সৈতে লক্ষ্মণ থকা ঠাইলৈ ওলাই অহাত লক্ষ্মণ, মহাবীৰ্য্যশালী বান্ধসগণ আৰু বান্ধস বিভীষণ সকলোৱে তেওঁৰ ক্ষিপ্ৰতা দেখি আশ্চৰ্য্যাস্থিত হ'ল।

১৪—১৫। তাৰ পিচত ৰাৱণিয়ে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ শৰবৃষ্টিৰদ্বাৰা অসংখ্য বান্ধসক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ধনু মণ্ডলাকাৰে সজ্জিত কৰি হাতত কৌশল দেখুৱাই অতি ক্ৰতবেগে ভীমবিক্ৰমসম্পন্ন নাৰাচ অস্ত্ৰৰদ্বাৰা বান্ধসবোৰক বধ কৰাত প্ৰকৃতিবৰ্গটো প্ৰজাপতি ব্ৰহ্মাৰ ওচৰ চপাৰ নিচিনাকৈ বান্ধসবোৰেও লক্ষ্মণৰ শৰণ ললে।

১৬। তেতিয়া ৰঘুনন্দন লক্ষ্মণে খঙতে জ্বলি উঠি নিজ হাতৰ ক্ষিপ্ৰতা দেখুৱাই ইন্দ্রজিতৰ ধনু ছেদন কৰিলে।

১৭—২২। লৰালৰিকৈ ইন্দ্রজিতে আন এখন ধনু হাতত লোৱাত লক্ষ্মণে তিনি বাণত তাকে ছেদন কৰিলে। ধনু এইদৰে বিচ্ছিন্ন হোৱাত লক্ষ্মণে পাঁচপাট শৰেৰে ইন্দ্রজিতৰ বুকু ভেদ কৰিলে। লক্ষ্মণৰ বৃহৎ ধনুমুস্তম্ভৰে ইন্দ্রজিতৰ শৰীৰ ভেদ কৰি ৰক্তাক্ত মহাসৰ্পৰ পৃথিৱী ভেদ কৰি তললৈ সোমাই গল। তেতিয়া ছিন্নধনু ইন্দ্রজিতৰ মুখেদি তেজ ওলাবলৈ ধৰাতো শুদৃঢ় জ্যায়ুক্ত আন এখন ধনু হাততলৈ ইন্দ্রদেৱে বৃষ্টিপাত কৰাৰ নিচিনাকৈ ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে ইন্দ্রজিতে লক্ষ্মণৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৩। ইন্দ্রজিতৰ শৰবৃষ্টি প্ৰচণ্ড হলেও অৰিন্দম লক্ষ্মণে অলপো ভীত নহৈ সেই শৰজাল নিবাৰণ কৰিলে।

২৪। সেইসময়ত লক্ষ্মণে ইন্দ্রজিতক যি ৰণকৌশল দেখুৱালে, তাত সকলোৱে আশ্চৰ্য্যাস্থিত নহৈ নোৱাৰিলে।

২৫। তাৰ পিচত এপাট এপাট শৰবৰদ্বাৰা তিনিজন তিনিজনকৈ বান্ধস বধ কৰি লক্ষ্মণে অস্ত্ৰৰ ক্ষিপ্ৰতা দেখুওৱাত, বান্ধসেন্দ্ৰ ইন্দ্রজিতেও তেনেদৰে লক্ষ্মণক তাড়না দিবলৈ ধৰিলে।

২৬। বলবান শত্ৰুবিনাশক শত্ৰু লক্ষ্মণৰ শৰত জৰ্জৰিত হলেও, ইন্দ্রজিতে অবিৰলধাৰাত বহুত শৰ লক্ষ্মণৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৭—৩১। শৰবোৰ লক্ষ্মণৰ গাত পৰাৰ আগতে পৰবীৰহন্তা লক্ষ্মণে তাক্ষ ৰাণৰদ্বাৰা সেইবোৰ ছেদন কৰিলে আৰু তাৰ পিচতে ৰথীপ্ৰবৰ তেওঁ আনন্ত-পৰ্বৰ ভদ্ৰ অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰি সাৰথিৰ মূৰটো কাটি পেলালে। সাৰথি নিহত হোৱাত অশ্ববোৰে অক্লান্তগতিত বথখন মণ্ডলাকাৰত ঘূৰাবলৈ ধৰিলে আৰু তাকে দেখি

সকলো বিন্মিত হল। এনে অৱস্থাব ভিতৰত দৃঢ়বিক্ৰমশালী লক্ষ্মণে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ আতঙ্কৰ সৃষ্টি কৰি ইন্দ্ৰজিতৰ ঘোঁৰাবোৰক বিদ্ধ কৰিলে। তেতিয়া বারণপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতেও লক্ষ্মণৰ আক্ৰমণ সহ্য কৰিব নোৱাৰি দহপাট শৰেৰে লক্ষ্মণক বিদ্ধিলে, কিন্তু ইন্দ্ৰজিতৰ বজ্ৰতুল্য বৎসসৰ্পৰি শৰসমূহ লক্ষ্মণৰ সুবৰ্ণময় কবচ স্পৰ্শ কৰিয়ে বিনষ্ট হল।

৩২। বারণাশ্ৰজ ইন্দ্ৰজিতে লক্ষ্মণৰ কবচ অভেদ্য বুলি জানি সুন্দৰ পাখিলগোৱা তিনিপাট শৰবদাৰা অতি ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে হাতৰ কোঁশল দেখুৱাই তেওঁৰ ললাটপ্ৰদেশ বিদ্ধ কৰিলে।

৩৩। বাণে কপালত বিদ্ধি ধৰাত সমবল্লাঘী ৰঘুনন্দন লক্ষ্মণে ত্ৰিশূলবিশিষ্ট পৰ্বতসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

৩৪—৪০। ৰণক্ষেত্ৰত ৰাক্ষসে বাণ সংযোগ কৰি আক্ৰমণ কৰা দেখি লক্ষ্মণে ধনুত টান দি পাঁচপাট শৰবদাৰা কুণ্ডলশুশোভিত বদন মণ্ডল বিদ্ধি দিলে। এইদৰে লক্ষ্মণ আৰু ইন্দ্ৰজিৎ দুয়োজন মহাবলশালী বীৰে অগ্নিসম শৰবদাৰা ভীমপৰাক্ৰম দেখুৱাই যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। শৰৰ কোবত উভয়ৰে শৰীৰ বস্ত্ৰাক্ত হোৱাত দুয়োজনে পুষ্পিত কিংগুক বৃক্ষসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। জয়ৰ আৰঙ্গ কৰি দুয়োজন ধনুৰ্দ্ধাৰীয়ে তীব্ৰ শৰবদাৰা উভয়ৰে শৰীৰ ভেদ কৰিবলৈ ধৰিলে। ইতি-মধ্যে ৰণকোপে দৃষ্ট ইন্দ্ৰজিতে তিনিপাট শৰবদাৰা বিভীষণৰ মুখ ভেদ কৰিলে। লৌহময় তিনিপাট শৰবদাৰা বিভীষণৰ মুখত আঘাত কৰি এটা এটাকৈ বাম্ৰ-দলপতিসকলক শৰবিদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৪১—৪২। তেতিয়া মহাতেজস্বী বিভীষণে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ গদাৰে দুৰাশ্বা ইন্দ্ৰজিতৰ ঘোঁৰা কেইটা বধ কৰিলে। ঘোঁৰা আৰু সাৰথি উভয়ে নিহত হোৱাত ইন্দ্ৰজিতে ৰথৰপৰা নামি খুৰাকৰ গালৈ শক্তি অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰিলে।

৪৩—৪৬। সেই অস্ত্ৰ নিপতিত হবলৈ ধৰা দেখি সুমিত্ৰানন্দবৰ্দ্ধন লক্ষ্মণে ভীক্ৰ শৰবদাৰা তাক দহখণ্ড কৰি কাটি দিলে। আৰু সেই সময়তে সুদৃঢ় ধনুৰ্দ্ধাৰী বিভীষণেও বজ্ৰসম উগ্ৰ পাঁচপাট শৰ ইন্দ্ৰজিতলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। সোণৰ পাখি লগোৱা শৰে যথাস্থানত ইন্দ্ৰজিতৰ শৰীৰ ভেদ কৰি তেজোৰে বাঙলী হৈ বক্তবৰ্ণ মহোৰগ-সদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। তেতিয়া খুৰাকৰ ওপৰত ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ ৰাক্ষসবোৰৰ অতি উত্তম যমদণ্ড সদৃশ শৰ তুলি ললে।

৪৭। মহাতেজস্বী লক্ষ্মণে ইন্দ্ৰজিতক সেই বৃহৎ শৰ সন্ধান কৰিবলৈ সাজু হোৱা দেখি, ভীম পৰাক্ৰম সম্পন্ন আন এপাত শৰ তেওঁ তুলি ললে।

৪৮—৪৮। এই শৰ অমিতাশ্বা স্বয়ং কুবেৰে স্বপ্নত তেওঁক দান কৰিছিল, ই

হুৰ্জয় আৰু ইন্দ্ৰাদি সুবৰ্ণগণে অস্থি। হুয়োজন বীৰে অৰ্গলসদৃশ শৰীৰ বাহুব দ্বাৰা শৰদ্বয় ধনুত সংযোগ কৰাৰ লগে লগে হুয়োপাট শব্দ ক্ৰোধক পক্ষীৰ দৰে চীৎকাৰ কৰি উঠিল। ধনুত টান দিয়াৰ লগে লগে হুয়োপাট শবেই নিজ ভেজোবলে প্ৰৱলভাৱে জ্বলি উঠিল। অগ্নিসংকপ লৈ উভয়ে আকাশ মার্গলৈ উঠি মুখে মুখে সংশ্লিষ্ট হৈ নিজ শক্তিৰ বসত তললৈ পৰি গ'ল। হুজন যোদ্ধাসংকপ শব্দ হুপাটৰ সংঘৰ্ষত ধূম আৰু স্ফূলিঙ্গযুক্ত উভয়ে দাক্ষণ অগ্নিসদৃশ কপ লৈ জ্বলি উঠিল। এইদৰে দুই মহাগ্ৰহসদৃশ শৰযুগলে পৰস্পৰে পৰস্পৰক আক্ৰমণ কৰি শেহত শত খণ্ড বিভক্ত হৈ মাটিত পৰি গ'ল। শব্দ হুপাত এইদৰে প্ৰতিহত হৈ বৰ্ণক্ষেত্ৰত নিপতিত হোৱা দেখি হুয়োজন বীৰে লাজ পালে আৰু ক্ৰোধতে জ্বলি উঠিল।

৫৫। তেতিয়া ক্ৰুদ্ধ হৈ সৌমিত্ৰিয়ে বাক্য অস্ত্ৰ তুলি ললে আৰু বন্ধৰ থলতে থিয় দি থাকি ইন্দ্ৰজিতে বোদ্ধ অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰি সেই শব্দ প্ৰতিবোধ কৰিলে।

৫৬—৬০। তেতিয়া বৰ্ণহুৰ্জয় বীৰ ইন্দ্ৰজিতে লোকসংহাৰ কৰিবলৈ বুলিহে যেন প্ৰদীপ্ত আগ্নেয় অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰাত বীৰ লক্ষণে সৌৰ্যাস্ত্ৰৰদ্বাৰা তাক নিৰোধ কৰিলে। ইন্দ্ৰজিত তেওঁৰ অস্ত্ৰ এইদৰে নিফল হোৱা দেখি খঙতে জ্বলি উঠিল, আৰু সুতীক্ষ্ণ শত্ৰুবিদাৰক আগুৰি অস্ত্ৰ গ্ৰহণ কৰিলে, সেই অস্ত্ৰৰপৰা কুট, মুদগৰ, শূল, ভূশুণ্ডী, গদা, খড়্গ, পৰশ্বৰ আদি অস্ত্ৰবোৰ নিৰ্গত হবলৈ ধৰিলে। এইবোৰ দেখি লক্ষণে সকলো প্ৰাণীৰ অবাৰণীয়, সৰ্ব অস্ত্ৰবিদাৰক প্ৰদীপ্ত মাহেশ্বৰ অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰি ইন্দ্ৰজিতৰ সেই অস্ত্ৰ ব্যৰ্থ কৰিলে।

৬১—৬৪। এইদৰে হুয়োজন বাদৰ ভিতৰত লোমঃৰ্ষণকৰ তুমুল যুদ্ধ আৰম্ভ হল। আৰু তাকে চাবলৈ গগনস্থিত ভূতগণ লক্ষণৰ চাৰিওফালে উপস্থিত হল। বান্ধস আৰু বান্ধববোৰৰ ভিতৰত ঘোৰতৰ শব্দ হবলৈ ধৰিলে, আৰু আকাশস্থিত প্ৰণীবৰ্গই বিস্মিত হৈ তাকে চাবলৈ ধৰিলে। ঋষিগণ, পিতৃগণ, দেব, গন্ধৰ্ব, গন্ধৰ্ব, উৰগ আদি ইন্দ্ৰপ্ৰমুখ সকলোৱে বৰ্ণক্ষেত্ৰত লক্ষণক বক্ষা কৰি থাকিল। এনেতে বাঘৰাজ লক্ষণে বাৰণপুত্ৰৰ বিনাশৰ অৰ্থে অগ্নিসম তেজস্বী আন এপাট শ্ৰেষ্ঠ শৰতুলি ললে।

৬৫—৭৫। এই শব্দ সুন্দৰ পত্ৰযুক্ত আৰু সুগঠিত, সুবৰ্ণবিভূষিত আৰু শৰীৰাস্ত্ৰকৰ, আনৰ দুৰ্বাবণীয় আৰু বান্ধসগণৰ পক্ষে দুৰ্বিসহ আৰু ভয়াবহ, ইয়াৰ উগ্ৰতা সৰ্পবিষৰৎ আৰু দেবতাবৰ্গৰো সুপূজিত। আগৰ দিনত মহাতেজস্বী ইন্দ্ৰই দেবাসুৰ যুদ্ধত এই অস্ত্ৰৰ সহায়তে দানৱকুলক পৰাজিত কৰিছিল। যুদ্ধত অপৰাজিত নিজ কাৰ্য্যসিদ্ধি-কাৰক শৰশ্ৰেষ্ঠ এই ঐন্দ্ৰাজ্ঞ ধনুত সংযোগ কৰি লক্ষ্মীবান সৌমিত্ৰিয়ে ফৰলৈ ধৰিলে, “হে শৰশ্ৰেষ্ঠ, দশবধনন্দন বাম যদি ধৰ্ম্মাত্মা, সত্যসন্ধ আৰু পুৰুষত্ব বিবৰ্ত্ত অশ্ৰুজি-

দ্বন্দ্বী হয়, তেনেহলে তুমি গৈ বারণপুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতক এতিয়াই বধ কৰাঁ।” এই-দৰে কৈয়েই পৰবাবহা বীৰ লক্ষণে ধনুৰ গুণ কাণৰ গুবিলৈ টানি ইন্দ্ৰজিতৰ উদ্দেশ্যে ঐচ্ছাস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিলে। আক লগে লগে কুণ্ডলবিভূষিত শিবস্ত্ৰাণ-সংযুক্ত ইন্দ্ৰজিতৰ স্মৃশোভন শিৰ বিচ্ছিন্ন হৈ ভূতলশায়ী হল। আক সুবৰ্ণসদৃশ সমুজ্জল সেই শিৰ স্ফুৰণপৰা বিচ্যুত হৈ তেজেৰে বাঙলী হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। কবচধাৰী বারণসুত শিবস্ত্ৰাণে সৈতে মৃত্যাস্থাত পৰি যোৱাত তেওঁৰ হাতৰ শৰাসন সুলকি পৰিল। বুজাসুৰ বধ হোৱাত দেৱতাসকল যিদৰে আনন্দিত হৈছিল এই ৰাক্ষসৰ মৃত্যুতো বিভীষণ আক বান্দবগণে তেনেদৰে হৰ্ষান্বিত হৈ জয়ধ্বনি কৰিলে; আক অন্তৰীক্ষত যিসকল মহাত্মা, ঋষি, গন্ধৰ্ব আক অপ্সৰা আছিল তেওঁলোকৰ ভিতৰতো জয়ধ্বনি উঠিল।

৭৬—৯৪। মহাবীৰ নিপাতিত হোৱা বুলি জানি ৰাক্ষসৰ সেনাদল চাৰিওফালে পলাবলৈ ধৰিলে আক জয়গৰ্বে গৰ্বিত বান্দবসৈন্যই তেওঁলোকক প্ৰহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। বান্দববোৰৰ আক্ৰমণত ৰাক্ষসবোৰে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ এৰি বিতত হৈ লঙ্কাৰ অভিমুখে দৌৰিলে। ৰাক্ষসবোৰে ভয়তে য়েয়ে যিপিনে পালে দৌৰিলে আক সিহঁতৰ পট্টিশ, খড়গ, পৰশ্বধ তাতেই পৰি বল। কিছুমান লঙ্কাত সোমাল, কিছুমানে সমুদ্ৰত জাঁপ দিলে আক কোনোৱে বা পৰ্ব্বতকে আশ্ৰয় কৰিলে, সকলো ভয়তে সন্ত্ৰস্ত হল। ইন্দ্ৰজিৎ হত হৈ বণভূমিত নিপাতিত হোৱাত হাজাৰ হাজাৰ ৰাক্ষসৰ কোনোটোকে তাত দেখা পাবলৈ নোহোৱা হল। সূৰ্য্য অস্ত গলে, যিদৰে সূৰ্য্যৰ বশ্মিৰ অৱণে চিহ্ন নাথাকে, সেইদৰে ইন্দ্ৰজিৎ নিপাতিত হোৱাৰ লগে লগে ৰাক্ষসবোৰো তাৰ পৰা পলাই কাৎ মাৰিলে। গতপ্ৰাণ ইন্দ্ৰজিতে, বশ্মিহীন সূৰ্য্য অথবা নিৰ্বাপিত অগ্নিসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। বারণসুত ইন্দ্ৰজিৎ নিহত হোৱাত পৃথিবী বহুদিন বোগাক্ৰান্ত হৈ থাকি শত্ৰুৰ নিধনৰ লগে লগে বোগমুক্ত হৈ হৰ্ষান্বিত হল। আক পাপবৰ্ম্মা ইন্দ্ৰজিতৰ নিধনত ভগবান ইন্দ্ৰকে আদি কৰি সকলো মহৰ্ষিগণ প্ৰহুট্ট হল। আকাশত ছন্দুভি বাজি উঠিল, গন্ধৰ্ব, অপ্সৰা আক মহাআসকলে নাচি নাচি পুষ্পবৃষ্টি কৰাত তাত অদ্ভুত এক দৃশ্যৰ সমাবেশ হল। ক্ৰূৰকৰ্ম্মা সেই ৰাক্ষসৰ মৃত্যুত স্থল ধূলিশূন্য হল, পানী নিৰ্ম্মল হল আক আকাশত দেৱদানবসকল হৰ্ষান্বিত হৈ ওলাই আছিল। দেবতা, দানৱ আক গন্ধৰ্বসকলে এক গোট হৈ কবলৈ ধৰিলে, “জগন্ত উৎপীড়নশূন্য হল, পাপ দূৰ হল, এতিয়া ব্ৰাহ্মণসকলে সুখেৰে বিচৰণ কৰি ফুৰক।”

৯৯—১০৪। অশ্ৰুতিদ্বন্দ্বী যোদ্ধা ইন্দ্ৰজিৎ নিহত হোৱা দেখি বান্দবদলপতিসকলে আনন্দতে লক্ষণক অভিনন্দন জনালে আক বিভীষণ, হনুমান, জাম্ববান আদি নেতাবোৰে অভিনন্দন জনোৱাৰ লগে লগে তেওঁক স্তুতি কৰিলে। আনন্দতে বান্দব

বোৰে কিৰিল পাৰিলে, কোনোৱে জঁপিয়ালে, কোনোৱে গজ্জিবলৈ ধৰিলে; আৰু এই আনন্দৰ স্ফুৰণতে সকলোৱে লক্ষণক পেটি ধৰিলে। কিছুমানে লাঙ্গুল জোকাৰিলে, কিছুমানে তাৰে কোবাই শব্দ কৰিলে, আৰু লক্ষণক শুনাই শুনাই “জয় লক্ষণ,” “জয় লক্ষণ” বুলি শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। সকলোৱে হৰ্ষাষিত হৈ পৰস্পৰে পৰস্পৰক আলিঙ্গন কৰিলে, আৰু লক্ষণক এগৰাকী বৰেঙৰ সোঁৱৰণী গুণ-কীৰ্ত্তন কৰিবলৈ ধৰিলে। ইন্দ্রশত্ৰুবধৰ কথা শুনি লক্ষণৰ পৰমশুভদ দেৱতাবৰ্গই তেওঁৰ সত্ৰুৰ এই কাৰ্য্যত হৰ্ষাষিত হৈ পৰা আনন্দ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত নৱতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

একনৱতিতম সৰ্গ

ইন্দ্রজিৎৰ বধত বামৰ আনন্দ আৰু স্মৰণ। চিকিৎসাত সকলো বোগমুক্ত

১—১৯। সৰ্ববিশদীৰ বক্তাক্ত হলেও যুদ্ধত শত্ৰুবিজেতা ইন্দ্রজিৎক বধ কৰিব পাৰি শুভলক্ষণ লক্ষণ হৰ্ষাষিত হৈছিল। তাৰপিচত মহাতেজস্বী লক্ষণে জাহ্নবান, হনুমান আৰু আন আন বান্দৰগণে সৈতে বিভীষণ আৰু হনুমানক আশ্ৰয় কৰি বাম আৰু সূত্ৰীৰ থকা ঠাইলৈ আহিল। তালৈ আহা বামণে ইন্দ্রৰ ওচৰত থিয় দি থকাৰ নিচিনাকৈ সূমিত্ৰানন্দন লক্ষণে বামক প্ৰদক্ষিণ কৰি আৰু অভিবাদন জনাই তেওঁৰ ওচৰত থিয় দিলে। তেওঁৰ মুখৰ ছবিপৰাই ইন্দ্রজিৎ বধৰ বাতৰি প্ৰকাশ পালেও মহাত্মা বামৰ ওচৰলৈ আহি সংক্ষেপতে সেই বাতৰিটো জ্ঞাপন কৰিলে। তাৰ পিচত হঠাৎতে বিভীষণে মহাত্মা লক্ষণে কিদৰে ইন্দ্রজিৎৰ শিৰচ্ছেদন কৰিছিল সেই বিবৰণটো বামক জনালে। মহাবীৰ্য্যবান বামে ইন্দ্রজিৎ বধৰ বাতৰিটো পাইয়েই অতুল আনন্দ লাভ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “সাধু, লক্ষণ, সাধু, মই তোমাৰ ওপৰত সন্তুষ্ট হৈছোঁ, অতি দ্ৰুতৰ কাম এটা তুমি সম্পন্ন কৰিলা, বান্ধুপুত্ৰৰ বিনাশৰ লগে লগে আমি এই যুদ্ধত জয়ী হৈছোঁ বুলি ধৰি লোৱা।” তাৰ পিচত কীৰ্ত্তিবৰ্দ্ধন লক্ষণৰ শিৰোভাণ কৰি, বহিবলৈ লাজ কৰিলেও বামে চেনেহতে তেওঁক জোৰ কৰি কোলাত বহুৱাই ললে। লাজতে কোচমোচ খাই কোলাত বহি থকা কালৰ ভিতৰতে আলিঙ্গন কৰি বামে বাৰে বাৰে তেওঁৰ মুখৰ পিনে চাবলৈ ধৰিলে। তেওঁ দেখিলে

লক্ষ্মণ শেলবিদ্ধ, এতেকে শাবীৰিক দুখতে অভিভূত হৈ বাৰে বাৰে দীঘল দীঘলকৈ উশাহ লৈ আছে। এনে অৱস্থাৰ ভিতৰতে বাৰে বাৰে শিৰোস্ত্ৰাণ কৰি ক্ষতস্থান-বোৰৰ ওপৰত হাত বুলাই আশ্বাসবাণীৰে তেওঁক কবলৈ ধৰিলে, “লক্ষ্মণ, তোমাৰ এই দুৰ্দ্ধৰ কামবদ্দাৰা পৰম কল্যাণকৰ এটা কাম সাধিলা। পুত্ৰ নিহত হোৱাত বাৰণো নিহত হৈছে বুলি মই অনুমান কৰিছোঁ। হে বীৰ, সেই শত্ৰু নিহত হোৱাত মই জয়লাভ কৰিছোঁ বুলি ধৰি লৈছোঁ। ভাগ্যক্ৰমে তোমাৰ পৰাক্ৰমতে দুৰ্বাছা সেই বাৰণব দক্ষিণ ৰাহু ছিন্ন হল; কিয়নো সিয়ে আছিল তাৰ একমাত্ৰ আশ্ৰয়স্থল। হনুমান আৰু বিভীষণেও এই যুদ্ধত নিশ্চয় বৰ ডাঙৰ কামকে কৰিলে। আজি তিনি দিন আৰু তিনি ৰাতি যুদ্ধ কৰাৰ পিচত এই বীৰ নিপাতিত হোৱাত মই এতিয়া শত্ৰুশূন্য হোৱা। এতিয়া বাৰণে তেওঁৰ পুত্ৰৰ নধন বাতৰি পাই নিশ্চয় দিপুল এটা সৈন্তবাহিনী লৈ যুদ্ধলৈ ওলাই আহিব। পুত্ৰবধ শোকে সন্তপ্ত ৰাক্ষসাদিও ওলাই আহিলে, মোৰ সৈন্যদল লগত লৈ দুৰ্জয় সেই বাৰণক মই বধ কৰিম। হে লক্ষ্মণ! ইন্দুজিতক বধ কবিতুমি মোৰ নাথস্বৰূপ হল; সীতা আৰু পৃথিৱী এতিয়া মোৰ পক্ষে দুস্প্ৰাপ্য নহব।

২০—২৭। ভায়েকক এইদৰে আশ্বস্ত কৰি পুনঃ আলিঙ্গন কৰি ছুটিচিন্তে সুষেণক সন্মোদন কৰি কলে, “সু্ষেণ, মহাপ্ৰাজ্ঞ মিত্ৰবৎসল সুমিত্ৰানন্দন শেলমুক্ত হৈ যাতে সুস্থ হয় তুমি তেনে কৰাঁ। আৰু ঋক্ষবান্দৰৰ যিসকল ক্ৰমযোদ্ধা বীৰ আৰু আন আন বান্দৰ শেলবিদ্ধ আৰু ক্ষতযুক্ত হৈ আছে তেওঁলোককো শেলমুক্ত কৰি সুস্থ কৰাঁ।” ৰামে এইদৰে আদেশ দিয়াত বান্দবধৰপতি মহাত্মা সু্ষেণে লক্ষ্মণৰ নাকত মহৌষধ প্ৰয়োগ কৰিলে। ঔষধৰ ঘ্ৰাণ পায়ৈ লক্ষ্মণে শেলমুক্ত হৈ সকলো জ্বালাযজ্ঞগৰপৰা মুক্তি পালে। তাৰ পিচত ৰামৰ আজ্ঞামতে সু্ষেণে বিভীষণ প্ৰমুখ আন আন সুহৃদ্বৰ্গৰো চিকিৎসা কৰিলে। চিকিৎসাৰ পিচত সকলোৱে শেলমুক্ত হৈ প্ৰকৃতিস্থ হল; শৰীৰৰ সকলো ক্লান্তিৰপৰা অব্যাহতি পাই লক্ষ্মণ পৰম আনন্দিত হল।

২৮—২৯। আৰোগ্য লাভ কৰি লক্ষ্মণ সুস্থ হোৱা দেখি, ৰাম বান্দবধিপতি সুগ্ৰীৱ, বিভীষণ, আৰু বীৰ্যবান ঋক্ষপতি জাম্ববান আৰু সৈন্তগণে সুদীৰ্ঘ কাললৈ আনন্দোৎসব কৰবলৈ ধৰিলে। দশবধনন্দন মহাত্মা ৰামচন্দ্ৰই লক্ষ্মণৰ গুৰুৰ এই কামৰ প্ৰশংসা কৰিলে আৰু বান্দবাজকে আদি কৰি সকলো ইন্দুজিতৰ বধৰ বাতৰিত পৰম হৰ্ষাধিত হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একনৱতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বিৰাতিতম সৰ্গ

বাৰণৰ ক্ৰোধ, সীতাবধৰ কল্পনা; মন্ত্ৰীৰ বাক্যত নিবৃত্তি

১—১৫। তাৰ পিচত বাৰণৰ মন্ত্ৰীবৰ্গই ইল্লজিত নিহত হোৱা শুনি, ঘটনাটো ভালদৰে জানি লৈ লবালবিধে বাৰণৰ ওচৰত বথাটো এইদৰে জ্ঞপন কৰিলে, “হে মহাবাজ, আমাৰ সকলোৰে কূচৰ আগতে মহাত্ম্যতিসম্পন্ন আপোনাৰ পুত্ৰক বিভীষণৰ সহায় লৈ লক্ষ্মণে বধ কৰিলে। যুদ্ধত অপৰাজেয় দেৱতাসকলৰ বজা ইল্লৰো বিৰূপে আপোনাৰ বীৰপুত্ৰ অপৰপক্ষীয় বীৰ লক্ষ্মণৰ হাতত যুদ্ধত নিহত হল। শৰযুদ্ধত লক্ষ্মণৰ মনস্তৃষ্টি সাধন কৰি আপোনাৰ পুত্ৰই বীৰ লোকৰ প্ৰাপ্য উত্তম স্থান অধিকাৰ কৰিছে।” পুত্ৰনিধনৰূপ অতি ভয়ঙ্কৰ দাবণ সেই বাতৰিটো শুনি, বজা মোহাচ্ছন্ন হৈ মুচ্ছিত হল। বহুত পিচত সংজ্ঞা লাভ কৰি ৰাক্ষসপুঞ্জৰ বাৰণে পুত্ৰৰ শোকতে বিকলেন্দ্ৰিয় হৈ দীনভাৱে এইদৰে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে, “হা ৰাক্ষস-সেনা-প্ৰধান মহাবলশালী মোৰ পুত্ৰ, তুমি ইল্লকো জয় কৰি শেহত লক্ষ্মণৰ হাতত পৰাজিত হব পাৰিলা। বেনেকৈ? মই জানো তুমি ক্ৰুদ্ধ হলে অকল শববদ্বাৰা, সৰ্বসংহাবক কাল আৰু তাৰ অধিষ্ঠাতৃদেৱতা অন্তৰ্ভুক্তকো বিনাশ কৰিব পাৰা। আৰু মন্দৰ পৰ্বতৰ শৃঙ্গকো বিদীৰ্ণ কৰিব পাৰা, লক্ষ্মণৰতো কথাই নাই। এতেকে বুজিলো যমৰাজ মোতকৈ বহুত বেচি ক্ষমতা-সম্পন্ন, কিয়নো হে মহাবাহু, অকল তেওঁৰ নিৰ্দেশমতেই তুমি আজি কালধৰ্ম্মৰ বশবৰ্ত্তী হলা। এতেকে দেৱতাসকলৰ ভিতৰতো প্ৰচলিত ধৰ্ম্ম অনুসৰি, তুমিও স্বামীৰ অৰ্থে যুদ্ধ কৰি প্ৰাণ এৰাজনৰ নিচিনাকৈ স্বৰ্গধাম লাভ কৰিবা। ইল্লজিৎ নিহত হোৱা দেখি দেৱগণ, লোকপালসকল আৰু মহৰ্ষিগণ সকলোৱে নিৰ্ভয়ে পৰম সুখে শুব পাৰিব। অকল ইল্লজিত নোহোৱাৰ কাৰণে, এই ত্ৰিভুবন, আৰু অৰণ্যবিলাকেৰে সৈতে সমগ্ৰ পৃথিৱী মোৰ মানত শূন্য যেন লাগিছে। গিৰিগহ্বৰত মাইকী হাতীৰ কৰুণ বিননিৰ দৰে মোৰ এই অন্তঃপুৰৰ ৰাক্ষসকন্যাসকলৰ কৰুণ-বোদন-ধ্বনি মই শুনিবলৈ পাম। হে পৰম্পৰ, এই লক্ষা, তাৰ যৌৱাজ্য, ৰাক্ষস-বৃন্দ আৰু তোমাৰ মাতৃ, ভাৰ্য্যাসকল আৰু আমাক সকলোকে এৰি তুমি কলৈ গলা? হে বীৰপুত্ৰ, মই যমালয়লৈ গলে মোৰ প্ৰেতকাৰ্য্য কৰিব লাগিছিল তুমি; এতিয়া তাৰ স্থলত ঘটনা বিপৰীত হৈ হল। হে পুত্ৰ, স্ত্ৰীৰ, লক্ষ্মণ আৰু ৰাক্ষস

এতিয়াও জীৱিত ; সেইত মোৰ গেল-স্বৰূপ ; সেই গেল নোতোলাকৈ আমাক এৰি তুমি কলৈ গলা ?”

১৬—২৪। এইদৰে বিলাপ কৰি থাকোঁতে, পুতেকৰ মৃত্যুকে ভাবি বান্ধুসাধিপতি বারণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল। বারণ স্বভাৱতে বোপন-স্বভাৱৰ ; তাতে পুত্ৰ-শোকৰূপ মানসিক পীড়াই, ত্ৰীক্ষকালত প্ৰদীপ্ত সূৰ্য্যৰ বশ্মি বঢ়াই তোলাৰ নিচিনাকৈ, তেওঁৰ ক্ৰোধাধীন আৰু জ্বলাই তুলিলে। খঙতে মূৰ মেলি হামি মাৰোঁতে তেওঁৰ মুখৰ ভিতৰৰপৰা তাহানি কালৰ বজ্জাতুৰৰ মুখৰপৰা ওলোৱা অগ্নিসদৃশ ধূম-মিশ্ৰিত অগ্নি ওলাই আহিল। এইদৰে গোবসন্তপু হৈ খঙৰ জ্বলতে মনতে ভাবিচিন্তি চাই বৈদেহীক ধৰি কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিলে। বারণৰ চকু এনেয়ে ওঙা, তাতে ক্ৰোধাগ্নিতে জ্বলি উঠি ঘোৰমূৰ্ত্তি চকুযুৰিয়ে আৰু অধিক বক্তবৰ্ণ ধাৰণ কৰিলে। বারণ স্বাভাৱিক ঘোৰমূৰ্ত্তিয়ে খঙৰ জ্বলত আৰু উগ্ৰ ৰূপ ধাৰণ কৰাত ক্ৰুদ্ধ ৰূপৰ মূৰ্ত্তিৰ সদৃশ শোভাযিত হল। জ্বলি থকা চাকিৰপৰা অগ্নিমিশ্ৰিত তেলৰ টোপা যিদৰে নপতিত হয়, ক্ৰোধপূৰ্ণ তেওঁৰ নেত্ৰযুগলৰপৰাও তেনেদৰে অশ্রুবিन्दু পৰিবলৈ ধৰিলে। দাঁত কামুৰিবলৈ ধৰাত, দানৱসকলে সৈতে সৰ্পবজ্জযুক্ত মন্দৰ পৰ্বতৰূপ যন্ত্ৰৰ সহায়ত ক্ষীৰ সমুদ্ৰ মন্থন কৰোঁতে যেনে শব্দ হৈছিল, তেনে শব্দ শুনা গল। বারণে চৰাচৰ ভক্ষণেচ্ছ কৃতান্তসদৃশ ৰূপ ধাৰণ কৰি, যিপিনেই লক্ষ্য কৰিছিল, সেইফালে যি যি বান্ধুস আছিল সকলোৱে লবচৰ নকৰাকৈ স্তম্ভিত হৈ তাতেই থৈ থাকিছিল। এনে অৱস্থাৰ ভিতৰত পৰম ক্ৰুদ্ধ হৈ বান্ধুস-বোৰৰ ভিতৰত পুনঃ যুদ্ধৰ উদ্যম জগাই তুলিবলৈ তেওঁ কবলৈ ধৰিলে।

২৬—২৮। “বহু হাজাৰ বছৰ উগ্ৰ তপস্যা কৰি, তপস্যাব সমাপ্তিৰ লগে লগে ভগবান ব্ৰহ্মাক সন্তুষ্ট কৰিছোঁ। তেওঁৰ অনুগ্ৰহত সেই তপস্যাৰ ফল স্বৰূপে বৰ দান লাভ কৰোঁ। যে অশ্বৰ বা দেৱতাৰপৰা কোনোকালে মোৰ কোনো ভয়ৰ কাৰণ হ'ব নোৱাৰে। ব্ৰহ্মাই আদিত্যসম প্ৰভাষিত যি কবচ দিছিল, দেৱাসুৰ সংগ্ৰামত ৰক্ষণ প্ৰহাৰতো সেই কবচ ছিন্ন নহল।

২৯—৩১। “সেই কবচ পৰিধান কৰি বথাৰোহণ কৰি যুদ্ধলৈ ওলাই গলে, কাৰ সাধ্য মোৰ সম্মুখীন হ'ব পাৰে? স্বয়ং পুৰন্দৰবোৰে তেনে সাধ্য নাই। হে বান্ধুসগণ, দেৱাসুৰৰ যুদ্ধত ব্ৰহ্মাদেৱ প্ৰসন্ন হৈ শৰে সৈতে যি ধনু মোক দান কৰিছিল, আজি শত শত মাজলিক বাদ্যযন্ত্ৰ ধ্বনি কৰি যুদ্ধত বাম-লক্ষণৰ বধৰ বাবে সেই ধনু উলিয়াই আন।”

৩২---৩৬। এইদৰে কৈ পুত্ৰশোকে সন্তপ্ত ক্ৰোধমতি বারণে পুনঃ ক্ৰোধাঘিত

হৈ মনতে ভাবিচিন্তি সীতাক বধ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। তাৰ পিচত ঘোৰমূৰ্ত্তি ক্ৰুৰমনা তাত্ৰচক্ষুবিশিষ্ট বাৰণে দীনভাৱে মাত শুকাই ক্ৰীণাই যোৱা বান্ধুসৰোবক সম্বোধন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “মোৰ পুত্ৰধনে বান্ধুসৰোবক প্ৰবঞ্চনা কৰিবলৈ সীতাৰ নিচিনা ৰূপ দেখুৱাই কিবা এটাক বধ কৰি সীতাক বধ কৰা যেন দেখুৱাইছিল। কিন্তু আজি তাকেই সত্যত পৰিণত কৰি মোৰ প্ৰিয় কাৰ্য্য সাধন কৰিম। কুলান্ধাৰ ক্ষত্ৰিয় এজনৰ অনুগামিনী সেই সীতাকে মই বধ কৰিম।” মন্ত্ৰীবৰ্গক এইদৰে কৈ বাৰণে ততালিকে খড়্গ এখন হাতত ললে।

৩৬---৩৭। তাৰ পিচত সৰ্ব্বগুণসম্পন্ন দিমলাকাশসদৃশ সুনিৰ্ম্মল খড়্গখন হাতত লৈ তেওঁৰ ভাৰ্য্যা আৰু মন্ত্ৰীবৰ্গদ্বাৰা পৰিৱৃত হৈ জাঁপ দি ওলাই আহিল; আৰু শোকাভূত অৱস্থাত ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ মৈথিলী থকা ঠাইলৈ গতি কৰিলে।

৩৮—৪০। বান্ধুস বাৰণ এইদৰে ক্ৰুদ্ধ হৈ যাবলৈ ধৰা দেখি লগত যোৱা বান্ধুসৰোবে আনন্দতে ইজনে সিজনক আলিঙ্গন কৰি উচ্চস্বৰে সিংহনাদ কৰি কোৱাকুই কৰিবলৈ ধৰিলে; “বাৰণ ৰজাৰ এই মূৰ্ত্তি দেখি ভায়েক-ককায়েক বাম-লক্ষ্মণ নিশ্চয় আতঙ্কিত হব। এই ৰজাই ক্ৰুদ্ধ হৈ চাৰিজন লোকপালকে পৰাজিত কৰিছে আৰু যুদ্ধত আন আন বহুত শত্ৰু বধ কৰিছে। তিনিও লোকৰ বত্ন সংগ্ৰহ কৰি আনি ৰজা বাৰণে সেইবোৰ ভোগ কৰি আছে। বল আৰু বিক্ৰমত এওঁৰ তুল্য আন কোনো নাই।”

৪১---৪৫। মন্ত্ৰীবৰ্গই এইদৰে কোৱামেলা কৰি থকাৰ ভিতৰতে বাৰণ ক্ৰোধতে অধীৰ হৈ অশোকবনত থকা বৈদেহীৰ ওচৰলৈ খেদি গল। সেই সময়ত হিতবুদ্ধিসম্পন্ন সুহৃদবৰ্গই বাধা দিয়া সত্ত্বেও, আকাশত কুজাদিগ্ৰহে বোহিণী নক্ষত্ৰৰ প্ৰতি ধাবমান হোৱাৰ নিচিনাক বাৰণ ক্ৰুদ্ধ হৈ বৈদেহীৰ প্ৰতি ধাবমান হল। ইমান দিনে সৰ্ব্বপাপশূন্য বৈদেহীক বান্ধুসৰোবে ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰি আছিল, এনে অবস্থাৰ ভিতৰত থাকি খড়্গধাৰী ক্ৰুদ্ধ বাৰণক তেওঁৰ সুহৃদবৰ্গই বাধা দিয়া সত্ত্বেও নিবৃত্ত নোহোৱা দেখি সীতাই ছুৰিত হৈ বিলাপ কৰি কৰি কবলৈ ধৰিলে, “এই বান্ধুস ক্ৰুদ্ধ হৈ নিজে মোৰ ওচৰলৈ যিদৰে আহিছে, অনুমান হয় মোৰ নাথ বৰ্ত্তমান থকাতো দুৰ্গতিয়ে অনাথাবৎ মোক বধ কৰিব।

৪৬—৫৬। “মই স্বামীৰ অনুব্ৰতা হৈ থকা বুলি জানিও বহুতবাৰ মোৰ ভাৰ্য্যা হোৱা বুলি অনুপ্ৰেৰণা দিয়ে, কিন্তু সেই সকলো প্ৰত্যাখ্যান কৰি আছোঁ। গতিকে বাৰে বাৰে মই সম্মতি নিদিয়াত সি এতিয়া নিৰাশ হৈ ক্ৰোধ আৰু মোহাভিভূত হৈ মোক বধ কৰিবলৈ উদ্যত হৈছে। অথবা এনেও হব পাৰে যে অকল

মোবে কাৰণে নৰদ্বাষ্য সেই ভ্ৰাতৃযুগল, অনাৰ্য্য এই বান্ধুসৰ হাতত যুদ্ধত নিহত হৈছে। বান্ধুসবোৰৰ ভয়ঙ্কৰ সিংহনাদ শুনিবলৈ পাইছোঁ আৰু বহুতে হুটুচিহ্নে মনৰ সুখে ইয়াত চিঞৰ-বাখৰ কৰাও দেখিছোঁ। ধিক্ মোক; অকল মোবে কাৰণে এই ৰাজপুত্ৰ দুজনৰ বিনাশ ঘটিবলৈ পালে। অথবা এনেও হ'ব পাৰে যে ৰাম-লক্ষ্মণক বধ কৰিব নোৱাৰি কদমুৰ্ত্তি পাপমতি এই ৰাক্ষসে পুত্ৰশোকতে মোক বধ কৰিব। হনুমানে সেই সময়ত মোক যি কৈছিল মোৰ ক্ষুদ্ৰবুদ্ধিৰ কাৰণে সেই সময়ত তেনেদৰে কাম নকৰিলোঁ। যদি মই তেওঁৰ পিঠিত উঠি তেতিয়াই গলো-হেঁতেন তেনেহলে ইমান দুখকষ্ট কৰি মোৰ উদ্ধাৰ কৰাৰ কথাও নুঠিলহেঁতেন, আৰু মই মোৰ স্বামীৰ কোলাতে থাকি আজি এইদৰে অনুতপ্তা হ'ব নালাগিলহেঁতেন। দেৱী কৌশল্যাঈ যেতিয়া শুনিব যে তেওঁৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ যুদ্ধত নিহত হৈছে, তেতিয়া তেওঁৰ অহুৰ বিদীৰ্ণ হ'ব। পুত্ৰৰ নিধন বাতৰি শুনি অচেতন হৈও শ্ৰাদ্ধকাৰ্য্য সম্পন্ন কৰাৰ সময়ত দেৱী কৌশল্যাঈ মহাত্মা ৰামৰ জন্ম, বাল্য, যৌৱন তেওঁৰ ৰূপ আৰু তেওঁৰ কৰ্ম ধৰ্ম্মকাৰ্য্যসমূহৰ কথা মনত পেলাই শোকতে হয় অগ্নিত, নহয় জলত প্ৰবেশ কৰি প্ৰাণ ত্যাগ কৰিব। অসতী, কুঁজী পাপমতি সেই মন্ত্ৰৰাক দিক, অকল তাইৰে কাৰণে কৌশল্যাদেৱীয়ে এই শোক পাব লগা হৈছে।”

৫৭ - ৬৩। চল্ল নথকা কালত পাপগ্ৰহগ্ৰস্তা ৰোহিণীনক্ষত্ৰসদৃশ সীতাদেৱীয়ে অতি দুখ লগা অৱস্থাত পৰি বিলাপ কৰি থকা দেখি, শুদ্ধস্বভাৱসম্পন্ন সুপাৰ্শ্ব নামে *মেধাৱী মন্ত্ৰী জনে আন আন মন্ত্ৰীবৰ্গেৰে সৈতে ৰাক্ষস প্ৰধান ৰাৱণক বাধা দি কবলৈ ধৰিলে, ‘হে দশশ্ৰীৱ, আপুনি সাক্ষাৎ বৈপ্ৰবৰ্ণৰ অনুজ হৈ ধৰ্ম্ম পৰিত্যাগ কৰি ক্ৰোধতে বৈদেহীক বধ কৰিবলৈ ওলাইছে কিয়? হে ৰাক্ষসৰাজ, আপুনি বেদাধ্যয়নৰ পিচত স্নাতক ব্ৰত সমাপণ কৰি স্বকৰ্ম্মত নিৰত হৈ আছে; এতেকে হে বীৰ, জীবধ কৰিবলৈ আপুনি মন কৰিছে কিয়? হে পাৰ্শ্ব, যেতিয়ালৈ ৰাম নিহত নহয় তেতিয়ালৈ আপুনি ৰূপসম্পন্ন মৈথিলীৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি থাকক। বৰ্ষমানে আৰ্মিক সকলোকে লগত লৈ ৰামৰ ওপৰত সেই ক্ৰোধ এৰি দিয়ক। আজি কৃষ্ণাচতুৰ্দশী, এই দিনতে যুদ্ধৰ উদ্যোগ কৰি, সৈন্যগণবহাৰা পৰিবৃত্ত জয়ৰ কাৰণে অমাবস্যাৰ দিনা গ্ৰহস্থান কৰক। আপুনি বীৰ, ধীশক্তিৰ সম্পন্ন আৰু বধী,

*টীকাৰ গোবিন্দৰাজৰ মতে, পূৰ্ণিমাৰ দিনা ৰামৰ সুবেল পৰ্বত আৰোহণ, কৃষ্ণপ্ৰতিপদত যুদ্ধাৰম্ভ, দ্বিতীয়াত ধৃত্ৰাক্ষ বধ, তৃতীয়াত বজ্ৰদণ্ডে, চৰ্দীত অকম্পন, ৫মীত গ্ৰহস্ত, ষষ্ঠীত ৰাৱণৰ পৰাজয় আৰু মুকুটভঙ্গ, সপ্তমীত কুন্তকৰ্ণ, অষ্টমীত অতিকায়, নৱমীত ইন্দ্ৰজিতৰ লগত যুদ্ধ আৰু কুন্ত-নিকুন্ত বধ, দশমীত মৰুৰাক্ষ বধ, একাদশী, দ্বাদশী ত্ৰয়োদশীত ইন্দ্ৰজিতৰ লগত যুদ্ধ আৰু বধ।

এতেকে খড়্গ হাতত লৈ উৎকৃষ্ট বধত আৰোহণ কৰি যাওক। তাৰ পিচত ভীম-পৰাক্ৰমশীল সেই দাশবণিক বধ কৰি মৈথিলীক লাভ কৰক।’

৬৪। ছৰাছা সেই বাৰণে শূৰ্যদ মঞ্জীৰ্গৰ অনুবোধ স্বীয়যুক্ত বুলি জ্ঞান কৰি তাকে মানি ললে আৰু প্ৰাসাদলৈ গৈ শূৰ্যদৰ্গৰদ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ পুনঃ সভাগৃহলৈ আহিল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্বি-নব্বতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

ত্ৰি-নব্বতিতম সৰ্গ

বায়ব হাতত বিপুল বান্ধস সৈন্যৰ নিধন

১। বজা পৰমভূষিত হৈ স্নানবদনে সভাগৃহত প্ৰৱেশ কৰি শ্ৰেষ্ঠ আসনত বহিল আৰু ক্ৰুদ্ধ সিংহসদৃশ দীৰ্ঘনিঃশ্বাস পেলাবলৈ ধৰিলে।

২—৫। তাৰ পিচত মহাবলশালী পুৰাণোক্তৰ বজাই হাত ঘোৰ কৰি তেওঁৰ সেনাপতিসকলক কবলৈ ধৰিলে, “হে সেনাধ্যক্ষগণ, তোমালোকে হাতী, ঘোঁৰা, বধ আদিৰদ্বাৰা সুশোভিত হৈ যুদ্ধলৈ যাত্ৰা কৰা। বৰ্ষাকালত মেঘে বৃষ্টিপাত কৰাৰ নিচিনাকৈ অকল বামকে বেঢ়ি ধৰি শৰবৃষ্টিৰদ্বাৰা তেওঁক বধ কৰিবা। অথবা তীক্ষ্ণ শৰৰ দ্বাৰা মহাযুদ্ধত তেওঁৰ শৰীৰ ক্ষতবিক্ষত কৰি থকা যাতে কাইলৈ তোমালোকক লগত লৈ জগতৰ প্ৰাণীসমূহৰ চকুৰ আগত মই তেওঁক বধ কৰিব পাৰোঁ।”

৬—৭। বান্ধসৰাজৰ নিৰ্দেশ পাতি বান্ধসবোৰে নীভ্ৰগামী বধ আৰু আন আন যানবাহন লৈ অশেষ সৈন্যে সৈতে যুদ্ধলৈ গল আৰু পৰিঘ, পট্টিশ, শৰ, মুদগৰ, পৰশ্ব আদি প্ৰাণাস্তকৰ অস্ত্ৰসমূহ বান্ধববোৰৰ ওপৰত নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৮—৯। সূৰ্য্য উদয় হোৱাৰ লগে লগে বান্ধস আৰু বান্ধববোৰৰ ভিতৰত ভয়ঙ্কৰ তুমুল যুদ্ধ আৰম্ভ হল। বিচিত্ৰ গদা, প্ৰাস, খড়্গ, পৰশ্ব আদি অস্ত্ৰৰদ্বাৰা বান্ধৰ আৰু বান্ধসৰ আক্ৰমণত যি তেজৰ সোঁত বৰলৈ ধৰিলে তাতেই যুদ্ধস্থলৰ ধূলি মাৰ গল।

১০—১২। ক্রমে স্রোত গৈ বস্তুর নদীত পৰিণত হল ; গছ আৰু বথবোৰ হল এই নদীৰ তীৰ, শৰবোৰ তাৰ মাছ, ধ্বজবোৰ পাৰৰ গছ, বান্দৰ আৰু বান্ধস-বোৰৰ শৰীৰ তাত ওপঙি থকা কাঠৰ সদৃশ। এনে ৰূপ লৈয়ে তেজৰ নদী প্ৰবাহত হবলৈ ধৰিলে। এনে অৱস্থাৰ ভিতৰত বান্দৰবোৰে তেজেৰে বাঙলী হৈয়ো জঁপিয়াই জঁপিয়াই বান্ধসবোৰৰ ধ্বজ, বন্ধ, বধ, ঘোঁৰা আৰু বিবিধ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰবোৰ ভাঙি চুৰমাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

১৩—১৪। আৰু লগতে বান্ধসবোৰৰ চুলি, কাণ, নাক, কপাল আদি দাঁতেৰে কামুৰি আৰু নখেৰে আঁচুৰি খণ্ডবিখণ্ড কৰিলে। শই শই চৰাই একেজোপা গছত যিদৰে পৰে সেইদৰে একোজন বান্ধসৰ ওপৰত শই শই বান্দৰ জঁপিয়াই পৰিবলৈ ধৰিলে।

১৫—১৬। তেতিয়া পৰ্বতপ্ৰমাণ বান্ধসবোৰে ভীষণ গদা, প্ৰাস্, খড়্গ, পৰশ্বধ অস্ত্ৰৰদ্বাৰা ঘোৰমূৰ্ত্তি বান্দৰবোৰক প্ৰহাৰ কৰাত, বান্দৰ সৈন্যবাহিনীয়ে নিৰুপায় হৈ তেওঁলোকৰ শৰণ্য দশৰথতনয়ৰ শৰণ ললে।

১৭—২১। এনে অৱস্থাত মহাতেজস্বী অসীম বীৰ্য্যশালী ৰামচন্দ্ৰই তেওঁৰ সুবৃহৎ ধনুখন লৈ বান্ধসসৈন্যৰ মাজত সোমাই সিহঁতৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। সূৰ্য্য আকাশমণ্ডলত মেঘৰ মাজত প্ৰবেশ কৰাৰ নিচিনাকৈ ৰামচন্দ্ৰই বান্ধসসৈন্যৰ মাজত প্ৰবেশ কৰি তেওঁৰ শৰাঘিৰদ্বাৰা বান্ধসনৈক বিদগ্ধ কৰিবলৈ ধৰাত কোনো বান্ধসেই তেওঁৰ ওচৰ চাপিব নোৱৰা হল। সেই সময়ত আনৰ অসম্ভৱ ৰামৰ সূত্ৰৰ ছুৰ্ঘোৰ কামবোৰ দেখি বান্ধসবোৰৰ অনুমান হল কামবোৰ যেন আগতে সম্পাদিত হৈছে আছে ; সিহঁতে দেখিলে ৰামে একালেদি মহৎ সেই সৈন্যদল চলাবলৈ ধৰিছে আৰু আন ফালেদি মহাৰথীসকলক আক্ৰমণ কৰিছে ; এইদৰে বনৰ মাজত প্ৰৱাহিত বায়ুৰ সমাগম যিদৰে বনৰাজিৰ সঞ্চালনৰদ্বাৰাহে অনুমিত হয়, সেইদৰে বান্ধসবোৰেও অকল তেওঁৰ কাৰ্য্যৰ দ্বাৰাহে অনুমান কৰিব পাৰিলে ৰাম তাত আছে, কিন্তু ৰামক হলে ক'তো দেখা নাপালে। সকলোৱে দেখিলে বান্ধসসৈন্য ছিন্নভিন্ন হৈছে, শৰদগ্ধ আৰু অস্ত্ৰপীড়িত হৈ চাৰিওফালে পলাই কাট মাৰিবলৈ ধৰিছে ; কিন্তু ক্ষিপ্ৰহস্ত ৰামক হলে কোনেও ক'তো নেদেখিলে।

২২। শব্দ, স্পৰ্শ আদি ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য বিষয়ৰদ্বাৰা যিদৰে জীৱৰ অনুভূতি হয়, অৰ্থাৎ তাক দেখা পোৱা নাযায় সেইদৰে শৰীৰত আঘাত প্ৰাপ্ত হৈয়ো কোনেও ৰামক দেখা নাপালে।

২৩। সকলোৱে দেখিলে ৰামে তেওঁৰ তীক্ষ্ণ শৰবদ্বাৰা সময়ত গজাৰোহী সৈন্যক, সময়ত ৰথারোহীক, সময়ত পদাতিক আকৌ সময়ত অশ্বারোহীক আক্ৰমণ কৰিছে ; কিন্তু কোনো ঠাইতে ৰাম থিতাপি লাগি থকা কৰে দেখা নাপালে ; তেতিয়া আতঙ্কৰ ভিতৰতে সকলো ঠাইতে ৰামৰ সাদৃশ্যৰূপ দেখি, ৰাক্ষসবোৰে ৰাম বুলি ভ্ৰম কৰি নিজৰ ভিতৰতে পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ দৰে ক'বলৈ ধৰিলে ।

২৪। সকলো ৰাক্ষস মহাশ্বা ৰামৰ পৰম গান্ধৰ্ব অস্ত্ৰবদ্বাৰা মোহিত হোৱাত ৰামে শৰবদ্বাৰা ৰাক্ষসসৈন্য দহ কৰি থাকিলেও কোনেও তেওঁক দেখা নাপালে ।

২৫। বণক্ষেত্ৰত হাজাৰ হাজাৰ ৰামহে যেন সিহঁতৰ চকুত পৰিল । আকৌ সময়ত এজন ৰামকহে তেওঁলোকে দেখা পালে ।

২৬। *অলাতচক্ৰসদৃশ সকলোৱে মহাশ্বা ৰামৰ ঘূৰ্ণায়মান সূৰ্য্যময় ধনুৰ মুৰ-বোৰহে দেখা পাবলৈ ধৰিলে, কিন্তু বাঘৰ ৰামক কোনেও দেখা নাপালে ।

২৮—২৯। সেই সময়ত সকলোৱে ৰামক কালচক্ৰসদৃশ যেনহে দেখিছিল , তেওঁৰ শৰীৰৰ মাজভাগ আছিল চক্ৰৰ নাভিপ্ৰদেশ, তেওঁৰ বলবীৰ্য্য চক্ৰৰ জ্যোতি ; শৰসমূহ চক্ৰৰ শলাকা, ধনু চক্ৰৰ বেৰ, জ্যা আৰু জ্যা-ঘাততল প্ৰদেশৰ শব্দ চক্ৰৰ ঘৰ্ঘৰনি, তেজ আৰু বুদ্ধি প্ৰভাৱ, তাৰ প্ৰভা আৰু ভাত সংশ্লিষ্ট দিব্যাস্ত্ৰ-বৈভৱ তাৰ ধাৰণা । এনেহেন কালচক্ৰৰূপ লৈ ৰামে তাত ৰাক্ষসকুল ধ্বংস কৰি থকা সকলোৱে দেখিলে ।

৩০—৩২। সিদিনাৰ যুদ্ধত অকল এক ৰামচক্ৰই দিনৰ অষ্টম ভাগত তেওঁৰ অগ্নিশিখাসদৃশ শৰসমূহৰদ্বাৰা কামৰূপী ৰাক্ষসবোৰৰ দহ হাজাৰ অনাক বায়ুবেগীৰধ, ওঠৰ হাজাৰ অনাক মহাতেজস্বী গজাৰোহী, চৈধ্য হাজাৰ অনাক অশ্বারোহী, পূৰ্ণ এক লাখ অনাক পদাতি সৈন্য বধ কৰিলে ।**

*প্ৰজ্বলিত অগ্নিৰ চক্ৰ বৃত্তাকাৰ লোহা বা আন কিহবাত কাপোৰ বা আন কিবা অগ্নিদাহ বস্তু মেৰাই জুই লগাই দিলে যেনে ৰূপ হয় তদ্রূপবিশিষ্ট চক্ৰ । বহি এডালৰ আগত জুই লগাই আনটো আগ মুঠিত ৰাখি বেগেৰে বহিডাল ঘূৰাই থাকিলে লেঠেৰিনিছিগা জুইৰ চকা এটা হোৱা যেন দেখা যায় । দৰাচলতে অনবৰত চক্ৰাকাৰে জুই লাগি থকা নাই যদিও ঘূৰণীয়াকৈ জুই লাগি আছে বুলি ভ্ৰম হয় । সেয়ে অলাট চক্ৰ ।

**মূলত আছে অনাক দশসাহস্ৰ ইত্যাদি । টীকাকাৰসকলে সৈন্যসংখ্যাৰ বিশেষ বিশেষ নামৰ ব্যাখ্যা এনেদৰে কৰিছে—একহাতী; একবথ, তিনিঘোঁৰা আৰু পাঁচপদাতিত এক পণ্ডিত হয় । তিনি পণ্ডিত এক সেনামুখ, তিনি সেনামুখত একগুণ, তাৰ তিনিগুণত একগণ, তাৰ তিনি গুণত এক বাহিনী ; তাৰ তিনি গুণত এক পূতনা, তাৰ তিনি গুণত এক চমু ; তাৰ তিনি গুণত এক অনাক ; দহ অনাকত এক অক্ষৌহিনী । এইদৰে হিছাপ কৰিলে সিদিনা যুদ্ধত ৰামে অকলে ১২১০০০০০ অশ্বারোহী, ১৪৫৮০০০০০ পদাতি সৈন্য বধ কৰিলে । প্ৰত্যেক ক্ষেত্ৰতে “অনাক” এই সংখ্যা সংযোগ কৰি উপৰোক্ত সংখ্যা ধৰি দেখুৱাইছে ।

৩৩। এইদৰে অশ্ব, বধ আৰু ধ্বজা বিধ্বস্ত হোৱাত, মৰি মৰি যি কেইটা বান্ধসেনা বল সিহঁত সকলোটি লক্ষ্যলৈ লৰ দিলে।

৩৪। তেতিয়া হত গজ-অশ্ব আৰু পদাতি সৈন্যোৰে পৰিপূৰ্ণ হৈ বগভূমি ক্ৰুদ্ধ কৰ্দ্দেৱৰ ক্ৰীড়াভূমিত পৰিণত হল।

৩৫। যুদ্ধ সমাপন হোৱাত দেৱতা, গন্ধৰ্ব্ব, সিদ্ধগণ আৰু শ্ৰেষ্ঠ ঋষিসকলে “সাধু সাধু” বুলি ৰামৰ কামৰ প্ৰশংসা কৰিবলৈ ধৰিলে।

৩৬—৩৭। তাৰ পিচত ৰামচন্দ্ৰই ওচৰতে থকা সুগ্ৰীৱ, ধৰ্ম্মাশ্বা বিভীষণ, হনুমান, জাম্বুৱান, বান্দৰপ্ৰবৰ মৈন্দ, দ্বিবিদ আদি সেনাপতিসকলক কলে, “এই ভয়-ক্ৰব অস্ত্ৰবল মোৱা * বা ভগবান ত্ৰাশ্বকৰ বুলি জানিবা।”

৩৮। ইন্দ্ৰসম মহাশ্বা ৰামচন্দ্ৰই অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰভাৱত বান্ধসেনাৰ সেনাবাহিনীক এইদৰে বধ কৰি জিৰণি লৈ উঠাৰ পিচত দেৱতাগণে হুটুচিন্তে তেওঁৰ স্তৱ কৰিবলৈ ধৰিলে।

---

* টীকাকাৰে কৈছে, ইয়াত ৰামৰ বিষ্ণুকপটৰ ইঙ্গিত কৰা হৈছে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰিনৱতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰ্ণ'বৰ্ণিতম্ সৰ্গ

আসন্ন বিপদত বান্ধসবয়সীসকলৰ বোদন

১—১০। হাজাৰ হাজাৰ গজাবোহী আৰু অখাবোহী সৈন্য, হাজাৰে হাজাৰে ধ্বজমণ্ডিত অগ্নিবৰ্ণ বধ, অসংখ্য গদা পৰিঘৰাৰী যোদ্ধা আৰু সুবৰ্ণধ্বজধাৰী কামৰূপী বীৰ বান্ধসসেনা বান্ধবদ্বাৰা প্ৰেৰিত হৈ অক্লান্তকৰ্ম্ম বামৰ প্ৰাদীপ্ত স্বৰ্ণ-বিভূষিত শৰবদ্বাৰা নিহত হোৱা দেখি-শুনি হতাৱশিষ্ট নিশাচৰগণে, বান্ধসীবোৰৰ লগত মিলিত হৈ দীনভাবাপন্ন হৈ চিন্তাৱিত হ'ল। তেতিয়া বিধৱা, হতপুত্ৰা, আৰু বন্ধু-বান্ধৱহীনা বান্ধসীবোৰে ছুখতে কাতৰ হৈ বোদন কৰি কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হায়! কি কুক্ষণত কৰালবদনা নিয়োদৰী বৃদ্ধ! শূৰ্পণখাই কন্দৰ্পসদৃশ ৰূপবান বামক বনৰ মাজত পালে! বাম সুকুমাৰ, মহাসত্ত্বসম্পন্ন আৰু সৰ্বভূত হিতে বত, এনে স্থলত আনৰ-বধৰ-উপযুক্ত কুৰূপা এই বান্ধসীয়ে বামৰ প্ৰতি কামাসক্ত। হবলৈ পালে কেনেকৈ? বাম সৰ্বগুণসম্পন্ন আৰু মহাশক্তিশালী, আন-পিনে এই বান্ধসী সৰ্বগুণবিহীনা, বামৰ বদনমণ্ডল কেনে সুশোভন আৰু এই বান্ধসী কেনে কুশ্ৰীবদনা, তথাপিহো তাই বামক বাছা কৰিবলৈ পালে কেনেকৈ? বান্ধক্য হেতু এই বান্ধসীৰ ছাল শোটেৰা-শোটেৰ, মূৰৰ চুলি ধপধপীয়া বগা; এনেস্থলত তাইৰ এই কামভাব নিতান্ত সৰ্বলোক নিন্দনীয় আৰু হাস্যকৰ; তথাপিহো যে তাই এই কুকাৰ্য্যত মন দিব পাৰিলে সেইটো অকল এই বান্ধসকুলৰ ধ্বংসৰ কাৰণেহে। হায়! দুষণ, খৰ আৰু বান্ধসবিলাকৰ বিনাশৰ কাৰণেই সম্পূৰ্ণৰূপে বিকৃতৰূপা তাই বামক বলাৎকাৰ কৰিবলৈ পালে।

১১—১৩। “অকল তাইৰে কাৰণে বামৰ লগত বান্ধবৰ এই বৈৰভাব উপস্থিত হ'ল; আৰু বান্ধৱেও সকলোৰে বধৰ কাৰণে সীতাক হৰণ কৰি আনিলে। কিন্তু বাম অধিক বলবান, এতেকে তেওঁৰ লগত বৈৰভাবত আৱদ্ধ হৈ শেহত বান্ধৱে জনকাঅজা সীতাকো পাব নোৱাৰিলে। বিবাহ বান্ধমে সীতাক পাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল, কিন্তু বামে আন কাৰো সহায় নোলোৱাকৈ তেওঁৰ শক্তিৰ মহিমা দেখুৱাই সেই বান্ধসক বধ কৰিলে।

১৪—১৫। বামে তেওঁৰ অগ্নিশিখাসম উগ্ৰ শব্দমুহুৰদ্বাৰা জনস্থানত খৰ দুষণ, ত্ৰিশিৱাকে আদি কৰি চৈধ্য হাজাৰ ভীষণকৰ্ম্মা বান্ধসক বধ কৰিলে। তেওঁ

তেওঁৰ আদিত্যসদৃশ সমুজ্জ্বল শব্দসমূহৰদ্বাৰা যুদ্ধত ধৰ, দূষণ আৰু ত্ৰিশিৰাক বধ কৰিছিল। সিও তেওঁৰ শক্তিৰ জলন্ত প্ৰমাণ।

১৬। “যাৰ বাহুযুগল এক যোজন পৰিমাণ বিস্তৃত, সেই বস্তুপায়ী ৰাক্ষস কবন্ধয়ো ৰামৰ আক্ৰমণত চীৎকাৰ কৰি কৰি প্ৰাণ এৰিলে ; ইয়েই ৰামৰ শক্তিৰ নিদৰ্শন।

১৭—১৮। “মেঘবৰ্ণাত ইন্দ্ৰপুত্ৰ বালী মহাবলবান, এই বালীকো ৰামে বধ কৰি, ভগ্নমনোৰথ হৈ ঋষ্যমুখ পৰ্বতত দীনভাৱে বৈ থকা সুগ্ৰীৱক ৰাজ্যভাৰ অৰ্পণ কৰি তেওঁৰ শক্তিৰ যথেষ্ট প্ৰমাণ দেখুৱালে।

১৯। “বিভীষণে যি কথা কৈছিল, সি ঋক্ষাৰ্থপূৰ্ণ আৰু সকলো ৰাক্ষসৰ পক্ষে হিতকৰ আছিল, কিন্তু মোহান্ধ হোৱাৰ কাৰণে তেনে কথা ৰাৱণৰ ভাল নালাগিল।

২০। “হায়! কুবেৰানুজ ৰাৱণে বিভীষণৰ কথামতে কাম কৰা হলে, এই লক্ষ্মী নগৰী শোকাভিত্ততা হৈ শ্মশানত পৰিণত নহলহেঁতেন।

২১। “মহাবলশালী ৰাঘৱে কুস্তুকৰ্ণক বধ কৰিলে, লক্ষ্মণৰ হাতত অতিকায় নিহত হল, তাৰ পিচত তেওঁৰ প্ৰিয় পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিতো নিহত হল। তথাপি ৰাৱণৰ চৈতন্য হোৱা নাই।

২২—২৫। “ঘৰে ঘৰে ৰাক্ষসীবোৰে কোৱা শুনা যায়, মোৰ ভ্ৰাতা মৰিল, মোৰ পুত্ৰ মৰিল, মোৰ স্বামী মৰিল, ইত্যাদি। বীৰ ৰামচন্দ্ৰই হাজাৰে হাজাৰে বথ, অশ্ব আৰু গজ বধ কৰিলে আৰু পদাতি সৈন্যকো বধিলে। এতেকে বুজিব লাগিব হয় কদ্ৰ, বিষ্ণু, মহেন্দ্ৰ, নহয় স্বয়ং যমেই ৰাম ৰূপ ধৰি এইদৰে বধ কৰিবলৈ ধৰিছে। বীৰসকল নিহত হোৱাৰ পিচত এতিয়া আৰু আমাৰ জীৱনৰ আশা নাই। এই ভয়ৰ অৱসান নেদেখি আমি এতিয়া অনাথা হৈ বিলাপ কৰিব লগা হৈছোঁ।

২৬। “ব্ৰহ্মদত্ত মহা বৰ লাভ কৰি শূৰ দশগ্ৰীৱে, ৰামৰপৰা পোৱা এই ভীষণ ভয়ৰ কাৰণ উৎপন্ন হোৱাতো তেওঁ তাৰ পৰিণাম উপলব্ধি কৰিব পৰা নাই।

২৭। “যিটো অনুমান হৈছে যুদ্ধত ৰামে তেওঁৰ প্ৰাণ হৰণ কৰিবলৈ উদ্যত হ'লে কোনো দেৱতা, গন্ধৰ্ব, পিশাচ বা ৰাক্ষসেও তেওঁক ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰিব।

২৮। “প্ৰত্যেকখন বণতে যিবোৰ উৎপাত বা অশুভ লক্ষণ দেখা দিছে তাৰপৰাই জনা গৈছে যে ৰামৰ হাতত ৰাৱণৰ ধ্বংস সুনিশ্চিত।

২৯—৩০। “পিতামহ ব্ৰহ্মা সন্তুষ্ট হৈ দেৱতা-দানৱ আৰু ৰাক্ষসৰপৰা অভয় বৰ ৰাৱণক দিছিল, কিন্তু মানুহৰপৰা অভয় বৰ তেওঁ বিচৰা নাছিল। অনুমান হৈছে

বাৰণ আৰু ৰাক্ষসবোৰৰ জীৱনাস্তক যি দুৰ্ঘোৰ ভয় মানুহৰপৰা উৎপন্ন হ'ব লগা আছিল ইয়েই সেই ভয়।

৩১—৪০। “ব্ৰহ্মাৰ বৰত বল লাভ কৰি দেৱতাসকলৰ ওপৰত উৎপাদন কৰাৰ কাৰণে দেৱতাসকলে উগ্ৰ তপস্যা কৰি পিতামহ ব্ৰহ্মাক পূজা কৰে। মহাত্মা পিতামহে দেৱতাসকলৰ ওপৰত তুষ্ট হৈ তেওঁলোকৰ হিতৰ অৰ্থে এই মহৎ বাক্য প্ৰকাশ কৰিলে, হে দেৱতাগণ “এতিয়াৰপৰা সকলো দানৱ আৰু ৰাক্ষসগণে দেৱতাসকলক ভয় কৰি চিৰকাললৈ এই ত্ৰিজগতত বিচৰণ কৰি ফুৰিব।” তেতিয়া দেৱতাসকলে ইচ্ছক সন্মুখত লৈ ত্ৰিপুৰাবি বৃষধ্বজ মহাদেৱক সন্তুষ্ট কৰে। মহাদেৱ সন্তুষ্ট হৈ দেৱতাসকলক কলে, ‘হে দেৱগণ, তোমালোকৰ মঙ্গলৰ কাৰণে ৰাক্ষসসকলৰ নিখনৰ অৰ্থে এজনী নাৰী জন্ম গ্ৰহণ কৰিব।’ পুৰণি কালত দেৱতাসকলৰ নিয়োগমতে ক্ষুধাই যিদৰে দানৱকুলক ধ্বংস কৰিছিল, বৰ্ত্তমানে এই নাৰী সীতা দেৱীয়েও দেৱতাসকলৰদ্বাৰা নিযুক্ত হৈ বাৰণকে আদি কৰি সকলো ৰাক্ষসকে বধ কৰিব। হায়! অসচ্চৰিত্ৰ দুৰ্গতি এই বাৰণে সীতাক অনাৰপৰা শোকবহুল এই ঘোৰ বিনাশে আমাক বেঢ়ি ধৰি যুগান্তৰ কালসদৃশ বাঘৰৰ সংহাৰমুষ্টিয়ে আমাক গ্ৰাস কৰিবলৈ ওলাইছে, এনে এজনক আমি দেখা নাপাওঁ যি এই সময়ত আমাক ৰক্ষা কৰিব পাৰে। বনত দাবাগ্নি-পৰিবেষ্টিত মাইকী হাতীৰ যেনে অৱস্থা তেনে অৱস্থাত পৰি আমিও তেনেদৰে আশ্ৰয়বিহীন হৈছোঁ। অকল পুলস্ত্যনন্দন মহাত্মা বিভীষণেই সময়োচিত কাম কৰি ভয়ৰ উৎপাদিত স্থানত শৰণ ললেগৈ।”

৪১। এইদৰে কৈ নিশাচৰসকলৰ স্ত্ৰীবৰ্গই পৰস্পৰক ছাবছৰে সাৱটি ধৰি সন্মুখত উপস্থিত ভয়তে আতুৰ হৈ উচ্চস্বৰে ভীষণভাৱে কান্দিবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুৰ্ণৱতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

পঞ্চনবতিতম সৰ্গ

বাৰ্হণৰ বণযাত্ৰা

১—৩। ঘৰে ঘৰে শোকাৰ্হ বাৰ্হসীবোৰৰ কৰণ বোদনধ্বনি বাৰ্হণ কাণত পৰাত, তেওঁ দীঘল ছমুনিয়াহ এটা কাঢ়ি অলপ সময় ধ্যানস্থ হল ; তাৰ পিচত ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ ভীমদৰ্পে দাঁতেৰে ওঠ কামুৰি চকুযুৰি বঙা কৰি কালাগ্নিসদৃশ এনে এটা মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিলে যে স্বয়ং বাৰ্হসবোৰেও তেওঁৰ পিনে চাব নোৱৰা হল ।

৪—৮। চকুৰে দহন কৰিহে যেন খঙা জ্বালতে অক্ষুটৰে ওচৰত থকা বাৰ্হস-বোৰক সম্বোধন কৰি কলে, “তোমালোকে অতি শীঘ্ৰে মহোদৰ, মহাপাৰ্হ আৰু বিৰূপাক্ক কোৱাঁগৈ যে মোৰ আজ্ঞা অনুসৰি সৈন্যগণ এতিয়াই প্ৰস্থান কৰক ।” তেওঁৰ এই কথা শুনামাত্ৰকে বাৰ্হসকলে ঐয়ত্ৰস্ত হৈ বাজাজ্ঞামতে ধীৰচিন্তে সৈন্য-সকলক সেইদৰে প্ৰেৰণা দিলে । তেতিয়া সৈন্যসকলেও যথা আজ্ঞা বুলি বাজ আদেশ মানি লৈ ভীমমূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰি শাস্তি স্বস্ত্যয়ন কাৰ্য্য সমাপন কৰাৰ পিচত যুদ্ধলৈ আগ বাঢ়ি গল । যোৱাৰ সময়ত মহাবৰ্হীসকলে যথাবিধি বাৰ্হণক পূজা অৰ্চনা জনাই, স্বামীৰ জয় কামনা কৰি হাতুষোৰ কৰি তেওঁৰ ওচৰত যি দি থাকিল ।

৯—১৪। তেতিয়া ক্ৰোধাক্ক বাৰ্হণে হাঁহি এটা মাৰি মহোদৰ, মহাপাৰ্হ আৰু বিৰূপাক্ক কলে, “বাৰ্হসসকল, আজি যুগান্তকালৰ অগ্নিসদৃশ বাণসমূহৰদ্বাৰা বাম আৰু সন্মুখক যমাজয়লৈ পঠাম । আৰু, শত্ৰু বধ কৰি খৰ, কৃষ্ণকৰ্ণ, প্ৰহস্ত আৰু ইন্দ্ৰজিত বধৰ পোতক তুলিম । মেৰে আবৃত কৰি থাৰ নিচিনাকৈ মোৰ শৰজালৰ দ্বাৰা আবৃত হৈ অন্তৰীক্ষ, দিগ্‌মণ্ডল, স্বৰ্গ আৰু সাগৰ একো নেদেখা হব । ভাগ ভাগ হৈ থকা বান্দৰ দলপতিসকল মোৰ ধনুনিঃশ্ৰুত শৰজালৰদ্বাৰা বিধ্বস্ত হব ! বায়ু-সমবেগবান বথত আৰোহণ কৰি ধনুৰূপসমূদ্ৰৰপৰা উদ্ভৱ শৰজালৰ চৌৰে বান্দৰ-সৈন্যক মৰি পেলাম ।

১৫—১৯। “হাতীয়ে পছম ফুলৰ পৰিপূৰ্ণ জলাশয়ত প্ৰৱেশ কৰি তাৰ পছম ফুল যিদৰে নষ্ট কৰে, ময়ো সেইদৰে প্ৰক্ষুটিত পদ্মফুলসদৃশ মুখবিশিষ্ট, পদ্মকেশব-সদৃশ বৰ্ণাৰ বান্দৰসৈন্যৰূপ জলাশয়ত প্ৰৱেশ কৰি বান্দৰবোৰক মৰিমূৰ কৰিম । নলাযুক্ত পছমফুল মাটিত পৰি থাকিলে যেনে শোভা হয়, মোৰ শৰবিদ্ধমুখে সৈতে ভূপাতিত বান্দৰদলপতিবোৰে তেনে শোভা ধাৰণ কৰিব । আজি ক্ৰমযোদ্ধা ওচও

বান্দৰৰূপত সকলক এপাট শৰত শ শ জনক ভেদ কৰিম আৰু শত্ৰুক বধ কৰি
যাৰ যাৰ ভাতা বা পুত্ৰ নিহত হৈছে, তেওঁলোকৰ চকুৰ পানী মচিম। মোৰ
বাণতে শত্ৰুসৈন্য বিদ্ধ হৈ প্ৰাণ এৰি এনেদৰে ভুতলশায়ী হব যে বান্দৰৰ শৰে
আচ্ছাদিত হোৱাত বণক্ষেত্ৰৰ ভূমিভাগ দেখা পোৱাটো দুঃসাধ্য হ'ব।

২০। “আজি মোৰ শৰাহত শত্ৰুনাংসবহুৱা কাউৰী, শঙু আৰু আন আন
যিবোৰ মাংসাশী জন্তু আছে, সকলোৰে তৃপ্তসাধন কৰিম।

২১। “শীঘ্ৰে মোৰ বথ প্ৰস্তুত কৰা, ধনুও বেগতে আনা; যিবোৰ নিশাচৰ
এতিয়াও অবশিষ্ট আছে সিহঁত সকলো মোৰ পিচে পিচে আহি থাকক।”

২২—২৩। বজাৰ আদেশ শুনি মন্ত্ৰীবৰ্গই তাত উপস্থিত থকা বলাধ্যক্ষসকলক
কলে, “বেগতে সৈন্য সাজু কৰা।” তেতিয়া বলাধ্যক্ষসকলে ঘৰে ঘৰে গৈ ক্ষিপ্ৰ-
পৰাক্ৰমশালী যোদ্ধাসকলক উদগনি দিয়াত তেওঁলোক লক্ষ্যলৈ ওলাই আহিল।

২৪—২৮। এইদৰে মুহূৰ্তকালৰ ভিতৰতে কজ্জগুৰি ভীমমুখাকৃতি বান্ধসবোৰ
সিংহনাদে গৰ্জ্জন কৰি ওলাই আহিল। তেওঁলোকৰ হাতত অসি, পট্টিশ, শূল,
গদা, মুসল, হল, তীক্ষ্ণ ধাৰযুক্ত শক্তি, বৃহৎ বৃহৎ কূটমুদগব, যষ্টি, বিবিধ বক্ৰ আৰু
তীক্ষ্ণ পৰশ্বধ, ভিন্দিপাল, শতদ্বী আৰু আন আন বহুত উৎকৃষ্ট অস্ত্ৰ। চাৰিজন
সেনাধ্যক্ষই বাৰণৰ আজ্ঞামতে এক নিযুত শ্ৰেষ্ঠ বথ, তিনি নিযুত হাতী, ষাঠি
কোটি ঘোঁৰা আৰু সেই সংখ্যক খৰ আৰু উট সংগ্ৰহ কৰিলে; আৰু লগে লগে
অসংখ্য পদাতি সৈন্যও ৰাজ আজ্ঞা অনুসৰি যুদ্ধলৈ ওলাই আহিল।

২৯—৩৩। সেনাধ্যক্ষসকলে সৈন্যবোৰক ৰজাৰ আগত সংস্থাপিত কৰাৰ লগে
লগে সাৰথিয়েও তেওঁৰ বথ আনি তাত উপস্থিত কৰিলে। এই বথ নানান দিব্য
অস্ত্ৰ আৰু আন আন অস্ত্ৰেশস্ত্ৰে পৰিপূৰ্ণ, নানা অলঙ্কাৰে বিভূষিত আৰু কিঙ্কিনী-
জালে শ্বৰিব্যাপ্ত, নানান বস্ত্ৰখচিত, বস্ত্ৰস্তম্ভে বিৰাজিত আৰু হাজাৰ হাজাৰ সোণৰ
কলহে সূশোভিত। বথৰ মহিমা দেখি বান্ধসবোৰ স্তম্ভিত হল। বান্ধসেত্ৰৰ বাৰণ
আঠোটা ঘোঁৰাসংযুক্ত সাৰথি-সমন্বিত কোটি সূৰ্য্যসম সমুজ্জ্বল দ্ৰুতগামী ভীষণাকৃতি
নিজ তেজোবলে দেদীপ্যমান বথত ততালিকে উঠি বহিল।

৩৪—৩৬। তাৰ পিচত বহুত বান্ধসৈন্যবহাৰা সমাবৃত হৈ ওলাই যোৱাত
সৈন্যৰ দপ্‌দপনিত পৃথিৱী বিদীৰ্ণ হোৱা যেন হল। চাৰিওফালে যুদ্ধ, পটহ, শব্দ,
কলহ আৰু যুদ্ধবাদ্যৰ ভৈৰৱধ্বনিৰ মাজত ছত্ৰচামৰে সূশোভিত বান্ধসৰাজ ওলাই
যোৱাত সকলোৱে কোৱাকুই কৰা শুনা গল, “এয়া সীতাপহাৰী, ব্ৰহ্মৰ, দেৱকণ্টক,
দুৰ্ব্বাস্ত বাৰণ ৰত্নবৰৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ ওলাই গৈছে।”

৩৭—৪২। অভিযাত্রাব সময়ত যি মহান শব্দ হল তাতেই পৃথিবী কঁপি উঠিল। হঠাতে এই শব্দ কাণত পৰাত বান্দৰবোৰ ভয়তে পলাবলৈ ধৰিলে। আনকালে মহাবাহু তেজস্বী বারণ মন্ত্ৰীবৰ্গৰদ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ জয় লাভ কৰিবলৈ ওলাই আহিল। বারণৰ আদেশমতে মহাপাৰ্শ্ব, সহোদৰ আৰু দুৰ্দ্ধৰ্ষ বিৰূপাক্ষয়ো বধত আৰোহণ কৰিলে। সকলোৱে মনৰ আনন্দতে পৃথিবী ফালি সিংহনাদ কৰি জয়ৰ কামনা কৰি যুদ্ধলৈ ওলাই গল। সেই সময়ত ধনু উদ্যত কৰি বান্ধসবোৰৰ লগত ওলাই যোৱাত তেজস্বী বারণৰ ৰূপ কালান্তক যমসদৃশ হল। তাৰ পিচত যি ছুৰাৰেদি গলে বাম আৰু লক্ষ্মণৰ লগত মিলন হ'ব পাৰে সেই ছুৰাৰেদি ৰজা বারণ দ্ৰুতগামী অশ্বসংযুক্ত বধত উঠি ওলাই গল।

৪৩—৪৮। যাত্রাব সময়ত সূৰ্য্যৰ প্ৰভা ক্ষীণ হল, দিম্মণ্ডল অন্ধকাৰাবৃত হল, পক্ষীবোৰে ঘোৰমুৰ্ত্তি ধৰি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে আৰু পৃথিবী কঁপি উঠিল। আকাশৰ-পৰা তেজৰ বৃষ্টিপাত হল, ঘোঁৰাবোৰে উজুটি খাবলৈ ধৰিলে, ধ্বজৰ ওপৰত শগুণ পৰিল আৰু শিয়ালবোৰে অশুভস্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। বারণৰ বাঁও চকু আৰু হাত স্পন্দিত হল। এইবোৰ দেখি শুনি ৰজাৰ মুখ মলিন হল আৰু স্বৰ বিকৃত হল। বান্ধসৰাজ বারণ যুদ্ধলৈ ওলাই যোৱাৰ সময়ত বিনাশশূচক এই অশুভ চিহ্নবোৰে দেখা দিলে। আকাশৰপৰা বজ্ৰপাতসম স্বৰে উল্কাপাত হল, শগুণ আৰু কাউৰীয়ে অমঙ্গলশূচক স্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে। এনেবোৰ ঘোৰ উল্কাপাতশূচক লক্ষণলৈ আওকাণ কৰিও ৰজা বারণ কালপ্ৰেৰিত হৈ নিজ বধৰ অৰ্থে ওলাই গল।

৪৯—৫৩। মহাবলশালী বান্ধসবোৰৰ বধৰ ঘৰ্ষঘৰি শুনি, বান্দৰ সৈন্যও যুদ্ধলৈ আগ বাঢ়ি আহি পৰস্পৰে জয়াকাঙ্ক্ষী হৈ ইদলে সিদলক যুদ্ধলৈ আহ্বান কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া ক্ৰোধাক্ষ হৈ দশাৰীৰই তেওঁৰ স্তবৰ্ণবিভূষিত শৰজালৰ-দ্বাৰা বান্দৰসৈন্যৰ ওপৰত ধ্বংসলীলা চলাবলৈ ধৰিলে। বান্দৰবোৰৰ কিছুমানৰ মূৰ ছিগি গল, কিছুমানৰ হৃদয় বিদীৰ্ণ হল আৰু বহুতৰ কাণ বিচ্ছিন্ন হল, বহুত উশাহ বন্ধ হৈ নিহত হল, কিছুমানৰ শৰীৰৰ একাল ফাটি গল আৰু কিছুমানৰ বা চকুৱেই নষ্ট হল। দশাননে বিস্ফাৰিত নয়নে বথেৰে যিপিনে গতি কৰিলে, সেই ঠাইতে বান্দৰদলপতিবোৰে তেওঁ শবৰ বেগ সহ্য কৰিব নোৱৰা হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চদশতম সৰ্গ সমাপ্ত

ষট্ঠবৰ্ণিতম্ সৰ্গ

বিকপাক্ষ বধ

১। যুদ্ধ ক্ৰমাৎ এনে প্ৰচণ্ডভাৱে চালালৈ ধৰিলে যে দশগ্ৰীৱৰ শৰবৃষ্টি বান্দৰ সৈন্যৰ শৰীৰেৰে বগভূমি পৰিপূৰ্ণ হল।

২। কোনো কোনো ঠাইত বাৰণৰ শৰবৃষ্টিয়ে এনে ঘোৰতৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে যে পতঙ্গই জুইৰ প্ৰকোপ সহিব নোৱাৰাৰ দৰে বান্দৰবোৰেও বাৰণৰ শৰবৃষ্টি সহিব নোৱাৰা হল।

৩—৪। অগ্নিসংযোগত দক্ষ হবলৈ ধৰা হাতীয়ে যিদৰে চিঞৰি চিঞৰি পলাবলৈ ধৰে বাৰণৰ তীক্ষ্ণশব্দসমূহৰদ্বাৰা বিদ্ধ হৈ বান্দৰবোৰে তেনেদৰে চিঞৰ-বাখৰ কৰি চাৰিওফালে লৰি পলাবলৈ ধৰিলে। বতাহ মহা মহা মেঘমলাক আক্ৰমণ কৰি যিদৰে ধাৰিত হয়, বাৰণেও তেওঁৰ শব্দসমূহৰদ্বাৰা বান্দৰ সৈন্যক আক্ৰমণ কৰি তেনেদৰে গতি কৰিবলৈ ধৰিলে।

৫। এইদৰে বান্দৰ-সৈন্যক ধ্বংস কৰাৰ পিচত বাৰণে যুদ্ধত বামক আক্ৰমণ কৰিবলৈ সজ্জাৱিত হল।

৬। তেতিয়া বান্দৰ-ৰাজ সূগ্ৰীয়ে বান্দৰবোৰ এইদৰে পলাবলৈ ধৰা দেখি সূৰ্ষেণক সৈন্যশিবিৰত স্থাপন কৰি যুদ্ধলৈ মন মেলিলে।

৭। সূৰ্ষেণ তেওঁৰ সমকক্ষ বীৰ, এতেকে তেওঁক সৈন্যবিভাগৰ অধিকাবত বাধি বৃক্ষাদি অন্তৰ সজ্জাৰ লৈ তেওঁ যুদ্ধলৈ প্ৰস্থান কৰিলে।

৮। আন আন দলপতিবোৰ তেওঁৰ পিচফাল আৰু দুয়োদাঁতিতে থাকি শিল, পৰ্বত আৰু বিবিধ গছ-গহনি লৈ যাবলৈ ধৰিলে।

৯। যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হৈ মহা ভৈৰৱৰূপে সিংহনাদ কৰি বহুত বাক্ষসক তেওঁ বধ কৰিলে আৰু বহুত মুখ্য মুখ্য বাক্ষসক মথি পেলালে। যুগান্তকালত বায়ুৱে মহা মহা বৃক্ষৰাজিক যিদৰে ভাঙি চূৰমাৰ কৰে বান্দৰৰাজ মাহাকায় সূগ্ৰীয়েও সেইদৰে বাক্ষসবোৰক দমন কৰিবলৈ ধৰিলে। হাবিৰ ভিতৰত মেঘে পক্ষীকুলৰ ওপৰত যিদৰে শিলাবৃষ্টি কৰে, সূগ্ৰীয়েও বাক্ষসদলৰ ওপৰত তেনে দৰে শিলাবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে।

১২। কপিৰাজৰ শিলাবৃষ্টিৰ ফলত, বাক্ষসবোৰৰ মূৰ চূৰ্ণবিচূৰ্ণ হল, আৰু ভাগি পৰা পৰ্বতৰ নিচিনাকৈ সিহঁত ধৰাশায়ী হল।

১৩—১৪। সিংহনাদ কৰি সুগ্ৰীৱে আক্ৰমণ কৰাত বান্ধুসেনা ক্ৰমে ক্ষয় প্ৰাপ্ত হবলৈ ধৰা দেখি, ধনুৰ্দ্ধাৰী দুৰ্দ্ধৰ বীৰ বান্ধুস বিৰূপাক্ষ নিজ নাম ঘোষণা কৰি ওলাই আহিল আৰু বধৰপৰা জঁপ দি হাতীৰ ওপৰত ভৈৰৱস্বৰে গৰ্জন কৰি বান্ধুবোৰৰ ওচৰলৈ খেদি গল।

১৬। তাৰ পিচত সৈন্যসকলৰ সম্মুখত সুগ্ৰীৱৰ ওপৰত শৰবৰ্ষণ কৰি উদ্ভিগ্ন হৈ থকা বান্ধুবোৰৰ মনত হৰ্ষৰ ভাব ওপজাই তেওঁ সিহঁতক যথাস্থানত স্থাপিত কৰিলে।

১৭। বিৰূপাক্ষৰ তীক্ষ্ণ শৰজালত বিদ্ধ হৈ কপিৰাজ সুগ্ৰীৱে ক্ৰোধাশ্বিত হৈ তাক বধ কৰি পেলাবলৈ মন মেলিলে।

১৮—২০। পৰম যোদ্ধা সেই কপিবৰে গহ এজোপা লৈ লাফ দি হাতীটোৰ সম্মুখৰ পিনে আঘাত কৰাত মহাগজ এক ধমু প্ৰমাণ ঠাই পিচ ছুঁহকি গল আৰু চীংকাব কৰি মাটিত বহি পৰিল। তেতিয়া বীৰ্য্যবান সেই বান্ধুসে তৎক্ষণাত পৰি যাবলৈ ধৰা সেই হাতীটোৰপৰা নামি শত্ৰুপ্ৰবৰ সেই বান্ধুৰ পিনে ধাৰমান হল।

২১। ঢাল আৰু তৰোৱাল হাতত লৈ তিৰস্কাৰ কৰি কৰি তেওঁ যুদ্ধৰত সুগ্ৰীৱক আক্ৰমণ কৰিলে।

২২। তেতিয়া সুগ্ৰীৱে মেঘখণ্ডসদৃশ বৃহৎ শিল এটা লৈ বিৰূপাক্ষৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে।

২৩। শিলটো গাত পৰিবলৈ ধৰা দেখি বান্ধুসপুত্ৰ বিৰূপাক্ষ অলপ আঁতৰি গৈ তাৰপৰা সাৰিল আৰু তৰোৱালেৰে সুগ্ৰীৱক প্ৰহাৰ কৰিলে।

২৪। খড়্গৰ আঘাতত সুগ্ৰীৱ অলপ সংজ্ঞাহীন হৈ মাটিত পৰিল।

২৫। পিচ মুহূৰ্ত্ততে লাক দি উঠি তেওঁ বান্ধুসৰ বুকুত মুষ্টি-প্ৰহাৰ কৰিলে।

২৬। তেতিয়া বান্ধুস বিৰূপাক্ষই ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ খড়্গৰদ্বাৰা বান্ধুৰাজৰ কবচ বিচ্ছিন্ন কৰি আক্ৰমণ কৰাত তেওঁ হুয়োখন ডৰি পাৰি মাটিত পৰিল।

২৭—৩০। পিচতে ঘপ কৰে উঠি বান্ধুসৰ গাত বজ্জসম জোৰে এটা চাপৰ মাৰিলে। বান্ধুসে সেই চাপৰকো দক্ষতাৰে সৈতে এবাই সুগ্ৰীৱৰ ওপৰত মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ কৰিলে। তেতিয়া বান্ধুৰাজ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল আৰু বান্ধুসে তেওঁৰ প্ৰহাৰ এবাই বুঝা দেখি বিৰূপাক্ষক আক্ৰমণ কৰাৰ চল বিচাৰিবলৈ ধৰিলে।

৩১। ভাবিচিন্তি বান্ধুসৰ লালটপ্ৰদেশত পুনঃ এক চাপৰ বহুৱালে। চাপৰ ইন্দুৰ বজ্জসমজোৰে নিক্ষিপ্ত হোৱাত, বান্ধুসে তেজ বৰ্তিলাবলৈ ধৰিলে আৰু সৰ্ব শৰীৰ বজ্জাক্ত হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল।

৩২—৩৪। ফোঁরাবাবৰা পানী যিদৰে ওলাই আহে বান্ধসৰ মুখবপৰাও তেনে দৰে তেজৰ সোঁত ববলৈ ধৰিলে। ক্ৰোধতে বান্ধসৰ মেল খাই থকা চকু কেন আৰু বস্ত্ৰে অমূলিপ্ত হোৱাত বিক্ৰপাক্ষৰ ৰূপ অধিকতৰ বিকৃপ হৈ পৰিল। বান্ধববোৰে দেখিলে তেওঁলোকৰ শত্ৰুৰ শৰীৰ তেতিয়াও ধপ্‌ধপ্‌কৈ নাচি উঠিছে আৰু হেজৰে বাঙলী হৈ থকা অৱস্থাতে ইফালে সিফালে ধৰকৰাই ককণস্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিছে।

৩৫—৩৬। বান্ধব আৰু বান্ধসৰ ভিতৰত ছয়োজন বীৰে যুদ্ধত এইদৰে লাগি থাকোঁতে ভয়সেতু মহাসমুদ্ৰসদৃশ গৰ্জনৰত উভয়পক্ষৰ সৈন্যদলে বান্ধবৰাজৰ হাতত বিক্ৰপাক্ষক নিহত হোৱা দেখা পালে; তেতিয়া বান্ধস আৰু বান্ধব সৈন্য উভয়ে পাৰ ভাঙি যোৱা গঙ্গা সদৃশ প্ৰতীয়মান হল।

ইতি বুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ষট্‌নবতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তনবতিতম সৰ্গ

মহোদৰ বধ

১—৫। সেই মহাযুদ্ধত উভয়পক্ষীয় সৈন্যদল নিহত হবলৈ ধৰাত ছয়োপক্ষই ত্ৰীক্ষকালত পানী শুকাই ক্ষয় প্ৰাপ্ত হোৱা সৰোবৰৰ নিচিনা ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। নিজ সৈন্যদল এইদৰে ক্ষয় প্ৰাপ্ত হোৱা আৰু বিক্ৰপাক্ষ নিহত হোৱা দেখি বান্ধসৰাজ বান্ধব দ্বিগুণ ক্ৰুদ্ধ হল। বান্ধবসৈন্যৰ হাতত নিজ সৈন্য ক্ষয় প্ৰাপ্ত হোৱাত বাৰণে তাক দৈব-বিপৰ্য্যয় বুলি ভাবি অন্তৰত বৰ দুখ পালে। তেতিয়া তেওঁ ওচৰতে থকা তেওঁৰ মন্ত্ৰী মহোদৰক কলে, “হে মহাবাহু, মোৰ সকলো জয়ৰ আশা অকল তোমাৰ ওপৰতে পৰিছে। হে বীৰ, শত্ৰুসৈন্যবাহিনী বধ কৰি আজি তোমাৰ পৰাক্ৰম দেখুৱাঁ। ইমানদিনে স্বামীৰপৰা যি ভৰণ-পোষণ পাই আহিছা, প্ৰত্যাশকাৰৰদ্বাৰা তাক পৰিশোধ কৰাৰ এয়ে তোমাৰ সময়। এতেকে তুমি ভালদৰে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাঁ।”

৬—৩৩। বাৰণে এইদৰে কোৱাত বান্ধসপ্ৰৱৰ মহোদৰে “যি আজ্ঞা” বুলি কৈ পতঙ্গই জুইৰ ভিতৰত প্ৰৱেশ কৰাৰ নিচিনাকৈ শত্ৰুসৈন্যৰ মাজত প্ৰৱেশ কৰিলে। নিজ শক্তিবলে বলীয়ান মহোদৰে স্বামীৰ উদগনিত অধিকতৰ তেজস্বী হৈ বান্ধব-

সৈন্যক মৰিমূৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া মহাসম্ভাষণ বান্দৰবোৰেও বৃহৎ বৃহৎ শিলবোৰ হাতত লৈ শত্ৰুসৈন্যৰ মাজত সোমাই ভীমপৰাক্ৰমশালী বাক্ষসবোৰক বধ কৰিবলৈ ধৰিলে। মহোদৰ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ তেওঁৰ স্বৰ্ণবিভূষিত শৰজালৰদ্বাৰা বান্দৰ-বোৰৰ হাত-ভৰি কাটি ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন কৰিলে। এনে অৱস্থাত বান্দৰবোৰৰ বহুতে দশোদিকে পলাবলৈ ধৰিলে আৰু কিছুমানে গৈ সুগ্ৰীৱৰ শৰণ ললে। সৈন্যদল ভজ দি পলাবলৈ ধৰা দেখি সুগ্ৰীৱে মহোদৰলৈ খেদা ললে; আৰু পৰ্বতসদৃশ বৃহৎ শিল এটা লৈ বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে মহোদৰৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। শিলটো পৰিবলৈ ধৰা দেখি মহোদৰে অকণো ভীত নহৈ বাণবদ্বাৰা তাক খণ্ড খণ্ড কৰিলে। শৰবজালত শিল হাজাৰ খণ্ডত বিভক্ত হৈ আকাশৰপৰা শগুণৰ জাক নামি পৰাৰ নিচিনাকৈ মাটিৰ ওপৰত পৰিবলৈ ধৰিলে। শিল খণ্ড-বিখণ্ড হোৱা দেখি সুগ্ৰীৱে ক্ৰোধাঘ্বিত হৈ এজোপা শালগছ বাক্ষসৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে, কিন্তু বাক্ষসে তাকো কাটি টুকুৰা-টুকুৰ কৰিলে। সুগ্ৰীৱে যেতিয়া দেখিলে যে শালগছো খণ্ড-বিখণ্ড হল, তেতিয়া তেওঁ ক্ৰুদ্ধ হৈ মাটিতে পৰি থকা প্ৰদীপ্ত পৰিঘ (অৰ্গল) এডাল লৈ ওপৰতে ঘূৰাবলৈ ধৰিলে আৰু তাৰে মহোদৰৰ উৎকৃষ্ট ঘোঁৰাকেইটাক বধ কৰিলে। ঘোঁৰা নিহত হোৱাত বীৰ মহোদৰে বথৰপৰা নামি ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ এপাট গদা হাতত ললে। এজনৰ হাতত গদা আৰু আনজনৰ হাতত পৰিঘ; এইদৰে দুয়োজন বীৰে বিদ্যুৎ-সংযুক্ত 'মেঘসদৃশ ৰূপ লৈ দুটা মন্ত বৃষভসদৃশ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল। নিশাচৰ মহোদৰে সূৰ্য্যাসমসমুজ্জ্বল গদা সুগ্ৰীৱলৈ নিক্ষেপ কৰাত মহাবলবান সুগ্ৰীৱে ক্ৰোধতে চকুযুৰি বঙা কৰি পৰিঘেৰে সেই গদাত আঘাত কৰিলে আৰু লগে লগে তেওঁৰ পৰিঘো চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হল। পৰিঘ ভাগি পৰাত তেজস্বী সুগ্ৰীৱে সুৱৰ্ণ-বিভূষিত লৌহময় এডাল মুসল তুলি লৈ বাক্ষসৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে; বাক্ষসেও গদাৰে তাক আঘাত কৰিলে; পৰস্পৰৰ ঘাত-প্ৰতিঘাতত গদা আৰু মুসল উভয়ে ভাগি চুৰমাৰ হল। উভয়েৰে অস্ত্ৰ বিকল হোৱাত প্ৰদীপ্ত ছত্ৰাশনসদৃশ তেজ আৰু বল-সম্বিত দুয়োজন বীৰে মুষ্টি প্ৰহাৰ কৰি যুদ্ধ কৰিবলৈ ধৰিলে। দুয়োজনে সিংহনাদ কৰি পৰস্পৰে পৰস্পৰক আক্ৰমণ কৰিলে আৰু সময়ত হাতৰ চাপৰ বহুৱাই মাটিত পৰি যাবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিছতে তৎক্ষণাত আকৌ উঠি হাতে হাতে যুঁজিবলৈ ধৰিলে, কোনেও কাৰো ওচৰত হাৰ নামানিলে। এইদৰে যুঁজি থাকোঁতে দুয়োজন শ্ৰান্ত হৈ পৰিল। এনেতে ওচৰতে থকা দুয়ো দুখন খড়গ লৈ ক্ৰোধাক্ত হৈ গৰ্জন কৰি কৰি পৰস্পৰৰ প্ৰতি খেদি গল আৰু খড়গহাতে অস্ত্ৰবিশাৰদ দুয়োজনে ইজনে সিজনৰ ওচৰত মণ্ডলাকাৰে ঘূৰিবলৈ ধৰিলে। উভয়েই ক্ৰুদ্ধ আৰু জয় লাভ কৰিবলৈ

আগ্ৰহাৰিত। এনেতে বীৰ্য্যশালী মহাবেগশালী দুৰ্দ্ধতি মহোদৰে সুগ্ৰীৱৰ সূদৃঢ় কবচৰ ওপৰত খড়েগৰে এবাৰ আঘাত কৰিলে। কবচত সংলগ্ন খড়্গত টান দিয়াৰ লগে লগে কপিপ্ৰবৰ সুগ্ৰীৱে বান্ধসৰ শিখস্ত্ৰাণ পৰিহিত কুণ্ডলশোভিত মূৰত প্ৰহাৰ কৰাত মূৰ বিচ্ছিন্ন হৈ মাটিত পৰি গল। বান্ধস ছিন্নমস্তক হৈ নিহত হোৱা দেখি তেওঁৰ সৈন্যদল তাৰপৰা অদৃশ্য হল।

৩৪—৩৭। বান্ধস নিহত হোৱাত বান্ধববোৰে সৈতে সুগ্ৰীৱৰ আনন্দৰ সীমা নোহোৱা হল, ইপিনে দশাননৰ ক্ৰোধ বাঢ়ি উঠিল আৰু বাঘৰ বাঘ হৰ্ষাণ্বিত হল। সকলো বান্ধস বিষণ্ণবদনে দীনভাৱে তাৰপৰা পলাবলৈ ধৰিলে। সকলো ভয়ত সঙ্কল্প হ'ল। মহাগিৰিৰ কোনো এটা অংশ খহি পৰাৰ নিচিনাকৈ বান্ধস মহোদৰ নিপাতিত হোৱাত সূৰ্য্যানন্দন সুগ্ৰীৱে, নিজ তেজোবলে দেদীপ্যমান সূৰ্য্যাসদৃশ জয়ন্তী-যুক্ত হৈ তাত বিৰাজ কৰিলে। তেতিয়া দেৱতা, সিদ্ধ আৰু যক্ষসংঘই স্বয়ং পৃথিৱীলৈ নামি আহি জয়যুক্ত সুগ্ৰীৱৰ পিনে চাই তেওঁলোকৰ আনন্দ প্ৰকাশ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তনৱতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টনৱতিতম সৰ্গ

মহাপাৰ্শ্ব বধ

১—৭। মহাবলশালী মহাপাৰ্শ্বই তেতিয়া দেখিলে যে মহোদৰ সুগ্ৰীৱৰ হাতত নিহত হৈছে, তেতিয়া ক্ৰোধতে তেওঁৰ চকু বঙা হৈ উঠিল। তেওঁ তেওঁৰ শৰ-বৃষ্টিৰ দ্বাৰা অঙ্গদৰ সৈন্যবাহিনীক ক্ষুৰ্ণ কৰি তুলিলে, আৰু বতাহে গছৰপৰা ফল সবাই দিয়াৰ নিচিনাকৈ বহুত বাপৰৰ শৰীৰৰপৰা প্ৰধান অঙ্গবোৰ বিচ্ছিন্ন কৰিলে। কাৰো হাত কাটি দিলে, কাৰো বা পাৰ্শ্বদেশ ফালি দিলে, এইদৰে বান্ধববোৰ শৰ-বৃষ্টিৰদ্বাৰা পীড়িত হোৱাত সিহঁত বিষণ্ণ হৈ সংজ্ঞাহীন হোৱাৰ নিচিনা হল। বান্ধসৰদ্বাৰা সৈন্যদল এইদৰে নিপীড়িত হোৱা দেখি, অঙ্গদে পৰ্ব্বকালৰ সমুদ্ৰসদৃশ বেগ ধাৰণ কৰি সূৰ্য্যবজ্ৰিত লৌহময় পৰিষ এডাল লৈ দ্ৰুতপদে বান্ধসৰ গুৰিলৈ খেদি গল;

আক তাৰে মহাপাৰ্শ্বক আঘাত কৰিলে। এই প্ৰহাৰত সাৰন্ধিৰে সৈতে মহাপাৰ্শ্ব সংজাহীন হৈ ৰথৰপৰা মাটিত পৰি গল।

৮—২৪। ইতিমধ্যে ঘনীভূতকৃষ্ণবৰ্ণাভ মহাবীৰ্য্যশালী বীৰ জাম্বৱানে মেঘখণ্ডসদৃশ তেওঁৰ সৈন্যদলৰ মাজৰপৰা ওলাই আহি সেই যুদ্ধ-ক্ষেত্ৰত অৱতীৰ্ণ হল। তেওঁ গিৰিশৃঙ্গসদৃশ বৃহৎ শিল এটা লৈ তাৰে মহাপাৰ্শ্বৰ ঘোঁৰা আৰু ৰথ চুৰমাৰ কৰি দিলে। তেতিয়া মহাবলশালী মহাপাৰ্শ্বই অলপ পাচতে সংজা লাভ কৰি, পুনঃ বহুত শৰবদ্বাৰা অঙ্গদক বিক্ষিপিলে ধৰিলে। তেওঁ তিনিপাট শৰেৰে জাম্বৱানৰ বুকু আৰু বহুত শৰবদ্বাৰা গৰাকক বিক্ষিপিলে। জাম্বৱান আৰু গৰাক শৰবিদ্ধ হোৱা দেখি অঙ্গদে ক্ৰোধতে অধীৰ হৈ ঘোৰমুৰ্ত্তি এডাল পৰিঘ তুলি ললে। এই পৰিঘ সৰ্কলৌহময় আৰু ৰদিৰশ্মিসম উজ্জ্বল। বালীশূত অঙ্গদে এই পৰিঘ অস্ত্ৰ দুই হাতেৰে ঘূৰাই অলপ দূৰতে থকা ৰাক্ষসৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। সজোৰে নিক্ষিপ্ত পৰিঘৰ প্ৰহাৰত ৰাক্ষসৰ হাতত থকা ধনুশৰ আৰু তেওঁৰ শিৰস্ত্ৰাণ বিধ্বস্ত হৈ মাটিত পৰি গল। লগে লগে প্ৰতাপবান বালীনন্দনে ৰাক্ষসক আক্ৰমণ কৰি ভীষণ ক্ৰোধে সৈতে ৰাক্ষসৰ কুণ্ডলশোভিত কাণৰ তলত একৈ চৰ বহুৱাই দিলে। তেতিয়া মহাবেগবান হ্যাতিমান মহাপাৰ্শ্বয়ো এখন হাতেৰে বৃহৎ পৰশ্ব অস্ত্ৰ তুলি ললে। এই পৰশ্ব তেলৰ নিচিনা চিকচিকীয়া বিমল আৰু প্ৰস্তুৰবৎ সুদৃঢ়। ৰাক্ষসে পৰম ক্ৰুদ্ধ হৈ এই অস্ত্ৰ বালীপুত্ৰৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। পৰশ্ব অঙ্গদৰ বামস্কন্ধত নিপতিত হোৱাতো তেওঁ সেই প্ৰহাৰ এবাই অস্ত্ৰ ব্যৰ্থ কৰিলে। তেতিয়া তেওঁৰ পিতৃতুল্য পৰাক্ৰমশালী শৰীৰৰ মৰ্মস্থানান্তৰিত বীৰ অঙ্গদে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ ৰাক্ষসৰ বুকুৰ ঠিক মাজভাগত বজ্জসদৃশ মুষ্টিৰ প্ৰহাৰ শোধালে। প্ৰহাৰত ৰাক্ষসৰ বুকু কাটি গল আৰু সি নিহত হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। ৰাক্ষস এইদৰে নিহত হোৱাত তেওঁৰ সৈন্যদল কঁপি উঠিল আৰু ৰাৱণ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল। আনপক্ষে হৰ্ষস্থিতি বান্দবসৈন্যদলৰ ভিতৰৰপৰা যি বিপুল সিংহনাদ সমুখিত হল, তাতেই লক্ষ্য, তাৰ দ্বাৰদেশ আৰু অট্টালিকাসমূহ কঁপি উঠিল আৰু ইজ্জৈ সৈতে দেৱতাসকলৰ মাজৰপৰাও বিপুল হৰ্ষধ্বনি হবলৈ ধৰিলে।

২৫। ইন্দ্ৰশক্ৰ ৰাৱণ-দেৱতা আৰু বান্দবসকলৰ এই হৰ্ষধ্বনি শুনি ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হল আৰু পুনঃ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হবলৈ আগ বাঢ়িল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টমৱতীতম সৰ্গ সমাপ্ত

নবনবগিৰি

ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধ

১—৬। যুদ্ধত মহোদৰ, মহাপাৰ্শ্ব আৰু মহালক্ষ্মী বিৰূপাক্ষ নিহত হোৱা দেখি, ৰাৱণে ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ সাৰাথক বথ চলাবলৈ প্ৰেৰণা দি কলে, “হে সূত, মোৰ মন্ত্ৰীবৰ্গৰ মৃত্যু আৰু নগৰ অৱৰুদ্ধ হৈ থকাৰ বাবে যি দুখ উপস্থিত হৈছে, ৰাম আৰু লক্ষ্মণক বধ কৰি মই সকলো দুখ অৱসান ঘটাম। হে সাৰাথি, ৰামেই হৈছে এই যুদ্ধৰ মূল বৃক্ষস্বৰূপ, সীতা তাৰ ফলপ্ৰসাদ পুষ্প, শত্ৰু, জাম্বৱান, কুমুদ, নল, দ্বিবিদ, মৈন্দ, অঙ্গদ, গন্ধমাদন, হনুমান, স্ত্ৰবেণ এই সকলো বান্দৰ-দলপতি তাৰ শাখা। এতেকে এই মূল বৃক্ষ বমক মই ব- কৰিম।”

৬—৭। এই বুলি কৈ অতিৰথ মহাবীৰ ৰাৱণ ৰথৰ ঘৰ্ষত শব্দেৰে দশোদিক পৰিপূৰ্ণ কৰি ৰামৰ ওচৰলৈ গামান হল। শব্দৰ ধ্বনিত নদ, নদী, গিৰি কাননে সৈতে পৃথিৱী ৰূপি উঠিল আৰু সিংহ গজ পশু পক্ষী সজ্জন্ত হল।

৮—১৬। ৰাৱণৰ দাকণ অস্ত্ৰৰ কোবত ঘোৰ অন্ধকাৰে পৃথিৱী আবৃত কৰিলে আৰু বান্দৰবোৰ দঙ্ক হৈ চাৰিওফালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে। ব্ৰহ্মাট্ট দিয়া অস্ত্ৰৰ তেজ সহ্য কৰা বান্দৰবোৰৰ পক্ষে কঠিন হৈ উঠিল, ৰব নোৱাৰি পলাবলৈ দৌৰাদৌৰি কৰোঁতে পৃথিৱীৰপৰা ধূলি ওপৰলৈ উঠিবলৈ ধৰিলে। ৰাৱণৰ হীৰ শৰৰ জ্বালাত বান্দৰসৈন্যবাহিনীয়ে যুদ্ধত ভঙ্গ দি শই শই পলাবলৈ ধৰা দেখি ৰাম যুঁজলৈ সাজু হল। ইতিমধ্যে বাহুসশাস্ত্ৰী ৰাৱণে সৈন্যবাহিনী খেদি নি অপৰাজিত অবস্থাত থিয় দি থকা ৰামক দেখা পালে। তেওঁ দেখিলে যে বিষ্ণুৰ লগত বাসৱ একেলগে থকাৰ নিচিনাকৈ পদ্মপত্ৰসদৃশ বিশালাক্ষ, দীৰ্ঘবাহু, অৰিন্দম ৰাম আকাশম্পৰ্শী মহৎ ধনু উদ্যত কৰি লক্ষ্মণে সৈতে বৈ আছে। মহাতেজস্বী বলবান ৰামে লক্ষ্মণে সৈতে এইদৰে থাকি বান্দৰবোৰক ভঙ্গ দিয়া আৰু ৰাৱণে খেদি অহা দেখি জটীচিন্তে হাতেৰে ধনুৰ মাজভাগত খামোচ মাৰি ধৰি ধনুত টকাৰ দিবলৈ ধৰিলে। ধনুৰ ভীষণ শব্দত মেদিনী কাটি যোৱা যেন হল। তেতিয়া ৰামৰ “বৰুণি আৰু ধনুৰ শব্দত শই শই বাহুস ধৰাশায়ী হবলৈ ধৰিলে।

১৭। ইতিমধ্যে ৰাৱণ ৰাম আৰু লক্ষ্মণ এই দুয়োজন ৰাজপুত্ৰই শৰে ঢুকি

পোৱা ঠাইলৈ চাপি অহাত চক্ৰ আৰু সূৰ্য্যৰ মাজত থকা বাহুগ্ৰহৰ যেনে শোভা হয় বারণৰ দৃশ্যও তদনুকূপ হল।

১৮—২৭। প্ৰথমতে লক্ষ্মণে যুঁজিবলৈ ইচ্ছা কৰি অগ্নিশিখাসদৃশ তীক্ষ্ণশব-সমূহ বারণৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। শব নিক্ষিপ্ত হোৱা মাত্ৰকে মহা-তেজস্বী বারণে সেইবোৰ আকাশতে ব্যৰ্থ কৰি দিলে। হাতৰ লঘুতা দেখুৱাই লক্ষ্মণৰ এপাট শব এপাটবদ্বাৰা, তিনিপাট তিনিপাটবদ্বাৰা আৰু দহপাট দহপাট শববদ্বাৰা কাটি দিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিচত বণহুৰ্জয় বারণে লক্ষ্মণক এবাই গৈ, পৰ্বতসদৃশ সুদৃঢ় হৈ বাম য'ত থিয় দি আছিল তাত উপনীত হলগৈ। বামৰ সম্মুখীন হৈয়েই ক্ৰোধতে জ্বলি উঠি চকুযুৰি বঙা কৰি তেওঁৰ ওপৰত শববৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। শব বারণৰ হাতৰপৰা ধনুমুক্ত হৈ নিপাতিত হবলৈ ধৰা দেখি, বামে তৎক্ষণাৎ ভল্লাস্ত্ৰ গ্ৰহণ কৰিলে। বারণৰ প্ৰদীপ্ত সৰ্পবৎ তীক্ষ্ণ শবসমূহ বামে ভল্লাস্ত্ৰৰ দ্বাৰা ছিন্নবিছিন্ন কৰিলে। এইদৰে সময়ত বামে বারণৰ আৰু পিচ মুহূৰ্ত্ততে বারণেও বামৰ শববৃষ্টি প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। ছয়োজন বীৰেই অপৰাজিত, উভয়ে সমান বেগে বাণবৰ্ষণত পটু, যুদ্ধত ছয়োজনে সোঁৱে-বাৱে বিচিত্ৰ গতিত মণ্ডলাকাৰে বিচৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে অন্তৰ্হাস কৰ্ম্মমুৰ্ত্তি ধাৰণ কৰি শব প্ৰয়োগ কৰি ছয়োজন বীৰে সমানভাবে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা দেখি প্ৰাণীগণ সন্তুষ্ট হৈ উঠিল।

২৮—৩৩। বৰ্ষাকালত বিদ্যুৎমণ্ডিত মেঘমালাই আকাশ যিদৰে আচ্ছন্ন কৰে, বসন্ত আৰু বারণৰ নানাপ্ৰকাৰ বাণসমূহেও আকাশ তেনেদৰে ঢাকি পেলালে। শব্ৰণৰ পাখি লগা মহাবেগী শবসমূহৰ বৃষ্টিৰ কলত আকাশ আচ্ছন্ন হোৱাত অনুমান হল যেন অসংখ্য শিড়িকী-বিশিষ্ট আবৰণহে তাত বিবাজ কৰিছে। সূৰ্য্য অস্ত যোৱাৰ সময়ত দুইখণ্ড মেঘ উঠি আহি আকাশ যিদৰে অন্ধকাৰাচ্ছন্ন কৰে, ছয়োজন বীৰেও তেওঁলোকৰ শববৃষ্টিবদ্বাৰা আকাশ তদনুকূপ কৰিলে। এইদৰে ছয়োজন বীৰৰ ভিতৰত যোৰতৰ যুদ্ধ আৰম্ভ হল। উভয়ে বৃদ্ধ বাসৱসম, পৰম্পৰে পৰম্পৰৰ বধাকাজনী, উভয়ে অপ্ৰাধুৰ্য্য আৰু অচিন্ত্য যোদ্ধা। ছয়োজনে সমান ধনুৰ্দ্ধাৰী, যুদ্ধবিশাৰদ, আৰু অস্ত্ৰবিদসকলৰ ভিতৰত মুখ্য। ছয়োজন বীৰ যিপিনে যায় তেওঁলোকৰ শববৃষ্টিৰ ঢৌ দেখি অনুমান হয় যেন দুখন সাগৰত বতাহৰ কোবত উৰ্দ্ধিমালাইহে তাত খেল কৰিছে।

৩৪—৪৫। যুদ্ধ এইদৰে চলি থকাৰ ভিতৰতে লোকবারণ বারণে নাৰাচ অস্ত্ৰৰ দ্বাৰা বামৰ কপাল-প্ৰদেশ বিদ্ধি দিলে। ভয়ঙ্কৰ ধনুনিঃসৃত নীলোৎপলদলপ্ৰভ

নাৰাচ অস্ত্ৰই কপাল বিদ্ধ কৰিলেও বাম তাৰদ্বাৰা ব্যথিত নহল। তেতিয়া মহা-বীৰ্য্যশালী তেজস্বী বামচন্দ্ৰই ক্ৰুদ্ধ হৈ বোত্ৰ মন্ত্ৰ জপ কৰি ধনুত সজোৰে টান দি বাৱণৰ, গালৈ বাৰে বাৰে যিবিলাক শৰ নিক্ষেপ কৰিলে সেইবিলাকে বাৱণৰ মহামেঘসদৃশ কবচ বিদ্ধিৰ নোৱাৰি মাটিত পৰি গল আৰু সেইবিলাকৰদ্বাৰা বাৱণৰ কোনো ব্যথা নহল। তেতিয়া সকলো অস্ত্ৰত নিপুণ বামচন্দ্ৰই পৰম অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰি বাৱণৰ ললাট প্ৰদেশ বিদ্ধ কৰিলে। বাৱণে প্ৰতিৰোধ কৰিলেও পঞ্চশীৰ্ষ সৰ্পবৎ এই উৎকৃষ্ট বাণসমূহে গুজৰি গুজৰি বাৱণৰ কপাল ভেদ কৰি মাটিত পৰিল। শৰবিদ্ধ হৈ বাৱণ ক্ৰোধমূৰ্ছিত হ'ল আৰু তেতিয়া ঘোৰতৰ আমুৰ অস্ত্ৰ বামৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। এই আমুৰ অস্ত্ৰবোৰ সিংহ, ব্যাঘ্ৰ, কৰ্ক, কাক, গৃধ্ৰ, শেন, শূগাল, সিঁহামৃগ, আদি হিংস্ৰজন্তুৰ মুখবিশিষ্ট; সিহঁতৰ মুখবোৰ মেল খোৱা আৰু ভয়ানক; কোনো কোনো অস্ত্ৰৰ পাঁচখনকৈ মুখ; খাওঁ খাওঁ মূৰ্ত্তি ধৰি সিহঁত বামৰ ওপৰত পৰিবলৈ ধৰিলে। কিছুমান শৰৰ মুখ গৰ্জিত আৰু বৰাহৰ নিচিনা, কিছুমানৰ কুকুৰ, কুকুৰা, মকৰ অথবা সৰ্পসদৃশ। মহাতেজস্বী মায়াবী বামসে ক্ৰুদ্ধ হৈ সৰ্পবৎ গুজৰি গুজৰি এনেবিধৰ আৰু আন আন বহুপ্ৰকাৰৰ শৰ বামৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে।

৪৬—৫১। বহুপুঙ্গৱ বামচন্দ্ৰই আমুৰ অস্ত্ৰৰদ্বাৰা আক্ৰান্ত হৈ অগ্নিসম তেজ-ধাৰণ কৰি পাবক অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰিলে। এই অস্ত্ৰবোৰৰ মুখবোৰ অগ্নিসম প্ৰদীপ্ত আৰু কোনো কোনোটো সূৰ্য্যৰ দৰে মুখবিশিষ্ট, কাৰো বৰ্ণ গ্ৰহ, নক্ষত্ৰ অথবা মহা-উদ্ধাসদৃশ, সিহঁতৰ জিহ্বাবোৰ বিদ্যুৎসদৃশ। বাঘৰ বামে এই অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰাত সিহঁতে বাৱণৰ ঘোৰমূৰ্ত্তি শৰসমূহৰ লগত সংঘৰ্ষ কৰি সেইবোৰ তেনেই ধ্বংস কৰিলে। অক্লিষ্টকৰ্ম্ম বামচন্দ্ৰই সকলো অস্ত্ৰ এইদৰে ব্যৰ্থ কৰা দেখি সুগ্ৰীৱপ্ৰমুখ কামৰূপী সকলো বান্দৰে বামক বেঢ়ি ধৰি সিংহনাদে হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে। দশবধ-নন্দন মহাত্মা বামচন্দ্ৰই বাৱণৰ বাহু-নিঃসৃত অস্ত্ৰসমূহ ব্যৰ্থ কৰি হৰ্ষান্বিত হল আৰু বান্দৰবোৰেও আনন্দতে উচ্চস্বৰে হৰ্ষধ্বনি কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত নৱনৱতিতম সৰ্গ সমাপ্ত

শততম সৰ্গ

লক্ষ্মণৰ শক্তিশেল

১। বাক্ষসাধিপতি ৰাৱণে তেওঁৰ সকলো অস্ত্ৰ ব্যৰ্থ হোৱা দেখি দুগুণ ক্ৰোধা-
ঘিও হৈ আন অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰাৰ কথা ভাবিবলৈ ধৰিলে।

২। ভাবিচিন্তি ময়নিস্থিত ভাৱৰ ঐকমূৰ্ত্তি অস্ত্ৰকে ৰামৰ ওপৰত নিক্ষেপ
কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

৩—৪। তেতিয়া তেওঁৰ ধনুৰপৰা বজ্জতুল্য কঠোৰ প্ৰদীপ্ত শূল, গদা, মুসল,
মুদগৰ, কূটপাশ আৰু আন আন বহুত সুতীক্ষ্ণ বজ্জ সমকক্ষ অস্ত্ৰবোৰ ওলাই পৰিবলৈ
ধৰিলে, অনুমান হল যেন প্ৰলয়কালৰ ধুমুহা ববলৈ ধৰিছে।

৫। কিন্তু মহাত্ম্যতিসম্পন্ন সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ অস্ত্ৰবিদ্যাকুশল শ্ৰীমান ৰামচন্দ্ৰই তেওঁৰ
শ্ৰেষ্ঠ গান্ধৰ্ব অস্ত্ৰৰদ্বাৰা ৰাৱণৰ সকলো অস্ত্ৰ ব্যৰ্থ কৰিলে।

৬। এইবোৰ অস্ত্ৰও প্ৰতিহত হোৱাত খঙতে ৰাৱণৰ চকু তাম যেন বঙা বৰণৰ
হৈ উঠিল; তেতিয়া তেওঁ ৰামৰ উদ্দেশ্যে সোঁৰ অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

৭—৮। এই অস্ত্ৰৰ বলত ধীমান দশগ্ৰীৱৰ ধনুৰপৰা জলন্ত সুমহান চক্ৰ-
ণেৰ ওলাই আহি চাৰিওফালে আকাশ ঢাকি পেলালে, অনুমান হল যেন চক্ৰ সূৰ্য্য
আৰু গ্ৰহবোৰেহে নামি আহি আকাশ ঢাকি ধৰিছে।

৯। ৰাঘৱ ৰামে তেওঁৰ শব্দবৃষ্টিৰদ্বাৰা ৰাৱণৰ এই চক্ৰ আৰু আন আন বিচিত্ৰ
অস্ত্ৰবোৰ বিধ্বস্ত কৰিলে।

১০। এইবোৰ অস্ত্ৰও বিকল হোৱা দেখি বাক্ষসাধিপ^৮ ৰাৱণে দহপাট শৰবদ্বাৰা
ৰামৰ সকলো মৰ্মস্থান বিদ্ধ কৰিলে।

১১। মহাতেজস্বী ৰাৱণৰ সুবৃহৎ ধনু-নিঃসৃত দহ বাণৰদ্বাৰা বিদ্ধ হৈও ৰাঘৱ
অকণো কম্পিত নহল।

১২। অধিকন্তু বগলুৰ্জয় ৰামে তেতিয়া অধিক দুৰ্দ্ধ হৈ বহুত শৰবদ্বাৰা
ৰাৱণৰ সকলো শৰীৰ বিদ্ধি পেলালে।

১৩—১৬। ইতিমধ্যে ৰাঘৱানুজ শত্ৰুবীৰহতা বলৱান লক্ষ্মণে সাতপাট উগ্ৰগতি-
সম্পন্ন শৰবদ্বাৰা ৰাৱণৰ মনুষ্যাশীৰ্বযুক্ত ধ্বজা কাটি খণ্ড খণ্ড কৰিলে; লগতে সাৰথিৰ

প্ৰদীপ্ত কুণ্ডলশোভিত মূৰটোও বিচ্ছিন্ন কৰিলে; আৰু পাঁচপাট শৰবদ্বাৰা বান্ধসবাজত হাতীৰ ওঁৰৰ নিচিনা ধনুখনো কাটি দিলে।

১৭। এনেতে বিভীষণে জাঁপ দি পিঃ তেওঁৰ গদাৰদ্বাৰা নীলমেঘসদৃশ পৰ্ব্বতোপম বারণৰ উৎকৃষ্ট ঘোঁৰাবোৰ বধ কৰিলে।

১৮—২১। ঘোঁৰা নিহত হোৱাত বারণ তৎক্ষণাৎ তেওঁৰ বৃহৎ বথৰূপৰা নামিল আৰু ভায়েক বিভীষণৰ ওপৰত ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ প্ৰদীপ্ত বজ্জসম শক্তি অস্ত্ৰ তেওঁলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। শক্তি নিপাতিত হোৱাত আগতে লক্ষণে তিনিপাট শৰবদ্বাৰা তাক কাটি দিলে; তাকে দেখি বান্ধববোৰৰ মাজবপৰা ভীষণ জয়ধ্বনি সমুথিত হল। অংক ইপিনে সুবৰ্ণমাসাবিভূষিত অস্ত্ৰ তিনিখণ্ডত বিভক্ত হৈ আকাশৰ-পৰা পৰিবলৈ ধৰা ক্ষুলিঙ্গযুক্ত সমুজ্জল উষ্ণৰ দৰে মাটিত পৰিল।

২২—২৫। শক্তি ব্যৰ্থ হোৱা দেখি বারণে আন এপাট শক্তি-অস্ত্ৰ তুলি ললে; এই শক্তি অমোঘ বুলি বিখ্যাত, স্বয়ং কালদেৱতা যমেও তাকে সহ্য কৰিব নোৱাৰে; নিজ তেজোবলে সমুজ্জল এই শক্তি-অস্ত্ৰ তুলি লৈ বলশালী ছৰাআ বারণে নিজ বলত প্ৰয়োগ কৰাত শক্তি প্ৰদীপ্ত বজ্জশিখাবৎ সমুজ্জল হৈ উঠিল। ঠিক এনে সময়তে বাঁৰ লক্ষণ বিভীষণৰ জীৱনৰ সংশয়পূৰ্ণ অৱস্থা দেখি ক্ৰতপদে আগ বাঢ়ি আহিল আৰু বিভীষণক বন্ধা কৰিবলৈ ধনুত টান দি শক্তি হাতত লৈ থকা অৱস্থাতে বারণৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৬। মহাআ লক্ষণৰ শৰজালে আবৃত হোৱাত বারণৰ নিজ ভ্ৰাতৃবধ উত্তম নষ্ট হল; তেতিয়া তেওঁ ভায়েক লক্ষণৰদ্বাৰা মুক্ত হোৱা দেখি ছনাই লক্ষণক আক্ৰমণ কৰাৰ ইচ্ছা কৰি লক্ষণৰ সন্মুখীন হৈ কবলৈ ধৰিলে, “লক্ষণ, বান্ধসক মুক্ত কৰি তই বৰ গবৰ অনুভব কৰিছ; বিজ্ঞ যিহেতু বিভীষণক তই মুক্ত কৰিলি, এতেকে বিভীষণক চেৰাই এই শক্তি-অস্ত্ৰ তোৰ ওপৰতে পৰিব। শত্ৰুৰ বক্তে বঞ্জিত এই শক্তি পৰিঘসদৃশ সুদীৰ্ঘ মোৰ বাহুবদ্বাৰা নিক্ষিপ্ত হৈ তোৰ হৃদয় বিদ্ধ কৰি প্ৰাণবায়ু লৈ ওলাই যাব।”

৩০। এই বুলি কে লক্ষণক উদ্দেশ্য কৰি ময়দানৰ-নিৰ্ম্মিত অমোঘা শত্ৰুবাতিনী শক্তি তুলি ললে।

৩১—৩৩। এই শক্তি-অস্ত্ৰ আঠোটা ক্ষণ্টা সংযুক্ত আৰু মহাশব্দকাণী আৰু নিজ তেজোবলে সমুজ্জল। বারণে পৰম ক্ৰুদ্ধ হৈ শক্তি নিক্ষেপ কৰি উচ্চস্বৰে সিংহনাদ কৰি উঠিল। নিক্ষিপ্ত শক্তি বজ্জসম স্বৰে ভীমবেগে লক্ষণৰ গালৈ ধাবমান হল। অস্ত্ৰ নিপাতিত হবলৈ ধৰা দেখি অস্ত্ৰক উদ্দেশ্য কৰি বাঘৰ বামে কৈ উঠিল

“হে অস্ত্ৰ, লক্ষ্মণৰ মঙ্গল হওক ; লক্ষ্মণক বধ কৰাৰ যি শক্তি তোমাত সন্নিহিত আছে, সি ব্যৰ্থ হওক ।” *

৩৪—৩৬। তাৰপিচতে সৰ্পবৎ উগ্ৰ সেই শক্তি ক্ৰুদ্ধ বান্ধৱ হস্তচ্যুত হৈ বণক্ষেত্ৰত লক্ষ্মণৰ বৃত্ত সোমাল। অনুমান হল যেন মহাসৰ্পৰ প্ৰদীপ্ত জিহ্বাহে লক্ষ্মণৰ বৃহৎ বুকৰ মাজত প্ৰৱেশ কৰিলে। এইদৰে বান্ধৱ বেগৰ লগত মিলিত হৈ মহাশক্তিয়ে গাঢ়ভাবে লক্ষ্মণৰ বুক ভেদ কৰাত লক্ষ্মণ মাটিত চলি পৰিল।

৩৭—৩৯। ওচৰতে থকা লক্ষ্মণৰ এনে অৱস্থা দেখি, ভায়েকৰ প্ৰতি চেনেহতে বাঘৰ বামৰ অন্তৰ ছুখত ভৰি পৰিল। অৰ্দ্ধপূৰ্ণনেত্ৰে অলপ সময় ধ্যানস্থ হৈ চিন্তা কৰি তেওঁ যুগান্তকালৰ অগ্নিসদৃশ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল। মনতে স্থিৰ কৰিলে, ‘এতিয়া’ বিবাদৰ সময় নহয়।’ এইদৰে ভাবি বান্ধৱক বধ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল আৰু লগতে সকলো একাৰে যত্নবান হৈ লক্ষ্মণৰ প্ৰতিও চকু বাধিলে।

৪০—৫০। বাঘে দেখিলে যে সেই মহাযুদ্ধত শক্তিবদ্ধ হৈ লক্ষ্মণ সৰ্পসংযুক্ত পৰ্ব্বতৰ দৰে তাত পৰি আছে। প্ৰধান প্ৰধান বান্দৰবোৰে বিশেষ যত্ন কৰিও বলবান বান্ধৱদ্বাৰা নিক্ষিপ্ত শক্তি উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিলে, কিয়নো শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰেষ্ঠ বাহুসমূহা শব্দদ্বাৰা তেওঁলোকৰ শৰীৰ এনেয়ে জৰ্জৰিত হৈ আছিল। ইতিমধ্যে শক্তিয়ে শৰীৰ ভেদ কৰি মাটিত প্ৰবেশ কৰিলেগৈ। এনে অৱস্থাত মহাবলশালী বামচন্দ্ৰই ক্ৰুদ্ধ হৈ দুই হাতেৰে শক্তিপাট খামোচ মাৰি ধৰি তাক ভাঙি টানি উলিয়াই আনিলে। বামে শক্তি উলিয়াই অনা সময়ত বলবান বান্ধৱে মৰ্মভেদী বাণবদ্বাৰা তেওঁৰ সৰ্ব্বশৰীৰ বিদ্ধ কৰিলে কিন্তু বামে তালৈ আক্ৰমণো নকৰি, লক্ষ্মণক সাবটি ধৰি মহাকপি হনুমান আৰু শূগ্ৰীৰক কলে, “হে মুখ্যবান্দৰগণ, তোমালোক সকলোৱে লক্ষ্মণক বেঢ়ি থাক।” ইমান দিনে যাক যুদ্ধত পাবলৈ ইচ্ছা কৰি আছিলোঁ, সি মোৰ সন্মুখত, এতেকে এয়ে মোৰ পৰাক্ৰম দেখুৱাৰ সময়। এই দশগ্ৰীৱ পাপাত্মা ; আৰু পাপতেই তাৰ মতি, এতেকে ই বধৰ যোগ্য। গ্ৰীষ্মাবলৰ শেহত চাতকপক্ষী মেঘ দেখা পাবলৈ যিদৰে আগ্ৰহাঘিত হৈ থাকে তেনেদৰে তাক দেখা পাবলৈ উৎসুক হৈ আছে। হে বান্দৰগণ, ইমানদিনে মই যি প্ৰতিজ্ঞা কৰি আছিলোঁ, এই বৃহস্পতিতে সেইটো সত্যত পৰিণত হব। আজি পৃথিৱী হয় বান্ধৱশূণ্য অথবা বামশূণ্য হোৱা তোমালোকে দেখিব। বাজ্যানাশ,

* টীকাৰ সকলো ইয়াত অৰ্থ কৰিছে—সত্যসঙ্কল্প বামৰ এই উক্তিৰদ্বাৰা শক্তিৰ প্ৰাণ ঘাতী শক্তি নষ্ট হোৱাত ই কেবল লক্ষ্মণৰ জীৱনত ব্যৰ্থ দিৱে ক্ষান্ত হল।

বনবাস, দণ্ডকালৈ আগমন, সীতাৰ হৰণ, আৰু বান্ধসবোৰৰ লগত সংঘৰ্ষ এইসকলো মহাবোৰ আৰু যজ্ঞশাস্ত্ৰলক ক্ৰেণ ভুগিলে। ; বান্ধগক বধ কৰি এই সকলোবেপৰা নিকৃতি লাভ কৰিম।

৫১। যি উদ্দেশ্যে বালীৰ বধৰ পিচত সুগ্ৰীৱক বন্ধা পাতি বান্ধবসৈন্য ইয়ালৈ আনিলে।, যি কাৰণত সেতু বন্ধ কৰি সাগৰ পাৰ হলোঁ, সেই পাপমুক্তি আজি মোৰ চকুৰ সম্মুখত, মোৰ চকুৰ আগত উপস্থিত হোৱা গতিকে সি আৰু থাকিব নোৱাৰিব। দেখামাত্ৰকে বিষ লগা সাপৰ দৃষ্টিগোচৰ হলে যিদৰে বন্ধা নাই, অথবা গৰুড়ৰ সম্মুখত পৰিলে সাপৰ যিদৰে পৰিজ্ঞান নাই, মোৰ চকুৰ আগত পৰি এই বান্ধগবোৰো তেনেদৰে বন্ধা নাই। হে হৃদ্ধৰ্ষ বান্ধবগণ, পৰ্বতৰ ওপৰত বহি মনৰ স্মৃতি বান্ধগ আৰু মোৰ এই যুদ্ধ চাই লোৱা।।

৫৫—৫৬। তিনিও জগত, সিদ্ধ, গন্ধৰ্ব আৰু চাৰণসকলে আজি যুদ্ধত বামৰ বামত চাই লওক। আজি মই এনে এটা কাম কৰিম যাৰ কথা পৃথিৱী থাকেমনে দেৱতাকে আদি কৰি চৰাচৰ সকলো জীৱই কৈ থাকিব।”

৫৭—৬১। এইদৰে কৈ বামে তেওঁৰ কান্ধন বিভূষিত ভীক্ৰ শবসমূহবদ্বাৰা বান্ধগক প্ৰহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। আনপক্ষে মেঘে বৃষ্টিপাত কৰাৰ নিচিনাকৈ বান্ধগেও নাৰাচ মুসল আদি অস্ত্ৰ বামৰ ওপৰত বৰ্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে পৰস্পৰৰ বধ কামনা কৰি শ্ৰেষ্ঠ শববোৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰাত, সিহঁতৰ ঘাত-প্ৰতিঘাতত তুমুল শব্দ উত্থিত হল। অন্তৰীক্ষৰপৰা বাম আৰু বান্ধগৰ শববোৰে সমুজ্জল মুখ লৈ পৃথিৱীত পৰিবলৈ ধৰিলে আৰু উভয়ৰে ধনুৰ জ্যাৰ শব্দত সকলো প্ৰাণী সন্তুষ্ট হল আৰু বণভূমিৰ দৃশ্যো অদ্ভুত ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

৬২। এইদৰে যুদ্ধ চলি থকাৰ ভিতৰত প্ৰদীপ্ত ধনুৰ্দ্ধাৰী মহাত্মা বামৰ শব-জালৰদ্বাৰা নিপীড়িত হৈ বতাহৰ আগত মেঘ উৰি পলোৱাৰ নিচিনাকৈ ভয়তে বান্ধগে বণস্থলৰপৰা পলায়ন কৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত শততম সৰ্গ সমাপ্ত

ঐক্যধিকশততম সর্গ

শক্তিশেলসবিন্দু লক্ষ্মণক দেখি বামৰ শোক আৰু লক্ষ্মণৰ আৰোগ্য লাভ

১—২। বলশালী বারণবদ্বাৰা শক্তিশেল বিন্দু হৈ বীৰ লক্ষ্মণ বক্তাক্ত কলে-
বৰে সমৰক্ষেত্ৰত পৰি থকা দেখি বামে বাণবৃষ্টিৰ দ্বাৰা ছৰাছা বারণৰ লগত
তুমুল যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ল; তাৰ পিছত বারণ বণক্ষেত্ৰৰপৰা পলাই যোৱাত কামে
সুশ্ৰেণক সন্ধান কৰি কবলৈ ধৰিলে,

৩। “সুশ্ৰেণ, চোৱাঁ, বারণৰ আক্ৰমণত বীৰ লক্ষ্মণ মাটিত পৰি সাপৰ
নিচিনাকৈ চট্‌কটাই আছে; তাকে দেখি মোৰ শোক উগলি পৰিছে।

৪—৬। প্ৰাণতকৈও প্ৰিয়তৰ এই বীৰক বক্তাক্ত কলেবৰে পৰি থকা দেখি মই
শোক-সন্তপ্ত। মোৰ যুদ্ধ কৰিবলৈ আৰু কি শক্তি থাকিব পাৰে? শুভলক্ষণ
মোৰ এই ভাৱত সততে যুদ্ধত বীৰ বুলি প্ৰশংসাভাজন হৈ আছে, এতেকে এনে
এজন বীৰো যদি মৃত্যুৰ বশবৰ্তী হ'ব পাৰে, তেন্তে মোৰ এই জীৱন বা সুখৰ কি
প্ৰয়োজন? এওঁৰ এনে অৱস্থা দেখি মোৰ বীৰত্বৰ নামত লজ্জা অনুভৱ হৈছে,
মোৰ হাতৰপৰা ধনু সুলকি পৰিছে, শবসমূহ বিকল হোৱা যেন হৈছে আৰু
মোৰ দৃষ্টি শক্তিও বাষ্পৰূপ হৈছে।

৭। স্বপ্নাৱস্থাত মানুহৰ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ যিদৰে শিথিল হয়, বৰ্ত্তমানে মোৰ শৰীৰো
তেনেদৰে অৱশ্য হৈ পৰিছে; ঘোৰ চিন্তাই মোক বেৰি ধৰিছে আৰু মৃত্যুৰ ইচ্ছা
প্ৰবল হৈ উঠিছে।”

৮—১০। ছৰাছা বারণবদ্বাৰা মৰ্মস্থানত বিন্দু হৈ ছৰাভিভূত ভ্ৰাতা লক্ষ্মণক
বণক্ষেত্ৰত ধূলিৰ মাজত এইদৰে চট্‌কটাই থকা দেখি বাম পৰম শ্ৰিয় হ'ল। আৰু
তেওঁৰ ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাম ব্যাকুল হ'ল। এনে অৱস্থাত বিলাপ কৰি কৰি তেওঁ কবলৈ
ধৰিলে, “বীৰ সুশ্ৰেণ, এই সময়ত জয়লাভ কৰিলেও মই তাৰপৰা কোনো সুখ
পাব নোৱাৰিম। চল্লিছ চকুৰ আগত নাথাকিলে মনত সুখ দিব নোৱাৰে।

১১। মোৰ এই জীৱনৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই; যুদ্ধ কৰিয়ে বা কি লাভ?
যিহেতু এই বণক্ষেত্ৰত লক্ষ্মণেই নিহত হৈ গুই আছে, এতেকে যুদ্ধৰো কোনো
প্ৰয়োজন নাই।

১২—১৭। মই বনলৈ অহাৰ সময়ত মহাদ্ৰুতিসম্পন্ন লক্ষ্মণ মোৰ পিচে

পিচে আহিছিল, এতিয়া যমালয়লৈ যোৱাৰ সময়ত ময়ো তেওঁৰ পিচে পিচে যাম। এই লক্ষ্মণেই আছিল মোৰ ইষ্টবন্ধুজন আৰু সততে মোৰ অভ্যুগত। হায়! কুটম্বোদ্ধা বান্ধুসবোৰে তেওঁৰো অৱস্থা এনেবিধৰ কৰিলে। বন্ধু আৰু ভাৰ্য্যা দেশে দেশে পোৱা যায়, কিন্তু তেনে দেশ মই দেখা নাই য'ত সহোদৰ ভাতা পোৱা যাব পাৰে! হে দুৰ্দ্ধৰ সুৰেণ, লক্ষ্মণ অবিহনে মোৰ এই বাস্তৱ কোনো লাভ নাই। এতিয়া পুত্ৰবৎসলা স্তম্ভা দেবীক মই কি কয়? দেবী সুমিত্ৰাৰ উপহাস মই সহিব নোৱাৰিম। মই মোৰ আই কৌসল্যাক কি কয় আৰু কৈকেয়ীকে বা কয় কি! ভৱতক কি কয় আৰু মহাবলশালী শত্ৰুৱক কি কয়? তেওঁলোকে যেতিয়া সুধিব যে লক্ষ্মণেৰে সৈতে বনলৈ গলা, এতিয়া তেওঁ লগত নোহোৱাকৈ তুমি উভতি আহিলা কিয়, তাৰ উত্তৰত মই কি কয়?

১৮—২২। এতেকে আত্মীয়সকলৰ গৰিহণা পোৱাতকৈ মোৰ এই ঠাইতে মৃত্যু হোৱাই শ্ৰেয়। হায়! পূৰ্বজন্মত মই কি কুৰ্ম কৰিছিলোঁ, যাৰ ফলত মোৰ এই ধাৰ্মিক ভাতা নিহত হৈ সন্মুখত পৰি থাকিব লগা হৈছে? হে নব-শ্ৰেষ্ঠ, বীৰ প্ৰধান, মোৰ জীৱনৰ অধিকাৰী ভাই লক্ষ্মণ, তুমি মোক এৰি অকলে পৰলোকলৈ গলা কিয়? হে ভাতঃ, মই এইদৰে বিলাপ কৰি থকাতো তুমি মোৰ লগত কথা পতা নাই কিয়? লক্ষ্মণ, উঠা, মোৰ পিনে চোৱাঁ; তুমি শুই আছে কিয়? মোৰ এতিয়া বৰ কাতৰ অৱস্থা, এবাৰ চকু মেলি চোৱাঁ। হে :হাবাহ, শোকাত আৰু প্ৰমত্ত পৰ্বতে কানন বিষম হৈ থকা অবস্থাত একমাত্ৰ তুমিয়ে আছিল। মোক আশ্বাস দিওঁতা।”

২৩—২৬। শোকতে বিহ্বল হৈ ৰানে এইদৰে কৈ থাকোঁতে অত্যন্তুষ্টি বাণীৰে তেওঁক প্ৰবোধ দি সুৰেণে কবলৈ ধৰিলে, “হে নবশাৰ্দূল, আপোনাৰ বুদ্ধিবিপ্লবকাৰী এই মতি ত্যাগ কৰক। সেনাবাহিনীৰদ্বাৰা প্ৰেৰিত বাণবৃষ্টিৰ দৰে এই চিন্তাই অকল শোকহে বঢ়াই তোলে। লক্ষ্মীবৰ্দ্ধন লক্ষ্মণৰ মৃত্যু হোৱা নাই। তেওঁৰ মুখত কোনো বিকৃতিৰ ভাব পৰিলক্ষিত হোৱা নাই আৰু কোনো কালিমাৰ দাগো নাই, আপুনি চাওক, এওঁৰ মুখে এতিয়াও প্ৰসন্ন ৰূপ লৈ স্তম্ভৰ প্ৰভাৱক হৈ আছে। এওঁৰ হাত দুখন পদ্মপত্ৰসম বক্তিমবৰ্ণাভ, চকুযুৰি প্ৰসন্ন; হে নব-পতি, গতপ্ৰাণজনত এনে ৰূপ দৃষ্ট নহয়।

২৭—২৮। হে বীৰ, আপুনি শোক নকৰিব, শৰীৰৰ সকলো অঙ্গ শিথিল অৱস্থাত ৰাখি মাটিৰ ওপৰত শুই থকাজনৰ উপাহ লৈ থকা হৃদয়ৰ নিচিনা ঘনাই, ঘনাই হবলৈ থকা বুকুৰ স্পন্দনে কৈ দিছে যে অবিদ্যম লক্ষ্মণ এতিয়াও জীৱিত আছে।”

২৯—৩২। মহাপ্রাজ্ঞ সুৰেণে বামক এইদৰে কৈ ওচৰত বৈ থকা মহাকপি হনুমানক উদ্দেশ্য কৰি কলে, “সৌম্য, তুমি অতি শীঘ্ৰে ইয়াৰপৰা গৈ পূৰ্বতে জাম্ববানে কৈ থোৱা মহোদয় পৰ্বতৰ দক্ষিণ শিখৰত উৎপন্ন বিশল্যকৰণী, সাবৰ্ণ্যকৰণী, সঙ্কীৰ্ণকৰণী আৰু সন্ধানী নামৰ এই চাৰি বিধ মহৌষধি বীৰ লক্ষ্মণক জীয়াই তুলিবলৈ লৈ আহাঁগৈ।”

৩৩—৩৫। হনুমানক এইদৰে কোৱাৰ লগে লগে তেওঁ ওষধিপৰ্বতলৈ গৈ, ওষধিবোৰ চিনি নাপাই চিন্তাঘৰত হ’ল। তেতিয়া অসীমশক্তিসম্পন্ন হনুমানৰ মনত এটা বুদ্ধি খেলালে, “পৰৱৰ্ত্তৰ সমগ্ৰ এই শৃঙ্গটোকে লৈ যাওঁ। ঔষধসাধক সেই ওষধিবোৰ এই শিখৰতে আছে; সুৰেণে এইদৰেই কৈছিল আৰু ময়ো ভাবিচিন্তি তাকেই বুজিব পাৰিছোঁ। বিশল্যকৰণী আদি ওষধিসমূহ নিনিয়াকৈ গলে, সময় অতিবাহিত হোৱাৰ কাৰণে গুৰুতৰ দোষ হব আৰু তেতিয়া মহা বিপদ হ’ব।”

৩৬—৪০। এইদৰে চিন্তা কৰি মহাবলবান হনুमानে পৰ্বতটো আঁকোৱালি ধৰি তিনিবাৰ জোকাৰি ছিঙি পেলালে আৰু তাত থকা প্ৰস্ফুটিত তৰু-তৃণে সৈতে শৃঙ্গটো দুই হাতেৰে ওপৰলৈ তুলি ললে। তাৰপিচত জলপূৰ্ণ নীলমেঘখণ্ডসদৃশ গিৰিশৃঙ্গটো উভালি লৈ গগনমণ্ডললৈ জঁপ দিলে। শৃঙ্গটো লৈ আহি মহাবলবান হনুমানে সুৰেণৰ ওচৰত থৈ অলপ জিৰণি লৈ কবলৈ ধৰিলে, “হে কপিপ্ৰবৰ, ঔষধবোৰ মই চিনি নাপাওঁ, এইকাৰণত পৰ্বতৰ সমগ্ৰ শৃঙ্গটোকে লৈ আহিছোঁ।”

৪১—৪৮। তেতিয়া বান্দৰশ্ৰেষ্ঠ সুৰেণে পবননন্দন হনুমানক প্ৰশংসা কৰি ওষধিবোৰ উভালি আনিলে, আৰু সেইবোৰ খুন্দি লৈ লক্ষ্মণৰ নাকৰ আগত ধৰিলে। শেলযুক্ত অৱস্থাতে শত্ৰুবীৰহস্তা লক্ষ্মণে সেই ঔষধবোৰ ভ্ৰাণ কৰি তৎক্ষণাত্ শেলযুক্ত হৈ আৰোগ্য লাভ কৰিলে, আৰু মাটিৰ ওপৰতে উঠি বহিল। বান্দৰবোৰে লক্ষ্মণ উঠি বহা দেখি পৰম ক্ৰীত হৈ হনুমানক “সাধু! সাধু!” বুলি চিঞৰি উঠিল আৰু লক্ষ্মণক পূজা কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বামে “আহ! আহ!” বুলি ভেওঁক আলিঙ্গন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে বীৰ, ভাগ্যগুণে মই তোমাক মৰণৰপৰা উভতি অহা দেখা পালোঁ। হে বীৰ, তোমাৰ মৃত্যু হলে মোৰ এই জীৱনত কি লাভ? সীতা বা জয় লাভৰে প্ৰয়োজন কি?”

৪৯। মহাত্মা বামে এইদৰে কোৱাত লক্ষ্মণে ক্ৰীণস্বৰে কবলৈ ধৰিলে, “হে সত্যপবাক্ৰম বাম, পূৰ্বতে তেনেভাৱৰ প্ৰতিজ্ঞা কৰি এতিয়া আপুনি পাতল মনৰ বীৰ্য্যহীনজনৰ নিচিনাকৈ এনেদৰে কোৱাটো উচিত নহয়।

৫১। সত্যবাদীলোকে কেতিয়াও প্ৰতিজ্ঞাৰ অন্যথা নকৰে ; প্ৰতিজ্ঞা পালনেই মহত্ত্বৰ লক্ষণ ।

৫২—৫৪। হে অনঘ, মোৰ কাৰণে আপুনি নিৰাশাৰ আশ্ৰয় লোৱাটো উচিত নহয় ; আপুনি আজিয়েই বাৰণক বধ কৰি আপোনাৰ প্ৰতিজ্ঞা পালন কৰক । “হে বীৰ, গজ্জৰ্নবত তীক্ষ্ণ দস্তবিশিষ্ট সিংহৰ মুখৰপৰা মহাগজ যিদৰে সাৰি যাব নোৱাৰে, আপোনাৰ শৰৰ অধীনলৈ আহি শত্ৰুও সেইদৰে জীৱন লৈ উভতি যাব নোৱাৰে । দিবাৰ সূৰ্য্যদেৱে নিজ কৰ্ম সমাপন কৰি মাৰ যোৱাৰ আগতে অতি শীঘ্ৰে ছৰাছা এই বাৰণৰ বধ হোৱাটো মই কামনা কৰিছোঁ ।

৫৫। হে আৰ্য্য যদিহে যুদ্ধত বাৰণৰ বধ ইচ্ছা কৰিছে, আৰু ভাবছাৰা আপোনাৰ প্ৰতিজ্ঞা পালন কৰি বাজত্ৰুহিতা জানকীক পাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে, তেন্তে হে বীৰ, মই যিদৰে কৈছোঁ আপুনি ততালিকে ভেনেদৰে কৰক ।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্ব্যধিকশততম সৰ্গ

বাম-বাৰণৰ যুদ্ধ

১—৩। লক্ষণৰ এই উক্তি শুনি পববীৰহন্তা বীৰ্য্যবাণ বাঘৰে ধনু হাতত লৈ যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ল, আৰু বাৰণৰ ওপৰত ঘোৰ শববৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে । ইতিমধ্যে বান্ধুসাপি বাৰণে আন এখন বধত * উঠি বাহুগ্ৰহে সূৰ্য্যৰ পিনে ধাবমান হোৱাৰ নিচিনাকৈ কাকুৎস্থ বামৰ প্ৰতি ধাবমান হৈ মেঘে মহাপৰ্ব্বতৰ ওপৰত বৃষ্টিপাত কৰাৰ দৰে বধতে থাকি বামৰ ওপৰত বজ্জসম শববোৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

৪—৭। তেতিয়া বামে প্ৰদীপ্ত অগ্নিসম তীব্ৰ, কাঞ্চনবিভূষিত শবলমুহুৰছাৰা

* পূৰ্বৰ সৰ্গত বাৰণ যুদ্ধৰপৰা পলোৱাৰ কথা আছে । ইতিমধ্যে শুক্ৰাচাৰ্য্যৰ নিৰ্দেশমতে বাৰণে নিকুন্তিলা যজ্ঞত হোম কৰি থাকোঁতে বান্দৰবোৰে সেই যজ্ঞত বিাৰ্ঘনি ঘটায় । তেতিয়া বাৰণে আন এখন বধত উঠি বামৰ লগত যুদ্ধ কৰিবলৈ আহে । তিলককাৰৰ মতে আহিন মাহৰ শুক্ল প্ৰতিপদ তিথিৰ দিনৰ দুপৰীয়া কালত এই যুদ্ধাৰম্ভ । আন এখন পুৰাণত এই আখ্যানটো উল্লেখ কৰা আছে বুলি কথিত আছে ।

একাগ্রচিত্তে বারগৰ ওপৰত শৰ নিপাত কৰিবলৈ ধৰিলে। বামে মাটিতে থিয় দি বথৰ ওপৰত থকা বান্ধুসৰ লগত যুদ্ধত অবতীৰ্ণ হোৱাত দেৱতা, গন্ধৰ্ব আৰু কিন্নৰ-সকলে যুদ্ধৰ সমতা বন্ধা হোৱা নাই বুলি কোৱাকুই কৰিবলৈ ধৰিলে। দেববৰ শ্ৰীমান ইন্দ্ৰই তেওঁলোকৰ অমৃতোপম এই কথাখিনি শুনি সাৰথি মাতলিক মাতি আনি কুলে, “হে মাতলি, মোৰ বথত উঠি তুমি অতি শীঘ্ৰে বহুশ্ৰেষ্ঠ বামৰ গুৰিলৈ যোৱাঁ; ভূতলত অবতীৰ্ণ হৈ তুমি দেৱতাসকলৰ মহৎ হিত কাৰ্য্য সাধন কৰা গৈ।”

৮—৯। দেবৰাজে এইদৰে কোৱাত দেৱসাৰথি মাতলিয়ে মূৰ দোৱাই নমস্কাৰ জনাই কলে, “হে দেবেন্দ্ৰ, অতি শীঘ্ৰে গৈ মই বামৰ সাৰথ্য কৰিমগৈ।” এই বুলি অত্যুৎকৃষ্ট ব্ৰথত তেওঁ হবিদৰ্ণৰ ঘোঁৰা সংযুক্ত কৰিলে। দেৱৰাজৰ এই বথ সোণৰ বঙেৰে চিত্ৰিত আৰু শত শত কিঙ্কিনীসংযুক্ত।

১০—১১। দেখাত উঠি অহা সূৰ্য্যাসম সমুজ্জল, বৈদুৰ্য্যময় কূবৰ * * সংযুক্ত স্বৰ্ণাভৰণ-বিভূষিত উৎকৃষ্ট অশ্বসংযুক্ত, গুপ্ত চামবাদি অলঙ্কাৰবদ্বাৰা সুশোভিত; তাৰ ঘোঁৰাবোৰ সূৰ্য্যাসদৃশ সমুজ্জল, আৰু হেমজালে বিভূষিত, তাৰ ধ্বজা সুবৰ্ণময়।

১২—১৬। দেৱৰাজ ইন্দ্ৰবদ্বাৰা আদিষ্ট হৈ মাতলি সৰগৰপৰা নামি বথ লৈ কাকুৎস্থ বামৰ ওচৰত উপস্থিত হ’ল। চাবুক হাতত লৈয়ে বথৰপৰা হাত যোৰ কৰি তেওঁ বামক কবলৈ ধৰিলে, “হে মহাসত্বসম্পন্ন শত্ৰুসংহাৰক কাকুৎস্থ, আপোনাৰ জয়ৰ কাৰণে সহস্ৰাঙ্ক ইন্দ্ৰই এই বথ পঠিয়াইছে। এয়া বৃহৎ ঐন্দ্ৰধনু অগ্নিসম সমুজ্জল কবচ, সূৰ্য্যাসদৃশ শৰ, আৰু মঞ্জলময় বিমল শক্তি অস্ত্ৰ। “হে বীৰ, তাহানি কালত মোক সাৰথি লৈ মহেন্দ্ৰই দানৱ-কুলক ধ্বংস কৰাৰ নিচিনাকৈ আপুনিও এই বথত আৰোহণ কৰি বান্ধুস বারগৰ বধ কৰক।”

১৭—২৪। মাতলিয়ে এইদৰে কোৱাত বামচন্দ্ৰই প্ৰদক্ষিণ কৰি বথৰ প্ৰতি অভিবাদন জনালে; বথত আৰোহণ কৰাত ত্ৰিজগৎ সৌন্দৰ্য্যতে উদ্ভাসিত হৈ উঠিল। তাৰ পিচতে মহাবাহু বামচন্দ্ৰ আৰু বারগৰ মাজত ঘোৰতৰ অদ্ভুত দ্বৈবধ যুদ্ধ আৰম্ভ হল। পৰমাত্মবিদ বামচন্দ্ৰই গান্ধৰ্ব অস্ত্ৰবদ্বাৰা বান্ধুসৰ গান্ধৰ্ব অস্ত্ৰ আৰু দৈবাস্ত্ৰবদ্বাৰা তাৰ দৈবাস্ত্ৰ ব্যৰ্থ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া নিশাচৰ বারগে অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হৈ পুনঃ বামৰ ওপৰত ঘোৰমূৰ্ত্তি শ্ৰেষ্ঠ অস্ত্ৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। কাঞ্চন-বিভূষিত বারগৰ ধনুৰপৰা নিঃসৃত হৈ মহাবিষধৰ সাপৰ ৰূপ লৈ বামৰ চাৰিওফালে

* ‘এইখন দেৱৰাজ ইন্দ্ৰৰ বথ, ইয়াতে উঠি আপুনি যুদ্ধ কৰি বারগ বধবদ্বাৰা দেৱতাসকলৰ হিতকাৰ্য্য সমাধা কৰক, এই বুলি কবা গৈ।’

** কূবৰ: যুঁৱালি ধৰি থকা সঁজুলি, য’ত চালক বহে

দ্ব্যবিনলৈ ধৰিলে। সিহঁতে প্ৰদীপ্ত মুখবপৰা হলাহল বিষ নিৰ্গত কৰি মুখ মেজি ভয়ঙ্কৰ ৰূপ লৈ বামক বেটি ধৰিলে আৰু বামুকিসদৃশ মহাবিষধৰ সৰ্পবৎ প্ৰদীপ্ত ৰূপৰে সৈতে সকলো দিক চাকি পেলালে। বণক্ষেত্ৰত পল্লগসদৃশ শৰসমূহে এইদৰে আবৃত কৰি ধৰা দেখি বামে ভয়াবহ গাকত্বত অন্ত্ৰ সংযোগ কৰিলে।

২৫—২৮। সোণৰ পাখি লগোৱা অগ্নিসম তেজস্বী এই বাণবোৰ বাঘৰৰ ধনুৰপৰা চ্যুত হৈ সৰ্পশত্ৰু সুবৰ্ণবিভূষিত গৰুড়ৰ ৰূপ লৈ ঘুলি ফুৰিবলৈ ধৰিলে আৰু বামসৰ মহাবেগশালী সৰ্পৰূপধাৰী শৰসমূহ বিধ্বস্ত কৰিলে। অন্ত্ৰ ব্যৰ্থ হোৱাত বামসৰাজ বাৰণ ভয়ানক ক্ৰুদ্ধ হল আৰু বামৰ ওপৰত ঘোৰতৰ শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে হাজাৰ হাজাৰ শৰেৰে অক্লিষ্টকৰ্মা বামক বিদ্ধি বাণবৃষ্টিৰদ্বাৰা মাতলিকো বিদ্ধ কৰিলে।

২৯। তাৰ পিচত এপাট শৰৰদ্বাৰা কাঞ্চনময় ধ্বজা বিছিন্ন কৰি বথৰ ওপৰ-ভাগৰপৰা তলভাগত পেলাই দিলে।

৩০—৩১। ইন্দ্ৰদেৱতাৰ অশ্বসমূহকো শৰজালৰদ্বাৰা বিধ্বস্ত কৰিলে। বাৰণৰ শৰবৃষ্টিত বামচন্দ্ৰ এইদৰে পীড়িত হোৱা দেখি দেৱ, দানৱ, চাৰণ, গন্ধৰ্বসকল বিষন্ন হল আৰু সিদ্ধ, শ্ৰেষ্ঠ ঋষিগণ, বিভীষণ আৰু বামৰদলপতিসকল ব্যথিত হৈ উঠিল।

৩২—৩৭। এইসময়ত বামৰূপ চন্দ্ৰ বাৰণৰূপ বাহুবদ্বাৰা অক্ৰান্ত হোৱাত বুধগ্ৰহে, প্ৰজাপতি দেৱতাসম্বন্ধী শশীপ্ৰিয়া বোহিণী-নক্ষত্ৰক আক্ৰমণ কৰি প্ৰজাবৰ্গৰ অহিত জ্ঞাপন কৰিলে; আৰু ধোঁৱাৰে পৰিবৃত্ত উল্লিমালাৰে যেন জ্বলিছে উঠিছে এনেভাবে সমুদ্ৰও ক্ৰুদ্ধ হৈ সূৰ্য্যকো যেন স্পৰ্শ কৰিব তেনেভাবে ওকলি উঠিল। সূৰ্য্য ৰশ্মিহীন হল আৰু কৃষ্ণবৰ্ণমণ্ডল কঠোৰ ৰূপ ধাৰণ কৰি ধূমকেতুসংযুক্ত হোৱাত তেওঁৰ কোলাত কবন্ধৰ ৰূপে দেখা দিলে; আকণ্ঠ মঙ্গলগ্ৰহে কোসল ৰাজ্যৰ কুলদেৱতা ইন্দ্ৰাণি দৈবত বিশাখানক্ষত্ৰক আক্ৰমণ কৰিলে। দশাননে কুৰিখন হাতত ধনু ধাৰণ কৰি মৈনাক পৰ্বতসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে।

৩৮—৩৯। দশগ্ৰীব বাৰণৰদ্বাৰা প্ৰতিহত হৈ বামে বণক্ষেত্ৰত ধনু পৰ্য্যন্ত হাতত ৰাখিব নোৱাৰা হল। এনে অৱস্থাত বামচন্দ্ৰই আঁকুটি কৰাত ক্ৰোধতে চকুযুৰি বক্তাক্ত হল, অনুমান হল বামসবোৰক দগ্ধ কৰিহে যেন তেওঁ ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিছে। সেই সময়ত ধীমান বামৰ ক্ৰোধপূৰ্ণ মুৰ্ত্তি দেখি সকলো প্ৰাণী সন্ত্রস্ত হল আৰু পৃথিৱী কঁপি উঠিল।

৪০। সিংহশাৰ্দূল শিল আৰু মহা মহা ক্ৰমবিশিষ্ট পৰ্বত কঁপিবলৈ ধৰিলে, নদীসকলৰ অধিপতি সমুদ্ৰও ক্ৰুদ্ধ হল।

৪১। আকাশত মেঘবোৰে কদ্রমূৰ্ত্তি লৈ কঠোৰ স্বৰে শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু চাৰিওফালে উৎপাতৰ চিহ্নবোৰ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিলে।

৪২—৪৬। বামৰ ক্ৰোধ আৰু দাকণ উৎপাতসমূহ দেখি সকলো প্ৰাণী সন্ত্ৰস্ত হ'ল আৰু বাৰণৰ মনতো ভয়ৰ সঞ্চাৰ হ'ল। ইতিমধ্যে দেৱ, গন্ধৰ্ব, মহোৰগ, ঋষি, দানৱ, দৈত্য আৰু খেচৰগণ আকাশত থাকি ভয়ঙ্কৰ অন্ত্ৰপ্ৰহাৰৰদ্বাৰা প্ৰবৃত্ত হুই মহাযোদ্ধাৰ লোকক্ষয়ৰ এই ভীষণ যুদ্ধ চাবলৈ লাগিল। তেতিয়া সুবাসুৰ সকলোৱে যুদ্ধস্থলত উপস্থিত হৈ যুদ্ধৰ ৰূপ দেখি ভক্তিৰে ছট্‌চিঙে কবলৈ ধৰিলে। অনুৰবোৰে চিঞৰি উঠিল জয় দশগ্ৰীৱৰ জয়; সেইদৰে দেৱতাসকলেও বাৰে বাৰে কবলৈ ধৰিলে “বাম, তোমাৰ জয় হওক।”

৪৭—৫০। ঠিক এনেসময়তে বামৰ ওপৰত ক্ৰুদ্ধ হৈ ছবাত্মা বাৰণে বামক প্ৰহাৰ কৰাৰ ইচ্ছাতে বৃহৎ এপাট অন্ত্ৰ হাতত ললে। এই অন্ত্ৰ বজ্ৰসাৰ, মহানাদ সম্পন্ন আৰু সৰ্ব্বশক্তিৰ সংহাৰক। ইয়াৰ তিনিওটা মূৰ পৰ্বতশৃঙ্গসদৃশ, দেখিলেই দৃষ্টি আৰু মনত ভয়ৰ সঞ্চাৰ হয়। তাৰ তীক্ষ্ণ অগ্ৰভাগ যুগান্তকালৰ সধূম অগ্নিপুঞ্জ সদৃশ; ই অতি কদ্ৰ আৰু কালদেৱতা যমবোৰে অসহ্য।

৫০। বাৰণে ক্ৰোধতে জ্বলি উঠি সৰ্বলোক ভয়াবহ শক্তিৰ হৃদয় দাৰণ আৰু ভেদন ক্ষম এই শক্তি অন্ত্ৰ তুলি ললে।

৫১—৫৬। বাঁহবান মহাকায় ৰাক্ষসে পৰমক্ৰুদ্ধ হৈ সৈন্তদলৰদ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ শূলপাত তুলি ললে আৰু ৰক্তাক্তনয়নে ৰাক্ষসবোৰক হৰ্ষাশ্বিত কৰি ভৈৰৱৰবে সিংহনাদ কৰি উঠিল। শব্দ এনে উচ্চস্বৰত হ'ল যে তাৰ প্ৰতিধ্বনিতে পৃথিৱী, অন্তৰীক্ষ আৰু দেশ বিদেশ কঁপি উঠিল। অতিকায় ছবাত্মা বাৰণৰ শব্দধ্বনি শুনি সকলো প্ৰাণী সন্ত্ৰস্ত হ'ল আৰু সাগৰো ক্ষুব্ধ হৈ উঠিল। তাৰপিচত মহাবাঁহবান বাৰণে বৃহৎ সেই শূলপাত তুলি লৈ সিংহনাদে গৰ্জি উঠিল আৰু কঠোৰ বাক্যে বামক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে, “বাম, বজ্ৰসদৃশ কঠোৰ এই শূল সন্ধোদে মই তোমাৰ কাৰ্ধণে তুলি ললোঁ, ই ত্ৰাতাৰ সৈতে তোমাৰ প্ৰাণ হৰণ কৰিব।

৫৭। মই ৰণগৰ্বে গৰ্বী, যিসকল ৰাক্ষস বীৰ যুদ্ধত নিহত হৈছে, মোৰ শক্তিৰদ্বাৰা তোমাক বধ কৰি আজি তোমাক সিহঁতৰ শাৰীত ভুক্ত কৰিম।

৫৮—৫৯। বাঘৰ, অলপ সময় বৈ থাকা এই শূলৰদ্বাৰাই এতিয়াই মই তোমাক বধ কৰোঁ।” এই বুলি কৈ ৰাক্ষসাধিপ বাৰণে শূলপাত বামলৈ নিক্ষেপ কৰিলে। আঠোটাঘণ্টা সংযুক্ত মহানাদপূৰ্ণ এই শূল বাৰণৰ হস্তচ্যুত হৈ বিহ্বলমালাৰ প্ৰভাৱে আবৃত হৈ আকাশত শোভমান হ'ল।

৬০—৬২ বীৰ্য্যশালী ৰাঘৱে ঘোৰমুষ্টি সমুজ্জ্বল শূলৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰি অগ্নি-শিখাতুল্য বিবিধ শৰ তালৈ নিক্ষেপ কৰি ইন্দ্রই জলবৃষ্টিবদ্বাৰা যুগান্তকালক বাঢ়ি উঠা অগ্নিৰ গতি হ্ৰাস কৰাৰ নিচিনাকৈ পৰিবলৈ ধৰা শূলৰ গতি সন্ধীভূত কৰিলে। কিন্তু অগ্নিয়ে পতঙ্গকুল ধ্বংস কৰাৰ নিচিনাকৈ ৰাৱণৰ সেই বৃহৎ শূলে ৰামৰ ধনুৰ্মুক্তশৰসমূহ দগ্ধ কৰিলে।

৬৩—৬৬। তেতিয়া ৰামে শৰসমূহ এইদৰে ভষ্মীভূত হোৱা দেখি, ক্ৰোধতে অধীৰ হল আৰু মাতলিয়ে অনা ইন্দ্রৰ অতি আদৰৰ সেই শূলপাত তুলি ললে। ঘণ্টাসংযুক্ত শব্দায়মান সেই শূল ৰামে তুলিলোৱাৰ লগে লগে সি যুগান্তকালৰ উদ্ধাৰদৰে জ্বলি উঠিল। নিক্ষিপ্তশূল ৰাৱণৰ শূলৰ ওপৰত পৰাত ৰাৱণৰ শূল ভগ্ন হৈ নিস্প্ৰভ হল আৰু মাটিত পৰিল।

৬৭—৭০। তাৰ পিচত ৰামচন্দ্ৰই তেওঁৰ শীত্ৰগামী তীব্ৰসমূহৰ দ্বাৰা মহাগতি সম্পন্ন ৰাৱণৰ বথৰ ঘোঁৰাবোৰ বধ কৰিলে। আৰু তীক্ষ্ণ শৰবদ্বাৰা ৰাৱণৰ বুকু বিদ্ধ কৰি তিনিপাট শৰেৰে তেওঁৰ ললাট প্ৰদেশ ভেদ কৰিলে। এইদৰে সৰ্ব্বশৰীৰ শৰবিদ্ধ হৈ তেজেৰে ৰাঙলী হৈ উঠাত ৰাৱণে শাখা প্ৰশাখা সমন্বিত প্ৰস্ফুটিত অশোকবৃক্ষৰ নিচিনা শোভা ধাৰণ কৰিলে। তেতিয়া নিশাচৰৰাজ ৰাৱণ ৰামৰ শৰত সৰ্বশৰীৰ বিদ্ধ হৈ বক্তাক্ত কলেবৰ হোৱাত বণক্ষেত্ৰৰ ভিতৰতে তেওঁ অতি বিষন্ন হল আৰু খঙত জ্বলি উঠিল।

ইতি যুদ্ধ কাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্যধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত।

ত্ৰ্যধিকশততম সৰ্গ

ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধ (২)

ৰাৱণ বীৰ্য্যহীন হোৱাত সাৰথিবদাৰা ৰাৱণৰ বধ অপসাৰণ

১-৫। সমবল্লাঘী ৰাৱণ ৰামৰ শৰত জৰ্জৰিত হৈ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হ'ল। ৰামৰ পৰাক্ৰম সহিব নোৱাৰি তেওঁৰ চকুযুৰি জলি উঠিল আৰু অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হৈ ৰামক প্ৰপীড়িত কৰিবলৈ ধৰিলে। মেঘে, বৃষ্টিপাতৰদ্বাৰা জলাশয় পৰিপূৰণ কৰাৰ নিচিনাকৈ ৰাৱণে ৰামৰ ওপৰত হাজাৰ হাজাৰ শৰ-বৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। শৰ-বৃষ্টি হবলৈ ধৰিলেও ৰাম অটল মহাপৰ্ব্বতসম তাতে ৰিয় হৈ থাকিল আৰু অলপো কম্পিত নহল। নিজ শৰবদাৰা ৰাৱণৰ শৰজাল নিবাৰণ কৰি বীৰ্য্যবান ৰামে সূৰ্য্যৰ ৰশ্মি গ্ৰহণ কৰাৰ নিচিনাকৈ ৰাৱণৰ শৰসমূহ গ্ৰহণ কৰিলে।

৬-৯। তাৰ পিচত সেই নিশাচৰে ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে হাজাৰ হাজাৰ শৰপাতৰ ৰা। মহাত্মা ৰাঘৱৰ বুকু বিদ্ধ কৰাত, কধিৰলিপ্ত হৈ লক্ষণাগ্ৰজ ৰামে মহাবনৰ ভিতৰত প্ৰফুল্ল কিংগুক বৃক্ষসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। তেতিয়া শৰৰ প্ৰহাৰত ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ মহাতেজস্বী ৰাঘৱে যুগান্তকালৰ সূৰ্য্যাসম তেজস্বী শৰসমূহ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। এইদৰে পৰম্পৰে ক্ৰুদ্ধ হৈ শৰবৃষ্টি কৰাৰ কলত ঘোৰ অন্ধকাৰৰ সৃষ্টি হ'ল আৰু কোনোও কাকো দেখা নোপোৱা হ'ল।

১০-১২। তেতিয়া দশবধনন্দন বীৰ ৰামচন্দ্ৰই অতিশয় ক্ৰুদ্ধ হৈ কৰ্কশ বাক্যে ৰাৱণক উদ্দেশ্য কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হেৰ ৰাক্ষসাদম, যিহেতু বিবেকশূণ্য হৈ অসহায় অৱস্থাত থকা কালত জনস্থানৰপৰা তই মোৰ ভাৰ্য্যাক অপহৰণ কৰি আনিছ, এতেকে তই নিশ্চয় বীৰ্য্যবান পুৰুষ নহৱ। সেই মহাবনৰ ভিতৰত মই নথকা কালত অসহায় অৱস্থাত বলপূৰ্ব্বক হৰণ কৰি আনি নিজকে নিজে বীৰ বুলি অনুমান কৰিছ।

১৩-১৬। হে বীৰ, অনাথা স্ত্ৰীক হৰণ আৰু আনৰ স্ত্ৰীৰ ওপৰত বলাৎকাৰ কৰাটো কাপুৰুষৰ ধৰ্ম্ম, তেনে কামত লিপ্ত হৈ তই বীৰ বুলি গৰ্ব্ব অনুভৱ কৰিছ। নিৰ্লজ্জ, তই মৰ্য্যাদাবিহীন আৰু চঞ্চল চৰিত্ৰসম্পন্ন, তোৰ অহঙ্কাৰতে যুত্থাক আশ্ৰয় কৰি তই নিজকে নিজে বীৰ বুলি ভাবি আছ। তই কুবেৰৰ ভাতা হৈ বলদৃপ্ত অৱস্থাত বীৰ বুলি খ্যাতি লাভ কৰি প্ৰাশংসনীয় যশস্বৰ কি মহৎ কামকেই

নকৰিলি। মদগৰ্বে গৰ্বিত হৈ তই যি অহিত আৰু নিন্দনীয় কাম কৰিছ, তাৰ সুমহান ফল তই আজি পাবি।

১৭—২০। হেব হুৰ্দ্দতি, তই নিজকে নিজে বীৰ বুলি গৰ্ব কৰিছ, চোৰৰ নিচিনাকৈ সীতাক হৰণ কৰি আনি তোৰ লাজ লগা নাই নে? মই ওচৰতে থকা কালত যদি সীতাৰ ওপৰত বলাৎকাৰ কৰাও চেষ্টা কৰিলিহেঁতেন, তেন্তে সেই সময়তে মোৰ শৰৰ আগত মৃত্যু বৰণ কৰি তই তোৰ ভ্রাতা খৰক দেখা পালিহেঁতেন। দুবাআ, আজি ভাগ্যগুণে তই মোৰ চকুৰ আগত উপস্থিত হৈছ, তীক্ষ্ণ শৰবিদ্ধ কৰি আজিয়েই তোক যমালয়লৈ পঠাম। সমুজ্জল কুণ্ডলশোভিত তোৰ এই মূৰ মোৰ শৰবদ্বাৰা বিচ্ছিন্ন হৈ ধূলিত নিপাতিত হলে, হিংস্ৰ পশুগণে এতিয়াই তাক টনা-আঁজোৰা লগাব;

২১—২২। আৰু তোৰ এই শৰীৰ বেতিয়া মাটিত বাগৰি পৰিব, গৃধ্ৰাদি পক্ষীগণে তাৰ ওপৰত পৰি মোৰ শৰশল্যৰ বাটেদি ওলাই অহা তোৰ বক্তৃ পান কৰি সিহঁতৰ তৃষ্ণা দূৰ কৰিব। মোৰদ্বাৰা শৰবিদ্ধ হৈ তই এতিয়াই প্ৰাণ এৰি পৰি থাকিবি, গৰুড় পক্ষীয়ে সাপ টানি অনাৰ নিচিনাকৈ পক্ষীগণে তোৰ নাড়ী-ভুঁৰি টানি উলিয়াই আনিব।”

২৩—২৫। শত্ৰুসংহাৰক বীৰ বামচন্দ্ৰই এইদৰে তিৰস্কাৰ কৰি ওচৰতে থকা বান্ধুসৰাজৰ ওপৰত শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। এই সময়ত বামৰ বল, বীৰ্য আৰু উৎসাহ দুগুণ পৰিমাণে বাঢ়ি উঠিল, আৰু শত্ৰুনিধনকাজক্ষী তেওঁৰ অস্ত্ৰবলো সেইদৰে বৃদ্ধি পালে। সকলো অস্ত্ৰই বিদিতাআ তেওঁৰ ওচৰত প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিলে আৰু মনৰ উল্লাসতে মহাতেজস্বী তেওঁৰ হাতৰ ক্ষিপ্ৰতাও বাঢ়ি উঠিল।

২৬—৩০। মনৰ ভিতৰতে শুভ লক্ষণবোৰ অবগত হৈ বান্ধুসান্তকাৰী বামে শৰজালবদ্বাৰা পুনঃ বাৰণক পীড়িত কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু লগতে বান্ধুসান্তকাৰী শিলাবৃষ্টি আৰু বাঘৰ শৰপাতত বাৰণৰ হৃদয় বিকল হৈ পৰিল। এনে অৱস্থাত বিপন্ন হৈ বেতিয়া বাৰণে বীৰত্ব প্ৰকাশ কৰি অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ বা ধনুত টান দিবলৈ এৰিলে, বামো তেওঁৰ কোনো অনিষ্ট কৰাৰপৰা বিবত হ’ল। বেতিয়া সাৰথিয়ে বামৰ নিক্ষিপ্ত শৰজাল আৰু আন আন বিবিধ অস্ত্ৰই বাৰণৰ মৃত্যুকাল উপস্থিত কৰিব, এই আশঙ্কা কৰি স্থিৰচিত্তে লাহেকৈ তাৰপৰা বথ অপসাৰিত কৰিলে।

৩১। এইদৰে সাৰথি বজাক বীৰ্যহীন হৈ পৰি যোৱা দেখি তেওঁৰ জলদ-গন্তীৰ স্বৰযুক্ত বথখন লৈ ভয়তে লবালৰিকৈ তাৰপৰা আঁতৰি গ’ল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰ্যধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰধিকশততম সৰ্গ

ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধ (৩)

সাৰথিৰ প্ৰতি ৰাৱণৰ তিৰস্কাৰ

১—৬। অলপ সময়লৈ পিচতে ৰাৱণৰ মোহ ভঙ্গ হোৱাত, ক্ৰোধতে চকুযুৰি বঙা কৰি তেওঁ সাৰথিক কবলৈ ধৰিলে, “হুৰ্বুজি, তই কিয় মোক বল-বীৰ্য্যহীন, পুৰুষত্ববহিত, ভীক, লঘুচিত্ত, তেজোহীন, মায়া আৰু অস্ত্ৰজ্ঞানবিবৰ্জিত বুলি ভাবি নিজ বুদ্ধিমতে কাম কৰিবলৈ অগ্ৰসৰ হৈছ ? কি কাৰণত মোক অৱজ্ঞা কৰি মোৰ আদেশ নোলোৱাকৈ শত্ৰুৰ সন্মুখৰপৰা বধ অপসাৰিত কৰিলি ? অনাৰ্য্য, মোৰ চিৰকালৰ উপাৰ্জিত যশ, বীৰ্য্য, তেজ আৰু বিশ্বাস নষ্ট কৰিলি। যুদ্ধৰ কাৰণে উৎসুক হৈ খ্যাতিনামা শত্ৰুৰ মনোৰঞ্জনত পৰাক্ৰম চাই থাকোঁতে তই মোক কাপুৰুষত পৰিণত কৰিলি।

৭—৯। যদি এতিয়াও ভুলতে হলেও এই বধ তই লৈ যাবলৈ বিচৰা নাই তেনেহলে শত্ৰুৱে পুৰস্কাৰৰ লোভ দেখুৱাই তোৰ হাত কৰা বুলি মোৰ যি অনুমান হৈছে সি প্ৰকৃততে সত্যই। তই যি কাম কৰিলি, হিতকাঙ্ক্ষী কোনো সুহৃদজনে তেনে কাম নকৰে, তোৰ এই কাম শত্ৰুৰহে অনুৰূপ কৰ্ম্ম। তই বহু দিন মোলগত থাকি যদি মোৰ উপকাৰৰ কথা তোৰ মনত ৰাখিছ, তেনেহলে শত্ৰু পলাই যোৱাৰ আগতে এতিয়াও তই বধ লৈ উভতি বল।”

১০—১১। বুদ্ধিহীন ৰাৱণে হিতবুদ্ধিসম্পন্ন সাৰথিক এইদৰে কোৱাত, সাৰথিয়ে হিতকৰ বাবে সান্থনয়ে কবলৈ ধৰিলে; “হে মহৰাজ, মই ভীত, মোহাক্ষ, প্ৰমত্ত, বা আপোনাৰ প্ৰতি স্নেহহীন হৈ এনে কাম কৰা নাই, শত্ৰুৰপৰা কোনো পুৰস্কাৰো গ্ৰহণ কৰা নাই, আৰু আপোনাৰ উপকাৰৰ কথাও পাহৰা নাই।

১২। মই হিত ভাবিয়েই আপোনাৰ যশস্যা অটুট ৰাখিবলৈ আপোনাৰ প্ৰতি স্নেহৰ্ণ আৰু প্ৰসন্নচিত্তে আপোনাৰ হিতৰ অৰ্থে এই অগ্ৰিয় কামটো কৰিলোঁ।

১৩। হে মহৰাজ, আপোনাৰ হিত হওক বুলিয়ে মই এই কামটো কৰিছোঁ, এনেস্থলত ক্ষুদ্ৰমতি আৰু অনাৰ্য্য পুৰুষৰ দোষত মোক অনুলিপ্ত নকৰিব।

১৪—১৯। মই যি কাৰণত এনে কাম কৰিব লগা হলো কওঁ জনক, সমুদ্ৰত

জোৱাৰ উঠিলে নদীৰ স্রোত দিগেৰে ওলোটা মুখে বৰলৈ ধৰে, যুদ্ধকালত মই তদৱস্থা প্ৰাপ্ত হৈছে বথ ঘূৰাই আনিব লগা হলো। মই দেখিলো, ভীষণ যুদ্ধকাৰ্য্যত লিপ্ত হৈ থাকি আপুনি শ্ৰান্ত হৈছে আৰু বীৰত্ব প্ৰকাশৰ উদ্যোগ হ্ৰাস হৈছে। বথ বহন কৰি থাকি এই ঘোঁৰাবোৰ কাতৰ হৈছে, আৰু নৰসুত তিত্তা গন্ধৰ দৰে সিহঁত ঘৰ্ম্মাক্ত হৈ শক্তহীন হৈছে। ইয়াৰ উপৰিও বগক্ষেত্ৰত যিবোৰ লক্ষণ দেখা পালোঁ সেইবোৰ আমাৰ অনুকূলে বুলি বোধ নহল। হে মহাবলশালী ৰাজন, দেশ, কাল, শুভাশুভ লক্ষণ, আকাৰ-ইঙ্গিত, বথীৰ নিকংসাহ, হৃদয় আৰু বিষাদৰ ভাব—এই সকলো বিষয়ে লক্ষ্য কৰা সাৰথিৰ কৰ্ত্তব্য। সেইদৰে স্থলৰ উচ্চ-নীচতা, সমতা, যুদ্ধৰ উপযুক্ত সময়, আৰু শত্ৰুৰ চিত্তাৱেষণাৰ জ্ঞানো সাৰথিৰ ধৰ্ম্ম উচিত।

২০—২৩। কোন সময়ত বথ শত্ৰুৰ ওচৰলৈ নিব লাগে, অথবা কোন সময়ত তাৰপৰা অপসাৰণ কৰিব লাগে, বথ নিৰ্বাহক সাৰথিয়ে তাক ভালদৰে জনা উচিত। এতেকে হে মহাৰাজ, মই নিটো কৰিলোঁ সেইটো কেৱল আপোনাৰ ভীষণ শ্ৰম দূৰ কৰাই আপোনাক আৰু ঘোঁৰাবোৰক জিৰণি দিয়াৰ কাৰণেহে। হে বীৰ, মই নিজ ইচ্ছাতে বথ আঁতৰাই অনা নাই। হে প্ৰভু, মই যিটো কৰিছো সেইটো কেৱল আপোনাৰ প্ৰতি স্নেহাধিক্য হেতুহে। হে অৱিস্মদন, আপুনি এতিয়া যিটোকে ভাল বুলি বিবেচনা কৰে আশ্ৰয় কৰক, এই আপোনাৰপৰা পোৱা উপকাৰৰ প্ৰত্যাশকাৰ হিছাপে তাকেই কৰিম।”

২৪—২৫। সাৰথিৰ কথাত সন্তুষ্ট হৈ, ৰাৱণে তেওঁৰ বহুত প্ৰশংসা কৰি যুদ্ধৰ কাৰণ আগ্ৰহান্বিত হৈ কবলে ধৰিলে, “হে সূত, তুমি শীঘ্ৰে এই বথ ৰামৰ সন্মুখলৈ লৈ বলা, ৰাৱণে শত্ৰুক বধ নকৰাকৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰত পৰা ঘূৰি নাযায়।”

২৬—২৭। এইবুলি কৈ ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণে বথতে থাকি, তেওঁৰ এপাট শুভ হস্তাভাষণ সাৰথিক দান কৰিলে; সাৰথিয়েও ৰাৱণৰ কথা শুনি বথ ওভতাই ললে। তাৰ পিচত ৰাৱণৰ কথামতে অনুপ্ৰেৰিত হৈ সাৰথিয়ে ঘোঁৰাক উদগনি দিয়াত, ৰাক্ষসৰাজৰ মহান বধ তৎক্ষণাত বগক্ষেত্ৰত ৰামৰ সন্মুখীন হল।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত চতুৰধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

গণাধিকশততম সৰ্গ

ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধ (৪)

আদিত্যহৃদয় স্তোত্ৰ জপ কৰিবলৈ ৰামৰ প্ৰতি অগস্ত্য মুনিৰ উপদেশ

১—৩। ৰাম পৰিশ্ৰান্ত, যুদ্ধৰ বিষয়ে চিন্তাঘৰিত আৰু যুদ্ধৰ কাৰণে ৰাৱণ সম্মুখত উপস্থিত হোৱা দেখি ভগৱান অগস্ত্যমুনিয়ে দেৱতাসকলৰ লগত মিলিত হৈ যুদ্ধ চাবলৈ আহি ৰামৰ ওচৰ চাপি কবলৈ ধৰিলে :*

৩। “হে মহাবাহু ৰাম, মই পৰম গোপনীয় সনাতন স্তোত্ৰৰ কথা কওঁ শুনা। হে বৎস, ইয়াৰ সহায়ত তুমি তোমাৰ সকলো শত্ৰুকে জয় কৰিব পাৰিবা।

৪। এই স্তোত্ৰ পৰম পবিত্ৰ আদিত্যহৃদয় স্তোত্ৰ নামে খ্যাত, ই সৰ্বশত্ৰু বিনাশক, জয়াঙ্ক, নিত্য, অক্ষয়, আৰু পৰম মঙ্গলময়।

৫। ই সকলো মঙ্গলৰে মঙ্গলস্বৰূপ, সকলো পাপবিনাশক, চিন্তা আৰু শোক বিনাশক, আয়ুৰ্দ্ধক আৰু সৰ্বোত্তম।

৬। হে বৎস, দেৱাসুৰনামস্কৃত, ভূৱনেশ্বৰ, বশিষ্ঠ, ভাস্কৰ, উদীয়মান সূৰ্য্যদেৱক অৰ্চনা কৰা।

৭। হে বৎস, এই সূৰ্য্যদেৱ সৰ্বদেৱাত্মক, তেজস্বী, বশিষ্ঠাবন ; তেওঁৰ বশিষ্ঠমালা-দ্বাৰা তেওঁ দেৱাসুৰগণ আৰু সকলো লোককে পালন কৰে।

৮—১৫। এৱেঁই ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, শিৱ, স্বন্দ, প্ৰজাপতি ; মহেন্দ্ৰ, ধনদ (কুবেৰ) কাল, যম, সোম, অপাংগতি ; এওঁ পিতৃদেৱতা, বসুগণ, সাধ্যগণ, অশ্বিনীকুমাৰদ্বয়, মৰুৎ, মনু, বায়ু, বহ্নি, প্ৰজা, প্ৰাণ, ঋতুকৰ্ত্তা, প্ৰভাকৰ, আদিত্য, সৰ্বিতা, সূৰ্য্য, ঋগ, পুৰা, গভস্তিমান, সুবৰ্ণসদৃশ, ভানু, হিৰণ্যবেতা, দিবাকৰ ; এওঁ হৰিদৰ্শ, সুবৰ্ণ-সহস্ৰাৰ্চি, সপ্তাৰ্হমান, মৰিচিমান, তিমিৰনাশক, শঙ্কু, বিশ্বকৰ্ম্মা, মাৰ্জ্জুক, অংগুমান হিৰণ্যগৰ্ভ, শিশিৰ, তপন, অহঙ্কৰ, বৰি, অগ্নিগৰ্ভ, অদিতিপুত্ৰ, শম্ব, শিশিৰ-

*ৰাৱণ ব্ৰহ্মাৰ বলত বন্দীমান। পাপকৰ্ম্মৰ দ্বাৰা বৰৰ ব্ৰহ্মাৰ কন্দি আছিলেও সম্পূৰ্ণ নিধনৰ বাবে ব্ৰহ্মাৰ তনুগ্ৰহ প্ৰাৰ্থনীয়, এই কাৰণতে ব্ৰহ্মদেৱত সূৰ্য্যদেৱৰ স্তুতিৰে ভগৱান অগস্ত্যমুনিয়ে উপদেশ দিছে।—এয়ে টীকাকাবসকলৰ মত। টীকাকাবসকলে ইয়াকো ইঙ্গিত কৰিছে যে ৰামে স্বয়ং বিষ্ণু অংশ জন্ম গ্ৰহণ কৰিও মনুষ্য হিছাপে লোকসমূহৰ মঙ্গলৰ অৰ্থে এই স্তোত্ৰপাঠৰ আৱশ্যকতা বুজাইছে।
—টীকাকাব

নাশক, ব্যোমনাথ, তমোভেদী, ঋক, যজুঃ আৰু সাম বেদ প্ৰতিপাদ্য, ঘনবৃষ্টিকাবব, অপাংমিত্ৰ, নীশাপাণী, আভপী, মণ্ডলী, যত্নাসম্পাদক, শিঙ্গল, সৰ্বভাপন, কবি, বিশ্বকপ, মহাতেজা, বক্ত, সৰ্বকাৰ্য্যদাৰক, এই নন্দ্র আৰু ভাণগণৰ অধীশ্বৰ, বিশ্বভাবন, তেজস্বীসকলোৰো তেজস্বী, দ্বাদশাশ্ব, হে সূৰ্য্যদেৱ, তোমাক নমস্কাৰ ।

১৬—১৯। হে সূৰ্য্যদেৱ, তুমিয়েই পৰ্ব্বগিৰি আৰু পশ্চিমাচল, তুমি জ্যোতিৰ্ম্ময়-সকলৰ পতি আৰু দিনাধিপতি, তোমাক নমস্কাৰ । তুমি জয়, জয়ভদ্ৰ, হৰ্য্যশ্ব, তোমাক নমস্কাৰ ; তুমি সহস্ৰাংগ, তুমি আদিতা, তোমাক পুনঃ পুনঃ নমস্কাৰ । তুমি উগ্ৰ, তুমি বীৰ আৰু সাবঙ্গ, তোমাক নমস্কাৰ ; তুমি পদ্মপ্ৰবোধক আৰু প্ৰচণ্ড, তোমাক নমস্কাৰ ; তুমি ব্ৰহ্মা, শিৱ, আৰু বিষ্ণুৰো ঈশ্বৰ, তুমি শুব আৰু আদিত্যবৰ্চ, তুমি ভাস্কৰ, সৰ্ববভক্ষ ; বৌদ্ৰবপু, তোমাক নমস্কাৰ ।

২০। তুমি তমোহ্ন, হিমহ্ন, শক্ৰহ্ন, অমিতাশ্বা, কৃতহ্নহ্ন, দেৱ আৰু জ্যোতিৰ্ম্ময়-সকলৰ পতি, তোমাক নমস্কাৰ ।

২১। তুমি তপ্তসুৰ্ণ প্ৰভাময়, তুমি হৰি, তুমি বিশ্বকৰ্ম্মা, তুমি তমোহ্ন, তুমি দীপ্তি, তুমি লোকসাক্ষী, তোমাক নমস্কাৰ ।

২২। এই সূৰ্য্যদেৱে অধীশ্বৰ হিচাপে ভূতবৰ্গক বিনাশ কৰে আৰু সৃজন কৰে, আৰু বশ্মিমালাৰ দ্বাৰা শোষণ কৰে, তাপ দিয়ে আৰু বৃষ্টিপাত কৰে ।

২৩—২৪। প্ৰাণীগণ নিদ্ৰা গলে তেওঁ অন্তৰ্য্যামীৰূপে জাগি থাকে, এওঁ অগ্নি-হোত্ৰীসকলৰ অগ্নিহোত্ৰ আৰু ভাবকল । তেওঁ দেৱতাবৰ্গ, যজ্ঞ আৰু যজ্ঞৰ কলস্বৰূপ, লোকসমূহত প্ৰাণীবৰ্গই যি যি কাম কৰে সকলোৰে অধীশ্বৰসদৃশ ।

২৫—২৭। হে বাঘৰ, মানুহে আপদ কালত, দুখৰ সময়ত, বনপ্ৰদেশত, ভয়ৰ সময়ত, সূৰ্য্যদেৱৰ এই স্তুতি কৰিলে কোনো দুখৰ ভাগী নহয় । হে বাঘ, তুমি একাগ্ৰচিত্তে দেৱদেৱ জগৎপতি এওঁক পূজা কৰ' । এই যন্ত্ৰ তিনিবাৰ জপ কৰিলে তুমি বুদ্ধত জয় লাভ কৰিব পাৰিবা । হে মহাবাহু, তুমি এই মুহূৰ্ত্ততে বাৱণক বধ কৰিব পাৰিবা ।”

২৮—৩০। বামক এইদৰে কৈ ভগৱান অগস্ত্যমুনি যেনি আহিছিল তেনি গুচি গ'ল । এই কথা শুনি মহাতেজস্বী বাঘৰ সকলো শোকবপৰা মুক্ত হল আৰু পৰমপ্ৰীত আৰু সংযতেজিয় হৈ আশ্ববান বামে মন্ত্ৰটো ধাৰণ কৰিলে । আদিত্য দেৱক দেখি তিনিবাৰ আচমন কৰি গুচি হৈ হস্তচিহ্নে মন্ত্ৰটো জপ কৰি বীৰ্য্যবান বামে ধনু হাতত ললে আৰু হৰ্য্যষিত হৈ সমুপস্থিত বাৱণক দেখি তেওঁক বধ কৰি জয় লাভ কৰিব উদ্দেশ্যে সকলোপ্ৰকাৰে যত্নবান হ'ল ।

৩১। তেতিয়া সূৰ্য্যদেৱে আনন্দিত চিত্তে নিশাচৰ নাথৰ বিনাশকাল উপস্থিত হোৱা দেখি দেৱসকলৰ মাজত থাকি পৰম হুঁচুটিতে বামক উদ্দেশ্য কৰি কলে,
“হে বৎস, নাৱণবধৰ কাৰণে তুমি হৰ্ষাৱিত হোৱাঁ।”

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত পঞ্চাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

ষড়ধিকশততম সৰ্গ

বাম-বাৱণৰ যুদ্ধ (৫)

যুদ্ধস্থলত শুভ আৰু অশুভ লক্ষণৰ প্ৰকাশ

১। বাৱণৰ উৎসাহপূৰ্ণ কথাত হৰ্ষাৱিত হৈ সাৰথিয়ে উন্নত পতাকাশোভিত গন্ধৰ্বনগবাকৃতি শত্ৰু সৈন্যবিমৰ্দ্দক বথ চালিত কৰিলে।

২—১৩। এই বথ সুবৰ্ণমালাবিভূষিত সৰ্ববীৰ্য্যসম্পন্ন অশ্বসংযুক্ত, সকলো যুদ্ধ-সামগ্ৰীয়ে পৰিপূৰ্ণ, পতাকা আৰু ধ্বজমালাৰে শোভিত। দেখিলে অনুমান হয় যেন বথে শব্দধ্বনিৰে পৃথিৱীক প্ৰতিধ্বনিত কৰি আকাশক ত্ৰাস কৰিছে নিৰ্গত হৈছে; এই বথ যিদৰে শত্ৰুসৈন্যৰ বিনাশক সেইদৰে আত্মপক্ষৰ আনন্দবৰ্দ্ধক আছিল। নবৰাজ বামে দেখিলে যে ক্ষিপ্ৰগতিসম্পন্ন এই বথ সাৰথিৰ পাৰচালনামতে ঘোৰ শব্দ কৰি ধ্বজ সমন্বিতে তেওঁৰ পিনে আহিবলৈ ধৰিছে। বথৰ ঘোঁৰা কৃষ্ণ বৰ্ণৰ আৰু উগ্র জ্যোতিসম্পন্ন; দেখাত অনুমান হয় যেন সূৰ্য্যতেজে দীপ্ত বিমান হৈ আকাশত জ্বলি উঠিছে, তাৰ পতাকাসমূহ বিহ্বলমালা-সুশোভিত আৰু বথখন ইন্দ্রধনুতুল্য প্ৰভাবিশিষ্ট। মেঘে যিদৰে বৃষ্টিপাত কৰে এই বথো তেনেদৰে শব্দবৃষ্টি কৰিবলৈ সক্ষম। শত্ৰুৰ মেঘবৰ্ণাভ এই বথে ৰেদি অহা দেখি, বামচক্ৰেই তেওঁৰ বালচক্ৰাকৃতি ধনুৰ জ্যাত টান দি বজ্ৰপাত হৈ বিদীৰ্ণ হলে গিৰিবৰে যেনে শব্দ কৰে তেনে শব্দ কৰি ইন্দ্ৰসাৰথি মাতলিক কলে, “মাতলি, চোৱাঁ, ভীষণ আড়ম্বৰে সৈতে শত্ৰুৰ এই বথ আগ বাঢ়ি আহিবলৈ ধৰিছে; মোক দক্ষিণফালে বাখি বথ যি দৰে দ্ৰুতগতিত আহিবলৈ ধৰিছে, অনুমান হয়, মোক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেই বাৱণ

এইদৰে আহিছে। এতেকে অতি সতৰ্কতাবে সৈতে তুমি এনেদৰে শত্ৰুৰ বথৰ সন্মুখীন হোৱা যাতে উঠি অহা বায়ুৱে মেঘৰ যিদৰে ধ্বংস কৰে ময়ো শত্ৰুক তেনেদৰে নিহত কৰিব পাৰোঁ। তুমি মনত অলপো ভয় নাৰাখি নিভুৰ্চা চিন্তে, চকু আৰু মন সুস্থিৰ ৰাখি বথৰ জৰী য'ত যিদৰে ধৰি লাগে সেইদৰে সংযত আৰু মুক্ত কৰি বথ দ্রুত গতিত চলোৱা। তুমি পুৰন্দৰ ৰথচালক, এতেকে তোমাক কবলৈ বেছি নাই; যুদ্ধ বাবে উৎসুক হৈ মই তোমাক তোমাৰ কৰ্তব্যৰ্থে সোঁৱৰাই দিছোঁ।”

১৪—১৫। শ্ৰেষ্ঠ দেৱসাবধি মাতলিয়ে ৰামৰ কথাত পৰিতুষ্ট হৈ বথ চলাবলৈ ধৰিলে! ৰাৱণৰ বথ সোঁকালে ৰাখি, ৰথচক্ৰৰ ধূলিতে তেওঁ ৰাৱণক কঁপাই তুলিলে।

১৬। তেতিয়া ৰাৱণ ক্ৰুদ্ধ হৈ তেওঁৰ তামৰ নিচিনা বঙা চকুযুগ্ম পকাই বথৰ সন্মুখত থকা ৰামৰ ওপৰত শব্দবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে।

১৭—১৮। ৰাৱণৰ আক্ৰমণত অসহিষ্ণু হৈ ৰাম ক্ৰুদ্ধ হ'ল আৰু যুদ্ধৰ বাবে উৎসাহান্বিত হৈ সূৰ্যহৰ্ণ ঐল্লখন হাতত তুলি লৈ সূৰ্য্যাসন্ন প্ৰদীপ্ত শব্দবৃষ্টিৰ দ্বাৰা পৰম্পৰে পৰম্পৰৰ বধ কামনা কৰি যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ল; অক্ৰমান হ'ল যেন ছটা প্ৰমত্ত সিংহৰে যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হৈছে।

১৯—২৪। তেতিয়া দেৱতা, গন্ধৰ্ব, সিদ্ধ আৰু মহা মহা ঋষিসকলে ৰাৱণৰ ধ্বংস ইচ্ছা কৰি দুয়োজন বীৰৰ ভিতৰত হোৱা দৈব যুদ্ধ চাবলৈ আহিল। যুদ্ধ আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে ৰাৱণৰ বিনাশ আৰু ৰামৰ অভ্যুদয় জ্ঞাপন কৰি লোম-হৰ্ষক ঘোৰ উৎপাতসমূহ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিলে। ৰাৱণৰ বথৰ ওপৰত বক্ত-বৃষ্টি হ'ল, প্ৰচণ্ড বতাহ মণ্ডলাকাৰে বাঁওফালে বুবিলৈ ধৰিলে, গুৰুবোৰ দলে দলে আকাশত ৰাৱণৰ বথৰ ওপৰত উৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে, আৰু যিপিনে ৰাৱণৰ বথ পায় সিহঁতেও সেই কালে মাৰলৈ ধৰিলে, দিনৰ ভিতৰতে লক্ষা লক্ষ্যাকালৰদ্বাৰা আবৃত হোৱাৰ নিচিনা হৈ জবাফুলৰ নিচিনা ৰূপ ধাৰণ কৰিলে; ঘোৰ বজ্ৰপাত-সদৃশ শব্দ কৰি চাবিওকালে মহা উদ্ধাপাত হ'বলৈ ধৰিলে; অশুভ এই লক্ষণবোৰ দেখি ৰাৱণৰ পক্ষৰ ৰাক্ষসবোৰে মনত বৰ দুখ পালে।

২৫—৩০। যিপিনেই ৰাৱণ যায় তাতেই ভূমিকম্প হ'বলৈ ধৰিলে আৰু ভয়তে অস্ত্ৰধাৰী ৰাক্ষসবোৰৰ হাতো বান্ধি ধৰা যেন হ'ল। সূৰ্য্যৰ ৰশ্মিয়ে, পৰ্বতৰপৰা ওলাই অহা ধাতুসদৃশ ৰাৱণৰ চকুৰ আগত তাম্ৰ, পীত, শুভ্ৰ আদি নানান ৰূপ লৈ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিলে। ৰাৱণ যিপিনে যায় সেইপিনেই শঙ্কৰবোৰ তেওঁৰ পিচে

পিচে গল আৰু শিৱালবোৰে মুখেৰে অগ্নিশিখা উদগীৰণ কৰিহে যেন তেওঁৰ পিনে ক্ৰোধপূৰ্ণ দৃষ্টিৰে চাই অমঙ্গলসূচক স্বৰে শব্দ কৰিলে। ধূলি উকুৱাই বতাহ তেওঁৰ প্ৰতিকূলে ববলৈ ধৰিলে, আৰু তাৰদ্বাৰা বান্ধসৰাজৰ দৃষ্টিত ব্যাঘাত উপস্থিত কৰিলে। বারণৰ সৈন্যসমূহৰ মাজত চাৰিওফালে বিনামেষে ঘোৰ শব্দে বজ্জপাত হবলৈ ধৰিলে, ধূলিৰূষ্টিৰদ্বাৰা দিৱ্যগুল অন্ধকাৰাচ্ছন্ন হল আৰু আকাশ অদৃশ্য হল। শালিকাবোৰ ভীষণ কোলাহল কৰি তেওঁৰ বধৰ প্ৰতি ধাবমান হল আৰু ভীষণ ৰবে চীংকাৰ কৰি শই শই বধৰ ওপৰত পৰিবলৈ ধৰিলে। অবিৰল ধাৰাত তেওঁৰ ঘোৰাবোৰৰ কটিদেশৰপৰা অগ্নিৰ স্ফুলিঙ্গ আৰু চকুৰপৰা পানী নিৰ্গত হবলৈ ধৰিলে। বারণৰ বিনাশৰ অৰ্থে এইদৰে ভয়াবহ দাকণ অশুভ লক্ষণবোৰ প্ৰকাশ পালে।

৩৪—৩৫। আনপক্ষে অশেষ মঙ্গলময় শুভ চিহ্নবোৰ প্ৰকাশ পাই ৰামৰ জয় ঘোষণা কৰিলে। জয়সূচক শুভ লক্ষণবোৰ দেখি শ্ৰীৰাম চন্দ্ৰই বারণৰ বিনাশ সুনিশ্চিত বুলি জানি পৰম আনন্দিত হল।

৩৬। নিমিত্তবোৰৰ অৰ্থ শ্ৰীমান ৰামচন্দ্ৰৰ সম্পূৰ্ণৰূপে জনা আছিল; তেওঁৰ নিজৰ পক্ষৰ সকলো লক্ষণ দেখি পৰম আনন্দিত হল, আৰু জয়ৰ বিষয়ে সুনিশ্চিত হৈ যুদ্ধত অধিক পৰিমাণে বিক্ৰম দেখুৱাবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত মত্ৰাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

সপ্তাধিকশততম সৰ্গ

ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধ (৬)

১—৫। এইদৰে ৰাম আৰু ৰাৱণৰ ভিতৰত অতি নিষ্ঠুৰ সৰ্বলোক-ভয়াবহ ঘোৰ দ্বৈৰথ যুদ্ধ আৰম্ভ হল। যুদ্ধৰ প্ৰকোপ দেখি ৰাক্ষস-সৈন্য আৰু দ্ৰুহৎ বান্দব-সৈন্য-বাহিনী অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সু-সজ্জিত হৈও উদ্যমহীন হৈ বগ নকৰা ক বৈ থাকিল। মহাবলশালী নৰ আৰু ৰাক্ষস দুয়োজনকে যুদ্ধত এনেদৰে প্ৰবৃত্ত হোৱা দেখি সকলো ব্যাকুলচিত্তে পৰম বিস্ময়াস্থিত হল। সকলোৱে নানা অস্ত্ৰে-শস্ত্ৰে সজ্জিত আৰু যুদ্ধৰ কাৰণে ব্যগ্ৰ হৈ হাত তুলি বৈ আছে, কিন্তু যুদ্ধৰ প্ৰকোপ দেখি সকলো আশ্চৰ্য্যস্থিত হৈ বল মাত্ৰ, তথাপি কেৱেঁ কাকো আক্ৰমণ নকৰিলে। সেই সময়ত আশ্চৰ্য্যপূৰ্ণ নেত্ৰে ৰাক্ষসবোৰে ৰাৱণৰ পিনে আৰু বান্দববোৰে ৰামৰ পিনে চাই চিত্ৰাৰ্পিত জীৱৰ নিচিনা ক তাত থিয় দি থাকিল মাত্ৰ।

৬—৭। ইপিনে ৰাম আৰু ৰাৱণ উভয়ে শুভাশুভ লক্ষণবোৰ দেখি যুদ্ধৰ বাবে কৃতসংকল্প হৈ কোনেও কাৰো পৰাক্ৰম সহ্য কৰিব নোৱাৰি নিৰীকচিত্তে স্থিৰভাৱে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল। যুদ্ধত জয় লাভ কৰিবই লাগিব এই পণ কৰি কাকুৎস্থ ৰামে, মৰিব লগা হলে মৰিবই লাগিব—এই সংকল্প লৈ ৰাৱণেও, নিজ নিজ শক্তি দেখুৱাবলৈ ধৰিলে।

৮—১১। তেতিয়া বীৰ্য্যবান ৰাৱণে ক্ৰোধতে উন্নত হৈ ৰামৰ বৰ্ণস্থিত ধ্বজক উদ্দেশ্য কৰি শৰ নিক্ষেপ কৰিলে। কিন্তু শবসমূহ ইন্দ্ৰৰ বৰ্ণধ্বজক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰি শক্তিৰ প্ৰভাবত বৰষুণ খুন্দা মাৰিয়ে মাটিত পৰি গল। তেতিয়া বীৰ্য্যশালী ৰামেও ক্ৰুদ্ধ হৈ ধনুত টান দি ৰাৱণৰ আক্ৰমণৰ বিৰুদ্ধে তদনুৰূপ আক্ৰমণ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। সেই উদ্দেশ্যে ৰাৱণৰ ধ্বজক লক্ষ্য কৰি নিজ শক্তিবলে প্ৰদীপ্ত মহাসৰ্পসদৃশ ভীক্ৰ শবসমূহ নিক্ষেপ কৰিলে।

১২—১৯। তেজস্বী ৰামৰ নিক্ষিপ্ত শৰে ৰাৱণৰ ধ্বজা ভেদ কৰি পৃথিৱী ভেদ কৰিলেগৈ। ধ্বজাও বৰষপৰা বিচ্ছিন্ন হৈ মাটিত বাগৰি পৰিল। তাকে দেখি মহাবলশালী ৰাৱণে খং আৰু অন্তৰ্দাহতে অগ্নি উঠি শববৃষ্টি কৰি ৰামৰ ঘোঁৰা কেইটাক বিদ্ধিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু শৰবিদ্ধ হৈও ঘোঁৰাই কোনো ব্যথা অনুভব

নকবিলে, অধিকন্তু পছমৰ নলাৰে কোবোৱাৰ নিচিনা সুখহে অনুভব কৰি সুস্থ হৈয়ে বল। ঘোঁৰা অলপো বিচলিত নোহোৱা দেখি বাৱণে পুনঃ ক্ৰুদ্ধ হৈ শৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে; আৰু অকণো ভীত নহৈ মায়াবলে অভ্রাঙ্কচিত্তে পৰম উদ্যমে সৈতে হাজাৰে হাজাৰে গদা, পৰিঘ, চক্ৰ, মুসল, গিৰিশৃঙ্গ, বৃক্ষ, শূল, পৰশ্বাদি নিক্ষেপ কৰিলে। এইদৰে অশেষ অস্ত্ৰপাত হোৱাৰ কলত বণক্ষেত্ৰত লোকসমূহৰ সঙ্কাসজনক তুমুল শব্দ হবলৈ ধৰিলে।

২০—২৪। এনে অৱস্থাত বাৱণে বামৰ বধ এৰি, চাৰিওফালে বান্দবসৈন্যৰ ওপৰত এনেভাবে শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে যে তাৰ কলত আকাশত অলপো শূন্য-স্থান নোহোৱা হ'ল। জীৱনৰ প্ৰতি বোনো মমতা নাৰাখি বাৱণ এনেদৰে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱা দেখি কাকুৎস্থ বামে হাঁহি মাৰি বাৱণৰ গাল শই শই হাজাৰে হাজাৰে শৰবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। বামৰ শৰৰ প্ৰকোপ দেখি বাৱণে নিজ শৰবদ্ধা আকাশ সম্পূৰ্ণৰূপে আবৃত্ত কৰিলে। ছয়োজন বীৰৰে সমুজ্জল শৰে আকাশ এইদৰে ঢাকি ধৰাত গগনমণ্ডলে দ্বিতীয় এখন নভোমণ্ডলসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে। কোনোজন বীৰৰে শৰ উদ্দেশ্যবিহীন নহয় আৰু কোনো অস্ত্ৰই আনপক্ষৰ অস্ত্ৰক বিদ্ধ নকৰাকৈ ব্যৰ্থ নহ'ল।

২৫—২৮। প্ৰত্যেক অস্ত্ৰই প্ৰতিপক্ষৰ তদনুৰূপ অস্ত্ৰক আঘাত কৰিহে ভূতলত নিপতিত হৈছিল। এইদৰে বাণবৃষ্টি কৰি বাম আৰু বাৱণ উভয়ে উভয়ৰ সোঁ আৰু বাঁও কাল আশ্ৰয় কৰি অবিবল ধাৰাত শৰবৃষ্টি কৰি আকাশত অকণো শূন্য স্থান নোহোৱা কৰিলে। বামে বাৱণৰ ঘোঁৰা আৰু বাৱণে বামৰ ঘোঁৰা বিদ্ধিৰঙৈ ধৰিলে আৰু এইদৰে ইজনৰ কাৰ্য্যক আনজনে তদনুৰূপ কাৰ্য্যৰদ্বাৰা প্ৰতিহত কৰিলে। পৰস্পৰৰ ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়াৰ মাজেৰে যুদ্ধ তুমুল আকাৰ ধাৰণ কৰি লোমহৰ্ষক হৈ উঠিল।

২৯—৪২। সকলো প্ৰাণীয়ে বিস্ময়াগ্নিত হৈ যুদ্ধৰত বাম আৰু বাৱণৰ পিনে চাবলৈ ধৰিলে। ছয়োজন বীৰ ভীষণ ক্ৰুদ্ধ, পৰস্পৰ পৰস্পৰৰ বধৰ প্ৰতি প্ৰহাৰ-বত আৰু ইজন সিজনক বধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে পৰস্পৰৰ প্ৰতি ধাবমান; উভয়েই মূৰ্ত্তি ঘোৰৰূপ। তেওঁলোকৰ সাৰথি হুজুনেও সময়ত মণ্ডলাকাৰে, সময়ত পোনে পোনে, সময়ত গতি প্ৰতিগতি বন্ধা কৰি বথ চলাবলৈ ধৰিলে আৰু লগে লগে বামে বাৱণক আৰু বাৱণে বামক পৰবিদ্ধ কৰিলে। উভয়ে উত্তম বথত আকৃষ্ট হৈ বথৰ অভিযান আৰু প্ৰত্যভিযান বন্ধা কৰি শৰজাল নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰাত অনুমান হ'ল যেন ধাৰাবৃষ্টিপাত পৰিপূৰ্ণ দুইবঙ মেঘহে যুদ্ধক্ষেত্ৰত ভ্ৰমণ কৰি কুৰিছে। ইতিমধ্যে

উভয়ৰ সাৰথি হুজুনে বাঁবধ গতিত বথ পৰিচালনা কৰোঁতে সময়ত পৰস্পৰে মুখামুখি হল আৰু ক্ৰমাৎ দুয়োখন বথ এনেদৰে ওচৰা-উচৰি হল যে ইখন বথৰ ধুবাই, আনখনৰ ধুবাব, ইখনৰ সন্মুখভাগে আনখনৰ সন্মুখভাগৰ, ইখনৰ পতাকাই আনখনৰ পতাকাৰ আৰু ইখনৰ ঘোঁৰাৰ মুখে আনখনৰ ঘোঁৰাৰ মুখৰ লগ লাগি খুন্দিয়া-খুন্দি কৰিবলৈ ধৰিলে। এনে অৱস্থাত বামে তেওঁৰ স্তূতীক্ষ চাবপাট প্ৰদীপ্ত শৰবদ্বাৰা বারণৰ ঘোঁৰা চাৰিটা তাবপৰা আঁতৰাই দিয়াত বারণ অভি-শয় ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিল, আৰু বামৰ ওপৰত তীক্ষ শৰ নিক্ষেপ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু বলবান বারণৰ শৰে অভিপাতকৈ বিস্ফোতো বামৰ শৰাবত কোনো বিকাৰ লক্ষিত নহল আৰু তেওঁ কোনো ব্যথাও অনুভৱ নকৰিলে। তাৰ পিচতে পুনঃ ইক্ষৱ সাৰথি মাতলিক উদ্দেশ্য কৰি বারণে বজ্জসদৃশ স্বৰবিশিষ্ট বাণ নিক্ষেপ কৰিলে। কিন্তু ক্ৰতগামী সেই শৰসমূহ মাতলিৰ গাত পৰিবলৈ ধৰিলেও তাৰ কাৰণে সাৰথিয়ে তিল মাত্ৰ ব্যথা বা মূৰ্ছাৰ ভাব অনুভৱ নকৰিলে। সাৰথি আক্ৰান্ত হোৱা দেখি বামে নিজে আক্ৰান্ত হোৱাতকৈ অধিক ক্ৰুদ্ধ হৈ শৰবৃষ্টিৰ দ্বাৰা বারণক তাবপৰা বিমুখ কৰি পঠালে আৰু তেওঁৰ বথৰ ওপৰত বিশ, ত্ৰিশ, যাঠি, ৰা আৰু হাজাৰ হাজাৰ শৰ নিক্ষেপ কৰিলে।

৪৩। তেতিয়া বারণেও বথৰ ওপৰতে ধাক্কা পদা আৰু মুসল বৃষ্টিৰদ্বাৰা বামক পীড়িত কৰিবলৈ ধৰিলে; এইদৰে যুদ্ধই পুনৰ ঘোৰ মূৰ্তি ধাৰণ কৰিলে। গদা, মুসল, পৰিঘ আৰু পাখি লগোৱা শৰৰ শব্দতে সন্ত সমুদ্ৰ ফুক হৈ উঠিল আৰু ফুক সাত সমুদ্ৰৰ তলত থকা পাতালবাসী হাজাৰ হাজাৰ দানৱ আৰু পৰ্ণগকুল ব্যথিত হল। পৰ্বত-কাননে সৈতে সমগ্ৰ পৃথিৱী কঁপি উঠিল, সূৰ্য্য নিম্ৰাভ হল আৰু বতাহৰ চলাচল বন্ধ হল। যুদ্ধৰ প্ৰকোপ দেখি কিম্বৰ আৰু উবগকে লৈ দেৱতা, গন্ধৰ্ব্ব, সিদ্ধ আৰু শ্ৰেষ্ঠ ঋষিগণ ঘোৰ চিন্তাঘৰিত হল। তেওঁলোক সকলোৱে “গো-জ্ঞানগৰ হিত হওক, তিনিও লোক চিৰকাললৈ বন্ধা পৰক, বান্ধসৰাজ বারণৰ ওপৰত বাঘৱৰ জয় হওক” এইদৰে জপ কৰি কৰি বাম আৰু বারণৰ ঘোৰতৰ যুদ্ধ চাবলৈ ধৰিলে।

৫১—৫২। ইপিনে অঙ্গৰা আৰু গন্ধৰ্ব্বসকলে অনুগম সেই যুদ্ধ দেখি কবলৈ ধৰিলে, “সাগৰ কেৱল আকাশৰ সদৃশ আৰু আকাশো কেৱল সাগৰৰ সদৃশ। সেইদৰে বাম বারণৰ যুদ্ধও কেৱল বাম-বাণৰ যুদ্ধৰ লগতেই ভুলনীয়।” তেওঁলোক সকলোৱে এইদৰে কৈ কৈ বাম-বাণৰ সেই লোমহৰ্ষক যুদ্ধ চাবলৈ ধৰিলে।

৫৩। তাৰ পিচত বহুকুল-কৌন্তিবৰ্দ্ধন বামচক্ৰই ক্ৰোধতে জ্বলি উঠি ধনুত সৰ্পবৎ

উগ্র শব্দসন্ধান কবি বারণব উজ্জ্বল কুণ্ডল-শোভিত ত্রীযুক্ত মূৰটো কাটি দিলে ; ত্রিজ-গতৰ প্ৰাণীয়ে দেখিলে বারণব মূৰ বিচ্ছিন্ন হৈ ভূতলশায়ী হল।

৫৫—৫৬। কিন্তু কি আচৰিত, অবিকল তদনুৰূপ শিৰ এটা তৎক্ষণাৎ তাত গজি উঠিল ; বামে তেওঁৰ ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে সেই মূৰটোও ছেদন কৰাত, তাৰ ঠাইত আকৌ এটা মূৰ উৎপন্ন হল ; এই মূৰটোও ছেদন কৰাৰ লগে লগে তাত আকৌ এটা মূৰে দেখা দিলে।

৫৭—৬১। বামে তেওঁৰ বজ্জসম শব্দৰদ্বাৰা সেই মূৰটোও কাটি পেলোৱাত পুনঃ আক এটা মূৰ তাত ওলাল। এইদৰে এশবাৰ মূৰ ছিন্ন হল আৰু এশবাৰেই সমান জ্যোতিসম্পন্ন শিৰ তাত উপজি থাকিল। কৌসল্যানন্দবৰ্দ্ধন সৰ্বদাস্ত্ৰবিদ বীৰ বামচন্দ্ৰই অশেষ প্ৰকাৰ শব্দৰ অধীশ্বৰ হৈও বারণ নিহত হবলৈ তেওঁৰ মূৰৰ শেষ নোহোৱা দেখি, মনে মনে চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে, “যি শব্দৰদ্বাৰা মাৰিচ, খৰ আৰু দুষণ নিহত হল, ক্ৰৌঞ্চ বনৰ গাঁতত বিৰাধ নিহত হল, দণ্ডকাৰণ্যত কবন্ধক বধ কৰিলোঁ, যাৰদ্বাৰা শালগছ বিদ্ধ কৰি পৰ্বত বিদীৰ্ণ কৰি বাসীক বধিলোঁ, সমুদ্ৰক ক্ষুদ্ৰ কৰিলোঁ, মোৰ এই সকলো শৰেইতো যুদ্ধত অমোঘ বুলি প্ৰখ্যাত, এনেস্থলত বারণব বেলিকা ইহঁত এনে নিস্তেজ হোৱাৰ কাৰণ কি?”

৬২—৬৬। বৰ্ণক্ষেত্ৰত এইদৰে চিন্তা কৰি অপ্ৰমাদী বীৰ বামচন্দ্ৰই বারণব বুকুলৈ শব্দবৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বাৰংগেও ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ গদা আৰু মুসল বৃষ্টিৰ দ্বাৰা বামক পীড়িত কৰিবলৈ ধৰিলে। দুইজন বীৰে এইদৰে যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হোৱাত অন্তৰীক্ষ, পৃথিৱী আৰু পৰ্বত-শৃঙ্গত দেৱতা, দানৱ, যক্ষ, বক্ষ পিশাচ, উৰগ আদি জীৱসমূহৰ চকুৰ আগত ওৰে নিশা তুমুল, লোমহৰ্ষণকৰ যুদ্ধ চলিবলৈ ধৰিলে। দিন, ৰাতি, অথবা কোনো এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে ক্ষণকাললৈও এই বাম-বাৰণব যুদ্ধৰ বিৰতি নহল।

৬৭। তেতিয়া দেৱৰাজৰ বধৰ সাৰথি মহাত্মা মাতলিয়ে বাম-বাৰণব এই যুদ্ধত বামক জয়ী হোৱা নেদেখি যুদ্ধৰত হৈ থকা অৱস্থাতে বামক কবলৈ ধৰিলেহি।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত সপ্তাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

অষ্টাধিকশততম সৰ্গ

বাৰ্ণব বধ

১-২। তেতিয়া মাতলিয়ে বাঘৰক পূৰ্বৰ কথা সোঁৱৰাই দি কবলৈ ধৰিলে, “হে বীৰ, আপুনি সকলো পাহৰি যোৱাৰ নিচিনা হৈ বাৰ্ণব বধৰ কাৰণে চিন্তাৰ্হিত হৈছে কিয়? হে প্ৰভু, পিতামহ ব্ৰহ্মাৰ যিপাট অস্ত্ৰ আপোনাৰ হাতত আছে, বাৰ্ণব বধৰ বাবে সেই অস্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰক; পূৰ্বতে দেৱতাদলৈ যি কালত তাৰ মৃত্যু হব বুলি কৈছিল আজি সেই কাল উপস্থিত।”

৩-৪। মাতলিয়ে কথা সোঁৱৰাই দিয়া মাত্ৰকে বামে সাপৰ নিচিনাকৈ ফোঁচফোঁচাই থকা প্ৰদীপ্ত সেই শৰপাট তুলি ললে। এই শৰপাট আদিতৈ বীৰ্য্যবান ভগৱান অগস্ত্য মুনিয়ে বামক দিছিল; এই মহাবাণ ব্ৰহ্মদত্ত আৰু যুদ্ধত অমোঘ।

৫-৬। পূৰ্বতে অসীমশক্তিসম্পন্ন ব্ৰহ্মাদেৱে ইন্দ্ৰৰ কাৰণে এই অস্ত্ৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল; ইন্দ্ৰই ত্ৰিলোকবিজয় কামনা কৰাত ব্ৰহ্মাদেৱে এই অস্ত্ৰ তেওঁৰ হাতত অৰ্পণ কৰে। এই অস্ত্ৰৰ বেগসাধনভূত পক্ষসমূহত পবন দেৱ, লোহাৰ মুখভাগত অগ্নি আৰু সূৰ্য্যদেৱ আৰু শৰীৰ ভাগত আকাশ বিদ্যমান, গুৰুত্ব-বিষয়ত এই অস্ত্ৰ মেক-মন্দৰ পৰ্বতসদৃশ।

৭-১০। স্বৰ্ণবিভূষিত নিজ প্ৰভাতে জাজ্বল্যমান এই অস্ত্ৰৰ পাখিবোৰ স্তম্ভ-ভাৱে পৰিপাটীকৈ লগোৱা। ই পৃথিৱীৰ আদি মহাভূতগণৰ তেজৰ সাৰাংশেৰে নিৰ্ম্মিত আৰু সূৰ্য্যসম তেজস্বী। ই সধুম কালাগ্নিসদৃশ আৰু সমুজ্জল সৰ্পবৎ উগ্ৰ; অতি ক্ষিপ্ৰতাৰে সৈতে নৰ, নাগ আৰু অশ্ববৃন্দক ই ভেদ কৰিব পাৰে; ই নিজ শক্তিবলে দ্বাৰদেশ, পৰিঘ আৰু পৰ্বতসমূহক বিদীৰ্ণ কৰিব পাৰে। ই নানা তেজ আৰু মেদে অমূলিগু, দেখোঁতে অতি ভয়াবহ। এই অস্ত্ৰ বজ্ৰবৎ সাবসম্পন্ন, মহানাদবিশিষ্ট, বহু যুদ্ধবিজয়ী, সকলো প্ৰাণীৰে প্ৰতি ভয়াবহ, ভয়ঙ্কৰ আৰু গৰ্জনশীল সৰ্পসদৃশ।

১১-১২। ই কঙ্ক, গৃধ্ৰ, বক, শৃগাল আৰু বান্ধসবৰ্গৰ খাত্তৰ যোগান ধৰোঁতা আৰু যুদ্ধকালত যমৰাজসদৃশ ভীতিপ্ৰদ। এই অস্ত্ৰ বান্দৰ ৰাজসকলৰ আনন্দবৰ্দ্ধক, আৰু বান্ধসবোৰৰ পক্ষে বিষাদজনক। ই স্বয়ং গৰুড়ৰ পক্ষৰ দ্বাৰা চিত্ৰিত আৰু ভয়ংকৰ বেগসম্পন্ন।

১৩-১৪। মহাবলবান বামচন্দ্রই সকলো অস্ত্ৰেৰে প্ৰধান ইক্ষ্বাকু কুল আৰু ত্ৰিলোকৰ ভয়-বিনাশক শত্ৰুপক্ষৰ কীৰ্ত্তিনাশক আৰু আত্মপক্ষৰ হৰ্ষবৰ্দ্ধক এই অস্ত্ৰক যথাবিধি বেদোক্ত মন্ত্ৰে অভিমন্ত্ৰিত কৰি ধনুত সংযোগ কৰিলে।

১৫-২০। অস্ত্ৰ ধনুত সংযুক্ত হোৱাৰ লগে লগে সকলো প্ৰাণী স্তম্ভ হ'ল আৰু বশুন্ধবা কঁপি উঠিল। তাৰ পিচত ভীষণ ক্ৰুদ্ধ হৈ ত্ৰীৰামচন্দ্রই ধনুত সজোৰে টান দি অতি যত্নসহকাৰে এই বাণ বাৰণৰ গালৈ নিক্ষেপ কৰিলে। বজ্জসম দুৰ্দ্ধৰ বাণ ত্ৰীৰামচন্দ্রৰ বজ্জসম বলযুক্ত বাহুৰপৰা মুক্ত হৈ কৃতান্তসম অনিবাৰণীয় ৰূপ ধাৰণ কৰি বাৰণৰ বুকুত পৰিল। মহাবেগশালী শৰীৰ-বিনাশক এই শ্ৰেষ্ঠ শব বামৰ হস্তচ্যুত হৈ দুৰাছা বাৰণৰ বুকু ভেদ কৰি তেজেৰে ৰাঙলি হৈ বাৰণৰ শৰীৰ বিনাশৰ লগে লগে তেওঁৰ প্ৰাণবায়ু লৈ মাটিত সোমাই গ'ল। বাৰণক বধ কৰি সৰ্বদায়ৰ তেজেৰে বক্তাক্ত কৰি নিজ কাম সমাধা কৰাৰ পিচত শবপাট বিনীতভাৱে পুনঃ ভূত প্ৰৱেশ কৰিলেহি।

২১-২২। প্ৰাণবায়ু ওলাই যোৱাৰ লগে লগে বাৰণৰ হাতৰপৰা ধনু আৰু শব মূলকি পৰিল আৰু মহাত্ম্যতিসম্পন্ন ভীমবেগবান ৰাক্ষসৰাজ বজ্জাহত যুদ্ধৰ নিচিনাকৈ বধৰপৰা মাটিত বাগৰি পৰিল।

২৩। বাৰণ এইদৰে বাগৰি পৰাত অবশিষ্ট ৰাক্ষসবোৰ নাথবিহীন হোৱাত ভয়ভ্ৰান্ত হৈ চাৰিওফালে দৌৰি পলাবলৈ ধৰিলে।

২৪-২৫। তেতিয়া জয়োজিৎসী বান্দৰগণে বাৰণ হত হোৱা দেখি গছবোৰ হাতত লৈ চাৰিওফালৰপৰা ৰাক্ষসবোৰক পিচে পিচে খেদি গ'ল। নিৰাশ্ৰয় অৱস্থাত পৰি ৰাক্ষসবোৰৰ মুখ চকুৰ লোৰে পৰিপূৰ্ণ হ'ল, তাৰ ওপৰত বান্দৰবোৰে আক্ৰমণ কৰাত সিহঁতে সঙ্কলোফালৰপৰা উৎসাহবিহীন হৈ দীনভাৱে লঙ্কাত প্ৰৱেশ কৰিলেগৈ।

২৬। উপিনে জয়োজিৎসী বান্দৰগণে বাৰণ বধ ঘোষণা কৰি বামৰ ধ্বনি কৰি হুটুচিঙে সিংহৰাদ কৰিবলৈ ধৰিলে।

২৭-৩০। লগে লগে অন্তৰীক্ষত মধুৰ দেৱতান্দুতি বাজি উঠিল, আৰু দিব্যগন্ধপূৰ্ণ অনুকূল বতাহ ববলৈ ধৰিলে। আকাশৰপৰা পুষ্পবৃষ্টি হ'ল আৰু সেই পুষ্পবৃষ্টিতে বামৰ বধ ভৰি পৰিল। মহাত্মা দেৱতাগণে সাধু সাধু বাক্যেৰে বামৰ স্তুতি পাঠ কৰা শুনা গ'ল। সৰ্বলোকভয়ঙ্কৰ প্ৰচণ্ডপ্ৰতাপী বাৰণ নিহত হোৱাত দেৱতা আৰু চাৰণগণৰ আনন্দৰ সীমা নোহোৱা হ'ল।

৩১-৩৪। এইদৰে বাৰণক বধ কৰি ক্ৰীমান বামচন্দ্রই স্ত্ৰীৱৰ, অক্ষয় আৰু

বিভীষণৰ মনস্কামনা পূৰ্ণ কৰিলে। মৰুৎগণকে আদি কৰি দেৱভাগ্য লাভ হল। দিষ্ট্যমণ্ডল প্ৰসন্ন হল আৰু আকাশ নিৰ্মল হল; পৃথিৱী স্থিৰ হল আৰু প্ৰবল বতাহ ববলৈ ধৰিলে, সূৰ্য্যৰ বশ্মি স্থিৰতা লাভ কৰি সুন্দৰ প্ৰভামুক্ত হৈ প্ৰকাশ পালে। তাৰ পিচত লক্ষ্যগক লৈ সূত্ৰীৱ, অজদ, বিভীষণ আৰু আন আন বিশিষ্ট সুহৃদবৰ্গই একগোট হৈ জয়, জয় শব্দে বামৰ ওচৰ চাপি তেওঁক পূজা অৰ্চনা জনালে। শত্ৰুক বধ কৰি বধুকুলনুপনন্দন মহাশক্তিশালী স্থিৰপ্ৰতিজ্ঞা ক্ৰীমাণ বামচক্ৰেই বণক্ষেত্ৰত স্বজন আৰু নিজ সৈন্তবলবদ্ধাৱ। পৰিবৃত্ত হৈ দেৱগণ-পৰিবৃত্ত উল্লেসদৃশ শোভা ধাৰণ কৰিলে।

ইতি যুদ্ধাকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত অষ্টাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

নবাধিকশততম সৰ্গ

বাৰণৰ মৃত্যুত বিভীষণৰ শোক

১—৪। বণত নিৰ্জিত ককায়েক বাৰণ নিহত হৈ গুই থকা দেখি শোক-সম্ভূত বিভীষণে এইদৰে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে, “হে বীৰ, তুমি জগদ্বিখ্যাত, প্ৰবল পৰাক্ৰান্ত, সৰ্ব্বকাৰ্য্য-সমৰ্থ আৰু নীতিবিদ; সদায় মহাৰ্থ-শয্যাত শোৱাই তোমাৰ অভ্যাস; এনে অৱস্থাত তুমি মাটিতে এইদৰে গুই আছা কিয়? অজদবিভূষিত তোমাৰ সুদীৰ্ঘ বাহুবৃগল পৰচৰ নকৰাকৈ পৰি আছে; তোমাৰ সূৰ্য্যসম সমুজ্জল মুকুট স্থানভ্ৰষ্ট। হে বীৰ, পূৰ্বতে মই যি কৈছিলো সেটোৱেই হবলৈ পালে, সেই সময়ত কামভাবত মোহাঙ্ক হোৱাৰ বাবে মোৰ কথা তোমাৰ ভাল নালাগিল।

৫। দৰ্পৰ বজতে প্ৰহস্ত, উল্লজিৎ, কুস্তকৰ্ণ, অতিবথ, অতিকায়, নবাস্তক অথবা তুমি নিজে মোৰ সেই সময়ৰ কথালৈ কাণ নিদিসা। বৰ্ত্তমান তাৰেই এই ফল।

৬। হে ভ্ৰাতঃ, তোমাৰ দিনতে ধাৰ্ম্মিকসকলৰ সেতু ভগ্ন হল, ধৰ্ম্মৰ স্বৰূপ নষ্ট হল, বলবীৰ্য্যৰ স্থিৰতা নোহোৱা হল আৰু গ্ৰেহত তুমিও বীৰ পুৰুষৰ পতি প্ৰাপ্ত হলা।

৭। অস্ত্রধাৰীসকলৰ প্ৰধান এই বীৰ নিপাতিত হোৱাত আদিভ্য ডুল্লিঙি
হল, চক্ৰ অন্ধকাৰাচ্ছন্ন হল, অগ্নি নিৰ্বাপিত হল, আৰু সকলো উদ্যম আৰু চেষ্টা
আশ্ৰয়বিহীন হল।

৮। ৰাক্ষসপ্ৰবৰ এই বীৰ বগন্ধেক্সত এইদৰে পৰি থাকিলে প্ৰাণহীন লঙ্কা-
বাসীৰ আৰু বাকী বল কি ?

৯। হায়! ৰাৱণৰূপ মহাবৃক্ষৰ ধৈৰ্য্যই আছিল নৱাগত পত্নস্বৰূপ, শক্তি পুষ্প-
স্বৰূপ, তপোবন আৰু বীৰস্ব স্বদৃঢ়মূলস্বৰূপ, এই মহাবৃক্ষকো ৰাঘৱৰূপ মাৰুতে ভাঙি
চুৰমাৰ কৰিলে।

১০। ৰাৱণ গন্ধহস্তীসদৃশ, তেজ তেওঁৰ দস্তসদৃশ, উচ্চকূল তেওঁৰ পৃষ্ঠাদি
অবয়ব, ক্ৰোধ হস্তপাদাদি আন আন অঙ্গ আৰু প্ৰসন্নতা তেওঁৰ শুঁৰ-সদৃশ;
ইক্ষ্বাকুকূলসিংহ ৰামৰ হাতত নিহত হৈ এই মন্তমাতঙ্গ এতিয়া ধৰাণায়ী হল।

১১। ৰাক্ষসৰাজ ৰাৱণ প্ৰদীপ্ত অগ্নিস্বৰূপ আছিল; উৎসাহ আৰু পৰাক্ৰম
সেই অগ্নিৰ সমুজ্জ্বল শিখা, ক্ৰোধজ নিশ্বাস তাৰ ধূম, তেওঁৰ নিজৰ বল সেই
অগ্নিৰ দাহিকা শক্তি; প্ৰতাপবান সেই ৰাৱণায়ী ৰামৰূপ মেঘে নিৰ্বাপিত
কৰিলে।

১২। ৰাৱণৰূপ বুধই ইমান দিনে তেওঁৰ বায়ুতুল্য পৰাক্ৰমৰ দ্বাৰা আন
সকলোকে জয় কৰিছিল। তেওঁৰ সহচৰ ৰাক্ষসগণেই আছিল তেওঁৰ লাদুল, চুট
আৰু শূল, চপলতাই তেওঁৰ কাণ আৰু চকু। হায়! এই বুধৰূপ ৰাৱণ শেহত
ৰামৰূপ ব্যাঘ্ৰৰ হাতত নিহত হল।”

১৩—১৪। শোকসন্তপ্ত বিভীষণে ৰাৱণ-বধৰ মূল অৰ্থ অৱগত হৈ হেতুপূৰ্ণ বাক্যে
এইদৰে কোৱা শুনি ক্ৰীমান ৰামচন্দ্ৰই কলে, “বিভীষণ, এই বীৰ ৰাৱণ যুদ্ধক্ষেত্ৰত
অসমৰ্থ হৈ বিনষ্ট হোৱা নাই, পৰম্ভু অতি উন্নত অৱস্থাত প্ৰচণ্ড বিক্ৰমাদি গুণব-
দ্বাৰা বিভূষিত হৈছে মৃত্যুলৈ ভয়শূন্য হৈ দৈবক্ৰমে নিহত হৈছে।

১৫—১৭। যিসকলে ক্ষাত্ৰধৰ্ম্মত অধিষ্ঠিত হৈ জয়াদি কামনা কৰি যুদ্ধক্ষেত্ৰত
প্ৰাণ এৰে তেওঁলোকৰ বিনাশ নাই আৰু তেনেজনৰ কাৰণে শোক কৰাটোও উচিত
নহয়। ধীমান যি ৰাৱণে ইন্দ্ৰকে আদি কৰি তিনিলোককে সন্তুষ্ট কৰি তুলিছিল,
তেনে এজন কালধৰ্ম্মৰ বশবৰ্ত্তী হলে, তেওঁৰ কাৰণে এতিয়া শোক কৰাৰ সময়
নহয়। যুদ্ধত কোনো এজনেই যে সদায় জয়ী হৈ থাকিব, এনে কথা কোনো
কালে কেতিয়াও হোৱা নাই; সকলো বীৰেই যুদ্ধত হয় শত্ৰুক বধ কৰিব অথবা
নিজে শত্ৰুৰ হাতত নিহত হব—এইটোৱেই নিয়ম।

১৮—১৯। বাৰণে যি গতি পালে পূৰ্ববৰণৰা মনু আদি ঋষিসকলে সেই গতিকৈই নিৰ্দেশ কৰিছে আৰু ঋত্বিজসকলেও তাৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাই আহিছে। যুদ্ধত ঋত্বিজ নিহত হলে তেওঁৰ কাৰণে শোক কৰা উচিত নহয়—এইটো নিশ্চিত মত। এতেকে তুমি এইটো সঠিক কৈ জানি লৈ মূল কথা অৱগত হোৱা আৰু শোক পৰিত্যাগ কৰি, তেওঁৰ মৃত্যুৰ পিচত যি যি কৰিব লগীয়া কাম আছে তাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰা।”

২০—২১। পৰম পৰাক্ৰমশালী ৰাজপুত্ৰ ৰামচন্দ্ৰই এইদৰে কোৱাত ইয়াৰ পিচত ককায়েকৰ প্ৰতি কৰিব লগীয়া হিতকাম কি হব পাৰে তাকে চিন্তা কৰি বিভীষণে কলে, “ৰাম, যিজনক ইচ্ছাকে আদি কৰি সমগ্ৰ দেবতাবৃন্দয়ে যুদ্ধত পৰাভূত কৰিব নোৱাৰিছিল, সমুদ্ৰ বেলাভূমিৰ ওচৰত পৰাভূত হোৱাৰ দৰে ভেনে এজন বীৰ আপোনাৰ ওচৰত পৰাভূত হল।

২২। এই বীৰ বাৰণে যাচকবৃন্দক পৰ্য্যাপ্ত পৰিমাণে দান কৰিছিল, নিজেও ভাগ্যবন্ত্ৰ যথেষ্ট পৰিমাণে ভোগ কৰিছিল আৰু ভৃত্যবৰ্গক ভালদৰে ভৰণ-পোষণ কৰিছিল, মিত্ৰবৰ্গৰ ভিতৰত ধন বিলাই দিছিল আৰু শত্ৰুবৰ্গক নিপাতিত কৰিছিল।

২৩। তেওঁ অগ্নিহোত্ৰ পালন কৰিছিল, উগ্ৰ তপস্যা সাধন কৰিছিল, বেদান্ত-শাস্ত্ৰত পাৰদৰ্শিতা লাভ কৰিছিল, আৰু সকলো কাৰ্য্যৰে প্ৰধান অনুষ্ঠাতা আছিল, এতেকে এনে এজনৰ প্ৰেতকাৰ্য্য যিদৰে সম্পাদন কৰা উচিত হব, আপোনাৰ অনুগ্ৰহত মই সেইদৰে সম্পাদন কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ।”

২৪—২৫। বিভীষণৰ এই কৰণ বাক্য শুনি নৰৰাজপুত্ৰ মহাত্মা ৰামচন্দ্ৰই বাৰণৰ স্বৰ্গপ্ৰাপ্তি সম্বন্ধে প্ৰেতকাৰ্য্য যিদৰে হোৱা উচিত সেইদৰে সমাধি কৰিবলৈ অনুমতি দি কলে, “বিভীষণ, শত্ৰুতা মৰণ কাললৈকেহে থাকে, বাৰণৰ মৃত্যুৰ পিচত আমাৰ কৰ্ত্তব্য কাম শেষ হৈছে; এতেকে এতিয়া তুমি তেওঁৰ সংস্কাৰ কাৰ্য্য সম্পন্ন কৰা। বৰ্ত্তমানে বাৰণ তোমাৰ যেনে মোৰো তেনে আপোন।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত নৱাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

দশাধিকশততম সর্গ

বারণ-পত্নীসকলৰ শোক

১—৪। মহাত্মা বামৰ হাতত বারণ নিহত হোৱা শুনি বান্ধসীসকল শোকত
প্রপীড়িত হৈ অন্তঃপুৰবপৰা ওলাই আহিল। তেওঁলোকৰ কেশপাশ আলুলায়িত ;
বহুপ্রকাৰৰ বাধা পায়ো বৎসহীনা ধেমুৰ নিচিনাকৈ শোকসন্তপ্ত হৈ তেওঁলোকে
বণক্ষেত্ৰ ঢাকি পৰিলহি। লঙ্কাৰ উত্তৰকালৰ ছৱাৰ-মুখেদি বান্ধসবোৰৰ লগত
ওলাই আহি তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ মৃত পতিক বিচাৰি “হা আৰ্য্যপুত্ৰ,” “হা নাথ,”
এইদৰে চিঞৰি চিঞৰি বক্তাক্ত বোকাৰে পৰিপূৰ্ণ কৰুক্ষময় বণক্ষেত্ৰৰ চাৰিওফালে
বিচৰণ কৰি ফুৰিলে।

৫—৭। তেওঁলোকৰ চকু লোৰে পৰিপূৰ্ণ, শৰীৰ স্বামী-শোকতে অৱশ ; এনে
অৱস্থাত যুধপতি হস্তী বিনষ্ট হলে হস্তিনীবোৰে যিদৰে চিঞৰ-বাখৰ কৰে
তেওঁলোকেও তেনেদৰে বিলাপ কৰি কৰি মহাকায়বিশিষ্ট মহাত্ম্যতি, বীৰ্য্যবান, ঘনীভূত
নীল বৰ্ণাৰ বারণৰ মৃত শৰীৰটো দেখা পালে। বণক্ষেত্ৰৰ ধূলিৰ মাজত হঠাতে
তেওঁলোকৰ স্বামীক এইদৰে পৰি থকা দেখি গছবপৰা ছিগি পৰা বনলতাসদৃশ
তেওঁলোক স্বামীৰ শৰীৰৰ ওপৰত জঁপ দি পৰিল।

৯—১০। অতিশয় চেনেহত কোনোজনীয়ে আলিঙ্গন কৰি, কোনোজনীয়ে
চৰণ দুখনকে সাবট মাৰি ধৰি, কোনোজনীয়ে ডিঙিত সাবটি ধৰি, কোনোজনীয়ে
ওপৰলৈ হাত দুখন তুলি তাকে আশ্ৰয় কৰি, কোনোজনীয়ে মাটিতে বাগৰি পৰি
তেওঁৰ মুখৰপিনে চাই বিলাপ কৰি মুচ্ছিত হল। আৰু কোনোজনীয়ে কোলাত
মুৰটো লৈ মুখৰপিনে চাই হিমজলে পহুম তিয়াই দিয়াৰ নিচিনাকৈ চকুৰ লোৰে
বারণৰ বদনমণ্ডল তিয়াই দিলে।

১১—১৬। স্বামী নিহত হৈ মাটিত পৰি থকা দেখি সকলোবিলাকে এইদৰে
শোকতে অভিভূত হৈ বাৰে বাৰে বহুপ্রকাৰে বিলাপ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হায়,
যিজনে ইন্দ্ৰ আৰু যমক সন্তুষ্ট কৰিছিল, কুবেৰবপৰা পুষ্পক-বথ কাঢ়ি আনিছিল,
যিজনে বণত খৰি, গন্ধৰ্ব আৰু মহাত্মা দেৱতাগণক ভীত কৰিছিল, সেইজনেই
আজি নিহত হৈ গুই আছে। যিজনে কোনোদিনে সুৰ, অসুৰ অথবা পৰ্শ্বগ

কুলবপৰা ভয় বোলা বস্তু নাজানিছিল, সেইজনেই আকৌ মানুহবপৰা ভয় পাব লগা হল। যিজন দেৱতা, দানৱ আৰু বান্ধুসকলৰ অবস্থা আছিল, সেইজনেই মাটিত থাকি যুদ্ধ কৰা এজন মানুহবদ্ৰাৰ নিহত হ'ব লগা হল। যাক দেৱতা, যক্ষ বা অশুৰে বধ কৰিব নোৱাৰিছিল, তেৱেঁ হুৰ্বল মৰ্ত্য মানুহ এজনৰ হাতত নিহত হল।”

১৭। বাৰুণৰ মহিষীসকলে এইদৰে কৈ কৈ ছুখতে অভিভূত হৈ বাৰে বাৰে বোদ্ধন কৰি কবলৈ ধৰিলে, “হে স্বামী, সেই সময়ত তুমি তোমাৰ হিতবাদী শুল্কদ-সকলৰ কথা নুশুনি তোমাৰ মৃত্যুৰ কাৰণে সীতাক হৰণ কৰি আনিলা আৰু তাৰ ফলত বান্ধুসকল নিপাতিত হল আৰু সিহঁতৰ লগে লগে তুমিও মৰিলা আৰু আমাকো মাৰিলা।

১৯—২৫। তোমাৰ হিতৈষী ভ্ৰাতা বিভীষণে তোমাৰ হিত কথাকে তোমাক কৈছিল, কিন্তু মোহাক হৈ তোমাৰ বধ কামনা কৰি তুমি তেওঁক তিবন্ধাৰ কৰিলা, এতিয়া তাৰ ফল তুমি দেখা পালা। হায়, সেই সময়তে যদি মৈথিলী সীতাক তুমি বামৰ হাতত সমৰ্পণ কৰিলাহেঁতেন আমাৰ সৰ্বনাশী এই বিপদ হ'বলৈ নাপালেহেঁতেন। তেতিয়া হলে তোমাৰ ভ্ৰাতাৰ মনস্কামনা পূৰ্ণ হ'লহেঁতেন; বাম তোমাৰ মিত্ৰ হ'লহেঁতেন, আমি বিধবা নহ'লোহেঁতেন আৰু তোমাৰ শত্ৰুকুলৰো মনোবাঞ্ছা পূৰণ নহ'লহেঁতেন। কিন্তু নিষ্ঠুৰ মত অৱলম্বন কৰি বলপূৰ্বক সীতাক অৱলম্ব কৰি থকাৰ ফলত বান্ধুসগণ, তুমি আৰু আমি সকলোৱে সমানে নিপাতিত হ'লোঁ। অথবা হে বান্ধুসপুত্ৰ, এতিয়া আমি বুজিলো, এই সকলো কাম তোমাৰ ইচ্ছা অনুসৰি হোৱা নাই, দৈৱই সকলোকে বৰায় আৰু বধো কৰে দৈৱই। এই যুদ্ধত বান্দৱ আৰু বান্ধুসকলৰ নিধন আৰু লগতে তোমাৰ মৃত্যু এই সকলো দৈব যোগেহে হ'বলৈ পালে। ঘটিব লগা দৈবৰ গতি কোনেও, ধন-দৌলত, ইচ্ছা, পৰাক্ৰম, বা আদেশৰদ্বাৰা প্ৰতিৰোধ কৰিব নোৱাৰে।”

২৬। বান্ধুসৰাজৰ মহিষীসকলে ছুখতে অভিভূত হৈ অতি কাতৰভাবে অশ্রুপূৰ্ণ নেত্ৰে কুঁৱৰীৰ নিচিনাকৈ এইদৰে বিলাপ কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত দশাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

ঐকদশাধিকশততম সৰ্গ

মল্লোদবীৰ শোক আৰু বান্ধৱৰ অন্ত্যেষ্টিক্ৰিয়া সমাপন

১—২। বিলাপ-ৰতা বান্ধসী-মহিবীসকলৰ ভিতৰত বান্ধৱৰ জ্যেষ্ঠা আৰু সৰ্বপ্ৰিয় পত্নী মল্লোদবীয়ে তেওঁৰ স্বামী অচিন্ত্যকৰ্ম্ম বামৰ হাতত নিহত হোৱা দেখি দীন-ভাবে সকাতৰে এইদৰে বোদন কৰিবলৈ ধৰিলে :

৩—৮। “হে কুৰেবানুজ মহাবাহু স্বামী, আপুনি ক্ৰুদ্ধ হলে আপোনাৰ সন্মুখত পুৰন্দৰ সদায় কঁপি আছিল, মহা মহা ঋষি, যশস্বী গন্ধৰ্ব্বগণ আৰু চাৰণসকল আপোনাৰ প্ৰতাপ লুহ কৰিব নোৱাৰি দশোদিকে পলাই কাট মাৰিছিল, এনেস্থলত মাত্ৰ এজন সামান্য মানুহ বামৰ হাতত আপুনি পৰাজিত হব লগা হল ; হে বান্ধসৰাজ, এইটো এটা লাজৰ কথা নহয় নে ? আপুনি শ্ৰী আৰু বীৰ্য্যসম্পন্ন হৈ এই জ্বিলোককে আক্ৰমণ কৰি সকলোৰে প্ৰতি অসহ্য উঠিছিল, কিন্তু শেহত বনচাৰী মানুহ এজনে আপোনাক বধ কৰিলে ! এই লঙ্কাদ্বীপ মানুহে ঢুকি নোপোৱা ঠাই, তত্পৰি আপুনি কামৰূপী, তাৰ ভিতৰতো যে যুদ্ধত বামে আপোনাক বধ কৰিলে, এইটো যুক্তিতৰ্কৰে ঢুকি নোপোৱা কথা । ইমান দিনে সকলো ক্ষেত্ৰতে আপুনি জয় লাভ কৰি থকাৰ পিচত বামে যুদ্ধক্ষেত্ৰত আপোনাক নিপাতিত কৰিবলৈ পালে এই কথাটো মই বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰোঁ ।

৯—১৩। মোৰ বোধেৰে স্বয়ং যমদেৱতাই অচিন্তনীয় মায়ালক্ষিত আশ্ৰয় কৰি বাম-ৰূপ লৈ আহিহে আপোনাক বধ কৰিলে । অথবা হে মহাবলশালী স্বামী, এনেও হব পাৰে যে ইজুই আহি আপোনাক পৰাভূত কৰিলে ; কিন্তু সেইটো অসম্ভৱ, যিহেঁতু সন্মুখ সমৰত আপোনাৰ প্ৰতি দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিব পৰা শক্তি তেওঁৰ নাই । তেনেহলে এইটোৱেই ঠিক যে যিজন সৰ্বশক্তিসম্পন্ন মহাযোগী সনাতন পৰমাত্মা, বাৰ আদি মধ্য অথবা অন্ত নাই; যি মহতৰো মহান, যি তমোৰূপ প্ৰকৃতিৰ প্ৰৱৰ্ত্তক স্বৰূপধাতা, শব্দ, চক্ৰ আৰু গদাধাৰী, জীৱংসলক্ষিত, সততে লক্ষ্মীবৃত্ত, আনৰ অজ্ঞেয়, শাস্ত আৰু পৰিণামবহিত, সত্য পৰাক্ৰম সেই বিষ্ণুৱেই মনুষ্য ৰূপ ধাৰণ কৰি মহাবীৰ্য্যবান বলশালী মহাশক্তি-সম্পন্ন দেৱশক্ৰ আপোনাক বধ কৰিলে ।

১৪—১৫। সৰ্বলোকেশ্বৰ শ্ৰীমান বিষ্ণুৱে লোকসমূহৰ হিত কামনা কৰি বান্ধবৰূপী

দেৱগণৰ দ্বাৰা পবিত্ৰ হৈ জগতৰ ভক্সবহ দেৱশক্তি আপোনাক সন্মুখ বাগ্‌সকুলে সৈতে বধ কৰিলে । ডাহানি কালত ইন্দ্ৰিয়ৰ ওপৰত জয় লাভ কৰি তপস্যাৰ অন্তৰ্ধানৰ দ্বাৰা আপুনি ত্ৰিজগত জয় কৰিলে সঁচা ।

১৬—১৮ । কিন্তু আপোনাৰ অকৰ্ণ-প্ৰবৃত্তিক আশ্ৰয় কৰি সেউ ইন্দ্ৰিয়গ্ৰামে পূৰ্ববৈবিধতা কৰি এতিয়া আপোনাৰ ওপৰত জয় লাভ কৰিলে । যি সময়ত জনস্থানত অসংখ্য বাগ্‌সৰদ্বাৰা পবিত্ৰ হৈ থকা অবস্থাতো আপোনাৰ আতা খবক বামে বধ কৰিলে সেই সময়তে আপুনি বুজা উচিত আছিল, বাম মানুহ নহয় । এই লঙ্কানগৰীত দেৱভাসকলো প্ৰৱেশ কৰিব নোৱাৰিছিল, কিন্তু যি সময়ত হনুमानে নিজ বীৰ্য্যবলে এই লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰিলে, সেই সময়তে আমি সকলো ব্যথিত হৈছিলো, মই দঢ়াই দঢ়াই কৈছিলোঁ যে বাঘৰ লগত বিৰোধ নকৰিব ।

১৯—২১ । কিন্তু মোৰ এই কথা আপুনি গ্ৰহণ নকৰিলে ; এতিয়া তাৰেই এই কল । হে বাগ্‌সপুত্ৰ, আপুনি আপোনাৰ ঐশ্বৰ্য্য, নিজৰ শৰীৰ আৰু বজুবান্ধৱৰ বিনাশৰ কাৰণেহে হঠাতে সীতাৰ প্ৰতি কামভাবত আসক্ত হ'ল । হে দুৰ্ম্মতি ৰাজন, এই সীতা অকম্পিত আৰু ৰোহিণীতকৈও শ্ৰেষ্ঠা । সীতা সৰ্বতোভাৱে মাননীয়, তেনে এজনাক হৰণ কৰি আনি আপুনি ঘোৰ অশোভন কাম কৰিলে । সীতা সকলো ক্ৰমাগুণৰ আধাৰ পৃথিৱীতকৈও অধিক ক্ৰমাগুণসম্পূৰ্ণ আৰু সকলো সৌভাগ্যৰ আদৰ্শজীৱিতকৈ অধিক জীৱন্ত আৰু স্বামীৰ প্ৰতি অনুৰক্তা ।

২২—২৩ । এনেহে সৰ্ববান্ধৱী শোভনচৰিত্ৰা সীতাক বিজন বনত অকলে পাই কাতৰ অৱস্থাতে ছদ্মবেশে হৰণ কৰি আনি আপুনি আপোনাৰ নিজৰ আৰু বাগ্‌সকুলৰ বিনাশ সাধন কৰিলে । তাৰ পিচত মৈথিলীৰ লগত যিদৰে সহবাস কৰিবলৈ বুলি কামনা কৰিছিল সেই বিষয়েও আপোনাৰ মনোবাঞ্ছা পূৰণ নহ'ল, অধিকন্তু হে প্ৰভু, পতিব্ৰতা সেই সীতাৰ তপস্যাৰ প্ৰভাৱত আপুনি নিজেই দগ্ধ হ'ল ।

২৪—২৬ । ইন্দ্ৰকে আদি কৰি অগ্নিপ্ৰমুখ সকলো দেৱগণেই সীতাৰ মাহাত্ম্যত সন্তুষ্ট ; এনে অৱস্থাত সীতাক হৰণ কৰি অনাৰ সময়তে যে আপুনি দগ্ধ হোৱা নাই সেইটোও তেওঁৰেই মাহাত্ম্য । হে স্বামী, সময় উপস্থিত হ'লে পাপকামৰ কৰ্ত্তাজনে তেওঁৰ পাপৰ ফল ভোগ কৰিবই লাগিব---এইটো নিশ্চয় । পাপীয়ে পাপৰ ফল ভোগ কৰে আৰু শুভকাৰ্য্যৰ অনুষ্ঠাতাজনে শুভ ফল পায় ; সেইদৰে বিতীৰ্ণে শুভ ফল লাভ কৰিলে আৰু আপুনি এনেদৰে পাপ-ফল ভোগ কৰিব লগা হ'ল ।

২৭—২৮ । সীতাতকৈ অধিক কপৰতী আন আন বহুত মহিষী থকা সত্ত্বেও

আপুনি কামদেৱৰ বশীভূত হ'ল। আপোনাৰ মৃত্যু হেতু সেইটো বুজি নাপালে। মোহাক হোৱাৰ কাৰণে আপুনি বুজি নাপালে যে ৰূপ, কুল বা দাক্ষিণ্যাদি কোনো গুণতেই সীতা মোৰ সমান বা মোতকৈ শ্ৰেষ্ঠা নহয়।

২৯—৩০। কোনো কালতে কোনো কাৰণ উপস্থিত নোহোৱাকৈ প্ৰাণীসমূহৰ মৃত্যু উপস্থিত নহয়; এতেকে আপোনাৰ এই ক্ষেত্ৰতো মৈথিলীয়েই আপোনাৰ মৃত্যুৰ কাৰণ। সীতাৰ কাৰণে এই মৃত্যু আপুনি দূৰৰপৰা চপাই আনিলে। তাৰ ফলত মৈথিলীয়ে এতিয়া শোকমুক্ত হৈ বামৰ লগত বিহাৰ কৰি ফুৰিব।

১৩—৩৩। আক মই মোৰ পুণ্যৰ অন্নতা হেতু ঘোৰ শোক-সাগৰত নিমগ্না হলেঁ। হে নীধ, ইয়াৰ আগতে বিচিত্ৰ মাল্য আৰু বসন আৰু অতুলনীয় শ্ৰীবে মণ্ডিত হৈ অংকুৰ বিমানত আৰোহণ কৰি আপোনাৰে সৈতে কৈলাসশিখৰ, মেক আৰু মন্দৰ পৰ্বত, চৈত্ৰবথন আৰু দেৱতাসকলৰ সকলো উদ্যানত ভ্ৰমণ কৰি এতিয়া আপোনাৰ মৃত্যুত সেই সকলো সুখ ভোগৰপৰা বঞ্চিত হলেঁ।

৩৪—৩৮। আপোনাৰ অবিহনে সেই মই আজি অস্থি এগৰাকী স্ত্ৰীৰ সদৃশ হলেঁ; ধিক্ ৰজাৰ চঞ্চল শ্ৰী! হে ৰাজন, আপোনাৰ সুন্দৰ ক্ৰমুগল, কোমল ছাল, উন্নত নাসিকা, চক্ৰৰ কান্তি, পদ্মৰ শ্ৰী, সূৰ্য্যৰ দীপ্তি, উজ্জ্বল কিৰীটি, দীপ্ত কুণ্ডল, তাম বৰণৰ গুঁঠ, এই সকলো এতিয়া আপোনাৰ বদনমণ্ডলত জিলিকি উঠা নাই কিয়? নানা মাৰ্য্যে বিভূষিত হৈ পানভূমিত মদৰ জ্বলতে চঞ্চলনেত্ৰে হাঁহি হাঁহি যি বাক্যালাপ কৰিছিল, আহা! সেই সময়ৰ সেই কথাবোৰ কেনে প্ৰীতিপদ আছিল! কিন্তু আজিতো সেই সুমধুৰ কথা মুখেৰে ফুটি ওলোৱা নাই। তাৰ সলনি বামৰ শৰত বিদ্ধ হৈ ৰক্তধাৰাৰে আপোনাৰ মুখ ৰাঙলী হৈছে, আপোনাৰ মস্তিষ্ক মেদে অনুলিপ্ত হৈছে আৰু বথৰ ধূলিতে ৰক্তভাৱ ধাৰণ কৰিছে। হায়, এতিয়া মই বিদ্ৱা আৰু তাৰ কাৰণে মোৰ দশা অন্তিমত।

৩৯—৪৭। হতভাগিনী মই কোনো দিনে ভবা নাছিলো যে এনে দশাও মোৰ হব। মোৰ পিতা দানৱৰাজ, স্বামী ৰাক্ষসেশ্বৰ, পুত্ৰ ইন্দ্ৰবিজেতা, এই ভাৱতে মই অতিশয় গৰ্বিতা হৈ আছিলোঁ। মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস আছিল, মোৰ ৰাক্ষাকৰ্ত্তাসকল উগ্ৰ সাহসী, দুৰ্ব্বৃত্তশত্ৰু-নিৰ্দাক, প্ৰখ্যাত, বলবীৰ্য্যশালী, কোনো কালৰপৰা তেওঁলোকৰ কোনো ভয় কাৰণ নাছিল। হায়, এনে প্ৰভাবশালী ৰাক্ষসপ্ৰবৰবিলাকৰ পক্ষেও অতৰ্কিতভাবে মানুহৰপৰা উৎপন্ন এই ভয় উপস্থিত হবলৈ পালে কেনেকৈ? আপোনাৰ স্নিগ্ধ ইন্দ্ৰনীলমণিসম শ্যামল, পৰ্ব্বতোপম উন্নত শৰীৰো নিহত হল। কেয়ুৰ, অঙ্গদ, বৈদূৰ্য্য, মুক্তাহাৰ আৰু পুষ্পমালাৰে সুশোভিত এই শৰীৰ বিহাৰকালত

যেনে কমনীয়, বণ্ঠেত সি তেনে সমুজল উগ্ৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল; আভবণৰ শোভাতে যি শবীৰ বিদ্যামালামণ্ডিত মেঘবৎ শোভাযিত হৈছিল, হায়, সেই শবীৰ আজি অলেখ শবৰদ্বাৰা বিদ্ধ হৈ থকাৰ কাৰণে, তাৰ স্পৰ্শও মোৰ পক্ষে দুৰ্ভৱ হৈ উঠিছে, আৰু ইচ্ছা কৰিও তাক আলিঙ্গন কৰিব নোৱৰা হৈছোঁ। কাঁইটেৰে পৰিপূৰ্ণ কেঁটেলা-পহৰ নিচিনা আপোনাৰ এই শবীৰ সন্ধিবিন্ধি নোহোৱাকৈ বাণবিদ্ধ হৈছে; আপোনাৰ মৰ্মস্থান বিদ্ধ হোৱাৰ কাৰণে স্নায়ুমণ্ডলী শিথিল হৈছে; হে বাজন, ভূপাতিত আপোনাৰ শবীৰ বৰণত শ্যামল হলেও এতিয়া তেজৰ ছবি যেনহে দেখা গৈছে। হায়, সকলোফালৰপৰা বজ্ৰাহত হলে পৰ্বত যিদৰে শীৰ্ণ-বিশীৰ্ণ হয় আপোনাৰ এই শবীৰো তদনুরূপ হৈছে। বামৰ হাতত আপোনাৰ নিধন সপোন যেন লাগিলেও ই এতিয়া সত্যত পৰিণত হব পাৰিলে কেনেকৈ?

৪৮—৪৯। হে বাজন, আপুনি মৃত্যুৰো মৃত্যু হৈ এতিয়া আকৌ মৃত্যুৰে বশীভূত হল কেনেকৈ? আপুনি যিদৰে ত্ৰৈলোক্যৰ ধনৈৰ্ধৰ্য্য ভোগ কৰিলে, সেইদৰে ত্ৰৈলোক্যক উদ্বিগ্ন কৰিও তুলিছিল। আপুনি লোকপালসকলক জয় কৰিছিল, শত্ৰুৰকো ক্ষিপ্ত কৰি তুলিছিল, আপুনি গৰ্বিতসকলৰ নিগ্ৰহ কৰোঁতা আৰু পৰা-ক্ৰম-প্ৰকাশক।

৫০—৫৪। আপুনি লোকসমূহক ক্ষুব্ধ কৰি তুলিছিল, সাধুজনৰ ওপৰত উৎপীড়ন কৰিছিল, নিজ শক্তি বলে শত্ৰুৰ সম্মুখতে গৰ্বপূৰ্ণ বাক্য প্ৰয়োগ কৰিছিল; স্বপক্ষীয়গণ আৰু ভৃত্যবৰ্গক ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰিছিল, ভীমকৰ্ম্ম লোকসকলক বধ কৰিছিল, হাজাৰে হাজাৰে দানবেন্দ, যক্ষগণক বধ কৰিছিল; যুদ্ধত নিবাত আৰু কবচসকলক নিহত কৰিছিল, অশেষ যজ্ঞ ধ্বংস কৰিছিল, স্বজনক পৰিত্ৰাণ কৰিছিল; ধৰ্ম্ম-ব্যৱস্থা বিলোপ কৰিছিল, যুদ্ধত মায়াজাল সৃষ্টি কৰিছিল; আপুনি য'ৰ ত'বপৰা দেৱতা, অশুৰ আৰু মানুহৰ কন্যাবোৰক আহৰণ কৰি আনিছিল; শত্ৰুৰ স্ত্ৰীক শোকসন্তপ্ত কৰিছিল, স্বজনসকলৰ নেতৃত্ব কৰিছিল; এই লঙ্কাদ্বীপৰ পৰিবৰ্ত্তক আছিল আৰু ভয়ঙ্কৰ কামসমূহ সম্পাদন কৰিছিল।

৫৫—৫৭। আমাৰ কামনা আৰু ভোগ পূৰণ কৰিছিল আৰু ৰথীশ্ৰেষ্ঠ আছিল; এনে প্ৰভাবশালী স্বামীক বামে নিহত কৰা দেখিও প্ৰিয়জনবিৰহিত মই এই শবীৰ ধাৰণ কৰি আছোঁ, এতেকে বুজিব লাগিব মোৰ হৃদয় বৰ কঠিন। হে ৰাক্ষসবাজ, সদায় মহাৰ্থ শয্যাতে শয়ন কৰাই আপোনাৰ অভ্যাস, এনেস্থলত ধূলি মাকটিৰে আচ্ছাদিত হৈ আপুনি মাটিত শুই আছে কিয়?

৫৮। হে নাথ, মোৰ পুত্ৰ ইন্দ্ৰজিৎ যি সময়ত যুদ্ধক্ষেত্ৰত লক্ষণৰ দ্বাৰা নিহত

হৈছিল, সেই সময়তে মই মৰণান্তিক আঘাত পাইছিলো, আৰু এতিয়া আপুনি মিহত হোৱাত মই সমূলৰূপে মৰিলে'।

৫৯—৬০। বৰ্ত্তমানে মোৰ বন্ধু-বান্ধব কোনো নাই, আপুনি মোৰ নাথোঁ মোক এৰি গল, কাম আৰু ভোগ সকলোৰেপৰা বঞ্চিত হলো, এতেকে চিৰকাললৈ মই শোচনীয় অৱস্থাতে পৰি বুলো। হে ৰাজন, আজি আপুনি অতি দুৰ্গম সুদীৰ্ঘপথ অতিক্ৰম কৰিবলৈ ওলাইছে; মই শোকাভিভূতা, মোকো আপোনাৰ লগতে লৈ বুলক। আপুনি অবিহনে মই জীয়াই থাকিব নোৱাৰিম। এই হতভাগিনীক এৰি থৈ কি কাৰণত আপুনি যাবলৈ ওলাইছে?

৬১—৬২। হে নাথ, মই এতিয়া দুখিনী, আপোনাৰ শোকতে বোদনবতা, মন্দভাগিনী, আপুনি মোৰ লগত কথা পতা নাই কিয়? মই মোৰ সুবৰ ওৰণি নোহোৱাকৈয়ে এইখিনি পাইছোঁহি, তাকে দেখি আপুনি মোৰ ওপৰত ত্ৰুষ্ক হোৱা নাইনে? হে প্ৰভু, নগৰৰপৰা ওলাই আহি সুদা ভৰিবে এইখিনি পাঠছোঁহি। হে পত্নীপ্ৰিয়, চাওক আপোনাৰ মহিষীসকল লজ্জাহীনা হৈ ওৰণি নোলোৱাকৈ আছে।

৬৩—৬৪। তেওঁলোক সকলোটি বাহিবলৈ ওলাই অহা দেখি আপুনি খং নকৰাকৈ আছে কিয়? মই আপোনাৰ ক্ৰৌড়াৰ সহায়ক আছিলো, এতিয়া নামবিহীনা হৈ মই বহু কথাই কবলৈ ধৰিছোঁ, আপুনি মোক সাস্থনা দিয়া নাই কিয় আৰু মোৰ প্ৰতি আদৰো দেখুওৱা নাই কিয়?

৬৫—৬৭। হে ৰাজন, আপুনি বহুত পতিব্ৰতা, ধৰ্ম্মবতা, গুৰুগুৰুপাৰায়ণা কুলক্ষীক বিধবা কৰিছিল; শোকসন্তপ্ত হৈ তেওঁলোকে আপোনাক অভিশাপ দিছিল আৰু সেই কাৰণে আপুনি শত্ৰুৰ বশ হব লগা হল। হে নৃপ, আপুনি যাক যাক নিৰ্ধ্যাতন কৰিছিল, সেই কালতে তেওঁলোকে দিয়া শাপ এতিয়া সকল হল; হে নৃপ, প্ৰবাদ আছে যে পতিব্ৰতা নাৰীৰ চকুৰ পানী ওলাই মাটিত পৰিব লগীয়া হলে সি অনৰ্থ নঘটোৱাকৈ নাথাকে। এই প্ৰবাদৰ সত্যতাও আপোনাতেই কলিল। হে ৰাজন, আপুনি আপোনাৰ শক্তিৰ প্ৰভাৱত তিনিও লোকে জয় কৰিছিল আৰু বীৰ বুলি অভিমানী হৈছিল।

৬৮—৬৯। তথাপি নাৰীহৰণ কৰাৰ এই নীচ প্ৰযুক্তি আপোনাৰ হবলৈ পালে কেনেকৈ এইটোৱেই আচৰিত। হে প্ৰভু, আপুনি যুদ্ধবিষয়ত কেতিয়াও কাউৰ হোৱা বুলি মোৰ মনত নপৰে, তথাপি যুগৰূপ ছলনা কৰি ৰামক আশ্ৰয়ৰপৰা উলিয়াই নিলে আৰু শেহত লক্ষ্মণকে উলিয়াই নি ৰামপত্নী সীতাক হৰণ কৰি আনিলে।

৭০—৭৩। আপুনি ভূত, ভবিষ্যৎ আৰু বৰ্তমানৰ বিষয়ত ত্ৰিকালজ্ঞ পণ্ডিত, তথা-
পিতো এইদৰে হৰণ কৰি অনাটো আপোনাৰ ভাগ্য-বিপৰ্যায়ৰে স্পষ্ট লক্ষণ।
মৈথিলীক হৰণ কৰি অনা দেখি কথাটো ভাঙ্গদৰে ভাবি-চিন্তি চাই দীৰ্ঘ নিবাস কাটি
সত্যবাক মহাবাহু মোৰ দেৱৰে যিদৰে কৈছিল সেইদৰেই প্ৰধান প্ৰধান ৰাক্ষস-
বোৰৰ বিনাশ উপস্থিত হল। হে ৰাজন, আপোনাৰ কাম আৰু ক্ৰোধৰূপৰা উৎপন্ন
ব্যসনৰ হেতুকে অকল আপোনাৰে কামৰ কলত মূলনাশী এই মহা সৰ্বনাশ
উপস্থিত হল। আপুনি সকলো ৰাক্ষসকুলকেই নাথহীন কৰিলে।

৭৪—৭৫। হে নাথ, আপুনি প্ৰখ্যাতবল আৰু পুৰুষত্বৰ অধীশ্বৰ, এতেকে
আপোনাৰ বিষয়ে শোক কৰিবলৈ মোৰ একো নাই; কিন্তু মই এজনী স্ত্ৰীমাত্ৰ,
এই ভাৱেই মোক কাতৰ কৰি তুলিছে। আপুনি আপোনাৰ স্নেহাত অথবা দুষ্কৃতি
লৈ নিজ গতি প্ৰাপ্ত হল, কিন্তু আপোনাৰ বিনাশত মোৰ যি দুখ উপস্থিত হৈছে
তাকে ভাবিহে মই অশ্রুতপ্তা হবলৈ ধৰিছোঁ।

৭৬—৭৮। হে দশানন, আপোনাৰ হিতাকাঙ্ক্ষী সুহৃদ্বৰ্গই যি কলে আপুনি তাক
নুশুনিলে, আপোনাৰ ভ্ৰাতৃবৰ্গয়ো আপোনাক হিত কথাকে কৈছিল; বিভীষণে যি
কৈছিল সি সম্পূৰ্ণৰূপে হেতুপূৰ্ণ, অৰ্থযুক্ত, বিধিৰূপে, শ্ৰেয়স্কৰ আৰু সজা কথা আছিল;
তেনে যুক্তিপূৰ্ণ কথালৈবো আপুনি কাণ নিদিলে। মাৰীচ, কুম্ভকৰ্ণ আৰু মোৰ পিতৃ-
দেৱে যি কৈছিল, মদগৰ্বতে আপুনি সেইমতে কাম নকৰিলে; এতিয়া তাৰেই
এই কল।

৭৯—৮০। হে নাথ, আপোনাৰ এই শৰীৰ নীলজীয়ূতসদৃশ, আপুনি পীতাম্বৰধাৰী
আৰু মনোহৰ অঙ্গদৰদ্বাৰা বিভূষিত; এতিয়া আপুনি আপোনাৰ অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গ এইদৰে
পেলাই থৈ তেজৰে ৰাঙলী হৈ এনেকৈ শুই আছে কিয়? আপুনি শুই থকা
অৱস্থাত থাকি শোকসন্তপ্তা মোক কথাৰে সান্ত্বনা দিয়া নাই কিয়? মই মহাবীৰ্য-
শালী, বুদ্ধ, বুদ্ধত অপৰাধমুক্ত ৰাক্ষসৰ (সুমালীৰ) দৌহিড়ী, আপুনি মোৰ লগত
কথা পতা নাই কিয়? আপুনি উঠক, আপোনাৰ এই নৱাগত পৰাভৱক উদ্দেশ্য
কৰি শুই আছে কিয়?

৮১—৮৬। হে ৰাজন, যি সূৰ্য্যৰ ৰশ্মিসদৃশ প্ৰদীপ্ত শব্দসমূহৰদ্বাৰা আপুনি
শত্ৰুকুল ধ্বংস কৰিছিল, সেই সূৰ্য্যৰশ্মি আজি নিৰ্ভয়ে লঙ্কাত প্ৰবেশ কৰিব।
হে নাথ, বজ্জৰ্বৰ ইন্দ্ৰৰ বজ্জসদৃশ যি পৰিধ অস্ত্ৰ আপুনি সততে পূজা কৰি আছিল,
যি বজ্জসংখ্যক শত্ৰুক বধ কৰিছিল আৰু সদায় সূৰ্য্য জালবদ্বাৰা পৰিপোষিত
আছিল, ৰামৰ ৰাণবিচ্ছিন্ন সেই পৰিধ হাজাৰ খণ্ডত বিভক্ত হৈ চাৰিওফালে

বিক্ষিপ্ত হৈ পৰি আছে। হে মহাবাজ, আপুনি বণক্ষেত্ৰকে প্ৰিয়াৰ নিচিনা বুলি ভাবি সাবটি ধৰি শুই আছে আৰু মোক অগ্ৰিয়া যেন প্ৰতিজ্ঞান কৰি মোৰ লগত কথা পতা নাই কিয়? ধিক্ মোৰ এই হৃদয়, যিহেতু আপুনি নিহত হোৱা দেখি শোকপীড়িত হৈ হাজাৰ খণ্ডত শীৰ্ণবিশীৰ্ণ হোৱা নাই।”

৮৭—৯০। বাষ্পপূৰ্ণ নেত্ৰে এইদৰে বিলাপ কৰিয়ে মন্দোদৰী স্বামীৰ প্ৰতি স্নেহাধিকা হেতু মূৰ্ছিত হৈ বাৰণৰ বুকুৰ ওপৰত ঢলি পৰিল। আৰু তেতিয়া সন্ধ্যাবাগৰঞ্জিত মেঘখণ্ডৰ ওপৰত বিদ্যামালা প্ৰকাশ পালে যেনে শোভা হয়, বাৰণৰ বুকুৰ ওপৰত মন্দোদৰীৰ শোভাও তদনুরূপ হল। মন্দোদৰীৰ এনে অৱস্থা দেখি শোকসন্তপ্ত তেওঁৰ আন আন সপত্নীগণে বিলাপ কৰি কৰিয়ে তেওঁক তাৰপৰা তুলি লৈ কবলৈ ধৰিলে, “আপুনি নাজানেনে যে পৃথিৱীৰ কোনো বস্তুৰে স্থিৰতা নাই; ভাগ্য বিপৰ্য্যয়ৰ লগে লগে ৰজাসকলৰ ৰাজলক্ষ্মীয়েও চঞ্চল প্ৰকৃতি ধাৰণ কৰে।” তেওঁলোকে এইদৰে কবলৈ ধৰাত মন্দোদৰীৰ কান্দোনাৰ বোল আৰু বাঢ়ি উঠিল আৰু চকুৰ পানীৰে তেওঁৰ স্তনযুগল আৰু স্তম্ভিমল মূখ তিতি গল।

৯১। এনে সময়ে বামে বিভীষণক কলে, “বিভীষণ, তুমি তোমাৰ ভ্ৰাতাৰ সংস্কাৰ কাৰ্য্য সম্পন্ন কৰ। আৰু মহিষীসকলক সাস্থনা দিয়।”

৯২—৯৬। তেতিয়া ধীমান বিভীষণে নিজ বুদ্ধিবলে বিবেচনা কৰি বিনীতভাবে ধৰ্ম্মসম্মত অৰ্থপূৰ্ণ হিতকৰ বাক্য কবলৈ ধৰিলে, “বাম, ধৰ্ম্মত্যাগী ক্ৰূৰমতি হিংসাত্মক মিথ্যাবাদী, পৰদাৰাণহৰণকাৰী এজনৰ সংস্কাৰ কাৰ্য্য কৰাটো মই উচিত বুলি নাভাৰেঁ। বাৰণ মোৰ জ্যেষ্ঠ ভ্ৰাতা, এতেকে গুৰুস্থানীয় আৰু পূজ্য; কিন্তু তথাপি তেওঁ পূজা পোৱাৰ উপযুক্ত নহয়, যিহেতু তেওঁ সকলো প্ৰাণীৰ অহিতকাৰী আৰু মোৰ ভ্ৰাতৃৰূপী শত্ৰু। হে বাম, মোৰ এই উক্তি শুনি পৃথিৱীৰ মানুহে হয়তো মোক নিৰ্ভৰ বুলিব। কিন্তু পিচ মুহূৰ্ত্ততে তেওঁৰ অকীৰ্ত্তিকৰ কাৰ্য্যবোৰৰ কথা শুনি তেওঁলোকে কব, বিভীষণে ভালেই কৰিছে।”

৯৬—১০০। তেতিয়া ধাৰ্ম্মিকপ্ৰবৰ বাকপণ্ডিত বামচক্ৰই কথাৰ তত্ত্বক বিভীষণক কলে, “বিভীষণ, তোমাৰ ভ্ৰাতৃত্ব মই এই জয় লাভ কৰিলোঁ, এতেকে জোয়াৰ প্ৰিয় কাম কৰাটো মোৰ এটা কৰ্ত্তব্য। হে ৰাক্ষসৰাজ, তোমাৰ বাতে মৰ্ছন হয় মই তেনে ভাবৰ কথা কোৱাটো উচিত হ'ব। এইটো ঠিক যে এই নিশাচৰ বাৰণ অধৰ্ম্ম আৰু অসত্যতে আসক্ত আছিল; আনপক্ষে তেওঁ তেজস্বী বলবান আৰু শূৰ; তথা যায় যুদ্ধত শতক্ৰমে প্ৰভূতি দেৱতাগণেও তেওঁক পৰাকৃত কৰিব

নোৱাৰিছিল। বান্ধৱ প্ৰকৃততে মহাবল আৰু সব্ৰসম্পন্ন—এইটো নিশ্চয়। মৰণকাল-লৈকেহে মানুহৰ শক্তিৰতা; মৰণৰ লগে লগে আমাৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধ হৈছে।

১০১—১০৩। বৰ্ত্তমানে বান্ধৱ মোৰ পক্ষে যেনে তোমাৰ পক্ষেও তেনে; এতেকে তুমি তেওঁৰ সংস্কাৰ-কাৰ্য্য সম্পন্ন কৰা; হে মহাবাহু, অতি শীঘ্ৰে ধৰ্ম্ম অনুসৰি যথাবিধি বান্ধৱৰ সংস্কাৰ কাম কৰা উচিত, কিয়নো তাৰদ্বাৰা তোমাৰ যশস্যা বাঢ়িব।” ৰাঘৱৰ কথা শুনি বিভীষণ যথাসম্ভৱ শীঘ্ৰে নিহত ককায়েকৰ সংস্কাৰ-কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিবলৈ যত্নপৰ হ'ল।

১০৪—১০৯। লঙ্কাত প্ৰৱেশ কৰি প্ৰথমতে বান্ধৱৰ অগ্নিহোত্ৰ বাহিৰ কৰি আনিলে। তাৰ পিচত গাৰী, কাঠ, অগ্নি, যাজক, চন্দন আৰু আন কাঠ, অশ্বক, নানাবিধৰ গন্ধদ্রব্য, মণি, মুক্তা পুৱাল আদি নানান সম্ভাৰ উলিয়াই আনি মুহূৰ্ত্তৰ ভিতৰতে ৰাক্ষসসমূহৰদ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ মালাবানক লগত লৈ দাহনকাৰ্য্য কৰিবলৈ অশ্ৰুপূৰ্ণ নেত্ৰে সাজু হ'ল। পটুবস্ত্ৰেৰে আবৃত কৰি ব্ৰাহ্মণসকলে বান্ধৱৰ মৃত শৰীৰটো দিব্য সোণৰ শিৰিকাত তুলি দিলে; তাৰ পিচত বিবিধ বাদ্যধ্বনি আৰু স্তোত্ৰৰদ্বাৰা বান্ধৱৰ স্তুতি পাঠ কৰা হ'ল; বিভীষণপ্ৰমুখ সকলোৱে বিচিত্ৰ পতাকা আৰু পুষ্পেৰে সুশোভিত শিৰিকা তুলি লৈ কাঠৰ ভাবে সৈতে দক্ষিণদিশৰ পিনে শ্মশানভূমিলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

১১০—১১১। অধৰ্ব্বৰূপ প্ৰদীপ্ত অগ্নিমালা হাতত লৈ শিৰিকাৰ আগে আগে গ'ল, তেওঁৰ আশ্ৰিতজনসমূহ সকলোৰে সন্মুখত আৰু অন্তঃপুৰবাসীসকল ৰোদন কৰি কৰি পিচে পিচে খোজ ললে।

১১২—১১৬। বান্ধৱ শ্মশানক্ষেত্ৰত উপনীত হোৱাত মনৰ অতিশয় দুখেসৈতে তেওঁক তাতে নমাই থৈ লোকসকলে চন্দন, পদ্ম, উলীৰচন্দন আদি কাঠৰ চিতা সজাই ললে। চিতাৰ ওপৰত কৃষ্ণসাব যুগচৰ্ম্ম বিস্তাৰ কৰি বেদবিধিমেতে শটো ঘূৰাই লৈ ৰাক্ষস-ৰাজৰ পিতৃমেধ যজ্ঞৰ অনুষ্ঠান কৰিলে। দক্ষিণপূব কোণত বেদী স্থাপন কৰি তাৰ যথাস্থানত অগ্নিসংযোগ কৰা হ'ল। তাৰ পিচত বান্ধৱৰ স্বৰ্গদেশত দধি আৰু দ্বতপূৰ্ণ অন্নৰ সংস্থাপিত কৰি পাদযুগলত শকট আৰু উৰুযুগলত উলুখল (উৰাল) থৈ যথা-স্থানত দাকপাত্ৰ, অৰণি, উত্তৰাবণি আৰু মুসল সংস্থাপিত কৰি পিতৃমেধ যজ্ঞ আৰম্ভ কৰিলে।

১১৭—১২২। তাৰ পিচত ৰাক্ষসসকলে শাস্ত্ৰোক্ত (বেদোক্ত) বিধি আৰু মহৰ্ষি-নিৰ্দ্ধিষ্ট নিয়মাজুসাৰে পশু বধ কৰি দ্বতমিশ্ৰিত মেদ ৰাক্ষসৰাজৰ মূখত সমৰ্পণ কৰিলে। শ্মশান পিচত সকলোৱে দ্বতপূৰ্ণ মনে বিভীষণৰ সহায়ত গন্ধমালা আৰু

বিবিধ বস্ত্রবদ্যাবা অলঙ্কৃত বারগব শবীরব ওপবত আঁধে ছটিয়াই দিলে । পিচত বিভীষণে যথাবিধি চিতাত অগ্নি সংযোগ কবিলে । দাহকাৰ্য্য শেষ হোৱাৰ পিচত বিভীষণে গা-পা ধুই তিতা কাপোৰে দৰ্ভমিশ্ৰিত তিল পানীৰ লগত মিহলাই তাত যথাবিধি তৰ্পণকাৰ্য্য সমাপন কবিলে । তাৰ পিচত বিনীতভাৱে সান্দ্রনাপূৰ্ণ বাক্যে মহিষী-সকলক প্ৰবোধ দি অন্তঃপুৰলৈ পঠিয়াই দিলে । তেওঁলোক অন্তঃপুৰত প্ৰৱেশ কৰাত বান্ধসৰীজ বিভীষণ বামৰ ওচৰলৈ আহি বিনীতভাৱে তেওঁৰ ওচৰত থিয় দিলে ।

১২৩। বজ্জৰ ইন্দ্ৰই বজ্জক বধ কৰি আনন্দ লাভ কৰাৰ নিচিনাকৈ বামেণ্ড সূত্ৰীৰ, লক্ষ্মণ আৰু সৈন্তবৰ্গে সৈতে শত্ৰুক বধ কৰি উঠি আনন্দ উপভোগ কবিলে ।

১২৪। তাৰ পিচত মহেন্দ্ৰদত্ত শৰ, শৰাসন আৰু কবচ পৰিত্যাগ কৰি ক্ৰোধ সামৰি থৈ শত্ৰুহত্যা বামে সৌম্যমূৰ্ত্তি ধাৰণ কবিলে ।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত একদশাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

দ্বাদশাধিকশততম সৰ্গ

লঙ্কাৰাজ্যত বিভীষণৰ অভিষেক

১—৫। বারগ নিহত হোৱা দেখি, বারগৰ ঘোৰ মৃত্যু, বাঘৰ পৰাক্ৰম, বান্ধববোৰৰ উৎকৃষ্ট যুদ্ধপ্ৰণালী, সূত্ৰীৰ মন্ত্ৰিষ্ণু, লক্ষ্মণ আৰু হনুমানৰ বামৰ প্ৰতি অনুৰাগ আৰু বীৰ্য্যপ্ৰকাশ, সীতাৰ পতিভ্ৰাত্য, হনুমানৰ পৰাক্ৰম ইত্যাদি নানান বিষয়ৰ পৰিচ্ছিন্ন কথা আলোচনা কৰি কবি মহাত্মা দেৱতা, দানৱ আৰু পক্ষৰ্ষণ নিজ নিজ বিমানত আৰোহণ কৰি যিদৰে আহিছিল সেইদৰে গসগৈ । তাৰ পিচত বামে ইন্দ্ৰদত্ত অগ্নিশিখাসদৃশ দিব্য বথখন বিদায় দি মহাবাহু মাতলিক পূজা অৰ্চনা জনালে ।

৬—১৪। বাঘৰে অনুমতি দিয়াত ইন্দ্ৰ-সাবধি মাতলিয়ে দিব্য বথত আৰোহণ কৰি সবগলৈ গল । বখীপ্ৰেষ্ঠ মাতলিয়ে স্বৰ্গাৰোহণ কৰাত বামে পৰম প্ৰীতি হৈ সূত্ৰীৰক আলিঙ্গন কবিলে, তাৰ পিচত লক্ষ্মণ আৰু বান্ধবগণবদ্যাবা পুজিত হৈ

সৈন্যৰ শিবিৰত প্ৰৱেশ কৰিলে আৰু ওচৰতে বৈ থকা মিত্ৰ ভাৱতে আগ্নেয় গুহলক্ষণ লক্ষণক সন্মোহন কৰি কলে, “সৌম্যসৌমিত্ৰি, বিভীষণ মোৰ অনুবক্ত ভক্ত আৰু পুৰোপকাৰী, এতেকে তুমি লঙ্কাৰাজ্যত তেওঁক অভিষিক্ত কৰা; মোৰ একান্ত ইচ্ছা যে বান্ধুগণক বিভীষণক লঙ্কাৰাজ্যত অভিষিক্ত হোৱা দেখোঁ।” মহাত্মা ৰাধৱে এইদৰে কোৱাত লক্ষ্মণে হৃষ্টচিত্তে সোণৰ ঘট অনাই মনোমত গতিসম্পন্ন বান্ধৱশ্ৰেষ্ঠসকলৰ হাতত দি সমুদ্ৰৰপৰা পানী আনিবলৈ আদেশ দিলে। আদেশ পোৱা মাত্ৰকে শ্ৰেষ্ঠ বান্ধৱসকলে সমুদ্ৰৰপৰা পানী আনি উপস্থিত কৰিলে। তাৰ ভিতৰত একলহ পানী লৈ বিভীষণক শ্ৰেষ্ঠ উৎকৃষ্ট আসনত বহুৱাই লক্ষ্মণে অভিষেক কাৰ্য্য সমাপন কৰিলে।

১৫—১৮। তাৰ পিচত ৰামৰ নিৰ্দেশ মতে সুহৃদগণৰদ্বাৰা পবিত্ৰ হৈ লক্ষ্মণে আন আন ৰাক্ষস আৰু বান্ধৱগণক লগত লৈ লঙ্কাৰ ভিতৰত ৰাক্ষসবোৰৰ মাজত মন্ত্ৰপুত জলৰদ্বাৰা অভিষিক্ত কৰি বিভীষণক লঙ্কাৰাজ্যত অধিষ্ঠিত কৰিলে। সকলোৱে তুমুল হৰ্ষধ্বনি কৰি ৰামৰ স্তুতি কৰিলে; তেতিয়া বিভীষণৰ মন্ত্ৰীবৰ্গ আৰু আন আন ভক্ত ৰাক্ষসগণো পৰম শ্ৰীত হল। এইদৰে বিভীষণ লঙ্কাৰাজ্যত অভিষিক্ত হোৱা দেখি লক্ষ্মণে সৈতে ৰাম পৰম শ্ৰীত হল।

১৯—২১। বিভীষণে প্ৰকৃতিবৰ্গক সাস্থনা দি ৰামৰ ওচৰ চপাত পুৰবাসী নিশাচৰগণে হৃষ্টচিত্তে দধি, অক্ষত, মোদক, আঠৈ, পুষ্প আদি সম্ভাৰ তেওঁৰ ওচৰত উপস্থিত কৰিলে। বীৰ বিভীষণে মাজলিক সেই সকলো দ্ৰব্য গ্ৰহণ কৰি ৰাম আৰু লক্ষ্মণৰ ওচৰত নিবেদন কৰিলে। বিভীষণ কৃতকাৰ্য্য হৈ সমুদ্বিসম্পন্ন হোৱা দেখি ৰামে তেওঁৰ সন্তুষ্টিৰ কাৰণে সকলো দ্ৰব্য গ্ৰহণ কৰিলে।

২২—২৪। সকলো কাম সমাধা হৈ যোৱাৰ পিচত জীৱমান ৰামচন্দ্ৰই ওচৰতে হাত ধোৱা কৰি বৈ থকা পৰ্বতোপম বীৰ হনুমানক সন্মোহন কৰি কলে, “হে সৌম্য, তুমি মহাৰাজ বিভীষণৰ অনুমতি লৈ লঙ্কা নগৰত প্ৰৱেশ কৰা আৰু মৈথিলীৰ ওচৰত আমাৰ কুশল বাতৰি জনাই কবা, ৰাৱণ যুদ্ধত নিহত হৈছে আৰু সুগ্ৰীৱ, আৰু লক্ষ্মণে সৈতে আমি সকলো ভালে আছোঁ। হে বান্ধৱপ্ৰৱৰ, এই সম্পূৰ্ণ প্ৰিয় সন্বাদটো বৈদেহীক জনাই তাৰ উত্তৰত তেওঁ কি কয় সেই কথাখিনি লৈ তুমি উভতি আহাঁগৈ।

ত্ৰয়োদশাধিকশততম সৰ্গ

সীতাৰ লগত হনুমানৰ সাক্ষাৎ

১। বামৰ আদেশ পাই মাকতাত্মজ হনুমান বান্ধুসগণৰদ্বাৰা পূজিত হৈ লঙ্কানগৰীত প্ৰৱেশ কৰিলে।

২। তাত সোমাই বিভীষণৰ আদেশ লৈ তেওঁ বৃক্ষৰাজিৰে আচ্ছাদিত অশোক-বনত সোমাল।

৩—৫। হনুমান সীতাৰ পূৰ্বপৰিচিত, যথাবিধি বনৰ ভিতৰলৈ গৈ তেওঁ দেখিলে যে সীতাই গা-মূৰ নোধোৱাকৈ মলিন অৱস্থাত গ্ৰহপীড়িতা ৰোহিণী নক্ষত্ৰ-সদৃশ তাত বৈ আছে। গছৰ গুৰিত বান্ধুসীবোৰৰদ্বাৰা পৰিবৃত্ত হৈ নিশ্চলভাবে অৱনত অৱস্থাত থকা দেখি হনুমানে ওচৰ চাপি গৈ তেওঁক অভিবাদন জনালে। মহাবলবান হনুমান উপস্থিত হোৱা দেখি সীতাই অলপ সময় মনে মনে থাকি পিচত আগৰ স্মৃতি মনলৈ অহাত হৰ্ষান্বিতা হল।

৬—৭। সীতাৰ সৌম্য মুৰ্ত্তিৰ পিনে লক্ষ্য কৰি বান্ধবশ্ৰেষ্ঠ হনুমানে বামৰ কণাখিনি তেওঁক নিবেদন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰি কবলৈ ধৰিলে, “বৈদেহী, সুগ্ৰীৱ আৰু লক্ষ্মণে সৈতে বাম কুশলে আছে; শত্ৰুবিজ়েতা বামে শত্ৰুক বধ কৰি কৃতকাৰ্য্য হৈ এতিয়া আপোনাৰ কুশল বাতৰি পাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে।

৮। হে দেৱী, বিভীষণ, বান্ধবগণ আৰু লক্ষ্মণৰ সহায়ত বীৰ্য্যবান বামে বাৰণক বধ কৰিছে।

৯—১০। হে ধৰ্ম্মজ্ঞা, আপোনাৰ মনস্তুষ্টিৰ কাৰণে জনাওঁ আৰু আপুনি শুনি সুখ পাব যে অকল আপোনাৰ প্ৰভাৱতে জীৱাম চক্ৰই যুদ্ধত এই মহান বিজয় লাভ কৰিলে; এতেকে আপুনি এতিয়া সুস্থ হওক, মনৰ সকলো দুখ এৰি পেলাওক; শত্ৰু বাৰণ নিহত গোৱাত লঙ্কা আমাৰ অধীনলৈ আহিছে।

১১—১৩। বামে কৈ পঠিয়াইছে যে ‘তোমাৰ শত্ৰুক জয় কৰিবলৈ কৃতসঙ্কল্প হৈ নিজ পৰিত্যাগ কৰি মহাসমুদ্ৰত সেতু বান্ধি মোৰ প্ৰতিজ্ঞা ৰক্ষা কৰিলে’। বৰ্ত্তমানে লঙ্কাৰ সকলো ঐৰ্ষ্য বিভীষণৰ অধীনত, এতেকে বাৰণৰ ঘৰত থকা বুলি তুমি মনত কোনো ভয় নাবাখিবা। তুমি নিজৰ ঘৰত থকা বুলি ভাবি আৰম্ভ হৈ থাকিবা। বিভীষণে আগ্ৰহান্বিত হৈ পৰম হৃষ্টচিত্তে তোমাৰ লগত দেখা কৰিব।”

১৪—২০। হনুমানে এইদৰে কোৱাত ইন্দুনিভাননী সীতাদেৱীয়ে আনন্দতে অধীৰা হৈ হঠাতে কোনো উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে। সীতাই কোনো উত্তৰ নিদিয়াকৈ থকা দেখি কপিপ্ৰৱৰ হনুমানে কলে, “হে দেৱী, আপুনি কি চিন্তা কৰি আছে, আৰু মোৰ লগত কথা কৈ পতা নাই কিয় ?” হনুমানে এইদৰে কোৱাত ধৰ্ম্মপৰায়ণা সীতাদেৱীয়ে পৰম প্ৰীতা হৈ বাস্পপূৰ্ণকণ্ঠে গদগদস্বৰে কবলৈ ধৰিলে, “হনুমান, স্বামীৰ বিজয়সংক্ৰান্ত এই প্ৰিয় বাতৰিটো শুনি আনন্দতে বৃষ গৈ অলপ সময়ৰ কাৰণে মোৰ মুখত মাত নোহোৱা হৈ আছিল। হে কপিপ্ৰৱৰ, তোমাৰ সুসংবাদৰ প্ৰত্যক্ষত কি দান দি মই তোমাক অভিনন্দিত কৰোঁ। তাকে ভাবি পোৱা নাই। এই পৃথিৱীৰ ভিতৰত মই এনে এটা বস্তু বিচাৰি পোৱা নাই যিটো এই বাতৰিৰ অনুৰূপ বস্তু হব পাৰে আৰু যিটো দি উঠি মই মনত সুখ পাব পাৰোঁ।। সোণ, ৰূপ, বিবিধ বস্তু অথবা ৰাজ্য তিনিও লোকৰ ভিতৰত কোনোটোৱেই তোমাৰ উক্তিৰ অনুৰূপ দান নহয়।”

২১—। সীতাদেৱীয়ে এইদৰে কোৱাত কপিপ্ৰৱৰ হনুমানে হাত যোৰ কৰি আনন্দতে তেওঁৰ সম্মুখত থিয় দি থাকি কলে, “হে অনিন্দিতা, আপুনি সদায় স্বামীৰ হিততে অগ্ৰবক্তা আৰু স্বামীৰ বিজয়কে কামনা কৰি আছে, এতেকে এনেবিধৰ সন্মধুৰ বাক্য কেৱল আপোনাতো শোভা পায়।”

২৩—২৬। হনুমানৰ কথা শুনি জনকহৃদিতা মৈথিলীয়ে আৰু অধিক শুভ মঙ্গলময় বাক্যে কবলৈ ধৰিলে, “হনুমান, তুমি যি কথা কৈছা সি সৰ্ব্বশুল্কশূণ্যসম্পন্ন, মাধুৰ্য্য-গুণবিভূষিত, অষ্টাঙ্গবিচাৰযুক্ত। তুমি প্ৰশংসাভাজন, বায়ুপুত্ৰ আৰু পৰম ধাৰ্ম্মিক; তোমাৰ বল, বীৰ্য্য, বেদজ্ঞান, সত্ব, বিক্ৰম, কাৰ্য্যদক্ষতা—সকলো সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ; তেজ, ক্ৰমা, ধৃতি, সৌৰ্য্য, বিনয় আৰু আন আন বহুত শুভ গুণ তোমাত বিদ্যমান।”

২৭—৩১। সীতাৰ প্ৰশংসা বচন শুনি হনুমানে অকণো বিচলিত নহৈ বন্ধাজলি হৈ পৰম হৃষ্টচিত্তে সীতাৰ সম্মুখত থিয় দি থাকি কবলৈ ধৰিলে, “হে দেৱী, আপোনাৰ অগ্ৰমতি হলে মই এই ৰাক্ষসীবোৰক মাৰি পেলাব খোজোঁ।। ইহঁতে আগতে বহুপ্ৰকাৰে আপোনাক তৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন কৰি আছিল। পতিপৰায়ণা আপুনি দুখ-কষ্ট ভূগি অশোকবনৰ ভিতৰত থকা কালৰ ভিতৰত যোৰৰূপা কদাচাবৰতা, ক্ৰূৰা, কুটিলদৰ্শনা, বিকৃতবদনা ৰাক্ষসীবোৰ এই ঠাইতে বাৱণৰ আদেশমতে এবাৰ নহয় বহুবাৰ কৰ্কশ বাক্যে আপোনাক ত্ৰিষঙ্কাৰ কৰা মই নিজ কাণে শুনিছোঁ। বিকৃতাকাৰা, ক্ৰূৰা, বিকৃতবদনা, কৰ্কশকণী, কুটিলচক্ৰবিশিষ্টা এই ৰাক্ষসীবোৰক নানা প্ৰকাৰে মাৰি ধৰি বধ কৰিবলৈ মোৰ ইচ্ছা হৈছে।

৩২—৩৫। এই বান্ধসীবোবৰ কথা সদায় কৰ্কশ, আপুনি আদেশ দিয়ক, মুষ্টি-প্ৰহাৰ, পদাঘাত, হাতৰ প্ৰহাৰ, জজ্বা আৰু জাহ্নব আঘাতত অথবা দাঁতেৰে কামুৰি, নাক কাণ বিচ্ছিন্ন কৰি, চুলি টানি, মাটিত বগৰাই লৈ মই ইহঁতক বধ কৰোঁ; হে যশস্বিনী সীতা, ইহঁতে আপোনাক বহুত নিৰ্যাতন কৰিছে, এতেকে উগ্ৰকণ্ঠা ইহঁতক মই বধ কৰি ধওঁ।”

৩৬—৩৮। হনুमानে এইদৰে কোৱাত দীনবৎসলা কৃপাপৰয়ণা সীতাদেৱীয়ে অলপ ভাবিচিন্তি হনুমানক কলে, “কপিপ্ৰৱৰ হনুমান, এই বান্ধসীবোৰ ৰাজাজ্ঞাৰ বশৱৰ্ত্তিনী, ইহঁত দাসী আৰু আনৰ আজ্ঞাবাহিনী, ইহঁতৰ ওপৰত কোপ কৰাটো অযুক্তিকৰ, মোৰ ভাগ্যদোষ আৰু পূৰ্বজন্মৰ দুষ্কৃতিৰ ফলত মই এই যাতনা পাব লগা হৈছো। মানুহে সদায় নিজৰ কৰ্ম্মফল ভোগ কৰে; এতেকে হে মহাবাহু, তুমি এনে কথা নকবা; মানুহৰ সকলো গতি দৈৱাধীনা।

৩৯—৪৪। মোৰ ভাগ্য-দোষগুণে মই এই সকলো ভোগ কৰিছোঁ—এইটো সূনিশ্চিত; এতেকে ৰাৱণৰ এই দাসীবোৰৰ সকলো দোষবেই মই ক্ষমা কৰিছোঁ, যিহেতু ইহঁত দুৰ্বল। বান্ধস ৰাৱণৰ আজ্ঞামতেহে ইহঁতে মোক তৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন কৰিছিল। হে মাৰুতনন্দন, এতিয়া ৰাৱণ নিহত হোৱাত ইহঁতে আৰু তৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন নকৰিব। হে কপিপ্ৰৱৰ, পুৰাণত এটা আখ্যান* আছে। তাত এটা ভালুকে এটা বাঘৰ আগত ধৰ্ম্মপূৰ্ণ এটা শ্লোক আৱৃতি কৰিছিল, মই কওঁ শুনা। পাপাচাৰী কোনো এজৰ পাপ আন এজনে গ্ৰহণ নকৰে, এতেকে পাপীজনৰ প্ৰতি অপকাৰ কৰাৰপৰা বিবত থকাটোৱেই উত্তমজনৰ লক্ষণ; কিয়নো চৰিত্ৰই হৈছে সাধুলোকৰ শ্ৰেষ্ঠ ভূষণ। পাপাত্মজনৰ বধ্য হলেও শুদ্ধচাৰী মানুহৰ নিচিনাকৈ তেনেজনৰ প্ৰতি দয়া কৰাটো উচিত, যিহেতু এই পৃথিৱীত পাপ নকৰা প্ৰাণী কোনো নাই। যিজন ক্ৰূৰমতিসম্পন্ন আৰু প্ৰাণী হিংসাতেই যাৰ প্ৰীতি তেনেজনে পাপ কৰি থাকিলেও সিহঁতৰ প্ৰতি অশোভন কাৰ্য্য কৰা উচিত নহয়।”

৪৫—৫০। অনিন্দিতা ৰামপত্নী সীতাদেৱীয়ে এইদৰে কোৱাত বান্ধসীবোৰ

*আখ্যানটো এই : এটা বাঘৰ খোদাত ৰব নোৱাৰি আন এটা বাঘ এজোপা গছত উঠে। সেই গছত থকা ভালুক এটাক তলৰ বাঘটোৱে কলে, “সি বনৰ শত্ৰু, গজকে তাক পেলাই দিয়।” ভালুক কলে, “এই বাঘটোৱে এই ঠাইত আশ্ৰয় লৈছে, গজকে মই তাক পেলাই দিব নোৱাৰোঁ।” এই বুলি কৈ সি গলে। তেতিয়া তলৰ বাঘটোৱে গছত থকা ভালুকক কলে, “তুমি ভালুকটো পেলাই দিয়।” বাঘে পেলাব খোজাত ভালুক আন এটা ভালুত ধৰি বল। তেতিয়া বাঘে ভালুকক সেই বাঘটো পেলাই দিবলৈ কোৱাত সি কলে, “ই অপৰাধী হলেও মই তাক পেলাই নিদিওঁ।” এই বুলি কৈ বাঘটোৰ জীৱন ৰক্ষা কৰিলে।

হনুমানে তেওঁক কলে, “হে দেৱী, আপুনিযে প্ৰকৃততে বামৰ সৰ্বস্বগ্ৰাসিতা ভাৰ্যা । অনুগ্ৰহ কৰি এতিয়া আপুনি অনুমতি দিয়ক মই বামৰ ওচৰলৈ যাওঁ ।” হনুমানে এইদৰে কোৱাত জনকহুহিতা বৈদেহীয়ে কলে, “হনুমান, মই এতিয়া ভক্তবৎসল মোৰ স্বামীক দেখা পাবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ ।” মহামতি পৱননন্দন হনুমানে সীতাৰ এই কথা শুনি প্ৰথম আনন্দিত হৈ কলে, “হে দেৱী, এচীয়ে সুবেশ্বৰ ইন্দুক যিদৰে দেখা কৰিছিল, সেইদৰে আপুনিও লক্ষণে সৈতে পূৰ্ণচন্দ্ৰানন বামচন্দ্ৰক তেওঁৰ শত্ৰু নিহত হোৱাৰ পিচত মিত্ৰবৰ্গেৰে সৈতে পৰিবৃত্ত হৈ থক। আজিয়ে দেখা পাব ।” সাক্ষাৎ লক্ষ্মীস্বৰূপা শোভমানা সীতাদেৱীক এইদৰে কৈ মহাভৈজা হনুমান বাম থকা ঠাইলৈ গতি কৰিলে ।

৫১ । তালৈ গৈ জনকাস্বজা সীতা দেৱীয়ে যি যি কৈছিল ত্ৰিদশেশ্বৰ ইন্দুসম বামৰ আগত সকলো কথা যথাযথভাৱে নিবেদন কৰিলে ।

ইতি যুদ্ধকাণ্ডৰ অন্তৰ্ভুক্ত ত্ৰয়োদশাধিকশততম সৰ্গ সমাপ্ত

চতুৰ্দশাধিকশততম সৰ্গ

ৰামৰ লগত সীতাৰ মিলন

১—৪। মহাপ্ৰাজ্ঞ কপিবৰ হনুমাণে ধৰ্ম্মদ্বাৰীসকলৰ শ্ৰেষ্ঠ কমলপদ্মাক ৰামক অভিবাদন জনাই কলে, “হে প্ৰভু, যাৰ কাৰণে এই উদ্যোগ, আৰু যিজনাই এই সকলো উদ্যোগৰে ফলস্বৰূপ, শোক-সন্তপ্তা সেই দেৱী মৈথিলীৰ লগত সাক্ষাৎ কৰা আপোনাৰ কৰ্ত্তব্য। দেৱী মৈথিলীয়ে শোকতে জৰ্জৰিতা হৈ থাকি আপোনাৰ বিজয়-বাৰ্ত্তা শুনামাত্ৰকে আনন্দাশ্ৰুপূৰ্ণনেত্ৰে আপোনাৰ দৰ্শন পাবলৈ আকাঙ্ক্ষা প্ৰকাশ কৰিলে। দেৱীৰ পূৰ্বপৰিচিত বুলি মোৰ ওপৰত বিশ্বাস ৰাখি অশ্ৰুপূৰ্ণ নয়নে তেওঁকৈ উঠিল, “স্বামীৰ দৰ্শন পাবলৈ মই আগ্ৰহান্বিত হৈছোঁ।”

৫—৯। হনুমাণে এইদৰে কোৱাত ধাৰ্ম্মিকসকলৰ ববেণ্য শ্ৰীৰামচন্দ্ৰ চকু ছুটি চল-চলীয়া কৰি হঠাতে অলপ সময়ৰ কাৰণে ধ্যানস্থ হ'ল। তাৰ পিচত দীঘলকৈ হুমুনিয়াহ কাঢ়ি তললৈ চাই ওচৰতে থকা মেঘোপম বিভীষণক সন্ধান কৰি কলে, “বিভীষণ, বৈদেহীক মূৰ ধুৱাই দিব্য অঙ্গৰাগ আৰু আভৰণে বিভূষিতা কৰি সোনকালে ইয়ালৈ আনক; বিলম্ব নকৰিব।” ৰামৰ কথা শুনি তেওঁ লৰা-লৰিকৈ অন্তঃপূৰ্বলৈ গৈ তেওঁৰ মহিষীবৰ্গৰদ্বাৰা কথোটো সীতাক জনালে আৰু তাৰ পিচত মহাত্মা বিভীষণে নিজে গৈ মূৰ দৌৱাই হাত যোৰ কৰি বিনীতভাৱে কলে, “হে দেৱী বৈদেহী, আপোনাৰ মঙ্গল হওক। আপুনি দিব্য অঙ্গৰাগ আৰু ভূষণে বিভূষিতা হৈ বেগেতে দোলাত উঠক, আপোনাৰ স্বামীয়ে আপোনাৰ দৰ্শন পাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে।”

১০—১৫। বিভীষণে এইদৰে কোৱাত সীতাই কলে, “ৰাক্ষসৰাজ, মই স্নান নকৰাকৈয়ে স্বামীৰ লগত দেখা কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছোঁ।” সীতাৰ কথা শুনি বিভীষণে কলে, “দেৱী, ৰামে যিদৰে কৈছে সেইদৰে কৰাটোহে মুক্তিযুক্ত হ'ব।” বিভীষণৰ কথাত পতি-পৰায়ণা সাধ্বী সীতাদেৱীয়ে স্বামীৰ প্ৰতি অনুৰাগতে “সেয়ে হওক” বুলি বিভীষণক জনাই, শিবঃস্নান কৰি উঠি মহাহাঁ বস্ত্ৰান্ধৰণেৰে বিভূষিতা হৈ দোলাত আৰোহণ কৰিলে; পিচত দোলাবাহী ৰাক্ষসৰ কানত উঠি আন আন বহুত ৰাক্ষসৰদ্বাৰা সুৰক্ষিত হৈ যাবলৈ ধৰিলে; লগতে বিভীষণেও খোজ ললে।

১৬—১৯। মহাত্মা ৰাম তেতিয়াও ধ্যানস্থ হৈ থকা কালৰ ভিতৰতে বিভীষণে